

كورد و كوردستان له رۆژگارى خىلافهى ئىسلامى

(١٦ - ٦٥٦ ك / ٦٣٧ - ١٢٥٨ ز)

كورد و كوردستان له رۆژگارى خىلافهى ئىسلامى

(۱۶ - ۶۵۶ ك / ۶۳۷ - ۱۲۵۸ ز)

د. زرار صديق توفيق

خانه‌ی موکریانی بۆ چاپ و بلاؤکردنه‌وه

● کورد و کوردستان له رۆژگاری خیلافه‌ی ئیسلامی (١٦- ٦٥٦/ك/٦٣٧- ١٢٥٨ز)

● پ.د.زرار صدیق توفیق

● نه‌خشه‌سازی ناوه‌وه: گۆران رواندزی

● به‌رگ: هۆگر صدیق

● نرخ: (٨٠٠٠) دینار

● تیراژ: ٥٠٠ دانه

● چاپخانه: ماد (تاران)

● له به‌رپه‌وه‌به‌رایه‌تی گشتی کتیبخانه‌کان ژماره‌ی سپاردنی (D/٢٥٧٩/٢٠) ی

● سالی (٢٠٢٠) ی پیدراوه

زنجیره‌ی کتیب (١٠٥٢)

مالپه‌ر: www.mukiryani.com

ئیمه‌یل: info@mukiryani.com

مافی چاپکردنه‌وه‌ی بۆ نوسه‌ر پارێزراره

هه‌رچی کاردانه‌وه و بزاف و شوپش و چالاکیی چه‌کداریی کورد
هه‌یه، ره‌وا بی‌ت یان نارپه‌وا
له لایه‌ن ده‌سه‌لاتداران و ده‌ستوپه‌یوه‌ندیانه‌وه به‌چه‌ته‌یی و ریگری و
نازاوه‌گی‌پری هه‌ژمار کراوه، ئەم هه‌لو‌یسته‌ش له سه‌رچاوه‌ ئایینی و
می‌ژوویی و ئەده‌بیه‌کان دا به‌روونی ره‌نگی داوه‌ته‌وه...
ئەم کتیبه‌ پیشکەشه به‌گیانی پاکی سه‌رجه‌م ئەو‌چه‌ته و ریگرو
نازاوه‌گی‌پرانه‌ی کوردستان.

پیشەکی:

ئەم کتیبە لە میژووی سیاسی کورد و کوردستان دەکۆلیتتەو لە رۆژگاری خیلافەئە ئیسلامی کە لە فەتحرکردنی کوردستانەو دەست پێدەکات و بە داگیرکردنی بەغدا و لەناوچوونی خیلافەئە عەباسی کۆتاهە دیت(۱۶-۶۵۶ک/۶۳۷-۱۲۵۸ن).

ئەم رۆژگارە کە پتر لە شەش سەدە دەخاھیننیت، وەك سەردەمەکانی دیکەئە میژووی کورد، گرنگی و بایەخی خۆئە هەئە و قۆناغیکەئە و میژووەئە و پڕە لە رووداو و گۆرانکاریئە هەمەلایانە، فەتحر ئیسلامی و بلۆبۆونەوئە ئیسلام و زمانی عەرەبئە بە شار و دێهاتئە کوردستان و بوونی بە پارچەئە کە لە جیھانئە بەرفراوانئە ئیسلام، خۆئە لەخۆئە خالی وەرچەرخانی هەرەمەزنی لە میژووی جفاکی کوردەواری، دەرکەوتنی تورکە سەلجوقی و ئەتابەگەکان و لەناوبردنی میرنشینەکانئە کوردستان لە سەدەکانئە ۵-۱۱/۱۲ز، کاریگەرئە قوول و چارەنووسسازی لە میژووی کورد دا بەجئە هیشت.

دەرکەوتنی ئەبویبەئەکان و پایەداربوونیان بۆ ماوئەئە سەدەئە ک، خالیکی پڕشنگدار و پڕبایەخە لە میژووی کوردئە سەدەکانئە ناھین، شالاوەکانئە مەغۆلئەش، زیانی گیانی و مالیی زۆری لیکەوتەو و بوو ماوئەئە ئاوارەبوون و پەراگەندەبوونی دەیان خیل و مالیاتی کورد و وێرانبوونی چەندین دێهات و باژێپی کوردستان.

لەمیژووەئە لەمەپ دیرۆکی کوردستانی رۆژگاری خیلافەئە و سەدەکانئە ناوہراست، دەیان کتیب و فەکۆلئەن و گوتار لە لایەن خۆئە کورد و رۆژھەلاتناسان و کەسانی دیوہ بلاو کراونەتەو، لە پاش راپەرینەو گەلئە پویتە و بایەخ بە میژووی ناوہراست و قۆناغەکانئە دیکەئە میژووی کورد و کوردستان درا و لە زانکۆکانئە هەرئە دەیان نامەئە زانکۆئە بە هەردوو زمانی کوردئە و عەرەبئە دەربارەئە میرنشینە کوردەکان و شار و هەرئەمەکانئە کوردستان و بابەتئە دیی پەئەندیدار بە میژووی کوردەوہ ئامادە کران، ئەم نامانە بە چاک و خراپیانەو کەم یاخود زۆر رۆلئەیان هەبوو لە ساخکردنەوئە میژووی کورد، کەچی تا ئیستا- جگە لە خولاصەکەئە محەمەد ئەمین زەکی سالی ۱۹۳۱- پوختەئە ئەم میژووەئە بە زمانی کوردئە لە دووتۆی پەرتووکیکدا کۆنەکراوەتەو و لئەئە کۆلراوەتەو، خۆئەکارانئە بەشەکانئە میژوو و خۆئەران و میژوودۆستانی کورد

ههقیانه گلهیی و گازنده بکهن لهوهی که سهراچاوهیهکی سهربهخۆ و تاییهت نیه به زمانی کوردی پشتی پئی بیهستن و کهلکی لیوهرگرن، ههچهند ئەم کاره بۆ رۆشنییری نهتهوهیی و کتیبخانهی کوردی گهلیک گرنگ و سوودبهخشه و پیویستی به ههول و ماندوبوونی ههموو شهکوله‌ران و میژوونوسانه، بلاوکردنهوهی ئەم کتیبه ههولئیکی بهراییه بۆ پپکردنهوهی ئەو که لیئنه و ئاواته‌خوازین ئامانج و مه‌بهستی پیکابیت.

لیکۆلینه‌وه له میژووی کوردی رۆژگاری خیلافه‌ی ئیسلامی، که سه‌رووی شه‌ش سه‌ده ده‌گریتته‌وه و گه‌لیک رووداو و به‌سه‌رهات و گۆرپانکاری جۆراوجۆر ده‌گریتته‌خۆی، وه‌ک په‌یدابوون و له‌ناوچوونی ده‌یان قه‌واره‌ی سیاسی و سه‌ره‌ئدانی ژماره‌یه‌ک بزاف و ره‌وتی ئاینی- سیاسی و چه‌ندین هیژ و له‌شکرکێشی هیزه بیانیه‌کان و کاریگه‌ری ده‌رئه‌نجامه‌کانی، کاریکی ئاسان نیه و ناکریت له‌خه‌وش و که‌موکورتی به‌ده‌ر بیت، نه‌خاسمه ئەگه‌ر کاریکی تاکه‌که‌سی بیت و دانانی نزیکي سال و نیویکی (۲۸/۴/۲۰۰۹- ۲۰۱۰/۱۰/۶) خایاندبیت.

له‌ نوسینی ئەم کتیبه‌دا، وێپای سه‌راچاوه بنه‌په‌تیه دیرینه‌کان، سوود له‌ به‌ره‌می شه‌کۆله‌رانی هاوچه‌رخ وه‌رگه‌راوه و پشت به‌ دید و بۆچوونه‌کانیان به‌ستراوه، به‌ تاییهت سه‌رنج و لیكدانه‌وه‌کانی کوردناس ق. ژ. مینۆرپسکی (۱۸۷۷- ۱۹۶۶) له‌ کتیبی (تاریخ قفقاز- وه‌گه‌راوی فارسی) و ئەحمه‌دی کیسه‌ره‌وی (۱۸۹۰- ۱۹۶۵) له‌ کتیبی (شه‌ریاران گمنام) سه‌باره‌ت به‌ سه‌ربورده‌ی شه‌دادییه‌کان و ره‌وادییه‌کان، ئاماژه‌ش به‌ بۆچوونی چه‌واشه و نادروستیان دراوه ده‌ریاره‌ی نه‌ژادی ره‌وادییه‌کان، له‌ توێژه‌رانی خۆمانیش، راسته‌وخۆ و ناراسته‌وخۆ که‌لک له‌ ماسته‌رنامه و دکتۆرانا‌مه‌که‌ی دکتۆر حوسامه‌دین نه‌قشبه‌ندی (الکُرد في الدينور وشه‌رزور) و (آذربيجان في العصر السلجوقي) وه‌رگه‌راوه که ده‌ریاره‌ی میژووی سی له‌ میرنشینه‌کانی کوردن و پشت به‌ لیكدانه‌وه و بۆچوونه‌کانی به‌ستراوه، ئەم دوو نامه‌یه له‌ نایابترین و زانستیتیرین ئەو کارانه‌ن که له‌ دیرۆکی ئیسلامی کوردیان کۆلیوه‌ته‌وه، کتیبه‌ دوو به‌رگه‌ ناوازه‌که‌ی سه‌یدا عبدالرقيب يوسف (الدولة الدوستكية في كردستان الوسطی) ژێده‌ری سه‌ره‌کیمان بوو بۆ ئاشنابوون به‌ دیرۆک و شارستانیه‌تی ده‌وله‌تی دۆسته‌کی- مه‌روانی و کتیبی (أربیل في العهد الأتابكي) یش که له‌ بنه‌په‌تدا ماسته‌رنامه‌ی دکتۆر موحسن محمه‌د حوسیننه، رۆشنایی ته‌واوی

خستووته سەر ههولێری دهورانی ئەتابهگی و بۆ ئەو بابته سوودبهخش بوو، ئەوهش بڵێن که کهلکم له نوسینهکانی دیی خۆم وهرگرتوو و بهشی سیهههه وهرگێرانیکی چڕ و پوخته کراوی ماستهنامهکه مه.

لێره دا پێویسته ئەوه روون بکریتهوه که راسته وخۆ چومته ناو کړۆکی بابته که و به پێویسته نه زانراوه دهبراره ی کوردستانی سهردهمانی پێش ئیسلام بدویم، له بهر نه بوونی زانیاری پێویست و چونکه چوارچێده ی ئیش و پسهپڕییم رۆژگاری خیلافه ی ئیسلامیه نه ک سهردهمانی پێشتر. له نوسینی ئەو ناوه عه ره بیه لیکدراوانه ش که وا ئەسته مه به کوردیی دروست بنوسرین، له وینه ی (صلاح الدین، حسام الدوله، الملك العادل، أبو الهیجاء، ابن الأثیر)، وهک خۆیان نوسراون.

له کۆتاهیدا سوپاسی خۆیندکارانی کۆلیجی ئادابی زانکۆی دهۆک: رییاز که ریم قادر، دیار له تیف ئەرگوشی، شرام مه حمود هه ورانی، هه ژار خوداداد، کاروان عبد العزیز بیسفکی ده که م که له پاکنوسکردنی برکه به برکه ی کتیبه که یارمه تیان دام، هه روه ها سوپاسی هیژایان هیمداد ئەرگوشی و هیرش که مال ریکانی ده که م که له دیزاینی ئەم چاپه ی کتیبه که هاریکارم بوون.

له م چاپه دا، جاریکی دی به سه رتا پێی کتیبه که دا چومته وه و هه له چنم کردۆته وه و له شوێنی پیتفی دا، په یف و رسته و دیڕ و برکه کانم گۆرپوه یان جیگۆرکیم پی کردوون و هیی زیاده و لاوه کیم لابر دووه و گه لیک سه رچاوه و برکه ی نویم لی زیاد کردوه و ده ستکاری بنه ره تی به شی یه که م و چه ند بابته تیکی به شه کانی دییم کردوه و بۆچوونم ده براره ی گابانی کورد (جaban الکردي) و ناوی چه ند میر و هۆزیکێ کورد راست کردۆته وه و به گشتی بابته کانی دووتۆی کتیبه که م ده وه له مندتر و پوخته تر کردوه.

دهۆک - کوردستان ۲۰۲۰/۷/۲۸

بهشی به کهم

کوردستان له روژگاری فتوحاتی ئیسلامی و شوینی

له سیستهمی کارگیری خیلافهی ئیسلامی

۱-۱- کوردستان له بهردهم فتوحاتی ئیسلامی:

أ- گه هیشتنی عه ره به فاتحه کان به کوردستان:

ئو دهمه ئیسلام دهرکهوت و پرۆسهی فهتکردنی ولاتان دهستی پیکرد، زۆریه ی ولاتی کورد- کوردستان پارچهیهک بوو له دهولهتی ساسانی و ناوچه شاخهویهکانی ناوچه رگه ی ولاتیش به دهست میرانی کوردهوه بوون و سهر به خۆ به پرۆه یان ده بردن، له فهتکردنی شاره زور و قه لاگانی هه کاری دا، ته نها باسی به رگه یی کورد و قه لای و باره گای کوردان کراوه و ئاماژه به هه بوونی سوپای ساسانی و بیزهنتی نه دراوه.

هه والزان و میژوونوسی به برشت و پر په ره م: مه دائینی (م: ۲۲۵/ک/ ۸۴۰ن^(۱))، کتیبی (القلاع والاکراد)ی دانا بوو که وهک له ناوونیشانه که یه وه روونه، ته رخانی کردبوو بۆ باسکردنی ئه و قه لایانه ی وا به دهست کوردهوه بوونه و چۆنیهتی فهتکردنیان، مخابن ئه م کتیبه ناوازه یه ی میژووی کورد وهک زۆریه ی هه ره زۆری به ره مه کانی مه دائینی له ناو چووه و هه یج هه والیکه نیه^(۲).

له سه رده می دووه م خه لیفه ی راشیدی عومه ر(عمر بن الخطاب: ۱۳-۲۳/ک/ ۶۳۴- ۶۴۴ن)، جهنگاوه رانی خه یله عه ره به کان، به بیانوی جههاد سنوری نیوچه دورگه ی عه ره بی یان به زاند و به رۆژه لات و رۆژئاوا دا په لیان هاویشته و به هه موو گۆشه و که ناریک دا بلا بوونه وه و له ته وه ره ی عه راقه وه گه هیشتنه کوردستان^(۳).

هاتنی فاتحه عه ره به کان و دهسته سه راگرتنی تیکرای شار و باژیره کوردنشینه کان له ماوه ی که متر له ده سال، به روالهت له پیناوه گه یاندن و په خشکردنی په یامی ئیسلام و ئاشناکردنی کورد بوو به ئایینی نوئ و خیتام، که چی ئاخافتن و داننانی خودی خۆیان به راشکاوی ده ری ده خه ن که گه یاندن و خسته نه پووی ئه م پیامه، هه رگیز له لایان

(۱) ناوی (ابو الحسن علي بن محمد بن عبدالله المدائني) یه و مه ولای کابرایه کی قوره یشی بوو، نزیکه ی دووسه د کتیب و نامیلکه ی داناوه.

(۲) ابن الندیم، الفهرست، ص ۱۵۰.

(۳) له ته وه ره ی دووه می ئه م به شه له سنور و جوگرافیای کوردستان ده دوپین.

نه‌وله‌ویه‌ت نه‌بووه، به‌لکو نه‌وله‌ویه‌تیا ن بۆ ده‌ستکه‌وت (الغنیمة) و خپرک‌دنه‌وه و که‌له‌که‌کردنی "ما أفاء الله علیهم" بو^(۱)، که عورفی خیله‌کیی عه‌ره‌ب و دواتریش شه‌رع هه‌لالی کردبوو (أَحَلَّتْ لَكُمْ الْغَنَائِمُ) و (أَحَلَّ اللهُ لَنَا الْغَنَائِمَ)^(۲) و هه‌ر له‌ روژگاری پیغه‌مبه‌ره‌وه (ص) له‌سه‌ر چۆنیه‌تی دابه‌شکردنیی، نارپه‌زایی و دلپه‌نجان ده‌که‌وته نیتوان هه‌فالانیه‌وه^(۳) و له‌سه‌ر تالانیه‌کانی شه‌ری نه‌هاوه‌ند (فتح الفتوح) یش، هه‌فپکی و گرژی که‌وته نیتوان به‌صراییه‌کان و کوفه‌ییه‌کان و کابرایه‌کی (بنو تمیم) له‌ هیزی به‌صراییه‌کان گوته‌یه‌ عه‌ماری کوپری یاسر که سه‌رکردایه‌تی هیزی کوفه‌ییه‌کانی ده‌کرد: "ئه‌ی گوپه‌راو ده‌ته‌ویت هاویشکی تالانیه‌کانمان بیت"^(۴). له‌ شیع‌ر و گفتوگۆ و ده‌مه‌قاله‌ی نیتوان خۆیان و مشتومریان له‌گه‌ل کاربه‌ده‌ستانی ساسانییش، خه‌می سه‌رخستن و پایه‌دار کردنی ئیسلام له‌ گزپری دا نیه و خه‌می یه‌که‌م و خه‌ون و ئاواتی گه‌وره هه‌ر ده‌ستخستی موک و سامانی ولاته‌ه فته‌حکراوه‌کانه^(۵) و به‌رده‌وام ده‌سته‌واژه‌ی "فَتَحَ اللهُ عَلَيْنَا"^(۶) و

-
- (۱) زانای شیعی (ابو النضر محمد بن مسعود العیاشی: ت: ۳۲۰/هـ ۹۳۲م) کتیبی (قسم الغنیمة والفیء) ی ده‌رباره‌ی چۆنیه‌تی دابه‌شکردنی ده‌ستکه‌وت دانابوو.
- (۲) البخاری، صحیح البخاری (القاهرة: ۱۹۸۷)، ۱۰۴/۴ - ۱۰۵ و بروه‌انه: ابن حجر العسقلانی، فتح الباری شرح صحیح البخاری، دار المعرفه (بیروت: ۱۳۷۹هـ)، ۲۲۰/۶ - ۲۲۴.
- (۳) سورة الأنفال: (۱)، سورة التوبة: (۲۵)، القاضي ابو یوسف، کتاب الخراج، ص ۳۵.
- (۴) الجوزجانی، سنن سعید بن منصور الجوزجانی، ۲/۲۸۵، البيهقي، سنن البيهقي الكبير، ۹/۵۵.
- لاي (الطبراني، المعجم الكبير، ط ۲ (القاهرة: ۱۹۹۴)، ۳۲۱/۸) هاتوه (أيها العبد الأجدع).
- (۵) الطبري، تاريخ الرسل والملوك (تاريخ الطبري)، ۱۸۴/۴ - ۱۸۵. له سه‌روه‌ندی شه‌ری قادسیه، موغیره‌ی کوپری شوعه‌به له‌ به‌رسفی پرسیاریکی رۆسته‌م گوته‌ی: "كُنَّا قَوْمًا فِي شِقَاءٍ وَضَلَالَةٍ، فَبِعِثَ اللَّهُ فِينَا نَبِيًّا فَهَدَانَا اللَّهُ بِهِ وَرَزَقَنَا عَلَى يَدَيْهِ" و له شه‌ره‌که‌ی نه‌هاوه‌ندا، ده‌میک (ذي الجناحين) پیتی گوته‌ی: "إِنَّكُمْ مَعْشَرُ الْعَرَبِ لَمَّا أَصَابَكُمْ مِنَ الْجُوعِ وَالْجَهْدِ جِئْتُمْ إِلَيْنَا، ...، هَاتِه‌ده‌نگ و گوته‌ی: "إِنَّا مَعْشَرُ الْعَرَبِ كُنَّا أَذَلَّةً، يَطْوُنَا النَّاسُ لَا نَطْوُهُمْ... وَإِنَّهُ - النَّبِيُّ - وَعَدَنَا فِيمَا وَعَدَنَا أَنْ سَتَمَلِكُ مَا هَامُنَا وَنَغْلِبَ عَلَيْهِ"، کتاب الخراج، ص: ۴۰، ۴۳.
- (۶) ته‌نه‌ها له‌ باسی شه‌ری نه‌هاوه‌ند دا، حه‌وت جار "فتح الله علينا" و "فتح الله على..." هاتوه. تاريخ الطبري، ۵۱۹/۲ - ۵۲۸.

"ما أفاءه الله علينا" يان له زار دههاته دهر که ئاماژه به بۆ هر دوو ئایه تی شهش و چهوتی سوره تی (الحشر)^(۱).

صهحابی و شاعیر (أبو مفرز الأسود بن قطبة) که له فاتحانی عیراق و به شداریبوانی شهپی جه له ولا بوو، له به رسفی ئاخافتنی نیرده ی خه سره و په رویتز- کیسرا: "تیرتان نه خوارد دهك خودا زگنیرتان نه کات"، گوتی: له گه ئاتانه پیک ناهیین تا ههنگوینی ئه ربیدین (؟) به ترنجی (کوئی)^(۲) - کوساوه نه خۆین^(۳)، خه لیفه عومه ریش جه ختی له سه ر پیشپه وی و فراوانخوازی ده کرد و ره زامه ند بوو پاداشتی مادیی سه رکرده مهیدانیه کان بداته وه و پشکی شیریان هه بیئت له سامان و داهاتی ناوچه فه تحکراوه کان و به

(۱) کتاب الخراج، ص ۴۰، ۸۰ - ۸۱، ۱۵۴ - ۱۶۱، البلاذري، فتوح البلدان، ص ۲۶۵، ۴۳۹، تاریخ الطبري، ۵۲۵/۲، ۶۱۵/۳، ۳۱/۴، ۸۶، ۱۲۷، ۱۵۴، ۱۷۵... هتد، له کۆبوونه وه یه کی شه وانه له کوفه سالی ۳۳/ک/۶۵۴ز، (سعيد بن العاص) گوتی: "إنما هذا السواد بُستانٌ لِقْرِيش"، (مالك الأشتَر) دهنگی هه لپری و ره دیدایه وه: "أَتَزَعُمُ أَنْ السَّوَادَ الَّذِي أَفَاءَهُ اللَّهُ عَلَيْنَا بِأَسْيَافِنَا بُسْتَانٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ!"، تاریخ الطبري، ۳۲۳/۴، ابن الأثير، الكامل في التاريخ، ۱۱۶/۳. سه وواد واتا په شه خاکی عیراق.

(۲) دوو شوین به م ناوه هه بوون، یه کیککی له نزیك کوفه یه و ئه وه ی دی له ره شه خاکی عیراقه، یاقوت الحموي، معجم البلدان، ۱۵۸/۴.

(۳) تاریخ الطبري، ۴۵۹/۲، ابن حجر العسقلاني، الإصابة في تمييز الصحابة، ۳۴۱/۱. ئه مه و ده یان نموونه ی دی، (الأسود بن قطبة) له شیعریکیش دا ده ئیت:

ألا بلغنا عنا الخليفة أننا ... غلبنا على نصف السواد الأكاسرا.

.....
ألا بلغنا عني العريب رسالة فقد قسمت فينا فيوء الأعاج
ودرت علينا جزية القوم بالذي فككتنا به عنهم ولاة المعاصم.

الدارقطني، المؤلف والمختلف، ۲۱۳۹/۴، الإصابة في تمييز الصحابة، ۳۴۱/۱. یه کیککی دی ده ئیت:

لقينا بكوثي شهريار نقوده عشية كوثي والاسنة جائره
وليس بها إلا النساء وفلهم عشية رحنا والعناهيح حاضره
أتيناهم في عقر كوثي بجمعنا كأن لنا عينا على القوم ناظره.

معجم البلدان، ۱۵۸/۴.

سیاست هانی جهریری کوپی عه بدولای دا و گفنی پیدابوو چاره کی دستکه و ته کانی جه له ولا بۆ خۆی بیات^(۱).

ئه وان شه پیکیان ده کرد له ههردوو حاله تی نه نجامه که ی دا قازانجیان ده کرد و پاداشت ده درانه وه، نه گه ر سه ریکه و تنایه به ده سته و ت- نه ک بلاو کردنه وه ی نیسلام- و نه گه ر شه هید بوونایه به به ههشت^(۲)، که له شه پری جه له ولا ده سته کی سه حابی (زید بن صوحان العبدی) په پینزا، به پشتبه ستن به پیشبینه کی پیغه مبه ر (ص) گو تیان پیش خۆی ده سته گه هیشه به ههشت^(۳)، فتوحاتی نیسلامی وه که هه موو په لهاویشتن و فراوانخوایه له شکرپه کانی میژوو، هۆکار و پالنه ری هه مه جو ری خۆی هه بوو و ده ره نجامی کۆمه لیک فاکته ر بوو و له سه روویانه وه فاکته ری ئابوری، هۆزه عه ره به کانی بیابانی قه فرا و وشکو برینگ ژیا نیک ی پر له چه ره سه ری و کوله مرگی یان ده گوزه راند^(۴) و فتوحات ده لیفه یه ک بوو و له قاتوقپی و نه بوونی ده ربازی کردن و ده رگای ولاتان ناوه دان و پر خیره پیری بۆ والا کردن^(۵).

(۱) ابن سعد، الطبقات الکبری، ۸۲۶/۱، فتوح البلدان، ص ۲۶۷-۲۶۸.

(۲) الماوردی، الأحكام السلطانية، ص ۷۹-۸۰. ماوه ردی و زۆریه ی موفه سپره کان وای بۆ ده چن مه به ست له نایه تی «وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا» (سورة آل عمران: ۱۴۵) ده سته و تی غه زا و جیهاده.

(۳) ابن سعد، الطبقات الکبری، ۱۲۳/۶، أبو نعيم الأصفهاني، معرفة الصحابة، ۱۲۰۲/۳.

(۴) سه باره ت به ره وش ی ئابوری نیوچه دورگی عه ره ب و پالنه ره ئابوریه کانی پشت فتوحات، بگه ریوه بۆ: د. عدي سالم الجبوري، دوافع الفتوحات الإسلامية في العصرين الراشدي والأموي، دار ومكتبة الحامد (عمان: ۲۰۱۲)، ص ۹۹-۱۶۷.

(۵) سه لامنی فارسی له رۆژانی فتوحات دا، ده میك له دیجله په ریوه و گه هیشه زینه کی دی و ته لیسه گه نم و جو ی که له که کراوی بینی و گه هیشه جه له ولا، به عه ره بیکی (بنو عبس) ی یاوه ری گوت: "إِنَّ الَّذِي فَتَحَ هَذَا لَكُمْ وَخَوَّلَكُمْوَهُ وَرَزَقَكُمْوَهُ كَانَ يَمْلِكُ خَزَائِنَهُ وَمَحْمَد(ص)حَيٌّ، وَكَانُوا يُسَوْنُ وَيُصْبِحُونَ وَمَا فِيهِمْ قَفِيرٌ حِنْطًا، ثُمَّ ذَكَرَ جُلُودًا وَمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَى الْمُسْلِمِينَ فِيهَا... وَمَا فِيهِمْ دِينَارٌ وَلَا دِرْهَمٌ"، ابن أبي شيبة، مصنف ابن أبي شيبة، ۱۲۲/۷، أحمد بن حنبل، الزهد، ص ۹۱. هه رووه ها بپروانه ناساندنی شنکار له: معجم البلدان، ۷۸/۳.

هه‌رچی له شکرکێشی و شالاوھێنانی فاتحه‌کانیسه بۆ سه‌ر کوردستان، ئه‌وا پاساوی بۆ هێنراوه‌ته‌وه و وا لێکدراوه‌ته‌وه که گوايه بۆ شه‌پ و کوشتار و داگیرکاری نه‌بووه، به‌لکو ته‌نها بۆ لابردنی به‌ربه‌ست و له‌مپه‌ری به‌رده‌م پڕۆسه‌ی بلاوکردنه‌وه‌ی ئیسلام بووه و سه‌ره‌نجام زۆربه‌ی شار و ناوچه‌کانی به‌ ناشتی و رێککه‌وتن فه‌تح کران^(١).

ده‌لێین ئه‌مه کاتێک راست ده‌بوو و ره‌ت نه‌ده‌کرایه‌وه، ئه‌گه‌ر پاش چه‌سپاندنی ئیسلام و جێبه‌جێکردنی دروشم و روکنه‌کانی و دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی ئیسلامی له‌ حیجاز و عه‌ره‌بستان، فه‌قیه و هه‌قالانی دینداری وه‌ک (ابوایوب الأنصاری) و (عبدالله بن عباس) و (ابوسعید الخدری)...هتد، هاوشانی جه‌نگاوه‌ران به‌هاتنایه و فێری زمانی کوردی بوونایه و به‌ زمانیکی نهرم و نیان و له‌ ژێر رۆشنایی نایه‌تی ﴿ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾^(٢) گفتوگۆ و دانوستاندیان ده‌گه‌ڵ کورد بکردایه و پوخته‌ی ناوه‌پۆک و روکه‌نه‌کانی ئیسلامیان بۆ روون و شی بکردنایه‌ته‌وه.

شه‌رکه‌ریکی ره‌قه‌کاری به‌ده‌ویی له‌خۆبایی له‌ به‌ربه‌یانی ته‌مه‌نی ئیسلامدا، که هێشتا ته‌نها زمانی غه‌زو و غاره‌ت و شیر و رم و تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌ی ده‌زانی^(٣) و گۆشکراوی ژینگه‌یه‌که‌ بوو که شه‌پ و فه‌تح تیایدا هاوته‌ریبی رفاندن- سه‌ببیکردن و غه‌نیمه

(١) ده‌یان نوسه‌رو رۆشنیبری کورد ئه‌م تێگه‌هێستن و بۆچوونه‌یان هه‌یه و تا دێت ژماره‌یان هه‌لده‌کشیت، بۆ نمونه بڕوانه: فرست مرعی، الفتح الإسلامي لکردستان، دارالزمان (دمشق: ٢٠١١)، علي حمه رشيد عبدالغفور، دخول وانتشار الإسلام في المناطق الكردية في عصر الخلفاء الراشدين، رسالة ماجستير، كلية الآداب (جامعة المنصورة: ٢٠١٤)، أحمد ميرزا ميرزا، انتشار الإسلام في كردستان، مكتب التفسير (أربيل: ٢٠١٦)، وه‌رگێز پێدرووی کوردی: بلاویونه‌وه‌ی ئیسلام له‌ کوردستان، لێکۆلینه‌وه‌یه‌کی مێژوویی شیکارییه، وه‌رگێزانی بورهان حاته‌م کزمه‌تالی، نوسینگه‌ی ته‌فسیر (هه‌ولێر: ٢٠١٦)، زه‌بری شمشیر له‌ ئیسلامدا، گفتوگۆ له‌گه‌ڵ پێنج له‌ هه‌لگرانی دکتۆرا له‌ مێژوویی ئیسلامی، ئاماده‌کردنی یوسف صابرمه‌ولود، چاپخانه‌ی رۆژه‌لات (هه‌ولێر: ٢٠١٥)، سه‌لام ناوخۆش، کوردستانی ساسانی و کوردستانی رۆمی، نوسینگه‌ی ته‌فسیر (هه‌ولێر: ٢٠١٧)...هتد.

(٢) شه‌پی که‌ریه‌لاه و قه‌پکردنی ئالی به‌یت ئه‌م راستییه‌یان به‌ته‌واوی سه‌لاماند.

(٣) سورة النحل: (١٢٥).

راوه پووت بوو^(۱) و خویشی به قوولی و دروستی له ئیسلام نه‌گه‌هیشتبوو، که‌نگی ده‌ستی نه‌وی ده‌دا و که‌نگی له خۆی ده‌گرت و ده‌لیقه‌ی نه‌وی هه‌بوو له کورد و میله‌تانی به‌زیوی دی بیارپه‌توه تا ببه‌ه موسلمان و هه‌مانه‌ په‌یامه‌که‌ی بگه‌هه‌نیت. سه‌ره‌پای نه‌وی که له تیگپای نه‌و ده‌قانه‌ی سه‌باره‌ت به فه‌تکردنی کوردستان هاتوون، بچووکتین ئاماژه به‌رچاو نا‌که‌ویت که سه‌رکرده‌یه‌که‌ک یان شه‌پکه‌ریکی فاتح، کوردی دواندیت و باسی ئایه‌تیکی قورئان یان فرمووده‌یه‌کی بۆ کردین یان جه‌وه‌ر و ناسنامه‌ی ئیسلامی بۆ روون کردبهنه‌وه تا له ریگایه‌وه به‌و ئایینه‌ نوویه‌ ئاشنا و هۆگریان بکات که گوايه له پیناوی سه‌رخستن و بلاوکردنه‌وه‌ی دا سه‌دان فه‌رسه‌نگ ریگای بپوه.

سه‌باره‌ت به داواکردن و بانگ‌خوایی بۆ ئیسلام، وا دیاره جاروبار وه‌ک بژارده‌یه‌ک خراوه‌ته‌ پیش کورد و خه‌لکانی دی^(۲)، سلیمانی کوپی ره‌بیعه‌ی باهلی داوای له کوردانی بلاشجان کرد له ئه‌رمینیا بینه‌ موسلمان، ئه‌وانیش ره‌تیان کرده‌وه و جه‌نگان، ئه‌ویش به سه‌ریاندا زالبوو و جزیه‌ی به‌سه‌ردا سه‌پاندن و که‌میکیانیش رازیوون سه‌ده‌قه‌ بده‌ن^(۳).

ئیمه‌مانان چۆن ده‌توانین بپوا به‌وه‌ بکه‌ین که فه‌تکردنی کوردستان ئاشتیانه‌و بۆ خویندپه‌شتن بووه و ته‌نها و ته‌نها به ئامانجی بلاوکردنه‌وه‌ی ئیسلام بووه، له ده‌میگدا هه‌شتا قورئان کۆ نه‌کرا بووه‌وه و هه‌ر چه‌ند ئایه‌تیکی له‌کن که‌سێک بوو و هه‌ر بپه‌ریش له‌ نویسه‌وه‌ی و کۆکردنه‌وه‌ی گفتار و کردار و فه‌رمایه‌شته‌کانی پێغه‌مبه‌ر(ص) نه‌کرا بووه و ئیسلام وه‌ک ریگایه‌ک بۆ خودا په‌رستی و به‌رنامه‌یه‌ک بۆ ریکخستی ژیا‌نی مرۆف، له‌ حه‌ج‌زیش نه‌چه‌ سه‌پیبوو و ره‌گی دانه‌کوتابوو و ته‌نها به‌ناو گه‌هیشتبوووه زۆربه‌ی

(۱) فتوح البلدان، ص ۲۷۲، تاریخ الطبری، ۴/۳۲۳. عه‌ره‌ب هه‌رده‌م ده‌یانگوت: (رجع سالماً غانماً). سه‌باره‌ت به‌م باب‌ه‌ته‌ بگه‌رێوه‌ بۆ: ایمان حسن مجیسه‌ر الساعدی و هاشم داخ‌ل حسین الدراجی، سبب‌ی النساء من‌ الجاهلیه‌ حتی‌ نه‌ایه‌ عصر النبوة، مجله‌ کلیه‌ التربیه‌، جامعه‌ واسط، العدد (۳۲) (الکوت: آب ۲۰۱۸)، ص ۳۰۱-۳۲۲.

(۲) تاریخ الطبری، ۴/۱۸۴.

(۳) فتوح البلدان، ص ۲۰۶، ابن‌ الفقیه، مختصر کتاب‌ البلدان، ص ۲۶۸، قدامه‌ بن‌ جعفر، الخراج و صناعه‌ الکتابه‌، ص ۳۲۸.

عەربەستان و پاش مردنی پێغه‌مبەر زۆربەیی ھۆزە عەرەبەکان لە ئیسلام ھەلگەپانەو ھە شەپری ھەلگەپراو ھەکان (حروب الردة) دەستی پێکرد و نیمیچە دورگەیی عەرەبیی تەنیەو ھە زاران کەس و سەدان سەحابیی تێدا کوژران، دواتریش دوو خەلیفە بەدووی یە کدا شەھید کران و کێشە و مەلامەتی سەری ھەلدا لە سەر شوپێنگرتنەو ھەیان.

بۆ بھوا نە کەین کە ئامانجی بنەپەرتی و پلە یەکی عەرەب لە فەتھکردن، دەستکەوتی دنیایی و مادی بوو و ببینین خەلیفە عومەر لەبری بپاری ناردنی خەلکانی فەقیە و شەرعزان بۆ بەرەکانی شەپەکانی کوردستان و ھەرئەمەکانی رۆژھەلات و راسپاردنیان بە ناساندن و بلاوکردنەو ھە ئیسلام، بپاری دەدات و فرمان بە والی کوفە دەکات، نووسەر و ژمیریار(السائب بن الأقرع) بنییرت بۆ مەیدانی شەپری نەھاو ھەند تا ئەگەر موسلمانان سەرکەوتن، سەرخاک و ژێرخاک بپشکنیت و ببیتە سەرپەرشتی دابەشکردن(قاسم) و (صاحب الأقباض)ی دەستکەوت و تالانیەکانی شەپری و پێنجیە کە جودا بکاتەو^(۱).

ب- شەپری جەلەولا و دەستپێکی فەتھی کوردستان:

زانپاری بەردەست دەربارەیی پڕۆسەیی فەتھکردنی کوردستان ناتەواو ھە و لە چەند ھەوالتیکی راگوزەر تێپەر ناکات و ئەو ھە شە و ھە ھەمووان دەزانن گوزارشت لە دیتن و گوزەنیگای زالبو ھەکان دەکات، ھەندیک جاریش پتر لە بەسەرھاتیک ھاتوو ھە بارەیی فەتھکردنی یە ک شوین و زانیاری لیکجیاوا ھەن لە مەر رێپەر و ئاراستەیی پێشپەرەویی و سالی فەتھکردن و ئایا پاش شەر و کوشتار بوو ھەیان بە ریککەوتن و لیکتیکە ھیشتن.

میژوونووسی شارەزا و پسپۆر لە پرسی پڕۆسەیی فەتھی ئیسلامی، بەلازوری (البلاذری: م ۲۷۹/ک ۸۹۲) شاگردیکی چالاک مەدائینی بوو، گەلێک زانیاری و ھەوالتی پربایەخ و فرە زانیاری بەدەستەو داو ھە بە مەبەستی دەستخستنی دەنگوباسی وورد

(۱) لە ناو ھەوالتیکی فرمانە کە ھاتوو: "إلحق بهذا الجيش فكن فيهم فإن فتح الله عليهم، فاقسم على المسلمين فيئتم وخذ خمس الله وخمس رسوله وإن هذا الجيش أصيب، فاذهب في سواد الأرض فبطن الأرض خير من ظهرها"، تاریخ الطبری، ۲/۵۱۹، ۵۲۵، ۵۲۸، فتوح البلدان، ص ۳۰۲، الدینوری، الأخبار الطوال، ص ۱۲۸-۱۲۹، الذھبی، تاریخ الإسلام، ۳/۲۲۷، ۵/۱۲۱، الإصابۃ فی تمييز الصحابة، ۳/۱۵.

و دروست به هریم و ولاتاندا گه پراوه و هاتۆته کوردستانیش و له زاری ئیسحاقی کوپی سلیمانی شاره زوری و نه بورجانی حلوانی و خه لکی ده قه ری بابه گیش- ده قه ری بارزان و میزگه سوره وه هه والّ و ده نگوباسی ده گمن و به هاداری وه رگرتوه و ده کریت له م باره یه وه به ژیده ریکی سه ره کی دابنریت.

ههروه ها هه ردوو میژوونوس (خلیفه بن خیاط: م: ۲۴۰/ک/ ۸۵۵ن) و (الیعقوبی: م: پاش ۲۹۳/ک/ ۹۰۶ن) چه ند کورته هه والی به هاداریان هیناوه ته وه که میژوونوسانی دی پشتگوینیان خستوه و (الطبری: م: ۳۱۰/ک/ ۹۲۳ن) یش لای خۆیه وه ده یان هه والّ و به سه رهاتی تۆمار کردوه و زانیاری و ورده کاریی زۆری به ده سه ته وه داوه.

میژوونوسی ناو دار (ابن الاثیرم: م: ۶۳۰/ک/ ۱۲۳۳ن) به نوسینه کانی به لازوری و ته به ری دا چۆته وه ولیکی داون و ناخافتن و ریویا ته درێژه کانی ته به ری پوخت و کورت کردۆته وه.

له درێژه ی شه پ و لیکنانه کانی نیوان ده وه له تی ساسانی و عه ره به موسلمانه کان و شکستی سوپای ساسانی له شه په کانی قادسیه و مه دائین و کوژانی رۆسته می سه ره له شکریان، سالی ۱۶/ک/ ۶۳۷ز پاشماوه ی سوپای ساسانی پاشه کشیی کرد و بۆ پشوو دان و خۆپێک خستنه وه له شاره دینی جه له ولا گیرسایه وه، لی ره به دو وه ده قه ره کوردنشینه کانی سه رسنوری عیراق بوونه گۆزه پانی شه پ، دوا ی نه وه ی میهرانی رازی و خۆرزادی برای رۆسته م سه نگه ریان له هیرشبه ران گرت و به هیزکی گه وره وه که له هه ریمه کانی نازه ربیجان و چیپاکان و فارس و ده ره بنده وه هینرابوون، برپاری به ره نگارییان دا و رابوون به خۆسازدان و خۆقایمکردن و هه لکۆلینی خنده ک به ده وری جه له ولا دا و ئاسنبه ندکردنی چوارده وری، نه خاسمه پاش نه وه ی ئاگادارکرانه وه که شاه یه زده گه ردی سیئه می دوا شاهی ساسانی به هاواریانه وه هاتوه و به له شکرکۆکه وه گه هیشتۆته حلوان و هیزکی بۆ هیمدادییان ناردوه، په ی تا په یتاش هیزی پشتیوان له کوردستانه وه ده گه هیشتن، خانه قینیش کرا به چه په ری پشته وه ی شه پ و شوینی پاراستنی مالّ و مندالّ و که لوپه لی له شکریی.

سه عدی کوپی نه بی وه قاص هه والی نه م گردبوونه وه و خۆسازدانه وه یی بۆ خه لیفه عومه ر نارد، خه لیفه ش به رسفی دایه وه و فرمانی پیدا هاشمی کوپی عوتبه به هیزکۆکه وه بنیریتته سه ریان و فه رمانده یی هیزه که به قه عقاعی کوپی عه مر بسپیژیت،

نمایش دوی نه‌وهی ده‌سکه‌وت و تالانیه‌کانی مه‌دائینی به‌سه‌ر دوازده هزار
جه‌نگاوه‌ردا دابه‌شکرد به‌ره‌و جه‌له‌ولا که‌وته‌پئی.

پاش هه‌شتا رۆژ له شه‌پ و کوشتار و هی‌رش و دژه هی‌رش، له دوا هه‌یفه‌کانی سالی
۱۶ک/۶۳۷ز یان ده‌ستپیکی سالی ۱۷ک/۶۳۸ز، شه‌پی جه‌له‌ولا^(۱) به‌به‌رژه‌وه‌ندیی
عه‌ربه‌ه فاتحه‌کان کزتا هات و شاهی ساسانی رووه‌و شاره‌کانی قوم و ره‌ی هه‌له‌ات^(۲).

له ئاکامی ئەم شه‌پانه‌دا ده‌هان هه‌زار که‌س هاتنه‌کوشتن و به‌رینمایی عومه‌ر هه‌ر
عه‌ره‌بیک یه‌کیکی بکوشتایه، پاتال و که‌لوپه‌له‌که‌ی بوخوی ده‌بوو و پینجیه‌کی ده‌دا^(۳)،
هه‌والزانانی عه‌ره‌ب زیاده‌پزوییان کردووه و زیانی گیانیی سوپای دوژمنیان به‌سه‌د هه‌زار
کوژراو هه‌مالاندووه و گوايه لاشه‌کانیان شوینه‌که‌ی داپوشیوه بو‌یه ناو‌نرا جه‌له‌ولا^(۴).

ئهمه‌ وی‌پای تالانکردن و زه‌وتکردنی مولک و مال و به‌روبوومی رووه‌کی و ناژه‌لی خه‌لکی
مه‌ده‌نی که‌ پیشتر هه‌رگیز سامانی تالانکراوی و زۆروژه‌به‌ندیان چنگ نه‌که‌وتبوو و به‌های به

(۱) أبو‌الربیع سلیمان بن سالم بن موسی الکلامی (م: ۶۳۴ک/۱۲۳۶ز) کتیبی (الإکتفاء فی وقعة جلولاء) ی
دانابووکه و دیاره له‌ناو چووه، البقاعی، إبراهیم بن عمر بن حسن الریاط (ت: ۸۸۵هـ/۱۴۸۰م)، نظم الدرر فی
تناسب الآیات والسور، دار الکتب العلمیة (بیروت: ۱۹۹۵)، ۳/۳۰۰.

(۲) تاریخ خلیفة بن خیاط، ص ۱۲۷، البلادنی، فتوح البلدان، ص ۲۶۴-۲۶۵، الدینوری، الأخبار الطوال،
ص ۱۲۲-۱۲۳، تاریخ الیعقوبی، ۲/۱۰۴، تاریخ الطبری، ۴/۲۴-۲۷. یه‌عقوبی می‌ژووی شه‌پی جه‌له‌ولا بو
سالی ۱۹ک/۶۴۰ز دواده‌خات.

(۳) سنن سعید بن منصور الجوزجانی، ۲/۳۸۱.

(۴) جه‌له‌ولا به‌ر له ئیسلامیش هه‌بوو ته‌سوچی‌ک و اتا دێهستانیک- گونده‌واریک بوو له ئوستانی شاد قویاد
یان ئوستانی هه‌سه‌ره‌و شاد هورمز (بن خرداذبه، المسالك والممالك، ط ۱ (لایدن: ۱۸۸۹)، ص ۶، ۲۳۵)، هه‌والزانان
و زمانه‌وانانی عه‌ره‌ب و راهاتیبون هه‌موو وشه‌یه‌کی ناعه‌ره‌بیبیش وه‌ک وشه‌یه‌کی عه‌ره‌بی لیکبده‌نه‌وه و ناواش
ناوی جه‌له‌ولایان شیکرده‌وه و وایان داناو له ره‌گی (تجلل) وه‌ داریژراوه به‌ واتای داپوشی، چونکه له شه‌پی
جه‌له‌ولا به‌ هه‌زاران که‌س کوژران، شاره‌زای می‌ژووی فتوحات (سیف بن عمر التمیمی: م: ۲۰۰ک/۸۱۶ز) ده‌له‌یت:
قتل الله، عزوجل، من الفرس يوم جلولاء مائة ألف، فجئت القتلى المجال ما بين يديه وما خلفه، فسميت جلولاء
لما جللها من قتلاهم، فهي جلولاء، ياقوت الحموي، معجم البلدان، ۲/۷۰-۷۱.

دهیان ملیون درههه خهملینراوه، هه سوارهیهه(فارس)تۆ ههزار درههه و تۆ دهواری بهرزهی بهرکهوت، صهحابی عهبدوئی کورپی عومهه(ابن عمر:م۷۳/ک/۶۹۳ن) باهی چل ههزار درههه کهلوپهلی ههراچکراوی کرپهوه و له مهینه به چوارصده ههزار درههه فرۆشتیهوه^(۱) و پۆشاکیکی زۆرپه‌ندیشی له شانی ههفالتیکی کردهوه و زهوتی کرد^(۲)، سه‌ره‌پای گرتن و رفاندن و به‌کۆله‌کردنی ههزاران ژن و پیاو و گه‌نج و کچ وهه ده‌سته‌وتی جه‌نگ^(۳)، پینجه‌کی که بریتی بوو له پۆشاک و کهلوپه‌لی زۆرین و زیوین^(۴) و یاقوت و زه‌به‌رجد و گه‌وهه و بایی نزیکه‌ی شه‌ش ملیون درههه بوون، ره‌وانه‌ی مه‌ینه کرا و نه‌وه‌نده زۆریوو، بنمیچی ههچ ژوریک نایگرته خۆی و ناچار له دالانی مزگه‌وتی نه‌به‌وی رۆیان کرد و(عبدالرحمن بن عوف) و (عبدالله بن أرقم) تا سپیده به‌دیاریه‌وه ئیشکیان گرت، عومهه ساتیک زۆر و گه‌وهه و یاقوتی که‌له‌که‌کراوی دیت، گریا و گوتی خودا ئه‌مه به‌خشیتته ههه قه‌ومیک ئه‌وا ئیره‌یی به‌یه‌کتر ده‌به‌ن و که‌ریبان له‌یه‌کدی ده‌بیته‌وه...^(۵).

ج- گرتنی حلوان و ماسبدان و شاره‌زور و گه‌رمیان:

پاش گرتنی جه‌له‌ولا، فاتحه‌کان درۆزه‌یان به له‌شکرکیشی دا، جه‌ریری کورپی عه‌بدوئا که بۆ به‌رگه‌گرتن له دژه هه‌رش به دووه‌زار که‌سه‌وه له جه‌له‌ولا مابۆوه و پاشان نزیکه‌ی سه‌ هه‌زار شه‌په‌کری دیی بۆ نێردرا، چوهه سه‌ر حلوان و خانه‌قین و شه‌پی پاشماوه‌ی سوپای ساسانی کرد و ژماره‌یه‌کی لیکوشتن و له ناویاندا میهرانی رازی، به‌دواییدا شاره‌کانی به‌ندنه‌جین(مه‌نده‌لی)و قه‌صری شه‌رین و گشت ناوچه‌که

(۱) مصنف ابن أبي شيبة، ۵۵۶/۶، البلاذري، أنساب الأشراف، ۲۱/۱۰، ۳۱۰. باوکی هه‌شتا هه‌زار درهه‌می

پیداویه و پاشماوه‌که‌ی نارده‌وه تا به‌سه‌ر جه‌نگاوه‌ران دا دابه‌ش بکریته.

(۲) مصنف ابن أبي شيبة، ۵۵۷/۶.

(۳) سه‌باره‌ت به رێوشوێنی دابه‌شکردنی ده‌سته‌که‌وتنه‌کان(الغنائم)، بگه‌رپوه بۆ: ابویوسف، الخراج، ص ۲۸،

الماوردي، الأحكام السلطانية، ص ۲۰۰-۲۲۰.

(۴) مصنف ابن أبي شيبة، ۴۶۷/۶، ۵۵۶-۷۵۵، احمد بن حنبل، الزهد، ص ۲۲۳.

(۵) تاریخ الطبري، ۳/۴، مسکویه، تجارب الأمم، ۲۳۳/۱، ابن الجوزي، المنتظم، ۲۱۲/۴-۲۱۴.

داگیرکران، به فرمانی خلیفه عومر هیژیکی دی شالای برده سهر ناوچهی سیروان و به شهر ماسبدان- ماهسه بتانی ناوهندی سیروانیان گرت و خه لکه که به ره و ناوچه شاخاویه کان هه لهن^(۱).

له ریوایه تیکی دی هاتوه جه ریری کوپی عه بدولا حلوانی به ناشتی گرت دواى نه وهی شاه یه زده گه رد بی به رگری شاره که ی به جیهیشت و کشایه وه بی نه صفه هان، نه وه بو خه لکه که رازیبون باجی سهرانه (الجزیه) بدهن، نه ویش په یمانی پیدان که نازاری که س نه دهن و سه رومالیان تالان نه کن و سه پیشک بکرین له نیوان مانه وه یان ده رچون له شاره که، هر له م ماوه یه دا مه نده لی و قه صری شیرین و هه موو ناوچه که فه تحکران.

دواى قایم کردنی حلوان و خو سازدان و سه نگرکردن له دژه هیترش، هاشمی کوپی عوتبه رووه و کرماشان و دینه وهر که و ته پئی و کرماشانی گرت و ده گه ل خه لکه که له سه ر هه مان ریکه وتنی حلوان پیکه اتن، وه لی نه شیا دینه وهر بگریت و کشایه وه^(۲).

پاشان حلوان کرایه باره گای والیی و مؤلگای سوپای موسلمانان و خالی سازدان و له شکه رکیشی بی ناوچه کانی ده ورویه ر، له ویه وه دریزه به پیشرپه وی درا و باژیر و قه لا و گونده کانی شاره زور و گه رمیان راسته و خو کرانه نامانج، به لام به دریزایی شهش سال (۱۷- ۲۲ ک/ ۶۳۸- ۶۴۳) نه کارین شاره زور بگرن، له و ماوه یه دا عه زره ی کوپی قه یس نه یوانی په ی به قه لا قایمه کانی شاره زور بیات و داگیریان بکات.

هاوکات سه عدی کوپی نه بی وه قاص فرماندهی گشتیی به ره ی عیراق، فرمانی به هاشمی کوپی عوتبه دا رووبکاته ده قهری گه رمیان، نه ویش به یاوه ری سه رکرده یه کی دی بی ماوه یه ک به سه ر داقوق و خانيجار و سه رپاکی ده قهری گه رمیان تا سنوری شاره زور زالبوو، وا دیاره نه م هه ولش سه ری نه گرتووه و گرتنی یه کجاره کیی گه رمیان دواکه وت تا ده ورویه ری سالی ۲۰ ک/ ۶۴۱ ز^(۳).

(۱) المنتظم، ۲۱۶/۴، ابن الأثیر، الكامل، ۴۸۴/۲.

(۲) فتوح البلدان، ص ۲۹۹، معجم البلدان، ۱۷۳/۲.

(۳) فتوح البلدان، ص ۲۲۸.

له هه‌واییکی دیدا هاتوو که خلیفه عومر عوتبه‌ی کۆپی فه‌رقه‌دی راسپارد به‌رو موصل و نهینه‌وا پیش‌ه‌وی بکات، ئه‌ویش سالی ۲۰ک/ ۶۴۱ز موصل و ده‌قه‌ری گه‌رمیانی گرت^(۱). دوا‌ی دوو سالی‌ک رووه و شاره‌زور هه‌لگشا، هه‌والزان سلیمانی شاره‌زوری له زاری پیره‌می‌ردانی شاره‌زوره‌وه بۆ ئیسحاق‌ی کۆپی گێ‌راویه‌ته‌وه و ئه‌ویش به‌به‌لازوری راگه‌یاندوو که هاو‌لاتیانی دارا‌ئاباد و سامه‌غان له ئاست شالای عه‌ره‌به فاتحه‌کان ریگای ئاشتیان گرت‌ه‌به‌ر و په‌یمانیا‌ن به‌ عوتبه‌دا سه‌رانه و مولکانه‌ بده‌ن به‌ مه‌رجیک ئه‌وانیش رانه‌بن به‌ کاری کوشتن و برین و تالانکردن ده‌ره‌ه‌قیان و ریگا نه‌گرن له‌و که‌سانه‌ی ده‌یانه‌وێت و لات جی‌به‌ی‌ئ‌ن.

که‌چی له‌ گێ‌رانه‌وه‌یه‌کی دیدا که ده‌ماو‌ده‌م له‌ به‌سالا‌چوانی شاره‌زوره‌وه باسکراوه و وێنه‌ی ته‌واوی روداو‌ه‌که ده‌خاته‌پوو، ده‌رده‌که‌وێت عوتبه‌ ده‌ستپێک هه‌ولای داوه‌ باژێ‌ر و قه‌لای شاره‌زور- نیم ئه‌ز راه- داگیربکات به‌و‌پێ‌یه‌ی ناوه‌ند و پایته‌ختی و لات و باره‌گای ده‌سه‌لات بووه، لێ‌ره کورده‌کان خۆیا‌ن به‌ ده‌سته‌وه‌نه‌دا و به‌رگرییا‌ن کرد و ژماره‌بیکیان لێ‌ هاته‌ کوشتن^(۲)

پاشان به‌ناچاری خۆیا‌ن به‌ده‌سته‌وه‌دا و به‌ دانی سه‌رانه و مولکانه‌ رازی بوون، به‌و مه‌رجه‌ی هاوشیوه‌ی خه‌لکی حلوان هه‌لسوکه‌وتیا‌ن له‌گه‌ڵ بکه‌ن^(۳). بی‌گومان که‌وتنی

(۱) فتوح البلدان، ص ۲۶۵.

(۲) ده‌گێ‌رنه‌وه‌ دوویشکی شاره‌زورکاری خۆی به‌ موسلمانان کرد و ژماره‌یه‌کی لیک‌کوشتن و له‌و رۆژه‌وه به‌ نمونه ده‌هینرایه‌وه و دوویشکی شاره‌زور به‌ ناوویانگ بوو، شاعیر (ابن الرومی: م ۲۸۳هـ/ ۸۹۶م) ده‌لێت:

وإن سکوتها عندي لبُشرى وإن غناها عندي لمتى
فقرطها بعقرب شهزورٍ إذا غنت وطوقها بأفمى.

و وا هاتوو که ده‌میک خه‌سره‌وه و وشێروانی ساسانی گه‌مارۆی نه‌صیبینی دا، له‌ گوندی ته‌یرانشاهی شاره‌زوره‌وه دوویشکیان برد و ده‌یانکرده‌ ناو گۆزه‌وه و به‌ عه‌پاده- مه‌جعه‌نیق هه‌لیان ده‌دایه‌ ناو گه‌مارۆ‌دراوان و به‌م ریگایه‌ شاره‌که‌یان گرت. الثعالبی (ت: ۴۲۹هـ/ ۱۰۳۷م)، شمار القلوب فی المضاف والممنسوب، دار المعارف (القاهرة: بلا)، ص ۴۲۹-۴۳۰.

(۳) البلاذري، أنساب الأشراف، ۱۳/ ۳۲۴، فتوح البلدان، ص ۳۲۹، الكامل، ۳/ ۳۱.

ناوهند ده بیټه نه گوری نه وهی گرتنی شار و قه لاکانی دی ساناهی بیت و هریو په دارا ئاباد و سامه غان به یی شه پ داگیر کران.

د- شه پری نه هاوهند (فتح الفتوح) و گرتنی هریمی جییا:

نه نجامی شه پره کی چه لولا و نه و ده سته و ته له ژماره نه ها تووهی که به دوایدا هات، پالی به عره به کانه وه نا له هیرش و په لاماردان سارد نه بنه وه و هنده ی بویان بلویت پیشه پوهی بکن و دست له فراوانخوانی ه لته گرن. په زده گه ریش پاش شکستی چه له ولا به سی سالیك، سه رله نوئی هیزه کانی خوی ریڅخته وه و بانگه وازی بؤ هریمه کان کرد و ده یان هزار شه پکری خپرکده وه و له شاری قوم وه بهر وه نه هاوهند به پئی کردن.

والی کوفه عه ماری کوپی یاسر له نوسراویکدا به وردی خلیفه عومری له ناماده کاریبی شاهی ساسانی ناگادار کرده وه، نه ویش نه م پیشه هاتی به هه ند وه رگرت و نوئی چه ماعت و بانگه وازی جیهادی راگه یاند و که و ته خق، سه رتا به نیاز یوو به خوی بهیت بؤ به ره کانی شه پ و راسته و خق سه ره رشتی شالوی سه ر نه هاوهند بکات، وه لی علیی کوپی نه بو طالب له م بیرو که په پاشگزی کرده وه، پاشان فرمانی دا چه نگاهران له به صرا و کوفه و هموو به ره کانه وه په لکیش بکرین و ره وانه ی نه هاوهند بکرین و نوعمان (النعمان بن مقرن المزنی) ی کرده فرماندهی گشتی هیزه کان و به یاوه ری و پشتیوانی چه ند سه ر کرده په کی دی. ده گپرنه وه رژیك نوعمان له مزگه وتی مه دینه له ته نیش عومره وه نوئی ده کرد، عومر پیی گوت به ته مامه بته که مه به رپرسی هیرش سه ر نه هاوهند، نه ویش وه لای دایه وه: وه ک باجگریک نا وه ک غازیبه ک به لی، عومریش گوتی تق غازیبت^(۱)، نه م هه فیه یینه نه و راستیه ساخ ده کاته وه که پیشتر که سانی دیکه بؤ باج خپرکده وه نه ک بؤ جیهاد نیرد رابوون.

له قولی به صراوه ش (ابوموسی الأشعری) به له شکریکه وه له نه هاوهند ناماده بوو، پاش شه پ و کوشتاریکی ده سته و په خه ی خویناوی له گوندیکی نریک نه هاوهند، عره به فاتحه کان

(۱) "أما جابياً فلا ولكن غازیاً"، فتوح البلدان، ص ۳۰۰-۳۰۱،

سەرکه وتینکی یه کلاکه روه یان به ده دست هینا و ده ستکه وتینکی زۆریان چنگ کهوت و شار و باژیره کانی چیا پیکرا فه تح کران.

له شه پری نه هاوهند دا، عه ره بیکی زۆر به کوشت چوون که ژماره یه کیان سه حاجی بوون، له وانه سه ره لشکر (الثعمان بن مقرن) و سه رکرده (عمرو بن معد یکرِب) ^(۱) و (الأغلب الراجز العجلی) و (أسیر بن عروة) و (عوف بن أبي حية البجلي) و (ابو کریم الهمدانی) ^(۲)، (عمرو بن عبدالله الحملي) یش لووتی به رکهوت و په پینرا و له وه وه پیتی ده گوترا لووتبرا و (الأجدع) ^(۳)، عومه ر موژده ی سه رکهوتن و هه والی کوژرانی نوعمانی له سه ر مینبه ر راگه یاند و دهستی نا به سه ریه وه و گریا ^(۴).

وهک زانراوه ده یان شوین له کوردستانی باشور هه ن به ناوی سه حاجی - نه صحابه وه، وهک نه صحابه سپی، نه صحابه دریز، نه صحابه لهک، دۆلی نه صحابان، دۆلی شه هیدان، په نجه له علی... هتد، چهند دی و گۆر و گۆرستانیش هه ن دهگه پینرینه وه بۆ سه حاجی و تابعی و پیاوچاکان، وهک عه بابهللی (ابو عبیده بن الجراح) ی نزیک هه له بجه و عه کاشه ی سه ر ریگای کامیاران - مه ریوان و وه کاشه ی دهستی ساله یی نیوان که رکوک و پردی که دهگه پینرینه وه بۆ (عکاشه بن محسن)، نازانریت نه مانه چ په یوه ندی ه کیان به سه حاجیه کانی فه تحی کوردستانه وه هه یه، به لام گومان له وه دا نیه که زۆریه ی هه ره زۆریان هه یچ بنه مایه کیان نیه و هه ردوو سه حاجیه ی ناوبرا و نه ها توونه ته کوردستان. هه روه ها زیاد له گۆر و مه زاریک هه ن دهگه پینرینه وه بۆ تابعی و پیاوچاک وه یسی قه ره نی (أویس بن عامر

(۱) ژماره یه که گوند له کوردستان هه ن به ناوی عومه ر مه ندان (عمر بن معدان) که وا باوه دهگه پیننه وه بۆ (عمرو بن معد یکرِب) و به ناوی نه وه وه ناوزه د کران، بۆ یه که م جار له ده فته ری ته حیریه ی لایه تی نه ربیل - هه ولیر - ساله ی ۱۵۴۲ز، باسی تائیفه ی عومه ر مه ندان کراره.

(۲) الدارقطني، المؤلف والمختلف، ۱۹۶۲/۴، این الأثر، أسد الغابة في معرفة الصحابة، ۲۶۱/۱، ۲۶۱/۴، ۳۲۳/۵، ابن حجر العسقلاني، الإصابه في معرفة الصحابة، ۲۳۷/۱، ۲۴۹، ۵۷۲/۴، ۱۲۸/۵.

(۳) الإصابه في معرفة الصحابة، ۱۱۵/۵.

(۴) فتوح البلدان، ص ۳۰۱، أسد الغابة، ۳۲۳/۵.

القرنی: ۳۷۷/ک/۶۵۸ن، هرچند نه‌میش نه‌هاتووه‌ته کوردستان و نه‌وه‌ی زانراوه دووانیان سه‌دان ساله ناسراون^(۱).

هه‌واله‌کان به دوردریژی له‌مپر ورده‌کاری روداوه‌کانی ئەم شه‌په ناخه‌فتوون و زیانی گیانیی ساسانیه‌کانیان به دهیان هه‌زار داناوه، وه‌لی سه‌باره‌ت به میژووی شه‌په‌که به‌سه‌ر سی سالدایه‌ش ده‌بن: ۱۹۰/ک/۶۶۰ز، ۲۰/ک/۶۶۱ز، ۲۱/ک/۶۶۲ز، هرچند پتر به‌لای سالی ۲۱/ک/۶۶۲ز ده‌یشکیننه‌وه و له‌به‌ر گرنگی و بایه‌خی ئەم شه‌په ناوئرا (فتح الفتوح)، چونکه ده‌روازه‌ی قه‌له‌مپه‌وه‌ی ساسانی به‌پروویان دا‌والابوو و په‌زده‌گه‌رد هه‌رگیز نه‌یتوانی بۆ‌جاریکی دی به‌رسینگی شالوو وه‌لمه‌تی موسلمانان بگریت.

نه‌وه‌بوو دینه‌وه‌ر دوی پینچ رۆژ گه‌مارۆ فه‌تحران، ئەمجا ماسبدان- ماهسه‌بتان، سیروان، میهره‌جانکدک، سیمه‌په- الصیمرة و سه‌رله‌به‌ری ناوه‌دانی و دێهاتی هه‌ریمی چیا چ به‌شه‌پ و چ به‌ریکه‌وتن و پیکهاتن فه‌تحران، به‌وه‌مرجه‌ی دانیه‌شتوانی ئەم شارانه سه‌رانه‌و مولگانه‌ی زه‌وی بده‌ن و فاتحه‌کان ده‌ست له‌کوشتن و بپین و ره‌ش‌بگیری هه‌لبگرن و له‌هه‌مووان خۆشبین، له‌هه‌والیکدا هاتووه‌که دینه‌وه‌ر و ماسبدان هه‌لگه‌پانه‌وه و سالی ۲۲/ک/۶۶۳ز دووباره به‌شه‌پ گیرانه‌وه^(۲). ئەو دوو هه‌واله‌ش هه‌ن که (ابو موسی الأشعري) به‌ده‌م ریگای چوونی بۆ نه‌هاوه‌ند ماسبدانی گرتووه (الصائب بن الأقرع) له‌نه‌هوازه‌وه‌هات و ولایه‌تی میهره‌جانکدکی گرت^(۳).

شایه‌نی باسه له‌ده‌ستپیکه‌وه تا سه‌ره‌تای سه‌رده‌می ئومه‌وی، هه‌رچی ده‌سته‌کوت و داها‌تی ئوستانی نه‌هاوه‌ند هه‌بوو بۆ خه‌لکی کوفه ته‌رخان کرابوو و هی ئوستانی دینه‌وه‌ریش بۆ خه‌لکی به‌صرا، چونکه نه‌هاوه‌ند فه‌تحرای کوفه‌بیه‌کان و دینه‌وه‌ریش

(۱) پروانه: نصح أفندي مطراقي زاده، رحلة مطراقي زاده، ترجمة: صبحي ناظم توفيق، المجمع الثقافي (أبو ظبي: ۲۰۰۳)، ص ۷۳، ۱۴۸.

(۲) تاریخ خلیفه بن خیاط، ص ۱۴۸، فتوح البلدان، ص ۳۰۰-۳۰۵، الدینوری، الأخبار الطوال، ص ۱۲۶-۱۲۹، تاریخ الطبری، ۴/۱۱۴-۱۳۶.

(۳) فتوح البلدان، ص ۳۰۴، الكامل، ۳/۱۳.

فه تحکراوی به صرابیه‌کان بوو، به لām کوفه‌بیه‌کان به پشکی خۆیان قابل نه‌بوون و به که‌میان ده‌زانی، بۆیه خواستیان دینه‌وه‌ریان له‌بری نه‌هاوهند بدریٚتی، له‌و رۆژوه دینه‌وه‌ر به (ماه الكوفة) و نه‌هاوهند به (ماه البصرة) ناسرا و هه‌ردووکیان به (الماهین) ناوده‌بران^(۱).

شاره‌زور و چیبیاکان، هه‌رچهند داگیرکران و به‌روالته که‌وتنه ژێر قه‌له‌م‌په‌وی خیلافه‌ی ئیسلامیه‌وه، به‌لام بۆ ده‌یان سالی دی عه‌رب نه‌شیان هی‌ز و حوکمی خۆیان به‌ته‌واوته‌ی بچه‌سپینن، به‌تایبه‌ت دوا‌ی ئه‌وه‌ی خیلافه‌ دووچار‌ی زنجیره‌یه‌ک کیشه‌ و قه‌یرانی ناوخۆیی بووه‌ و شه‌پی خۆیناوی خۆیه‌خۆیی لیکه‌وته‌وه‌ و هه‌زاران موسلمان‌ی کرده‌ سوته‌مه‌نی، وا دیاره‌ کورده‌کان سویدیان له‌م دۆخه‌ ئالۆزه‌ وه‌رگرتوه‌ و کاریان بۆ گرتنه‌وه‌ی ناوچه‌کانیان کردووه، له‌ ماوه‌ی مملانیٚ نیوان خه‌لیفه‌ عه‌لی و معاویه‌دا، کورد شاره‌زوری گرته‌وه، به‌لام زانیاریمان له‌سه‌ر ئه‌م بزافه‌ ته‌نها کورته‌ هه‌والیکه‌، ئه‌وه‌بوو هی‌زکی خه‌لیفه‌ عه‌لی له‌ ده‌سکه‌ره‌وه‌ رووی کرده‌ شاره‌زور و که‌وته‌ شوین کوردان و بۆ ناو کتیه‌کان دووری خستنه‌وه، له‌ دینه‌وه‌ریش کوردان به‌ بزافیک رابوون، لێره‌ش به‌توندی سه‌رکوت کران و به‌گۆیره‌ی هه‌والیک ژماره‌یه‌کی زۆریان لێ‌هاته‌کوشتن^(۲).

له‌ کۆتاه‌ی ئه‌م بابته‌ ده‌مه‌ویٚت بلٚیم که‌ دوو هاوپی و هاوپی‌شه‌مان بٚ ره‌چاوکردنی بی‌لایه‌نی، له‌ فه‌تحکردنی کوردستان دوو‌اون و شه‌په‌ خۆیناویه‌کانی جه‌له‌ولا و نه‌هاوهند یان به‌ "سه‌رکه‌وتن" و "سه‌رکه‌وتنیکی گه‌وره" و "سه‌رکه‌وتنی لوتکه" ژماردووه‌ و یه‌که‌میان سوپای کورد و فارسی له‌ شه‌پی جه‌له‌ولا به‌ (الحشود المعادیة) داناوه^(۳)، خۆزگه‌ هاوکات له‌ته‌ک ئه‌م بابته‌ی من، ئه‌وه‌ی ئه‌وانیش ده‌خویندرايه‌وه‌ و خوینداری هۆشیار و چاوکراوه‌ به‌راوردی ده‌کردن و راستی و ره‌وانیی ئه‌م پرسه‌ هه‌ستیاره‌ی له‌کن خۆیا ده‌بوو.

(۱) فتوح البلدان، ص ۲۰۳، تاریخ الطبری، ۴/ ۱۶۰- ۱۶۱. بگه‌رێوه بۆ بابته‌ی یه‌که‌م: که‌هیشته‌ی عه‌ربه‌

فاتحه‌کان به‌ کوردستان

(۲) أنساب الأشراف، ۲/ ۴۹۷، ۵/ ۵۳۵.

(۳) بپوانه: فرست مرعی، الفتح الإسلامي لکردستان، ص ۱۱۲، ۱۲۴، ۱۸۷، أحمد میرزا میرزا، انتشار

الإسلام في كردستان، وه‌رگێڤرداوی کوردی: بلا‌و‌بوونه‌وه‌ی ئیسلام له‌ کوردستان، ل ۱۷- ۱۸.

ه - گرتنی لوپرستان و خوزستان (الأهوان):

له میانه‌ی فه‌تکردنی لوپرستان و خوزستان دا، عه‌ره‌به فاتحه‌کان روویه‌پرووی به‌رگریه‌کی توند و که‌موینه‌ی دانیشتون بوونه‌وه، کورده‌کانی بی‌رود وئیزه - ئیدج^(۱) پتر له هر شوینتیکی دبی کوردستان جه‌نگان و به‌رگرییان کرد و ئیدج پاش شه‌پژیکی سه‌خت داگیر کرا^(۲) و گرتنی یه‌کجاری خوزستان دواکه‌وت بۆ سالی ۲۳ک/۶۴۴ز و هه‌وله‌کانی پیشتر شکستیان هینا و ئامانجیان نه‌پیکا.

سالی ۱۷ک/۶۳۸ز و له‌سه‌ر خواستی ئه‌بوموسا (ابوموسی الأشعري)، خلیفه‌ عومه‌ر فرمانی دا به‌شیک له هیزه مؤلخواردووه‌کانی کوفه و جه‌ولا بجولین و په‌یوه‌ندیی به هیزه‌کانی به‌صراوه بکن، پاش زنجیره شه‌پژیکی خویناوی شوشته‌ر و چهند شوینتیکی دی داگیر کران و دوو سه‌حابیی فرمانده‌ش کوژان: (البراء بن مالک)^(۳) و (مجزأة بن ثور)، به‌پیی ئاخافتنی هه‌الزنان نزیکه‌ی هه‌زار که‌س له دوژمن کوژان و شه‌شسه‌دی دیش به‌دیل گیران، ئه‌بوموسا ئه‌وانیشی ریز کرد و یه‌ک یه‌ک ملی په‌راندن^(۴)، له به‌ره‌یه‌کی دیکه‌ی شه‌پره‌کانی خوزستاندا، سه‌حابی (شریح بن عامر) کوژا و سه‌حابی (عون بن جعفر بن ابي طالب) له توشته‌ر به جوانه‌مرگی سه‌ری نایه‌وه^(۵).

هر به‌ بپیری عومه‌ر، سه‌حابی (الجارود العبدي) سالی ۲۲ک/۶۴۳ز ره‌وانه‌ی هه‌ریمی فارس کرا و روژیکیان له یاوه‌رانی دا‌ب‌را و له ئاسۆگایه‌ک دا که‌وته داوی کوردانه‌وه و کوژا و شوینته‌که ناو‌نرا (عقبه‌ الجارود)^(۶).

له دریزه‌ی شه‌پره‌کانی خوزستان، عه‌ره‌به فاتحه‌کان سالی ۲۳ک/۶۴۴ز که‌هیشته‌نه بی‌رود، خه‌لکانیکی ژۆر له کورد و خه‌لکی هه‌ریمی فارس به‌ هاواره‌وه هاتن و خو‌یان بۆ

(۱) له ده‌قه عه‌ره‌بیه‌کاندا ناوی ئه‌م دوو شارۆچکه‌یه به‌ (بیروژ و ایذج) هاتووه.

(۲) فتوح البلدان، ص ۳۷۵.

(۳) برای (أنس بن مالک) بوو.

(۴) تاریخ خلیفه، ص ۱۲۶-۱۲۷، الأخبار الطوال، ص ۱۲۴.

(۵) ابن حجر العسقلانی، الإصابة فی تمییز الصحابة، ۲۷۲/۳، ۶۱۹/۴.

(۶) فتوح البلدان، ص ۲۸۱، ابن الأثیر، أسد الغابة فی معرفة الصحابة، ۴۹۸/۱.

به‌رگری ساز و ناماده‌کرد^(۱)، له مانگی رهمه‌زان و له جیگایه‌کی نئیوان رویاری تیرا و شه‌پژی خویتاوی به‌رپابوو، نه‌بوموسا برپاری دابوو هر که‌سیک بجیته جیهاد ده‌بیت رۆزوی بشکینیت، لیره‌ش فرمانده (المهاجر بن زیاد) کوژرا، (الریع بن زیاد) ی برای کوژراو، پاشوه‌خت ناوچه‌کی گرت وتالائی کرد و خه‌لکه‌کی ده‌سته‌سه‌ر کرد و کردنیه ده‌سته‌وتی جه‌نگ، نه‌بوموسا که‌نیزه‌یه‌ک و شه‌ش خولامی بۆ خۆی گلدایه‌وه و پینجیه‌کی نارد بۆ خه‌لیفه^(۲).

هر له‌میانه‌ی ئەم پیش‌په‌وی و په‌له‌اویشته‌نه، سه‌له‌مه‌ی کورپی قه‌یس به‌ فرمانی راسته‌وخۆی خه‌لیفه‌ عومه‌ر، سالی ۲۳ک/ ۶۴۴ز هاته‌ کوردستان و له‌ شوینیک تووشی دوژمنه‌ کورده‌کان "عدواً من الأکراد المُشکرین" هات، به‌گویره‌ی راسپارده‌ی خه‌لیفه، داوای لی‌کردن ببنه‌ موسلمان یان سه‌رانه‌ بده‌ن، کورده‌کان هه‌ردوو پیش‌نیاره‌که‌یان ره‌تکرده‌وه، نه‌ویش شه‌ری له‌گه‌ل‌کردن و ژماره‌یه‌کی لی‌کوشتن و ژنان و کچانیانی ده‌ستگیرکرد و هه‌رچی مال و که‌لوپه‌لیان هه‌بوو به‌ ده‌سته‌وت گرت^(۳)، له‌نێو که‌لوپه‌لی تالان‌کراو دا، خشلیکی ده‌گه‌من و ناوازه و به‌هاداری له‌ناو پریاسکه‌یه‌ک (سقط) دۆزیه‌وه و وه‌ک دیارییه‌کی گرانبه‌ها له‌گه‌ل‌ مزگینیی سه‌رکه‌وتن به‌ نێرده‌یه‌ک دا بۆ خه‌لیفه‌ عومه‌ری نارد و کاتیک پارچه‌ (فصوص)ی که‌سک و زه‌رد و سووری خشله‌که‌ی بینی که‌ به‌های هه‌ریه‌کیان بیست هه‌زار دره‌م بوو، راپه‌ریه‌ سه‌رپی و هه‌ردوو ده‌ستی خسته‌سه‌ر که‌مه‌ری و گوتی: "دیاره‌ خودا هیشتا زگی عومه‌ری تیر نه‌کردوه". خه‌لیفه‌ عومه‌ر له‌م کاره‌ی عه‌ربه‌ فاته‌ح‌کان په‌ست و توپه‌ بوو و خشله‌که‌ی بۆ گه‌راندنه‌وه تا به‌سه‌ریان دا دابه‌ش بکریت^(۴).

(۱) "إجتمع بیروز جمع عظیم من الأکراد وغیرهم". تاریخ الطبری، ۱۸/۴.

(۲) ئەم دوو شوینه (نهر تیرا و منادر) پیکه‌وه ناویان دیت و ده‌که‌ونه نزیک نه‌هوازه‌وه.

(۳) فتوح البلدان، ص ۳۷۰-۳۷۱، تاریخ الطبری، ۱۸۴/۴-۱۸۵.

(۴) (سلمه بن قیس الأشجعی) به‌خۆی گیزاویه‌ته‌وه: "فَقَاتَلْنَاهُمْ فَانصَرْنَا اللَّهُ عَلَيْهِمْ، فَقَتَلْنَا الْمُقَاتِلَةَ، وَسَبَيْنَا الذَّرِيَّةَ، وَجَمَعْنَا الرُّهَّةَ"، تاریخ الطبری، ۱۸۷/۴-۱۸۸.

(۵) ته‌به‌ری له‌ ژیر ناوینیشانی "نکر خبر سلمه بن قیس الأشجعی والأکراد" به‌ دریزی باسی ئەم رووداوه‌ ده‌کات . تاریخ الطبری، ۱۸۷/۴-۱۸۹، الکامل، ۳/۳۹.

خه‌لگی ئیدج و کوردانی ناوچه‌که^(۱) به‌رده‌وام بوون له به‌رگری و خو‌یان به‌ده‌سته‌وه نه‌دا و له سیته‌م سالی خیلافه‌تی عوسمانی کورپی عه‌فان(۲۴-۳۵ک/۶۴۵-۶۵۶ن) له ده‌سه‌لاتی ئیسلامی هه‌لگه‌پانه‌وه، (ابوموسی الأشعري) والی به‌صرا چاری جیهادی دا، هه‌ر به‌هۆی ئه‌م هه‌لگه‌پانه‌وه‌یه خه‌لگی به‌صرا له والی ناوبراو توپه‌بوون و خه‌لیفه‌یان ناچارکرد له پۆسته‌که‌ی لای به‌ریت^(۲).

و- گرتنی داسن و هه‌کاری و هه‌ولێز:

هه‌ردوو ده‌قه‌ری داسن و هه‌کاری- به‌هیدیان و شه‌مزینان- هاوسنوری موصلی ناوه‌ندی هه‌ریمی جه‌زیره بوون، بۆیه راسته‌وخۆ و هه‌ر سالی ۲۰ک/۶۴۱ هاتنه‌گرتن. ته‌نها کورته هه‌والێک له‌مه‌پ فه‌تحکردنی قه‌لا و شارۆچکه و گونده‌کانی ده‌قه‌ری داسن و هه‌کاری و هه‌ولێز هاتوو و ده‌ری ده‌خات که به‌ ده‌ست میرانی کورده‌وه بووه و هه‌ینی نيزامیی وه‌های تیدا چێگیر نه‌کراوو، عوتبه‌ی کورپی فه‌رقه‌د گونده‌واری المرچ- میژگ^(۳) و خاکی باهه‌درا^(۴) و باعه‌درا و المغلة^(۵)؟ و داسن و هه‌موو باره‌گای کوردانی گرت، ئه‌م شالاوه قه‌لا و گونده‌واری جه‌زه‌ی نزیک هه‌ولێز و بابه‌گیش و چپای سلق^(۶) (السلق)^(۷) یشی گرتوه^(۸).

(۱) له (تاریخ ابن خلدون، دار الفکر (بیروت: ۱۹۸۸)، ۲/۵۷۷) و چاپه‌کانی دیدا، (أهل إيدج والأكراد) به‌هه‌له‌ کراوه به‌ (أهل آمد والأكراد).

(۲) تاریخ الطبري، ۴/۲۶۵، الكامل ۳/۸۱.

(۳) واتا ناوچه‌کانی به‌رده‌په‌ش و گزرانه‌تی له ده‌قه‌ری ئاكری.

(۴) واتا ده‌شتی سیمیل تا ده‌وک.

(۵) له روداوه‌کانی سالی ۲۸۲ک/۸۹۵ز ناوی ئه‌م شویننه هاتوو و نزیک زیی گه‌وره بوو. الكامل، ۶/۱۴۸.

(۶) چپای سلق ده‌که‌وته باکور و رۆژه‌لاتی هه‌ولێزه‌وه.

(۷) البلاذري، فتوح البلدان، ص ۳۲۷-۳۲۸، ابن الفقيه، مختصر البلدان، ص ۱۲۳-۱۲۴، الكامل، ۲/۴۸۳-

له زاری خه لکی بابه گیشه وه هاتووه که نه و ده مه ی موسلمانان گه هیشتنه ناوچه که، خه لکی گوندیک که رهنگه ره زان یان ریژان بیت (۹)، جه ژنیان بوو و له قه لاکه یان هاتبوونه خواره وه و خه ریکی نامه ننگیژان بوون، له ناکاو دایان به سه ریاندان و قه لاکه یان داگیر کرد^(۱).

ز- گرتنی هه ریمی جه زیره:

زۆریه ی شار و باژیره کانی هه ریمی جه زیره به ریکه وتن و به شیوه یه کی ناشتیانه و به بی شه پ و به رگری خویان دا به ده سته وه، به لام بۆچوونه کان له سه ر میژووی گه هیشتنی عه ره به موسلمانان کان به خاکی جزیره، به سه ر ساله کانی (۱۷/ک/۶۳۸، ۱۸/ک/۶۳۹، ۱۹/ک/۶۴۰) دابهش ده بن، سه رچاوه کان له وهش یه کناگره وه داخو عه بیاز (عیاض بن غنم) له ته وه ری عیراق- کوفه وه یان له ته وه ری شامه وه هیرشی هیتاوه و ده سته به سه ر هه ریمی جه زیره دا گرتووه.

راستتر نه وه یه عه بیاز له ته وه ری شامه وه و به فرمانی نه بو عوبه یه ده (أبو عبیدقبن الجراح) و به یاهه ری چه ند سه ر کرده یه کی دی له شامه وه به ره و جه زیره هه لگشاوه و له باشوره وه شار به شار و ناوچه به ناوچه ی گرتووه، ده میک نه بو عوبه یه ده به په تای لاره شه ی عه مواس سالی ۱۸/ک/۶۳۹ ز مرد، عه بیاز به پینچ هه زار جه نگاهه ره وه سه رگه رمی پپۆسه ی فه تحکردن بوو^(۲) و له سالانی (۱۸-۲۰/ک/۶۳۹-۶۴۱) شیا به ساناهی و بی شه پ و لیكدانی قورس شار و باژیره کانی سنجار- سنکار^(۳)، نه صیبین، میافارقین، ماردین، تورعابدین، قردا- جه زیره ی بوتان، بازیدی- گوندی بازفتی، نامه د، به دلیس، نه رزن، خه لات، ده قه ری ژۆزان تا قوولایی خاکی نه رمینیا بگریت، پاش نه وه ی دانیشتوانی هه ر یه ک له م شویتانه دوا ی سوکه به رگریه ک خویان راده ست کرد و رازی بوون سالانه باجی سه رانه بده نه عه ره به کان به و مه رجهی نه وانیش مولک و مال و سامانیان یپاریژن و کاری کوشتن و

(۱) فتوح البلدان، ص ۳۲۸.

(۲) تاریخ خلیفه بن خیاط، ص ۱۳۰-۱۳۱، فتوح البلدان، ص ۱۷۶-۱۷۷، تاریخ الیعقوبی، ۱۰۳/۲-۱۰۴.

(۳) حمزه ی نه سپه مانی (م: ۳۶۰/ک/۹۷۰) ده لیت سنجار به عه ره بیکاروی سنکار- سنکاره، معجم البلدان،

برین و تالانی نه نجام نه دهن، به گویرهی دوو هه وال، شار و ناوه دانه کانی جه زیره به ناشتی و پیکهاتن که وتنه دهست فاتحه کان، که چی خاکه که ی به شهر^(۱).

به م شیوهیه له ماوه یه کی کورتدا سه رپاکی هه ریمی جه زیره که وته ژیر رکینی خیلافه ی نیسلامیه وه و بویه ده گوترا "شوپنپیه که له خاکی جه زیره نه ما به دهستی عیباز و له سه رده می خلیفه عومه ر فته نه کرابیت". شیخیکی خه لکی جه زیره گپراویه ته وه که هه ر شاریک به ریکه وتن بگپرايه نه ماننامه یه کی بۆ ده نوسرا^(۲).

له راستیدا ریژه یه کی بلند له دانیشتوانی جه زیره و له وانه ش کورد، نه صرانی- مه سیحی بوون و به تریکیان^(۳) هه بوو، نه وه بوو هه ردوو به تریکی زۆزان و خه لات چوونه کن عیباز و له گه لیدا ریک که وتن^(۴).

به گویره ی به نده کانی ریکه وتنامه کان، موسلمانان باجیان دانا بوو له سه ره رچی سامان و که لوپه ل و به رو بووم هه یه، ته نانه ت پشکی خۆیان له زهیت و سرکه و هه نگوین و خوارده مه نیش ده سه ند، پاشان باری سه رشانیان سوککرا و ده بوو سالانه ده وله مه نده کان چل و هه شت دره م و چینی ناوه ند بیست و چوار دره م و که سانی هه ژار و ده ستکورتیش دوازده دره م باجی سه رانه بدن، و پپرای نه وه ی له نه ستوی هه ر یه کیک بوو سه رپاری سه رانه، سالانه ربه یه که نم و دوو قست - پشک زهیت و دوو پشک سرکه بدات^(۵).

خه لیفه عومه ر حیسابی جیای بۆ عه جه می جه زیره و عه ره به که ی کرد و هه ربه که و والیی سه ربه خۆی بۆ دانان، که عه یباز سالی ۲۰/ک/۶۴۱ز مرد، هه بییی کورپی مه سه له مه دانرا به والیی عه جه می جه زیره و فه رمانی پیدرا دریزه به شه رپی فته بدات و(الولید بن عقبه) کرا به والیی عه ره بی جه زیره^(۶).

(۱) تاریخ خلیفه بن خیاط، ص ۱۳۰-۱۳۱، فتوح البلدان، ص ۱۷۹.

(۲) تاریخ خلیفه بن خیاط، ص ۱۳۱.

(۳) به تریک په یقیکی لیکدراوی گریکییه به واتای باوکی ریبه ر(الأب الرئیس).

(۴) فتوح البلدان، ص ۱۷۹-۱۸۰.

(۵) القاضي أبو یوسف، الخراج، ص ۱۳۵، فتوح البلدان، ص ۱۸۲.

(۶) ابن شداد، الأعلاق الخطیره، ۱۰/۳.

ح- گرنتی هریمی نازهریجان:

دهریاره‌ی فه‌تحرکدنی نازهریجان، ده‌نگوباس و به‌سهراتی جۆربه‌جۆری پر زانیاری له‌برده‌ست دان، هه‌والزانان زانیاری جیاواز ده‌گێڕنه‌وه‌ چ ده‌ریاره‌ی میژوو و چۆنیه‌تی فه‌تحرکردن و چ ده‌ریاره‌ی ناوی فه‌رمانده به‌شداربووه‌کان و به‌ره‌کانی هێرش‌بردنه‌ سه‌ر هه‌ریمه‌که، هۆکاره‌که‌شی ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ بۆ ئه‌وه‌ی که نازهریجان هه‌ریمیکی به‌رفه‌یه و ده‌یان شار و باژێر و قه‌لا ده‌گه‌ڕێته‌خۆ که ماوه‌یه‌کی درێژی ده‌خواست داگیربکړین و به‌چهند قه‌وناغیک ئه‌وجا سه‌رپاکی هه‌ریمه‌که که‌وته ژێر رکێفی موسلمانه‌وه و خه‌لکه‌که‌ی هه‌میشه له‌ والیه‌کان هه‌لده‌گه‌رانه‌وه و دووباره سه‌رکوت ده‌کرانه‌وه و سالانه له‌شکرکێشییان ده‌کرایه سه‌ر و پڕۆسه‌ی فه‌تحرکردنیش تا سه‌رده‌می خه‌لیفه عوسمان نه‌بڕایه‌وه.

له راستی دا نازهریجان له دوو به‌ره‌وه که‌وته‌به‌ر شالاوی له‌شکری ئیسلامی، ته‌وه‌ری نه‌هاوند و چییاکان له‌ باشوره‌وه به‌ سه‌رکردایه‌تی حوزه‌ی‌فه‌(حذیفه بن الیمان) و ته‌وه‌ری موصل و شاره‌زور به‌ سه‌رکردایه‌تی عوتبه‌ی کورپی فه‌رقه‌د، که‌چی هه‌والزانانی دی ده‌لین(المغیره بن شعبه) سالی ۲۰ک/۶۶۱ز یان ۲۲ک/۶۶۳ز راسته‌وخۆ له‌ کوفه‌وه هێرشی برده سه‌ر نازهریجان و دوای ماوه‌یه‌ک دانیشتوانه‌کی هه‌لگه‌رانه‌وه^(۱)، وێپای چهند ریوایه‌تیکی دی^(۲).

ده‌کریت بیژین ئه‌م ده‌نگوباس و به‌سهرهاتانه ته‌واوکه‌ری یه‌کدین و کورتی و ناته‌واوی یه‌کدی پرده‌که‌نه‌وه، به‌شه‌کانی خواروو و رۆژه‌لاتی نازهریجان له ته‌وه‌ری نه‌هاوند و ناوچه‌کانی رۆژئاوای گولی ئورمی و شاره‌کانی سه‌لماس و ئورمی که زیادتر کوردنشین بوون له ته‌وه‌ری موصل و شاره‌زوروه که‌وتنه‌به‌ر هێرشی عوتبه و داگیر کران، ئه‌مه‌ش له سالانی(۲۱-۲۲ک/۶۶۲-۶۶۳ز)یه‌وه تا سه‌رده‌می خه‌لیفه عوسمان درێژه‌ی کێشا.

(۱) فتوح البلدان، ص ۲۲۱-۲۲۴، تاریخ الیعقوبی، ۱۰۸/۲، تاریخ الطبری، ۱۵۳/۴-۱۵۴.

(۲) حوکی هه‌لگه‌رانه‌وه و ده‌ستبه‌ردان له ئیسلام وه‌رگرنتی سه‌رانه‌(جزیه) نیه، به‌لکه‌ کوشتنی پیاوان و سه‌بیکردنی ژنان و مندالانه، القاضي ابو یوسف، الخراج، ص ۱۴۲.

به گویره‌ی ریوایه‌تیکی لاواز، عوتبه سالی ۱۸ک/۶۳۹ز که هیشتوته نازهریجان و به نوسراویک خه‌لکه‌کی دلتیا کردوه که موسلمانان ده‌ستدریژی ناکه‌نه سهر گیان و مولکیان^(۱).

دوای شه‌په مه‌زنه‌کی نه‌هاوهند، زۆریه‌ی جه‌نگاوه‌ران به ده‌ستکوت و تالانییه‌کی گرانبه‌هاوه گه‌پانه‌وه شوینی خویان و تنه‌ها کوفه‌بیه‌کان له‌خزمت حوزهیفه مانه‌وه، له‌م کاتدا خه‌لیفه عومر فرماننامه‌یه‌کی نارد سه‌بارت به راسپاردنی حوزهیفه به هیزش‌برده‌نه سهر نازهریجان، ئه‌ویش به سوپایه‌که‌وه به‌ره‌و مه‌به‌ست که‌وته‌پئی و روویه‌پووی به‌ره‌نگاریی له‌شکری ساسانی بووه‌وه، پاش شه‌پیکی گهرم له‌گه‌ل مه‌رزهبان- والیی نازهریجان له‌سهر چند خالیک ریکه‌وتن و ناگره‌ستیان راگه‌یاند:

- خه‌لکی نازهریجان سالانه هه‌شتسه‌ده هزار دره‌می عیار هه‌شت وه‌ک سه‌رانه‌ بده‌ن.
- موسلمانان رانه‌بن به کوشتن و رفاندنی خه‌لکی و ناگرخانه‌کانی زه‌رده‌شتی کاول نه‌کن و نه‌چن به‌گژ کوردانی بلاشجان و سه‌بلان و ساترودان^(۲) و زیانیان پی‌نه‌گه‌هینن و ریگا له‌دانیشتوانی شیز- شاری پیروزی زه‌رده‌شتیان- نه‌گرن له‌سه‌ما و هه‌لپه‌پکی (الزفن) و ئاه‌نگیژان له‌کاتی جه‌ژن و ریوره‌سه‌ه نایینه‌کاندا^(۳).

پاش ماوه‌یه‌ک به‌بپاری عومر، حوزهیفه لابرده‌را و عوتبه‌ی کورپی فره‌قه‌ده ئه‌م ئه‌رکه‌ی گرته‌ئه‌ستو، ئه‌میش له‌شاره‌نوره‌وه که‌وته‌پئی و له‌بان چیای سلقه‌وه چووه سهر ئورمی و خوی و سه‌لماس و حور(?) و داگری کردن^(۴).

دواتر عوتبه‌یش له‌کار خرا و خه‌لکی نازهریجانیش دوای کورژانی خه‌لیفه عومر پی‌نگیرییان به‌پیکهاتنکه‌ناکرد، هه‌رچه‌نده شه‌ش هزار جه‌نگاوه‌ر له‌مؤلگا و سه‌ریازگاگان جی‌گی‌رکراپوون، خه‌لکه‌که به‌هوی به‌رزیی ریژه‌ی سه‌رانه‌ی سه‌پیندراو، نه‌ده‌شیان سالانه سه‌دان هه‌زار دره‌م داپین بکه‌ن و له‌ده‌سه‌لات هه‌لده‌گه‌پانه‌وه، بۆیه (الولید بن عقبه) دوای

(۱) تاریخ الطبری، ۱۵۵/۴، ابن الجوزی، المنتظم، ۲۵۳/۴.

(۲) ئه‌م کوردانه مه‌پدار و ره‌وه‌ند بوون.

(۳) فتوح البلدان، ص ۳۲۱.

(۴) فتوح البلدان، ص ۳۲۲-۳۲۷.

نەویش (سعید بن العاص) والیی ئەرمینیا بە فرمانی خەلیفە عوسمان ماوه ماوه بە سوپایەکی چەند هەزارێهە هەلیان دەکووتایە سەر هەرێمەکە و سەرانیەکیان لێ وەردهگرتنەوه و خالی یەکەمی ئاگریهستهکیان بەسەر دەسهپاندنەوه، وهک هێرشەکانی سالانی (٢٤/ک/٦٤٥، ٢٦/ک/٦٤٧، ٢٨/ک/٦٤٩، ٢٩/ک/٦٥٠)^(١).

ط- ئەنجام و دەستگهوتی فهتھی کوردستان:

بە برانەوهی پرۆسەیی فهتکردنی شار و باژێرە کوردنشینەکان، نیشتمانی کورد- کوردستان- کهوتە ژێر رکێفی عەرەبە موسلمانەکانەوه و کرا بە پارچەیهک له قهڵەمپهوی خیلافەئیسلامی و له لایەن بەرپرسیانی خیلافهوه له والی و نوێنەر و باجگر بەرپۆه دەبرا، تا کورتاهی خیلافەتی عوسمان ئەمانە والیی شار و ناوچه کوردنشینەکان بوون:

- حکیم بن سلامة الحزامي- موصل (بە شارەزور و هەکاری و جەزیرهوه).

- الأشعث بن قيس الكندي- نازەریجان.

- عتیبە بن النهاس العجلي- حلوان.

- مالك بن حبيب اليربوعي - ماھ(دینهوهر و نههاوهند).

- حبيب بن دلجة القيني- ماھسەبتان^(٢).

شار و ئاوه دانیه کوردنشینەکان یان پاش شەرپ و کوشتار گیران(شارەزور و هەریمی، جییا) یان بە ریککەوتن و سەرانیەدان فهتھ کران(نازەریجان و جەزیره) و له هەردوو حالتەکه دا، کورد نهخاسمه کوردانی رهوهندی و رهشمانشین نهبوونه موسلمان و له سەر بیروباوه پ و ئایینی دیرینی خۆیان مانهوه و ئەم رهوشه به گۆرانیکی کم و هیندیوه دوو سەدهیهکی کیشا^(٣)، هاوتەریب له ژێر سایه و ههژموونی دهسهلاتی سیاسی و لهشکری و کارگێپی و قەزائی عەرهبی ئیسلامی دا، فیهقه و کهلتور و زانستی ئیسلامی و زمان و

(١) بېوانه: تاریخ خلیفة بن خیاط، ص ١٦٦، فتوح البلدان، ص ٢٢٢، تاریخ الطبري، ٢٤٦/٤، الذهبي، تاریخ الإسلام، ٣/٣١٥، ٣٢٤، ٣٢٦.

(٢) تاریخ الطبري، ٢/٦٩٣.

(٣) بگه پۆه بۆ بهشی سێهەم، تەوهری پینچەم(٣-٥).

ئەدەبىيات و رۆشنبىرىيى عەرەبىيى وردە وردە بلأوو بونەو و شوپىنپىيى خۇيان كردهو، گەلى كوردىش بە گشت چىن و تويژەكانىهه، مليان بۇ ئەمرى واقع دا و بەرە بەرە دەستبەردارى بىروياوپى خۇيان بوون و بپروايان بە ئايىنى نوئى هيتا، بە ئاخافتنىكى دى، كورد نە لە ترسى نيزه و شمشير و نە بە ئاشتى و خۇويستانه بوونە موسلمان، بەلكو لە ئاكامى پىرۆسەيەكى دريژخايەن دا و بە راھاتن و خۇگونجاندن بوونە موسلمان.

كورد بە موسلمانبوونەو نەوہستا و سەدەيەكى نەبرد لەخۆي گۇرا و بە يەكجارى رادەستى بىروپا و ليكدانەوہى قوتابخانەى ميژوويى عەرەبىيى ئىسلامى بوون و تەواو بپروايان بەو ئەفسانە و حىكايەتە پىروپوچانە هيتا كە پاش پايداربوونى عەرەب و ئىسلام، دەريارەى نەژاد و رەگورپشەى نەتەوہ و ميللەتان هەلبەستران و رەواجيان پيدرا و خويئندەواران و شارەزايانى كورد، ئەوانەى بە گوتهى ئاخافتنى مەسعودى (م: ۳۶۱ك / ۹۵۷ن) "مَنْ لَّهُم الدراية"، شانازييان بەوہوہ دەكرد كە بە رەچەلەك عەرەبى قەحتانى يان عەدنانين و نەوہى كەسايەتبيە وەھمىەكانى نئو ميژوويى دارمالل لە خورافاتى عەرەبن^(۱)، ئەم لاف و گەزافە تا سەدەيەك لە مەوبەريش بازىرى گەرم بوو و لاي روناكبيرانى كورد وەك راستبيەكى رەھاي ليھاتبوو، ھەر ئەم گەوجاندىن و چەواشەكارىش بوو، نەمر محەمەد ئەمىن زەكى (۱۸۸۰-۱۹۴۸)ى زۆر سەغلەت كرد و ھانى دا بپريار بدات بگەويتە سۆراخى "ئەم مەعمەعەيە" ميژوويى كورد و كوردستان بنوسيتتەو^(۲).

ھەر لەميانەى پيكدادان و شەپە خويئاوويەكانى جەلەولا و نەھاوہند و خوزستان، فاتحەكان كە دەستيان لە ھىچ ناپاراست^(۳)، بە ھەزاران كەسيان لە ھەردوو رەگەز بەدیل

(۱) المسعودي، التنبيه والأشرف، ص ۷۸، مروج الذهب، ۲ / ۱۰۸، ديوان حكيم قطران تبريزى، ص ۳۳، العماد الأصفهاني، خريدة القصر وجرية العصر، قسم شعراء الشام، ۲ / ۵۴۲. و بپروانە بەشى چوارەم، بابەتى ميرنشىنى رەوادى، برگەى (ب).

(۲) خولاصەيەكى تاريخى كورد و كوردستان (بەغدا: ۱۹۳۱)، ۱ ل.

(۳) الدينوري، الأخبار الطوال، ص ۱۲۵، ابن الجوزي، المنتظم في تاريخ الملوك والأمم، ۴ / ۲۷۵. عەرەبەكان ھەندە سادە و نديوبدى بوون، لە مەدائين بۇ يەكەم جار تۆوي رووہكى كافوريان ديت و برديان و وايان زانى

گرت و به دستکوتی شهر هژمار کران، نه مه وپرای تالانکردنی مولک و مال و خشل و که لوپه لی ناوازه و گرانبه های دانیشتوانی ده فوره فه تحکراوه کان که نرخیان به دهیان ملیون درهمه خه ملینراوه^(۱).

قه عقاعی کورپی عمر پاش نه وهی باژیره کانی جه له ولا و حلوان و خانه قین و قهصری شرینی گرت و گشت ناوچه که ی کزنتروآ کرد، کچانی پاکیزه و ژنانی نازادی ده سته سهر کرد که ده بوو له گه ل سهرجه م دستکه وته کان دا دابه ش بکرین^(۲) و پیشتر هرگیز ده دستکه وتی وا چور و مه زنیان به رچا و نه که وتبوو، پاشان ناردنی بو هاشمی کورپی عوتبه و نه ویش دابه شی کردن به سهر جه نگاهوران دا، نه وانیش کردیانن به که نیزه - جاریبه ی خویان^(۳) و به فرمانی عومه ر، سه عدی کورپی نه بی وه قاص(نضلة بن معاوية الأنصاري)ی له قادسیه وه ناردده حلوان، نه ویش به سیسه د سواره وه هات و که وته کیومالی دتهاته کانی ده وروپشتی حلوان و نامانجی پیکا و گه لیک ده دستکه وت و سه بایه ی چنگ که وت و خری کردنه وه و خستنیه پری و وه ک میگل ده بهاژوتن تا ده می نویژی عصرهات، نه وچا لایی دانه بان به زبایه ک و به خوی رابوو و بانگی(الله أكبر الله أكبر)ی دا^(۴).

نه م هه والانه راستن و ناکریت هاشا و نکولییان لی بکریت و نه و زانیاریه که مانه ی وا لابه لا و به ریککه وت له دور نه م مژاره هاتوون، پشتراستی ده که نه وه و چهخت ده که نه وه

خوی یه وده بیانکرد به گزشته وه و ده یانخسته نیو مه حجه له وه، القاضي أبو يوسف، الخراج، ص ۴۰، فتوح البلدان، ص ۲۶۳.

(۱) بو پتر پیژانین بگه پتوه بو: الجوزجانی، سنن سعید بن منصور الجوزجانی، ۲/۲۸۸، ابن ابی شیبیه، مصنف ابن ابی شیبیه، ۶/۶۶۷، ۴۸۹، ۵۲۰، ۵۵۶-۵۵۷، ۱۱۲/۷، تاریخ خلیفه بن خیاط، ص ۱۳۷، ابن ابی حاتم، تفسیر القرآن العظیم، تحقیق: أسعد محمد الطیب(السعودیة: ۱۴۱۹هـ)، ۲/۶۰۷.

(۲) الماوردی، الأحكام السلطانية، ص ۲۱۱.

(۳) "وأصاب القعقاع سبایا فأرسلهن إلى هاشم، فقسمن، فأخذن فولدن في المسلمين"، تاریخ الطبری، ۴/۲۸، الکامل، ۲/۴۸۱.

(۴) البیهقی، دلائل النبوة، ۵/۴۲۵.

که ژماره‌ی کچانی پاکیزه‌ی دیلکراو و رفیندراو(السبي) ^(۱) ی شه‌پی جه‌له‌ولا که م نه‌بوو ^(۲) و پاش نه‌وه‌ی پینجه‌یه‌کیان لّی جوداکرایه‌وه و به(الأسود بن قطیبة) دا بّی خلیفه عومه‌ر ره‌وانه کران ^(۳)، به‌سه‌ر جه‌نگاوه‌ران و هه‌قالانی دلسۆز دا دابه‌شکران ^(۴)، سه‌عدی کورپی نه‌بی وه‌قاص پیشت‌ر پینج که‌نیزه‌ی له‌ پشکی پینجه‌یه‌ک فروشتبوو، عومه‌ر به‌مه‌ی زانی و لپیچینه‌وه‌ی له‌گه‌لّ کرد ولپی پرسی چیت لیکردوون؟، نه‌ویش گوتی ترسام موسلمانان نالوده(افتتان) ببن پینانه‌وه و فروشتمن و پاره‌که‌یم له‌ موسلمانان خه‌رجکرد ^(۵).

دیاره پینج شه‌ش له‌م که‌نیزانه چاره‌نووسیان دیاره و ده‌ناسرینه‌وه، له‌وانه دایکی شاعیر(أعشى همدان:م۸۳ک/۷۰۲ن) ^(۶) و دایکی تابعی ناودار(عامر الشعبي) ^(۷) که به‌خۆی

(۱) السبي والسبأ: دیلکردن، گرتن و به‌کۆیله‌کردنی ژنانی خه‌لکانی دوژمن له‌ ده‌می شه‌ردا، ژنی دیلکراو به(السبي) ناو ده‌بران چونکه ژنان دلی پیاوان دیل و کۆت ده‌کن. ابن منظور، لسان العرب، دار المعارف(القاهرة: بلا)، ۱۹۳۲-۱۹۳۳. له‌ کتییی (فتوح البلدان) دا ده‌یان جار باسی سه‌بیکردن کراوه. بّی پتر پیزانین بگه‌رپوه بّی: شادی إبراهيم عبدالقادر، السبي في صدر الإسلام، رسالة ماجستير، جامعة النجاح الوطنية (نابلس: ۲۰۱۰).

(۲) به‌لّی ژماره‌یان که‌م نه‌بوو، به‌لام هه‌نده ژۆریش نه‌بوو وه‌ک که‌سانی ناشه‌ره‌زا و ناپسپۆر له‌خۆیانوه ژماره‌یان به‌ چل هه‌زار ده‌یخه‌ملینن، دیاره نه‌مانه‌پیش هاوشپوه‌ی خوینده‌وارو نوسه‌ره ئیسلامیه‌کان، به‌بّی له‌به‌رچاوگرتنی راستبیزیی و په‌یره‌وکردنی میتۆدی زانستی ده‌وین و ده‌نوسن و مه‌به‌ستی راسته‌قینه‌ی هه‌ردوو لایان ناشکرکردنی راستی و حه‌قیقه‌تی شته‌کان نیه، به‌لکو مه‌رام و نامانجی دیکه‌یان هه‌یه.

(۳) الدارقطني، المؤلف والمختلف، ۲۱۳۹/۴، این حجر، الإصابة في تمييز الصحابة، ۳۴۰/۱.

(۴) فتوح البلدان، ص ۲۶۳.

(۵) البلاذري، أنساب الأشراف، ۲۱/۱۰.

(۶) (المختار بن أبي عبيد الثقفي) ده‌یگوت جویرائیل هاوشپوه‌ی نایه‌ته‌کانی قورئان وه‌حیم بّی ده‌هینیت و به‌ قسه‌ی سه‌جهدار هه‌ره‌شه‌ی له‌ نه‌یارانیی وه‌ک (کثیر بن شهاب) و شاعیر(أعشى همدان) ده‌کرد و توانجی لی‌ده‌دان و ده‌ره‌ق(أعشى) ده‌یگوت: "رب البلد الأمين. وحرمة طور سينين. لاقتلن الشاعر الهجين. أعشى الناعطين. وسوء برق البارقين. ابن الأمة جلولاء خاتقین"، أنساب الأشراف، ۴۰۳/۶. (أعشى همدان) له‌ تیره‌ی (الناعطین)ی هۆزی هه‌مدان بوو و ژنبه‌ژنپی له‌گه‌لّ (عامر الشعبي)کردبوو و خوشکی یه‌کدیان خواستبوو.

(۷) ناوی ته‌واوی: ابوعمرو عامر بن شراحیل بن عبد ذي كبار الشعبي الحميري(ت: ۱۰۴ک/۷۲۳ن).

دهیگوت نه من له دایکبوی سالی جه له ولام^(۱) و ژنیکی (عمران بن الفضیل)^(۲)، کچیکی نازداری خیر له خزنه دیوو و به دبه ختیش بوو بووه پشکی صهابی عه بدولای کوی عومر که به خوی گوتوویه تی که نیزه یه کی شه پی جه له ولای وه بهر که وتوو و ههنده جوان و گوردن زیوین بووه، خوی پیرانه گراوه و پپی داوه تی و به بهرچاوی خه لکیه وه که وتوته ماچکردنی^(۳).

خه لیفه عومر به خویشی پشکی له کچه به که نیزه کراوه کانی جه له ولا هه بوو و له سر خواستی خوی، نه بوموسا (ابوموسی الأشعري) یه کیکی بۆ په یادکرت و خواستی و دیاره جوان و پپ به دلی بووه و خۆشی ویستوو، پاشان به تهماع و نومیدی نه وهی حوکی نایه تی ﴿أَنْ تَتَّالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ﴾^(۴) بیگریته وه، نازادی کرد^(۵).

دوای گرتنی نه هاوهند و له گرمه ی فه تکرندی شار و باژیره کانی خوزستانیش، که لیک ژن و کچی پاکیزه بهر که وتن و دووچاری هه مان چاره نووس بوون^(۶) و صهابیه که به خوی گپراویه تیه وه که چیمان له ژنان کردوو^(۷) و بۆ زانینی ناسکی و نازداری جه ستیمان و دلنیا بوون له پاکیزه بیان، هاوشیوهی جانبازی چاوبرسی مه پ و مالآت، سه رتا پیی

(۱) تاریخ خلیفه بن خیاط، ص ۱۶۶، المقدسی، البدء والتاریخ، ۱۷۸/۵، ابن خلکان، وفيات الأعیان، ۱۲/۳-۱۵. دایکی (عمر الشعمی) پیشتر پشکی کابرایه کی هۆزی عه بس (بنو عبس) بوو، دوا ی مردنی به ماوه یه کی کم نه و جا که وته ده ست باوکی عامر، تاریخ الطبری، ۲۸/۴.

(۲) تاریخ خلیفه بن خیاط، ص ۱۶۶.

(۳) ابن ابی شیبیه، الکتاب المصنف فی الأحادیث والآثار (مصنف ابن ابی شیبیه)، ۵۱۶/۳، أحمد بن حنبل، اللعل ومعرفة الرجال، ۲۶۰/۲، الحریبی (ت: ۲۸۵هـ/۸۹۸م)، غریب الحدیث، ۱۱۱۲/۳.

(۴) سورة آل عمران، الآية (۹۲).

(۵) مجاهد بن جبر التابعی، تفسیر مجاهد، ۲۵۵/۱، تفسیر الطبری، ۳/۳۴۷، دهیان ته فسیری دی، نازادکردن لیره به مانای نه وه نه هیت که گه پاندرا بیته وه بۆ که سوکاری، به لکو نه وه ده که هینیت که له که نیزه یه کی کزیله وه کردی به هاوژینیکی شرعی و نازاد.

(۶) مصنف ابن ابی شیبیه، ۵۵۸/۶، تاریخ الطبری، ۴/۱۸۳-۱۸۵.

(۷) الإصابة فی تمییز الصحابة، ۲۰۸/۳.

لهشولاریان دهپشکنین، نهبوموساش وهك خۆی گێڤاویهتیهوه سزای نهو کپیاره‌ی ده‌دا که له دامپن و عه‌وره‌تی که‌نیزه‌کانی ده‌پوانی^(۱).

له روداوێکدا نهو راستیه‌مان بۆ ده‌سه‌لمیت و ده‌چه‌سپیت که فاتحه‌کان پاکیزه‌بیان له‌کن گرنگ بووه و پتر کچانیان کردۆته ئامانج و نه‌وه‌نده ئاره‌زوویان له ژنی به‌ته‌من و مندالدار نه‌بووه، نه‌گه‌ر ژنی می‌ردداریشیان چنگ بکه‌وتایه، نه‌وا یه‌کسه‌ر به‌ سه‌بیکردنی شووکردنه‌که‌ی به‌تال ده‌بووه‌وه^(۲)، خه‌لکییش به‌ ژن و پیاوه‌وه له‌ نیاز و مه‌رامیان تیگه‌ه‌یشتون، ته‌نانه‌ت کچی ماله‌ هه‌ژاریکیش به‌مه‌ی ده‌زانی و کاتیگ به‌ زاروکیکه‌وه به‌رچنگیان که‌وت، پپی گوتن نه‌وه کوپمه و نه‌وانیش ئازادیان کرد، دواتر ده‌رکه‌وت زاروکه‌که کوپمی ده‌یکان^(۳) - کوپخادییه‌ک بووه و نه‌وا دایه‌نی بووه نه‌ک دایکی^(۴).

دیاره ریژه‌ی نه‌م کچه به‌که‌نیزه‌کراوانه هه‌نده ژۆدیوو و هه‌نده ته‌عدا و سته‌م و بێدادیان ده‌ره‌ق نه‌نجام درا، تا نه‌و ئاسته‌ی خه‌لیفه عومه‌ر به‌یئیتته‌گه‌ر و دوعا بکات: "اللهم إني أعوذ بك من أولاد سبايا الجلوليات"^(۵)، ده‌بیت نه‌وه‌ش بیژین که عومه‌ر له ژێده‌گاشی و کرده‌وه‌ی دژیو و ره‌فتاری نابه‌جیی عه‌ره‌به فاتحه‌کان رازی نه‌بووه و نیگه‌رانیی خۆی ده‌رپریوه و جاروباریش سه‌رکۆنه‌ی ده‌کردن و فرمانی پێده‌دان ئازادیان بکه‌ن^(۶).

نه‌و کچه و ژنه دیلانه‌ی وا له‌به‌ر عه‌ره‌به فاتحه‌کان ده‌مانه‌وه، له به‌ره‌کانی شه‌پری فتوحاته‌وه ده‌هه‌تیرانه مه‌که‌که و ده‌خرانه بازپه‌وه و سه‌ودا و مامه‌له‌یان پێوه‌ده‌کرا و فه‌قیه‌ی تابعی عه‌تقاء^(۷) لای په‌سند نه‌بوو نه‌وه‌ی کپیاریان نه‌بیت لێیان بپوانیت^(۸) و چۆنه‌تی

(۱) ... عَنْ أَبِي مُوسَى أَنَّهُ خَطَبَهُمْ فَقَالَ: "لَا أَعْلَمُ رَجُلًا اشْتَرَى جَارِيَةً فَتَنَظَرَ إِلَى مَا دُونِ الْجَارِيَةِ، وَإِلَى مَا فَوْقَ الرَّكْبَةِ إِلَّا عَاقِبَتُهُ"، مصنف ابن أبي شيبة، ۲۹۰/۴.

(۲) الماوردي، الأحكام السلطانية، ص ۲۱۴.

(۳) ده‌یکان به‌عه‌ره‌بی کراوه و بووه به‌(ده‌قان)، واتا خاوه‌ندی دێ، مولکدار، کوپخادی.

(۴) سنن سعید بن منصور الجوزجانی، ۸۹/۱.

(۵) الدینوری، الأخبار الطوال، ص ۱۲۲.

(۶) أنساب الأشراف، ۳۱۰/۱۰، فتوح البلدان، ص ۳۷۰-۳۷۱.

(۷) ناوی ته‌واوی: ابو محمد عطاء بن ابي رياح أسلم بن صفوان الجمحي (۲۷-۱۱۴ک/۶۴۷-۷۳۲ن).

سەردەرى لەگەڵ كەنیزە بوو پرسیكى شەرى و فەقیهەكان پتر لەبارەى حەلامى و حەرامى جووتبوون لەگەڵیان دووان^(١).

٢.١ كوردستان لە سیستەمى كارگىرى ئىسلامى:

بىگومان سیستەمى دابەشکردنى دەولەتى ئىسلامى بەسەر چەند ھەرىمەك دا و ھەرىمەكانىش بەسەر چەند كورە - پارێزگایەك دا، زێدەتر لە رۆژگارى سەرۆھى و بەھیزی خىلافەى ئىسلامى و بالادەستى دەسەلاتى ناوەندى پەپرە دەكرا، ئەمەش لە پیناو ئاسانكارى و دروست راپەراندنى ئەرك و فرمانەكان. بۆ ھەر یەكە یەكى كارگىرى والى و باجگر و قازى و پۆستەبەر و فرماندەى لەشكرى دادەنران و لە پیناو گورجکردنى كاروبارى دارایی و رىگرى لە گەندەلى فرمانبەران و خۆدزینەوھى ھاوڵاتیان لە باجدان و كۆکردنەوھى باج و خەراج و داھاتەكان، دەولەت لە ھەر

(١) مصنف ابن أبي شيبة، ٢٨٩/٤.

(٢) أبو يوسف، الخراج (حكم من وقع من نساء المشركين في السبي)، ص ٢٢٥، الأحكام السلطانية، ص ٢١١ - ٢١٤. ھەر لە ئاكامى پڕۆسەى فەتھکردنى ولاتان و كۆکردنەوھى باجى سەرانە و سامانى بەرەكانى جەنگ، خەلیفەكان و گەرە ھەقالان و ئەوانەى (العشرة المبشرة) بوونە ملیۆنێرو خواوند كۆشك و تەلار و عەقارات و سەدان و ھەزاران سەر ئەسپ و ھوشتر و مەر و كۆیلە و بەندە و كەنیزە، خەلیفە عوسمان لە رۆژى شەھیدکردنى دا سەد و پەنجا ھەزار دینار و ملیۆنێك درھەم و باجى سەد ھەزار دینار مولكى ھەبوو، وىراى ئەسپ و ھوشترى كۆر، زویبى كۆرپى عەوام پەنجا ھەزار دینار و ھەزار ئەسپ و ھەزار بەندە و كەنیزەى لە پاش بەجیما، عەبدولرەحمانى كۆرپى عەوف سەد ئەسپ و ھەزار ھوشتر و دە ھەزار سەر پەزى ھەبوو، چوارىەكى ھەشتیەكى (ربع ثمن = ٣٢/١) سامانى لە پاش بەجیماوى ھەشتا و چوار ھەزار دینار بوو، داھاتى رۆژانەى تەلەھى كۆرپى عەبدوللا تەنھا لە عىراق ھەزار دینار بوو، بە ھەمان شێوھ: (سعد بن أبى وقاص) و (زيد بن ثابت) و (المقداد بن الأسود) و (یعلی بن مئین) ... ھتد سامانىكى رۆريان كۆکردەوھ. المسعودي، مروج الذهب، ٣٣٢/١ - ٣٣٣، لە ھەوالاتەى وا (ابن سعد: م٢٣٠/ك٢٨٤٥) بە سەتەدەوھ دەیان ھینتتەوھ، مال و سامانى ئەم ھەقالانە گەلیك رۆرتەر بووھ. الطبقات الكبرى، ٧٦/٣، ١١٠، ١٣٦، ٢٢٢.

یه‌کێکیان دا به‌پررسی دارایی و خه‌ملێنه‌ر و باجگر و نوسه‌ری داده‌نا، له‌ سه‌رده‌می لاوازی و بێده‌سه‌لاتیی خه‌لیفه‌کان و دواتر گرتنی به‌غدا ی‌پایته‌خت له‌ لایه‌ن بوه‌یهییه‌کان- ساڵی ۳۳۴ک/ ۹۶۶ز و پاشان له‌ لایه‌ن تورکه‌ سه‌لجوقییه‌کانه‌وه‌- ساڵی ۴۴۷ک/ ۱۰۵۵ز و سه‌ره‌ل‌دانی چه‌ندین ده‌وله‌ت و میرنشین و فه‌رمانه‌ره‌وایی له‌ رۆژه‌لات و رۆژئاوای جیهانی ئیسلامی و جیا‌بونه‌وه‌ی چه‌ندین هه‌ریم و ولایه‌ت له‌ جه‌سته‌ی خیا‌له‌ی عه‌باسی، سیسته‌می کارگێری به‌ها و سوودی خۆی له‌ده‌ست دا و ته‌نها وه‌ک روخسار مایه‌وه، ئه‌مه‌ سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی سنوری نیوان هه‌ریمه‌کان به‌ جیگێری نامانه‌وه و به‌هۆی ده‌ست‌ا‌وده‌ست‌کردنی ده‌سه‌لاته‌وه‌ به‌رده‌وام ده‌ستکاری ده‌کران^(۱).

ولاتی کورد- کوردستان له‌ رووی به‌رپۆه‌برده‌وه‌ به‌سه‌ر ئه‌م هه‌ریمانه‌ دابه‌شده‌کرا:

أ- هه‌ریمی چیا- کوێستان و شاره‌زور(اقلیم الجبال).

ب- هه‌ریمه‌کانی نازه‌ریجان و ئه‌رمینیا و ئاران(اقلیم الرحاب).

ج- هه‌ریمی جه‌زیره(اقلیم الجزیره).

د- هه‌ریمی خوزستان(الأهوان).

أ- هه‌ریمی چیا- کوێستان و شاره‌زور:

هه‌ریمی چیا (اقلیم الجبال، بلد الجبل)، وه‌رگێپاوی ده‌قاوده‌قی کوهستان- کوێستانه‌ که له‌ سه‌رده‌می ساسانی ناوی فه‌رمیی ناوچه‌ شاخاوییه‌کانی رۆژه‌لاتی کوردستان بوو، به‌هۆی ئه‌وه‌وه‌ که زۆرینه‌ی رووبه‌ره‌که‌ی له‌ کێوی بلن‌د و سه‌خت پینکده‌هات، به‌ ولاتی په‌له‌وییه‌کانیش ده‌ناسرا و بنه‌چه‌ی ئه‌م ناوه‌ش ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ سه‌رده‌مانی پێش ئیسلام، له‌ سه‌رده‌می سه‌لجوقییه‌وه‌- سه‌ده‌ی ۵ک/ ۱۱ز- له‌ته‌ک هه‌ریمی چیا، به‌ عێراقی عه‌جهمییش ناوده‌برا تا له‌ عێراقی عه‌ره‌بی جیا بکریته‌وه‌، ناوه‌ کۆن و ره‌سه‌نه‌که‌شی له‌ به‌کارهێنان نه‌که‌وتبوو و له‌ سه‌رچاوه‌ عه‌ره‌بیه‌کاندا به‌

(۱) ابن شداد، الأعلاق الخطیره، ۷/۳.

شېۋەى قەستان- قوھستان نوسراوھ، ياقوتى حەمەوى (م: ۶۲۶/ك/۱۲۲۹ن) دەلئىت لە زۆربەى ولاتانى عەجەمىدا چەند شوئىن ھەين بە قوھستان دەناسرئىن^(۱).

ھەرچەند سنورى جوگرافىيى چىيا لاي جوگرافىوانان روون نىيە و ھەرىكە بە شېۋەىك دەستنىشانى دەكات و ھەندىكىان بەرفرەھى دەكەن و ھەندىكى دىيان بەرتەسكى دەكەنەوھ و جىاوازي ناكەن لە نئوان چىياكان وەك يەكەيەكى رىقەبەرى و ھەرىمە شاخاوييەكانى دىي ھاوسنورى، (ابن الفقيه: م: ۳۴۰/ك/۹۵۱ن) دەلئىت شارەكانى قەزوين، قومس، ئەصفەھان، رەى، ... خراونەتە پال چىيا، بەلام سەر بەو ھەرىمە نىن^(۲)، كەچى (المقدسى: م: ۳۸۷/ك/۹۹۷ن) ژمارەيەك شارى دىي خستوتە سەر چىيا^(۳).

لەگەل ھەبوونى ناكۆكىش، دەكرىت بىژىن چىيا-الجبال- ئەو ھەرىمە چىيايە بووكە لە ولاتى دەيلەم و ھەرىمى ئازەربايجانەوھ شوپدەبووھە تا سنورى ھەرىمى خوزستان، لە رۆژھەلاتىشەوھ ھاوسنورى ولاتى فارس و ئەصفەھان و بىيابانى خوراسان بوو، لە رۆژئاواوھش ھاوسنورى عىراق و جەزىرە بوو^(۴).

شار و باژىرەكانى: كرمانشاھان- كرماشان، دىنەوھەر(ماھ الكوفة)، نەھاوھەند(ماھ البصرة)، سىسەر، شاپورخواست، ماسبدان، مېھرەگانكدك لە ناوھەندە ئاوەدان و ناودارەكانى ھەرىمى چىيا بوون و كورد زۆربەى دانىشتوانەكانى پىكدەھىنا.

حلوان لە سەردەمى ساسانىەوھ بە شادفەيروز دەناسرا و ناوھەندى كورە- ئوستانىكى ھەرىمى رەشەخاك- عىراق بوو و لە چەند يەكەيەكى رىقەبەرى پىكدەھات: فەيروزقوباد، الجبل- چىيا، تامرا، ئەپىيل- ھەولير، خانەقەين، پاشان لە عىراق دابرتىندرا و بەھۆى نزىكى و ھاوناوھەوايىيەوھ لكىئترا بە ھەرىمى چىياوھ^(۵)، ھەرچەند

(۱) معجم البلدان، ۱۰۳/۴، ابن خلكان، وفيات الأعيان، ۷۹/۴.

(۲) مختصر كتاب البلدان، ص ۱۹۳.

(۳) أحسن التقاسيم، ص ۲۹۵.

(۴) بېروانە: الإصطخري، مسالك الممالك، ص ۱۱۵، صورة الأرض، ص ۳۰۴، معجم البلدان، ۲/۲۶، القزويني، آثار البلاد، ص ۳۴۱.

(۵) ابن خرداذبة، المسالك والممالك، ص ۱۸، قدامة بن جعفر، الخراج، ص ۱۷۳.

تا کۆتایی سەدەى ٣/٩ز لەرووی داراییەووە هەر سەربە عێراق بوو، باج و داھاتی رەوانەى بەغدا دەکرا^(١).

بەشى خوارووی هەریمی چییا بە ولاتی لور- لورستان دەناسرا، لەبەر ئەوەى زێد و نشینگەى دەیان ھۆز و خیل و تیرەى لورپى بوو کە بە کۆدەنگى دیرۆکنوسان و جوگرافیانانى سەردەمى عەباسى بە نەتەوہ کورد بوون، لە سەردەمى مەغولپەووە لە سەرچاوہ فارسىہکاندا لور بە نەتەوہیەکی سەربەخو دادەنریت، (الحازمى:م:٥٨٤ک/١١٨٨ن) کە خەلکى ھەمەدانە، بۆچوونیکى ناوہندگىری ھەبە و دەلێت: لور وەچەبەکن لەوینەى کوردان^(٢).

لورستان دەکەوتە باکورى خوزستان و رۆژئاواى ولایەتى ئەصفەهان، سەرەتا سەر بە خوزستان بوو پاشان لێى دابڕنرا و خرایە پال چییا^(٣).

شارەزور- شەرزور، ناویکی جوگرافی دێرینە و دەرکەوتنى دەزفەرپیت بۆ سەردەمانى پیش نیسلام، لە ژێدەرە سریانى و کەنەسىیەکاندا چەند جارەن ناوبراوہ و ئەو ناوچانەى پێدەناسرا کە ھەنوگە پارێزگای سلیمانى دەگرەتەوہ^(٤).

شارەزور لە میژوودا پتر وەک دەفەرپیک دەناسرا نەک ناوہندیکی ئاوەدانى و لە ژمارەبەکە باژێرپ و شارەدەئى و گوند پێکدەھات، ھەرچەند خودى یەکیکە لەو شارۆچکانە ھەر بە شارەزور ناوہەبرا، گەپۆک(الخزرجى:م:٣٩٠ک/١٠٠٠ن)^(٥) کە بە خۆى پاش سالى ٩٥٢/٣٤١ز چۆتە شارەزور دەلێت بریتىیە لە چەند شارۆچکە و گوندیک^(٦).

(١) البلدان، ص:٤٠.

(٢) کتاب الأماکن، ص:٨٠٠.

(٣) بېوانە: الإسطخرى، مسالك الممالک، ص:٦٥، سورة الأرض، ص:٢٣٢، معجم البلدان، ١٧٧/٤، ٤٤٣.

(٤) بۆ پتر پێزانین دەربارەى قەلا و شارۆچکەکانى شارەزور و دیاریکردنى شوینەوارى باژێرى شارەزور، بگەرپێوہ بۆ: حسام الدین النقشبندى، الكرد في الدينور وشهرزور، ص:٤٨-٨٤.

(٥) گەرپیدەى ناسراو و شاعیر: (ابودلف مسعر بن مھلھل الخزرجى الینبوعى).

(٦) الرسالة الثانية، ص:١٠.

له رۆژگاری فتوحاتی ئیسلامی و سەدەکانی دواتر، تەنھا ناوی سێ باژێری شارەزور هاتوو: شارەزور، داراباد، سامەغان- سامەگان^(١) و سەرەتا سەریە موصل بوو، پاشان لە دوا ساڵەکانی سەردەمی خەلیفە (ھارون الرشید) دابرینا و کرایە ولایەتێکی سەریەخۆ و والیی تایبەتی بۆ دادەنرا کە مووچەی شەشسەد درھەم بوو^(٢).

لە سەدەکانی دواییدا، ناوی چەند قەلای و باژێریکی دبی شارەزور هاتوون لەوانە: نیم ئەزرا و اتا نیوہی ریکا چونکە دەکەوتە ناوھەرستی ریکا ئیوان مەدائینی پایتەختی ساسانیەکان و شیزی ناوندی پیرۆزی ئایینی زەردەشتی، نیم ئەزرا ناوھندی ولات بوو بۆیە بە شارەزوریش دەناسرا، قیینا^(٣)، بیر- بیارە، قسنان، تیرانشاھ، دەیلەمستان، دزدان^(٤).

ب- ھەریمی جەزیرە:

ھەریمی جەزیرە ئەو ناوچانەی دەگرتهووە کەوا دەکەونە ئیوان دیجلە و فوراتووە و ئەم دوو رۆبارە دەبوونە سنوری سروشتیی رۆژھەلات و رۆژئاوای ھەریمەکە، ھەرچەندە ھەندیک شار و دەقەر ھەبوون دەکەوتنە رۆژھەلاتی دیجلەووە یان رۆژئاوای فوراتووە کەچی لە رووی رێقەبەریەووە ھەر دەخرانە سەر ھەریمی جەزیرە^(٥). جەزیرە لە باشورەووە دادەکشێت تا قەلای تکریت لە کەناری دیجلە و باژێری ھیت لە کەناری فورات و ھێلی ئیوان تکریت- ھیت دەبوو سنوری ئیوان جەزیرە و عێراق،

(١) تاریخ الطبری، ٥/٥٦٨.

(٢) فتوح البلدان، ص ٣٢٩، الخراج وصناعة الكتابة، ص ١٧٥.

(٣) قنا- بکسر القاف وتشدید النون- ناحية من شهرزور، الحازمي، الأماكن، ص ٧٥٧.

(٤) الرسالة الثانية، ص ١٠-١١، معجم البلدان، ٣/١٦٥.

(٥) ابن شداد، الأعلام الخطيرة، ٣/٤-٥.

هەرچی له باکوریشوهیه ئەوا هاوسنوری ئەرمینیا و ولاتی رووم بوو و موصل ناوهند و پایتەختی بوو^(۱).

گه پۆکیك جهزیره ی به هه‌ریمی ئاقور- ئاسور ناوپردوووه و له‌سه‌ر بنه‌مای خێله‌کی دابه‌شی کردوووه به‌سه‌ر (دیيار ربیعة و دیيار مضر و دیيار بکر)دا، و اتا به‌ناوی ئەو خێله‌ عه‌ره‌بانه‌ی که‌وا له‌ سه‌رده‌مانی پێش ئیسلامه‌وه جهزیره‌یان کردبووه هه‌واری خۆیان^(۲)، ئەم دابه‌شکردنه هه‌رچهند تا سه‌ده‌کانی دوایی له‌ سه‌رچاوه‌ جوگرافیه‌کاندا یادداشت ده‌کرا، به‌لام له‌ واقیعه‌دا هه‌بوونیکی کاریگه‌ری نه‌بوو، هه‌روه‌ها ولایه‌تی موصل به‌ هۆی ئالوگۆرپه‌ سیاسیه‌کانه‌وه له‌ هه‌ریمی جهزیره‌ جیا کرایه‌وه و وه‌ک هه‌ریمیکی سه‌ربه‌خۆی لێهات^(۳).

کورد له‌ میژوه‌هه‌ پێکهاته‌یه‌کی ره‌سه‌ن و بنه‌په‌تی دانیشتوانی جهزیره‌ پێکده‌هێنیت و میژووویه‌کی دێرینی له‌وه‌رێمه‌هه‌یه‌، ناوچه‌کانی باکور و رۆژه‌لاتی جهزیره‌ له‌ هه‌موو قۆناغه‌ میژووویه‌کاندا به‌شپۆه‌یه‌کی گشتی کوردنشین بوون که‌ شار و باژێره‌کانی: سه‌رد^(۴)، میافارقین، حوصنکیفا، شنکار، بۆتان، نه‌صیبین، ئەرزنی ده‌گرتوه‌، جهزیره‌ی بۆتان تا ناوه‌پاستی سه‌ده‌ی ۳/ک/۹ به‌ (جزیره‌ الأکراد) ده‌ناسرا، تا کابرایه‌کی (ابن عمر) ناوی عه‌ره‌ب هات و هه‌ندیک خانووی تیا‌دا ئاوا کرد و ئیدی به‌ (جزیره‌ ابن عمر) ناوی جێگیربوو^(۵).

چییاکانی ته‌نیشته‌ موصل له‌ رۆژه‌لاته‌وه‌ به‌ داسن ده‌ناسران، ده‌قه‌ره‌ سه‌خته‌ و شاخاویه‌کانی رۆژه‌لاتی داسن و چاوه‌گه‌کانی زێی مه‌زن و روبرای خابور به‌ هه‌کاری ده‌ناسران که‌ هه‌نوکه‌ به‌هه‌دینان و شه‌مزینان ده‌گرێته‌وه‌، ئەم دوو ده‌قه‌ره‌ شاخاوییه‌ له‌پال و لاتی هه‌ولێردا هه‌رچهند ناکه‌وتنه‌ نێوان دیجله‌ و فوراته‌وه‌ که‌چی سه‌ر به‌

(۱) صورة الأرض، ص ۱۸۹، ۱۹۴، مختصر البلدان، ص ۱۲۳، معجم البلدان، ۵۴/۲.

(۲) المقدسي، أحسن التقاسيم، ص ۱۲۱-۱۲۲.

(۳) الأعلام الخطيرة، ۷-۵/۳.

(۴) القاضي عياض، كتاب الغنية، ص ۱۱۴-۱۱۵.

(۵) ابن خلكان، وفيات الأعيان، ۳/۳۴۹، الأعلام الخطيرة، ۷/۳.

موصول بوون و موصلیش سهرده مانیک ناوهندی هریمی جهزیره بوو و له ریگای والیی موصله وه نوینه ر و چیگریان بۆ داده نرا.

له سی سده ی یه که می کۆچیدا، دهیان گوند و ناوهدانی و شارهدیی کوردنشینی جهزیره ناوبانگیان هه بوو وهک: مهعله تایا^(۱)، باعه درا، بانهدرا، داسن، باجلی، بابه غیش، حه سه نیه- زاخۆ، هه ززه ی نزیك هه ولیر، نهرده مشت که سه ربه موصل بوون^(۲). له سده کانی دواییدا، ژماره یه کی دی شار و شارۆچکه و قه لا ناووبانگیان پهیدا کرد وهک: نه پیل- هه ولیر، ئاکری، خوفتیان- هاویدیان، هرور، ئامیدی.

باجرمی- گه رمیان ناویکی جوگرافی دیرینه و له نوسراوه سریانی و عه ره بیه کاندایه باجرمی، بیترجمی، باجرمق هاتوو ه که هر له وشه ی گه رمی کوردیه وه داتاشاراوو و پیشگری (با- بیت) ی خراوه ته سه ر که نیشانه ی شوینه له زمانی ئارامی دا به واتای ولاتی گه رم- گه رمیان.

گه رمیان ده فه ریکی سه رسنوری نیوان هریمی جهزیره و عراق بوو و داقوق و خنیاساپور و خانيجار^(۳) و کهرخینی- کهرکوی دهگرتوه، زۆریه ی کات وهک ولایه تیکی سه ربه خۆ و ابوو، هه رچه ند له رووی کارگیزییه وه سه ره تا سه ر به جهزیره بوو، پاشان له نه نجامی هه لستانه وه و به هیزیوونی خیلافه ی عه باسی- سده ی ۶/ک ۱۲ز- خرایه سه ر عیراق^(۴).

(۱) گوندی مهعله تا- مالتا که ده که ویتته رۆژئاوای دهۆکه وه و ئیستا بووه ته گه ره کیکی شار.

(۲) المسالك والممالك، ص ۸۵، مختصر کتاب البلدان، ص ۱۲۵.

(۳) خانيجار: له میانه ی روداو کانا و دیاره ده که وته نیوان خورماتوو کفریه وه و به (خان القیر) لیکرداو ته وه، که چی خانيجار له کانی هه نجیره وه ش نزیکه، یاقوتی حه مه وی ده لیت ناویکی عه جه مییه واتا ناعه ربه بیه (معجم البلدان، ۲/۲۱۱)، له راستیش دا هه رویه، خانی- هانی تا ئیستاش به زاری هه ورامی به واتای کانی دیت، صدخانیه له هریمی چییا که له یاداشتی گه رۆکه موسلمانان تۆمارکروه به (مئة عین) واتا سه د کانی وه رگیژدراوه، جار- ژار رهنگه هه ر کورتکروه و سواندنی هه ژیر یان جیر- قیر بیته.

(۴) المسالك والممالك، ص ۸۵، نزهة القلوب، ص ۸۱.

ج- هریمه کانی نازهربیجان و ئرمینیا و ئاران:

که پۆک و جوگرافیوانان زانیاری ورد و بۆچوونی روون نادن به دهستهوه له مه پ سنور و چوارچیوهی نازهربیجان و ئرمینیا و ئاران و هریمه دووره دهست و سه رسنورییه کان دی و ئالۆزی و ناکۆکی به نوسینه کانیانه وه دیاره، ئه وهی راستی بیته ناستهنگه بتوانریت خاله جیاکه ره وه کانی نیوان ئه م سێ هریمه و سنوری ده ره وه یان له گه ل هریمه کانی دیدا دیاری بکریت، چونکه سه رتا پانه که وتبوونه ژیر رکیقی ده وه تهی ئیسلامیه وه و ناکریت به ته واوه تهی به پارچه یه ک له جیهانی ئیسلامی بژمیردرین، زۆریه ی دانیشتوانه که شی له میله تانی ناموسلمان بوون و به رده وام له نیوان بنه ماله ده سه لاتداره موسلمانان له عه رب و کورد و تورک و نه صرانیه کان له ئه رمه ن و گورج و ئه بخاز و ئالانی ده ستاو ده ستیان پیده کرا.

(ابن حوقل: م: ۳۶۷/ک/ ۹۷۸) هر سیکانی پیکه وه داناوه، چونکه وه ک خۆی ده لیت هه نده ی ئه و بینویه تهی و خویندویه تیه وه، هرگا ف له ژیر ده سه لاتی یه تاکه که س بوونه^(۱). که پۆکیکی دی دانه نیته به وه دا که ناویکی گشتگیری به رچاونه که وتوووه گوزارشت له هه موو پارچه کانی هه ر سێ هریمه که بکات بۆیه به هریمی (الرحاب) نازه ده ی کردوون^(۲).

نازهربیجان به گویره ی ئاخافتنیک له زنجانه وه تا به رده عه ی ده گرته وه، له به رده عه وه ش تا باب الابواب- ده ربه ند ئه رمینیا بوو، که چی به رده عه له بۆچوونی دیدا ناوه ندی هریمی ئالان- ئاران بوو که ده که وته باکوری نازهربیجان وه، هه رچی ئه رمینیا بوو ده که وته رۆژئاوای ئالان و هاوسنوری هریمی جه زیره بوو^(۳).

ئه وهی په یوه ندیی به کوردستانه وه هه یه، ئه وه یه که ناوچه کانی خواروو و رۆژئاوای گۆلی ئورمی که ده بیته هاوسنوری چییاکان له باشوره وه و هاوسنوری چییاکانی هه کاری له رۆژئاووه به پارچه یه ک له نیشتمانی کورد داده نریت، که

(۱) ابن حوقل، صورة الأرض، ص ۲۸۵.

(۲) المقدسی، أحسن التقاسیم، ص ۲۸۷.

(۳) مختصر البلدان، ص ۲۶۲-۲۶۳، صورة الأرض، ص ۲۹۰-۲۹۲.

شاره‌کانی ئورمیه، سه‌لماس، شنو، نهریزی ده‌گرته‌خۆ، هه‌روه‌ها کوردانی ناوچه‌که باژییری(قندریه؟)یان ئاوا کرد، سه‌رچاوه جوگرافیه‌کان له‌مباریه‌وه ئاماژه‌یان بۆ ئه‌وه کردوه که کورد زۆرتین ریژه‌ی دانیشتوانی ئه‌م ناوچه‌ی پیکده‌هیتنا و پتر له تیره‌کانی هۆزی مه‌زنی هه‌دبانی بوون.^(۱)

سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی که ناوچه‌کانی چوار ده‌وره‌ی ده‌ریاچه‌ی وان- خه‌لاتی سه‌ر به ئه‌رمینیا ئه‌رمه‌نشین و کوردنشین بوون و له پاش زۆرینه‌ی ئه‌رمه‌ن، کورد به‌شیکێ دانیشتوانی گونده‌وار و باژییره‌کانی خیلات- خه‌لات، به‌دلیس، وان، وه‌ستان^(۲)، به‌رگیری یان پیکده‌هیتنا، وی‌پای ده‌یان قه‌لا و دیهاتی ده‌قه‌ری زۆزان که به‌ ده‌ست میرانی کورده‌وه بوون و له سه‌رچاوه عه‌ره‌بیه‌کانیش هه‌ر به زۆزان ده‌ناسرا^(۳).

د- هه‌ریمی خوزستان(الاهوان):

خۆزستان هه‌ریمیکی بچوکه و ده‌که‌ویته باشوری هه‌ریمی چییا و رۆژه‌لاتی عیراقه‌وه، له باشوره‌وش هاوسنوری هه‌ریمی فارسه و تا که‌ناری ده‌ریای فارس- که‌نداو درێژده‌بیته‌وه.

هه‌ر له رۆژگاری فتوحاته‌وه، کورد ریژه‌یه‌کی به‌رچاوی دانیشتوانی خۆزستان پیکده‌هیتنا و پتر له به‌شه‌کانی باکور و رۆژلاه‌تی هه‌ریمه‌که ده‌ژیان، هه‌رچه‌ند له سه‌ده‌کانی دواییدا ژماره‌یان رووی له که‌می کرد، کورده‌کانی بیرو و ئیدج وه‌ک باسکرا له عه‌ره‌به فاتحه‌کان هاتنه‌ده‌ست و سه‌رکرده‌یه‌کیان لیکوشتن، ولاتی لورپیش- لورستان سه‌ر به هه‌ریمی خۆزستان بوو، پاشان خرایه پال هه‌ریمی چییا، ناوچه‌کانی

(۱) أحسن التقاسیم، ص ۲۸۹، صورة الأرض، ص ۲۸۹، قزوینی، نزهة القلوب، ص ۱۳۳.

(۲) وه‌ستان به "باژییریکی کوردان" ناسیتراوه، بگه‌رپۆه بۆ: صفی‌الدین عبد المؤمن بن عبد الحق البغدادي(ت: ۷۳۹هـ/ ۱۳۳۸م)، مرصد الإطلاع على أسماء الأمكنة والبقاع، دار الجیل(بیروت: ۱۴۱۲هـ)، ص ۱۴۳۷.

(۳) فتوح البلدان، ص ۱۸۰، المسعودي، التنبيه والأشراف، ص ۵۴، صورة الأرض، ص ۲۲۹، ۲۹۷، الكامل، ۶۲۷/۸، ۶۷۱/۹.

بیرود، گوندیساپور، ئیدج، رامهورمزپتر کوردنشین بوون و له هۆز و خێلهکانی لوپ
پیکدههاتن^(۱).

۳.۱. دهرکهوتنی په‌ی‌فی کوردستان و دانانی هه‌ری‌می کوردستان:

تا ئیستا ساخ نه‌بۆته‌وه که‌نگی په‌ی‌فی کوردستان بۆ یه‌که‌م جار دهرکهوت و بوو
به‌ ناویکی باو و بلاو و نازانریت یه‌که‌م کتیب یان نووسراو کامه‌یه ئه‌م په‌ی‌فه‌ی تیدا
هاتبیت، له راستیدا کارێکی ئاسته‌نگه‌ بۆچوونیکی ره‌ها و ره‌وان له‌مه‌ر ئه‌م پرسه
بخه‌ریته‌پوو، وه‌لی ئه‌وه‌ی بۆته راستیه‌ک و هه‌یچ گومانیک له‌سه‌ر نه‌ماوه ئه‌وه‌یه که له
ناوه‌پراستی سه‌ده‌ی ۷/ک/۱۳ به‌ملاوه کوردستان وه‌ک ناویکی کارگێری به‌رده‌وام و بێ
دابپان له‌ زۆرینه‌ی سه‌رچاوه‌ جوگرافی و میژووبیه‌کان- نه‌خاسه‌م فارسیه‌کان- به‌رچاو
ده‌که‌وێت و به‌شێوه‌یه‌کی فه‌رمی پارچه‌یه‌ک له‌ نیشتمانی کوردی پێ ده‌ناسریت.

هه‌رچه‌نده‌ وشه‌ی کوردستان به‌ فۆرمه‌ کوردیه‌- ئێرانیه‌که‌ی وه‌ک ناویکی کارگێری
و جوگرافی له‌ نووسراوه‌ بیانیه‌کاندا دره‌نگ دهرکهوت و هاته‌ ئاراوه‌ و تا
سه‌ده‌ی ۱۱/ک/۱۱ دواکه‌وت، ئه‌وا هه‌ر له‌ میژه‌وه‌ و له‌ سه‌رده‌مانی پێش ئیسلامه‌وه‌ له
لایه‌ن خه‌لکانی دیه‌وه‌ هه‌ست به‌وه‌ ده‌کرا که‌ ده‌قه‌ریکی جوگرافی بوونی هه‌یه‌ و زێد و
نیشتمانی کوردانه‌ و تاییه‌ته‌ به‌وان و زۆریه‌ی هه‌ره‌ زۆری دانیشتمانی پیکده‌هه‌ین و
له‌بری کوردستان به‌ چه‌ند وشه‌ و چه‌مک و ده‌سته‌واژه‌یه‌ک گوزارشتیان لیکردوه‌،
هه‌ریه‌که‌ به‌ زمانی خۆی و به‌ شێوه‌یه‌ک خه‌لکه‌ هاوزمانه‌که‌یان له‌ مه‌به‌ستیان بگات که
له‌ نووسراوه‌ سریانی و که‌نه‌سیه‌کان و له‌ ژێده‌ره‌ ئیسلامیه‌کان ئاماژه‌یان پێدراوه‌ و
کوردستانیانی پێ ناوزه‌ دکراره‌، له‌ چه‌شنی مالی کوردان، چیاکانی کوردان، شوینی
کوردان، خاکی کوردان، ده‌قه‌ری کوردان، که‌ هه‌موویان مه‌به‌ست و واتای کوردستان
ده‌گه‌هه‌ین.

(۱) تاریخ الطبری، ۱۸۶/۴، ۲۶۵، صورة الأرض، ص ۲۲۵.

أ- نیشتمانی کورد (بلاد الكُرد- بلاد الأكراد):

له چەند سەرچاوەیە کەدا بە (بلاد الكُرد- بلاد الأكراد) گوزارشت لە کوردستان کراوە، لە هەواڵێکدا هاتوووە کە فەقیهێ مالکی (عبدالوهاب بن نصر: م ٤٢٢ ک ١٠٣١) چۆتە گوندی ئەسەرد- سێرت لە ولاتی کورد لە نزیک کێوی جودی^(١).

میژوونوسیکی دی لە روداوێ کانی سالی ٥١١ ک/١١١٧ ز ناوی ولاتی کوردانی هیناوه^(٢)، لە ناساندنی رووه کیکیشدا هاتوووە کە باشترین جۆری رەنگ سورە کە یەتی کە لە ولاتی کوردانەو دەهینریت^(٣)، ئەمە و وێرایی چەند دەقیکی دی^(٤).

ئەم ولاتە (بلاد الكُرد) لە کتییی جوگرافیای زوهری (الزُهری: سە دە هی ک/١٢ ز) زیاتر ناسینراوە و سنور و توخییی تارادەیه ک روون و دیارە و وا دەردە کە ویت لە سەردەمی خەلیفە (المأمون: ١٩٨-٢١٨ ک/٨١٤-٨٣٣ ن) هەو ئەم دەستەواژەیه لە تارادا بوو و هاوکات لەتە ک (جبال الأكراد) دا کوردستانی پێ هاتۆتە ناسین^(٥).

بەگوێرەیی ئەم کتییە ولاتی کوردان دەکەوتە روژئاوای ئەرمینیا لە بازنەیی دەقەرێ سێهەم (الصقع الثالث) و باژێرێک کە ناوی بە دروستی روونوس نە کراوە باره گای

(١) القاضي عياض، كتاب الغنية، ص ١١٤-١١٥.

(٢) العظیمي، تاریخ العظیمي، ص ٣٦٨.

(٣) ابن البيطار، جامع مفردات الأدوية، ٢/٢١٣.

(٤) بېوانه: ابن عريشاه (م: ٨٥٤ ک/١٤٥٠ ز)، عجائب المقدور، ص ٣٠٠، السخاوي (م: ٩٠٢ ک/١٤٩٧ ز)، التحفة اللطيفة في تاريخ المدينة الشريفة، ٢/٤٦٨، الضوء اللامع، ٨/١٩٤، تاريخ ابن خلدون، ٤/٣٣٣، ٣٥٨، ٤/٦٠٥... هتد.

(٥) زوهری لە دەستیکی بەرتوو کە کەیدا رای دەگە یە نیت: "أما بعد حمد الله تعالى، فأني نسخت هذه الجغرافية من نسخة نسخت من جغرافية الفزاري أبي عبدالله محمد بن إبراهيم الفزاري المتوفى قبل سنة (٢١٦ هـ/٨٣١ م) التي نسخت من جغرافية أمير المؤمنين عبدالله المأمون بن هارون الرشيد التي إجتمع عليها وعلى عملها سبعون رجلاً من فلاسفة العراق، فوضعوها على صفة الأرض..."، كتاب الجغرافية، ص ١.

مولکی کوردان بوو^(۱). له شوینیکی دیدا له ناساندنی دهریا دهیله م- واتا دهریای خه زهر- دهریای قه زوین، ناوی ولاتی کوردی هیئاوه^(۲).

ب- چیاکانی کوردان (جبال الأکراد):

له بهر نه وهی کوردستان ولاتیکی شاخاوییه و چند زنجیره چیاپیه کی بلند و دریز ده گریته خو، له سهرده مانی پیش ئیسلامه وه ناوی کورد به چیاوه لکاوه، دواي پرۆسه ی فه تحی ئیسلامیش، کوردستان یه که م ولاتی شاخاوی بوو له به ره ی رۆژه لاتوه که عه ره به موسولمانه کان پیاننایه ناویه وه، له بهر نه هۆیه و له ژیر کاریگری نه ده بیاتی ساسانی و وه ک وه رگیزانیک بو ناوی (قوهستان- کوستان)، نیشتمانی کورد لای عه ره به کان پتر به (جبال الأکراد) ده ناسرا.

شاعیر به شاری کوری بورد (م: ۱۶۷/ک/ ۷۸۴) له شیعی کدا ده لیت:

جونَ الرُّبى مثل جبال الكُرد مُتَبَعِ القِصْفِ هزيم الرعد

له شیعیکی دیدا هاتوه: "جبالُ بها الأکراد صمُ صخورُها"، هه روه ها له دابه شکردنی گوی زهوی به سهر هه ریمه کاند، کوردستان که وتوته هه ریمی چواره م سه ره به بورجی گا و به (الأکراد الجبلون) ناوزه د کراوه^(۳). میژوونوسان و جوگرافیاوان و که پوکانی موسولمانیش به هه مان چه شن کوردستانیان به (جبال الأکراد- جبل الكُرد) وه صف کردوه^(۴).

(۱) "و كذلك مما يلي هذه المدينة (أرمينية) لناعية المغرب مدينة جاجل (رجاجل - رجاجير) (؟) وهي من بلاد الكُرد وهي دار ملكهم"، كتاب الجغرافية، ص ۱۳۳.

(۲) كتاب الجغرافية، ص ۱۳۳.

(۳) معجم البلدان، ۲۳/۱، ۲/۴۹۲.

(۴) برونه: کورال جبل - دار الأکراد، اليعقوبي، كتاب البلدان، ص ۹-۱۰. جبال الأکراد، ابن عساکر (م: ۵۷۱/ک/ ۱۱۷۵)، تاریخ دمشق، ۲۳/۲۱۶، ابن العديم (م: ۶۶۰/ک/ ۱۲۶۲)، بغية الطلب، ۱/۵۶۱. جبل الكُرد (الشريف الادريسي م: ۵۶۰/ک/ ۱۱۶۵)، نزهة المشتاق، ۱/۳۵۳.

دوای دەرکه‌وتنی ناوی کوردستانیش و تا سەرده‌می مه‌ملوکی و سه‌ده‌کانی دواتر، سەرچاوه مه‌ملوکییه‌کان هه‌ر(جبال الأکراد)یان به‌کار ده‌هینا، بۆ نمونه له ناساندنی شیخ خدری میهرانی(م: ۶۷۶ک/ ۱۲۷۷ن) دا هاتوووه که له گوندی محه‌مه‌دییه‌ی(جبال الأکراد) هاتۆته دنیاوه^(۱) و به‌بهریاری غازان خانی مه‌غۆلی(۶۹۵-۷۰۳ک/ ۱۲۹۶-۱۳۰۳ن) له ناوه‌پاستی مانگی ره‌مه‌زانی سالی ۷۰۰ک/ ۱۳۰۰ز و له جینگایه‌کی(جبال الأکراد)، په‌یامێک بۆ ده‌سه‌لاتدارانی مه‌ملوکی نوسرا^(۲). ئه‌مه‌و له چه‌ند بابته و پرسى دیدا ئاماژه بۆ(جبال الأکراد) کراوه که هه‌موویان مه‌به‌ست کوردستانه^(۳).

له‌پاڵ ئه‌م دوو ناوه، چه‌ند ده‌سته‌واژه‌یه‌که به‌رچاو ده‌که‌ون که راسته‌وخۆ یان ناراسته‌وخۆ مه‌به‌ست لییان هه‌ر کوردستانه، وه‌ک: (ناحیه الأکراد) و (أرض الأکراد) و (موضع الکرد)^(۴)، جاری واش هه‌یه مه‌به‌ست له(الأکراد) کوردستانه^(۵).

ج- دەرکه‌وتنی په‌یغی کوردستان:

وه‌ک پیشتر ئاماژه‌ی پیدرا ئاسته‌مه بزانیته که‌نگی په‌یغی کوردستان دەرکه‌وت، وه‌لی له ماسته‌رنامه‌که‌م دا(سالی ۱۹۹۴) گوتوووه به‌کارهینانی ناوی کوردستان له میژوهه له سه‌رزاری خه‌لکی کورد و له ناوخۆی کوردستان باوبووه، پیش ئه‌وه‌ی بکه‌ویته به‌رگۆپی که‌سانی بیانی و له کتیب و نوسینه نا‌کوردیه‌کاندا یاداشت بکریته و ناوی کوردستان به‌قه‌د ناوی کورد کۆن و دێرینه.

(۱) العمري، مسالك الأبرار، ۲۶۷/۸.

(۲) النويري، نهاية الأرب، ۲۶۶/۳۱.

(۳) بېوانه: مسالك الأبرار، ۲۵۹/۳، ابن حجر العسقلاني، الدرر الكامنة في أعيان المئة الثامنة، ۱۴۱/۶،

القلقشندي، صبح الأعشى، ۳۷۳/۴.

(۴) بېوانه: (البكري: م ۴۸۷ك/ ۱۰۹۴ن)، المسالك والممالك، ۲۶۱/۱، (السلفي: م ۵۷۶ك/ ۱۱۸۰ن)، معجم السفر،

۱۶۱/۱، (الكاشغري: م ۴۶۶ك/ ۱۰۷۳ن)، ديوان لغات الترك(له نه‌خشه‌كه‌ی دا).

(۵) ابو شامة، الذيل على الروضتين، ص ۳۱۲، اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ۳۵۰/۱.

ئەوێ تا ئیستا زانراوه کۆنترین دەق لەم بارهیهوه بریتییە لە دەقیکی میژوونوسی ئەرمەنی مادتیوس ئورهایتس- مەتی رهاوی(م: ۵۴۳/ک/۱۱۴۸ن)، که دانیشتویی ئۆرفە- رهایه و پتر له جاریک ناوی کوردستانی هێناوه، له میانەیی گێڕانهوهی روداوهکانی رها سالی ۴۲۲/ک/۱۰۳۰-۱۰۳۱ز له زاری سەرکردهیهکی کوردهوه دهگێڕێتهوه "کوردستان له دۆژیکی ئالۆزدايه"^(۱).

دواتر له شیعریکی فارسیی شاعیری ئێرانی حکیم جەنتی بیا دا که محەمه د عوفی (م: ۶۳۰/ک/۱۲۳۳ز) به نمونەیی بەرەمی شاعیر هێناوتهوه، ئاماژە به کوردستان دراوه^(۲):

جو آرد لب دلبر پیاله کند لعلش پر از شکر پیاله

.....

تو گوئی از صراحی کُردستانی بجامی آب پر آذر پیاله
زهی از عکس رخسارت گرفته فروغ لاله و أحمد پیاله^(۳).

سه بارهت به شاعیر جەننەتی بیا، ده کریت بلیین له نیوهی دووهمی سه دهی ۶/ک/۱۲ز و سه رهتای سه دهی ۷/ک/۱۳ز له ولاتی پشت رووبار (بلاد ماوراء النهر) ژیاوه، محەمه دی عوفی له ده روزهی یازدههههه می په رتوکه کهیدا و له ژیر ناو نیشانی: "شعراء آل سلجوق بعد از عهد معزی و سنجری (ماوراء النهر)"، جەننەتی بیای ناساندووه، واتا ئەم شاعیرانەیی له پاش سه رده می سولتان سه نهجری سه لجوی (۵۱۱-۵۵۲/ک/۱۱۱۷-۱۱۵۷) ژیاون.

(1) Bibliotheque Historique Armenienne, Chronique de Matthieu D'Edesse (962-1156), par M. Edouard Dulaurier (Paris: 1852), p47.

أرشاک بولادیان، الأکراد فی حقبة الخلافة العباسیة، ص ۱۳۳.

(۲) برادهری بهرین د. موسا محەمه د خدر به سوپاسهوه له هه بوونی ئەم شیعره ئاگاداری کردمهوه و ده قه که ی بۆ ناردم و جه نایی پیشتر له دکتۆر ئانامه کهیدا بلای کرێتهوه و د. حه یدهر له شکری هه ر دوو ده قه که ی (القاضي عیاض) و (الزهري) ی بۆ ناردم.

(۳) لباب الألیاب، ۲/ ۳۹۵.

ئەمە لە سەرچاوە ئەرمانی و فارسیەکان، کەچی لە سەرچاوە عەرەبەبەکاندا، ئەوەندەى من ئاگاداریم، نوەیری (النویری:م:۷۳۳/ک/۱۳۳۳) یەكەم میژوونوسە ناوی کوردستانی هیناییت، ئەمەیش لە رووداویکی سالی ۷۲۸/ک/۱۳۲۸ز دا^(۱)، دواتر(الغیائی:م پاش ۸۹۱/ک/۱۴۸۶) چەند جارێک ناوی کوردستانی هیناوه^(۲)، بەلام ئەمە بە رێککەوت بووه و میژوونوسانی مەملوکی و بگره عێراقیەکانیش دەگمەن نەبیت ناوی کوردستانیان بەکار نەهیناوه.

د- دانانی هەریمی کوردستان:

لە دوا سالەکانی سەردەمی عەباسی و رۆژگاری شالۆهکانی مەغولدا و لە ئەنجامی ئەو ئالوگۆرە رێفەبەری و کارگێڕپانەى و ئەنجامدران، دەستکاریی هەریمی بەرفراوانی چیا کرا و بەسەر دوو پارچەدا دابەشکرا، لە بەشى رۆژئاوای هەریمەکە بە شارەزوریشەوه کە کورد زۆربەى هەرە زۆری دانیشتوانی پێکدەهینا، هەریمیکی سەرەخۆ پیکهینرا و ناوئرا کوردستان، قەلای وهار- بەهار لە باکوری هەمەدان کرایە (دار الملك)- ناوهندی هەریمەکە کە شازدە شار و باژێر و گەورەدیی دەگرتهخۆ:

"ئالانی، ئەلیشتر، بەهار، خوفتیان، دەر بەندی تاج خاتون، دەر بەندی زەنگی، دژیل، دینهوهر، سولتاناواى چه مچەمال له دامینى چیاى بیستون، شارەزور، کرمانشاهان، کەرەند و خوشان، کەنگاوهر، ماهیدهشت، هەرسین، وهستام".

یەكەم والیی کوردستانی کورد نەبوو، بەلکو سلیمانشاهی کورپی پەرچەمی ئەیوانی تورکمانی(م:۶۵۶/ک/۱۲۵۸) بوو^(۳).

دانانی ئەم هەریمە، هیچ پەيوەندییەکی بە سەلجوقییەکان و سولتان سەنجەری سەلجوقییەوه نیه و قەزوينی(م:۷۵۰/ک/۱۳۴۹) باسی ئەمەى نەکردووه و ئەم شیانندنە بە هۆی هەلەشەببەکی رۆژەلاتناسی ئینگلیزی گی لسترنج (۱۸۵۴-۱۹۳۳)

(۱) نهاية الأرب في فنون الأدب، ۱۹۲/۳۳.

(۲) التاريخ الغياثي، ص ۱۸۳، ۳۱۱.

(۳) نزهة القلوب، ص ۱۶۲-۱۶۴.

له خویندنهوهی ئاخافتنی قهزوینی یهوه هاتهکایهوه، کاتیك سلیمان ئهیهوه- سلیمانشاهی ئهیوانیی یهکه م والیی ههزیمی کوردستان- نیوهی دووهمی سهدهی ٧ ک ١٣/ لای بوو به سلیمان ئه بهوه (سلیمان أبوه) ی برازای سولتان سهنجر- نیوهی دووهمی سهدهی ٦/١٢ز^(١).

له نوسینهکانی هه مه دانی (م: ٧١٨/ک ١٣١٨) و گه پۆکی ئیتالی مارکو پۆلۆ (م: ٧٢٣/ک ١٣٢٣) و وه صاف (م: ٧٢٨/ک ١٣٢٨) باسی ولایهتی کوردستان کراوه. روون نیه، چ سالیك و به برپاری کۆ ههزیمی کوردستان دانراوه و میژوونوسان خۆیان له م بابه ته نه داوه، وه لۆ ده زانین که قه لای وه هار- به هاری ناوه ندی ههزیمی کوردستان له پیش سالی ٦٤٢/ک ١٢٤٤ ز یه وه باره گای سلیمانشاهی ئه یوانی بوو^(٢) و له رووداوه کانی سالی ٦٥٥/ک ١٢٥٧ ز ناوی ولایهتی کوردستان براره^(٣)، و اتا دانانی ئه م ههزیمه ده گه پۆته وه بۆ سالانی بهر له داگیرگرتنی به غدا و له ناوچوونی خیلایهتی عه باسی^(٤).

٤.١. کورد له دهره وهی کوردستان:

له سه رده مانی پێش ئیسلامه وه، ده یان خیل و تیره و بنه ماله ی ره وه ند و نیمچه ره وه ندی کورد له ده شت و زۆزانه کانی ئه رمینیا و ئاران- ئالان بلابوونه وه و رێژه یه کی به رچاوی دانیشتوانیان پیکده هینا، به و پێیه ی ئه وه ده مانه سنوری سیاسی نیوان ده وه له تان و میله تان نه ده بووه رێگر و له مپه ر له به رده م هاموشۆی کورده کۆچه ره کان و رایه له یان به دووی پاوه ند و له وه پگا و زۆزان دا، له سه رده مانی فتوحاتی ئیسلامی و له سه ده کانی دوواتردا، کورد له ناوچه گه لیکی ئه رمینیا و ئاران

(١) بلدان الخلافة الشرقية، الترجمة العربية، مطبعة الرابطة (بغداد: ١٩٥٤)، ص ٢٢٧-٢٢٨.

(٢) مؤلف مجهول، کتاب الحوادث، ص ٢٣٠، قزوینی، تاریخ گزیده، ص ٥٥٦.

(٣) همدانی، جامع التواریخ، ص ٦٩٧-٧٠١، تاریخ گزیده، ص ٥٨٩.

(٤) پششت- سالی ٢٠٠٠- له نامه ی دکتورا که م: (کوردستان فی العهد الجلائری، ص ٢٢٧) به مه زهنده

سالی (٦٦٠/ک ١٢٦٢) م دانابوو که بیگومان هه له یه.

بوونيان هه بوو^(١) و روبرايكي هه ريمه كه ناوي (نهر الأكراد) بوو^(٢)، ده روزه يه كي شاري به رده عهش ناوي ده روزه ي كوردان (باب الأكراد) بوو و كورداني دوييل- دويين له نه رمينيا كاروباري نه و مزگه وته يان هه لده سوپاند كه له بان ته پۆلكه يه ك ده نيو شاره كه ناوا كرابوو، مالباتي نه يوبي له بنه چه دا خه لكي گوندي نه چندانه قاني نزيك ده روزه ي دويين بوون و سه رجه م دانيشتواني گونده كه له كورده ره واديبه كان بوون^(٣).

هه روه ها ده يان خيّل و تيره ي كورد له هه ريمي فارس- ئوستاني شيراز ده ژيان و شويني نيشته جي بوونيان به زوم ده ناسرا، زوم- زومه په يفيكي كورديه به واتاي هه واري هاويني خيّل و تا رۆزگاري نه مرۆش به كارديت، كه پۆك و جوگرافيوانان زانباري گرنگيان له مه پ زومه كانى كوردي هه ريمي فارس به ده سته وه داوه و ناوي بنه ماله كانيان و ژياني ناوخوييان و ژماره يان ياداشت كردوه:

- زومي رميجان يان زومي جيله وه يه.

- زومي لوالجان.

- زومي مازنجان يان زومي شه هريار.

- زومي كاريان.

- زومي ديوان.

(ابن حوقل) ناوي سي و سي خيّل كوردي هه ريمي فارسي ژماردوه و به زياده پره ويه وه ژماره ي ماله ده وارن نشينه كانى خه ملاندوه^(٤).

(١) فتوح البلدان، ص ٢٠٦، مختصر كتاب البلدان، ص ٢٦٨، قدامة بن جعفر، الخراج وصناعة الكتابة، ص ٣٢٨.

(٢) فتوح البلدان، ص ٢٠٣.

(٣) برونه: الأخبار الطوال، ص ٣٦٩، صورة الأرض، ص ٢٩١، أحسن التقاسيم، ص ٢٨٩، وفيات الأعيان، ١٣٩/٧، مؤلف مجهول، فصول من تاريخ الباب وشروان، ص ١٢، ٢٤-٢٥.

(٤) برونه: صورة الأرض، ص ٢٣٦، ٢٤٠-٢٤١، أحسن التقاسيم، ص ٣٣٢، ٣٣٩، معجم البلدان ٢/٤٢٣.

ئەگەر دەقە مېژوويىيەكان بىكرىنە بەلگە، ئەوا دەكرىت بىژىن ھەبوونى كورد لە ولاتى شام و بەشدارىكردىيان لە مېژووى ئەو ولاتە بەلاى كەمەو دەگەرپىتەوہ بۇ پىش سەدەى/ك/ان، بىگومان كۆچكردن و جىگىر بوونى كورد لە دىمەشق و ھەلەب و ناوچەكانى باكورى شام، ھۆكار و پالئەرى جۆرەجۆرى ھەبوو، لەوانەش نەبوونى سنور و پەرژىن لە نىوان ھەرئەمەكان دا و رووكردە كەنارەكانى شام بۇ بەشدارىيە لە جىھاد دژى روومە بىزەنتىيەكان، سەربارى ھۆكارى بازركانى و زانستى.

بەپىيى ئاخافتنى مەسعودى، لايەنى كەم لە نىوہى يەكەمى سەدەى چوارەمى كۆچى/دەھەمى زايىنيەوہ، رىژەيەك لە كورد لە ولاتى شام نىشتەجى بوون لە ھۆزى دونبولى و ھۆزى دى^(۱).

لەميانەى ھەندىك دەقى مېژوويىيەوہ، روون دەبىتەوہ كە گەلەك دەستەى رەوہندى كورد، لە شوپنە جۆرەجۆرەكانى ولاتى شام جىگىر بوون و بۇ دابىنكردى بژىويى خۆيان، لە رىزى سوپاي مىر و سەركردە و دەسەلاتداران دا خزمەتيان دەكرد، يان وەك دەستەيەكى سەربەخۆ لە قەلايەك يان شارەك گىرسابوونەوہ بەو پىيەى ئەو دەمانە چەكدارى و جەنگ سەراچاويەكى مسۆگەر و بنەپەتتى داھات بوو.

لە سەدەى پىنجەمى كۆچى/يازدەھەمى زايىنيەوہ، بە ھۆى گوشار و ھىرشەكانى توركە سەلجوقىيەكانەوہ، ژمارەى كوردى ئاوارە لە شام بەرىژەيەكى سەرەنجراكىش رووى لە زيادبوون كرد و لە ناوچەگەلەك گەردبوونەوہ و نىمچە دەسەلاتىكيان پىكەوہنا تا ئەو رادەيەى ناوچەكە بە ناويانەوہ بناسرىت وەك (شوف الأكرادى) سەر بە بەعلەبگ كە زىدى باب و باپىرانى شىخ عەدىي كوپى مسافرى ھەكارى (م: ۱۱۶۲/۵۵۷) بوو^(۲).

ھەرەھا لەبان چىاي جەليل كە لاي رۆژئاواوہ دەپوانتتە شارى حمص، مىرىك بورجىكى دروستكرد و كۆمەلەك كوردى بە خىزانەكانيانەوہ تىدا جىگىر كرد و موچەى بۇ بىرینەوہ تا بىنە سوپەرىك لە بەردەم فەرەنجەكان، دواتر ئەوانىش بلندتر و

(۱) مروج الذهب، ۱۰۱/۲.

(۲) ابن المستوفى، تارىخ اربىل، ۱۱۶/۲.

قایمتریان کرد و تا وهك قه لایه کی پتهو و له گرتن نه هاتووی لیتهات و به (حصن الأكراد) ناسرا، پاشان كورده كان قه لاکه یان فرۆشته خاچه لگره كان و گه پانه وه كوردستان^(۱)، هر له م ماوه یه دا نزیکه ی سه د ماله كوردیک^(۲) له چیا ی سماقی نزیك حه له به وه كۆچیان کرد بۆ لوپستانی گه وه^(۳).

سه ره پای شام، كورد گه هیشتنه قاهره ییش، له نیوه ی دووه می سه ده ی ١٠/ از یه وه وهك تیپکی سوپاهی می سه ره خۆ له سوپای فاتی می ریكخرابوون و له كه ژاوه كاندا جیگای تاییه ت به خۆیان هه بوو^(۴) و له سه رچاوه كاندا چه رده یه ك له هه والّ و ده نگوباسی كوردانی قاهره و مصر هاتوه^(۵).

(۱) معجم البلدان، ۱۵۲/۲.

(۲) له دانه ی چاپكراوی شه ره فنا مه (ص ۱۲۶)، نوسراوه چوار سه د بنه ماله، له راستیدا سه د بنه ماله یه وهك له ده ستنوسیکی دیکه ی شه ره فنا مه هاتوه، شه ره فخانیش ئه م زانیاریه ی وهك خۆی له میژووی گوزیده وه وه رگرتوه.

(۳) قزوینی، تاریخ گزیده، ص ۵۳۹.

(۴) ابن الطویر، نزّه المقلّتين، ص ۱۶۶.

(۵) پروانه: القاضي الرشيد، الذخائر والتحف، ص ۱۱۰، القلانسي، ذیل تاریخ دمشق، ص ۱۰۹، سبط ابن الجوزي، مرآة الزمان، ص ۱۸۲، ۲۰۱.

بهشی دووهم

**كورد و كوردستان له سهردهمی ئومهوی
(٤١_١٣٢ك / ٦٦١_٧٤٩ز)**

۱۲. کورد و کیشە ناوخۆییەکانی دەولەتی ئومەوی:

ئومەوییەکان لە نەوێ ئومەییە کورپی عەبد شەمس، بۆ نزیکەی نەوێت ساڵ (۴۱- ۱۳۲ک/۶۶۱-۷۴۹ز) خیلافەیان گرتە دەست و حوکمی جیهانی ئیسلامییان کرد، معاویە کورپی ئەبوسفیان کە دەبیته نامۆزازی خەلیفە عوسمان، هەموو شیوازیکی گرتە بەر بۆ رکابەرایەتی و دژایەتیکردنی خەلیفە عەلی و حەسەنی کورپی، سەرئەنجام هەر چۆنیک بیته بە زیرەکی و ژۆرانی خۆی توانی دەسەلات بگیریتە دەست و دۆستان و نەیارانی ناچار بکات بە یەختی بدەن و لە کۆتایەکانی ساڵی ۴۰ک/بەهاری ۶۶۱ز- یان لە مانگەکانی سەرەتای ساڵی ۴۱ک/پاییزی ۶۶۱ز- خۆی بە خەلیفە موسڵمانان رابگەیهنیت و حەسەنیش دەستبەرداری پۆستی خیلافە بوو.^(۱)

خیلافە ئومەوی لە هەموو روویەکەوە عەرەبی بوو، والی و بەرپرسیانی هەموویان لە پیاوانی هۆزە عەرەبەکان بوون، تەنانەت نەیاران و بەرھەستکارانیان لە شیعە و خەوارج و بزافە چەکداریەکانی دی هەر لە خۆیان بوون، بە ئاخافتەکی دی هۆز و بنەمالە عەرەبەکان دروستکەر و بزویئەری میژووی ئیسلامی و ئاراستەکەری رووداوەکانی بوون، سەرچاوەکانیش هەر جەخت لە سەر ئەم راستیە دەکەن و تەنها کیشە و مەملانیتی نێوان دەسەلاتدارانی ئومەوی و هەفکەکانیان یادداشت دەکەن، فەکۆلەرانە هاوچەرخی و رۆژھەلاتناسانیش هاوئەنگن لە سەر ناوانی ئەم دەولەتە بە دەولەتی عەرەبی ئومەوی.^(۲)

بە دیزایی ئەم سەردەمە، لە چوار پینچ ناماژەری راگوزاری و لاوەکی بەلاوە، هیچ هەوال و دەنگوباسیک سەبارەت بە کورد بەرچاوا ناکەوێت، ئەوەندە هەیه ئەم ناماژانە باهی ئەو دەکەن بڵێن کورد هیشتا نەبووبوونە هۆگر و لایەنگری دەولەت و پتر نزیک و هاوسۆزی رکابەرانە دەسەلات بوون.

(۱) بېوانە: تاریخ خلیفة، ص ۲۴۳، تاریخ الیعیقوبی، ۱۵۰-۱۴۹/۲، تاریخ الطبری، ۱۶۱-۱۶۳.

(۲) بېوانە: یولیوس فلهاوزن، تاریخ الدولة العربیة من ظهور الإسلام الى نهاية الدولة الأمویة، ترجمة محمد عبدالهادی ابوریة، المركز القومي للترجمة(القاهرة: ۲۰۰۹).

له و ده‌مانه‌ی خودی خه‌لیفه‌ی ئومه‌وی و والی و فه‌رمانده‌ی بالاکان، سه‌رقالی کچکردنی ده‌نگی نه‌یاران و له‌ناوپردنی بزافه‌چه‌کداریه‌کان بوون، ده‌سه‌لاتیان له‌چییاکانی کوردستان کز و لاواز بوو، کوردیش ناو‌به‌ناو‌به‌بزاڤ و جموجۆل راده‌بوون، ئەم کارانه‌به‌چ پالنه‌ر و هۆکاریک بووبیئت، له‌سه‌رچاوه‌کاندا هه‌ر به‌کرده‌وه‌ی تێکدان و ناژاوه‌گێڕی و وێرانکاری له‌قه‌له‌م دراون.

خه‌لیفه‌(عبدالملك بن مروان: ۶۵-۸۶ک/ ۶۸۴-۷۰۵ز) زۆربه‌ی سه‌رده‌می خه‌لیفه‌تی له‌جه‌نگ و کوشتاری دوژمنه‌کانی برده‌سه‌ر، ساڵ نه‌بوو که‌سیکی لی رانه‌په‌رپێت و ئاسته‌نگ و کێشه‌ی بۆ نه‌نیته‌وه، کوردانی به‌رزاییه‌کانی حلوان خه‌ریکبوونی له‌شکری ئومه‌وییان به‌شه‌پی ناو‌خۆوه‌به‌هه‌لزانی و حلوانیان خسته‌ژێر ده‌سه‌لاتی خۆیان‌وه، کاتیک(المختار الثقفي) ساڵی ۶۶ک/ ۶۸۵ز یاخیبوو و چه‌ند ناوچه‌یه‌کی عێراق و جه‌زیره و چییای گرت، هه‌لستا به‌ناردنی والی و نوینه‌رانی بۆ هه‌ریم و ولایه‌ته‌کان و فرمانی به‌ (سعد بن حذیفه) دا بچێته‌ حلوان و شه‌پی کوردان بکات^(۱)، وه‌لی نه‌شیا حلوان بگه‌یته‌وه که تا پاش ساڵی ۷۷ک/ ۶۹۶ز به‌ده‌ست کوردی ناوچه‌که‌ مایه‌وه، له‌م ساڵه‌دا (مطرف بن المغیره) له‌ده‌وله‌ت هه‌لگه‌پایه‌وه و چوو هه‌ریزی خه‌وارج و پابه‌ندیی خۆی بۆ خه‌لیفه و هه‌جاج (الهجاج بن يوسف الثقفي) والی عێراق و سه‌رجه‌م رۆژه‌لات هه‌لوه‌شاند‌وه و رووی کرده‌ حلوان و شه‌پی کوردانی کرد و ژماره‌یه‌کی لی کوشتن^(۲).

کوردانی هه‌ریمی چییایا هاکات له‌گه‌لا بزافی(عبدالرحمن بن الأشعث: ۸۳-۸۵ک / ۷۰۲-۷۰۴ز) به‌بزافیک رابوون، هه‌جاج هه‌زیکی نارد‌ه‌سه‌ریان و ژماره‌یه‌کی لی کوشتن و چیدی سه‌باره‌ت به‌م بزافه‌نازانریت^(۳).

کوردانی هه‌ریمی فارسیش پشتیوانییان له‌ (ابن الأشعث) کرد، کاتیک پاشه‌کشیی کرد بۆ شاپور-سابور له‌ده‌وری کۆبونه‌وه و داکوکیان لیکرد و به‌ره‌نگاری نه‌و سوپایه‌بوونه‌وه که هه‌جاج بۆ راوانانی نارد‌بووی و سه‌ره‌شکره‌که‌یان بریندار کرد و ناچاریان

(۱) تاریخ الطبری، ۳۴/۶، مسکویه، تجارب الأمم، ۱۰۶/۲، ابن الأثیر، الكامل، ۶۵۱/۳.

(۲) البلاذري، أنساب الأشراف، ۴۰۱/۷، تاریخ الطبری، ۲۹۰/۶، الكامل، ۱۰۸/۴.

(۳) فتوح البلدان، ص ۳۱۹.

کرد بکشیتته وه، بۆیه چه جاج نه مجاره (محمد بن القاسم الثقفي)ی خزمی به والیی فارس دامه زراند و فرمانی پیکرد بچیت کورده کان بکوژیت^(۱).

وا دیاره نه م هه وه له سهری نه گرتوه و کوردانی شاپور سووریون له دژایه تیکردنی چه جاج، نه م خۆگریه یان چه جاج یان ناچار کرد بۆ خۆی په لاماریان بدات و شاپوریان له دهست دهره بینیت و سالی ۹۰/ک ۷۰۹ز رووی کرده باژیری روستقباد به مه بهستی له ناوپردنی نه و کوردانه ی و دهستیان به سهر هه ریمی فارسدا گرتبوو، که چی تا دوا ساله کانی سهرده می ئومه وی کوردانی فارس هه ر بالادهست بوون به سهر شاپور دا^(۲).

خه لیفه (عبدالملك) و چه جاج به ناگر و ئاسن به رسفی رکا به ر و نه یارانیان ده دایه وه و سیاسه تی کوشتن و برینیان ده رحه ق پیاده ده کردن، که چی نه کارین چۆک به کوردان دابدن، نه وان پشتیان به سه ختی و توشی چییاکان ده به ست. میژوونوسیک به م چه شنه نه م راستیه مان بۆ ده گپرتته وه: "نه و ده مانه ی خه لکی سه رقالی ئازاوه و گزبه ند بوون و (عبدالملك بن مروان) خه ریکی له ناوپردنی بزافه کانی عه بدولای کوپی زویتر و (الأزارقة)^(۳) و (ابن الأشعث) و کهسانی دی بوو، مه ترسیی رووم و کورد و پاشماوه ی فارس توندبوو، که لیک شار و هه ریمیان بۆ خۆیان گه پانده وه و شامیه کانیان- و اتا لایه نگرانی ئومه وی- وه دهرنا، خه لیفه که ده سته تال بوو، کزکشی کرد و هه ندیکی لیسه ندنه وه، پاش خۆی وه لیدی کوپی به هیرش و په لامار شاره کانی رووم و خوراسانی گرتته وه و له نه یارانی پاک کردنه وه و هیه چه سله ات و سه ره ری فارسه کان- مه بهستی پاشماوه ی ساسانیه کانه- نه ما ته نها کورده کان نه بیت که له شوینیکی توش و قایم بوون"^(۴).

(۱) "و امره بقتل الأكراد" تاریخ خلیفه، ص ۳۷۵، انساب الأشراف، ۳۴۶/۷، تاریخ الطبری، ۳۶۸/۶، الكامل، ۱۴۷/۴-۱۴۸.

(۲) تاریخ الطبری، ۴۴۸/۶، ۳۷۲/۷، الكامل، ۱۹۹/۴، ۵۴۲.

(۳) ده سته یه ک بوون له شورات- خه وارپی به ناوی ریبه ره که یانه وه (نافع بن الأزرق: م: ۶۵/ک ۶۸۵) ناوزه د کراون.

(۴) روی انه لما اشتغل الناس بالفتن واشتغل عبدالملك بن مروان بعبده الله بن الزبير وبالأزارقة وابن الأشعث وغيرهم، اشتد امر الروم والأكراد وبقياء فارس فارتجعوا بلداناً كثيرة ونفوا أهل الشام عنها، فجاهد عبدالملك لما

خەلیفە هیشام (۱۰۵-۱۲۵/ك/۷۲۴-۷۴۳ز)، یوسفی کوپی عەبدولای بە والیی عێراق و خوراسان دانا، ئەویش عەبدولای کوپی تارقی عەنبەریی کردە بەرپرسی کاروباری کوردەکانی پسا و دارەبجەرد لە هەریمی فارس، کەچی هەر بە دەستی ئەوان بەکوشت چوو.^(۱)

۲.۲. چالاکیی خەوارج لە دەفەرە کوردنشینەکان:

خەوارج (الخوارج) یان شورات(الشرأة)، سەرەتا بەو کۆمەڵە جەنگاوەرە توندپەروانە دەگوێتران کە لایەنگر و هاوسۆزی خەلیفە عەلی بوون و لە سەرۆبەندی کێشە و ناکۆکیی نێوان خەلیفە عەلی و معاویە دا، رێککەوتن و ناوڕێییان رەت کردەووە و لە ریزی سوپای خەلیفە عەلی چووونە دەرەووە و تەکفیری هەردوو لایان کرد و ئالای (لاحکم إلا لله)یان بلند کردەووە، دواتر بوونە حیزییکی ئیسلامیی بەهێز و خەباتی چەكدارییان هەلبژارد و هەزاران چەكدار و شاسواریان لەخۆ کۆکردەووە و بوونە مەترسیەکی راستەقینە لەسەر حوکمی ئومەوی، هەرچەند پاش ماوێهەکی کورت دووبەرەکیان تێکەوت و بەسەر چەند گروپیێکدا کەرت بوون و تەکفیری بەکدیان دەکرد و کەوتنە وێزەیی بەکدی.^(۲)

ئەوان پێیان وابوو، خەلیفەیی موسڵمانان دەبێت بە راویژ و شورا بەهێتە هەلبژاردن و میلیلەتانی موسڵمان هەموو بەکسانن لە رووی ئەرك و مافەکانەووە و هەقی هەر موسڵمانێکە با کۆیلەبەکی رەشپێستیش بێت خۆی بۆ پۆستی خەلیفە بەرێژێر بکات و مەرج نیە عەرەب بێت و بەلکو مەرج و پێویستە خوداناس و راستگۆ و دەستپاک و ئیماندار بێت و بە دلی راویژکاران(أهل الشوری) بێت.^(۳)

خلا ذرعه فاخرجهم عن بعضها وبقي الاكثر فبعث الوليد رحمه الله البعوث فارتجع مداين الروم واقم عليهم في غيرها ثم ارتجع مداين خراسان واقم عليهم حتى استقصى البلاد ولم يبق من سلطان الفرس إلا الأكراد لإمتناع حالهم. مؤلف مجهول، أخبار مجموعة في فتح الأندلس (القاهرة: ۱۹۸۱)، ص ۱.

(۱) أنساب الأشراف، ۱۱۴/۹.

(۲) تاريخ اليعقوبي، ۱۳۱/۲-۱۳۲، تاريخ الطبري، ۷۲/۵-۷۶، المسعودي، مروج الذهب، ۱۳۸/۳.

(۳) الشهرستاني، الملل والنحل، ۱۷۵/۱، الحميري، الحور العين، ص ۲۰۰-۲۰۱.

به‌لگه‌ی روون نیه سه‌باره‌ت به بلأوبونه‌وه‌ی هزد و بیروباوپی خه‌وارج له‌ناو کورد له‌م سه‌رده‌مه‌دا، دوا‌ی ئه‌وه‌ش له‌و ده‌مانه، هیشتا ئیسلام به‌ناخی مرۆقی کورددا رۆنه‌چوو‌بو، کوردانی تازه موسلمانیش ئه‌وه‌نده ناشنایه‌تیان له‌گه‌ل ئایینی نوێ په‌یدا نه‌کردبوو و چه‌مک و ناوه‌پۆکیان فه‌راهه‌م نه‌کردبوو تا ئاینزا و بیروباوپی ئه‌م ئاینه لیک‌بده‌نه‌وه و راست و ناراستیان لیک‌جودا بکه‌نه‌وه، به‌لام ئه‌وه‌نده هه‌یه چییا و پینده‌شته‌کانی شاره‌زور و جه‌زیره و لوپستان بوونه گۆره‌پانئیکی ئاوالای شه‌پ و به‌ره‌نگاریوونه‌وه‌ی نێوان جه‌نگاوه‌رانی خه‌وارج و سوپای ئومه‌وی، شاسوارانی خه‌وارج هه‌ر کاتیک ئابلو‌قه و ته‌نگا‌و بکرانایه، په‌نایان ده‌برده به‌ر ده‌قه‌ره چۆل و لارییه‌کان که له‌شکری ده‌ولت به زه‌حمه‌ت ده‌ستی پێ‌را‌ده‌گه‌یشته.

کورد ئه‌گه‌ر هاریکاری گروپه‌کانی خه‌وارجیشیان کردبیت، ئه‌وا هۆکار و پالنه‌ره‌که‌ی پتر ئابوری بوو نه‌ک ئایینی و مه‌زه‌به‌ی، لێ‌ره مه‌به‌ست له هۆکاری ئابوری خۆ ده‌ریازکردنه له دانی مولکانه و سه‌رانه به ده‌ولته‌ی ئیسلامی که به‌هۆی شه‌پ و کوشتاره ناوخۆییه‌کانه‌وه، هه‌رده‌م پێویستی به‌ مسۆگه‌رکردنی سه‌رچاوه‌ی دارایی هه‌بوو، باجی مولکانه و سه‌رانه‌ش چا‌ووگی بنه‌په‌تیی داها‌تی ده‌ولت بوون، رونترین نمونه‌ش به‌شداریی کوردی لوپستانه له بزافی خوره‌یتی کورپی راشد(الخريت بن الراشد)- سا‌لی ۳۸ک/۶۵۸ز- که له خه‌لیفه‌ عه‌لی زویر بوو و به‌ سه‌دان چه‌کداری هۆزه‌که‌یه‌وه رووی کرده لوپستان و خوزستان و مه‌والیه‌کی زۆری له خه‌لکی رامهورمز و کوردی لوپستان له ده‌ور گردبووه‌وه له‌وانه‌ی وا مولکانه‌یان نادا، خوره‌یت بۆ پێشگرتن له سوپای ده‌ولت، لایه‌نگرانی له قه‌لایه‌کی سه‌ختی چیاکانی رامهورمز دامه‌زراند، عه‌ره‌به‌کان له ده‌سته‌پاست و خه‌لکی رامهورمز و کورد و ئه‌و که‌سانه‌ی وا دانی مولکانه‌یان ره‌تده‌کرده‌وه له ده‌سته‌چه‌پ ده‌جه‌نگان، هه‌والزانان لایه‌نگرانی خوره‌یتیان به‌ علوج و ریپ و هه‌صفکردوه و ده‌گێرنه‌وه که له‌شکری ئومه‌وی له‌م شه‌رانه دا نزیکه‌ی سیسه‌د علوج و کوردیان کوشتوه^(۱).

(۱) تاریخ الطبری، ۱۲۲/۵-۱۲۳، الکامل، ۳/۳۱۷-۳۱۸.

هه‌لهاتنی خه‌وارج بۆ شاره‌زور و ده‌قه‌ره کوردنشینه‌کانی دی، له‌به‌ر ئه‌وه‌ش بوو که دانیشتوانه‌که‌ی هاریکار و پشتیوانی ده‌سه‌لاتدارانی ئومه‌وی نه‌بوون و دالده‌ی نه‌یارانی ئه‌وانیان دهدا و دوریش بوون له‌ دیمه‌شقی پایته‌خت، رێبه‌رانی خه‌وارج، هه‌رزوو درکیان به‌وه‌کرد که ئه‌گه‌ر بیان‌ه‌وێت درێژه به‌ خه‌باتی چه‌کداری بده‌ن، پێتقیه‌ له‌سه‌ریان ناوچه‌ شاخاویه‌ دوره‌ده‌سته‌کان بکه‌نه‌ پێگای خۆیان، پێشه‌واکه‌یان (عبد الله بن وهب الراسبي) که له‌ شه‌په‌ خویناویه‌که‌ی نه‌هره‌وان کوژرا، وای به‌چاک ده‌زانی له‌ کوفه‌ ده‌ریکه‌ون و روویکه‌نه‌ چیاکان و له‌ ماله‌که‌ی خۆی ئه‌م بیرۆکه‌یه‌ی به‌ هه‌قالانی راگه‌یاند و به‌ کرده‌وه‌ش په‌یره‌وی ئه‌م بیرۆکه‌یه‌ی کرد^(١).

له‌ راستیدا سروشتی بزافی خه‌وارج وای ده‌خواست له‌ شویننیکدا مۆل نه‌خۆن و لایان په‌سند و گونجاو نه‌بوو باره‌گای جیگیریان هه‌بێت و خۆیان له‌ به‌ره‌نگاریبوونه‌وه‌ی راسته‌وخۆی له‌شکری ئومه‌وی ده‌پاراست و به‌رده‌وام جیگۆرکێیان ده‌کرد.

(أبو مریم السعدي) له‌ رێبه‌رانی پێشه‌نگی خه‌وارج بوو، سالی ٣٨/ک/٦٥٩ز له‌ خه‌لیفه‌ عه‌لی جیابووه‌وه‌ و هه‌له‌هات بۆ شاره‌زور و به‌سه‌دان مه‌والی له‌ ده‌وری گرده‌بوونه‌وه‌ و ته‌نانه‌ت به‌خۆیه‌وه‌ ته‌نها شه‌ش عه‌ره‌ب له‌ بزافه‌که‌ی هه‌بوون^(٢).

فه‌روه‌ی کورپی نه‌وفه‌ل له‌ ده‌سته‌ی یه‌که‌می رێبه‌رانی خه‌وارج بوو، شه‌پی خه‌لیفه‌ عه‌لیی به‌ ره‌وا نه‌ده‌زانی و له‌ (الراسبي) جیابووه‌وه‌ و به‌ پێنجسه‌د سواره‌وه‌ په‌نای برده‌ به‌ر مه‌نده‌لی و حلوان و له‌ شاره‌زور گۆشه‌گیر بوو و باج و خه‌راجی ئه‌و ناوانه‌ی خه‌پ کرده‌وه‌ و به‌سه‌ر هه‌قالانی به‌شاندییه‌وه‌ و ژماره‌ی لایه‌نگرانی له‌و ماوه‌یه‌دا خۆی له‌ هه‌زار و پێنجسه‌د که‌س دهدا، وه‌لی دوا‌ی کوژرانی خه‌لیفه‌ عه‌لی گه‌رایه‌وه‌ کوفه‌ و به‌ فیتی معاویه‌ و به‌ ده‌ستی خه‌لکی کوفه‌ کوژرا، به‌گوێره‌ی هه‌والێکی دی هه‌ر له‌ شاره‌زور کوژراوه‌^(٣).

(١) تاریخ الطبری، ٧٤/٥، الکامل، ٢٨٨/٥.

(٢) الکامل، ٣/٣٢٢.

(٣) البلاذري، أنساب الأشراف، ١٦٣/٥، الدینوری، الأخبار الطوال، ص ١٩٣-١٩٤، تاریخ الیعقوبی،

١٥١/٢، الکامل، ٣/٣٥٧-٣٥٩.

زیادی کوپی خوراش، سالی ۵۲/ک/۶۷۲ز به سیسه د که سه وه له ره شه خاکی عیراق
دهرکهوت و هه لئات بۆ ولاتی ماه- دینه وهر و نه هاوهند- و نه وه ندهی نه برد والیی به صرا
له شکرکی نارد هه سهری و له ناوی برد^(۱).

صالحی کوپی مسرح پیاویکی خوداناس و دیندار بوو، خه لکی کۆ ده کرده وه و
قورنانی بۆ ده خویندنه وه، له ناکامی جهور و ستمکاریی ئومه و بییه کان، داوی له
لایه نگرانی کرد بهینه دنگ و سالی ۷۶/ک/۶۹۵ز به سه د و بیست که سیکه وه له خاکی
موصل و دارا و جهزیره دهرکهوت و بووه یه کیک له بزافه به هیزه کانی خوارج له
جهزیره و شاره زور.

صالح له هه مان سال له شه پی سوپای ئومه وی کوژرا و شه بیبی کوپی یه زید
جیکای گرت هه، نه میش گوند و کیو و پیده شته کانی جهزیره و شاره زور و داقوق و
خانه قین و موصلی کرده گۆره پانی چالاکیه کانی و تیکه لیی کوردانی ده کرد^(۲) و توانی
(مطرف بن المغیره) که والیی مه دائن بوو، بۆ لای خۆی راکیشی و بیهینیتته ناو
ریزه کانی خه وارجه وه، نه ویش له مه داین دهرکهوت و خۆی گه یانده حلوان و
هه مه دان^(۳).

له دوا ساله کانی سه رده می ئومه وی، به هۆی دووبه ره کی و ناته بایی سه رانی
ده ولت و نه و قه یرانه سیاسی و دو چاری ده سه لات هات بوو، خه وارج زیندوو بوونه وه و
سه ره نوئی خۆیان ری کخسته وه و له جاران توندتر به زنجیره یه ک بزاف و جموجۆلی
له شکرکی هه لستان.

سالی ۱۲۶/ک/۷۴۴ز سه عیدی کوپی بوجدل- بوهدل له شارۆچکه ی کفرتوسای سه ر
به موصل سهری هه لدا و بۆ خۆپاراستن له کاردانه وه ی ده ولت، به ره و جهزیره ی بۆتان

(۱) الکامل، ۳/۴۳۰.

(۲) أنساب الأشراف، ۱۷/۸. دایکی شه بیب له سه بایه ی ولاتی روم بوو.

(۳) تاریخ خلیفة بن خیاط، ص ۲۵۱-۳۵۲، تاریخ الیعقوبی، ۲/۱۹۲.

هه لکشا و دواتر چوو ده قهه ری میترگی باشوری موصل و له وپوه گه مارۆی موصلی دا،
ئه مجا رووی کرده شاره زور و ژماره ی لایه نگرانی گه هیشته چوار هه زار^(۱).

سه عیدی کوپی بوجدل پاش سالتیک به په تای لاره شه له شاره زور مرد، لایه نگرانی
به یه تیان دا به زوحاکی کوپی قهیس، ئه ویش شاره زوری کرده باره گای خۆی و مه کۆی
بزافه که ی له هر چوار لاره هه وادارانی خه وارچ له باسکی (الصفریه) رژانه شاره زوره وه
تا بوونه چوار هه زار کهس، ئه وهنده ی له ده وری ئه م کۆبوونه وه پیشتر له ده وری کهس
و بزافی دی کۆنه بوو پوه، ئه م بزافه دوو سی سالتیک درێژهی کیشا^(۲).

دوای کوژرانی زوحاک و سه رکرده یه کی دی به ناوی (الخیبری) له دووی یه ک له سالانی
(۱۲۸-۱۲۹ ک/ ۷۴۶-۷۴۷ ز)، خه وارچ رابوون به هه لباردنی (شیبان بن عبد العزیز) تا
ببیته ریبهریان و به یه تیان پیدایه، ئه میش له ژێر گوشاری له شکرێ ئومه وی له موصل و
جه زیره وه رای کرد بۆ شاره زور و بۆ ریبهری و خۆبه دوورگرتن له گورزی ده ولته له هیچ
شوینیک ئوقره ی نه ده گرت و له نیوان دینه وهر و نه هاوهند و ماسه به تان و شاره زور
رایه له ی ده کرد، هاوکات والیی عیراق مه نصوری کوپی جه مهوور دهستی گرت به سه ر
حلوان و دینه وهر و نه هاوهند و سه رجه م هه ریمی چییا و له وپوه کۆمه ک و هاریکاری بۆ
شه بیان ده نارد^(۳).

هر له م ماوه یه دا (بسظام بن اللیث) که له خه واریجی (البهسیه) بوو، له هه ریمی
نازه ریبیجان ده رکهوت و والیی ئومه ویی کوشت و رووی کرده قردا- جه زیره ی بۆتان و
به ده م شه پروه چوو نه صیبین و ئه مجا چوو شاره زور و گه مارۆی والیی ئومه وی
دا^(۴).

له سه ره تای سالی ۱۲۷ ک/ ۷۴۵ ز عه بدولای کوپی معاویه له ده ولته تی ئومه وی
هه لگه پایه وه و له کوفه وه چوو مه دائین و خه لکی به یه تیان پیدایه و هه ندیک له

(۱) تاریخ خلیفه بن خیاط، ص ۵۶۳.

(۲) تاریخ الیعقوبی، ۲/ ۲۳۵-۲۳۶، تاریخ الطبری، ۷/ ۳۱۸.

(۳) تاریخ خلیفه، ص ۵۸۰، تاریخ الطبری، ۷/ ۳۴۶، ۳۵۲.

(۴) تاریخ خلیفه، ص ۵۸۶.

کوفیه‌کانیش پشتگیریان لیکرد، نه‌ویش ده‌ستی گرت به‌سهر حلوان و دینه‌وهر و نه‌هاوند و همه‌دان^(۱).

۳.۲. کورد و بانگه‌شهی عه‌باسی:

بانگه‌شهی عه‌باسی له ده‌روبه‌ری سالی ۱۰۰ک/۷۱۸-۷۱۹ز سه‌ری هه‌لدا و مه‌کۆ و باره‌گای یه‌که‌می گوندی(الحُمیمة)^(۲) بوو له ولاتی شام، ریبه‌رانی بانگه‌شه‌که ده‌یانویست له ریگای ریکخستنی نه‌پینه‌وه خۆیان سازیده‌ن و به‌ره‌ه‌شی بکه‌ن بۆ به‌ریاکردنی شوپرشیک دژبه‌بنه‌مالهی ئومه‌وی، ئه‌وان به‌و پیییه‌ی نه‌وه‌ی هاشمی قوره‌شین و پسامی پیغه‌مبه‌رن، خۆیان به‌ شاه‌یسته و موسته‌حه‌ق ده‌زانی بینه‌ جیگه‌وه‌ی پیغه‌مبه‌ر و خه‌لیفه‌ی موسلمانان و دروشمی (الرضا من آل محمد)یان بلند کرده‌وه و هه‌لسوپاو و بانگخوازانیان به‌ ده‌قەر و هه‌ریمه‌کاندا بلآو کرده‌وه و سه‌ره‌تا له هه‌ریمی خوراسانه‌وه ده‌ستیان پیکرد، ئه‌م بانگخوازانه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی نه‌په‌نی و به‌ پۆشاک‌ی بازرگانان و حاجیان‌وه ناوچه‌ به‌ ناوچه‌ و باژیر به‌ باژیر و گوند به‌ گوند ده‌گه‌پان به‌ مه‌به‌ستی هاندانی هۆزه‌ عه‌ره‌به‌ نارازیه‌کان و میلیله‌تانی مه‌والی دژ به‌ ئومه‌وبیه‌کان و خسته‌په‌روی ره‌فتاری نابه‌جی و هه‌لسوکه‌وتی سته‌مکارانه‌ی خه‌لیفه‌کانی ئومه‌وی و ده‌رچوونیان له ریبازی دروستی پیغه‌مبه‌ر(ح)و هه‌فالانی، له‌پال راگه‌یاندن و روونکردنه‌وه‌ی په‌یپه‌و و به‌رنامه و ئامانجی بانگه‌شه‌که و گرنگی و پیویستی به‌یعه‌تدان به‌ ریبه‌ری یه‌که‌میان ئیمام محمه‌دی کوپی‌عه‌لی کوپی‌عه‌بدولای کوپی‌عه‌باس (م: ۱۲۵ک/۷۴۳ز) و دوای نه‌ویش به‌ کوپه‌گه‌وره‌که‌ی (ابراهیم الإمام: م: ۱۳۱ک/۷۴۹ز)، به‌م شیوه‌یه‌ له‌ کار و کۆشش به‌رده‌وام بوون تا جه‌ماوه‌ریکی بئ شومار له‌ خیله‌ عه‌ره‌به‌کان و مه‌والی چوونه‌ریزیانه‌وه و قه‌ناعه‌تیان به‌ دروشم و به‌رنامه‌که‌یان هیتا، دوای پتر له‌ سی سال‌خه‌بات و

(۱) تاریخ الطبری، ۷/۳۰۲-۳۰۳.

(۲) ئه‌م گونده‌ نیستا ده‌که‌ویته‌ پارێزگای مه‌عانه‌وه له‌ باشوری ئوردون.

تیکۆشین، شییان سالی ۱۳۲ک/۷۴۹ز دهوله تی ئومهوی بپوخیئن و خیلافه ی عه باسی دابمه زینن^(۱).

زاناریی ئه وتۆ به رده ست نیه ده رباره ی بزاف و جموجۆلی بانگخووانی عه باسی له کوردستان، له بهر ئه وه ی ئه وان چالاکى و هانتوچوونیان به رهنگیکى تهواو نه په نی بوو، وه لی ئه بوموسلمی خوراسانی به کۆله که یه کی سه ره کی بانگه شه ی عه باسی داده نریت و هر له سه ره تاوه په یوه ندیی به ئیمام محمه دی کورپی عه لیه وه کرد و به یه ته ی پێدا، ئه ویش هر زوو قه ناعه تی به دلسۆزی و لیوه شاهویی هینا و ئومیدی سه رکه وتنی بانگه شه که ی تیدا به دی کرد.

ئه بوموسلم رۆلێکی هه ره مهن و چاره نووسازی گێپرا له پێشخستن و گه شه کردنی بانگه شه ی عه باسی و دواتریش سه رخستنی، به تاییه ت پاش مردنی ئیمام محمه دی کورپی عه لی و ده سته کاربوونی ئیبراهیمی کورپی، ته نانه ت به خودانی بانگه شه (صاحب الدعوه) ناویرا^(۲) و پاش سه رکه وتنی عه باسیه کان کرا به والیی خوراسان و چیبیاکان (مالک بن الهیثم) ی لایه نگریشی کرا به والیی شاره زور^(۳).

بوختان و ئاخفتنی نارپه وا که م نین ده ره ق بنه چه و نه ژادی ئه بوموسلم که له لایه ن هه والزانان و هه واداران ی عه باسییه وه هه لبه سترون، دوا ی ئه وه ی سالی ۱۳۷ک/۷۵۴ز به پیلان و فرمانی خه لیفه (ابو جعفر المنصور: ۱۳۶-۱۵۸ک/۷۵۴-۷۷۵ز) هاته کوشتن و خرابه ریزی دوژمنانی دین و ده وله ته وه، له مباره یه وه ده نگوباسی بی بنه ما ی جۆربه جۆر هه ن و ده لێن عه ره به یاخود فارسه، قه زوینی ده لیت نه وه ی شیدوشی

(۱) بۆ پتر پیتزانین ده رباره ی بانگه شه ی عه باسی پروانه: مؤلف مجهول، أخبار الدولة العباسية، دار الطلیعة (بیروت: ۱۹۷۱)، الدینوری، الأخبار الطوال، ص ۳۱۰-۳۱۵، فاروق عمر فوزی، طبیعة الدعوة العباسية (بغداد، ۲۰۰۲).

(۲) الأخبار الطوال، ص ۳۱۰-۳۱۵، تاریخ الیعقوبی، ۲/۲۳۲-۲۳۸.

(۳) ابن الأثیر، الكامل، ۴/۶۱۰، ۶۲۸.

هاوچه رخی که یخه سه ره وه^(۱)، هه والی وه هاش هه لبه ستراوه که کردوویه تی به کۆیله یان کورپی که نیزه یه ک و که س نازانی کۆ باوکیه تی^(۲).

به لآم پتر قه ناعهت وایه کورد بیّت و دانهری میژووی سیستان راشکاوانه به کوردی داده نیت^(۳) و شاعیر (أبو دَلَامَة: م ۱۶۱ ک/ ۷۷۸ ن)^(۴) له میانه ی ستایش کردنی خلیفه، توانج له نه بوموسلم ده گرت و ده لیت باب و باپیرانت کوردانی غه دارن:

أبا مجرم ماغیرالله نعمة
على عبده حتى یغیرها العبدُ
أفي دولة المنصور حاولت غدرة
إلا إن أهل الغدر أبأوك الكرد^(۵).

له لایه کی دیه وه له شکری عه باسی له خوراسانه وه به ناراسته ی عیراق به رپی که وت و به رده وامی به پیشره وی دا و یه ک به یه ک شار و شارۆچکه کانیان له له شکری ئومه وی پاک کرده وه، (قحطبة بن شبيب) گه هیشته هه ریمی چییا و له ماوه یه کی کورتدا هه مه دان و نه هاوه ند و کرماشان و حلوان و خانه قینی گرت^(۶).

پاشان رابوو به ناردن ی په یامبه ران بۆ سه رکرده و والیانی ده ولته تی ئومه وی تا ریزیان به جۆ به یلن و په یوه ندی بکه ن و به سوپای عه باسییه وه، له م چوارچیوه یه دا نامه یه کی نارد بۆ ئیسحاقی کورپی موسلم والی هه ردوو هه ریمی نه رمینیا و نازه ربیجان و نامه به ره که کوردیک بوو که نامه که ی له دووتۆی سه رپێچه که یدا شار د بۆ وه، وه لی له باژیری هیتی که ناری فورات که وته داوی پیاوانی ده ولته تی ئومه و بییه وه، داوی پشکنینی

(۱) تاریخ گزیده، ص ۲۸۲.

(۲) المسعودی، مروج الذهب، ۲۳۹/۳.

(۳) تاریخ سیستان، ص ۷۲.

(۴) زند بن الجون الأسدي: کورپی کۆیله یه کی ره شتیستی حه به شی و مه ولای هۆزی (بنو أسد) بوو.

(۵) مؤلف مجهول، أخبار الدولة العباسية، ص ۲۵۶، ابن خلکان، وفيات الأعيان، ۱۵۵/۳.

(۶) أخبار الدولة العباسية، ص ۳۵۵-۳۵۶، الأخبار الطوال، ص ۳۳۴.

نامه‌کیان بینیه‌وه و به کۆت و به‌نده‌وه ناریدیان بۆ خلیفه مروان، نه‌ویش ئیسحاقی له‌م هه‌لسوکه‌وته‌ی عه‌باسیه‌کان ئاگادار کرده‌وه^(۱).

دوای یه‌کلابوونه‌وه‌ی هه‌لوئێست له‌ هه‌ریمی چییا، سوپای عه‌باسی رووه‌و شاره‌زور ملینا، دوو فه‌رمانه‌ی سه‌ریازی به‌ ناوه‌کانی (عبدالملك بن یزید) و (مالك بن طریف) به‌ چوار هه‌زار شه‌پکه‌روه‌وه له‌ شوینتیکی شاره‌زور مؤلئاندا و له‌ دوا پۆژه‌کانی سالی ۱۳۱ک/۷۴۹ز شه‌پی له‌شکری ئومه‌وی یان کرد و عوسمانی کوپی سفیان پیشه‌وای له‌شکری ئومه‌وی و ژماره‌یه‌ک له‌ لایه‌نگرانی هاتنه‌ کوشتن و پاشماوه‌ی له‌شکره‌که‌یان تالان کرا^(۲).

گومانی تێدانه‌ی کوردانی چییاکان و شاره‌زور پشتگیری بانگه‌شه‌ی عه‌باسییان کرد و په‌یوه‌ندیان به‌ سوپای عه‌باسیه‌وه کرد و تا ئه‌وراده‌یه‌ی ژماره‌یی گه‌ه‌شته‌ نزیکه‌ی پینچ هه‌زار که‌سێک، سوپای عه‌باسی تا سه‌ره‌تای سالی پاشتر له‌ شاره‌زور مایه‌وه و خه‌لیفه‌ی ئومه‌ویش که‌ به‌م پیشه‌روه‌یه‌ی زانی له‌ چه‌رانه‌وه به‌ هێزتیکی خه‌لکی شام و جه‌زیره‌وه‌ کشاو له‌ که‌ناری زئی مه‌زن سه‌نگه‌ری گرت^(۳).

جینگای ئاماژه‌یه‌ شاره‌زوریه‌یه‌کان پشکدارییان له‌ شه‌پی یه‌کلاکه‌روه‌ی سه‌ر زئی سه‌روو(معركة الزاب) کرد که له‌ نیوان هه‌ردوو لا له‌ مانگی (جمادی الآخرة)ی سالی ۱۳۲ک/کانونی دووه‌می ۷۵۰ز هه‌لگیرسا، به‌لگه‌ی ئه‌م راستیه‌ش ئه‌وه‌یه که له‌ کاتی به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌دا، خه‌لیفه‌ مه‌روان هه‌قالان و لایه‌نگرانی تێگه‌یاند و هانی دان شه‌پی سوپای عه‌باسی بکه‌ن که بریتین له‌ کۆمه‌لێک له‌ خه‌لکی شاره‌زور و که‌سانی شاره‌زا و هۆشیاری خه‌لکی خوراسانیان له‌ گه‌ل نیه^(۴).

(۱) أخبار الدولة العباسية، ص ۳۵۵-۳۵۶، فائزة محمد عزت، الكرد في إقليم الجزيرة وشهرزور، ص ۱۷۵-۱۷۶.

(۲) تاریخ اليعقوبي، ۲/۲۳۹، تاریخ الموصل، ص ۱۰۷، الكامل، ۴/۵۶۶-۵۶۷.

(۳) الكامل، ۴/۵۶۷.

(۴) تاریخ الموصل، ص ۱۲۸، الكرد في إقليم الجزيرة وشهرزور، ص ۱۷۷-۱۷۸.

له سوپای ئومه و بییش و پرای هۆزه عه ره به کان، میله تانی مه والیش هه بوون و زۆریه ی جهنگاوه رانی ئومه وی له شه پری زاب دا که به پیتی ئاخاوتنی سه رچاوه کان ژماره یان خۆی له سه د و بیست هه زار که سه ده دا خه لکی جه زیره و شام بوون و خه لیفه مه روان مه والیی هه بوون له میله تانی ناعه ره ب^(۱).

۲-۴- نیشته جیپوونی عه ره ب له کوردستان:

یه کیکیی دی له ده رها و بیشته و نه نجامه کانی فه تحکردنی کوردستان و هه ریم و ولاتانی دی و دواتریش زالبوون و پایه دابوونی ره های عه ره ب، نه وه بوو که خه لکیکی زۆر له خیل و تیره و بنه ماله ی عه ره ب به تاک و به کۆمه ل، نه خاسمه له وانه ی به شه پکر و جهنگاوه ر و مواهید داده نران، به شار و بازپ و گوند و چپیا و دهشت و هه رد و که ژیی کوردستاندا بالوبوونه وه و ئاکه نجی بوون، پالنه ر و پاساوی نه م دیارده یه به ر له هه موو شتی که نه وه بوو که نه وان بی دوودی و راپایی، شوینه داگیرکراوه کانیا ن به مولکی ره وا و شه رعیی خۆیان ده زانی و ده خرانه نیو ده سته که وته کانی جهنگه وه، به تایبهت نه و شار و ده فه رانه ی وا به شه پ و کوشتار و به نوکی رم داگیر ده کران و خه لکه که ی ده کوژران یان شاربه ده ر ده کران^(۲) و هه ر بنه ماله یه که ده فه ریکی ناوازه ی بۆ خۆی پاوه ند ده کرد و پاشماوه ی خه لکی ناوچه که یان ده کرده سه پانی خۆیان و ئیشکگری گونده کانیا ن^(۳).

نه و زه وویوزارانه ی وا زه وت ده کران و به ناو ده هینران، پتر خاکی به پیت و به پیژ بوون و له به راو و ره ز و باخ و بیستان پیکده هاتن، مولکدارانی عه ره ب دانیشتوانه ره سه نه کانیا ن به پاله و ره نجبه ر و پاسه وان ده گرت و به بیگاری کاریان پی ده کردن، له زاری به شداربوویه کی شه ره کانی جه له ولا و چپیاکانه وه ده ماوده م هاتووه که کاری

(۱) المسعودي، مروج الذهب، ۲/۲۴۹.

(۲) فتوح البلدان، ص ۲۷۲، تاریخ الطبری، ۴/۳۲۳.

(۳) له ریوایه تیک دا هاتووه: "إن العرب لما نزلت أذربيجان نزلت إليها عشائرها من المصريين (الكوفة والبصرة) والشام وغلب كل قوم على ما أمكنهم وأبتاع بعضهم من العجم الأرضين والجنت إليهم القرى للخرقة، فصار أهلها مزارعين لهم". فتوح البلدان، ص ۳۲۴-۳۲۵، ۳۰۸.

سهرملی جوتیارانی ناوچه فه تحکراوه کان، سهره پای جوتکاری و کیلانی زهوی، چاوه دیریی بازار و پرد و ریگاویانه کان بوو، ده بوو سهرانه ش بده نه ده ولته تی ئیسلامی، نه رکی دیه کانه کان- کوپخا کانی ش خپرکده وهی سهرانه و بنیاتنان بوو، هه ردوو لایانی ش ده بوو ریبه دیهی و میوانداریی کاروانی و ریوارانی موهاجیره کان بکن^(۱).

فه قیه و شه رعزانانی ش نه حکام و یاسا و ریسای به گه پخستن و به ناوهیتانی نه مومک و زه ویوزارانه یان دارپشت و به پشتبهستن به شهرع، به ده سته و تیکی حه لال و ره وایان ژمارد.

سه باره ت به زهویه فه تحکراوه کان، هه ریه که له ئیمام (أبو حنیفة النعمان: م ۱۵۰/۷۶۷) و (سفیان الثوری: م ۱۶۲/ک ۷۷۹) و (القازی أبو یوسف: م ۱۸۲/ک ۷۹۸) وایدیه بینن نه و زهوی و خاکانه ی به شهر که وتوونه ته ده ست موسلمانان، نه گه ر ئیمام له وهختی خویدا دابه شی کردبیت به سهر نه وانه ی ده ستیان به سهردا گرتووه، نه و ده بنه زهوی دهیه کی (الأراضی العشریة)، واتا خاوهنده نوئییه کانی- عه ره به کان دهیه که ده دنه ده ولته و خاوهنده ره سه نه کانی شی ده بنه سه پان و کویله ی زهوی (الرقیق) و نه گه ر ئیمام دابه شی نه کردبیت و نه یگه راندبیتته وه بۆ موسلمانان، نه و ده بنه (الأراضی الخراجیة) و خه لکه که یشی که به علوج ناو ده بران^(۲)، ده بوو سهرانه و مولکانه بده نه ده ولته بی نه وهی بکرینه کویله^(۳) و بۆ ناسینه وه و لیکیجا کردنه وه یان، سه ره تا زهویانه- مولکانه که یان لی ده سیندرا، نه مجا ملیان خه تم و داخ ده کرا و ته وقیان ده خرایه گه ردن^(۴)، وه که نه وهی له خانه قین کردیان^(۵)، ته نها سه حابی عوسمانی کوری

(۱) تاریخ الطبری، ۳۲/۴.

(۲) القازی ابویوسف، الخراج، ص ۳۵-۳۶، تاریخ الطبری، ۳/۵۰۹، ۵/۱۲۲-۱۲۳، ۶۱۳، الکامل، ۳/۳۱۷-۳۱۸. علوج کزی علج- عه له ج: که سی که ته، ده به نگ و ره قه کار، کافرانی نا عه ره ب، به که ره کتوی یش ده گوترا.

(۳) الخراج، ص ۳۴-۳۸، ۸۱، فتوح البلدان، ص ۴۳۳.

(۴) مصنف ابن ابی شیبیه، ۶/۴۶۹.

(۵) فتوح البلدان، ص ۲۷۲.

حونه‌یف(م): پاش ٤١/ك/٦٦١ز باجگری ره‌شه‌خاکی عیراق له سه‌رده‌می عومه‌ر، ملی پیئنجسه‌د و په‌نجا هه‌زار علوجی داخکرد^(١).

نیشته‌جی‌کردنی عه‌ره‌ب بۆ ئه‌وه‌ش بوو پرۆسه‌ی فه‌تحرکردن رانه‌وه‌ستیت و دریزه به سه‌پاندنی ده‌سه‌لات بدریت، ده‌وله‌تی ئیسلامی ده‌یتوانی له‌م ریگایه‌وه و به‌م شیوازه پیی خۆی قایمتر بکات و حوکی بچه‌سپینت.

فه‌رمانده گشته‌یه‌کان و سه‌رتیبه مه‌یدانیه‌کان، هه‌ر شار و گونده‌واریکیان بگرتایه، هه‌لده‌ستان به به‌رنامه چ موگی به‌پیت و کیلگه و ره‌زویاخ هه‌یه به خزم و که‌سوکار و لایه‌نگرانیان ده‌به‌خشی، خه‌لیفه‌کانیش ئه‌م کاره‌یان له‌کن په‌سند بوو و پشتگیریان لێ ده‌کرد، بۆ نموونه کاتیک خه‌لیفه عوسمان، معاویه‌ی کبری ئه‌بوسفیانی ئاموزازی کرد به والی شام و جه‌زیره، ریگای پیدا هۆزه عه‌ره‌به‌کان له شوینه چه‌پ و لاتهریکه‌کان نیشته‌جی بکات تا زه‌ویوزاره بی خودانه‌کان، واتا ئه‌وانه‌ی خودانه‌کانیان کوژا بوون یان هه‌له‌تابوون به‌ناو به‌ینن، ئه‌ویش چه‌ند تیره‌یه‌کی له هۆزه‌کانی (تمیم) و (قیس) و (الأسد) له چه‌ند شوینیک نیشته‌جی کرد^(٢) و عه‌ره‌ب به زۆری له جه‌زیره‌ی بۆتان بلأوبوونه‌وه^(٣)، له‌وانه بنه‌ماله‌یه‌کی هۆزی (تمیم) که له گوندی بازیدای به‌رانبه‌ر بۆتان (باقردا) جیگیر بوو^(٤).

جه‌زیره‌ی کبری عه‌بدوڵا پاش گرتنی حلوان، بنه‌ماله‌ی خۆیی و خزمه‌کانی تیدا نیشته‌جی کرد و تا سه‌ده‌ی ٣/ك/٩ز نه‌وه‌کانی له‌وی مابوون^(٥) و له گه‌رمه‌ی هێرش‌کردنه سه‌ر نه‌هاوه‌ند، عه‌ره‌به‌کان گه‌ه‌یشتنه قه‌لایه‌ک وداگیریان کرد و(النسیر بن ثور) کرا به به‌رپرسی و خه‌لکیکی عه‌ره‌بی تیدا جیگیرکرا له هه‌ردوو هۆزی (عجل) و (حنیفة) و

(١) الخراج، ص ٤٨، ٤٩، فتوح البلدان، ص ٢٧٠.

(٢) فتوح البلدان، ص ١٨٢، یاقوت الحموی، معجم البلدان، ٤/١٩٥.

(٣) تاریخ خلیفة بن خیاط، ص ٥٨٦.

(٤) معجم البلدان، ١/٢٥٦.

(٥) فتوح البلدان، ص ٢٩٩.

قه لاکهش ناونرا (قلعة نُسیر)^(۱)، عه بیازیش ژماره یهك عه ره بی له شنگار جیگبر کرد^(۲)، دواتر عه ره ب له زه بییدی یه مه نه وه هاتنه شنگار و نیشته جی بوون و خالدی زه بییدی و شاعیر یکی (بنو النمر) به شاعر توانجیان له یه کدی دها^(۳)، (هرثمة بن عرفجة) ش نه خشه ی شاری موصلی کیشا و زه ویی به سه ره هۆزه عه ره به کاندایا به شانده وه^(۴).

(کثیر بن شهاب) هه واداری ئومه وییه کان بوو و ماوه یهك کرا به والیی ماسبدان و میهره گانکدهك و حلوان و نه هاوهند و دینه وهر و زه وی و عه قاراتی بۆ دابین کرا و کۆشکیکی له نزیك دینه وهر بنیادنا، که چی کوپ و نه وه کانی له مولکدارانی ماسبدان بوون، بنه مالهی (الخشارمة الأسدي) بنه مالهی یه کی دیکه ی دانیشتوی ماسبدان- ماهسه به تان بوو، خه شه رمی کوپی مالکی باپیره یان له کۆتاه ی سه رده می ئومه وی دا له کوفه وه گواستبوویه وه بۆ ماسبدان، (عثمان الأودي) و (مرة الرديني العجلي) زه وی و عه قاراتیان هه بوو له ئازهر بیجان و چیی و له سه رده ستختنی له وه پرگاکانی سیسه ر و سه دخانی- سه دکانی، کیشه و هه را که وته نئوانیا نه وه^(۵)، زه بیدی کوپی عومران مولک و زه ویوزاری هه بوو له لیواری زئی مه زن^(۶).

له سه ده ی ۳/۹ز عه ره ب یه کیک بوو له پیکهاته ی دانیشتوانی شاره کانی حلوان، سیروان، سیمه په، کرماشان، دینه وهر^(۷) و هۆزی گه وری شه بیان به چپی له شاره زور و ناوچه گه لیکی دیی کوردستان بلاویونه وه^(۸)، هه ر له شاره زور یه زیدی کوپی عه بدولا

(۱) معجم البلدان، ۴/۳۸۸.

(۲) فتوح البلدان، ص ۱۸۲.

(۳) معجم البلدان، ۳/۷۸.

(۴) فتوح البلدان، ص ۳۲۷.

(۵) فتوح البلدان، ص ۲۹۹، ۳۰۵-۳۰۷، معجم البلدان، ۴/۶۱.

(۶) معجم البلدان، ۲/۴۶۲.

(۷) اليعقوبي، البلدان، ص ۳۹-۴۰.

(۸) الهمداني، صفة جزيرة العرب، ص ۲۴۷.

مولك و سامان و گهنجینهی هه‌بوو^(۱) و هۆزی عهنزه له ده‌شته‌کانی نیوان هه‌ردوو زئی بالابوونه‌وه^(۲).

نازه‌ریجان هه‌ریمیکی ئاوه‌دان و پپ جموجۆل بوو، ده‌یان شار و باژێپ و شارۆچکه و هه‌زاران گوند و ئاویی ده‌گرته‌خۆ، هه‌موو مه‌رج و پیتقیه‌کانی چاندن و وه‌رزێپی و ئازده‌لداریی تیدا ده‌سته‌به‌ر بوو، له‌كه‌شی له‌بار و ئاووه‌وای گونجاو و خاکی به‌پێز و زئی و كانیاوی زۆر، له‌به‌ر ئه‌م راستیه‌ و له‌به‌ر ئه‌وه‌ش فاتحه‌كان بۆ ده‌یان ساڵ نه‌شیان ره‌وشی هه‌ریمه‌كه‌ به‌ به‌رژه‌وه‌ندی خۆیان ئارام بکه‌نه‌وه و ته‌ناهی بۆ بزقێننه‌وه، پتر له‌ هه‌ریمه‌کانی دی بووه جیگای چاوتی‌پیرینی كه‌سایه‌تی و سه‌رده‌ره‌ عه‌ره‌به‌كان، هه‌ر له‌ سه‌ره‌تای هه‌ژموون و بالاده‌ستیی عه‌ره‌به‌وه تا ئاوه‌پاستی سه‌ده‌ی ۳/ك/۹ز، ده‌یان ماڵبات و تیره و خێل له‌ هۆزه‌کانی: (الازد) و (همدان) و (کنده) و (طی) و (الأود) و (تمیم)^(۳)، کۆمه‌ل کۆمه‌ل و ده‌سته ده‌سته له‌ کوفه و به‌صرا و شامه‌وه بارگه و بنه‌یان هه‌لده‌گرت و روویان ده‌کرده نازه‌ریجان^(۴).

(الأشعث بن قیس الکندي) والی نازه‌ریجان له سه‌رده‌می خه‌لیفه‌ عه‌لی(۳۵- ۴۰/ك/۶۵۰-۶۶۰ز) و یه‌كێك له سه‌رکرده فاتحه‌كان، کۆمه‌لیك له ئه‌ندامانی هۆزه‌که‌ی خۆی: کینه‌ نه‌شته‌جی کرد بۆ کۆکردنه‌وه‌ی باج و سه‌رانه و مولکانه^(۵)، نه‌ریز یه‌کێك له‌و شارۆچکه کوردن‌شینه‌انه بوو که كه‌سایه‌تیه عه‌ره‌به‌كان چاویان تی‌پیریوو، (مُر بن عمرو الطائي) کردیه نه‌شینه‌گی خۆی و کۆپه‌که‌ی(علي بن مُر) کۆشک و بازاپی تیا بنیات

(۱) بېروانه: ابن طاووس، فرج المهموم في تاريخ علماء النجوم(قم: ۱۳۶۳ش)، ص ۲۴۳.

(۲) الكامل، ۶۲۵/۵.

(۳) تاريخ اليعقوبي، ۲/۲۵۹، بۆ زیاتر زانیاری ده‌ریاره‌ی نه‌شته‌جیوونی هۆز و بنه‌ماله عه‌ره‌به‌كان له نازه‌ریجان، بېروانه: النقشبندی، آذربيجان في العصر السلجوقي، ص ۷۱-۹۵.

(۴) فتوح البلدان، ص ۳۲۲-۳۲۶.

(۵) فتوح البلدان، ص ۳۲۶.

نا، شنۆ- ئەشنه‌ویه و چەند شارێکی دیی نازەربێجان مولکی (بنو الریدینی)ی عەرەب بوو و ھەر بە ناوی ئەوانەو دەناسرا^(۱).

پڕۆسەی دەستبەسەرگرتن، ھەلەت و زۆزان و کێو و زورگەکانیشی گرتەو، ناوچە شاخاویەکانی سینگۆشەیی نێوان شارەزور و ھەولێر و نازەربێجان ناوئرا(السلق) بە واتای کانیاو و بەراو، چونکە ئاو و بەراوی بنەمالەیی (الحسن بن الصباح) بوو لە ھۆزی ھەمدان، دواتر بوو مولکی (معاویة الأودی)^(۲) و دواي خۆی پشتاو پشت بۆ کوپ و نەوہکانی مایەوہ و ھەر بە ناوی خۆیانەوہ ناوئرا و ناسرا^(۳)، تەنانتە کێوی سەرکەشی جودی یش لە چنگی عەرەب دەریاز نەبوو و بووہ دەستکەوتی خێڵ و تیرەکانی ھۆزی رەبیعە^(۴).

(ادریس بن معقل العجلی) لە سەردەمی ئومەوییەوہ بە خێڵەکە یەوہ لە ھەریمی چییا نیشتەجی بوو و ناوچەکانی نێوان ئەصفەھان و ھەمدانی پاوان کرد و دەلێن ئەبوموسلمی خوراسانی غولام و مەولای ئەم بووہ، پاش خۆی عیسانی کوپی شاری کەرەجی ئاوەدان کردەوہ، قاسمی کوپی عیسا ناودار بە (أبو دلف العجلی: م ۲۲۶ک / ۸۴۱ز) پڕۆژەکەیی باوکی تەواو کرد و خزم و کەس و خێڵەکەیی تێدا نیشتەجی کرد و شارەکە ناوئرا (کرج أبی دلف) و بەخۆیشی کەسایەتیەکی ناوداری ناوچەکە و دەمپاست و نوینەری خیلافەیی عەباسی بوو، بە جوامیری و شاسواری و نانبدەیی ناویانگی دەکردبوو و ئەدیبان و شاعیران دەبوونە میوانی و قەصیدەیان بە سوارچاکی بەرچاوتیری ھەلدەدا، بەشیک لە ناوودەنگی لەوہوہ ھاتووہ کە لە شەرێکدا دەگەڵ کوردانی ناوچەکە، بە گورزێک دوو سوارەیی کوردی پێکاوہ و گواہی سەری رەمەکی جەستەیی یەکیانێ سەمیوہ و بەر دووہ میان کەوتووہ و ھەردووکیانێ کوشتووہ، لە

(۱) فتوح البلدان، ص ۳۲۲، الخرجی، الرسالة الثانية، ص ۱۰.

(۲) فتوح البلدان، ص ۳۲۲، معجم البلدان، ۵۹/۳.

(۳) معجم البلدان، ۴۶۲/۲.

(۴) الهمدانی، صفة جزيرة العرب، ص ۲۴۷.

دهيان دهق دا، ئەم دەستپراستیەى ئەبودولەف بە نموونەى سوارچاکی و نازایی
پیشاندراوه، شاعیر(بکر بن النطاح:م/۱۹۲ک/۸۰۸ن) بەم بۆنەیهوه دەلیت:

قالوا: وينظم فارسین بطعنة ... یوم الهیاج ولا نراه کلیلا
لا تعجبوا فلو أن طول قناته ... میل إذا نَظَمَ الفوارس میلا^(۱).

جەزیرەى بۆتان لە کۆنترین جیگای نیشتهجیوونی کوردە و لە نوسراوه سریانیهکاندا
بە(باقردی) یان (بیث قردو) دەناسرا که لە عەرەبى دا دەبیث بە(بیت الکرد) بە واتای
نیشتمانی کوردان. لە سەرەتای سەرەمی ئیسلامى بە گرافى کوردان- دورگەى کوردان
(جزیره الاکرد) دەناسرا، تا کابرایەک بە ناوی (عبدالعزيز بن عمر) لە ناوهراستى سەدهى
۳/۹ز هاته جەزیره و هەندیک خانووی لى بنیاتنا و لەو رۆژهوه بە(جزیره ابن عمر)
ناسرا.

خەلیفەکانیش پشکی خۆیان لەم "خوانە بى خودانە" هەبوو، کەسایەتیه ساماندار و
دەستپۆشتوکانى بنەمالەى ئومەوى، هەریهکە و دەستی بەسەر پارچەیهکدا دەگرت و
ئاوهدانى دەکردهوه و کۆشک و تەلاری لەناو ئاوا دەکرد، خەلیفەکانى ئومەوى
زەویوزارى بەرفراوانیان لە نازەربىجان هەبوو و دواى لەناوچوونیان بووه دەستکەوتى
عەباسیهکان، مێرگەکانى سیسەر پاوهند و لەوهپگای مەر و مالآتى خەلیفە (المهدى):
۱۵۸-۱۶۹ک/۷۷۵-۷۸۵ن بوو^(۲)، خەلیفە(هارون الرشید: ۱۷۰-۱۹۳ک/۷۸۶-۸۰۹ن)
کۆشکى لە گوندی بازىداى بەرانبەر جەزیرهى بۆتان(باقردا) بنیادنا و شاعیریک بەم
بۆنەیهوه دەلیت:

بِقَرْدَى وَبَارْبَدَى مَصِيفٌ وَمَرَبِعٌ وَعَدْبٌ يُحَاكِي السَّلْسَبِيلَ بَرُودٌ
وَبَغْدَادُ، مَا بَغْدَادُ، أَمَا تُرَابُهَا فَخُرٌّ، وَأَمَا حَرَّهَا فَشَدِيدٌ^(۳).

(۱) مروج الذهب، ۳/۴۷۴-۴۷۵، ابن خلکان، وفيات الأعيان، ۴/۷۳-۷۴، الصفدي، تحفة ذوي الألباب،
ص ۲۲۲-۲۲۶.

(۲) فتوح البلدان، ص ۳۰۷، ۳۲۵-۳۲۶، مختصر كتاب البلدان، ص ۲۶۲.

(۳) تاريخ الطبري، ۴/۶۲۵، الكامل، ۵/۱۷۴، معجم البلدان، ۱/۲۵۶.

له ژیر روشنایی ئەم راستیانە، هیچ سەیر نییە ئەگەر چەندین باژێر و گوند و ئاوەدانی و کۆشک له کوردستان به ناوی ئەو کەسایەتییە عەرەبانەوێ ناوێرێن کەوا بەخۆیان بنیادیان نابوو یان بوو بە مولگیان: (قصر کثیر، قصر عمرو، قصر یزید، مرج ابي عبیده، قرية ابا أيوب، قلعة ماذران، قنطرة النعمان^(١)، سن سمیرة^(٢)، الرییدیه^(٣)، کرج ابي دلف، جزیره ابن عمر^(٤)).

هەر له ئەنجامی پرۆسەی گرتنی شار و ناوچه کوردنشینەکان و ئەو شەپ و هەرا و هەفرکیانەیی بەدویدا هاتن، چەند کێژیکێ کورد بەرکەوتن و بوونە قوریانیی جەنگ و بە نەریتی خێڵەکیی عەرەب وەک دەستکەوتی بە هاداری بەرەکانی شەپ هەژمار کران، وەلێ تەنها ناوی ئەوانەیان هاتوووە کە بوونە پشکی توژی دەسەلاتدار و فەرماندە لەشکرییەکان و ناسراوترینیان کچە کوردیکێ بەدەختە کە ناوی ریا- رزیا بوو و وا دیارە لەبەر جوانی و نازکی بە (لبابە)ش ناسراوە و روون نییە لە کام دەفەری کوردستانەوێ رفیئراوە و نازانرێت بە چ رەنگیک کەوتۆتە چنگ عەرەبان.

ئەم کچە ستمەدیەییە یەکەم جار کەوتبوو چنگ (إبراهيم بن مالك الأشتر النخعي) گەرە فەرماندەیی لەشکرێ (مصعب بن الزبير)ی دوژمن و بەرەڵستکاری سەرسەختی ئومەویییەکان، لە شەپیکێ نێوانیاندا ئیبراهیم کۆژا و ئەویش بوو نێچیری محەمەدی کۆپی مەروان، محەمەد لەم کەنیزە کوردە دوو کۆپی بوو: مەروان و عبدالعزیز، مەروان

(١) بە ناوی (النعمان بن مقرن) هەوێ ناوێراوە.

(٢) عەرەبە فاتحەکان بە دەم ریکای چوونیان لە کرماشانەوێ بەرەو دینەوێرەو نەهاوێند، تووشی کێژیکێ کێل کێلی بەرزبوون کە دەپوانی بەسەر چیاکانی چوار دەوێرە دا و یەکیکیان گوتی دەلێی ددانی سەمیرەیی، سەمیرەش ژێنیک بوو لە هۆزی (ضبة) و یاوێریان بوو ددانی شاش و ناریک بوون، لەو رۆژەوێ کێوێ کە بە (سن سمیرة) ناسرا.

(٣) بە ناوی زوییدەیی هاوژینی خەلیفە (هارون الرشید) هەوێ ناوێراوە.

(٤) ابن خرداذبە، المسالك والممالك، ص ٣٢، ابن رستە، الأعلاق النفیسة، ص ١٥١، الیعقوبی، کتاب البلدان، ص ٤٠، الإصطخری، مسالك الممالك، ص ١١٥، ابن حوقل، صورة الأرض، ص ٣٠٦، معجم البلدان، ٤٦٩/٢، ٦١/٤.

بووه دوا خلیفه‌ی نومه‌وی (۱۲۷-۱۳۲ک/۷۴۴-۷۴۹ن)، دهنگۆی نه‌وش هه‌بوو گوايه محمه‌دی کوپی مه‌روان نه‌و که‌نیزه کورده‌ی به زگپړی رفاندووه و مه‌روانی له زگدا بووه^(۱)، بۆيه لایه‌نگرانی عه‌باسیه‌کان خلیفه مه‌روانیان به (ابن اُمّة النخع) ناوده‌برد^(۲).

به‌که‌نیزه‌کردنی کچان تا سه‌رده‌مانی پاشتر به‌رده‌وام بوو، کچیکي دیی کورد که‌نیزه‌ی دووه‌م خلیفه‌ی عه‌باسی (ابوجعفر المنصور) بوو و له‌م ژنه کورده‌ی کوپیکي هه‌بوو به ناوی جه‌عفر که به کوپی ژنه کورده‌که (ابن الکرديّة) ناوده‌برا و جاروبار دهنگوباسی له رووداوه‌کان به‌رچاو ده‌که‌وئیت^(۳) و سه‌رئه‌نجام به نه‌خۆشی له زیندانی خلیفه (هارون الرشید)ی برازای مرد^(۴).

یه‌حیای کوپی خالد کابراهه‌ک بوو له داروده‌سته‌ی خلیفه هارون و به (ابن الکرديّة) ناوده‌برا و ره‌نگه دایکی نه‌میش که‌ کوردیکي رفینراو بووئیت^(۵)، که‌نیزه‌ی واش هه‌بوون وه‌ک سه‌ماکار و سترا‌نبیژ بۆ گه‌رم‌کردنی کۆپی شه‌فبیریی به‌پرسان و سامانداران به‌کار ده‌هینران، وه‌ک نه‌و که‌ کورده سترا‌نبیژه‌ی که‌نیزه‌ی کابراهه‌ک بوو به ناوی محمه‌دی کوپی رجا - سه‌ده‌ی ۳ک/۹ز^(۶).

(۱) له هه‌والتیکي دیدا که‌نیزه‌ی خودی مه‌صعب بوو. بېروانه: أنساب الأشراف، ۳۳۸/۶، تاریخ اليعقوبي، ۲۳۵/۲، تاریخ الطبري، ۷/۴۴۲، المقديسي، البدء والتاريخ، ۵۴/۶، تاریخ القضاعي، ص ۱۱۷، ابن دحية، النبراس في تاريخ خلفاء بني العباس، ص ۲۱.

(۲) الكامل، ۵۸۸/۴.

(۳) تاریخ الطبري، ۱۰۲/۸.

(۴) ابن حبيب، أسماء المقتولين، ص ۲۲۲.

(۵) أبو الفرج الاصفهاني، مقاتل الطالبیین، ص ۴۱۰-۴۱۱.

(۶) الشابشتي، الديارات، ص ۱۱.

٥.٢. مه‌والیانی کورد و زانسته‌کانی فه‌رمووده:

له ئاکامی پرۆسه‌ی فه‌تی ئیسلامی و بوونی ده‌قه‌ره کوردن‌شینه‌کان به پارچه‌یه‌ک له ده‌وله‌تی ئیسلامی، زۆری میلیه‌تی کورد به‌ره‌به‌ره بوونه شوینکه‌فته (موالی)ی که‌سایه‌تیه عه‌ره‌به‌کان له به‌رپرسیان و ده‌سه‌لاتداران و سامانداران.

ده‌نگوباس له‌مه‌پ ئه‌م مژاره ناته‌واوه و نازانریت تا چ راده‌یه‌ک دیارده‌ی موالات کوردی گرتۆته‌وه و لێزه‌ش به هه‌مان شیوه ته‌نها ئه‌و مه‌والیه کوردانه ده‌ناسین که چوونه به‌صره و کوفه و واسط و دواتریش به‌غدا و تیکه‌ل به جفاکی ئیسلامی بوون و ناشنای زمانی عه‌ره‌بی و فیه‌قی ئیسلامی بوون و خۆیان به خۆپندن و گێڕانه‌وه‌ی فه‌رمووده‌وه خه‌ریک کرد، به‌مه‌ش له ریزبه‌ندی ئیسنادی فه‌رمووده‌گه‌لیک ناویان نوسرایه‌وه و ناسنامه و چه‌مکیک له سه‌رگوزشته‌ی ژانیان که‌وته‌ناوه‌وه، به‌و پێیه‌ی له چیکردنی دیرۆکی ئیسلامی دا به‌ره‌هه‌شیان هه‌بووه و خزمه‌تی زانسته ئیسلامیه‌کانیان کردووه، ئه‌مانه ئه‌گه‌ر له کوردستان مابوونایه‌ته‌وه، هه‌رگیز ژیاننامه‌یان یاداشت ناکرا.

أ- (جابه‌ان الکردي) سه‌حابی نیه، مه‌والیه‌کی تابعی یه:

جابه‌ان که زۆر نزیکه ناوی ره‌سه‌ن و دروستی گابه‌ان- گاوان بێت، ته‌نها به‌گوێره‌ی ئه‌و دوو سێ فه‌رمووده‌یه‌ی که ئه‌بو‌یه‌صیر مه‌یموونی کورپی لێی گێڕاوه‌یه‌وه به سه‌حابی دانراوه و گوايه ماوه‌یه‌ک هاو‌نشین و هه‌فالی نزیکي پێغه‌مبه‌ر(ص)بووه.

مه‌مه‌د ئه‌مین زه‌کی یه‌که‌م که سه‌لای خۆمان، باسی ئه‌وه‌ی کردبێت که جابه‌ان هه‌فالی سه‌حابیه و ئه‌ویش له ته‌فسیری (روح المعاني)ی مه‌حمود شوکری ئالوسی (م: ١٨٥٤) وه‌ری گرتووه^(١). له‌وه به‌دواوه ده‌یان که‌س- به‌خۆشه‌وه- له کتێب و

(١) خولاصه‌یه‌کی تاریخی کورد و کوردستان، ل ١٢٢، مه‌مه‌د ئه‌مین زه‌کی و گه‌لیک نوسه‌ری دی، جاوانی کورد یان به سه‌حابی دانراوه و پێشتریش چه‌ند سه‌رچاوه‌یه‌کی سه‌رده‌می ئیسلامی هه‌ر وایان ژماردووه و منیش له چاپه‌کانی پێشووئیه‌م کتێبه بۆچوونم وابوو و بۆ ده‌یان سال ئه‌م بابه‌ته‌م بۆ خۆپندکارانی پشکی میژوو باس کردووه، پاشان بۆم ده‌رکه‌وت ئه‌م بابه‌ته گومانیکي زۆر هه‌له‌گه‌رت و پێتقی به پێداچوونه‌وه هه‌یه.

لیکۆلینه وه دیدار و وانه گوتنه وه و راگیانندن دا، ئەمه یان دووباره کردۆته وه و زانیاری پتریان له باره وه هیناوه ته وه، بێته وه ی که سیکیان دووچوون و پشکنینی بۆ ئەم بابته کردبیت و بێ سێدوو به مه بهست یان بێ مه بهست و هریان گرتوه، وه لێ ئەگەر خوینەر به چاویکی رهخه گرانه له وه وه و دهنگوباسانه وورد بێته وه که سه باره ت به جابان هاتوون، بێ بنه مایی و هه لبه ستراوییان بۆ روون ده بێته وه.

جاوان نه له روداو و پێشها ته کانی سه رده مانی پێغه مبه رایه تی و خیا لفه ی راشدی ده نگ و رهنگی هه یه و نه له سه رچاوه ره سه ن و بنه پتیه کانی فه رمووده، و اتا له شه ش ئیصحا که و سونه ن و مه سه نه ده کان^(۱) و ئەوانه ی وا له سی سه ده ی یه که می گزچی دانراون، بوونی هه یه و شوینته واری دیاره، راسته ده یان و سه دان هه قال- سه حابی ناو و ده نگوباسیان له روودا وه کان نه هاتوه، به لام جابان- ئەگەر هه قال بوویه- به هۆی ئەوه وه ی جیاوازه له جه ماوه ری هه قالان و عه رب نیه، ده بوو هاوشانی سه لمانی فارسی و صوهه یی روومی و فه یروزی ده یله می، ئەم جیاوازیه هاریکار بوویه بۆ ناوه یانی و تایبه ته ندیی عه رب نه بوونی بخرایه ته پوو.

وه ک ئاشکرایه که سانیك هه ن ئایدۆلۆژیانه میژوی کورد ده نوسنه وه و بایه خدانیا ن به به م میژوو ته نیا به مه بهستی خستنه که ریته تی بۆ خزمه تکردن ئەو ئایدۆلۆژیایه و پالپشتکردنیتی به میژوو یه کی چه واشه، بێ گویدانه بیلایه نی و ره چا وکردنی میتۆدی زانستی و راما ن و ره خنه گرتن له هه واله زا ره که یه کان و خویندنه وه یه یان به چاویکی گوما ن و ره خنه وه، ئەم نوسه رانه به بێ به لگه ده لێن جابانی کورد نوینەر و ده مپراستی کوردان بووه و له سه ر راسپارده ی نه ته وه ی کورد نوینه رایه تی کردوون و چۆته خزمه ت پێغه مبه ر(ص) و له سه ر ده ستیی بووه به موسلمان. ئەمانه تا هاتوه وه ک ده لێن بۆیا ن شیلاره و له خۆپاوه و به ویست و میزاجی خۆیا ن جابانیا ن کردوه به جه نگا وه ریکی مواهید و گوا یه له فه تحکردنی کوردستا نا ئاماده و پشکدار بووه و بۆته چاوساخ و

(۱) (الإصحاح الستة والسنن والمسائید).

ریشه دینی سوپای موسلمانان، بگره له ده قه‌ری مه‌رگه له دژی زۆر و سته‌می فارسه‌کان هاتۆته‌ده‌نگ و جه‌نگاره^(۱).

له‌مه‌ش زیاتر، هه‌لگرانی بپوانامه‌ی بڵندی وا هه‌ن، گه‌ره‌کیانه خۆلّ بکه‌نه چاوی خه‌لکی و ده‌لێن به‌ر له‌دایکبوونی محمه‌د(ص) و ده‌رکه‌وتنی ئیسلام، کورد خۆبه‌خۆ پێشبینی ده‌رکه‌وتنی پایه‌مبه‌ری خیتام و گه‌هیشتنی دوا په‌یامی خوداییان به‌ کوردستان ده‌کرد و خۆیان سازده‌دا تا بچن به‌پیره‌وه و ئاره‌زوومه‌ندانه و بێ هیچ به‌ریه‌ست و به‌رگریه‌ک به‌ سینگفره‌وانیه‌وه قبولیان کرد.

ئه‌وه‌ی راستی بیته‌ جابان له‌ یاران و هه‌قالان نه‌بووه، به‌لکو مه‌ولای عه‌بدوولای کورپی عه‌مری کورپی العاص(م: ۶۵/ک/ ۶۸۴-۶۸۵)بووه و له‌ زاری ئه‌وه‌وه فه‌رمووده‌ی بۆ مه‌یموونی کورپی گێپراوه‌ته‌وه^(۲) و دووریش نیه‌ به‌ هه‌ولێ ئه‌و بوویته‌ موسلمان، مه‌یموونی کورپی جابان تاکه‌ که‌سیکه‌ بابیی به‌ هه‌قالی پێغه‌مبه‌ر(ص) ناساندبیت و ته‌نها دوو سێ که‌سی وه‌ک (سالم بن أبي الجعد) و(نُبَيْط بن شَرِيْط)یش فه‌رمووده‌یان له‌ زارده‌فی ئه‌وه‌وه بۆ شاگردان و گوێگرانیان گێپراوه‌ته‌وه، ئه‌ویش له‌ زاری عه‌بدوولای کورپی عه‌مری سه‌ییدیه‌وه نه‌ک راسته‌وخۆ له‌ پێغه‌مبه‌ره‌وه، به‌لکو ئه‌مه‌ش له‌ گومان به‌ده‌ر نیه‌، ئیمامی بوخاری(م: ۲۵۶/ک/ ۸۷۰) ده‌لێت: نه‌زانراوه‌ که‌ جابان گوێی له‌ عه‌بدوولای

(۱) ئاشکرایه‌ ئه‌م ته‌رزه‌ نووسینه‌نه‌ به‌ ده‌یان و سه‌دانن، ته‌نها بۆ نمونه‌ بپوانه: دحام إبراهیم الهسنیانی، سیره‌ الصحابی جابان الکردي واینه‌ میمون، مکتب التفسیر(أربیل: ۲۰۱۸)، حه‌سه‌ن مه‌حمود حه‌مه‌ که‌ریم، کوردستان له‌ به‌رده‌م فتوحاتی ئیسلامیدا، کتبخانه‌ی گه‌شه، چ ۷، (سلیمانی: ۲۰۱۸)، ل ۱۷۸-۱۸۲، سه‌لام ناوخۆش، کوردستانی ساسانی و کوردستانی رۆمی، ل ۶۰-۶۵...هتد.

(۲) له‌وانه‌ فه‌رمووده‌ی: " لا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ اَرْبَعَةٌ: مُدْمِنٌ خَمْرٍ، وَلَا عَاقٌ لِوَالِدَيْهِ، وَلَا مَثَانٌ، وَلَا وُلْدٌ زَنِيَةٌ " که‌ به‌ریالوه و له‌ زۆریه‌ی سه‌رچاوه‌کان پشتراست کراوه‌ته‌وه و به‌ چهند شیوه‌یه‌ک داپۆژراوه، که‌ چی به‌لای که‌سانێکی شاره‌زاهه‌ ئیسناده‌که‌ی لاوازه و عیله‌تی لاوازیه‌که‌ی جابانه‌ که‌ ته‌نها (سالم بن أبي الجعد) لێی گێپراویه‌ته‌وه.

كوپى عمر گرتبیت و سالمیش له جابان و نییط...^(۱)

مهیموون بۆ رهواندنه وهی گومانی مالکی کوپى دیناری به صری (م: ۱۳۰/ک/۷۶۷) و بۆ نه وهی کهسانی دی نهیده ن به روویه وه که نه گەر بابی هه قاله، نه دی کوانی فرموده کانی؟ پاساویکی دارشتوو و گوتوویه تی جاوانی بابم مرؤفیکی راستگۆ و ده ستپاک و باوردار بوو و هه رگاف پیی ده گوتین: ناویرم فرموده کان بگپرمه وه، نه بادا لیتیان زیاد و کهم بکه م^(۲)، مهیموون به مهنده وه نه وه ستاوه، بگره باوکی وا پیشانداه که ههنده هۆگر و هه قالنی نزیکی پیغه مبه ر (ص) بووه تا نه و رادهیه ی جاریک و دووان و سیان و ده جار گوئیستی فرموده یه کی بووه^(۳).

پرسیار لیڤه نه وهیه که سیک ههنده له پیغه مبه ره وه نزیک بوویت و ههنده بۆ ماوه یه کی درێژ هاوپیته تی و یاوه ری کردبیت تا نه و رادهیه ی ده جار گوئی له فرموده یه کی بوویت، ده بیت وه ک سبیه ر به دوویه وه بوویت تا نه م ده لیقه ی بیستن و بیستنه وه یه ی بۆ ریک بکه ویت و ده بیت نه و ده مه چه ندی خایاندبیت تا پیویست بکات پیغه مبه ر (ص) نه و فرموده یه دوویات و ده پات بکاته وه و جابانیش هه ر ده جار که گوئیستی بوویت؟، دیاره له کن پیغه مبه ریش بووه ده میک فرموویه تی: "مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُنْعَمًا قَلْبِي بَوًّا مَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ"^(۴).

نه مه له کاتیکدا هیچ کس له هه قالانی پیغه مبه ر هه ستیان به م هاوپیته تی و نزیکیا ته ی نه کردبیت!، سه ره رای نه مه، نه و فرموویه ی که نه و به گوته ی مهیموونی

(۱) التاريخ الكبير، ۲/۲۵۷..

(۲) "حدثنا محمد بن علي... قال سمعت ميموناً الكُردي وهو عند مالك بن دينار، فقال له مالك بن دينار ما للشَّيخ لا يحدث عن أبيه، فإن أباك قد ادرك النبي (ص) وسمع منه، قال كان أبي لا يحدثنا عن النبي (ص) مخافة ان يزيد أو ينقص"، الطبراني، المعجم الأوسط، ۶/۲۱۰، أبو نعيم الأصبهاني، معرفة الصحابة، ۶/۳۰۷۳.

(۳) "أما رجل تزوج امرأة بما قل من المهر أو أكثر ليس في نفسه أن يؤدي إليها حقها خدعها فمات ولم يؤد إليها لقي الله يوم القيامة وهو زان وأما رجل استدان ديناً لا يريد أن يؤدي إلى صاحبه حقه خدعه حتى اخذ ماله فمات ولم يؤده لقي الله وهو سارق"، المعجم الأوسط، ۲/۲۳۷.

(۴) المعجم الأوسط، ۶/۲۱۰، معرفة الصحابة، ۶/۳۰۷۳.

کۆپی راسته و خۆ ده جار له زاری پێغه مبه ره وه بیستویه تی و بۆی گێپاویه تیه وه، بۆچی یه کیکی دی له وه بیان هه زار هه قاله بۆ یه کجاریش نه بیان بیستوه تا بیگێرته وه؟ ده کریت بلێین جابانی کورد له نێو زانایان دا هه نده دیار و ناسراو نه بوو^(۱)، هه رچه ند له سه رچاوه گه لیکێ تایبه ت به ژياننامه ی هه قالان ناوی هاتوه^(۲)، به لام هه موویان له کتیبی (معرفة الصحابة) ی (ابن مندة الأصفهانی: م ۳۹۵/ک ۱۰۰۵) یه وه وه ریان گرتوه، ئه ویش هه نده کارامه و باو پێکراو نیه و تانه و ره خنه ی ئارپاسته کراوه و تاکه به لگه ی دانانی جابان به سه حابی لای ناویراو، ئه و پرسیاره ی مالکی کۆپی دیناره که له مه یمونی کۆپی جابانی کردوه له وه ی که باوکت هه قال بووه، ئه دی بۆچی فه رموده ناگێرته وه؟.

له کۆتاه ی دا ده لێین، نازانریت ئه م تابعی یه کورده، خه لکی کام ده فه ری کوردستانه و کهنگی و چۆن بووه به موسلمان و کهنگی و له کوێنده ر مردووه و ژێده ره کان له م باره یه وه هه یجان نه گوتوه^(۳).

ب- ئه بویه صیر مه یمونی کۆپی جابان:

مه یمونی له ناو دارترین تابعی کورده و گومان له هه بوونی نیه و له جابان- گاوانی بابی ناسراوتر و دیارتره و سه ره پای ئه وه وه ی چ ده ریاره ی بوون و مردنی نازانریت، له به صراش ژیاوه و دۆست و هاو نشین ی موسلمی کۆپی یه سار (م ۱۰۰/ک ۷۱۹) و مالکی کۆپی دینار بووه و ده ستیک ی بالای هه بووه له وه رگرتن و له به رکردنی فه رموده و

(۱) پروانه: الذهبي، میزان الاعتدال في نقد الرجال، ۱۰۰/۲، ۱۱/۷.

(۲) وه: ابو نعیم الأصفهانی، معرفة الصحابة، ۳۰۳۱ / ۶، ابن الأثیر، أسد الغابة في معرفة الصحابة، ۴۸۴/۱، ۳۰۴/۶، ابن حجر العسقلانی (ت: ۸۵۲هـ/ ۱۴۴۸م) الإصابة في تمييز الصحابة، دار الکتب العلمیة (بیروت: ۱۴۱۵هـ)، ۵۴۰/۱. له مه ی دوا یی (الکوردی) بووه به (الصردی).

(۳) گۆپ و گلکۆی پیاوچاکی مه زن و ناو داری کورد شیخ جاکیر- جایگیر (م: ۵۹۱/ک ۱۱۹۴) که تیرۆریستانی داعش له رۆژی ۲۷-۱۰-۲۰۱۴ ته قان دیانه وه، به دوور نه زانراوه که گۆپی جابانی کورد بیته (!). پروانه: الهسنیانی، سیرة الصحابي جابان، ص ۱۰۳-۱۰۴.

گڙپانه وهان بڙ قوتابی و شاگردانی^(۱)، پتر له زارده فی بابی و (أبو عثمان النهدي: م۱۰۰ک/۷۱۹ن) فرموده دی ده گڙپایه وه^(۲) و چند زانایه کی زانستی فرموده په سندیان کردوه^(۳) و به "شیخ" و "صالح" ناساندوویانه^(۴)، به لام زوربه ی زانایان به گندی ناکن و تانه ی لیده ن و راستگویی رت ده که نه وه و ده لاین "نه ناسراوه"^(۵) و "پشتی پی نابه ستریت" و "حوجه نیه" و "چ نیه" و ئیسنادی فرمودی "الجراد من صید البحر" که نه و گڙپایه تیه وه، لاوازه^(۶).

ج- مه هدی کورپی مهیمونی کورد:

مه ولای بنه ماله ی (المعولي الأزدي) و دانیشتوی به صرا بوو، باوکیشی مه ولای (یزید بن المهلب بن ابي صفره: م۱۰۲ک/۷۲۱ن) بوو.

مه هدی کورد، له ته ک جابان و مهیمونی کورپی، ناودارترین که سایه تی زانستی کورده له سیسه د سالی یه که می رږڅگاری ئیسلامی و زانایه کی شاره زا و هه لکه وتووی زانسته کانی فرموده بوو، له سره دهستی که له زانایانی وه که حه سنی به صری (م: ۱۱۰ک/۷۲۸ن) و محه مه دی کورپی سیرین (م: ۱۱۰ک/۷۲۸ن)^(۷) و نزیکه ی بیست شیخ و ماموستای دی خویندوویه تی و فیرووه و خوی پیگه یان دووه و فرموده ی بڙ شاگردان و هاوچه رخانی گوږاوه ته وه و زیاتر له چل فیرخواز و شاگردی هه بووه.

(۱) دیارترینیان: (دیلیم بن غزوان) و (الفضیل بن عمیره) و (حماد بن زید: م۱۷۹ک/۷۹۵ن)، که زورترین فرموده یان له زاریه وه گڙپاوه ته وه.

(۲) ابن ماکولا، الإكمال فی رفع الإرتیاب، ۳۱۹/۱.

(۳) له وانه: العجلي الكوفي (ت: ۲۶۱هـ/۸۷۵م)، معرفة الثقات، مكتبة الدار (المدينة المنورة: ۱۹۸۵)، ۳۰۶/۲، ابن حبان (م۳۵۴ک/۹۶۵ن)، الثقات، ۴۷۱/۷، و بېوانه: الذهبی، میزان الاعتدال، ۵۷۶/۶.

(۴) الرازي، الجرح والتعديل، ۵۴۶/۲.

(۵) سنن البيهقي الكبرى، ۲۰۷/۵.

(۶) الرازي، الجرح والتعديل، ۲۳۸/۸، میزان الاعتدال، ۵۷۶/۶.

(۷) سیرینی باوکی له دیلکراوه کانی شه پی (عین التمر) و پشکی مالکی کورپی نه نه س بوو.

لهوانه‌ی له زاری نه‌وه‌وه فهرمووده‌یان گێراوه‌ته‌وه، ئیمام نه‌حمه‌دی کوپری
حه‌نبه‌له(م: ۲۴۱/ک/ ۸۵۶ن) که به‌پراشکاو‌ی ستایشی ده‌کرد و ده‌یگوت: "راستگۆیه،
راستگۆیه" و "مه‌هدی لای من له مامۆستا راستگۆکانی دی خۆشه‌ویستره و له‌نیو دلم
له هه‌موان شیرنتره".

هه‌واله‌کان کۆکن سه‌رباره‌ت به‌وه‌ی که مه‌هدی مه‌ولایه‌کی کوردی راستگۆ و
ده‌ستپاک بووه، وه‌لی ناکۆکن له‌مه‌ر سالی مردنی، هه‌ندیکیان ده‌لێن له سه‌رده‌می
خه‌لیفه(المه‌دی) مردوه، که‌چی هه‌ندیکی دییان میژووی مردنیان پاشخستوه بۆ
سالانی ۱۷۱-۱۷۲/ک/ ۷۸۷-۷۸۸ن^(۱).

د- چه‌ند مه‌ولایه‌کی دی:

(أبو حفص عمرو بن إبراهيم: م پاش ۲۲۰/ک/ ۸۳۶ن) ی مه‌ولای(بنو هاشم)، یه‌کیکی
دیکه‌یه له و مه‌ولا کوردانه‌ی بایه‌خیان به‌ گێراوه‌وه‌ی فهرمووده داوه، وه‌لی نه‌م به
پێچه‌وانه‌ی زانا کورده‌کانی دبیوه به‌ چه‌واشه‌کار ناوی ده‌رکردبوو و گوايه
فهرمووده‌ی هه‌لده‌به‌ست و ده‌یدایه پال که‌له فهرمووده‌ناسان، نه‌خاسمه ده‌ره‌ق
خۆشویستنی (أبو بكر الصديق)^(۲).

(أبو سعيد- ابو سهل عمرو بن الواسطي) ناسراو به (ابن الكردي) فهرمووده‌ناسیکی
ناودار و مه‌ولای بنه‌ماله‌ی زوییری کوپری عه‌وام یاخود مه‌ولای پیاویکی هۆزی(الأزد)
بوو، نه‌بوداود و نه‌سائی(م: ۳۰۳/ک/ ۹۱۵ن) و(ابن حبان) متمانه‌یان پێ هه‌بوو و به
راستگۆیان داده‌نا و به‌گه‌ندیان ده‌کرد^(۳).

(۱) ابن سعد، الطبقات الكبرى، ۲۸۰/۷، تاریخ خلیفه بن خیاط، ص ۷۱۱، ابن ماکولا، الإكمال، ۳۵۱/۲،
المزني، تهذيب الكمال، ۱۳۷/۱۰-۱۳۸، الذهبي، تاریخ الإسلام، ۷۵۲/۴.

(۲) برونه: الطبقات الكبرى، ۲۸۰/۷، تاریخ خلیفه بن خیاط، ص ۷۱۱، المزني، تهذيب الكمال، ۱۳۷/۱۰-۱۳۸،
الذهبي، تاریخ الإسلام، ۴۲۹/۹.

(۳) تاریخ الإسلام، ۱۸۶/۸، ابن حجر، تهذيب التهذيب، ۲۰/۸.

یه کیکی دی له شاره زایانی کورد (أحمد بن عبدالله بن الحكم: م: ۲۴۷/ک/ ۸۶۲ن)، که ئەویش مه ولای (بنو هاشم) و نیشته جیی به صرا بوو، پیاویکی راستگۆ و کارامه و جیگای برپای زانایان بوو، بوخاری و موسلم (م: ۲۶۱/ک/ ۸۷۵ن) و ترمذی (م: ۲۹۵: ک/ ۹۰۸ن) و نه سائی به گه ندیان کردوو و فهرمووده یان لی گێڕاویانه ته وه، نه سائی باوری به سه رپاستیی هه بوو و (ابن حبان) ده یگوت ئاخافته کانی راست و دروستن^(۱).

جابری کورد، زانایه کی دیه له زانسته کانی قورئان و فهرمووده دا، هه رده م به (جابر بن الکردي) ناوی دیت و نیشته جیی واست (واسط) بوو، به گوته ی سه رچاوه یه ک کوپی مه یمونی کورده^(۲)، شاره زایه کی هه لکه وتوو و به توانای زانستی فهرمووده و لیکنانه وه و شرۆفه کردنی قورئان بوو، له ئیسناده کاندای ده یان جار ئاماژه ی پێ دراوه، ئەحمده دی کوپی عوبهیدی شه هره زوری (م: ۲۹۸/ک/ ۹۱۱ن)، مه ولایه کی دانیشتویی به غدا بوو، فهرمووده ی وه رده گرت و ده یگێرایه وه، له وانه فهرمووده ی: "زینوا القرآن بأصواتکم"^(۳).

وێرای ئەمانه، مه والیی دیکه ی کورد هه بوون، ناویان له ئیسناد و هه والکان هاتوو و وه لی رۆلایان لاوه کییه و ژیا نامه و سه ربورده یان نادیاره^(۴).

له ئاستی خوێنده واری و رونا کبیریشدا، تۆبه ره ی به شداریی مه والیانی کورد له م سه رده مه دا ده رکه وت، یونس ی کوپی سلیمانی کوپی کوردی کوپی شه هریار ناودار به

(۱) صحیح ابن حبان، ۱۵۰/۱۱، تهذیب الکمال، ۳۶۵/۱، تاریخ الإسلام، ۵۱/۱۸.

(۲) ابن ماکولا، الإكمال، ۱۴۳/۷.

(۳) صحیح ابن حبان، ۲۸۰/۱۲، ۶۳/۱۳، سنن الدارقطني، ۲۷۱/۱، ۱۰۸/۲، ۱۹۹/۳، تفسیر الطبري، ۱۰۸/۳، ۲۰۹/۱۱، ۱۳۷/۲۶، ۲۸۶/۳۰، تاریخ بغداد، ۲۶۰-۲۶۱/۴، ۷۶/۶، ۲۱۶، ۱۳/۹.

(۴) وه ک (یحیی بن الکردي) و (أبو عمرو ناصح الکردي) که مه ولای کابرایه ک بوو به ناوی (عبدالله بن إبراهيم) و (روح الکردي) و (محمد بن محمد بن داود الکردي) و (محمد بن المظفر الشهرزوري)، مسند أحمد بن حنبل، ۳۸۵/۵، الرازي، الجرح والتعديل، ۱۳۸/۸، میزان الاعتدال، ۶/۷، تاریخ بغداد، ۲۴۸/۵، ۲۱۶/۱۱، ۱۵۵/۱۴.

(یونس الکاتب: م۱۳۵/ک۷۵۲ن)، به هره‌مه‌ند و ناوازده‌ریکی شاره‌زا و ناوداری
سه‌رده‌می نوم‌وی بوو و به پیشه‌نگی نوسه‌رانی کتیبی موسیقی داده‌نرا و یه‌که‌م
نوسه‌ره له‌باره‌ی هونه‌ره‌کانی موسیکه‌وه نوسراوی هه‌بیّت، له‌وانه (کتاب النغم) و (کتاب
القیان)^(۱).

(۱) ابن الندیم، الفهرست، ص ۲۰۷.

بهشی سیھم

کورد و کوردستان له سهردهمی

عهباسیی یهکه م و دووهم

(۱۳۲_۳۳۴ک/۷۴۹_۹۴۶ز)

پیشہ کی:

بانگہ شہی عہدہ سہرئہ نجام سہرکہ وتنی بہ دہست ہینا و بنہ مالہی عہدہ باسی۔
ہاشمی جیگای بنہ مالہی ٹومہ و بیان کرتہ وہ و خیلافہ یان دامہ زرائند، خہلیفہی دووہم
(ابوجعفر المنصور) سالی ۱۴۵ک/۷۶۲ ز شاری بہ غدای بنیادنا و کردیہ پایتہخت و
بہمش عیراق بووہ ناوہندی نویی خیلافہی ئیسلامی.

سہردہمی عہدہ باسی یہ کہم (۱۳۲-۲۳۲ک/۷۴۹-۸۴۶ن) سہردہمی زپرنی خیلافہ بوو
و بہ قوناعی نہشونماکردن و پیگہہیشتن یان قوناعی لاویتی رادہ بووری، خہلیفہکان
(المنصور، المہدی، الرشید، المأمون، المعتصم، الواثق) کہسانی بہہیز و کارامہ بوون و
شایہنی ٹہ و پؤستہ بوون و بہخویان تاکہ فرمانرہوا و سہرچاویہی برپار بوون، خیلافہ
شکڑ و ہہیبہتی خوی ہہ بوو.

لہگہل ٹہم راستیہشدا، ہر لہ سہرہتاوہ گیرؤدہی گہلٹک ناستہنگ و تہنگوچہلہمہ
بوون و نہشییان بہسہر ئاریشہی سیستہمی پشتاوپشتی پؤستی خیلافہ زال بین و
ٹہم پرسہ ئالؤزہ بہ چارہسہر نہکراوی مایہوہ و ہر بہ میراتگری بہپڑوہ دہچوو و
پہیوہست کرا بہ کوانووی بنہ مالہی دہسہلاتدارہوہ، ٹہمش بووہ پالٹہریکی سہربار
بڑ سہرہلدانہوہی بزافہکانی شیعہ و خوارج لہ جارن بہگورتر و لہ ناستیکی
بہرفراوانتر، ریہہرانی ہہردوو لایان نامادہ نہبوون حوکمی عہدہ باسی بہ رہوا و شہرعی
بناسن و لہم روانگہیہوہ دریزہیان بہ خہباتی سیاسی و چالاکیی چہکداری دا و
زنجیرہیہک بزاقیان ٹہنجامدا، لہ لایہکی دیہوہ میللہتانی ناعہرب و اتا مہوالی پاش
چہند سالتیکی کہم لہ دامہ زرائندی خیلافہی نوی، بزاف و شوپش و سہرہلدانیان بہرپا
کرد کہ دیارتریان شوپشی بابہکی خورہمیہ (۲۰۱-۲۲۳ک/۸۱۷-۸۳۸ن).

بہ مردنی خہلیفہ (المعتصم: ۲۱۸-۲۲۷ک/۸۳۳-۸۴۲ن)، خیلافہی عہدہ باسی بہرہ بہرہ
رووہ و لاوازی و نابووتی داشکا و کار بہوہ گہہیشت خہلیفہ بہا و شکوی ٹہوتوی
نہماو بالادہستی و سہرفہرازیی پوکانہوہ و برپار و فرمانہکانی ہہندہ برپان ناکرد و
دہسہلاتی بہسہر کہسدا ناشکا و تہنہا وک ہینما قوتکرا بؤوہ و ٹہو سہرکردہ تورکانہی
کہوا خہلیفہی ناوبراو لہ ناوچہ تورکنشینہکانی رؤژہلاتہوہ ہینابوونی و پشتی

پێده‌به‌ستن بۆ شه‌پری نه‌یارانی، به‌ به‌رژه‌وه‌ندی و ئاره‌زووی خۆیان گه‌مه‌یان به‌ داموده‌زگا‌کانی خه‌لافه‌ ده‌کرد و که‌نگی گه‌ره‌کیان بوايه‌ خه‌لیفه‌یان له‌کار ده‌خست و یه‌کیکی دییان له‌جیگای داده‌نیشاندا و بۆخویان سه‌رپشک بوون له‌ فه‌رمانپه‌وایی و به‌ریوه‌بردندا و به‌ به‌رژه‌وه‌ندی خۆیان کاروباره‌کانیان هه‌لده‌سوراند و ئه‌م ره‌وشه‌ش به‌ شیوه‌یه‌کی زه‌ق تا سالی ۳۳۴/ک/۹۴۶ز- بێجگه‌ له‌ سه‌رده‌می خه‌لیفه‌ (المعتضد: ۲۷۹- ۲۸۹/ک/۸۹۲-۹۰۲ز)- درێژه‌ی کیشا و کاریکی وایکرد که‌ ده‌سه‌لائی ناوه‌ندی له‌ ئه‌وپه‌په‌ی سستی و خامۆشی دابێت به‌سه‌ر هه‌رێم و ولایه‌ته‌کاندا له‌وانه‌ش کوردستان و سه‌ردار و سه‌رۆکه‌پۆزه‌ کورده‌کان به‌ وێنه‌ی عه‌ره‌به‌کان له‌م دۆژه‌ سودمه‌ند بوون و نیمچه‌ سه‌ربه‌خۆییه‌کیان ده‌سته‌به‌رکرد که‌ وه‌ک له‌ ده‌قیگدا هاتوه‌ "الأعراب والأکراد عاثون"^(۱). ئه‌م ماوه‌یه‌ (۲۳۲-۳۳۴/ک/۸۴۷-۹۴۶ز) به‌ سه‌رده‌می بالاده‌ستی تورکان ده‌ناسرێت.

ده‌کریت میژووی کورد له‌م سه‌رده‌مه‌دا به‌سه‌ر شه‌ش ته‌وه‌ردا دابه‌شبه‌که‌ین:

- ۱- بزاف و چالاکی چه‌کداری.
- ۲- رۆل و به‌شداری له‌ بزافه‌ ئاینیه‌- سیاسیه‌ به‌ره‌ه‌سته‌کان.
- ۳- که‌سایه‌تیه‌ کورده‌کان له‌ داموده‌زگا‌کانی خه‌لافه‌.
- ۴- ده‌ستپێکی رابوونی سیاسی کورد.
- ۵- کورد له‌ زه‌راده‌شتیه‌وه‌ بۆ ئیسلام.
- ۶- صوفیگه‌ری کوردی و به‌ئیسلامکردنی کورد.

(۱) ابن دحیة، النبراس فی تأریخ خلفاء بني العباس، ص ۹۰-۹۱.

۱۳. بزاف و چالاکیی چه کداری:

له ماوهی ئەم دووسەت ساڵە و له ئاکامی هۆکار و پالنه‌ری جۆربه‌جۆردا، هۆز و که‌سایه‌تیه کورده‌کان به زنجیره‌یه‌ک چالاکیی و جموجۆلی سه‌ربازی رابوون دژ به کاربه‌ده‌ستان و داموده‌زگا‌کانی ده‌ولەت، له بزاف و هه‌لگه‌پانه‌وه و یاخیبوون و باجنه‌دان و رێبهری و دالده‌دانی نه‌یاران و به‌ره‌هه‌ستکارانی ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی.

جیگای داخه سه‌رچاوه‌کان گه‌لێک به کورتی و له په‌راویزی ناخافتن ده‌رباره‌ی پرس و بابته‌تی دیدا، سه‌ره‌قه‌له‌مانه ئاماژه‌یان به‌م جولانه‌وه‌یانه داوه، بێته‌وه‌ی پالنه‌رو پاساوه‌کانی روون بکه‌نه‌وه، بۆیه ناکرێت هۆکاری راسته‌قینه‌ی زۆربه‌یان بزانه‌یت. وه‌لێ ئەوه‌ی پێویسته لێ‌رده‌دا هه‌لوه‌سته‌ی له‌سه‌ر بکرێت ئەوه‌یه که هه‌رچی جوله و بزاف و هه‌لسوکه‌وتی کورد هه‌یه دژ به ده‌سه‌لاتداران و به‌رپرسان، ره‌وا بوویت یان نا‌ره‌وا، له ئەنجامی زۆرداری و بێ‌دادی و زه‌بروزه‌نگی له‌شکرییان و باجگران و کارگێپرانی ده‌وله‌ته‌وه سه‌ری هه‌لدابیت یان ته‌نها کورده‌وه‌یه‌کی لاساری و ئاژاوه‌گێپری و رێگری کوردان بوویت، ئەوا له‌و راستیه ناکرێت که ده‌وله‌تی ئیسلامی ئەم چه‌شنه کارانه‌ی هه‌رده‌م به یاخیبوون و هه‌لگه‌پانه‌وه له شه‌ریعه‌ت داده‌نا و بێ سێ‌دوو به‌ چ شینۆزیک بوایه هه‌ولێ ده‌دا دایان به‌مرکێنیته‌وه و له‌ناویان ببات، نوسه‌رانی ده‌رباریش وه‌ک هه‌لوێستی نه‌گۆریان هه‌قه‌به‌ر به نه‌یارانی ده‌سه‌لات و بێ گوێدانه بێ‌لایه‌نی و راستبێژی، سلێان له‌وه ناکرده‌وه، هه‌رچی کاری تێکدان و وێرانکاری و ئاشوبنا‌نه‌وه هه‌یه بێ‌خه‌نه پال کورد و به‌ گێره‌شی‌پۆین و تالان‌که‌ر ناوزه‌دیان بکه‌ن^(۱).

ئەم کار و چالاکیه چه‌کداریانه‌ی کورد دژ به ده‌وله‌ت، پاساویکی بته‌په‌تی بوو بۆ ئەوه‌ی کورد له دیدی چفاکی ئیسلامی و چینی ده‌سه‌لاتدارانه‌وه خه‌وشدار بکریت و به چاویکی دوژمنکارانه و سووک ته‌ماشای بکریت و ئەم هه‌لوێسته نه‌رێنیه‌ش دواتر له

(۱) هه‌ریق نمونه‌ی بې‌وانه: فتوح البلدان، ص ۳۱۷، تاریخ الطبری، ۸/۵۵، ۹/۱۴۰، الکامل، ۵/۴۷۵، ۶/۳۲۰،

ئەدەبىياتى عەرەبى ئىسلامى دا بە زەقى رەنگى داپەو، بەو پېئەى ئەدەب ئاۋىنەى واقىعە.

لە ژىدەرە مېژوۋىيەكان، ياداشتى گەپۆكەكان، بەرھەمە ئەدەبى و مەعرفىيەكان، چىرۆك و داستان و بەسەرھاتەكان، دىۋانى شاعىران، تەننەت لە سەرچاۋە فىقھىيەكان و ئەۋانەى دەربارەى فەرمودەكان و شىرۆفەكردن و لىكدانەۋەى قورئان نوسراون، دەيان جار كورد بە رىگىر، نەزان، دەشتەكى، تالانكەر و وىرانكەر ناۋىراۋە و بە دەيان پەند و قسەى نەستەق و سەرگوزەشتە و چىرۆك، گوزارشت لە لاسارى و رىگىرى كوردان كراۋە^(۱).

لە سەرھتاي سەرەمى عەباسى و لە سالى ۱۴۸ك/۷۶۵ز، كوردەكان دايان بەسەر ۋلاتى موصل دا، ۋەلى بوون نى ئەم بزافە چۆن و لەپاي چى بوۋە و كام رەخى موصلى گرتۆتەۋە؟ ئەم كوردانە كىن و لە چ ھۆز و خىلىكن؟ سەرچاۋەكان تەنھا بە بلاۋبوۋنەۋەى كوردان (انتشار الأكراد) گوزارشتيان لىكردوۋە.

خەلىفە (المنصور) كەسايەتتى ناۋدار خالىدى كوپى بەرمەكى كرده ۋالى موصل تا رابىيەت بە لەناۋىردنى ئەم بزافە و گرتنەۋەى موصل، ئەۋىش كارەكەى ئەجامدا و" ئاژاۋەگىرانى تىكشكاند"^(۲).

أ- بزافى جەغفەرى كوپى مېرخۆشى داسنى:

كوردانى داسنى نىشتەجىتى ناۋچە شاخاۋىيەكانى رۆژھەلاتى موصل، بزافىكى چەكدارى مەزنىيان بەرپاكرد كە بەھىزترىن و ناۋدارترىن كاردانەۋەى كورد بوو دژى دەسەلاتدارى ئىسلامى، ۋەلى مخابن ئەو مېژوۋنوسانەى كە نزيك بوون لە سەرەمى

(۱) بېۋانە كىتېبىكم بە ناۋنىشانى: كۆمەلگى كوردەۋارى لە سەدەكانى ناۋەپاست، ناۋەندى ئاۋىر(ھەلىز): ۲۰۱۴، ل ۲۴۷-۴۷.

(۲) تارىخ الطبرى، ۵۵/۸، الأزدى، تارىخ الموصل، ص ۲۰۷-۲۰۸، الكامل، ۵۰/۵، ابن العدىم، بغية الطلب، ۳۰۲۳/۷.

بزافه که^(۱) سه‌رپیانه لئی دواون و به‌سرهاتی ئەم رووداوه گرنه‌گیان پشتگویی خستوو و توخنی نیشاندانی ئەو هه‌لومه‌رجه نه‌که‌وتوون که جه‌عفیری داسنی تیا ده‌رکه‌وتوو، که‌چی (ابن الاثیر) له سه‌رچاوه‌یه‌کی نادیاره‌وه زانیاری وردی گواستۆته‌وه.

جه‌عفیری کۆپی میرخۆشی داسنی سالی ۲۲۴ک/ ۸۳۹ز له مانفیس- مانگیش و چپای داسن ده‌رکه‌وت و له ده‌سه‌لاتدارانی عه‌باسی هه‌لگه‌پایه‌وه ژماره‌یه‌کی به‌رچاو له کورد له ده‌وری خه‌ریه‌وه تا بووه خودان هه‌یژکی مه‌زن^(۲)، مه‌سعودی ده‌لئیت له ناوچه‌کانی نێوان موصل و ئەرمینیا و نازه‌ریجان ده‌رکه‌وت و ری‌بوارانی ده‌ترساند و ده‌ستی له کاری کوشتن ناپاراست^(۳).

خه‌لیفه (المعتصم) درکی به مه‌ترسی و هه‌ره‌شهی جموجۆلی کوردان کرد و بۆ به‌رگه‌گرتن لئی رابوو به دانانی (عبدالله بن السید الأزدي) به والیی موصل و راسپاردنی به سه‌رکوئکردنی جه‌عفیری داسنی، ئەویش رووی کرده چپیاکانی داسن و شیبیا جه‌عفر و هه‌قالانی له مانگیش ده‌رپه‌رینیت، ئەوانیش په‌نایان برده به‌ر کۆوه بلنده‌کان و له ری‌په‌ویکی قایم و به‌رته‌نگدا سه‌نگه‌ریان گرت، والیی موصلیش بی‌ترس پێشپه‌ویی کرد و رووه‌و قوولایی کۆوه‌کان هه‌لگشا تا که‌وته داوی شو‌په‌شگه‌په‌نه‌وه و له ئاکامدا خۆی و ژماره‌یه‌ک له یاهه‌رانی هاتنه‌کوشتن و ژماره‌یه‌کی دییش به‌دیل گیران که یه‌کیکیان مامی خۆی بوو، پاشتر جه‌عفر له ملی ئەو و یه‌کیکی دیی دا^(۴).

خه‌لیفه رژد بوو له‌سه‌ر خامۆشکردنی بزافی کوردان، ئەمجاره‌یان سه‌رکرده‌ی تورکی شه‌پانگه‌ز ئیتاخ‌ی بۆ ئەم ئەرکه ده‌ستنیشان کرد، ئەویش سالی ۲۲۵ک/ ۸۴۰ز یان سالی دواتر به له‌شکرێکه‌وه رووی کرده چپیاکانی داسن و رووبه‌پووبونه‌یه‌کی قورس و خویناوی هه‌لگیرسا، شه‌پ و کوشتار درێژه‌ی کیشا و له ئەنجامدا ژماره‌یه‌ک له

(۱) وه‌ک: (الدینوری: م ۲۸۲ک/ ۸۹۵ز) و (الطبری: م ۳۱۰ک/ ۹۲۳ز) و (الأزدي: م ۳۳۴ک/ ۹۶۶ز).

(۲) تاریخ الموصل، ص ۴۳۱، ابن دحیة، النبراس فی تاریخ خلفاء بني العباس، ص ۷۳.

(۳) التنبيه والأشراف، ص ۳۵۵.

(۴) الكامل، ۴۷۵/۵.

كوردەكان هاتنەكوشتن، وهلی جەعفەری داسنی پێی نەنگبوو بگەوێتە چنگی توركان و خۆی دەرخوارد كرد^(١).

بەم شیۆه یە گەورەترین بزافی كوردان خامۆشكرا كە لە چوارچێوهی جیهانی ئیسلامی دەنگی دابوووه و دامركاندنەوه و لەناوبردنی بە یەكێك لە هەشت سەرکەوتن و دەستكەوتەكانی خەلیفە (المعتصم) هەژمار كرا^(٢).

ئیتاخ بەمەوه رانەوهستا، بەلكو هەلستا بە تالانكردنی سەر و سامانی كوردان و دەستبەسەر كردن و دیلكردنی ژمارە یەكی ژۆر لە ژن و زاروك و بەرپكردنیان بۆ تكریت، لەمەش زیاتر لاشە ی جەعفەر بردرا بۆ سامەرا و لەوێ لەتەك لاشە ی بابەکی خۆپەمی و مازیاری كۆپی قارنەوه هەلواسرا^(٣).

هەرچەندە بزافەكە ی جەعفەری داسنی بە ئاگرو ئاسن سەرکوت كرا و بەشیۆه یەکی تراژیدی بەكۆتا هات و زیانیکی كوشندە بەر كوردان كەوت، بەلام بزاف و چەلەنگیان نەبرایەوه و بەر هەلستكردنی دەسەلاتی والی و بەرپرسیانی عەباسی درێژە ی هەبوو، سەرچاوه سریانیه كان باسی موسای كورد دەكەن كە هاوكات داسنییه كاندا، ئه ویش لە جەزیرە ی بۆتان بە بزافێك رابوو و میژوونوسیکی سریانی بە سەرۆکی كوردان لە كوردستان ناوی دەبات^(٤).

كارێگەری بزافەكە ی جەعفەری داسنی و ئه و كارەسات و مالدۆرانیه ی وا بە دوویدا هات، شوێنە واریکی سەخت و قوولی لە ناخی كوردان بەجێ هێشت كە تا سەردەمی ئه یووبیش لە یادیان نەكردبوو و بە رهشبینیه وه لییان دەپوانی^(٥).

(١) الكامل، ٤٧٦/٥.

(٢) تاریخ الطبری، ١٨/٩، التنبيه والأشراف، ص ٣٥٥، النبراس، ص ٧٣.

(٣) الأخبار الطوال، ص ٣٦٧.

(٤) تاریخ میخائیل السریانی، ٦٤/٣، ٧٧، ابن العبري، تاریخ الزمان، ص ٣٤-٣٥.

(٥) العماد الأصفهاني، البستان الجامع، ص ١٧٩.

ب- بزاشی کوردانی چیپیاکان سالی ۲۳۱ک/۸۴۶ز:

کوردانی هه‌ریمی چیپیا و فارس و ئەصفه‌هان به بزاشیکی به‌ریلاو رابوون، ته‌به‌ری که تاکه سه‌رچاوه‌ی هه‌والی ئەم بزاشیه به کورتی ناماژهی پێداوه و هۆکاره‌که‌ی ده‌ستنیشان نه‌کردوو و ته‌نها ده‌لێت له‌م ساله‌دا وه‌صیفی تورکی له چیپیاکانه‌وه که‌راپه‌وه، دوا‌ی ئەوه‌ی بزاش و جموجۆلی کوردانی له‌ناو برد و نزیکه‌ی پینجسه‌د کوردی له به‌شداربووانی بزاشه‌که که هه‌ندیکیان منداڵ بوون به‌ ده‌ست و که‌ردن به‌ستراوی له‌گه‌ڵ خۆی هینابوو، خه‌لیفه‌(الواثق: ۲۲۷-۲۳۲ک/۸۴۲-۸۴۷ز)یش له پادا‌شتی ئەم کاره‌یدا، ریزی له وه‌صیف نا و هه‌فتا و پینج هه‌زار دینار و شمشیرێک و پۆشاکێ گرانبه‌های پێبه‌خشی^(۱).

شایه‌نی باسه ئەم شوپش و بزاشه به‌دووی یه‌کانه‌ی کورد، کاریگه‌ری نه‌رێنی به‌جیه‌ه‌شت له‌سه‌ر وزه و توانای سوپایی خیلافه‌ی عه‌باسی تا ئەو راده‌یه‌ی خه‌لیفه‌ (الواثق) به‌ هۆی خه‌ریکبوون به‌ رووبه‌روبوونه‌وه‌ی ئەم شوپش و بزاشانه و به‌ره‌کانی دبی ناو‌خۆیبه‌وه له وزه‌یدا نه‌بیت درێژه به‌ هه‌لوێستی باوکی بدات له هێرش‌بردنه‌ سه‌ر بیه‌زهن‌تیه‌کان و درێژه‌دان به‌ جه‌نگ له‌گه‌ڵیاندا^(۲).

ج- بزاشه‌کانی نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی ۳ک/۹ز:

له‌م ماوه‌یه‌دا، میر و سه‌ردارانی کورد له‌ شاره‌زور و چیپیاکانی داسن و هه‌کاری و ناوچه‌کانی دبی کوردستان، زنجیره‌یه‌ک بزاشی و چالاکی چه‌کداریان نه‌جامدا، که هه‌مووی نیشانه و به‌لگه‌ی ئەوه‌ن که کورد هه‌شتا له ریزی نه‌یارانی حکومه‌تی ناوه‌ندی و سه‌رکرده‌ تورکه‌کانن و که‌نگی و له هه‌ر شوپشێک ده‌لیفه‌یان بۆ رێبکه‌وێت هه‌فرکی و نه‌یاری خۆیان ده‌رده‌به‌ن.

له سه‌رده‌می خه‌لیفه‌(المعتد) و له ئەجماعی لاوازی و بێده‌سه‌لاتیی خه‌لیفه و زالبوونی تووژی سه‌ریازی تورک به‌سه‌ر کاروباره‌کانی خیلافه‌دا و به‌هه‌یزبوونی

(۱) تاریخ الطبری، ۱۴۰/۹-۱۴۱، الکامل، ۵۰۹/۵.

(۲) فازیلیف، العرب والروم، ص ۱۹۳.

چالاکیه‌کانی خه‌وارج و دهرکه‌وتنی همدانییه‌کان له هه‌ریمی جه‌زیره و موصل، سهرداره کورده‌کان له خیلافه هه‌لگه‌رانه‌وه و بوونه هاوپه‌یمانیان، کاتیک(المعتضد) شوینی خه‌لیفه‌ی مامی گرت‌وه، به‌خۆی سه‌ره‌رشتیی چه‌ند شالاویکی کرد بۆ سه‌ر ناوچه‌کانی موصل به‌مه‌به‌ستی له‌ناوبردنی نه‌یارانی خیلافه له خه‌وارج و همدانییه‌کان و کورد، کاتیک ئەمانه به‌ده‌رچوونی خه‌لیفه‌یان زانی، په‌کیانگرت و په‌یمانیان دا په‌کدڵ و په‌کده‌ست بجه‌نگن، سه‌ره‌نجام له ماوه‌ی (۲۸۱-۲۸۲ک/۸۹۴-۸۹۵ز) سوپای خه‌لیفه گورزیکی کوشنده‌ی له کورد و عه‌ره‌به‌ه‌مدانییه‌کان دا و خودی همدانی کورپی همدون به‌دیل گیرا، هه‌ر بۆیه‌ش سه‌رۆکه کورده‌کان به‌دووی په‌کدا خۆیان راده‌ستی سه‌رکرده‌کانی له‌شکر کرد و داخوازی لیبوریینیان کرد^(۱).

میر شه‌دادی خودانی قه‌لای حه‌سه‌نیه- زاخۆش که به‌گوتی ته‌به‌ری، ده‌هه‌زار جه‌نگاوه‌ری هه‌بوو، که‌وته به‌ر په‌لامار و خه‌لیفه پاش ئه‌وه‌ی قه‌لای ماردینی باره‌گای سه‌ره‌کی همدانییه‌کانی له‌چنگ ده‌ره‌یتان، رووی کرده قه‌لای حه‌سه‌نیه، میر شه‌دادیش خۆی سازدا بۆ به‌رگریکردن و به‌ره‌چه‌دانه‌وه، وه‌لی نه‌شیا خۆی رابگریت و ده‌سته‌به‌سه‌ر کرا و قه‌لاکه‌ش کاولکرا^(۲).

هه‌روه‌ها جه‌عفه‌ری کورد، قه‌لای ئه‌رده‌مشتی- کواشینی^(۳) هه‌لگه‌وتوو له زنجیره شاخی نیوان دهۆک و زاخۆی کردبووه باره‌گا و به‌چه‌شنی میر شه‌داد، هاوپه‌یمانی همدانییه‌کان و هارونی شاری بوو و له خیلافه هه‌لگه‌رانبوووه، بۆیه ئه‌میش که‌وته به‌ر په‌لامار و خه‌لیفه به‌خۆی دوا‌ی گرتن و وێرانکردنی قه‌لای حه‌سه‌نیه، سه‌رکه‌وته ئه‌رده‌مشت و گه‌مارۆی جه‌عفه‌ری دا و قه‌لاکه‌ی وێران کرد، به‌لام جه‌عفه‌ر خۆی

(۱) "تحالفوا انهم يقتلون علی دم واحد"، تاریخ الطبری، ۳۷/۱۰-۳۷/۱۰، مسکویه، تجارب الأمم، ۴/۳۶۴-۳۶۶، ابن شداد، الأعلاق الخطیره، ۳/۵۶۶.

(۲) تاریخ الطبری، ۴۰/۱۰، الأعلاق الخطیره، ۳/۵۴۷.

(۳) له ده‌سته‌تییکی دهرکه‌وتنی همدانییه‌کانه‌وه، قه‌لایه‌یه‌کی نادار هه‌بوو ده‌که‌وته نیوان هه‌ردوو گوندی کواشی و ئه‌رده‌مشته‌وه، سه‌ره‌تا زیاتر به‌ئه‌رده‌مشت و دوواتر به‌کواشی ناوی ده‌هات و ناییت وایکبدریته‌وه که دوو قه‌لا بوون. معجم البلدان، ۱/۱۲۳.

به‌دهسته‌وه نه‌دا و په‌یوه‌ندیی کرد به بزافی هارونی شاری یه‌وه تا له گهرمه‌ی شه‌پ و لیکدانه‌کانی نیوان خه‌وارج و سوپای عه‌باسی له شارۆچکه‌ی مه‌عه‌تایا-مالتا کوژرا^(۱).

خه‌لیفه‌ی عه‌باسی به‌وه‌نده رانه‌وه‌ستا و گه‌ره‌کیوو سه‌رکیشیی کوردان له هر کوپیه‌ک بیئت، بنه‌بری بکات و ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندیی به‌سه‌ردا بسه‌پینتیت، بۆ ئه‌م مه‌به‌سته چوو ه سهر شاره‌زور و ماوه‌یه‌ک گه‌مارۆیدا و چه‌ند کردی بۆی نه‌کرا کۆل به شاره‌زورییه‌کان بدات و زه‌فه‌ریان پی‌ببات، چونکه له شوپینکی سه‌خت و له‌گرتنه‌هاتوو سه‌نگه‌ریان گرتیوو و هه‌موویان چاونه‌ترس و شه‌رکه‌ر و پرچه‌ک بوون^(۲).

ئه‌مجا سوپایه‌کی ره‌وانه‌ی هه‌ریمی چیا کرد به مه‌به‌ستی له‌ناویردنی جموجۆلی کورانی (عبدالعزیز بن ابي دلف العجلي) و کورده‌کان که ده‌ستیان به‌سه‌ر دینه‌وه‌ر دا گرتیوو، له هه‌والیکدا هاتوو خه‌لیفه به‌خۆی چوو ته‌ دینه‌وه‌ر و بزافی کوردانی خامۆش کردوو^(۳).

سالی ۲۹۰ک/۹۰۳ز نه‌بوسه‌عیدی خه‌وارزمی نیوانی له‌گه‌ل خه‌لیفه تیچوو و رووه موصل هه‌له‌ات، پاشان به‌رپرستیکی خه‌لیفه‌ی له قه‌لای تکریت کوشت خۆی گه‌یانه شاره‌زور، ده‌سه‌لاتاریکی ناوچه‌که به ناوی (ابن ابي الربيع الكُردي) دالده‌یدا و هه‌ردوو لا پیکهاتن له‌سه‌ر یاخیبوون، روون نیه ئه‌م کاره‌یان تا که‌نگی به‌رده‌وام بووه، به‌لام وا دیاره خه‌لیفه (المکتفی: ۲۸۹-۲۹۵ک/۹۰۲-۹۰۸) پاشتر توانیویه‌تی کۆتایی به یاخیبوونه‌که بینتیت و نازانریت چاره‌نوسی (ابن ابي الربيع) به چی گه‌هیشتوو^(۴).

له ده‌ستپیککی سالی ۲۹۳ک/۹۰۶ز دا، مه‌مه‌دی کورپی بیلالی هه‌دبانی له ده‌قه‌ری خازر و کورده هه‌مییدییه‌کانی ئاکرۆی و شوش و کوردانی کپۆی داسن به هاوئاهاه‌نگی ده‌گه‌ل یه‌کدی بزافیکیان راگه‌یاند، به‌هۆی ئه‌وه‌وه‌ی که خه‌لیفه عه‌بدولای کورپی هه‌مدانی ناسراو به (ابو الهیجاء الحمدانی: م ۳۱۷ک/۹۲۹) سه‌رداری هۆزی (بنوتغلب)ی

(۱) معجم البلدان، ۱/۱۲۳، الکامل، ۶/۱۴۹.

(۲) مؤلف مجهول، العیون والحداثق، ۴/۴۷۴.

(۳) مؤلف ناشناخته، مجمل التواریخ والقصاص، ص ۳۶۷.

(۴) تاریخ الطبری، ۱۰/۹۸، الکامل، ۶/۱۹۳.

کرد به والیی موصل و راسته و خوق پاش ده‌ستبه‌کاربوونی، ئەم بزافانه وه‌ک ناپره‌زاییه‌ک به‌رامبەر به‌م کاره‌ی خه‌لیفه به‌ریابوون.

له‌ تیکه‌ه‌لچوونیکدا له‌ که‌ناری زی‌ی خازر، هه‌دبانیه‌کان سه‌رکه‌وتن به‌سه‌ر والیی موصل داو‌خزمیکی کوژرا به‌ ناوی (سیما‌الحمداڤی)، ئەوییش دانیابوو له‌وه‌ی ناتوانیته‌ به‌ ته‌نها ئەم بزافانه‌ بنه‌پریکا‌ت و داوای له‌ خیلافه‌ کرد پشیوانیی بکه‌ن و هی‌زی بۆ بنی‌رن، که‌چی گه‌ه‌یشتنی هی‌زه‌که‌ له‌ به‌غداوه‌ سالی‌ک دواکه‌وت^(۱).

مه‌مه‌دی کوپ‌ی بیلالی هه‌دبانی بۆ خۆپاراستن له‌ هی‌رش له‌شکری به‌غدا به‌ پینچ هه‌زار مال‌باته‌وه‌ کشایه‌وه‌ بۆ شاره‌زور و له‌ چییای سلق- له‌ نیوان شاره‌زور و هه‌ولێر و نازه‌ربیعان- خۆی قایم‌کرد.

سووربوونی والیی موصل له‌سه‌ر له‌ناو‌بردنی بزافه‌که‌ و گه‌ه‌یشتنی هاریکاری سه‌ربازی به‌ به‌رده‌وامی له‌ به‌غداوه‌ و گه‌مارۆدانی هه‌دبانیه‌کان له‌ چییای قه‌ندیل و سلق و فشاری که‌شی سارد و به‌فراویی شاخه‌کان، ته‌واو شپه‌زه‌ی کردن و کاریکی وایان کرد کۆمه‌لیکیان به‌ ناچاری ئاوه‌دیوی هه‌ریمی نازه‌ربیعان ببن، مه‌مه‌دی کوپ‌ی بیلالیش داوای ده‌ روژ خۆگرتن خۆی راده‌ست کرد وله‌ موصل ده‌ستبه‌سه‌ر کرا و پاشماوه‌ی هه‌دبانیه‌کانیش له‌ گوندی هه‌زه‌ی نزیک هه‌ولێر نیشته‌جی کران و ته‌نها بکوژی (سیما‌الحمداڤی) هاته‌کوشتن.

پاش له‌ناو‌بردنی بزافی هه‌دبانیه‌کان، هه‌میدیه‌کان و داسنییه‌کان ناچاریبوون خۆیان بده‌ن به‌ده‌سته‌وه‌ و (أبو‌الهیجاء)یش لییان خۆشبوو^(۲).

به‌ ماوه‌یه‌کی کورت پاش له‌ناو‌بردنی ئەم بزافه‌ سی‌قۆلیه‌، بزافیکی دیی سنوردار له‌ ولاتی موصل سه‌ری هه‌لدا، سه‌رچاوه‌کان گه‌لیک به‌ کورتی ئاماژه‌یان به‌م بزافه‌ داوه‌ و روونیان نه‌کردۆته‌وه‌ هۆکاره‌که‌ی چی بووه‌ و له‌ کام ده‌قه‌ری موصل ده‌رکه‌وتوووه‌ و ته‌نها ده‌لێن سالی ۲۹۵/ک/۹۰۸ ز کوردیک‌ دای به‌سه‌ر ده‌وریه‌ری موصلدا و پاشان

(۱) الکامل، ۲۰۱/۹.

(۲) الکامل، ۲۰۱/۶-۲۰۲.

سەرکردە حەسەنی کوپری ئەحمەد^(١) رابوو بە لەناوبردنی ئەم بزافە و تالانکردنی مال و سامانی کوردەکان، پێشەوای بزافەکش کشایەووە بۆ نێو کێوکان و دەریازوو^(٢). دەکریت ئەم بزافە بە کاردانەوێهێک دابنێین لە بەرامبەر لەناوبردنی بزافی هۆزە کوردەکان و بلاوەپێکردنی هۆزی هەدبانی.

لە هەمان سال، نزیکەی دە هەزار کورد لە دەوری سەرکردەیی عەباسیی هەلگەراوە (عبدالله بن إبراهيم المسمعي) کۆبوونەووە و لە گوندیکی ئەصفهان گرتبوونەووە و یاخیبوونیان لە خیلافە راگەیاندا، پاش ماوێهێک ناوبراوە لەگەڵ خیلافە پێکھاتەووە و خیلافە لێی خوشبوو و خەلاتی کرد^(٣).

د- بزافەکانی سەرەمی خەلیفە (المقتدر: ٢٩٥-٣٢٠/ک/٩٠٨-٩٣٢ن):

خەلیفە (المقتدر) تەواو بە پێچەوانەی ناوێهێکی و هەردوو خەلیفەیی پێش خۆیەووە، کەسایەتیەکی نەشیاو و بێدەسەلات بوو، ئەو دەمەیی پۆستی خیلافەیی پێی سپێردرا هەرزەکاریکی سێژدە سالان بوو و کاروبار و بەرپۆهێبردنی دەوڵەت کەوتە دەست سەرکردە سەربازییە تورکەکان و داروودەستەیی دەریاری خەلیفە و خیلافە جاریکی دی دووچاری لاوازی و نوشستی هاتەووە^(٤).

دیارە بێدەسەلاتیی خەلیفە و کزیی دەسەلاتی ناوهندی راستەوخۆ دەبێتە مایەیی ئەوێ کاروباری هەریمەکان فەرمانۆش بکریت و گەندەلی دارایی و رێفەبەری تەشەنە بکات و گشت جومگەکانی دەوڵەت بگریتەووە، ئەم دیارەییەش شارەزور و هەریمەکانی دیی کوردستانی گرتەووە، مەنصوریی کوپری موسلم کە کرابوو بەرپرسی دارایی و کارگریی شارەزور، بەهۆی گەندەلی و کەمتەرخەمیەووە خۆی و نوسەرەکی سالی

(١) یان (الحر بن موسى)، صلة تاریخ الطبري، ص ٢٥.

(٢) تاریخ الطبري، ١٣٧/١٠، القرطبي، صلة تاریخ الطبري، ص ٢٥، الكامل، ٢/٢١٧.

(٣) تاریخ الطبري، ٣٧/١٠، صلة تاریخ الطبري، ص ٢٥.

(٤) فاروق عمر، الخلافة العباسية، ٥٧/٢-٥٨.

٢٧٩ك/٨٩٣ز ده‌ستبه‌سەر و به‌ند کران و تا مردنی له مانگی شه‌عبانی ٢٨٢ك
تۆکتۆبه‌ری ٨٩٥ز له به‌ندیخانه مایه‌وه^(١).

ئهم دۆخه له بزاف و یاخیبوونی هۆزه کورده‌کان ره‌نگی دایه‌وه، شاره‌زورییه‌کان بۆ
ماوه‌ی بیست سال (٢٩٧-٣١٧ك/٩١٠-٩٢٩ز) یاخی بوون و باج و خه‌راجیان ره‌وانه‌ی
به‌غدا ناکرد، خیلافه به‌یناوبه‌ین هه‌ولی ده‌دا داموده‌زگای دارایی ده‌ولت بۆ شاره‌زور
بگه‌رپێنێته‌وه، سالی ٣٠٧ك/٩١٩ز (بني بن نفيس)ی راسپارد تا کۆتاه‌ی به‌ سه‌رپێچی و
یاخیبوونی کوردان به‌ینیت، وه‌لێ هه‌چی به‌هه‌یج نه‌کرد و نه‌یتوانی ئه‌رکه‌که‌ی به‌ نه‌جهم
بگه‌هینیت، هه‌رچه‌ند گه‌مارۆی دان و له به‌غداوه‌ش هاریکاری و پشتیوانی سه‌ربازیشی
بۆ ره‌وانه‌ کرا^(٢).

یاخیبوون و باج‌نه‌دانی شاره‌زورییه‌کان تا سالی ٣١٧ك/٩٢٩ز درێژه‌ی کێشا، تا
هارونی خالۆزای خه‌لیفه^(٣) توانی بچێته‌ ناو شاره‌زوره‌وه و خه‌لکه‌که‌ی ملکه‌چکرد باجی
نه‌درای که‌له‌که‌بووی ئه‌و بیست ساڵه‌ بده‌ن و هه‌ردوو لاریک که‌وتن له‌سه‌ر دانی سی
هه‌زار دینار و دووسه‌ده‌زار درهم^(٤).

سالی ٣٠٥ك/٩١٨ز کوردیک له‌ داروده‌سته‌ی عه‌لانی کورد، (عثمان العنزي) والیی
ریگای خوراسانی کوشت، دواتر کورده‌ی بکوژ ده‌سگیر کرا و به‌ شیوازیکی نامرۆفانه
کوژرا^(٥).

هه‌ر له‌م سه‌رده‌مه‌دا چه‌ند چالاکی و بزافێکی دیی کوردان سه‌ریان هه‌لدا، کورده
مارانیه‌کان که‌ تیره‌یه‌کن له‌ هۆزی مه‌زنی هه‌دبانی، سالی ٣٠٩ك/٩٢١ز بزافێکیان
به‌ریاکرد، خه‌لیفه‌ش (محمد بن نصر الحاجب)ی ده‌ستنیشان کرد و کردی به‌ به‌رپرسی

(١) تاریخ الطبري، ٢٨/١٠، ٤٢، الكامل في التاريخ، ١٣٥/٦.

(٢) الكامل، ٢٩٣/٦.

(٣) ئهم هارونه خالۆزای خه‌لیفه (المقتدر) بوو، بۆیه به‌ (هارون بن غریب الخال) ناوده‌برا.

(٤) الهمذاني، تكملة تاريخ الطبري، ص ٢٦٤.

(٥) "فصرب وثقل بالحدید حتی مات"، صلة تاریخ الطبري، ص ٦٤.

لهشكریی موصل، ئه‌ویش یه‌كسهر بزافى مارانیه‌كانى سه‌ركوت كرد و زیادترو له هه‌شتا كه‌سى لى‌ ده‌ستبه‌سه‌ر كردن و ره‌وانه‌ی به‌غداى كردن و له‌وى ته‌شه‌پر کران^(١).

هه‌ر له‌ شاره‌زور و ریگای خوراسان، كوردانى كه‌لالى سالى ٣١٤ك/٩٢٦ز له‌ عه‌بدولای هه‌مدانى والیى موصل هه‌لگه‌پانه‌وه و هۆزه عه‌ره‌به‌كانیش له‌ تكريت و ده‌رووبه‌رى موصل به‌هه‌مان كار رابوون^(٢). ئه‌و ده‌مانه‌ والیى موصل به‌خۆى له‌ به‌غدا بوو و فرمانى به‌(ناصرالدوله) هه‌سه‌نى كورپى دا جموجۆلى یاخییووان له‌ناو بیات، ئه‌ویش سه‌ره‌تا رووى كرده‌ تكريت و سزای عه‌ره‌به‌كانى دا، ئه‌مجا له‌گه‌ل باوكى هاتنه‌ شاره‌زور و چون به‌گژ كورده‌ گه‌لالیه‌كاندا و دواتر هۆزه‌كانى دى شاره‌زور دایانه‌پال گه‌لالیه‌كان و رووبه‌رووى (ناصر الدوله) بوونه‌وه، به‌لام له‌ ئاكامدا ئه‌م چالاكیه‌ش خامۆشكرا^(٣).

سالى ٣٢٩ك/٩٤١ز میرى میرانى به‌غدا بوجمى توركى به‌ ده‌ستى كوردان كوژرا^(٤)، ئه‌مه‌ و وێپرای چه‌ند بزافىكى دى^(٥).

٢-٣. به‌شداریی له‌ بزافه‌ ئایینییه‌ سیاسیه‌ به‌ره‌هه‌سته‌كان:

به‌ درێژایی دووسه‌د سالى یه‌كه‌مى سه‌رده‌مى عه‌باسى، ده‌یان جار ناو و ده‌نگوباسى جموجۆلى هۆز و كه‌سایه‌تیه‌ كورده‌كان له‌ ژێده‌ر و سه‌رچاوه‌ میژووپه‌كان تۆماركراوه‌ و لایه‌نێك له‌ لایه‌نه‌كانى ژيان و سه‌ربورده‌ و هه‌لوێستیان و ره‌وش و هه‌لومه‌رجى ولاته‌كه‌یان روون كراوه‌ته‌وه، به‌ لیۆردبوونه‌وه‌ لییان ده‌گه‌ینه‌ ئه‌و قه‌ناعه‌ته‌ى به‌دلتیاییه‌وه‌ بیژین كه‌ كورد ئه‌و ده‌مانه‌ هیشتا به‌ ته‌واوه‌تى ئاویته‌ و تیکه‌لى ژيانى

(١) الكامل، ٦/٢٩٨.

(٢) الكامل، ٦/٣٢٠.

(٣) الكامل، ٦/٣٢٠.

(٤) الصولي، أخبار الرازي بالله، ص١٩٦-١٩٧، المسعودي، مروج الذهب، ٤/٣١٥، التنوخي، الفرج بعد الشدة، ٤/٤٠.

(٥) بۆ زانیاریی زۆتر ده‌رباره‌ی ئه‌م بزافانه، بڕوانه‌ كتیبه‌كه‌م: الكُرد في العصر العباسي، دار موکریانی للطباعة والنشر (أربیل: ٢٠١٨)، ص١٢٣-١٥٩.

سیاسی و جفاکی ئیسلامیی نه بووبوو، به لکو پتر هه وادار و هاریکار و پشتیوانی هیژ و بزاف و رهوتنه یاره کانی ده ولته تی ناوهندی بوو، ئەمه سه رباری راگه یاندن و ئەجماندانی زنجیره یه ک چالاکیی سه رباری دژ به والیی و باجگران و به رپرسیانی ده ولته له ناوچه جۆربه جۆره کانی کوردستان.

أ- له بزافه کانی خه وارج:

بزافه کانی خه وارج به له ناوچه وونی ده ولته تی ئومه وی نه برپایه وه، به لکو پتر گه شه یان کرد و مه ترسیی زیاتریان خسته سه ر خیلافه و هزر و به رنامه ی سیاسی خه وارج و پپای عه رب گه هیشته مه والیی، ئەوان خیلافه ی عه باسیشیان به ناشه رعی و ناوه و ده زانی و هه ر به و چاوه لئیان ده پوانی که پپشته ر خیلافه ی ئومه و بیان پیّ ده بیینی، توندوتیژیی جیگران و والیان و زۆرداری و بپیدایی باجگران و به رپرسیانی دارایی و کارگپیی خیلافه، بوونه مایه ی ئەوه ی که خه لگی له زۆریه ی هه ریمه کان و به تایبه ت له جه زیره و نازه رپیجان بده نه پال بزافه کانی خه وارج و دژایه تی ده ولته بکن^(۱). ده کریت بلئین ئەو ناوچه و هه ریمانه ی که مه زه بسی خه وارج به ئاستیکی فراوان تییدا بلاوبوه وه، هه ندیکیان کوردنشین بوون له وانه: نازه رپیجان، که رخدانی نزیک خانه قین له ولاتی که رمیان، گوندی هه ززه ی نزیک هه ولپه ر، شاره زور^(۲).

پپده شت و هه رده کانی شاره زور هاوشپوه ی سه رده می ئومه وی، له پپشه وه ی ناوچه کانی کوردستان بوون له رووی دالده دانی رپیهرانی خه وارج، له راستیدا شاره زور به درپژایی میژوو په ناگه ی نه یاران و ناحه زانی ده ولته تانی ناوهندی بوو و ده ره تانی ئەو که سانه بوو که له ده سه لات یاخی و قاچاخ بوون، هه بوونی ژماره یه کی به رچاو له هۆز و خیللی کورد له شاره زور و ناوچه کانی ده وروبه ری موصل و باکور و رۆژه لاتنی هه ریمی جه زیره له پال هه بوونی چه ند هۆزیککی عه رب، هۆکاریکی دی بوون که ئەم ناوچه نه بینه مه یداننی چالاکی و رایه له ی سوارچاکانی خه وارج، وه ک زانراوه سه رۆک هۆزه کان

(۱) فاروق عمر، الخلافة العباسية، ۴/۶۷.

(۲) ابن الندیم، الفهرست، ص ۲۳۶.

هەرگاڤ ئاره‌زوویان ده‌کرد گوێ‌پایه‌لی ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی نه‌بن و نه‌میش به‌هه‌رزه‌وه‌ندی سه‌رانی خه‌وارج ده‌شکایه‌وه.

سه‌رباری هه‌ریمی چه‌زیره، هه‌ز و بیروباوپی خه‌وارج له‌ چیبیاکان و ئازهریبجانیس به‌ چپی بلاوبه‌وه، مه‌سه‌ودی که به‌خۆی سه‌ردانی کوردستانی کردووه و له‌ نزیکه‌وه ئاگاداری هۆزه‌ کورده‌کان بووه، ده‌لێت: کوردی وا هه‌ن هاو‌پا و هاویدی خه‌وارجن و دان نانتین به‌ ره‌وایی خیلافه‌تی عوسمان و عه‌لی^(۱)، به‌لکو(الشراة)ی به‌ هۆزیکێ کوردی نیشه‌جیی ئازهریبجان داناوه، چونکه ناوچه‌کانی ده‌وروپه‌ری گۆلی ورمی کرابوونه گۆره‌پانی رایه‌له و جموجۆلی خه‌وارج و مه‌لبه‌ندی خۆچه‌شاردانیان، ته‌نانه‌ت له‌ سه‌ده‌ی ١٠/از دا به‌ گۆل یان ده‌ریاچه‌ی شوراته‌کان ده‌ناسرا^(۲).

له‌ راستیدا هه‌ریمی ئازهریبجان، ئه‌وه‌ ده‌مانه‌ مۆلگه‌یه‌کی ئاوه‌دانی خه‌وارج بوو، بۆیه کاتیک ده‌سته‌یه‌ک له‌ شاسوارانی بزاشی هارونی شاری له‌ ژێر گوشار و ته‌نگپه‌له‌چینی سوپای خیلافه‌ دا، ساڵی ٢٨٢/ک/٨٩٥ز له‌ ناوچه‌کانی موصل کشانه‌وه و هه‌له‌هاتن و روویان کرده ئه‌وه‌ هه‌ریمه، یه‌کێک له‌و شاسوارانه ئیبراهیم شادکۆ- شادلۆیه‌ی کورد بوو که هاته‌ ناوچه‌کانی شنۆ و ئورمیه و کۆلی نه‌دا له‌ بلاوکردنه‌وه‌ی بیروباوپی خه‌وارج و سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌ست هه‌تیا، به‌هۆی ئه‌وه‌ی که کوردانی ناوچه‌که پیشوازی و پشتیوانیان لێکرد و سه‌ردارێکی کورد کچیکێ خۆیی دایه^(۳).

(١) مروج الذهب، ١٠١/٢.

(٢) الإصطخري، مسالك الممالك، ص ١٠٨.

(٣) عه‌بدولپه‌زاق نه‌صفه‌هانی له‌ گه‌شته‌که‌یدا ساڵانی ١٨١٤-١٨١٥، باسی مه‌زاری شیخ ئیبراهیم ده‌کات له‌ نزیک شنۆ که ساڵانه له‌ رۆژی شه‌شه‌می مانگی(ذي‌الحجة)دا، ژن و پیاو و گه‌وره‌ بچوک به‌ کورد و ئه‌رمه‌نه‌وه سه‌ردانی ده‌که‌ن و یادی ده‌که‌نه‌وه و ئاهه‌نگ ده‌گێژن و به‌ گوێره‌ی گێژانه‌وه‌یه‌ک شیخ ئیبراهیم له‌ موصله‌وه هاتووه‌ته‌ شنۆ و له‌وی کۆژراوه، به‌ دووری نازانین ئه‌م شیخ ئیبراهیمه هه‌مان ئیبراهیم شادکۆی کورد بێت. گه‌شتنامه‌ی ئه‌سه‌فه‌هانی بۆ شنۆ و ورمی و ره‌واندۆز، وه‌رگێژانی له‌ فارسیه‌وه زاهیر محه‌مه‌د ره‌شید، ده‌زگای چاپ وپه‌خشی حه‌مدی (سه‌لیمانی: ٢٠٠٩)، ل ٢٢٣-٢٦.

ئىبراھىم شادىقۇ لەو ژنەى كورپىكى بوو بە ناوى دەيسەم كە پاشان لە سالى ۳۱۵ ك/۹۲۷ز بووہ خاوەندى پانتايەكى فراوانى ھەرىمى نازەرىيجان و بۆ ماوہى دەيان سال فەرمانپەوايى كرد، مسكە و ھىبە (م: ۴۲۱/ك/۱۰۳۰) دەلئيت: دەيسەم خۆى و باوكى لەسەر ئاينزاي خوارج بوون^(۱).

بەگوپرەى ئاماژەى مەسعودى ئەو شاسوارانەى خوارج كەوا پەراگەندەى نازەرىيجان بوون ھەموو كوردبوون و ھەر ئەمانە بوون كە بە ھۆزى(الشراة)ى ناوى بردوون و دەلئيت: دەيسەمى ناسراو بە(ابن شادكويە) دەستبەردارى بىروياوپرى خوارج بوو و بووہ بە موسلمان^(۲).

لە لايەكى دىكەوہ، ھاوشىوہى سەردەمى ئومەوى، گەلئىك سەركردەى خوارج دواى ئەوہى دەرگەوتنى خۆيان رادەگەياند، پەنايان دەبردە بەر شارەزور و ھەرىمى جەزيرە و دىرژەيان بە خەباتى چەكدارى دەدا، لەوانەش(الفضل الشيبانى) كە سالى ۱۷۷ك/۷۹۳ز لە دەوروپەرى موصل دەرگەوت و چووہ سەر نەصيبين و دارا و ئامەد و ميافارقين و ئەرزىن و ماوہىيەك لە شارى خەلات ماپوہ و دوايى بە دووسەد كەسەوہ گەپراپوہ بۆ نەصيبين تا لە شەپرىكدا لە كەنارى زىي مەزىن لەگەل سوپاي عەباسيدا ھاتەكوشتن^(۳).

بە كوژدانى ئەم زىبەرەيان، چالاكى و جموجۆلى خوارج لە ھەرىمى جەزيرە دانەمركاپوہ، بەلكو پتر برەوييسەند و ناوبەناو لىترە ولەوى سەرى ھەلدەداپوہ، ئەوہى جىگاي سەرنجە، سەركىشانى ئەم بزاقانە لە ھۆزە عەرەبەكان بوون و لەو ناوچانە سەريان ھەلدەدا كە ھوار و نشينگەى (شيبان، الأزدي، تغلب) و ھۆزەكانى دى بوون، بەلام پاش ماوہىيەكى كەم يەكسەر جىگۆپكىيان دەكرد و رووہ ناوچە شاخاوپەكان ھەلدەكشان، وەك بزاقى(الوليد بن طريف الشاري) كە بۆ ماوہى دوو سالان(۱۷۸- ۱۷۹ك/۷۹۴-۷۹۵ز) بەردەوام بوو، ئەميش وەك سىياسەتى نەگۆپى سەرانى خوارج،

(۱) تجارب الأمم، ۲۵۰/۵، الكامل، ۱۶۹/۶، ۴۶۹.

(بىر مروج الذهب، ۱۰۰/۳).

(۳) الأزدي، تاريخ الموصل، ص ۲۷۲، الكامل، ۱۸۴/۵.

خۆی له بهرهنگاریبوونهوهی راستهوخۆی سوپای عهباسی دهپاراست که له موصل ناوهندی ههریمی جهزیره جیکیر کرابوو و له نئیوان ناوچهکانی نامهد و میافارقین و نهرزن و خهلات هاتوچۆی دهکرد و پاره و باجی له خهلگی شارهکان وهردهگرت، پاشان گهراپهوه ههریمی چییا و له شاری حلوان کهوته بهر گورزی لهشکری عهباسی و توشی تیکشکان بوو و ناچار رووی کرده نهصیبین و لهوێوهش بۆ هیت و له نهجامدا هاتهکوشتن و بزافهکهی خامۆشکرا، خهلیفه هارون له مانگی رهمهزانی ئه و ساله چووه عومره تا سوپاسی خودا بکات که ئه م به لایهی له کۆل کردهوه^(۱).

سالیکی نهبرد، بزافیکی دی ده رکوت به سه رکردایهتی (جراشة بن شیبان الأزدي) که ده کریت ههر به درێژه پێدهری بزافه کهی وه لیدی شاری دابنریت، چونکه دواي کورزانی، کومه لیک له لایه نگرانی له دهوری ئه م کۆبوونهوه، ئه م پتر ههریمی چییای کردبووه مه لبهندی چالاکیهکانی و سه رهتا چووه مه ندهلی و بۆ ماوهی دوو سال (۱۸۰- ۱۸۱ک/ ۷۹۶-۷۹۷ن) له نئیوان دینهوهر و حلوان و شاره زور و کهنگاوهر و نههاوهند و کرماشان رایه لهی ده کرد و چند جاریک به سه ر سه رکرده و والیهکانی عهباسی سه رکوت و باج و پاره ی له خه لگی ئه و شارانه وهردهگرت تا له نزیک هیت به کوشت چو^(۲).

پاش دوو سی سالیک، (أبوعمرو الشاري) له شاره زور ده رکوت و وادیاره بزافه کهی بچووک و سنوردار بووه و پاش ده رچوونی بۆ ماوه یهکی که م له ناو برا^(۳).

(ابوالعمود الثعلبي) سالی ۲۴۸ک/ ۸۶۲ز بزافیکی به رپاکرد و دهستی گرت به سه ر به وازیج و ده وروبه ری موصل دا و کورد له م بزافه به شداریی کرد و له گه ل هۆزی ره بیعه له دهوری کۆبوونهوه، وه لئ ئه م بزافه ش کورتخایه ن بوو و کوتوپر له ناوبرا

(۱) بهوانه: تاریخ خلیفه، ص ۷۲۱، تاریخ الطبري، ۲۵۶/۸، ۲۶۱، تاریخ الموصل، ص ۲۸۱.

(۲) بهوانه: تاریخ خلیفه، ص ۷۲۴-۷۲۶، تاریخ اليعقوبي، ۲۸۸/۲، تاریخ الطبري، ۲۶۶/۸.

(۳) تاریخ الطبري، ۲۷۲/۸، تاریخ الموصل، ص ۲۹۹.

چاره‌نوسی سه‌رکیشه‌که‌ی روون نیه، ته‌بهری ده‌لئیت کوژرا، که‌چی مه‌سعودی ده‌لئیت به‌دیل گیرا و ره‌وانه‌ی سامه‌پا کرا و پاشان نازاد کرا^(۱).

- بزافی مساوری شاری (۲۵۲-۲۸۳/ک/۸۶۶-۸۹۶ن):

له نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی ۳/ک/۹ز و له‌و ده‌مه‌ی خیلافه‌ی عه‌باسی له‌وپه‌پی بی‌وزه‌ییو ده‌سته‌پاچه‌یی دا بوو، هه‌ریمی جه‌زیره و ناوچه‌کانی موصل و شاره‌زور بوونه مه‌یدانی یه‌کێک له به‌هیزترین و دریزترین بزافی خه‌وارج که له ماوه‌ی سی سالدا زیانیکی گیانی و مالیی گه‌وره‌ی به خیلافه‌گه‌یاند و بۆ ده‌یان سال چهن‌دین شار و بازئێپ و ناوچه‌ی خسته ژیر رکئی خۆیه‌وه.

سه‌رکرده‌ی ئەم بزافه‌(مساور بن عبدالحمید الشاری) یه که هه‌واله‌کان ناکۆکن ده‌رباره‌ی نه‌ژادی و پتر له‌وه ده‌چیت که مه‌ولای هۆزی بجیله و دیهقان-کوێخادییه‌کی ده‌قه‌ری به‌وازیجی سه‌ر رویاری دیجله بییت له خوارویی موصل^(۲).

مساور بی‌هیزی خیلافه و ره‌وشی ناله‌باری هه‌ریمی جه‌زیره‌ی قۆزته‌وه و بپاری هه‌لگه‌پانه‌وه‌ی له خیلافه‌ دا، ئەوه‌ی له‌م بزافه‌ په‌یوه‌ندی به کورده‌وه هه‌یه ئەوه‌یه که هه‌ر له سه‌ره‌تاوه ریزه‌یه‌کی به‌رچاوی لایه‌نگران و هه‌وادارانێ کورد بوون، به‌گوێره‌ی ئاخافتنی سه‌رچاوه‌یه‌کی سریانی ژۆریه‌ی لایه‌نگره‌کانی له هۆزی کوردی یه‌عقوبی بوون^(۳).

هه‌روه‌ها مه‌لبه‌ندی جموجۆل و چالاکیه‌کانیشی پتر هه‌ر ناوچه کوردنشینه‌کان بوون له شنگار و حلوان و شاره‌زور و که‌رخ‌ج‌دان و هه‌ولێر. هتد.

خه‌لیفه‌(المعتز: ۲۵۲-۲۵۵/ک/۸۶۶-۸۶۹ن) و سه‌رکرده ده‌سه‌لاتداره‌کان به‌رده‌وام سوپای پرچه‌کیان ده‌نارده سه‌ر مساور بئ ئەوه‌ی بکارن نوشتی پیدیه‌ئین، به‌لکو ئەو له ژۆریه‌ی به‌ره‌نگاری بوونه‌وه‌کاندا سه‌رکه‌وتوانه ده‌رباز ده‌بوو و گورزی کوشنده‌ی

(۱) تاریخ الطبری، ۲۵۸/۹، مروج الذهب، ۵۳/۴.

(۲) تاریخ الیعقوبی، ۳۵۳/۲، تاریخ الطبری، ۳۷۵/۹، التنبیه والأشراف، ص ۳۴۴.

(۳) تاریخ ایللیا برشنایا، ص ۱۷۱-۱۷۲.

دەسره واندە سوپای عەباسی، خەلیفە (المعتد) یش درژە ی بەم ھەلوێستەدا و بۆی نەکرا مساور لاواز بکات، سالی ۲۶۰ک/ ۸۷۴ز یەکیک لە کوردەکانی سەر بە مساور، کە سایەتییەکی ھۆزی رەبیعی کوشت و کە لە سەری برد بۆ مساور^(۱).

مساور وەصییەتی کردبوو پاش خۆی محەمەدی کورپی خۆزادی شارەزوری جیگای بگریتەو و سەرۆکایەتی بزافە کە بگریتە ئەستۆ، کاتیک مساور کوتوپر لە سالی ۲۶۳ک/ ۸۷۷ز لە بەوازیج مرد، لایەنگرانی بانگھێشتی محەمەدیان کرد تا بیئت و بییتە پیشەوایان، بەلام ئەو داواکاریەکی رەت کردەو و لە شارەزور مایەو، ئەندامانی بزافە کە ناچار ئەیبوی کورپی حەییانیان بە سەرۆک ھەلبژارد، پاش ماوەیەکی محەمەدی کورپی خۆزاد پاشگەزبوو و داوای کرد بیکەنە پیشەوایان، ئەمەش بوو مایە تیکچوونی شیرازە بوزافە کە و دوو کەرت بوو، لە چەند شەپ و لیکدانیکیی خویناوی دا چەند ریبەریکیان بە کوشت چوون تا (ھارون بن عبدالله الشاری) سەرکردایەتی گرتە دەست و محەمەدی کورپی خۆزادیش بە ناو میدی گەرایەو و شارەزور و بیھودە خەریکی ریکخستەو لایەنگرانی بوو، چەند سالیک بەم شیوہیە مایەو و لە ھەولی ئەو دەبوو ھارون لە ناو بیات و بەخۆی جەلوی بزافە کە بگریتە دەست و خۆی سازدا بۆ رووبەر بوو نەو، لە شەپیکدا لە گوندی شەمرەخ^(۲) سالی ۲۶۷ک/ ۸۸۱ز، بەسەر ھارون دا سەرکەوت و دووسە کەسیکی لیکوشتن، ئەویش پەنای بردە بەر ھۆزی تەغلوب و داوای ھاریکاری لیکردن و ئەوانیش بەدەنگیەو ھاتن و کاریکی وایان کرد بشیئت خۆی ساز بداتەو، دواتر ھارون شیا زۆریە لایەنگرانی محەمەدی کورپی خۆزاد بەیئیتە ریزی خۆیەو و تەنھا پیاوانی ھۆزەکی لە گەل مانەو^(۳).

(۱) تاریخ الطبری، ۹/ ۴۹۰، ۵۰۸، ۵۱۲، الکامل، ۵/ ۶۸۷.

(۲) ئەم گوندە تا ئیستاش بە ناو ماوە و دەکەوێتە نزیک مانگیش لە پارێزگای دەوک. بۆ زیدەتر زانیاری بپوانە: وەصفی حەسەن (پدیئی)، ژگوندیئەت کەفتار لە دەفرا بەھدینان: گوندی شەمرەخ، گۆڤارا نیژەن، ژ

(۵) (دەوک: زفستانا ۲۰۱۵)، ل ۲۸-۲۹.

(۳) الکامل، ۶/ ۲۸-۲۹، ۶۸.

محهمه دی کورپی خۆرزاد پیاویکی ئایینی بوو پتر له وهی سه رکرده یه کی سیاسی بێت و ژيانی به گۆشه گیری و خودا په رستی ده گوزه راند و پۆشاکي خوریننی ئه ستور و زبیری ده پۆشی و هه ر بۆیه ش لایه نگرانی لێی ته کینه وه و سه رئه نجام به ده ستی کورده که لالیه کانی شاره زور کوژرا، هارونیش بووه تاکه سه رکرده ی بزافه که و درێژهیدا به هه ژپکی و دژایه تی خیلایه ی عه باسی و هاوپه یمانی له گه ل (حمدان التغلبي) گرێدا و چه ند میریکی دیی کوردی وه ک جه عفه ری خاوه ندی قه لای ئه رده مشت و شه دادی خاوه ندی قه لای حه سه نیه - زاخۆ و ئیبراهیمی شادکۆیه ی هینایه ناو بزافه که یه وه و به مزگه وتی شار پێشنوژیی خه لکه که ی کرد^(۱)، شاعیر (ابن المعتز: م: ۲۹۶ ک/ ۹۰۹ ن) له باره یه وه ده لیت:

يلعن عثمان ويبرا من علي والله ذو الجلال منه قد بري
 خليفة الأكراد والأعراب وقائد الفجار والخراب
 يدعونه أمير مؤمنينا بل كافراً أمير كافرينا.

خه لیفه (المعتضد) هه ر له گه ل ده ستبه کاریبوونی، لێپراوانه له گۆششی ئه وه دابوو هاوپه یمانی نیوان خه وارچ و کورد و حه مدانییه کان نابووت بکات و سه روهری و هه بیه تی خیلایه بۆ ولایه تی موصل بگه پێنیتته وه و سالی ۲۸۲ ک/ ۸۹۵ ز هه وه لکه کانی سه ری گرت و گورزیکي کوشنده ی گه یانده هارونی شاری و سالیك دواتر خودی هارون به دیل گه را، پاشان له خاچدرا^(۲) و ژماره یه کی زۆر له لایه نگرانی کوژران و ده سته رسه ر کران و ژماره یه کی دییش هه له اتن بۆ نازه رییجان و تیا یاندا - وه ک گوتمان - ئیبراهیم شادکۆیه ی باوکی ده یسه م^(۳).

هاوکات له گه ل ئه م بزافه دا، کورده یه عقوبیه کانیش به بزافیک رابوون و به (اليعقوبية الشراة) ناو براون و بزافه که یان پازده سالیکی خایاند، له راستیدا لقیك بوون له بزافه که ی مساور و هه ندیکیان تا مردنی مساور هاوکاری بوون.

(۱) تاریخ الطبری، ۹/۱۰، الکامل، ۱۰۹/۶.

(۲) له کاتی له خاچدانی، پڕ به ده م هاواری کرد: (لا حکم إلا لله ولو کره المشرکون).

(۳) تاریخ الطبری، ۱۰/۴۳-۴۴، تاریخ ایلیا برشنا یا، ص ۱۷۷، الکامل، ۱۴۸/۶-۱۵۱.

سالی دهرکه و تني ئەم بزافه نه زانراوه، ئەوەندە هەيه سەرکرده مەسروری بە لەخی سالی ۲۵۸ک/ ۸۷۲ز چوو سەریان و ژمارەیهکی لیکوشتن، پاش هەشت سالی سەرکردهی تورکی ئیسحاقی کوپی کنداج هیرشی کرده سەریان و مال و سامانی تالان کردن، بەلام ئەم هیرشانه نەبوونە هۆی لەناوبردنی، بەلکو لایەنی کەم تا سالی ۲۷۳ک/ ۸۸۶ز هەر بەردەوام بوو و لەم سالەدا کورده یەعقوبیەکان زیانیکی قورسیان بەو لەشکرە عەباسیە گەیاندا کە لە موصلەو بە باج وەرگرتن هاتبوونە ناوچەیی میژگ و سوق الأحده قەری مرییا و قەسرۆک - نزیکەیی هەشتسەد(?) کەسیان لیکوشتن و لەمە بەدواوە، ناو و دەنگوباسیان نامینیت^(۱).

ب- لە بزافه شیعیەکان:

بە چەند سالیکی کەم پاش دامەزراندنی دەولەتی عەباسی، بەرھەڵستی و ناپەزایی شیعیە عەلەوی لە چەند بزافیکی چەکداری و ریکخراویکی نەینی خۆی نواند، وەلی هەریمە کوردنشینەکان راستەوخۆ نەبوونە مەیدان و پایەگای بەرھەڵستکارانی شیعیە بانگەشەیی هیزە شیعیەکان سەرکەوتنیکی ئەوتۆیان لەناو کورددا بە دەست نەهینا، سەرەپای ئەم راستیە، لێرەو لەوی کوردی شیعیە هەبوون^(۲)، بەلکو تیکەل بە جیھانی شیعیەگەری و پەيوەست بە بلندترین پایەکانی دەبوون^(۳)، فازۆ - فادۆی کورد(فازویە الکردی)^(۴) یەکیک بوو لە یاوهران و کەسە هەرە نزیکەکانی ئیمام حەسەنی عەسکەری

(۱) تاریخ الطبری، ۴۹۰/۹، ۵۵۱، الکامل، ۶۸۷/۵، ۴۸/۶، ۱۱۲-۱۱۳.

(۲) التنوخی، الفرج بعد الشدة، ۲۲۹/۴.

(۳) لە بەشی یەکەمی کتیبی: کاکەیی - ئەهلی هەق و شەبەک، ئەکادیمیای کوردی (هەولێر: ۲۰۲۰) بە درێژی سەبارەت بە تیکەلی گروپ و بالە شیعیەکان بە کوردهو نەخەفتوم.

(۴) هەر کوردیک لە هەوالەکان دا ناوی بە برگی (ویە)ی فارسی و دەیلەمی کۆتاهمی هاتبیت وەک: فازویە، شادکویە، بادوییە (التنوخی، الفرج بعد الشدة، ۱۸۴/۲-۱۸۶)، شیروە - شیروییە (بەروانە میرنشینیی مەروانی)، جکویە و شکویە، حەسەنویە (بەروانە پێشەکی میرنشینیی حەسەنۆیی)، ئیمە دلتیاین کە ناوی دروست و کوردییان بە (ژ) کۆتاهمی هاتوو: فادۆ، شادکۆ، بادۆ، شیرو...مەت و هەر ئاوەها نووسیمانە.

(م: ۲۶۰/ك/ ۸۷۴ن)، ئەم كوردە گومناو، زانباريەكى وای لەبارەو، نەهاتوو^(۱)، دەنتیو، ئەو كەسانەش كە گوايە ئىمامى زەمان محەمەدى مەهدى (صاحب الزمان) يان دیتوو، دەینوهریپك و شارەزوریپك هەن^(۲).

بانگەشەكارانى ئىسماعیلی كە خوازىارى رابەرايەتى (الإمامة) بوون بۆ ئىسماعیل (م: ۱۴۵/ك/ ۷۶۲ن) كۆپى جەغفەرى صادق و محەمەدى كۆپى ئىسماعیل، خۆيان خزانده نۆو ناوچە كوردنشینهكان و ژمارەپەك كوردیان پەلكیشكرد و بە هزر و ئامانجى بانگەشەى ئىسماعیلی ئاشنایان كردن، بەپىی ئاخافتنى ئەسفرایینی (م: ۴۲۹/ك/ ۱۰۳۷ن) كوردانى هەرىمى چىيا و دانىشتوانى چىيايەك بە ناوى بدین(?) لە ئازەربىجان لە پىشەنگى ئەو مىللەت و لایەنانە بوون كە لەسەر دەستى بانگەشەكارە پىشەواكان بپروایان بە هزر و بەرنامەى شیعەى ئىسماعیلی هیتنا^(۳).

سەربارى بانگەشەى ئىسماعیلی، كورد لە بزاشى قەرامیتەش بەشدار بوو، كە بزاشىكى چەكدارى توندپەوى شیعییە و بە شەپ دەیانویست دید و ئایدیایان بەسپینن، هەندىك پىيانوایە بالى سەربازى ئىسماعیلیەن و بۆ يەكەم جار سالى ۲۷۸/ك/ ۸۹۱ن لە دەقەرى كوفە دەرکەوتن و بە ناوى يەكەم رابەریانەو: حەمدانى كۆپى قرمت ناوزەد کران و لە بیابانى كوفە و نیمچە دورگەى عەرەب و بەحرین چالاک بوون و ئەو ناوچانەیان بۆ ماوەى دەیان سال خستە ژۆرركیفى خۆیانەو.

بەلگە بەدەستەو نیه كە قەرامیتە توخنى هەرىمە كوردنشینهكان كەوتبن، كەچى جەغفەرى كۆپى حەمىدى كورد (جعفر بن حمید الكردى) فەرماندەپەكى مەیدانىیان بوو، چ زانبارى و هەوالىك سەبارەت بە چۆنیەتى پەيوەندىکردنى ئەم كوردە بە لەشكرى قەرامیتەو لە سەرچاوەكان بەرچاو ناکەوئیت، تەنها لە میانەى ئەو نامەپەدا درك بە هەبوونى دەكریپت كە لەلایەن سەرکردەى ناودارى قرمتى زكرەوہیەى كۆپى میهرەوہیەى ناودار بە (صاحب الشامة) هەو ئاراستەى كراو، ناوهرۆكى نامەكە دەرى

(۱) الجوهرى، السقيفة وفدك، ۲/ ۳۳۰، ۳۴۷.

(۲) الأربلي، كشف الغمة في معرفة الأئمة، ۳/ ۲۸۵-۲۸۶.

(۳) الفرق بين الفرق، ص ۲۶۶.

دهخات که جه عفری کورد فه مانده یه کی گه وری له شکرێ قرمتی بووه له ولاتی شام و نازانریت هه تا کهنگی له ریزی قهرامیته ماوه ته وه و چاره نوسی به چی گه یشتوو^(۱).

لیژدها پیویسته ناماژه به و راستیه بدهین که نوسره ده مارگیر و کورتبینه سوننیه کان به زمانیکی گه لیک زبر و ناشرین گوزارشت له سه رنج و روانینه کانیا ن ده که ن ده رهق به سه رجهم بزاف و بانگه شه و لایه نه هه ژک و نه یاره کانی خیلافه ی سوننی عه باسی و له چوارچیوه ی به که مزانین و به سوک ته ماشا کردنی کورد به وه تاوانباری ده که ن که هه رگاڤ بوونه ته لایه نگر و شوینکه وته ی بانگه شه و بزافه لادهر و چه واشه کانی چه شنی ئیسماعیلی و قهرامیته تا پاسای هه لویستی دوژمنکارانه و ره تکرده وه ی کورد بهیننه وه، (ابن الجوزی: م ۹۷/ک ۲۰۰) ده لیت: شوینکه وته و هاوسۆزانی قهرامیته که سان و میلله تانی نه زان و گه مژه و ساویلکه ن، ئه وانهی فپیان به زانیاری و هۆشمه ندیه وه نیه، وه ک خه لکی نه خوینده وار و کوردان و پێخواسانی عه جه م و گه مژه هه رزه کاره کان^(۲)، هه ر به هه مان مه به ست ئه سفرا بیینی ده لیت: خه لکی ره شوکی له نه بهت و کوردان و نه وه کانی مه جوس ئه وانهی وا کوپراییان به زانست و روانین دادیت، گوپیست و لایه نگری باتنی- ئیسماعیلی بوون^(۳).

نابیت ئیمه له م تاوانبار کردنه وا تیبگه ی ن که کوردان به ئاستیکی به رز په یوه ندیبیان به ئیسماعیلی و قهرامیته وه کردوو، به لکوئه وان پتر مه به ستیان توانجدا نه له کورد.

له سه ده کانی دواتردا (۶-۷/۱۲-۱۳ن)، مه زه به ی شیعه یی دوازه ئیمامی به شیوه یه کی سنوردار و له سه ر ئاستی تاکه که سی یان تاکه هۆز و بنه ماله له کوردستان بلبوو وه و زیاتر ناوچه کانی هاوسنوری ناوچه شیعه نشینه کانی عیراقی گرته وه، کورده گاوانیه کان له ده ره نجامی نیشته جیپو نیان له شار و دیها ته کانی خواروو و رۆژه لاتی به غدا و به هۆی تیکه لبوون و ژنخوازیه وه له گه ل هۆز و بنه ماله عه ره به کانی ناوچه که، بوونه شیعه ی دوازه ئیمامی، به لکو چند ئه ندامیکی بنه ماله ی وه رامیی گاوانی،

(۱) تاریخ الطبری، ۱۰/۱۰۵.

(۲) المنتظم، ۱۲/۲۹۷-۲۹۸.

(۳) الفرق بین الفرق، ص ۲۸۵.

نكۆليان له كوردبوونی خۆيان دهكرد و نهژادبييان دهگهپاندوهه بۆ(مالك بن الأشتر النخعي)، پشتيوان و ههفالی دلسۆزی ئيمام عهلی، شيخ وهرامی كۆپي ئه بوفيراسی گاوانی(م: ۶۰۵/ك/۱۲۰۸ن) له (الجاواني الكُردي) يه وه كرا به (المالكي النخعي)^(۱) و له كتيبي(تنبيه الخواطر ونزهة النواظر) كه دهرياره ی زوهد و خوداناسی و په‌ند و ئامۆزگاريه، به روونی كاريگه‌ری ئه‌ده‌بياتي شيعه‌ی پيۆه دياره و مجيرالدين جه‌غفري برايی(م: ۶۲۷/ك/۱۲۳۰ن) شيخيكي توندپه‌وی شيعه‌بوو^(۲)، شاعير عه‌بدولای كۆپي داودی به‌شهنه‌وی(م: ۴۶۵/ك/۱۰۷۲ن) شاعيريكي شيعی ناسراو و پايه‌بلنده و خاوه‌ند قه‌صيده‌یه‌کی جوانه له‌مه‌پ به‌سه‌ره‌اتي غه‌دير كه له‌كن شيعه به جه‌ژن هه‌ژمار ده‌كړيټ، هه‌روه‌ها شاعيري كورد ئه‌بوعه‌لی حه‌سه‌نی كۆپي مه‌حمودی سنجاری ناسراو به(الجكاك: ۵۲۱-۶۰۴/ك/۱۱۲۷-۱۲۰۷ن) و مه‌مه‌دی كۆپي ئيبراهيم ناسراو به(ابن الكُردي) شيعه بوون^(۳).

به‌اءالدين عه‌لی كۆپي عيسای كوردی هه‌ولپيري(۶۲۵-۶۹۲/ك/۱۲۲۸-۱۲۹۳ن)، شاعير و كه‌سايه‌تیه‌کی ناوداری عي‌راق و بيرمه‌نديكي شيعی ميانپه‌و بوو و كتيبي (كشف الغمة بمعرفة الأئمة)ی داناوه، فخرالدين عيسای باوكيشی ماوه‌یه‌ك هاريكاری والی هه‌ولپيرو^(۴).

له به‌سه‌ره‌اتيكدان و راستيه خۆياده‌بيټ كه تا سه‌رده‌می مه‌غۆليش- سه‌ده‌ی ۱۳/ك- بڵاويونه‌وه‌ی شيعه‌گه‌ری ده‌نيۆ كورد دا سنوردار بووه و نه‌بووه به ديارده و خه‌لكانی دی ئه‌م راستيه‌يان زانیووه، له جقاتيكدان له خويندنگای موسته‌نصریه له به‌غدا كه به‌اءالدين عه‌لی كوردی شيعه و كۆمه‌ليك كه‌سايه‌تيی ناوداری تيډا ئاماده

(۱) بنه‌ماله‌ی نوری مالکی سه‌رۆك وه‌زیرانی پيشووی عي‌راق و بنه‌ماله‌ی (كاشف الغطاء) له نه‌وه‌ی شيخ وهرامی گاوانی ين.

(۲) مجمع الآداب، ۴/ ۵۶۵.

(۳) الكليني، الكافي، ۳/ ۱۶۳.

(۴) الذهبي، تاريخ الإسلام، ۵۲/ ۱۶۲-۱۶۳، ئه‌م كتيبه له سۆ به‌رگدا چاپكراوه: كشف الغمة في معرفة الأئمة، دار المرتضى (بيروت: ۲۰۰۶).

دهبن، بهاءالدين على به فقيهی نابينا (نورالدين الحنبلي: م ۶۸۴/ك ۱۲۸۵) (۱) ی گوت له تهنيشتيه وه دانيشتيوو: خه لکی به صرايت و حنه به لييت؟ سه يره به صرايی حنه به لي بن، فقيهی نابيناش به رسقی ده داته وه: شتيکی سه يتر ليره دا هه يه: كورد بيت و رافزی- شيعه بيت، بهاءالدين على ش شهرم دا يگرت و بيده نگ بو (۲).

هه روه ها دانيشتوانی جه زي ره ی بو تان كه كوردی سو ننه بوون، كه ريبان له شاعير حه مده ی جه زه ری (م: ۶۵۱/ك ۱۲۵۳) ده بو وه و ته كفيريان ده كرد، چونكه شيعه يه كي توندره و بو (۳)، كه چي كوردانی دانيشتووی نه ها وه ند شيعه ی دوا زده ئيمامی بوون (۴). له روژگاری مه غو لی به دوا وه هو زي زه نگه نه بوون به شيعه، سه رانی زه نگه نه لافی ئه وه ليده دن كه باب و با پيرانيان له رو پره سمی به خاكسپاردنی ئيمام حوسين دا ناماده و به شدار بوونه، بيگومان ئه م لاف و كه زافه هيچ راستی و بنا ميه كي ميژوويی نيه و زاده ی سه رده می سه فه ويه.

ج- له بزافي بابه كي خوره می (۲۰۱-۲۲۳/ك ۸۱۷-۸۳۸):

له سه ره تاي سه ده ی ۳ كوچي / ۹ زايینی ميلله تانی هه ري می نازه ربيجان له نازه ر و ئه رمه ن و كورد، به شداريبان له شوپشي بابه كي خو پره می كرد، خو پره می تاین و

(۱) ناوی ته واوی (نورالدين ابوطالب عبدالرحمن بن عمر بن أبي القاسم بن علي بن عثمان البصري الحنبلي) يه، سالی ۱۲۲۷/ك ۶۲۴ز له گوندي عه بدليانی به صرا له دا يکبو وه.

(۲) "عقد مرة مجلس بالمستنصرية للمظالم، وحضر فيه الأعيان، فاتفق جلوس الشيخ -نورالدين- إلى جانب بهاء الدين بن الفخر عيسى...، فقال له ابن الفخر عيسى: من أين الشيخ؟ قال: من البصرة. قال: والمذهب؟ قال: حنبلي. قال: عجباً! بصري، حنبلي؟ فقال الشيخ: هنا أعجب من هذا: كُردِي رافضي. فجل ابن الفخر عيسى وسكت. وكان كُردياً رافضياً. والرفض في الأكراد معدوم أو نادر. الصفدي، نكت الهميان في نكت العميان، ص ۱۷۰، ابن رجب، ذيل طبقات الحنابلة، ۱۹۸/۴. و پروانه: شمس الدين محمد بن علي الداودي (ت: ۹۴۵هـ/۱۵۳۸م)، طبقات المفسرين، دار الكتب العلمية (بيروت: ۱۹۸۳)، ۲۸۵/۱.

(۳) تاريخ الإسلام، ۹۳/۴۸، الصفدي، الوافي بالوفيات، ۱۳/۱۶۱-۱۶۲.

(۴) قزوينی، نزهة القلوب، ص ۱۱۹.

بیروباوپیکی دیرینی نه ته وه ئیرانیه کانه^(۱) و به پاشماوهی مه زده کی و مه جوسی داده نرین و تا سه دهی ۴ کۆچی/ ۱۰ زایینی له تازه ریجان و هه مه دان و دینه وه هر مابون^(۲).

ئه وهی راسته وخۆ په یوه ندیاره به کورده وه ئه وهیه که هۆزه کورده کان هر له سه ره تای هه لگیرسانی ئه م شو پر شه وه رۆلکی سه ره کی و به رچاویان تیدا گپاوه، سه ره پای ئه وهی چه ند ئاماژه یه کی ناراسته وخۆ له سه رچاوه سریانی و ئه رمه نیه کان هه ن نیشانده دن که خودی بابک له وه ده چیت کوردییت^(۳)، هه رچی سه رچاوه ئیسلامیه هه کانی شه ئه وا ناراسته وخۆ ئاماژه به وه ده که ن که خوره مییه کان هر کورد بوون، یه عقوبی ده لیت: خوره مییه کان سه ره تا له دیهاته کانی قامدان له نیوان ئه صغه هان و ئه هواز ده رکه وتن که دانیشته وانه که ی کورد و میله تانی دیی عه جه من و دانیشته وانی دیهاتی فه مان کورد و خوره مین^(۴).

سالی ۲۱۸ ک/ ۸۳۳ ز به هه زاران که س له دانیشته وانی هه ریمی چییا بوونه خوره می و له شاری هه مه دان کۆبونه وه، خه لیفه (المعتصم) که ئه وه نده نه بوو پۆستی خیلافه ی گرتبووه ده ست، چه ند جار هیزی سه ربازی ره وانه کرد بۆ له ناو بردن و بلأوه پیکرانیان، سه رچاوه کان ئیسلامیه کان ده لێن نزیکه ی شه ست هه زاری (؟) لیکوشتن و ئه وانه ی ده ربازبوون رووه و ولاتی رووم- ده وله تی بیزه نتی هه له اتن، بیته وه ی له چاره نویی خوره میه هه له اتووه کان بدوین^(۵)، وه لی سه رچاوه بیزه نتیه کان ده گپه نه وه که ئه و خوره مییه هه هاتنه ولاتی رووم، کورد بوون و هر کوردی کیش سه رۆکایه تی

(۱) بۆ پتر پیژانین ده رباره ی ئه م بابته به وانه: د. حسین قاسم العزیز، البابیة، الإنتفاضة ضد الخلافة العباسية، دار المدی (دمشق: ۲۰۰۰).

(۲) ابن الندیم، الفهرست، ص ۳۴۲.

(۳) به وانه: الکرد فی العصر العباسی، ص ۱۱۱-۱۱۳.

(۴) البلدان، ص ۴۴، و به وانه: مروج الذهب، ۳/ ۲۹۳.

(۵) تاریخ الیعقوبی، ۲/ ۳۳۱، تاریخ الطبری، ۸/ ۶۶۷-۶۶، مسکویه، تجارب الأمم، ۳/ ۴.

ده کردن که ناوی دروستی نارسیسه لای ته بهری و نه صیره لای مه سعودی^(۱) وله سه رچاوه بیزه ننتیه کان به شیوهی نه صر هاتووه و به کورد دانراوه و له کاتی ته عمیدا ناوی نرا (ئیوفوب).

نارسیس یان نه صری کورد چووه پایته ختی ده ولته تی بیزه ننتی و کچه میریکی خزمی مالباتی ئیمپراتور ئیوفیلی کوپی میخائیل (۲۱۴-۲۲۷ک/۸۲۹-۸۴۲ن)ی خواست و خوی و نه و شازده هه زار خوره میه ی یاوه ری له لایه ن ئیمپراتوره وه له سوپای بیزه ننتی ری کخرانه وه و ره وانیه به ره ی رۆژه لات کران تا درۆژه به شه پ بده ن و هاریکاری له شگری بیزه ننتی بکن له هیژکردنه سر پایه گاکانی ده ولته تی عه باسی، خوره میه کان به کرده وه سه لماندیان و رۆلی گرنگ و دیاریان گپرا له هیژشه به رفراوانه که ی بیزه ننتی و له گرتنی شاره کانی زیتره^(۲) و سمیسات و مه لاتیه و تالانکردنیان، هه روه ها له بهرگه گرتن له هیژشی سوپای عه باسی بۆ سه ر شاری عه موریه و ده ریا زکردنی گیانی ئیمپراتوری بیزه ننتی، دوا ی سه رکه وتنی سوپاکه ی (المعتصم) که به خوی سه ره رشتیی ده کرد.

سه رچاوه بیزه ننتیه کان ناکۆکن له سه ر چاره نویسی ئیوفوبی کورد، هه ندیکیان ده لئین له کاتی گرتنی شاری عه موریه کوژراوه، هه ندیکی دی ده لئین به فرمانی ئیمپراتور له ژبزه مینی کۆشکه که ی کوژراوه و ئیغانده ر لوسه ر له کتیبه که یدا نیگار یکی بلاو کردۆته وه که بردنی سه ری براوی ئیوفوب پیشان ده دات بۆ ئیمپراتور سیوفیلیۆس له سه ره مه رگی دا^(۳)، فازیلیف (۱۸۶۷-۱۹۵۳) بۆچوونی دووه می به نه فسانه داناره ده لئیت دووره له راستیه وه، که چی بۆچوونی سیهه م پئیوایه له تیکه له چوونه کانی پاش شه پی عه موریه کوژراوه و نه م بۆچوونه یان پتر له راستیه وه نزیکه^(۴).

(۱) تاریخ الطبری، ۵۶/۹، مروج الذهب، ۴/۴۷۳.

(۲) بېوانه: فازیلیف، العرب والروم، ص ۱۴۲.

(Evander Luther, Theophobos Kurdish people, Bizantine Empire, Theophilos, Khurramites, Abbaside Caliphate AL-Mutasim, Acu Publishing 2012..)

(۴) العرب والروم، ص ۱۷۲.

سه‌چاوه میژوییه‌کان له مه‌پ‌رۆلی خوره‌مییه‌کان له‌م شه‌پانه‌ی نیوان ئیمپراتۆری بیزه‌نتی و خه‌لیفه‌ی عه‌باسی بیده‌نگن و زانیاریه‌کی ئه‌وتۆیان تیدانیه، که‌چی هه‌ردوو شاعیر (ابو تمام)^(۱) و (البحتری)^(۲) له‌چهند شیعریکدا له‌هاندان و ستایشکردنی خه‌لیفه‌ی عه‌باسی و فه‌رمانده‌ به‌شداربووه‌کان، ناراسته‌وخۆ باسی خوڤه‌مه‌کانیان کردووه و به‌مه‌ش پشت‌راستی ئاخافتنی سه‌چاوه‌ بیزه‌نتیه‌کان ده‌که‌نه‌وه^(۳).

عیصمه‌تی کورد که‌ خاوه‌ندی باژیری مه‌رهند بوو له‌ باکووری ده‌ریاچه‌ی ورمی، که‌سایه‌تیه‌کی دیی کورده‌ و به‌شداریی له‌ بزافی خوڤه‌می کردووه و بووه‌ به‌ ئه‌سپه‌هبد- سه‌رله‌شکر و گه‌وره‌ فه‌رمانده‌ی بابه‌ک، به‌لام سه‌نگی له‌م بزافه‌ بزوه‌ و ئه‌وه‌نده‌ی ده‌رباره‌ ده‌زانریت که‌ سالی ۲۲۰/ک/۸۳۵ز له‌ لایه‌ن (محمد بن البعیث)ی دۆست و زاویه‌وه که‌ مولکداریکی عه‌ره‌ب بوو، به‌ فیلّ به‌ند کرا و راده‌ستی خه‌لیفه‌ (المعتصم) کرا، دوا‌ی ئه‌وه‌ی ژماره‌یه‌ک له‌ هاوکاران‌ی له‌ قه‌لای شاهی کوژان، خه‌لیفه‌ش پاش ئه‌وه‌ی زانیاریی گرنگی ده‌ریاره‌ی بابه‌ک و سروشتی ناوچه‌که‌ی لێوه‌رگرت، به‌ندی کرد و تا سه‌رده‌می خه‌لیفه‌ (الواثق)ی کوپ‌ی هه‌ر له‌ زیندان مابوووه^(۴).

هاوکات له‌گه‌ڵ بزافی بابه‌کی خوڤه‌می، کوردانی چیبایه‌کان به‌شدارییان له‌ بزافی مازیاری کوپ‌ی قارن (۲۲۴-۲۲۵/۲۳۹-۸۴۰ن) کرد، لێره‌ش زانیاریمان له‌ تاکه‌ هه‌والیک تینا‌په‌ریت، مازیار داوای له‌ کورده‌کان کرد مولک و سامان و به‌روبوومی مولکداران تالان بکه‌ن^(۵).

(۱) أبو تمام: حبيب بن أوس الطائي(م: ۲۳۱/ک/۸۴۶ن)

(۲) البحتري: الوليد بن عباد(م: ۲۸۴/ک/۸۹۷ن).

(۳) بۆ پتر پیژانین ده‌ریاره‌ی رۆلی کورده‌ خوره‌مییه‌کان بروانه‌ کتێبه‌که‌م: الکرد فی العصر العباسي، ص ۱۳۸- ۱۴۶.

(۴) تاریخ اليعقوبي، ۲/۳۳۲-۳۳۳، الكامل، ۵/۴۳۳.

(۵) مسكويه، تجارب الأمم، ۴/۵۷.

۳-۳. که سایه تیه کوردهکان له دامودمزگاگانی خیلافه:

تا ناوه پراستی سه دهی ۳ کۆچی ۹/ زایینی، هۆز و بنه ماله دهسترۆیشتوو هکانی کورد، به ره و هند و گزرانه وه هیشتا هۆگری ژبانی سروشتی و ئاسایی خۆیان بوون و به دیهات و ههرد و کێوه کانی کوردستانه وه گریدرا بوون و به پێچه وانهی میلیله تانی دیکه ی دهووبه ره وه، ههنده تیکه ل و ناشنای سیاسهت و دهولهت و کۆمه لگای ئیسلامی نه بوو بوون، بۆیه دهگمهن که سایه تی کورد له داموده زگا کارگێری و دارایی و لهشکری و قه زاییه کانی خیلافه هه بوون، نه وانهی ههشن رۆلی لاره کێیان گێراوه و پێزانینش ده ریاره یان که مه، گێلۆی کورد (جیلویه الکردی)^(۱) سه رکرده یه کی لهشکری بوو له سوپای خلیفه (الأمین: ۱۹۳-۱۹۸ ک/ ۸۰۹-۸۱۴ ن) و هیهچ پێزانینیک له دور ناسنامه ی نیه و تهنا ههنده ی له باره وه ده زانریت که له شه ره کانی نیوان (الأمین و المأمون) سالی ۸۱۲/ ک ۱۹۶ ز کۆژا^(۲).

خالیدی کورپی جیله وه یه که رهنگه کورپی جیله وه یه ی کورد بیته، نه میش به رپرسیکی دارایی خیلافه بوو و تهنا یه کجار ناوی هاتوه^(۳).

وا دیاره چند نه ندامیکی دیی نه م مالباته پله و پایه ی جۆربه جۆریان وه رگرتوه، له وانهش محمه دی کورپی حه سه نی کورپی جیله وه یه که نه میش نه وه ی جیله وه یه یه و له سه رده می خلیفه المستعین (۲۴۸- ۲۵۲ ک/ ۸۶۲-۸۶۶ ن) به رپرسی (المعونه) بووه له شارۆچکه ی عه کبرا که ده که ویتته باکوری به غداوه له نزیک دوجهیل^(۴)، دووریش نیه چیای گیله وه یه - کوه گیله وه یه له لورستان به ناوی نه م بنه ماله کورده وه ناو نرابیته.

مالباتی یه زدانرۆژ یه کێکی دیکه یه له و مالباته کوردانه ی له داموده زگاگانی خیلافه ی عه باسی خزمه تیان ده کرد، عیسا ی کورپی یه زدانرۆژ دۆست و لایهنگری به رمه کیه کان و به رپرسی ده زگای جل نه خشانندن (دیوان الطران) بوو، له نسکری

(۱) نه م ناوه له سه رچاوه عه ره بیه کانا به (جیلویه) هاتوه و راسته که ی گێلۆ - گیله وه یه یه.

(۲) تاریخ یعقوبی، ۳۰۹/۲.

(۳) ابن خلکان، وفیات الأعیان، ۵۱۹/۲-۵۲۰.

(۴) تاریخ الطبری، ۲۸۹/۹.

بهرمه‌کیه‌کان بهرکه‌وت و له کاره‌که‌ی لایرا و ده‌ست به‌سه‌ر هه‌موو سامانه‌که‌ی دا گیرا، پاشان بۆی گێڤدرایه‌وه، هاوکات نوسه‌ری (الفضل بن الریعم) بوو، جه‌ه‌شیا‌ری (م): ۳۳۱/ک/۹۴۳ن ده‌لێت عیسا‌ی کوپ‌ی یه‌زدان‌پۆژ یه‌که‌م نوسه‌ر بوو شاش- شاشکی‌ی له‌سه‌رنا^(۱).

موسای کوپ‌ی عیسا، وه‌ک باوکی نوسه‌ری (الفضل) بوو، هاوکات وه‌رگێڤێکی ناودار بوو و له‌ زمان‌ی فارسیه‌وه‌ کتێبی وه‌رده‌گێڤایه‌ سه‌ر عه‌ره‌بی^(۲)، که‌چی عه‌لیی کوپ‌ی عیسا له‌ داروده‌سته‌ی یه‌حیا‌ی به‌رمه‌کی بوو و بۆ ماوه‌یه‌کی درێژ و تا رۆژگاری خه‌لیفه (المتوکل: ۲۳۲-۲۴۷/ک/۸۴۷-۸۶۱ن) باجگ‌ری خه‌راج بوو له‌ چه‌ند هه‌ریم و ناوچه‌یه‌ک^(۳)، له‌ هه‌واڵێکی دیی هه‌مان سه‌رده‌م دا، ناوی جه‌عه‌فری کورد هاتووه‌ که‌ ئه‌ویش نزیک‌ی به‌رمه‌کیه‌کان بوو^(۴).

میر عه‌لیی کوپ‌ی داودی کوپ‌ی روه‌زاد، که‌سایه‌تیه‌کی ناوداری ده‌قه‌ری هه‌کاریی رۆژه‌ه‌لاتی موصلّ بوو^(۵)، له‌ روداوه‌کانی نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی ۳ کۆچی/ ۹ زایینی چه‌ند جارێک ناوی هاتووه‌، مه‌سه‌ودی کۆشک و ته‌لاره‌کانی بینیه‌وه‌ له‌ لیواری خابور^(۶).

خه‌لیفه (المعتمد) بۆ بنه‌بهرکردنی باری ئالۆز و ناانارامی موصلّ و ده‌وروبه‌ری و زق‌پاندنه‌وه‌ی هه‌بیه‌ت و سه‌روه‌ریی خه‌یلافه‌ بۆ شاره‌که‌، بپارییدا عه‌لیی کوپ‌ی روه‌زاد (ابن روه‌زاد) بکاته‌ والیی موصلّ، به‌لام هه‌لێژاردنی کوردێک با که‌سایه‌تیه‌کی هه‌لکه‌وتوو و لیوه‌شاه‌وش بێت بۆ به‌رپۆه‌بردنی ولایه‌تی موصلّ، له‌ لایه‌ن که‌سانێکی موصلّاویه‌وه‌ به‌

(۱) الوزراء والکتاب، ص ۲۱۰.

(۲) ابن النديم، الفهرست، ص ۲۴۵. له‌ ژۆریه‌ی ده‌ستنوس و چاپه‌کانی کتێبی (الفهرست) دا به‌ (الکردي) ناوبراوه‌ و له‌ چه‌ند ده‌قدا (الکردي) بووه‌ به‌ (الکسروي) و له‌ گه‌ل (الکسروي) یکی دیدا به‌ یه‌ک که‌س دانراون.

(۳) تاریخ اليعقوبي، ۲/۳۴۳.

(۴) تاریخ الطبري، ۹/۳۵۵.

(۵) پروانه: ابن العديم، بغية الطلب، ۵/۲۴۳۵.

(۶) التنبيه والأشراف، ص ۵۴.

کاریکی ناپه سه‌سند و ناب‌جئ ژمئردراوه، بۆیه ماوه‌یه‌کی کورت له‌سه‌ر کاره‌که‌ی مایه‌وه، له‌مباره‌یه‌وه شاعیرێکیان گوتوو‌یه‌تی:

مارأى الناس لهذا الدهر مذ كان شبیهاً

ذلت الموصل حتى أمر الأكراد فيها^(١).

له‌ سالێ ٣٠١ك/٩١٣ز عه‌لیی كۆپى خالدى كورد كرا به‌ والیى حلوان^(٢) و له‌ كۆتاهى سه‌ده‌ی ٣ك/٩ز، بۆ جارى یه‌كه‌م و به‌ راده‌یه‌کی هه‌ستپێكراو، كوردی ده‌قه‌رى رێگای خوراسان و ناوچه‌كانی باكوری رۆژه‌لاتی به‌غدا له‌ تاومه‌ سه‌ریازیه‌كانی سه‌ریه‌ خیلافه‌ خزمه‌تیان ده‌کرد^(٣).

له‌ ده‌ستپێکی سه‌ده‌ی پاشتر، رێژه‌ و رۆلی له‌شكریی كورد به‌ره‌به‌ره‌ به‌رزده‌بێته‌وه و ده‌نگوباسیان له‌ سه‌رچاوه‌كان دا روونتر به‌رچاو ده‌كه‌وێت، به‌تایبه‌ت له‌ ریزی میلیشیاكانی گه‌وره‌ میرانی تورك، ئه‌وانه‌ی بوونه‌ میری میران (أمیر الأمراء) له‌ به‌غدا وه‌ك (ابن رائق: ٣٢٤-٣٢٦ك/٩٣٦-٩٣٨ز) و بوچمك (٣٢٦-٣٢٩ك/٩٣٨-٩٤١ز)^(٤).

مه‌مه‌دی كۆپى یه‌زدا- یه‌زدا ندادی شاره‌زوری (ابن یزدا)، جیگیری میری میران (ابن رائق) بوو به‌سه‌ر به‌صراوه‌، دواى له‌ده‌ستدانی به‌صرا به‌ به‌رپرسی شوهرته‌ی به‌غدا دايمه‌زاند، ماوه‌یكیش جیگیری بوو له‌ هه‌له‌ب و دیمه‌شق، دواى كوژدانی (ابن رائق) سالی ٣٣٠ك/٩٤٢ز، مه‌مه‌دی كۆپى ته‌فه‌جی ئه‌خشید (٣٢٣-٣٣٤ك/٩٣٥-٩٤٥ز) هێرشى كرده‌ سه‌ر دیمه‌شق، مه‌مه‌دی كۆپى یه‌زدا دیش شاره‌كه‌ی راده‌ست كرد، ئه‌خشیدیش له‌ شوێنی خۆی داينایه‌وه و دواتر بانگه‌یشتی كرده‌ مصر و كردی به‌ به‌رپرسی شوهرته‌ی خۆی و تا مردنی سالی ٣٣١ك/٩٤٣ز له‌ پۆسته‌كه‌ی مایه‌وه^(٥).

(١) الكامل، ١٣٦/٦.

(٢) صلة تاریخ الطبري، ص ٤٤.

(٣) تاریخ الطبري، ٨٩/١٠-٩١.

(٤) أخبار الرازي، ص ٢٦٢، تکملة تاریخ الطبري، ص ٢١٣.

(٥) أخبار الرازي، ص ١١٩-١٢٠، الكامل، ٤٤٦/٦، ٤٨٢، الصفدي، تحفة ذوي الالباب، ص ٢٩٠.

عەلانی کۆپی کەشمەرد- خۆشمەرد و ئەحمەدی برازای دوو سەرکردەن لە مالباتی کەشمەرد- خۆشمەردی کورد و لە روداوێکی سالاڤانی (۲۹۱-۳۱۲ک/۹۰۴-۹۲۴ن) چەند جارێک ناماژە بە رۆڵیان دراوێ لە سوپای عەباسی و نەخاسە لە پێکدادان و شەپەرەکانی قەرامیتە، ئەحمەد سالتیک والیی شاری رەحبە و دەقەری رینگای فورات بوو، سالی ۳۱۲ک/۹۲۴ز ئەحمەد و کۆپکی و چەند سەرکردەیی عەباسی کەوتنە داوی قەرامیتەکان و دەستبەسەر کران، دواتر داوی بەردانی پەییوەندی کرد بە (أبو الهیجاء الحمدانی) یەو^(۱).

کورد لە ریزی لەشکری ئەو هیز و دەوڵەتە تانەش خزمەتیان دەکرد کە پەلیان دەهاویشت بۆ ناوچەییەکی کوردستان، یاخود لە هەریمەکانی دەورووبەر دەرە کەوتن، کوردیکی ژۆر هەبوون لە نێو سوپای میرنشینهکانی رۆژەللات: سامانی، زە یاری^(۲)، بوەیی و حەمدانی لە موصل، دواتریش لە سوپای عەقیلی، مزیدەیی لە حیلە^(۳) و فاتمی لە مصر، شاعیر (حیص بیص: م/۵۷۴ک/۱۱۷۸ن)، بە بۆنەیی کۆژانی میر (المظفر بن أبي الهیجاء) ی کوردەوێ لە شەپکی میری مزیدەیی دا، شیوێ نامەییەکی نوسیوێ^(۴).

۴.۳. دەستپێکی رابوونی سیاسی کورد:

لە نیوێ دووێمی سەدەیی ۳ک/۹ز یەو، بەرەبەرە لە ناوچە شاخاویەکانی کوردستان، ژمارەییە کە سەرۆک هۆزی کورد دەرکەوتن و هەریە کە و حوکمی چەند قەلا و شورای قایمی گرتە دەست و تا رادەییە کە کاروباری ناوچەکانی ژێر دەسەلاتی

(۱) تاریخ الطبری، ۹۶/۱۰، ۱۰۹، ۱۳۰-۱۳۱، الكامل، ۳۱۰/۶.

(۲) عتبی، تاریخ یمنی، ص ۱۸۹، ۱۹۷، ۲۲۹.

(۳) برهانه: أبو البقاء الطلي (ق ۶/۱۲م)، المناقب المزیديّة في أخبار الملوك الأسيديّة، مكتبة الرسالة الحديثيّة (عمان: ۱۹۸۴)، ص ۵۲.

(۴) الأصفهاني، خريدة القصر، القسم العراقي، ۳۴۲/۲. بۆ پتر پیتزانین دەربارەیی رۆلی سەربازیی کورد لە سوپای دەوڵەتان برهانه: مەهدی عوسمان هەرۆتی، رۆلی سەربازیی کورد لە دەوڵەت و میرنشینه ناکوردییەکان (هەولێر: ۲۰۰۸).

هه‌لده‌سوپراند و سه‌روه‌ری و ده‌سه‌لاتی ره‌های به‌سه‌ر نه‌ندامانی هۆزه‌که‌ی دا ده‌شکا و خیلافه‌ی عه‌باسی بوون و کاریگه‌ریه‌کی ئه‌وتزی له‌و ناوچانه‌دا نه‌مابوو، له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی ریزدار و سه‌رچاوه‌ی ده‌سه‌لاتی شه‌ری بوو، بۆ یه‌که‌م جار ده‌سته‌واژه‌ی سه‌رۆکه کورده‌کان(الرؤساء الأکراد) له سه‌رچاوه‌کاندا به‌رچاو ده‌که‌وێت که له شاره‌زور و جه‌زیره و هه‌کاری و ئازهریجان و لوپستان ده‌رکه‌وتن^(١) و له نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی دواتر ژماره‌یان زیاتر بوو و هه‌ندیکیان به‌ناو ده‌ناسرین.

له ولاتی شاخاویی هه‌کاری:

- شه‌دادی کورد له قه‌لای حه‌سه‌نیه - زاخۆ.

- جه‌عفر له قه‌لای ئه‌رده‌مشت.

له شاره‌زور و چیبیاکان:

- مووسای کوپی میهران، میریکی نه‌ناسراوه و له ناوه‌پاستی سه‌ده‌ی ٣/٩ز و

پایه‌دار بووه و وه‌ک پێشتر باسکرا هاوده‌می زه‌یدییه‌کانی ته‌به‌رستان بوو^(٢).

- حوسینی به‌رزه‌کانی باوکی حه‌سه‌تۆ.

- ونداد و غانم کوپانی ئه‌حمه‌دی عه‌یشانی، خالوانی حه‌سه‌تۆ.

- ابن ابي الربيع الكردي.

- عه‌لانی کورد(أبو الشوك الكردي؟).

- مسافری کوپی سه‌هلان، خاوه‌ندی نه‌هاوه‌ند.

ده‌قه‌ری شاره‌زور هه‌رچه‌ند له سامه‌پای پایته‌ختی ئه‌و کاته‌ی خیلافه‌ی عه‌باسیه‌وه

نزیك بوو، له هه‌موو ده‌قه‌ره‌کانی دیی کوردستان پتر ده‌سه‌لاتداریتی کوردیی تیادا دامه‌زرا،

ئهم ده‌قه‌ره هه‌ر له کۆنه‌وه زیندی ژماره‌یه‌ک هۆز و خیل و تیره‌ی به‌هیز بوو: به‌رزه‌کان،

گه‌لالی، عه‌یشانی، باپی‌ری، سیوه‌یلی که خاوه‌ندی چه‌ندین قه‌لا و شارۆچکه‌ی شوره‌دار

بوون، له‌وانه: سامه‌گان، دارانا‌باد، پیر، سه‌روان، زه‌لم، قسنان، دزدان، تیرانشا.

(١) تاریخ الطبری، ٤٠/١٠، التنوخی، نشوار المحاضرة وأخبار المذاكرة، ٢٠٨/٣، تجارب الأمم، ٢٥٠/٥،

الکامل، ١٤٨/٦، ٣٢٩.

(٢) ابن حزم، جمهرة أنساب العرب، ٦٧/١.

ئەم ھۆزانە تا رادەپەیکى بەرچاۋ سەرپەخۆيى خۆيان دەستەبەر كىرەبۇر و كاروبارى سىياسى و ئابورى و دارايى ناۋچەكە بەدەست خۆيانەۋە بوو، والى و باجگر و كارگىزپانى خىلافە سام و دەسلەتتىكى و ايان نەبوو، خەلكى شارۋچكەى شارەزور بە گشتى نازا و جوامىز و شەپكەر و جەربەزە بوون^(۱) و ھەندە گوپراپەيلى دەۋلەتى ناۋەندى نابوون، بۇ خۆپاريزى پشتيان بە قايمى و پتەويى شارۋچكەكە دەبەست، لەمبارەپەۋە گەپۆكى ناۋدار ئىستخپى(م. پاش ۳۴۰ك/۹۵۱ن) دەلئيت: "شارەزور شارىكى بچووكە، كوردەكان دەستيان بەسەردا گرتوۋە... نە مىرى تىدپايە لە تەرەف سولتانهۋە و نە باجگر..."^(۲) گەپۆكىكى دى كە لە ناۋەراستى سەدەى ۴/۱۰از چۆتە شارەزور و بە چاۋى خۆى بارودۆخى ناۋخۆيى ناۋچەكەى بىنيوۋە، دەلئيت: "شارەزور برىتتەلە چەند شارۋچكە و دىھاتىك... شارىكى تىدپايە پىي دەگوتريت (نېم ئەزرا)، خەلكەكەى ياخىن لە سولتان... زۆرەپەى مىرەكانيان لە خۆيانە... فىرى ياخىبوونن لە خەلىفەكان"^(۳).

ھاۋكات لەگەل حوسىنى بەرزەكانى، برايان ونداد و غانم كورانى ئەحمەدى عەيشانى حوكمى پانتايىپەكى بەفراوانى ھەرىمى چىيايان دەكرد كە لە سنورى شارەزورەۋە تا دىنەۋەر و نەھاۋەند و سامەغان و چمكىكى نازەربىجانى دەگرتەۋە و ھەر يەكەيان سوپاپەكى چەند ھەزارى ھەبوو، غانم قەلای قسنانى كىرەبوۋە بارەگای خۆى و قەلای غانم ئابادىشى بنىاد نابوو، وندادىش چەند قەلایەكى بەدەستەۋە بوو.

ئەم دوو بنەمالە دەسلەتدارە تىكەلاۋى و ژنخوزىيان لە نىۋاندا ھەبوو، حوسىنى بەرزەكانى خوشكى غانم و وندادى خواستبوو، مىرانى عەيشانى درىژەيان بە فرمانپەۋايدا تا ونداد سالى ۳۴۹ك/۹۶۰ز مرد و كورپەكەى (أبو الغانم عبدالوهاب) شوپىنى گرتەۋە و دواى سالىك غانمىش مرد و كورپەكەى ئەبۇدەبىسم شوپىنى گرتەۋە^(۴).

لە ھەرىمى جەزىرە:

(۱) مسكويه، تجارب الأمم، ۴۴۴/۵.

(۲) المسالك والممالك، ص ۱۱۸، ابن حوقل، صورة الأرض، ص ۳۱۴.

(۳) الخزرجي، الرسالة الثانية، ص ۱۰-۱۱.

(۴) الكامل، ۱۲۴/۷.

- (ابن الضحاک الکردي) له قه لای جه عفری (?). سالی ۳۱۵ک/ ۹۲۷ز.

- به شنه و بییه کان له قه لای فه نهک.

له لوپستان:

- محمه دی کوپی عوبه یدولای کوپی هه زارمێرد- نازامه رد.

- برایان به در و نه بومه نصور^(۱).

له نازه ربیجان و هه کاری:

- دهیسه می کوپی ئیبراهیم شادکۆ- شادکویه^(۲).

- جه عفری کوپی شکویه- چه کویه- چه کوی هه دبانی له سه لماس.

- محمه دی کوپی حه سه نونی کورد که گوندی محمه دیه ی که ناری زئی مه زنی

به دهسته وه بوو^(۳).

له نیوان نه م میرانه دا، دهیسه می کوپی ئیبراهیم شادکۆ- شادکویه ی کورد^(۴) (۳۱۵-

۳۴۶ک/ ۹۲۷-۹۵۷) ناودارترین و به دهسه لاتترین میری کورده و زۆریه ی شار و ناوچه کانی

نازه ربیجانی له ژێر دهستدا بوو.

ئیبراهیم شادکۆی باوکی دهیسه م، دوا ی شکستی خه وارچ له سالی ۲۸۲ک/ ۸۹۵ز هاوپی

له گه ل دهسته یه ک له سواره ی خه وارچ هه له ات بۆ نازه ربیجان و له وی کچی سه رداریکی

کوردی خواست، دهیسه م به ره می نه و ژنخوازیه یه بوو^(۵).

(۱) قه زوینی نامازه ی به به در و نه بومه نصور داوه، میژوونوسانی دی نه م هه واله یان پشتراست نه کوردۆته وه،

تاریخ گزیده، ص ۵۳۸.

(۲) شادکویه لای (ابن حوقل) به شادلویه هاتووه و راسته که ی شادکویه - شادکۆ یه.

(۳) صورة الأرض، ص ۲۶۰.

(۴) سه رچاوه کان هیچ گومانیان له وه نه بووه که دهیسه م کورد بووه و کوپی ئیبراهیم شادکۆ بووه، دایکیشی

کچی سه رداریکی کوردی نازه ربیجان بووه و هه رده م به دهیسه می کورد (دیسیم الکردي) ناوی هاتووه، که کچی

مینۆپسکی به بی به لگه ده لئیت دهیسه م له باوکیکی عه رب و دایکیکی کورده. تاریخ قفقاز، ص ۱۶۴.

(۵) تجارب الأمم، ۲۵۰/۵.

دهیسه م که گه و ره بوو په یوه نډی کرد به (یوسف ابن ابی الساج) والی والی نازهریجانته وه و به پله کانی سوپادا سرکه وت تا بووه چیگری والی، که والی ناوبراو سالی ۳۱۵ک/۹۲۷ز له شه ری قهرامیته کان کوژرا، دهیسه م شوینی گرت وه.

کاتیک سرکرده تورک و دهیله مه کان و عه ره به حه مدانییه کان و فرمانده سرپازیه کان، هموو هه ری م و ناوچه کانی روزه لاتی ئیسلامییان بۆ خویان پوان کرد و ته نها به غدا و ده ورپشتیان بۆ خلیفه هیشته وه، دهیسه می کوردیش دریقی نه کرد و کونترولی هه ری می نازهریجانی کرد و بۆ ماوه ی سی سال دریژه ی به ده سلات دا و به ری به شالوه کانی دهیله م و خه زه ری گرت.

دهیسه م هه نگاوی باشی به ره و سرپه خوی نا و بۆ ماوه ی ده یان سال و له چه ند شاریک، دراوی به ناوی خوی وه لی دا و تا ئیستا سیژده دانه له دراوه کانی دوزرونه ته وه^(۱).

به م جوړه ده بینین له ماوه ی (۲۵۰-۳۳۴ک/۸۶۴-۹۴۶ن) ژماره یه که قه واره ی سیاسی ناوخیی له زوری ی ناوچه کانی کوردستان دامه زران له شیوه ی قه لاداریتی، سهرداریتی خیله کی، میرنشینی بچوکی نیوچه سرپه خۆ، که هه نډیکیان هه رزوو له ناو بران و هه نډیکی دییشیان به رگه ی رۆژگاریان گرت و بوونی خویان پاراست و بوونه بناغه بۆ میرنشینه سرپه خوی کانی سرده می بوه یی، ده سه لاتی دهیسه م بووه ریخوشکه ر و به ردی بناغه بۆ ده رکه وتنی میرنشینی ره وادی له نازهریجان و به هه مان شیوه میرنشینی عیشانی بووه به ردی بناغه بۆ ده رکه وتنی میرنشینی حه سه تویی به رزه کانی له شاره زور و چیاکان^(۲).

(۱) آرام تیغیغوندیان، دراسات إستشراقیه، ص ۳۵۶. زانیم توپژه ری روسی ا. ا. بیکوف گوتاریکی زانستی ده ریاره ی دراوه کانی دهیسه م نوسیوه و سالی ۱۹۶۰ له مؤسکو بلاو کراوه ته وه، به هاوکاری راسته و خوی به ریژ نه رده لان له تیف خوینکاری دکتورا له روسیا گوتاره کم په یدا کرد و د موصلم بۆتانی، ماموستای خانه نشینی کولژی چاندنی زانکزی دهۆک به سوپاسوه به ده نکه مه وه هات و گوتاره که ی وه رگیزیه سهر زمانه عه ره بی واپریاره له ژماره ی داهاتوی گۆهاری ژین، ژماره (۱۱) بلاو بکریته وه. بپوانه پاشکوی (۸).

(۲) بۆ زانیاری زیاتر بپوانه په رتوکیکم به ناویشانی: چه ند لیکولینه وه یه که ده ریاره ی میژوی کورد له سه ده کانی ناوه پاستدا، نه کادیمیای کوردی (هه ولئیز: ۲۰۰۸)، ل ۶۱-۲۳.

۵۳. کورد له زهرادهشتیهوه بو ئیسلام:

راستییهکی بهلگه نه ویسته که بلأوبوونهوهی ئیسلام له کوردستاندا و به موسلمانبوونی کورد خالیکی وهرچهرخانی هه مه لایه ن و هه ره مه زنه له دیرۆکی کوردا و له گشت بواره کانی کۆمه لایه تی و ئایینی و سیاسی و رۆشن بیری جفاکی کورده واری رهنگی دایه وه، ده سه لات و فه رمان په وایی له فارسه ساسانیه کان و میره خۆجیهیه کانه وه گوێزایه وه بو دهستی عه ره ب، مزگه وت و حوجره کان جیگای ناگرخانه و په رستگا کانیان گه ته وه، له نه جامدانی ئه رک و رۆپه سمه ئایینییه کان دا له جیاتی پیر و بابا و قه شه و مووغ- مووک^(۱)، مه لا و فه قی و شیخ و صوفی ربهیری خه لکیان ده کرد و ریگای راستی خوداناسینیان پیشان ده دان، به لام ئه م وه رچه رخانه هه رگیز کوتوپ و ده موده ست به رپانه بوو و له شه و و رۆژێکدا رووی نه دا، به لکو سه دان سالی خایاند تا زۆریه ی هه ره زۆری کورد بینه موسلمان.

بی گومان سه روه ست و تۆبۆگرافیا و هه لکه وته ی جوگرافیای کوردستان هه ر له دیرزه مانه وه، که لیک جارن رۆلی سه ره کی و یه کلاکه ره وه ی گۆپاوه له چیکردن و ئا راسته کردنی میژووی کوردا، هه له ت و زه نویر و چیا سه خت و بلنده کانی کوردستان هه رده م پارێزه ر و نیگه هبانی خۆپسکی زمان و که له پور و دابونه ریت و جلو به رگی کورده واری بوون و له مپه ر و په رزینی به رده م ته وژم و کاریگه ریه هه مه چه شه نه بیانیه کان بوون و کاریکی وایان کرد میله ته ی کورد پیگیر و گوێزایه لی بیروباوپی دیرینی خۆیان بن و مۆرک و ناسنامه ی خۆیان تا راده یه کی زۆر بیاریزن.

به لگه و ئاماژه کان و لیدوانی گه رۆکه کان ده یسه لمینن که ریژه یه ک له کورد و خه لکی کوردستان به لای که مه وه تا ناوه پاستی سه ده ی ۳/ک ۹ له سه ر ئایینی زه راده شتی ما بوونه وه.

(۱) له شیعه یکی سه رده مانی جاهیلی دا، ناوی هه رابده ی شاره زور هاتوه، هه رید- هه ریت و اتا ئه و پیاوه ئایینییه ی کاروباری ناگرخانه کان هه لده سو پینیت:

لقیناهم بجمع من علاف ویاخیل الصلادمة الذکور

فلاقت فارس منا نکالا وقتلنا هرابذ شهرزور

دلفنا للأعاجم من بعید بجمع کالجزیره فی السعیر. تاریخ الطبری، ۳۲/۴.

دهگپنهوه که قازیی ناودار شورهب^(۱)، له پرسپیکی قهزائی دا، گوئی بۆ گهواهیی کۆمه له خه لککێک شلکردوه که له وه دهچوو کورد بن و له وه نه دهچوو موسلمان بن^(۲).

تهنانهت دانیشتووایی شارۆچکهی دزدان له شاره زور تا نا ئومید نه بوون له پاراستنی ئایینی دیرینی خۆیان نه بوون به موسلمان^(۳) و دانیشتووایی شارۆچکهی بیر-بیاره، دواى نزیکهی سه ده و نیویک له فه تحکردنی ناوچه که یان، ئەمجا بوونه موسلمان له سه مه زه بهی شیعی صالحي زهیدی، گوايه ئەم کاره به ههول و کوششی شۆرشگپری شیعی زهیدی کورپی عه لیلی کورپی حوسینی کورپی عه لی سه ری گرتوه^(۴).

به لام ده کریت بلین ئەم ئاخفتنه وا نییه و ده بیته راست بکریته وه، چونکه زهید نه هاتۆته شاره زور و سالی ۱۲۱ک/۷۳۹ز له کۆفه و له سه رده می خه لیفه هیشام بزافتیکی به رپا کرد و دواى سالیك هه ر له کۆفه کوژرا و بزافه که ی خامۆشکرا، وه لی و دياره شیعه زهیدیه کان له لایه نگران و شوینکه وتووایی گه وره بانگخوازی زهیدی (الحسن بن صالح : ۱۶۸ک/۷۸۴ز) که به (الصالحیه) ده ناسران له غیابی ده سه لاتیکی ناوه ندیی به هیزدا دزه یان کردۆته کوردستان و خۆیان گه یاندۆته ناوچه شاخوایه په رگیر و دووره ده سه تکانی شاره زور و دانیشتووایی شارۆچکهی بیر-بیاره یان کردۆته موسلمان له سه مه زه بهی خۆیان، بۆیه هه چ سه یه ر نیه ئەگه ر شاره زور به ولاتیکی پر له دوژمنان له کورد و که سانی دی وه صف بکریت^(۵).

له راستیدا بانگخوازه زهیدیه کان له هه ری مه کانی ده یله م و ته به رستان و چیبیاکان کارا و چالاک بوون و له ناوه راستی سه ده ی ۳ک/۹ز میرنشینی زهیدییان دامه زرانده، هه ر له میانه ی

(۱) القاضي ابو أمية شريح بن الحارث بن قيس الكندي (م: ۸۷/ک/۷۰۶ز).

(۲) القاضي وكيع، أخبار القضاة، ۲/۳۱۸.

(۳) الخزرجي، الرسالة الثانية، ص ۱۲، معجم البلدان، ۵/۱۶۵.

(۴) الرسالة الثانية، ص ۱۱.

(۵) الكامل، ۶/۶۸.

ئەم پەيوەندى و دۆستايەتتەدا، شاعىرىكى عەلەوى زەيدى لە تەبەرىستانەو ھەلھات بۆ كوردستان و ھاناي بۆ مەر مۇساي كۆپى مېھرانى كورد ھىنا و دالەدە درا^(۱).

لە لايەكى دىيەو تە ناوھەراستى سەردەمى عەباسى، لە چەند گۆشە و كەنارىكى كوردستان و نەخاسەمە لە ناوچە شاخاويەكانى ناوچەركەى ولات، ئاگرخانەكان ئاوەدان و برەودار بوون و ئاگرى پىرۆز بلىسەى دەدا، زەردەشتىەكان بۆ بەجىھىنانى ئەرك و فرمانە ئابىنىەكان لە ھەموو لايەكەو ھەرويان تىدەكرد.

ئەو گەپۆكەكان بە كوردستاندا گۆزەريان كردووە، بە چاوى خۆيان پەرىستا و ئاگرخانەكانيان دىتووە، (بىن رستە: م. ۲۹۰/ك. ۹۰۳) ھاتۆتە كوردستان و گوندىكى كوردنشىن دەداتە ناسىن بە ناوى ئاخوپىن لە نىوان حلوان و خانەقىن و كرماشان و دەلەيت: ئاگرخانەىكى لىتتە لە كەن زەردەشتىيان مەزن و پىرۆزە و لەمبەپ و ئەوپەپى ولاتانەو سەردانى دەكەن^(۲).

ئاگرخانەىكى دىكەى دىرىن و ئاوەدان ھەبوو لە گوندىكى دەقەرى فراھان، لە كۆنەو تە سالى ۲۸۲ك/ ۸۹۵ز ئاگرەكەى دەسوتا، تە سەركردەى توركى ئەبوون(؟) بەرپرسى ولايتى قوم بە لەشكرىكەو ھەرىپىچى گوندەكەى كرد و داگرى كرد و بە مەنچەنىق و ھەپادە شوراي گوندەكە و ئاگرخانەكەى و پىرانكرد و سەكۆكەى ھەلتەكاند و ئاگرەكەى دامركاند^(۳)، كەچى ئاگرخانەكەى شارى ئىدىجى ئاوەندى ھەرىمى لوپستان تە رۆزگارى خەلىفە(ھارون الرشيد) دەسوتا^(۴)، گەپۆكىكى دى ئامازە بە ھەبوونى زەردەشتىيان دەكات لە ھەرىمى چىيا و عىراق^(۵).

نیشانەىكى دىكەى برەو و زىندووى زەرادەشتى ئەو ھەىە كە كورد تە دوو سەدە و نىويك پاش فەتھى كوردستان، پەيفى پەتەى و خۆمالى كوردىيان بەكار دەھىنا بۆ

(۱) ابن حزم، جمهرة أنساب العرب، ۱/ ۶۷.

(۲) الأعلام النفيسة، ص ۱۵۱.

(۳) مختصر كتاب البلدان، ص ۲۲۶.

(۴) معجم البلدان، ۱/ ۲۲۹.

(۵) أحسن التقاسيم، ص ۱۱۲، ۳۰۳.

ناونانی زاروکه‌کانیان که مۆرکی زه‌راده‌شتیی پێوه دیاریبوو، ئه‌وه‌ی راستی بێت زۆرینه‌ی ئه‌و که‌سایه‌تیه‌ کوردانه‌ی وا له‌ سه‌ده‌کانی (٣- ٤/٩- ١٠) ده‌رکه‌وتن و زۆریه‌یان له‌م به‌شه‌ی ئه‌م کتێبه‌ ناویان دایت، ناوی باب یان باپیریان په‌یچی کوردین و ده‌رپری هه‌ست و نه‌ست و بێرکردنه‌وه‌ی کوردن و به‌لگه‌ی ره‌هان له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که کورد تا ئه‌و ده‌مانه‌ نه‌بووبونه‌ موسلمان و نه‌که‌وتبوونه ژێر هه‌ژموون و باندۆری عه‌ره‌ب و ئیسلامه‌وه‌:

- یه‌زدانه‌نۆژ، باپیری نوسه‌ر و وه‌رگێڕ موسای کوپری عیسانی کورد.
- خۆزاد، باوکی محهمه‌دی کوپری خۆزادی شاره‌زوری (م: ٢٦٧/ک/٨٨١ن) له‌ رێبه‌رانی خه‌وارج.

- یه‌زداندا، یه‌زاد، باوکی محهمه‌دی کوپری یه‌زادای شاره‌زوری (م: ٣٣١/ک/٩٤٣ن).
- یه‌زدانیار، باپیری صۆفی ئه‌بو به‌به‌که‌ر حوسینی کوپری عه‌لیی ئورمه‌وی (م: ٣٣٣/ک/٩٤٥ن).
- ره‌زاد- رۆژاد، باپیری میر عه‌لیی کوپری داود که سالی ٢٧٩/ک/٨٩٢ز بوو به‌ والیی موصل.

- هه‌روه‌ها که‌سانی دی هه‌بوون هه‌لگری ناوی کوردیی په‌تی بوون وه‌که‌:
- گێله‌وه‌یه‌- گێله‌ی کورد (جیلویه‌ الکردي)، سالی ١٩٦/ک/٨١٢ز.
- شادکۆ- شادکویه‌ باپیری ده‌یسه‌م.
- به‌هزاد، باوکی عه‌لیی کوپری به‌هزاد- سه‌ده‌ی ٣/ک/٩ز^(١).
- ئازامه‌رد و هه‌زارمێرد، باپیری محهمه‌دی کوپری عوبه‌یدولای میری خوزستان و هه‌زارمێردی باپیری فاته‌مه‌ی هاوژینی (ناصرالدوله‌ی حه‌مدانی (م: ٣٥٨/ک/٩٦٩ن).
- نازیانو، ده‌قه‌ری به‌هیدینان- سه‌ده‌ی ٤/ک/١٠ز^(٢).
- مه‌مشادی دینه‌وه‌ری، سه‌ده‌ی ٣/ک/٩ز.
- مرخۆش- میرخۆش، باوکی جه‌عه‌فری داسنی، ئه‌مه‌ و وێپای چه‌ند ناوی دی.

(١) التنوخي، الفرج بعد الشدة، ٤/٢٣٠.

(٢) الفرج بعد الشدة، ٢/١٠٨، ١٨٤-١٨٦.

هەر يەك لەم کەسایەتییانە لە خێزانیکی نۆژ ژینگەیی خاویڤن و کەشوهه‌وای بێگه‌ردی کوردە‌واریی لە‌دایک بوونه و گۆش و په‌روه‌رده کراون کە هه‌شتا کەلتوری کوردی و نایینی زه‌راده‌شتیی به‌سه‌ردا باو و زال بوو، کەچی خودی ئەم کەسانە دە‌میک دە‌بینه موسلمان و ده‌که‌ونه بن کاریگه‌ریی نایین و رۆشن‌بیری ئیسلامی و زمانی عه‌ره‌بیه‌وه، راسته‌وخۆ ناوی عه‌ره‌بی و ئیسلامی: (محمد، عبیدالله، داود، عیسی، جعفر، علی، أحمد)، له‌ منداڵه‌کانیان ده‌ننن، خۆزاد و یه‌زدانداک ناوی محهم‌د و یه‌زدانیار و به‌زادیش ناوی عه‌لی یان له‌ کورپه‌کانیان نا، نازمه‌رد و هه‌زارمێرد و روه‌زادیش ناوی عوبه‌یدوللا و ئەحمه‌د و داودیان له‌ کورپه‌کانیان نا.

٦.٣. کورد و صۆفیه‌گه‌ری:

صۆفیه‌گه‌ری پانتاییه‌کی به‌رهره‌ له‌ دیرۆکی کوردی سه‌ده‌کانی ناوه‌پاست ده‌گرێته‌ خۆ، هه‌ر له‌ ده‌ستپێکی ده‌رکه‌وتنی ره‌وتی صۆفیه‌گه‌ری و دیارده‌ی گۆشه‌گه‌ری له‌ چقاکی ئیسلامیدا، زاهید و صۆفی و پیاوچاکی کورد ئامه‌ده‌بیان هه‌یه‌ و رۆلێکی بالاییان گه‌یراه‌ له‌ ئاموزگاری و هۆشیارکردنه‌وه‌ی کۆمه‌لگای ده‌ورو به‌ریان و له‌ کورده‌واریدا صۆفی و پیاوچاک و ده‌رویش شانبه‌شانی مامۆستای نایینی و شیخ و فه‌قی ده‌رکه‌وتن^(١).

له‌باره‌ی سه‌ره‌تا و هۆیه‌کانی ده‌رکه‌وتنی بزافی صۆفیه‌گه‌ری و چاووگی په‌یفی صۆفی- ته‌صه‌فه‌وه، رووانین و بۆچوونی جۆربه‌جۆر هه‌ن، صۆفیه‌کان خۆیان هه‌زیان ده‌کرد ناویان له‌ وشه‌ی(الصفاء) یاخود ئەو په‌یفانه‌ی بۆنی خودا په‌رستی و پاقری لێدیت هاتبیت و بنچینه و سه‌ره‌داوی رێبازه‌کیان ده‌گه‌راندوه‌ بۆ سه‌رده‌مانی پیغه‌مبه‌ر(ص) و پێیان خۆش نه‌بوو سه‌ره‌تای ده‌رکه‌وتنیان پاش بخریت، نه‌بادا جیهانه‌ تاییه‌ته‌که‌یان ته‌حریم بکریت و به‌ بیده‌ هه‌ژمار بکریت، له‌مباره‌یه‌وه‌ قوشه‌یری (م):

(١) بگه‌رێوه‌ بۆ د. حه‌یدره‌له‌شکه‌ری، له‌ شه‌ریعه‌ته‌وه‌ بۆ حه‌قیقه‌ت، سه‌ره‌ل‌دانی صۆفیه‌گه‌ری له‌ پانتایی کوردیدا، خانه‌ی موکریان(هه‌ولێر: ٢٠١٢).

٤٦٦/ك/١٠٧٢ (ن) ده لئيت: وشهى صوفى له فهرموودهى: "ذهب صفو الدين وبقي الكدر" هوه
وهرگيراهه، تا ئه م ناوه به سهر صوفيه كاندا چه سپا^(١).

رؤژه لاتناسان رينولد ئه لن نيكولسون (١٨٦٨ - ١٩٤٥) و لويس ماسينون (١٨٨٣ -
١٩٦٢) جهخت له وه ده كه نه وه كه ناوى صوفى له وشهى صوف - خوريه وه هاتوه به
پييهى صوفيه پيشهنگه كان جلى زبرى خورينيان ده پوشي و ده لئين پيويسته هه موو
ليكدانه وه كانى دى رهت بكرينه وه^(٢).

سه بارهت به پيناسهى ته صهوف و صوفيه گهرى، كه ليك پيناسه خراونه ته پروو و ههر
صوفيه كه بۆ خوى و به گوپرهى تيگه هشتنى له و دياردهيهى كه وا ئالودهى بووه
پيناسهى كردوه، نيكولسون ته نها له سى سه رچاوهى صوفيه گهريدا^(٣)، حه فتا و هه شت
پيناسهى له مه پ صوفى و صوفيه گهرى ژماردوه و ده بيژيت ئه م پيناسه جوربه جورانه
نیشانهى ئه وه ن كه به تيپه رپوونى رؤژگار، چه مكى صوفيه گهرى به ره به ره پيشكه وتوه
و گوپراهه و هه نديكيان ده رپرى نواريانى ته نها صوفيه گهرى يان رهنگدانه وهى ره وشى
تايبه تى صوفيه كه له ده ميكي ديارى كراودا^(٤).

ره وتى صوفيه گهرى ره گيكي قوولى له ناو جفاكى كورده واريدا داکوتاوه و رؤليكي
ديارى ديتوه له بلاوكردنه وهى خوداناسى و چاكه كردندا، ههر له ئاكامى چالاکى و
كوششى ريه رانى ئه م ره وته، چه ند ريگريكي كورد ده ستيان له كارى ريگري هه لگرت
و نه ك ههر بوونه مرؤفئىكى چاكه كار و ديندار، بگره بوونه صوفيه گهرى ديار و ناسراو.

(١) الرسالة القشيرية، ص ٢١٦.

(٢) في التصوف الإسلامي، ص ٤٨-٤٩، دائرة المعارف الإسلامية، مادة التصوف، ٢٦٥/٥.

(٣) بریتین له: القشيري، الرسالة القشيرية و العطار النيشابوري (ت: ٦٢٧هـ/١٢٢٣م)، تذكرة الأولياء و
جامى (ت: ٨٩٨هـ/١٤٩٣م)، نغحات الأنس.

(٤) في التصوف الإسلامي، ص ٢٨-٤١.

له نۆیۆ دەستەئە یەكەمە كەلە صۆفییەكاندا، چەند دانە یەكیان كوردبوون وەك ئەبوتاهیری كورد^(۱) و شیخ محەمەدی بەشنەوی ناسراو بە مەمەك و عەكبەری كورد (عكبەر الكُردی).

مخابن هیچ لەمە پ ژیاننامەئە عەكبەری كورد نازانداریت، تەنھا ئەوەندە نەبیت كە سەرەتا سەركرەدی دەستەئەكە رێگر بوو لە كوردستان و ھاو دەمی صۆفیی ناسراو (بُشر الحافی: م ۲۲۷/ك ۸۴۲) بوو و بە دیداری یەكتر گەهیشتون و سەرگوزشتەئە وازمەینانی لە كاری رێگری و بوونی بە صۆفی بۆ بوشر گۆپراو تەو و ھەر لە رێگای ئەم سەرگوزشتەئەو ناوی كەوتوو تە نۆیۆ ھەوال و سەرچاوەكانەو، ئەمەیش پوختەئە سەرگوزشتەكە یەك بە خۆئە گۆپراو یە تەو:

"كاتی خۆئە رێگری دەكرد و دەستەئەكە لە رێگرام لە بەر دەست بوو، رۆژئەكیان ھاو لەنم چوون بۆ رێگری و خۆئەشم لامدایە شوئەئەك بۆ پشوو دان و لە بن سۆبەری سۆ دارخورما راکشام، یەكێكیان بەری پۆئە نەبوو و دوو كەئە دییان خورمایان پۆئە بوو، لێیان وردبوو مەو و بێنیم چۆلەكە یەك لە دوو دارخورما بەردارەكەو بەردەوام خورما دەگوازێتەو بۆ دارە زەرەكە، سەرم سوپما و لە دلی خۆمدا گۆتم شتێكی سەیرە خۆ بۆچو چۆلەكە خورما خۆزنین و دەبیت نەئەئەك لەم كارەئە ھەبیت، بۆئە سەر كەوتمە سەردارەكە و بێنیم كوێرە ماریكی لێئە و چۆلەكەكە خورماكەئە بۆ دینت و دەرخواردی دەدات، لە خۆم رامام و گریام و گۆتم: خودایە ئەم كوێرە ماریەكە پیغەمبەرەكەئە تۆ فرمانی كوشتنی داو، كەچی لەبیرت نەكردوو و ئەم چۆلەكە یەك بۆ تەرخان كردوو خواردنی بۆ بێئەئە، من كە بەندەئە تۆم و دان دەئەئەم كە تۆ خودایەكی یەكتای و لە رێگری دا رزقی حەرامی من دەدەئەت، پاشان یەكسەر شیرەكەم شكاند و خۆلم كرد بەسەر خۆمدا و ھاوارم كرد و بپارمدا واز لە رێگری بەئەئەم، پاشان ھاو پێئەم لێم كۆبوونەو و سەریان سوپما لەو رەوشەئە كەوا تێئەم و لێئەم پرسیم چیت لێئەتووە؟ پێم گۆتن لەگەل خودای خۆمدا پێكەتەو و ئەوانیش گۆتیان ئێمەیش ھاو پاتین و وەك تۆ دەكەئەن، ئەمجا جلوبەرگی رێگری و ھەرچی شتێكمان ھەبوو

(۱) نفعات الأفس، ص ۳۷۱-۳۷۲.

فریماندا و کهوتینه سۆراخی رزقی حالال و بۆ ماوهی سی رۆژ وهك سه رخۆش و سه رسام ده که پراین تا له رۆژی سییه مدا که هیشتینه گوندیک و بینیمان ژنیک کۆیر ده لیت: ئه ری توخودا عه که بهری کوردتان له که لدایه؟ گوتمان به ئی، ئه مجا گوتی ئه وه سی شه وه پیتمبه ر(ص) له خه وندا ده بینم و پیم ده لیت ئه وهی کۆپه که ت به جیی هیشتووه بیده ره عه که بهری کورد که بریتیبوو له چل ده سه ته جلی خام، ئیمه یش لیمان وه رگرت و هه ندیکیمان پۆشی و ئه وانه ی دیمان له که ل خۆمان هینا و که وتینه ری تا که هیشتینه مه که" (۱).

شیخ حه سه نی کورد که وه ره صۆفیه کی دیکه ی کورده و له ته سه وفدا که هیشتیبوه راده یه کی بلند، هه رچه ند له سه رچاوه کانی صۆفیه که ریدا که متر ناسراوه، ده رباره ی پایه به رزی شیخ حه سه ن ئه وه نده به سه بلین که شیخ و مامۆستای صۆفیه ناوداری ئیرانی پایه زیدی به ستامی (م: ۲۶۱/ک/۸۷۵) بووه، به ستامی ئه وه نده ریزی لیده گرت وه صیه تی کوردبوو که کۆپه که ی له کۆپه ی شیخ حه سه نی مامۆستای فراونتر نه بیته (۲).

ئه بویه که حوسینی کۆپه عه لیه کۆپه یه زدانیا ر(م: ۲۳۳/ک/۹۴۵) ناودار به (ابن یزدانیا ر) که له صۆفیه کی ناوداره و له کورده کانی ده فه ری ئورمییه و له ریزی ریبه رانی بزافی صۆفیه که ری هه ژمار ده کریت و خاوه ندی ریچه که یه کی تایبه ت به خۆی بوو و یه کیکه له و صۆفیه کوردانه ی گوته ی (أمسیت کردیا وأصبحت عربياً) خراوه ته پال، سه رچاوه کان به دریزی له سه ری راوه ستاون و دید و سه رنجیان روون کردۆته وه (۳)، شیخ موسای کۆپه عه بدولای کوردی ئورمه وی یه کیکه بوو له خه لیفه کانی (۴).

(۱) ابن مصری، الدرّة المضيئة، ص ۲۳۱-۲۳۲، هه روه ما بپوانه: الصفوري (م: ۸۹۴/ک/۱۴۸۹)، نزّه المجالس ومنتخب النفايس، ۱/۳۹۱-۳۹۲ و پاشکۆی (۲).

(۲) هروی، طبقات الصوفية، ص ۲۰۴، نفعات الانس، ص ۵۴، في التصوف الإسلامي، ص ۲۳.

(۳) الرسالة القشيرية، ص ۲۷، طبقات الصوفية، ص ۴۳۱، ابن خميس الموصلي، مناقب الأبرار ومحاسن الأخيار، ۲/۱۲۱-۱۲۴.

(۴) ابن الفوطي، مجمع الآداب، ۴/۱۰۹.

شاری دینه‌وهر ناوه‌ندیکی چالاکی گردبوونه‌وهی صۆفیه‌کان بوو و به کانگای صۆفیه‌گران (معدن الصوفیة) ناوزده کراوه و صۆفیه‌کانی دینه‌وهر ده‌کرانه نمونه‌ی زۆری، که ژماره‌یه‌کیان به‌خویان دینه‌وهرین وه‌ک مه‌مشادی دینه‌وهری (م: ۲۹۹/ک ۹۱۲) و فارسی دینه‌وهری و ئه‌بو‌عه‌باسی دینه‌وهری (م: پاش ۳۴۰/ک ۹۵۱) و محهمه‌دی کوپری عه‌بدولخالقی دینه‌وهری و ئه‌بو‌به‌کری کوپری داودی دینه‌وهری (م: پاش ۳۵۰/ک ۹۶۱)ن.

له سه‌ده‌کانی (۵- ۶/ک ۱۱- ۱۲)دا، پۆلیکی دیی که‌له‌صۆفی و پیاوچاکی کورد ده‌رکه‌وتن و له‌سه‌ر ئاستی جیهانی ئیسلامی ده‌ناسران و زیاده‌په‌وه‌ی نیه‌ ئه‌گه‌ر بیژین زۆریه‌ی ریه‌ران و پیشه‌نگانی ره‌وتی صۆفیه‌گری هر کورد بوون له‌ وینه‌ی پیر شه‌هریاری هه‌ورامان (تاج العارفین ابو الوفاء الطواني: م ۵۰۱/ک ۱۱۰۷) و ئه‌بو‌به‌کری هاواری و ئه‌بو‌محهمه‌دی شه‌نبه‌کی ئه‌مانیش وه‌ک عه‌کبه‌ری کورد له‌ تافی خوینتگرمی و لاوییان دا کاری رێگرییان ده‌کرد و پاشان بوونه‌ تۆبه‌کار و وازیان له‌م کاسبیه‌ هیتا و ژبانی گۆشه‌گیری و خه‌لوه‌تنشینیان هه‌لبژارد، هه‌روه‌ها به‌قای کوپری به‌تۆ و ئه‌بو‌عومران محهمه‌دی کوپری سه‌عیدی چوپی و شیخ عه‌دی کوپری مسافری هه‌کاری و ماجدی کورد- باوا شاسوار (م: ۵۶۴/ک ۱۱۶۸) و محهمه‌دی کوپری رۆسته‌م ناسراو به‌ شیخ جاکیر- جایگیر (م: ۵۹۱/ک ۱۱۹۵) و وه‌ردان‌شاهی شاهنجانی و محهمه‌دی کوپری عه‌لیی کوپری میهرانی چوپی و چه‌ندانی دی^(۱).

سه‌ربورده و به‌سه‌رهاتی ئه‌م صۆفییانه‌ له‌ سه‌رچاوه‌کانی صۆفیه‌گری هاتوه‌ و به‌ درێژی و زیاده‌په‌وییه‌وه‌ نمونه‌ی پیشبینی و که‌شف و که‌راماتیان خراوه‌ته‌پوو^(۲).

(۱) به‌شی دووه‌می کتییی (له‌باره‌ی که‌لتور و میژوووی کورده‌وه) م ته‌رخان کردوه‌ه بۆ ناسینه‌وه‌ی ژماره‌یه‌که‌ صۆفی و پیاوچاکی کورد له‌وانه‌ی تا ئیستا یاد و شوینه‌واریان ماوه‌.

(۲) په‌روانه: ابن‌المستوفی، تاریخ‌ اریل، ۱۱۴/۲، ۲۶۳، الشطنوفی، بهجة‌ الأسرار، ص ۱۳۱-۱۳۳، الیونینی، ذیل مرآة‌ الزمان، طبعة‌ المجمع‌ الثقافي (أبو‌ ظبی: ۲۰۰۷)، ۲/ ۹۶۶-۹۷۸، ۹۸۶-۹۸۹.

بهشی چوارهم

كوردستان له سهردهمی بوهی

(٣٣٤-٤٤٧ك/٩٤٦-١٠٥٥ز)

(رۆژگاری میرنشینه كوردهگان)

۱۴. بوهیهیهکان، دهرکهوتن و دامه‌زراندنی دهولته:

بوهیهیهکان له بنه‌ماله‌یه‌کی ره‌شۆکی و ده‌ستکورتی ده‌یله‌م بوون^(۱)، ده‌یله‌میش نه‌ته‌وه‌یه‌کی دێرینی ئێرانین و نیشتمانیان به‌ ولات‌ه‌ریمی ده‌یله‌م ده‌ناسرا و ده‌که‌وێته لیواری باشوری رۆژئاوای ده‌ریای خه‌زه‌ر-قه‌زوینه‌وه و هه‌ریمی شاخاویی سه‌خته و هاوسنور و هاوکه‌شوه‌ه‌ای هه‌ریمی چیپا‌کانه.

له ده‌ستپێکی سه‌ده‌ی ۴/ ۱۰ز و له ئاکامی بیهیزی خیلافه‌ی عه‌باسی، ژماره‌یه‌ک میر و سه‌رکرده‌ی سه‌ریازی ده‌ست‌پۆش‌توو له هه‌ریمه‌کانی چیپا و ده‌یله‌م و نازه‌ریجان ده‌رکه‌وتن، عه‌لی و حه‌سه‌ن و ئه‌حمه‌د کورپانی ئه‌بوشوجاع بوه‌یه‌ وه‌ک چه‌کداری سه‌ره‌پۆ و کرێگرته‌ چوونه‌ نێو له‌شکری ئه‌م سه‌رکرده‌نه، سه‌ره‌تا له‌ خزمه‌ت ماکانی کورپی کاکیی ده‌یله‌می بوون، پاش شکانی ماکان له‌سه‌ر ده‌ستی مه‌رداوایجی کورپی زه‌یاری ده‌یلمی، ریزی ماکانیان به‌جیه‌یشت و په‌یوه‌ندییان به‌ مه‌رداویجه‌وه کرد که ده‌ستی به‌سه‌ر هه‌ریمه‌کانی گورگان و ته‌به‌رستان و قه‌زوین و زنجان دا گرتبوو^(۲).

کورپانی بوه‌یه‌ هه‌ر زوو زیه‌کی و لی‌هاتویی خۆیان ده‌رخست و بوونه‌ متمان‌ه‌پێکراوی مه‌رداوایج، ئه‌ویش کار و به‌رپرسیاره‌تی بۆ دابین کردن و برا گه‌وره‌که‌یان عه‌لیی کرده‌ والیی که‌ره‌ج، هه‌نده‌ی پێنه‌چوو عه‌لی و براکانی له‌ بازنه‌ی ده‌سه‌لاتی مه‌رداوایج ده‌رچوون و له‌ ماوه‌یه‌کی کورتدا قه‌واره‌یه‌کیان پیکه‌وه‌نا، عه‌لی کورپی بوه‌یه‌ له‌ ماوه‌ی سالانی (۳۲۱- ۳۲۲ ک/ ۹۳۳- ۹۳۴) ئه‌صفه‌هان و ئه‌رجان و شیرازی گرت، هاوکات ئه‌حمه‌دی برایشی شاری کرمانی گرت^(۳).

مه‌رداوایج سالی ۳۲۳ ک/ ۹۳۵ز به‌ ده‌ستی سه‌ریازه‌ تورکه‌کانی به‌رده‌ستی کوژرا، ئه‌م روداوه‌ش ته‌واو له‌ به‌رژه‌وه‌ندی بوه‌یه‌یه‌کاندا بوو و رێگای بۆ خۆشکردن زیاتر

(۱) پاش پایه‌داربوونی بوه‌یه‌یه‌کان، میژوونوسان کردیان به‌ نه‌وه‌ی شاهانی ساسانی.

(۲) بپوانه: المسعودی، مروج الذهب، ۴/ ۳۳۴-۳۴۲.

(۳) تجارب الأمم، ۵/ ۱۵۸-۱۵۹، ۱۶۸، الکامل، ۶/ ۳۸۵-۳۹۰.

دهسه لاتی خۆیان به رفراون بکن و شار و ناوچه ی دی بگرن و به ره به ره به ره و به غدای پایتهخت ههنگاو بنین، سالی ۳۲۶ک/۹۳۸ز نه حمه دی کوپی بوهیه خوزستانی هوسنوری عیراقیشی گرت، دوی دووسال براکی دی بیان ههسن، شاری واستی گرت و دواتر ههردوو شاری نه صه هان و ره ی گیران، نه مه له کاتی کدا خهلیفه ی عه باسی هیه و یست و دهسه لاتی به دهسته وه نه مابوو و خیلافه له رهوشیکی گه لیک ئالۆز و ئاتارامدا بوو و کیشه و مملانی نیوان سه رکرده تورکه کان و میری میران و دهسه لاتداران تا دههات قولتر ده بوه وه و به ئاره زوی خۆیان گه مه یان به چاره نوی خیلافه ده کرد، تۆزونی تورکی چاوی خهلیفه (المقی: ۳۲۹-۳۳۳ک/۹۴۱-۹۴۵ز) ده رهینا و به لاوه ی نا و کوپیکی خهلیفه (المکفی) ی هینا و کردی به خهلیفه و ناسناوی (المستکفی بالله) ی لیترا، بوه به یهیه کانیش لای خۆیان وه به ره به ره له به غدای پایتهخت نزیک ده بوونه وه.

تۆزۆن سالی ۳۳۴ک/۹۴۶ز مرد و نه بوجه عه فری کوپی شیرزاد (ابن شیرزاد) له شوینی کرایه میری میران و بارودۆخه که پتر ئالۆزیوو و کار به وه گه یشت که س نه ده شیا کاروباره کان برۆینیت و هیمنی بۆ به غدای پایتهخت بگه پینیت وه، هر بۆیه ئینال کۆشه ی به پررسی واست، په یوه ندیی به نه حمه دی کوپی بوه یه وه کرد و ملکه چی و پشتیوانی خۆی بۆ راگه یاند، نه ویش رووه به غذا به پیکه وت و خهلیفه (المستکفی) شادمانیی خۆی به گه هیشتنی ده ربپی و رازی بوو به ئاشتی بهیته ناو به غذاوه و ناسناوی (معزالدوله) ی پهبه خشی و ناسناوی (عمادالدوله) و (رکن الدوله) ییشی به خشی به عه لی و حه سه نی کوپانی بوهیه و ره زامه ندیی ده ربپی ناسناو و کونی هیان له سه ر له دینار و دره می خیلافه بنه خشینریت، هه نده ی نه برد (المستکفی) له خه لیا فه یه تی خرا و له جیگای (المطیع لله) دانرا^(۱).

(۱) (المسعودی، مروج الذهب، ۳۱۷/۴، ۳۳۳، تجارب الأمم، ۱۵۷/۵، ۱۶۲، ۱۶۸-۱۷۳، ۲۷۵-۲۷۶، الکامل،

۴۳۶-۴۳۸، ۴۴۹-۴۵۰، ۵۱۲-۵۱۳، الأریلی، خلاصة الذهب المسبوك، ص ۲۴۸، ۲۶۵.

لێره به دواوه بوه بیهییهکان بوونه فرمانپه‌وه‌ی راسته‌قینه‌ی به‌غدا و خه‌لیفه‌یان ته‌نها وه‌ك هێمایه‌ك هێشته‌وه و بۆ ماوه‌ی پتر له سه‌ده‌یه‌ك (٣٣٤-٤٤٧ك/٩٤٦-١٠٥٥ن) حوكمیان كرد^(١).

بوه‌بیهییه‌كان هه‌ر له سه‌ره‌تاوه، دركیان به‌وه كرد كه ناتوانن به شیوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ ناوچه شاخاویه‌كانی كوردستان به‌پۆه‌ بیه‌ن و به‌ په‌نابردنه‌ به‌ر هێز ده‌سه‌لاتی خۆیان بچه‌سپینن، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی كوردستان -وه‌ك زانراوه- ولاتیکی شاخاوی سه‌خته، چ هێچ هێزێکی بیانی بیری له‌وه نه‌كردۆته‌وه سه‌رپاکی ولاته‌كه‌ داگیر بکات، به‌لكو هه‌رگه‌ف بوه‌ رازی ده‌بوون كه سالانه باج و خه‌راج له رابه‌دارانی كورد وه‌ربگرن، شه‌ره‌فخانی به‌دلیسی (م: ١٠١٠ك/١٦٠١ن) كه به‌ خۆی له میرانی رۆژه‌کیی به‌دلیسه و داگیرکهرانی كوردستانیش دركیان به‌م راستیه‌ كردوه^(٢)، خانه‌کانی مه‌غۆل به‌ هه‌موو توندوتیژیانه‌وه هه‌رچه‌ند کردیان نه‌کارین كورده‌كان ملکه‌چ و ده‌سته‌مۆ بکهن و كوردستان كۆنترۆڵ بکهن، ناچار ملیاندا و په‌په‌وه‌ی ئه‌م سیاسه‌ته‌یان كرد^(٣).

(رکن الدولة) حه‌سه‌نی بوه‌یه‌ی پتر له براکانی شه‌ره‌زای بارو دۆخی تاییه‌تی كوردستان بوو، له نزیکه‌وه ئاگاداری دۆخی میر و قه‌لاداره‌ کوردکان بوو و چاوی له سه‌ره‌پۆیی و زێده‌گافیان ده‌پۆشی، ئه‌گه‌ر پێی بگوترایه‌ کورده‌كان رێگایان بپری و مه‌ر و مالاتیان تالان کرد، یه‌كسه‌ر به‌رسفی ده‌دایه‌وه "قه‌یدی ناكا كورده‌كان پتویستیان به‌ خواردنه"، هه‌رده‌م ده‌یگوت "ده‌وله‌ته‌که‌م په‌یوه‌سته به‌ ده‌وله‌تی کوردانه‌وه"^(٤).

(١) بۆ پتر پێزانین ده‌ریاره‌ی ده‌وله‌تی بوه‌یه‌ی، بروه‌نه: د. محمد حسین الزبییدی، العراق في العصر البويهی، دار النهضة العربية (القاهرة: ١٩٦٩).

(٢) شرفنامه، ص ٦٠. و بروه‌نه: نصوح أفندي مطراقي زاده، رحلة مطراقي زاده، ص ١١٤.

(٣) العمري، مسالك الأبحار، ٣/٢٦٣-٢٦٤.

(٤) "دولتي مقرونة بدولة الأكراد"، تجارب الأمم، ٥/٣٧٧-٣٧٨.

له لایه‌کی دیه‌وه، میرانی بوه‌یه‌یی ژنخوازی و خزمایه‌تیان له‌گه‌ل کوردا ده‌کرد^(١) و پشتیان پیده‌به‌ستن^(٢)، ئه‌بوعیسای کورد به‌پرسیکی سهر به (فخر الدولة: م٣٨٧ ک/٩٩٧ز) بوو و له نامه‌یه‌کدا داوای لیده‌کات چاوه‌دیژی ریگاوبانه‌کان بکات و ریباران پاریزیت و وریای ده‌کاته‌وه که‌مه‌رخه‌می نه‌کات له جیبه‌جیکردنی ئه‌رکه‌کانی^(٣).

میر(مستخص الدولة) باتکینی کورپی عه‌بدو‌لای نه‌شاورى- له هۆزی نه‌شاورى- له سهره‌تای سه‌ده‌ی ١١ه‌ک/١١ز یه‌وه تا له‌ناوچوونی ده‌وله‌تی بوه‌یه‌یی له ریزه‌کانی سوپادا خزمه‌تی ده‌کرد تا بووه سوپاسالار^(٤)، ئه‌بو مه‌نصور حه‌سه‌نی کورپی عه‌لیی به‌شنه‌وی وه‌زیری میر(قوام الدولة) ی بوه‌یه‌یی(م:٤١٩/ک/١٠٢٨ز) خاوه‌ندی کرمان بوو^(٥).

له‌به‌ر ئه‌م هۆکاره و چه‌ند هۆکارێکی بابته‌ی و میژوویی دیکه که وه‌ک ده‌رئه‌نجامیکی گۆرانکاریه ئابوری و کۆمه‌لایه‌تیه‌کانی جیهانی ئیسلامی هاتنه‌ گۆرپی، له سهره‌تای سه‌رده‌می بوه‌یه‌یه‌وه ژماره‌یه‌ک میرنشینی گه‌وره و به‌هیز له ناوچه جۆربه‌جۆره‌کانی کوردستان ده‌رکه‌وتن و هه‌ندیکیان شیوه‌یه‌کی پیگه‌یشتوو و کامه‌لبویی قه‌واره سیاسیه‌کانی سه‌رده‌می پێشتر بوون.

له لایه‌کی دیه‌وه، پاش نه‌مانی سه‌رده‌مانی سه‌روه‌ری و به‌هیزی خیلافه، ده‌گه‌من هه‌ریم له رۆژه‌لات و رۆژئاوای جیهانی ئیسلامی هه‌بوو، قه‌واره‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆ یان نیمچه سه‌ربه‌خۆی تیا دانه‌مه‌زایبیت یان هۆزێکی بالاده‌ست ده‌ستی به‌سه‌ردا نه‌گرتبیت ، سیسته‌می گونجاو و له‌باری حوکمکردن و به‌رپۆه‌بردن وای ده‌خواست پتر له هیز و

(١) به‌ختیاری کورپی (معزالدولة) ئه‌حه‌مه‌د، کچی عه‌سکه‌ری کورد(عسکر الکردي)ی خواست به‌ صیداقی سیسه‌د هه‌زار دینار.

(٢) الصابى، المختار من رسائل الصابى، ص٤٨-٤٩، ابن الفوطى، مجمع الآداب، ٥٣٥/٦.

(٣) رسائل الصاحب بن عباد، ص١٨٤-١٨٦.

(٤) مجمع الآداب، ٤٨٤/٣، ٣٢٢/٤، ١٣٩/٥، ٢٠٣. بروهانه: القبائل والزعامات القبلية الكردية، ص٢١٥-٢١٦.

(٥) النويري، نهاية الأرب، ١٤٩/٢٦.

قەوارەيەکی سیاسی ھەبێت و ھەک پێداویستییەکی ئەو رەوشە نوێیەکی گە جیھانی ئیسلامی پێیدا تێدەپەری.

میرە کوردەکان کاروباری زۆریەکی ناوچەکانی کوردستانیان دەپروان و خواوەندی دامودەزگای لەشکر، دارایی، کارگێری خۆیان بوون و رەزامەندی خەلیفەکی عەباسی یان بەدەست ھێنابوو و دراویان بەناوی خۆیانەو دەردەچواند، پاش نەخشاندنی ناوی خەلیفەکی عەباسی و میری بوەیبی لە روویەکی دراوھەکی و لەخوتبەکی رۆژانی ھەینی دا، ناویان لە پاش ناوی خەلیفەو دەھات و دوایان بۆ دەکرا^(۱).

لەبەر رۆشنایی ئەم راستیانە دەشێن بڵێن میرنشینیەکانی کوردستان لە سەردەمی بوەیبیدا تەواو پێگەیشتن و تا رادەییەکی باش خواوەند ویستی سیاسی خۆیان بوون، بەتایبەت میرانی مەروانی گە ھیچیان گەمتر نەبوو لەو میرانەکی وا لە رۆژھەلاتی ئیسلامی دەرکەوتن.

بەلام مخابن ھێچ کامێکیان خەمی زمان و فەرھەنگ و گەلتوری کوردییان نەخوارد و زیندووکردنەو و خزمەتکردنی زمان و ئەدەب و گەلەپوری نەتەوگەیان بە خەیاڵدا نەھات و چ نەخش و کاریگەرییان نەبوو لە بوژاندنەو و پێشخستنی روناکبیری و ھۆشیاری نەتەوئەیی، بەلکو گۆییان بە پاراستن و تۆمارکردنی دیرۆکی خۆیانیش نەدا و گشت ئەم لایەنەیان بە یەگجاری فەراموش کرد^(۲)، مائی میژوونوسانی غەیرە کورد ئاوا بێت گە ھەرچۆنێک بێت و بە چ ھۆکارێک بووبێت، چمکیکی میژووی کوردیان پاراستو^(۳).

(۱) بۆ پتر پێژانین دەریارەکی پەییوھندی کورد و بوەیبی بڕوانە: قادر محمد حسن، الإمارات الكردية في العهد البويهي، مؤسسة موکریانی (أربیل: ۲۰۱۱).

(۲) جگە لە میرزادە (ابن أبي الهيجاء الروادي) گە پاشتر دێینەو سەری.

(۳) لە وینەکی: (الطبري ومسكويه والروذراوي) - فارس، (هلال الصابي و غرس النعمة بن هلال) - صابئة، (الفارقي وابن الاثير وابن المستوفي) - عەرەب، (سبط ابن الجوزي والذهبي) - تورکمان... ھتد.

٢٤. ره‌وادپیه‌کان (٣٤٣-٤٦٣/ك/٩٥٤-١٠٧٠ز):

أ- ده‌رکه‌وتنی هۆزی هه‌دبانی:

هه‌دبانی، هۆزیکى دیرین و ناسراوه و به‌دریژایی سه‌رده‌می خیلافه‌ی ئیسلامی مه‌زنترین و به‌ریالوترین هۆزی کورد بوو و به‌سه‌ر چه‌ند خێل و تیره و مالباتیکدا دابه‌ش ده‌بوو، هه‌ر چه‌ند ته‌نها ناوی دوو له‌ تیره‌کانی ئاشکرایه:

- مارانی: نیشته‌جیی ناوچه‌ی میڤرگ و که‌ناری زێی مه‌زن و ناوچه‌کانی نیوان موصل و هه‌ولێر بوون^(١).

- ره‌وادى که‌وا دياره‌ کۆچه‌ر و نیمچه‌ کۆچه‌ر بوون، پاشان له‌ ناوچه‌کانی ئورم و شنۆ و سه‌لماس و دوین نیشته‌جیی بوون.

له‌ سه‌رچاوه‌کاندا ناوی هه‌دبانی به‌ (الهذبانية) هاتوه و روون نیه به‌ کوردی چۆن گۆکراوه و له‌ چ په‌یفتیکه‌وه دارپێژراوه و به‌ دوور ده‌زانریت په‌یوه‌ندی هه‌بیت به‌ (هۆزه‌بان) و (ئه‌زه‌نی) په‌وه به‌ واتای گه‌وره‌م^(٢)، چۆنکه‌ وه‌ک ئاشکه‌رایه‌ عه‌ره‌ب زۆرجار له‌ ناوی شوین و که‌سه‌کانا پیت- ده‌نگی (د) نه‌ک (ز) ده‌که‌ن به‌ (ذ)^(٣)، ئه‌گه‌ر وا دابنێین ناوی دروستی ئه‌م هۆزه‌ هه‌دبانی یان هه‌ده‌بانیه‌ وه‌ک له‌ ده‌قیك دا هاتوه^(٤) و نوسه‌رانی عه‌ره‌ب کردوویانه به‌ (الهذبانية)، ئه‌وا هاو‌پای کوردناس ف. مینۆپسکی (١٨٧٧-١٩٦٦)

(١) المنذري، التكملة، ص ١٥٦/٢.

(٢) توێژه‌رانی دی و خۆمیش له‌ چاپه‌کانی پێشتری ئه‌م کتێبه‌ و له‌ کتێبه‌کانی دیم، له‌ نه‌شاره‌زاییه‌وه و امان داده‌نا که‌ ناوی هه‌دبانی له‌ هۆزه‌بانی یان ئه‌زه‌نی په‌وه‌ وه‌رگیراوه.

(٣) وه‌ک چۆن (قباد، سنباد، وه‌سودان، همدان، رود... هتد) یان ده‌کرد به‌ (قباد، سنباد، وه‌سودان، همدان، رود) و (شه‌رزور و زنجان... هتد) یان نه‌کرد به‌ (شه‌رزور و زنجان)، بۆ چاره‌سه‌ری ئه‌م دیاردیه‌ و جیا‌کردنه‌وه‌ی (ذ، ز، ش، ع... هتد) له‌ (د، ر، س، غ)، خاله‌به‌ندی و (الحروف المهملة) و (الحروف المعجمة) دانرا.

(٤) مسکویه، تجارب الأمم، ٩٨/٦.

بین که پییوایه هه ده بانی له هه دیابوه وه ره گپراوه که ناوی دیرینی ده قهری هه ولیر بوو،
ئه وهی پتر ئەم بۆچوونه له راستی نزیک ده کاته وه ئه وهیه که ناوی شوینیکی سر به
حه مدانییه کانی موصل (سه دهی ٤/١٠) به (هذبان) هاتوه^(١).

ده کریت پانتاییه کی به رفراوانی هه ردوو هه ریمی جه زیره و نازه ربیجان به
نیشتیمان و هه واری خیل و تیره کانی هۆزی هه دبانی دابنن، زستانان له دهشتی
هه ولیر و پیده شته کانی نیوان هه ردوو زئی ده گیرسانه وه، و پرای ناوچه دهشتاییه کانی
شنق و ئورمی و نه ریز و سه لماس، هاوینانیش ره وهنده کانی هه دبانی به ره و زۆزان و
کوستانه کانی رۆژه لاتی هه ولیر و نازه ربیجان هه لده کشان.

بۆیه که مجار هه دبانییه کان له کۆتاییه کانی سه دهی ٣/٩ ز ده رکه وتن، کاتیک سالی
٢٩٣/٩٠٦ ز له والی موصل عه بدولای کوپی حه مدان هه لگه پانه وه، به لام ده رکه وتنی
راسته قینه یان ده گه پیته وه بۆ ناوه راستی سه دهی پاشتر، کافیک چه ند بنه ماله یه کی
ده سه لاتداریان پایه دار بوون و حوکی ژماره یه ک باژیر و شاروچکه یان گرته ده ست و
سه ره تا وه ک نیمچه میرنشین ده رکه وتن:

- مالباتی ابوالهیجانی کوپی ره واد له ناوچه گه لیک نازه ربیجان.
- مالباتی شه دادی کوپی کورته ک- کورتق له دوین و گه نجه- جه نزه له ئه رمینیا.
- مالباتی چه کۆ له قه لای هه ولیر.
- مالباتی شکویه- چه کویه- چه کۆ له سه لماس.
- مالباتی (ریبب الدوله) له ناوچه کانی نیوان ئورمی و بارگیری له باکوری ده ریاجه ی
خه لات وان، که ره نگه هه ره وچه ی مالباتی چه کۆ بن.

مینۆرپسکی ده لیت: "له ناو بریکی میژوویدا له نیوان هیرش و فراوانخوازیه کانی
عه رب و شالاره کانی تورکدا-مه به ست سه لجوقییه کانه-واتا له هه ردوو سه دهی سیهه م

(١) بهوانه: این ظافر الأزدي، أخبار الدول المنقطعة، مؤسسة حمادة (أريد-الأردن: ١٩٩٩)، ص ٥٥.

و چواره می کزچی^(۱) / دهه هم و یازدهه می زابینی دوو نه ته وهی به نه ژاد ئیرانی له باکوری رۆژئاوای ولاتی ئیراندا دهسه لاتیان گرتهدست، نه وانیش دهیلمه و کوردن^(۲). وهك پیشتر روونکرایه وه، هر له رۆژگاری فتوحاتی ئیسلامیه وه، گه لیک تیره وخیل و مالباتی عه رب له شاره کانی ته ورپز و ئورمئ و شنق و نه ریز نیشته جئ بوون و بوخویان پاوه ندیان کرد و تا سه ره تای سه دهی ١٠/١٠ز به ده ستیان مایه وه، و اتا تا نه و ده مهی سه ردارانی هۆزی هه دبانی رابوون ناوچه کانیان له عه ربه کان وه رگرتیه وه، گه پیده هیه که به خۆی له وه ده مانه هاتۆته کوردستان، راستیی پیکاره و ده رباره ی شاری نه ریز ده لیت:

"مهمله که تی هۆزی عه ره بی (طی) بوو، خاوه نده که ی (علی بن مُر الطائی) بوو... تا کوردانی هه دبانی شاره که یان گرت و گوند و دیهاته کانیان و پیران کرد و په کی کاروباره کانیان خست و له سه ر نه م کاره به رده وام بوون تا ده سه لاتی سو لتان- مه به ستی خه لیفه یه- لاواز بوو و ترسی هیرشی والیه کانی ده ولت نه ما، نه مجا رابوون به ئاوه دانکردنه وهی شوپنه و پیرانکراوه کان و ناوچه کانیان گه شانده وه و گونده کانیان بوژانده وه، نه م ئاوه دانکردنه وه یه تا چپای سلق و دینه وه ر و ولاتی شاره زوری گرتیه وه"^(۳).

گه پیده کی دی که نه ویش به خۆی له هه مان ده مدا سه ردانی ئازه ربیجانی کردیه وه پشتراستی نه م ئاخافتنه ده کات و ئاماژه به و ئاوه دانیه ده دات که کورده هه دبانییه کان له شنق و ئورمئ هینا بوویانه کایه وه^(۴).

(۱) له راستیدا چوارهم و پینجه می کزچی.

(۲) تاریخ قفقاز، ص ۴۷.

(۳) مسعر بن مهلهل الخزرجی، الرسالة الثانية، ص ۱۰.

(۴) ابن حوقل، صورة الأرض، ص ۲۸۹.

ب- نه ژادی مالباتی ره وادی:

ره وادییه کان مالباتیکی ره سمن و بیگهردی کوردن له هژی هه دبانی، بهر له هر به لگه یه که، نوسه ری میژوی دهر به ند (الباب و الأبواب) هاو دهم و هاو نیشتمانی ره وادییه کان و شه دادیه کان، به راشکاوی رایده گه هینیت که کوردن، موننه جم باشی (م): ۱۱۱۳/ک ۱۷۰۱^(۱) نه زانیارییهی گواستوه ته وه و مینتورسکی بلاوی کردۆته وه^(۲)، سه رچاوه دیزینه کانیش نه راستیه یان سه لماندوه و کوردبوونی میرانی ره وادییان سه لماندوه^(۳).

هه روه ها میر (ابوالهیجاء الهمدانی) خودانی نورمی و خوشکه زای میر وه هسودانی ره وادی^(۴)، که به ناوه که یا دیاره نه ویش هه دبانی بوو، به لام په یوه ندیی نیوان خال و خوشکه زا ناخوش بوو و دژایه تی په کدییان ده کرد، نه مه له ساتیکدا ته کان و په لاماری

(۱) میژوونوسی عوسمانی (أحمد بن لطف الله) ناو دار به موننه جم باشی، کتیبیکی گوره و گرانبه های به ناوی (جامع الدول) داناه و فه صلحیکی بۆ میرنشینی شه دادی ته رخان کردوه که وه کۆی ناشکرای ده کات له سه رچاوه یه که وه وه ریگرتوه به ناوی (تاریخ الباب و الأبواب) که نزیکه ی سالی ۱۱۰۷/ک ۱۱۰۷ نوسراوه و نوسه ره که یه (فه قهیه) خۆی ناساندوه. تا ئیستا کتیبی (جامع الدول) ده ستنوسه و بلاونه کراوه ته وه، مینتورسکی ده قی نه و به شه ی دهر یاره ی شه دادیه کان (باب فی الشدادیه) وه ک پاشکر له کتیبه که ی (لیکلینه وه گه لیک له میژوی قه ففاس) بلاوی کردۆته وه ده لیت: "نه مه به شه ی (تاریخ الباب و الأبواب) سالی ۱۰۷۵/ک ۱۰۷۵ از نوسراوه. له پیش نه و به شه ی که سه باره ت به شه دادیه کان، به کورتی باس له میرانی ره وادیش کراوه"، که چی نه و لاپه رانه له وه ریگرتووی کورتکراوه ی تورکیدا که به ناوونیشانی (صحائف الاخبار) سالی ۱۱۸۰ از چاپکراوه لابلاره، مینتورسکی به هژی براده ریکیه وه نه و لاپه رانه ی ده ستکه وتوه و له کتیبه که ی بلاوی کردۆته وه. تاریخ قفقاز، ص ۲۴۰-۲۴۳.

(۲) جامع الدول، ص ۲۴۰-۲۴۲.

(۳) القلانسی، ذیل تاریخ دمشق، ص ۲۹۱، ابن عساکر، تاریخ دمشق، ۶/۲۶۴، الكامل، ۸/۵۶۶، زبده الطب، ص ۲۵۸.

(۴) ناوی دروستی نه م میره وه هسودانه وه که له ده قه فارسیه کان و له شیعره کانی قه ترانی ته ورپیزی و ناخافتنی ناصری خسروه (سفر نامه، ص ۳۸-۳۹) دا هاتوه و لیره ش هاوشیوه ی ناوی هژی (الهمدانی) له ده قه عه ره بیه کانا ناوی شیوینراوه و کراوه به (هسودان).

تورکه غوزه‌کان گه‌هیشته نازه‌ربیعان و وه‌ک پیشه‌ی هه‌میشه‌بیان ده‌ستیان کرد به ویرانکاری و ره‌شه‌کوژی، (ابن الأثیر) لیره ده‌یسه‌لمینیت که ره‌وادییی‌کان کوردن و ده‌لئیت کورده‌کان هه‌ستیان به مه‌ترسیی غوزه‌ تورکه‌کان کرد و میر وه‌هسودان و میری خوشکه‌زای ناکوژی و ناته‌باهیی نیوانیان وه‌لانا و برپاریان دا به‌ه‌فرا به‌رپه‌چی غوزه‌کان بده‌نه‌وه^(۱).

جگه له‌مه، نوسه‌ری کتییی (حدود العالم) - سالی ۳۷۲ک/۹۸۲ز-، هه‌چ گومان ناهیلئیت‌وه له‌وه‌ی که ره‌وادییی‌کان له هۆزی هه‌دبانیی کوردن و خزمی به‌ره‌بابی هه‌دبانیی‌ه‌کانی هه‌ولین، نه‌وه‌تا له ناساندنی شارۆچکه‌ی ئاهر له نازه‌ربیعان ده‌لئیت: " (ابن رواد) ده‌ستی به‌سه‌رداگرت که له نه‌وه‌ی (الجلندی بن کرک) نه‌ویش نه‌و شاهه‌یه که ده‌گێرپنه‌وه هه‌ر که‌شتییی‌کی له ده‌ریا به‌دی بگردایه زه‌وتی ده‌کرد"^(۲)، لیره مه‌به‌ست له‌و شاهه‌ مله‌وه‌یه که له به‌سه‌رهاتی دیداری موسای پێغه‌مبه‌ر و خدری زینده له قورئاندا باسکراوه^(۳) و به لیکدانه‌وه‌ی موفه‌سیره‌کان گوايه ناوی (الجلندی بن کرک) یان (هدد بن بدد) و له هۆزی نه‌زدی عوممان (أزد عُمَان) بووه و شاهی ده‌ریای عوممان بووه، به‌گیره‌ی هه‌کایه‌تییکی کۆن، کوردانی هه‌دبانیی خودانی هه‌ولیر و نازه‌ربیعان نه‌وه‌ی نه‌و شاهه زۆرداره‌ن^(۴)، بی گومان هه‌بوونی نه‌م په‌یوه‌ندییه هه‌لبه‌ستراوه له‌میژوه‌ فره‌ ته‌شه‌نه‌ی کردبوو و وه‌ک هه‌قیقه‌تییکی لێهاتبوو و له سه‌رچاوه‌گه‌لێک دووباره کراوه‌ته‌وه، شاعیر قه‌ترانی ته‌بریزی (م: ۴۶۵ک/۱۰۷۳ن)، ستایشی میر وه‌هسودانی ره‌وادیی ده‌کات و به "چرای گه‌رگریان" و "شه‌هریان" ی ده‌زانیت:

(۱) الكامل، ۴۱۶/۷، ۱۷/۸.

(۲) أهر: قصبة میمد ملکها ابن رواد من اولاد الجلندی بن کرک وهو الذي ورد انه كان يأخذ كل سفينة

غصباً "، مؤلف مجهول، حدود العالم، ص ۱۲۱.

(۳) ﴿أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدَتْ أَنْ أَعْيِبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا﴾ (الكهف/۷۹).

(۴) تاریخ ابن ابی الهیجاء، ص ۲۱۹، له کتییی (له‌باره‌ی که‌لتورو میژویی کورده‌وه) به درژی ده‌ریاره‌ی نه‌م بابه‌ته ناخه‌فتووم.

چراغ گرگریان شهریار أبو منصور
که شهریار نژاد است و شهریار پناه^(۱).

هرچند که رگر چه مک و واتای دیی هیه، وه ئی من پیموایه لیتره شاعیر
دهیه ویت بلیت که میر وه هسودان نه وهی گه رگر (الجلندی بن کرک) و چرا و شه هریاری
که رگریانه، سهیر له وه دایه ئه فسانه ی گریدانی میرانی ره وادی و هه دبانی به و شاهه
وه همیه ی وا موفه سپره کان هه لیان به ستاوه، تا ئه م سه دانه ی دوابی هر له ئارادا بوو،
ره زا قولیخانی هیدایه ت (۱۸۰۰-۱۸۷۱) میر وه هسودانی ره وادی به یه کیک له شاهانی
که رگری (پادشاهان کرگری) داناوه^(۲).

جگه له وهش، میرانی ره وادی سه ره تا سه ربه بنه ماله ی سالاری مسافری ده یله می
بوون و دیاره هر کورده هه دبانییه کان بوون به شیکی له شگری مسافرییان پیکده هیتنا،
سه ره پای چند به لگه یه کی دی^(۳). که چی رۆژه لاتناسی نه مساوی ئیدوارد قۆن زامباور
(م: ۱۹۴۹) هه ردوو مالباتی ره وادی کورد و سالاری ده یله می تیکه ل کردوو و گوايه
وه هسودان^(۴) و مه لان دوو ناوی ده یله مین^(۵).

جیگای داخه، ئه حمه دی کیسه روی (۱۸۹۰-۱۹۴۵) له مباره یه وه ره خنه له زامباور و
له رۆژه لاتناسی فه ره نسی فردریک ماکلیه ر (۱۸۶۹-۱۹۳۸) وه رگیپی میژوی ئاسوگیکی

(۱) دیوان قطران تبریزی، ص ۳۵۴. له ستایشی میر نه بولحه سه ن له شگری شه دادییش ده لیت:

نخس گردون بر بداندیشان تو پیوسته شد

سعد پیوسته همی بر شهرهای گرگری. دیوان قطران تبریزی، ص ۳۶۶.

(۲) مجمع الفصحاء، ۱/ ۱۷۷۲، په راویزی (۱).

(۳) بگه ریۆه بۆ: النقشبندی، آذربيجان، ص ۹۵-۹۷.

(۴) شاعیر (المتنبی): م ۳۵۴/ک ۹۶۵ن له دوو قه صیده دا، ستایشی میر (عضد الدولة) فه ناخه سه روی
بوه یه ی ده کات به بۆنه ی گه هیشتنی هه والی سه رکه وتنی به سه ر (وهسودان الکُردی) دا، (دیوان
المتنبی، ۲/ ۱۰۸۵-۱۰۸۷، ۱۱۰۰-۱۱۰۳). دیاره ئه م میره کورد نیه و له نه زانیه وه کراوه به کورد،
به لکو ده یله مه و خاوه ندی قه لای تارم (الطرم) بوو.

(۵) معجم الأنساب والأسرات الحاكمة، ص ۲۷۵، ۲۸۶.

نهمه‌نی بۆ زمانی فه‌په‌نسی ده‌گریت، چونکه (ابوالهیجا) ناویکی که ئاسوغیک لئی دواوه به کورد داناو، ئه‌و که میژووی ده‌ربه‌ندی نه‌دیتبوو وای بۆ ده‌چیت که ره‌وادیییه‌کان به نه‌ژاد عه‌ره‌بن و نه‌وه‌ی (الرواد بن مثنی‌ الأزدی) ین، ئه‌و عه‌ره‌به‌ی وا له سه‌روه‌ختی ولایه‌تی (یزید بن حاتم المهلبی: م: ۱۷۰/۷۸۷ن) به‌سه‌ر ئازهریبجان‌ه‌وه، ده‌گه‌ل ده‌یان بنه‌ماله‌ و تیره‌ی دیکه‌ی عه‌ره‌بی یه‌مانی له به‌صراوه هینترانه ئازهریبجان و هه‌ریمه‌که‌یان به‌سه‌ردا دابه‌ش کرا و له ته‌بریزه‌وه تا چپای بود (البذ) بووه پشکی (الرواد الأزدی) و دوا‌ی خۆی کورپه‌کانی بوونه مولگدار و پایه‌داری ناوچه‌که^(۱).

کیسه‌وه‌ی دریزه به ئاخافتن ده‌دات و ده‌لئیت پیویسته جیاوازی بکریت له نئوان بنه‌ماله‌ی ره‌وادییی عه‌ره‌ب و کورده ره‌وادیییه‌کان ئه‌وانه‌ی وا شه‌دادیه‌کانیان تیدا ده‌رکه‌وت^(۲) و پشت به شیعیکی قه‌ترانی ته‌بریزی ده‌به‌ستیت که میرانی ره‌وادییی بردوونه‌ته‌وه سه‌ر عه‌ره‌ب:

گر نسب دارد عرب را فخر دارد بر عجم

گر سخن گوید عجم را فخر باشد بر عرب^(۳).

و ده‌لئیت (ابن الأثیر) یش به عه‌ره‌بی ئه‌زدیی داناون^(۴)، هه‌رچه‌ند میژوونوسی ناوبراو نه‌ک شتی وای نه‌گوتوه به‌لکو به کوردی ره‌وادییی داناون^(۵)، مینۆپسکی یش که به‌خۆی ئه‌و ده‌قه‌ی میژووی ده‌ربه‌ندی بلۆکردۆته‌وه وا جه‌خت له‌سه‌ر کوردبوونی ره‌وادیییه‌کان ده‌کات، که‌وتوه‌ته ژێر بۆچوونی نادرستی کیسه‌وه‌ی و پشتگیری ده‌کات و ده‌لئیت مالباتی میرانی ره‌وادییی به نه‌ژاد عه‌ره‌بی ئه‌زدین و نه‌وه‌ی (الرواد الأزدی) ین^(۶) و له

(۱) البلاذری، فتوح البلدان، ص ۳۲۶، تاریخ الیعقوبی، ۲/۲۵۹.

(۲) شه‌ریاران گنم‌نام، ص ۱۳۶-۱۳۸، ۱۵۵-۱۵۶.

(۳) دیوان حکیم قطران تبریزی، ص ۳۳.

(۴) شه‌ریاران گنم‌نام، ص ۱۳۶.

(۵) الکامل، ۸/۵۶۶.

(۶) نه‌گه‌ر کورده ره‌وادیییه‌کان نه‌وه‌ی میره عه‌ره‌به‌کانی ئازهریبجان و ئه‌رمینیا بوونایه ئه‌وا میژوونوسان ئاماژه‌یان پێده‌دا، وه‌ک چۆن ده‌لئین میرانی شیروان و ده‌ربه‌ند (شیروانشاه) نه‌وه‌ی (یزید بن مزید الشیبانی):

ئاكامى تىكەلبوون و ژنخوازيه وه بوونه ته كورد^(۱)، نهك ئەمەندە بگره گومان له راستىي ئەو دوو دەقهى (ابن الأثير) دەكات كه مىرانى شەدادىي كورد دەگەرپىنتىته وه بۆ هۆزى ره وادى^(۲) و دەلەيت دەبەيت به هۆى هەلهى روونوسکردنه وه بووبەيت و شەدادى به هەله كراوه به ره وادى^(۳)؟^(۴).

سەبارەت به شىعەرەكەى قەترانى تەبرىزى، وهك هەموو دەزائىن گەراندەوى بنەچەى كورد بۆ عەرەب له و دەمانە دياردەيهەكى باو بوو و وهك حەقىقەتەك چەسپى، شاعىرى كورد ئەبووعەبدوللا حوسىنى بەژنەوى(م: ٤٦٥/ك/١٠٧٢) مىرانى بەشەنەوى و هەموو كوردى گەراندەوتە وه بۆ عەرەب^(٤)، سەرانى كورد به خۆيانىش ئەو لىكدانە وه بیان به راست و دروست دەزانى^(٥) و بۆ گومان قەترانى تەبرىزى هەر لەم چواچپە وه يه وه ئەم شىعەرەى گوتوو وه نالەيت له عەرەبى ئەزەدين، قەزوینى كه نزىكەى سەيسەد سال

م ١٨٥/ك/١٠٧٢مىن كه والىي خەليفە (هارون الرشيد) بوو به سەر ئەرمىنيا وه، بپوانە: مؤلف مجهول، فصول من تاريخ الباب والشيروان، ص ١٦١-١٦٠.

(١) تاريخ قفقاز، ص ٤٨.

(٢) الكامل، ٤٠٨/٨، ٤٥٧.

(٣) تاريخ قفقاز، ص ٤٨. له نوسراوێك دا كه لەم دوايانە دۆزراوه ته وه، وه زارەتى فەرەنگى دەوله تى شاهانشاهى له ئىران، دلاوى له مینۆپسكى و ره شىدى ياسمى و محمەدى مەرىوخ كرددوه، له پىناو سەپاندنى روحيەتى ئىرانيبوون لای ميللەتى كورد و له دژى كتیبەكەى محمەد ئەمىن زەكى، مێژووى كورد بنوسنە وه، له وانه يه ئەم دلاواكارىه كارىگەرى هەبوو بىت به سەر را و بۆچوونەكانى مینۆپسكى له سەر مێژووى كوردى سەدەكانى ناوه راسەت و پاشگەزىبوونەى له دانانى گوران- هەورامى به كورد و له گەراندەنەوى كورد بۆ مېديەكان.

(٤) ئەوه تا دەلەيت: مفاخر الكُرد في جدودي و خوة العرب في إنتسابي

له شىعەرەكى دى دەلەيت:

إِنْ يَعْرِفُ النَّاسُ رَسْمَ الذَّلِّ فِي جَهْوٍ فَالذَّلُّ عِنْدَ بَنِي مَهْرَانَ مَجْهُوْلٌ
نَحْنُ الذُّؤَابَةُ مِنْ كُورْدٍ بِنِ صَعَصَعَةٍ مِنْ نَسْلِ قَيْسٍ لَنَا فِي الْمُحْتَدِ الطَّوْلِ.

العماد الأصفهاني، خريدة القصر، قسم شعراء الشام، ٥٤٢/٢، الصفدي، الوافي بالوفيات، ١٢/٦-٧.
(٥) المسعودي، مروج الذهب، ١٠٨/٢.

پاش رەوادىيەكان ژياو، تەنھا مېژوونوسىڭە مېر وەھسودانى كۆپى محەمەدى بردۆتەو سەر ھۆزى ئەزد^(۱)، ئەمەش نەك لەبەر ئەوئى گوايە نەوئى عەرەبە ئەزدىيەكانى ئازەربىيجان سەدەئى ۹/ك-، بەلگە بە پاساوى ئەوئى گوايە نەوئى شاھ (الجلندى بن كركى) لەمەپ بەسەرھاتى موسا و خدرى زىندەن كە وا بلاو و چەسپاوە ەك باسكرا، لە ھۆزى ئەزدى عوممان بوو.

ج- دامەزراندنى مېرنشین و مېرى دامەزىنەر:

دياره سەرچاوە ئىسلامىيەكان ھەوال و روداوەكانى ئازەربىيجان و ئەرمىنيان پشتگوى خستوو بە تايبەت دواى ئەوئى دەسلاتى خىلافەئى عەباسى و بالادەستى بنەمالە عەرەبەكان لەو ھەرئىمانە پراڻەو و برەوى ئەوتۆيان نەما. ھەرەھا (ابن أبى الھىجاء الروادى) لە مالباتى فەرمانزەواى رەوادى، مېژووى ئازەربىيجان و سەرگوزشتەئى بنەمالەكەئى نوسىبوو و كە بە (تارىخ آذربىيجان) ناوى ھاتوو، ەلئى مخابن ئەم مېژوو ە ناو چوو ە ھىچ سۆراخىكى نى^(۲).

لە ناو مېرانی رەوادى دا، مېرئى نى بەو چەشنە ناوى ھاتبئىت، ەلئى مېر(ابو الھىجاء الروادى) و مېر (ابو علي بن ابو الھىجاء) لە كەسايەتییە ديارەكانى ميافارقىن و لە راوئىژكاران و پياوماقولاتى مېرانی مەروانى بوون و دەبئىت پاش لە ناوچوونى رەوادىيەكان پەنايان بردبئىتە بەر ميافارقىن و كچئىكى (ابو الھىجاء) لای يەكئىك لە ئامۆزكانى مېرى مەروانى بوو^(۳) و لەو باورەدام (ابو علي بن ابو الھىجاء) ە دانەرى مېژووى ئازەربىيجان و بە (ابن ابى الھىجاء الروادى) ناسراو ە ناوبراو ە ديارە بە ئومئىد و ھىواى بەرزراگرتن و يادکردنەوئى سەرورەئى لە دەستدراوى باب و باپىرانی مېژووى ئازەربىيجانى نوسىو ەتەو. ھەرەھا (ابن المثنى: م ۵۸۰/ك ۱۱۸۴) كتئبئىكى دانابوو

(۱) نزمۃ القلوب، ص ۱۲۲.

(۲) الصفدي، الوافي بالوفيات، ۴۸/۱.

(۳) الفارقي، تاريخ ميافارقين (استانبول: ۲۰۱۴)، ص ۵۱۹، ۵۴۱.

دەربارەى مېژووى ئازەربەيجان^(۱) و يەككىسى دى لەسەر مېژووى مەراغە^(۲)، دوور نىيە ئەم دوو ناوونىشانە ھى يەك كىتەب بن، (ابن الفوطى: م ۷۲۳/ك ۱۳۲۳) چەند بەرگىكى مېژووى ئازەربەيجانى دىتبوو كە تا روداوەكانى سالى ۵۴۱/ك ۱۱۴۶/زى لەخۆ دەگرت^(۳).

ئەگەر ئەم مېژووانە مابوونايە ئەوا دەكرا گەلەك لايەنى شاراوەى رەوادىيەكان روونتر بىكرايەتەو، بەلام ئەو دەقە كەم و كورتانەى وا لە بەردەستان، ئەو دەسەلمىنن كە لە سالى ئاوەراستى سەدەى ۴/ك ۱۰/ز ھەدبانىيەكان بەردى بناغەى نىمچە مىرنشېنكىيان داناوە كە لە سەدەكانى دوايى دا گەشەى كرد و بوو يەككە لە ھىزە ناوخۆيىيەكانى كوردستان.

زانبارى لەمەپ چۆنىەتى دامەزراندن و ناسنامەى مىرى دامەزىنەر كەمە و ئەوھى ھەشە جۆرە ئالۆزىەكى تىدايە و دەگەل يەككى تارپادەيەك ناكۆكن، (ابن حوقل) لەمىانەى ناساندنى ئازەربەيجان، دووجار ناوى مىر (أبو الهيجاء) ھى ھىتاوہ و دەلەيت: "ئاھر و ھەرزقان"^(۴) لە دەقەرەكانى لە أبو الهيجاء ابن الرواد، "پاشان دەلەيت: أبو الهيجاء كورپى رەوادىيە ئەلف و لام - سالى ۳۴۴/ك ۹۵۵/ز پەنجا ھەزار دىنار و ديارىي ھەك باجى ئەو دەقەرەانەى بە دەستىوہيەتى دەدات بە مەرزەبانى كورپى محەمەدى مسافرى دەيلەمى (۳۳۰-۳۴۶/ك ۹۴۱-۹۵۷)ن^(۵).

لە ھەوالىكى دىدا كە دەگەرپتەوہ بۆ سالى ۳۴۹/ك ۹۶۰/ز دەردەكەوئەت كە حوسىنى كورپى محەمەدى كورپى رەواد، يەككە لە فەرمانزەوايانى ئازەربەيجان و سەر بە مەرزەبانى كورپى محەمەدى مسافرى^(۶).

(۱) ئەدىب و نوسەر: (فخر الدين أبو الفضل إسماعيل بن المثنى التبريزي الواعظ)، مجمع الآداب، ۲/۵۶۳-۵۶۴.

(۲) الوافي بالوفيات، ۱/۴۸.

(۳) مجمع الآداب، ۵/۱۴۹.

(۴) ئەم دوو شارۆچكەيە ھەرامون و ئاوەدانن و دەكەونە باكورى رۆژھەلاتى تەورىزەوہ.

(۵) صورة الأرض، ص ۲۸۹، ۳۰۳، النقشبندى، آذربيجان، ص ۱۱۲.

(۶) تجارب الأمم، ۵/۳۲۷.

دهكړت به دلنځاييپوه بېژن ابوالهيجائي كورې رواد و حوسيني كورې محمهدي كورې رواد هرهيك مړن، چونكه دياردهيهكي باوبوو كه هرهكسايهتيهك به ناوي باپيري يان باپيرهگورهپوه ناوبرت^(۱).

ابوالهيجائي روادى له سرچاوه نرمنهنيهكاندا وهك خاوهندي هير و زاراواند ناوي هاتوه، كيسرهوي پېي وايه هير شاري خوي په و زاراوانديش دهكهويته ناوچي سهلماسهوه^(۲).

كه چي بهگوږهوي نوسهري ميژووي دهرپهاند، محمهدي كورې حوسين يهكهم ميري رواديه و سهرتا تنها ناوچهپهكي نرمنيپاي بهدهستهوهبوو، پاشان دواي زيندانيكردني سالار مرزهباني مسافري له نيوان سالاني(۳۲۷-۳۴۲ك/۹۴۸-۹۵۳ن) چهند شويينيكي هريمي نازرهبيجاني خسته ژير دهسلاتي خويهوه، نهما سالي ۳۴۵ك/۹۵۶ز شاري تهبريزي گرت و ديوارپهندي كرد و كارويارهكاني ريكخست و دواي پينچ سال كرده بارهگاي خوي و بهرهبره ناوچهكاني دهورويهريشي خستهسر^(۳).

مينوپرسكي و نهحمهدي كيسرهوي به پشتبهستن به ناخافتنى ميژوونوسي نرمنهني ناسوغيك پينان وايه مير ابوالهيجاء حوسين تا سالي۳۷۸ك/۹۸۸ز فرمانپهوا بووه و لهم ساله مردوه، وهلي نهقبشهندي به پشبهستن به ناخافتنى نوسهري ميژووي دهرپهاند پينوايه كه پيش سالي ۳۷۳ك/۹۸۳ز مردوه، چونكه لهم سالهدا كورهكهي (ابوالهيجاء) محمهدمملان^(۴) جيگاي گرتوتهوه^(۱).

(۱) شهبان گمنام، ص ۱۶۸، آذربيجان، ص ۱۱۲-۱۱۴.

(۲) شهبان گمنام، ص ۱۶۸.

(۳) جامع الدول، ص ۲۴۱.

(۴) كيسرهوي لهميانهي سوريووني لهسر رهتكردنهوهي كورديووني رواديهكان، دهليت وهسودان و مهملان دوو ناوي دهيلهمين (شهبان گمنام، ص ۱۸۲) و مينوپرسكي دهليت وهسودان و مهملان و نهحمهديل ناوي نيزنين (تاريخ قفقاز، ص ۱۶۵)، راسته يهكهميان ناويكي دهيلهميه، هرچهند وهسودان، وهشودان، وهسوان لهناوه دبانيهكان باوبوو(تاريخ اربيل، ۱/۷۲، ۳۳۲)، وهلي ميم، ميمي، مهملان - ميمي نالان ناويكي كورديه و نووسهري ميژووي دهرپهاند وهك باسكرا دهليت مهملان شيوهي كورديه ناوي محمهده، له راستيدا

میر محمەد۔ مەملانی کوپی حوسین کە ناوی لە سەرچاوەکاندا بە ھەردوو شێوەکە ھاتوو، ئەمیش ھەر بە (أبو الھیجاء) ناو دەبرا و توانیی سنوری خۆی بە فراروان بکات و پاشماوەی مسافریەکان لە ناو بیات و میر مەرزەبانی کوپی ئیسماعیل دەسگیر بکات و بیخاتە زیندانەو، تا وای لیھات تەواو دەستکراوە بێت و وەک گوزاشتیک لەم سەربەخۆیی و سەرورەییە، رابوو دروای بە ناوی خۆیەو لێدا و بۆ خۆشەتی لیکۆلەران، درھەمیکی بە یادگار ماوێتەو^(٣).

لە لایەکی دیەوێ سەرچاوە ئەرمەنیەکان باسی ھێرش و فراوانخوازیەکانی دەکەن بۆ سەر ئەرمینیا^(٣)، تا لە ساڵی ٣٩١ ک/١٠٠١ز مرد و کوپەکە ی ئەبونەصر حوسین چێگای گرتەو، ئەمیش تا ساڵی ٤١٦ ک/١٠٢٥ز میرایەتی کرد، تاکە سەرچاوەی ئەم زانیاریانەش میژووی دەربەندە^(٤).

د- وەھسودانی کوپی مەملان (٤١٦-٤٥٠ ک/١٠٢٥-١٠٥٨ ن):

ئەبومەنصور وەھسودانی کوپی مەملانی کوپی حوسین، ناو دارترین میری رەوادیە و دەنگوباسی لە سەرچاوە ئیسلامییەکانیش ھاتوو و بە خواھندی ئازەربایجان ناو براو، ئەو زۆربە ی ھەریمی ئازەربایجان خستە سەر میرنشینەکە و بە رەزامەندی خەلیفە (القائم بأمرا اللہ: ٤٢٢-٤٦٧ ک/١٠٣١-١٠٧٤ ن) بە فەرمانێرەوای تەوڕیز دانرا^(٥) و کردیە پایتەختی خۆی و لە لایەن دەسەڵتدارانی بوھیی و خەلیفە ی عەباسییەو بە فەرمی

مەملان ناویکی بە کوردیکراو و لە ناو کورد دا بۆ ناوتان بە کارھاتوو و فەقێیە کمان ھە یە لە ھۆزی دۆنبولی بە ناوی (ابوالحسن رضوان بن إبراهیم بن مملان الکردی: م ٥٤٣ ک/١١٤٨ ن)، السلفی، معجم السفر، ١/١٩٦، سەرھای (الحاجب مملان) لە دیوانی خیلافە لە بەغدا، ابن شاھنشاھ، مضمار الحقائق، ص ٢٠٦، ٢٠٩.

(١) شەھریاران گمنام، ص ١٦٤، تاریخ قفقاز، ص ١٧٤، ٢٤١، آذربایجان فی العصر السلجوقی، ص ١١٥.

(٢) Tim Wilkes, Islamic Coins and Their Values (London :2015), Volume 1, page 174.

(٣) بپوانە: آذربایجان فی العصر السلجوقی، ص ١٢٠-١٢٤.

(٤) منجم باشی، جامع الدول، ص ٢٤٢.

(٥) قزوینی، نزمۃ القلوب، ص ١٢٢.

داننرا به دهسه لاتیدا و خوتبه‌شی به ناو ده‌خویندراپه‌وه و خوئی هەر به مه‌ولای دلسۆزی خه‌لیفه‌ی عه‌باسی ده‌زانی و له‌فرمانی ده‌رناچوو و هەر له‌سه‌ر خواستی خه‌لیفه بوو ده‌گه‌ل میر(أبو‌الهيجاء الهذباني)ی خوشکه‌زای پینکه‌اته‌وه، گه‌پیده ناصری خوسره‌و (م: ٤٨١/ک/١٠٨٨)ز سه‌ردانی ته‌وریزی پایته‌ختی کردووه و ده‌لئیت ناوی میر وه‌هسودان له‌خوتبه‌دا به‌م شتیه‌یه ده‌خویندريتته‌وه: (الأمير الأجل سيف الدولة وشرف الملة أبو منصور وهسودان بن محمد مولى أمير المؤمنين)^(١)، شاعیر قه‌ترانی ته‌بریزیش به‌(أمير أجل) ناوی ده‌بات^(٢).

وه‌هسودان وه‌ك هەر میریکی پایه‌دار و سه‌ریه‌خۆ، خودانی داموده‌زگای قه‌زانی و کاگیچی و دارایی بوو و کارگیچان و نوسه‌ران و فه‌رمانبه‌ران کاروباری میرنشینه‌که‌یان راده‌په‌پاند، به‌لام وه‌ك نه‌قشبه‌ندی ده‌لئیت له‌مپروهه پیزانین یه‌کجار که‌مه^(٣)، وه‌لی خۆشبه‌ختانه شیاين نوسه‌ریکی بناسینه‌وه، ئه‌ویش(أبو المظفر إبراهيم بن أحمد بن الليث الأزدي)یه که تا سالی ٤٣٢ک/١٠٤٠ز نوسه‌ری تاییه‌تی میر وه‌هسودان بووه و سه‌ریه‌رشتیی کاروباری دارایی و ریقه‌به‌ریی میرنشینه‌که‌ی کردووه، له‌مه‌ش گرنکتر چیی به‌ده‌م ریگای چوونی له‌کوردستانه‌وه بۆ دیمه‌شق بینیه‌وه و کیتی له‌زانا‌یان و ئه‌دیبان چاوپۆی که‌وتووه، له‌نامیلکه‌یه‌کدا وه‌ك بیروه‌ری یاداشتیی کردووه، (ابن عساكر: م٥٧١/ه٥/١١٧٥)ن نامیلکه‌که‌ی خویندووه‌ته‌وه و به‌گه‌ندی ده‌کات، مخابن هیچ له‌باره‌ی ئه‌م نامیلکه‌یه‌وه نازانریت^(٤).

هـ- هه‌دبانیه‌کانی ئورمێ:

له‌ته‌ك میرنشینی ره‌وادیی دا، مالباتی فه‌رماپه‌وای دیی هه‌دبانی هه‌بوون، له‌وانه‌ش مالباتی(ربیب الدولة الهذباني).

(١) سفرنامه، ص ٣٠.

(٢) دیوان حکیم قطران تبریزی، ص ١٤.

(٣) آذربایجان فی العصر السلجوقي، ص ٣٦١.

(٤) تاریخ دمشق، ٦/٢٦٤.

زانباری دهرباره‌ی نهم لقه‌ی همدبانییه‌کان یه‌کجار که‌مه و له دوو سئ ده‌قی راگوزاری تیناپه‌ریت، هه‌رچه‌ند گومان له‌وه‌دا نیه که (ریبب الدولة) میریکی ده‌سترپویشتوو و جیگای رازه‌مندی و متمانه‌ی خیلافه‌ی عه‌باسی و شایه‌نی وه‌رگرتنی نهم ناسناوه بووه و له‌و ناسته‌ی ده‌سه‌لات بووه بیته‌ زاوای میرانی ره‌وادی، ابو الهیجائی کوپیشی پهره‌ی به‌ ده‌سه‌لات دا و زیاتر له‌ باوانی ناسرا و وه‌ک میریکی کاریگه‌ری ناوچه‌که‌ی لی‌هات و دراوی به‌ ناوی خۆیه‌وه نه‌خشاند و دراویکی دۆزراوه‌ته‌وه ^(۱) و ده‌کریت بلّین ناوچه‌یه‌کی به‌ره‌راوانی به‌ده‌سته‌وه بوو که له‌ نۆرمییه‌وه هه‌لده‌کشا تا‌قه‌لای بارگیری له‌ باکوری ده‌ریاچه‌ی وان له‌ نهرمینیا.

بیزه‌نتیه‌کان ناته‌باهی نیوان میرانی هه‌مدبانیان قۆزته‌وه و به‌ده‌نگ خواستی وه‌هسو‌دانه‌وه چوون و سالی ۴۲۵/ک/۱۰۳۴ز قه‌لای بارگیری یان داگیر کرد، هه‌والی نهم ده‌ستدریژی هه‌هینرایه به‌غدا و بووه مایه‌ی دلگرانی و ناره‌زایی خه‌لیفه (القائم) و یه‌کسه‌ر داوای له‌ وه‌هسو‌دان کرد ده‌گه‌ل میری خوشکه‌زای پیکبه‌ینه‌وه و خۆیان بۆ گرتنه‌وه‌ی قه‌لای له‌ده‌ستدراو سازیده‌ن، نه‌وانیش پیکه‌اته‌وه و له‌شکرپیکیان ئاماده‌کرد بۆ گرتنه‌وه‌ی قه‌لاکه و خۆبه‌خشانیش به‌شدارییان کرد و گه‌مارۆی قه‌لاکه‌یان دا، به‌لام نه‌شییان مه‌به‌ست بپیکن و بیزه‌نتیه‌کان قه‌لاکه‌یان قایمتر کردبوو ^(۲).

پیده‌چیت پاش (ابو الهیجاء)، جستانی برایی شوینی گرتیته‌وه که هه‌چ هه‌والیکی له‌مه‌پ نه‌هاتوو و شتیکی وای له‌باره‌وه نازانین ته‌نها هه‌نده نه‌بیته که نه‌میش هاوتای میره‌ ناوداره‌کانی کوردستان، سه‌ریه‌خۆ و پایه‌دار بووه و ناوی خۆی له‌سه‌ر دراوه‌کانی نه‌خشاندوو ^(۳).

(۱) Tim Wilkes, Islamic Coins and Their Values (London :2015) ,Volume 1, page 174. □

(۲) الکامل، ۱۷/۸.

□ Islamic Coins ,Volume 1, page 174. (بم)

و- هیژشی تورکه غوزه‌کان بۆ سه‌ر ئازهریجان:

له نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی ۵/ک/۱۱، ئازهریجان و هه‌ریمه‌کانی دیی رۆژه‌لاتی ئیسلامی توشی زنجیره‌یه‌که هیژشی به‌ریلاوی غوزه تورکه‌کان بوون^(۱) که سالی ۴۲۹ک/۰۳۷ از گه‌هیشته‌ن ئازهریجان، میر وه‌هسودان بۆ هیژرکردنه‌وه‌ی غوزه‌کان و خۆپاراستنی ولاته‌که‌ی له وێرانکارییان ریگی دانوستاندنی گرته‌به‌ر و ژنیکی لیخواستن، له راستیدا له دۆژیکی باش نه‌بوو بشیته‌ به‌ره‌نگاری ته‌وژمی غوز بکات، چونکه که وه‌ک باسکرا نیوانی له‌گه‌ڵ میر أبو الهیجائی خوشکه‌زای له‌په‌ری ناخۆشیدا بوو.

به‌لام ئه‌م کاره نه‌بووه مایه‌ی ده‌ستبه‌رداریی غوز له کرده‌وه‌ی کوشتن و بپین، نه‌وه‌بوو شاری مه‌راغه‌یان وێران کرد و مزگه‌وتی گه‌وره‌ی شاریان سوتاند و ژماره‌یه‌کی زۆریان له خه‌لکی شاره‌که و له کوردانی هه‌دبانی کوشتن، شه‌پۆلی هیژشه‌کانی غوز - ژماره‌یان له‌سه‌روی سی هه‌زار که‌سه‌وه بوو- قه‌ناعه‌تی به‌ میرانی هه‌دبانی هینا ئه‌گه‌ر یه‌که‌ریز و ته‌با نه‌بن هه‌رگیز له‌م کاره‌ساته‌ رزگاریان نایه‌ت، نه‌وه‌بوو خاڵ و خوارزا که دیتیان توشی چ مه‌ینه‌تیه‌که هاتوون، ئاشتبوونه‌وه و ریگ که‌وتن، هاوالاتیانیش به‌ده‌نگیانه‌وه چوون و پیکه‌وه له غوز هاتنه‌ده‌ست و ته‌نگیان پێهه‌لچنین و تۆله‌یان لیژرکردنه‌وه و په‌رته‌وازه‌یان کردن، کۆمه‌لیکیان په‌لاماری ئه‌رمینیان دا و که‌وتنه کوشتن و تالانکردن و گه‌رانه‌وه ئه‌ورمیه، کوردانی سه‌ر به (ابو الهیجاء) ئه‌مجاره‌ش لییان هاتنه‌ده‌ست و تیگه‌هه‌لچوون و ژماره‌یه‌که له هه‌ردوولا به‌کوشتن چوون^(۲).

میر وه‌هسودان ئه‌مجاره به‌ شیوازیکی دی ره‌فتاری له‌گه‌ڵ غوز کرد و سالی ۴۳۲ک/۰۴۰ از ژماره‌یه‌کی زۆری لی بانگه‌هێشت کردنه خوانیک له ته‌وریز و له‌گه‌ڵ ئاماده‌بوونیان، گه‌لیکی لیگوشتن و سی له سه‌رکرده‌کانیانی ده‌ستگیر کرد، غوزه‌کانی ئورمیه که به‌م کاره‌یان زانی یه‌کسه‌ر له شاره‌که ده‌رکه‌وتن و روویان کرده کێوه‌کانی هه‌کاری^(۳).

(۱) بۆ زیاتر پێزانین بپروانه: آذربایجان فی العصر السلجوقی، ص ۱۲۶-۱۲۸.

(۲) الکامل، ۷/۴۱۵-۴۱۶.

(۳) الکامل، ۷/۴۱۷-۴۱۸، آذربایجان، ص ۱۳۱-۱۳۶.

شاعیری قهترانی ته‌بریزی که ده‌یان قه‌صیده‌ی له ستایش و پیا‌هه‌لدانی وه‌ه‌سودان و مه‌ملانی کوپ‌ی و میرانی دیی ره‌وادی داناوه، له قه‌صیده‌یه‌کدا باسی شه‌پ‌یک‌ی ده‌کات ده‌گه‌ل غوز و سه‌رکه‌وتنی به‌سه‌ریاندا^(۱).

میر وه‌ه‌سودان تا سالی ۴۵۰/ک/۱۰۵۸ز له‌سه‌ر حوکم مایه‌وه و مه‌ملانی کوپ‌ی- مه‌ملانی دوهم^(۲) به رازه‌مه‌ندیی سولتان توغ‌رله‌گ(۴۲۹-۴۵۵/ک/۱۰۳۷-۱۰۶۳ز)ی سه‌لجوقی شوپ‌ینی گرت‌ه‌وه^(۳).

له ده‌ستپ‌یک‌ی سه‌رده‌می سه‌لجوقی دا، (المؤتمن ابو الغنائم مسافر بن ده‌سوزان الکردي) میر‌یک‌ی خاوه‌ند دیوه‌خان و ناسناوی میر‌ایه‌تی و مرؤف‌یک‌ی خوینده‌وار و نه‌ده‌بدؤست بوو، شیع‌ریشی داده‌نا و هاوشینی کوپ‌ی رؤشن‌بیران و لانه‌وازان بوو و دیداری ده‌گه‌ل سازده‌دان و هاوده‌م و دؤستی شاعیر و نوژدار (ابن شبل: م ۴۷۳ک /۱۰۸۰ز)^(۴) بوو و نه‌م دوو به‌یته‌ی بؤ‌گوت‌وه:

يُعني البخيل بجمع المال مدته وللحوادث والوراثة ما يدع
كدودة القزما تبنيه يهلكها وغيرها بالذي تبنيه ينتفع^(۵).
نه‌م میره نه‌ناسراوه دور‌نیه هه‌ر کوپ‌ی میر وه‌ه‌سودانی ره‌وادی بی‌ت.

(۱) دیوان حکیم قطران تبریزی، ص ۹، ۱۴-۱۸، ۲۲-۲۸، ۳۱-۳۳....

(۲) له به‌شی داهاتوو له‌مه‌پ ده‌رکه‌وتنی سه‌لجوقیه‌کان و له‌ناوچوونی میرنشینه‌کانی کوردستان ده‌دویین.

(۳) الکامل، ۱۹۱/۸، جامع الدول، ص ۲۴۲.

(۴) ناوی ته‌واوی: ابو‌علی محمد بن الحسین بن عبدالله البغدادي.

(۵) ابن الفوطی، مجمع الآداب، ۵۷۶/۶.

٣٤. شه‌دادیبیه‌کان (١٠٧٥-٩٥١/ك٤٦٨٣٤٠) له گه‌نجه و دوین:

أ- محهمه‌دی کوپی شه‌دادی ره‌وادی:

شه‌دادیبیه‌کان بنه‌ماله‌یه‌کی کوردی هه‌دبانین، بۆ پتر له دوو سه‌ده و نیو فه‌رمانه‌وایی ناوچه‌گه‌لیکی سه‌ر به ئه‌رمینیا و ئالان- ئارانیان کردووه که ده‌که‌وتنه نئوان هه‌ردوو روباری کوپ و ئاراسه‌وه و نه‌خش و کاریگه‌ری قوولیان به‌جیه‌یشتووه له میژووی قه‌فقاسیای سه‌ده‌کانی ناوه‌پاست و ئه‌لقه‌یه‌کی بزری ئه‌و میژووه پیکده‌هینن.

باه‌خ و گرنگی شه‌دادیبیه‌کان وه‌ک مینۆرسکی ده‌لیت له‌وه‌دایه که راسته‌وخۆ تیکه‌لی و په‌یوه‌ندیان به چالاکي و شه‌پوشۆپ و ئه‌و ناشتی و ریککه‌وتنه‌وه هه‌بووه که له‌گه‌ل ده‌رهاوسئ مه‌سیحیه‌کان له ئه‌رمه‌ن و گورج و ئالان و روه‌س له ئارادابوه^(١).

میژوونوسانی سه‌رده‌می عه‌باسی دیرۆک و سه‌یورده‌ی شه‌دادیبیه‌کانی پشتگۆی خستووه و به‌چهند کورته هه‌والیک گوزارشتی له سه‌روه‌یه‌کانی ئه‌م بنه‌ماله‌ کورده کردووه، به‌لام خۆشبه‌ختانه وه‌ک باسکرا میژوونوسی عوسمانی مونه‌جم باشی له کتیبی (جامع الدول)، پوخته‌ی میژووی شه‌دادیبیه‌کانی (باب فی الشدادیه) له سه‌رچاوه‌یه‌کی ناوچه‌یی و هاوچه‌رخ‌ی میرانی شه‌دادی که سالی١٠٧٥/ك٤٦٨ از نوسراوه‌ته‌وه، وه‌رگرتووه و مینۆرسکی به لیكۆلینه‌وه‌ی زانستی و لیدوانی رده‌وه له کتیبی (لیكۆلینه‌وه‌گه‌لیک له میژووی قه‌فقاسیا) بلاوی کردۆته‌وه^(٢).

ره‌نگه‌یه‌کێک له کێشه‌کانی ئاخافتن له‌مه‌پ شه‌دادیبیه‌کان له‌وه‌ دابیت که کتیبی ناوبراو تاکه سه‌رچاوه‌ی سه‌ره‌کی میژووی میرنشینه‌که‌یه و وا پیده‌چیت نوسه‌ره‌که‌ی کورد بی‌ت، بی‌گومان هه‌واله‌کانی نۆ سه‌رچاوه ئه‌رمه‌نیه‌کانیش به زه‌قی لایه‌نگریان پێوه دیاره و نه‌بوونی سه‌رچاوه‌ی دی که گوزارشت له دیدی هێزه ئیسلامیه‌کان بکات وا ده‌کات هه‌لوه‌سته له‌سه‌ر ئه‌م هه‌والانه بکری‌ت.

(١) تاریخ قفقاز، ص ٣.

(٢) تاریخ قفقاز، ص ١١-٣٣.

به هرحال مונنه جم باشی به پشتبستن به و سه رچاوه یه، له پیشه کی ئه و فه سلای بۆ شه دادییه کانی ته رخان کردوو ده نوسیت:

"بنه ماله ی شه داد فه رمانه وای ئارپان- ئالان و پارچه یه که له ئه رمینیا له ده میر پینکدین و وابزانم کوردن و باره گای ده سه لاتیان باژێری دوییل- دوینه و پاشان جه نزه- گه نجه و سه ره تای ده ره که وتیان سالی ۳۴۰/۹۵۱ز یه و له ناوچوو نیان سالی ۴۶۸/۱۰۷۵ز یه و ماوه ی میرایه تیان سه د و بیست و هه شت ساله"^(۱).

محهمه دی کورپی شه دادی کورپی قرطوق- کورته که بنیادنه ری میرنشینه که یه و میرانی شه دادی هه موو کورپ و کورپه زا و وه چه ی ئه ون و بۆیه به بنه ماله ی شه دادی ناودارن. چۆنیه تی جیکگیربوونی محهمه دی کورپی شه داد و هۆزه که ی له دوین و گه نجه ی ئه رمینیا به لیلی ماونه ته وه، وه لێ هیچ گومانیک له ئارادانییه که کوردیکی ره وادییه و دوو له نه وه کانی گه پیندراونه ته وه سه ره خیلی ره وادی^(۲).

میتورپسکی له خۆیه وه و به بێ به لگه وه که باسکرا، خزمایه تی شه دادییه کان به ره وادییه کان وه ره تده کاته وه و ده لیت شه دادییه کان کوردی ره وادی - ره وه ندین، وه لێ ره وادییه کان عه ره بن و ده رباره ی ئه و دوو ده قه ی که میرانی شه دادیی بر دۆته وه سه ره وادییه کان ده لیت هه له ی نوسه ر یان ناسخی ده قه کانه که ره وادی و شه دادیی تیکه ل کردوو ه(؟)^(۳).

ئه وه ش به دوور نازانین که جۆره نزیکایه تیه که هه بیته له نیوان شه دادی باوکی محهمه د و میر شه دادی خاوه ندی قه لای حه سه نیه- زاخو که به گوته ی میژوو نوسیکی هاوده می نزیکه ی ده هه زار جه نگاوه ری هه بوو و که وته بهر شالاوه به رفراوانه که ی خه لیفه (المعتضد) و قه لاکه ی کاولکرا^(۴).

(۱) جامع الدول، ص ۱۱.

(۲) الکامل، ۴۰۸/۸، ۴۵۷.

(۳) تاریخ قفقاز، ص ۴۸.

(۴) تاریخ الطبری، ۴۰/۱۰.

محهمەدى كوپى شەداد لەو سەردار و سەرۆككۆۆزە پايدارانەى ئازەربەيجان بوو كە سووديان لە بەندکردنى مەرزەبانی كوپى محهمەدى مسافرى دەيلەمى وەرگرت كە لە نۆوان سالانى (۳۳۷-۳۴۲ك/۹۴۸-۹۵۳ن) لای بوهيهيهيهكان بەند كرابوو و هەريەكە و دەفەرئىكى بۆخۆى دايرى و ئەم سالى ۳۴۰ك/۹۵۱ز دەستی گرت بەسەر شارى دوبييل- دويىن دا و دانىشتوانەكەشى پيشوازيان لەم هەنگاوهى كرد و بەپەزنامەندى خۆيان رادەستيان كرد تا بيان پاريزيت لە مەترسى و گچچەلى شەپانگيزانى دەيلەم.

مسافرييهكان خزيان بە فرمانرەواى راستەقىنەى ولات دەزانی و ئەم كارەى مىرى شەدادبييان بە دەستتۆهردان و زيدهگاڤى دانا بۆ سەر سەرورەبييان، ئىبراهيمى كوپى مەرزەبان كە جيگري باوكى بەندكراوى بوو، كاتيك بەم هەنگاوهى مىرى شەدادبى زانى، فرمانى دا بە يەككە لە لايەنگرە مەسيحەكانى هيرش بكاتە سەر دويىن و دورپيچى بكات و مىرى شەدادى دەرپەرئيت، ئەويش بە سوپايەكى پيگهاتوو لە ئەرمن و لەگز و ميللەتانى دى مەسيحەوه روى كردە دويىن، مىرى شەدادبيش دەستپيشخەرى كرد و بە پشتيوانى پياوانى هۆزەكەيهوه لە شار بۆيان دەركەوت و تىكى شكاندن و سەرکەوتوانە كشيەوه دويىن^(۱).

مىرى شەدادى دەيزانى هيزە مەسيحەكانى ناوچەكە لە ئەرمن و لەگز و روس و گورج و ئالانى لە قۆليك و مسافرييهكان لە قۆليكى ديهوه هيندەى بۆيان بلويت كار بۆ نابووتکردنى دەسلەلاتى دەكەن و بە هەر شپوازيك بيت دەخوازن دويىنى لەبن دەست دەرهينن، بۆيه دواى سەرکەوتنى بەسەر ئەرمن و لەگزەكاندا لەسەر داواى خۆى و هاريكارى و پشكدارى خەلكى دويىن قەلايهكى قايم و پتەوى لە تەنيشت شار ئاواکرد و كردىه مال و پايهگای خۆى و خزم و لايەنگرانى و لە كاتى تەنگانەدا و بۆ خۆپاراستن لە پەلامارى كتوپرى نەيارانى بەكاريدەهيتنا.

ئىبراهيمى كوپى مەرزەبان ئەم كردەوهيهى مىر محهمەدى بە ريگاخۆشکردن بۆ دامەزاندنى قەوارەيهكى سەريەخۆ ليكدايهوه و بۆ جاريكى دى لەشكرئىكى لە دەيلەم و كورد و تارميهيهكان خەلكى قەلاى تارم - كۆكردهوه و رهوانەى دويىنى كردن، مىرى

(۱) جامع الدول، ص ۱۵۰.

شەدادبېش بەرگىرى لە خۆکرد، كەچى خەلكى دوڤىن بەرگەيان نەگرت و پشتيان بەردا، ئەوېش ناچار كىشايەو و خۆى لە قەلاكە قايمکرد، پاش ماوئەيكە خەلكى دوڤىن لە ستمى دەيلەمىيەكان چارپست بوون و داوايان لە مېرى شەدادىيى كرد بگەپتتەو دەوڤىن و پشتيوانى و گوپراپەلئىي خۇيان بۇ نوپكردهو، ئەوېش گەراپەو دەوڤىن و كاروبارەكانى رىكخستەو دەستبەكار بوو^(۱).

مەترسىيە هېرش و لەشكركىشى بۇ سەر دوڤىن دومامى نەهات، ئەم جارەيان بوو ئەمانجى هېرشى ئەرمەن و لەگز بە سەركىشىيى خاوەندى جزان لە ئەرمىنيا، مېرى شەدادى لەم بەرەيش بە سەرفەرازى هاتە دەرەو و هەپەشەى ميللەتە مەسحىيەكانى ئەرمىنيا و ئالانى رەواندەو.

مير محەمدى شەدادى كەسايەتەكى چەلەنگ و چاوەترس بوو و بە پشتبەستن بە دلسۆزى و لەخۆبوردەيى خزمان و پياوانى هۆزەكەى لەوانەش برازاكەى شەرەفۆنى كوپى عيسا شىيا بەرسنگى هېرش و پەلامارى نەيارانى بگريت و پىيى خۆى لە دوڤىن قايم بكات و بەرنامەپىژى بۇ چەسپاندى دەسەلاتى بنەمالەكەى بكات.

مەرزەبانى مسافرى سالى ۳۴۲ك/۹۵۳ز لە زىندان نازادكرا و بەو نيازەى سەرجم ئەو ناوچانە بگپرتتەو كە لە كاتى بەنديدا لە دەستدرايوون كەوتەخۆ، ئەو بوو بە راسپاردەى ئەو كۆمەلئى دەيلەم گەمارۆى دوڤىن دا و بە هاوئاھەنگى و ئاسانكارى دەيلەمىەكانى ناو قەلاى دوڤىن گوشارىكى تونديان خستە سەر مېرى شەدادى و هەراسانيان كرد و ناچارىان كرد پەنا بباتە بەر قەلاكەى خۆى، لەو پەش بە خزموكەس و دارودەستە و كەلوپەلەو دوڤىنى بەجپهتتەو و پەناى برده بەر خاوەندى شارى ئيسفرجان و داللدەرا، پاشان بەخۆى چوو لە بيزەنتىيەكان و داواى كۆمەك و هاريكارى لىكردن تا بشيت دوڤىن برفرپتتەو، بەلام داواكارىەكەى پشتگوڤخرا و بە نادلى گەراپەو ئيسفرجان و سالى ۳۴۴ك/۹۵۵ز بە دەرپەدەرى سەرى ناپەو^(۲).

(۱) جامع الدول، ص ۱۶.

(۲) جامع الدول، ص ۱۸-۱۹.

کورد هر له سه ره تاي ناشنابوونی به عه رب و ئيسلامه وه، ناوی محمه ديان ده کرد به مه م- مه مئ، بۆيه محمه دی کوپی شه داديش به مه مئ و بنه ماله کەشی به مه مان- مه مييان ناوده بران و مير فه زلونی کوپی محمه د له لايه ن دۆستیکيه وه به فه زلونی کوپی مامان- مه مان ناوبراوه ^(۱)، ميژوونوسی ئه رمه نی قارتان- سه ده ی ۷/ک ۱۳ز- يش هر به مه م ناوی هيتاوه، وه لئ و ايزانيوه مه م واتای دايکه و ده لئيت له شکری و مه رزه بان و فه زلۆن کوپانی محمه دی شه دادی هه رسيکیان به ياوه ریی دايکیان (!) له ئیرانه وه هاتوون و چوونه ته خزمه تی گريگور خاوه ندی ده قه ری قاریسۆس، پاشان دايکیان (!) له خزمه تی گريگور به جيهيشتوو و ده ستیان گرتوو به سه ر قه لای شمیران؟ و به شيك له خاکی نازۆ دا، پاشان به نامه ی دۆستايه تيه وه ميري گه نجه یان فریودا و به فيل و ته له که کوشتيان و ده ستیانگرت به سه ر شاره که دا و فه رمانه روه ای خویان تیدا دامه زراند، ئه حمه دی کيسره وی گومانی له راستی ئه م ئاخافتنه هه يه وه رخنه ی لی ده گريپ و ده لئيت به مه به سستی شکاندن و له که دارکردنی سئ که سی موسلمان هه لبه ستراوه ^(۲).

ب- شه داديه کان دواي مردنی ميري دامه زرينه ر:

دواي مردنی مير محمه د هه رسي کوپه که ی: له شکری و فه زلۆ - فه زلۆن و مه رزه بان و ئه ندامانی هۆزه که ی په رته وازه بوون، کوپه گه وره که ی له شکری جيگای گرتوه و کاروباری هۆزه که ی گرته ده ست و مه رزه بانیش په يوه نديی کرد به خاوه ندی (دير الزور) له شام، فه زلۆنیش په نای برده بهر (نجا السيفي) به نده ی (سيف الدوله) ی همدانی (۳۳۳- ۳۵۶/ک ۹۴۵-۹۶۷) ن ميري هه له ب و ده ساليك له لای مایه وه تا ئیوانی (نجا السيفي) و (سيف الدوله) تیکچوو، خاوه ندی ميژووی ده ربه ند ده لئيت فه زلۆن تا سالی ۳۵۶/ک ۹۶۷ز له کن (نجا السيفي) مایه وه، به لām له راستیدا ناوبراو له ميري همدانی هه لگه رپایه وه و

(۱) کیکاوس بن اسکندر بن قابوس، قابوسنامه (کتاب النصيحة)، الترجمة العربية (القاهرة: ۱۹۵۸)، ص ۱۹۴.

(۲) شهریاران گننام، ص ۲۶۶، آرام تیرغیفونديان، دراسات إستشراقية، ص ۲۵۴.

دهستی گرت به سهر میافارقین و خهلات و موش و مهنازگهرد دا، پاشان سالی ۳۵۴/ك ۹۶۵ز به دهستی همدانییهکان له میافارقین لهناو بردرا^(۱).

به ههرحالّ دواى كورژانى (نجا السيفي) فهزّلون گهپايهوه لای براکانی و لهگهّل دارودهستهو لایهنگرانی روى کرده گهجه که لهلاین والییهکانی سهر به مسافرییهکانهوه بهپژوه دهبرا و له دهروزه‌ی شار جیگیر بوو، بهپینی گنپانهوه‌ی میژووی دهریه‌ند، فهزّلون به نازایه‌تی و لیها توویی خوی وگوپزپایه‌لی لایهنگرانیهوه توانییان پاریزگاری له گهجه بکه‌ن و هیمنی و ته‌ناهی بۆ بگه‌پیننهوه و هه‌په‌شه و مه‌ترسیی له‌سهر نه‌هیلن، بۆیه خه‌لگی شار داویان لیگرد ئه‌رك و کاروباری شاره‌که‌یان بگریته دهست، پاشان له‌سهر داخوازی و سوربوونی فهزّلون، له‌شکری و پاشماوه‌ی شه‌دادیییهکان کۆچیان کرد بۆ گه‌جه و هه‌ردوو برا به هاوکاری و یارمه‌تی که‌سایه‌تیه‌کی ده‌ست‌پزیشتی گه‌جه والیی شاره‌که‌یان ده‌ست‌به‌سهرکرد و به‌م شیوه‌یه له ده‌ورویه‌ری سالی ۳۶۰/ك ۹۷۱ز ده‌سه‌لا‌تیان له گه‌جه گرت‌ه‌ده‌ست و له‌شکری بوو به‌میر.

هه‌وله‌کانی ئیبراهیمی کورپی مه‌رزه‌بانی مسافری(۳۴۹-۳۵۵/ك ۹۶۰-۹۶۶) له پیتا‌و گرتنه‌وه‌ی گه‌جه و له‌باربردنی ده‌سه‌لا‌تی شه‌دادیییهکان سه‌ریان نه‌گرت و ناچار له گه‌لیاندا پینکها‌توه و گه‌پايه‌وه ئه‌رده‌بیل^(۲).

له‌شکری ره‌وشی ئالۆزی مسافرییه‌کانی له‌ده‌ست نه‌دا و ناوچه‌که‌ی له پاشماوه‌ی ده‌یله‌میه‌کان پاک‌کرده‌وه و بۆ جارێکی دی سه‌روه‌ری بۆ شه‌دادیییه‌کان گه‌پانده‌وه، ئه‌مجاره‌یان له گه‌جه به‌ردی بناغه‌ی قه‌واره‌یه‌کی سیاسی دانا و له ماوه‌یه‌کی کورتدا سنوری قه‌له‌م‌په‌وی به‌رفه‌رکرد.

له‌شکری درکی به نازایه‌تی و خوشمیریی فهزّلونی برای کردبوو و ده‌یزانی رابوونه‌وه‌ی بنه‌ماله‌که‌یان هه‌ر له سۆنگه‌ی جه‌ربه‌زه‌یی و بویری ئه‌وه‌وه بووه و شایه‌نی ئه‌وه‌یه ببیته جیگری و به‌رژه‌وه‌ندی شه‌دادیییه‌کانیش وا ده‌خوازیت، که‌چی کاتیک له‌شکری له سالی ۳۶۸/ك ۹۷۸ز مرد، براکه‌ی دیکه‌ی: مه‌رزه‌بان کرایه جینشینی چونکه جیگای ره‌زامه‌ندی

(۱) الکامل، ۱۵/۷.

(۲) جامع الدول، ص ۱۹-۲۲.

دایکیان بوو و داروده‌سته و کهسانی دهریاریش هر نه‌ویان لا په‌سندتر بوو، نه‌م کاره‌ش بوو به مایه‌ی دووبه‌ره‌کی نیوان مالباتی فه‌رمانپه‌وا و نه‌مانیش به ده‌ستوری زۆریه‌ی ده‌ولت و میرنشینه‌کانی جیهانی ئیسلامی له دیارده‌ی دووبه‌ره‌کی و خۆکوژی به‌ده‌رنه‌بوون و نه‌م په‌تا کوشنده‌یه نه‌مانیشی گرت‌وه، فه‌زلون به‌دکرداری و بیته‌زمنی مه‌رزه‌بانی برای کردبووه به‌هاته و چاوه‌پیی ده‌رفه‌تیکی ده‌کرد تا له‌ناوی بیات، له رۆژیکی سالی ۳۷۵/ک/۹۸۵ز و له کاتیکدا مه‌رزه‌بان سه‌رقالی نیچیرفانی بوو، فه‌زلون فرسه‌تی لی هیتا و بی سله‌مینوهه کوشتی.

ج- میر فه‌زلونی کوپی محه‌مه‌د (۳۷۵-۴۲۲/ک/۹۸۵-۱۰۳۱ز):

میر (أبو المظفر) فه‌زلون دوا‌ی نه‌م که‌تنه‌ی، ده‌موده‌ست که‌پایه‌وه که‌نجه و بی نه‌وه‌ی که‌س به‌م کرده‌وه‌یه‌ی بزائیت، شیوینی برازای ده‌ستگیر کرد و ده‌روازه‌کانی شاری داخست و میرایه‌تی خۆی راگه‌یاند.

فه‌زلون هرچه‌ند نامیهره‌بانی نواند و به‌ناپه‌وایی و به‌نوکی نیزه‌که‌ی ده‌سه‌لاتی گرت‌ه ده‌ست، به‌لام هر زوو زیره‌کی و لیوه‌شایی خۆی سه‌لماند و ستونه‌کانی میرنشینه‌که‌ی پته‌و کرد و سنوره‌که‌ی فراوان کرد و کردی به‌هیزیکی هریمی کاریگر و به‌کرده‌وه سه‌لماندی که‌شایسته و هه‌ژی نه‌وه‌یه بیته‌ میر و ریبه‌ری شه‌دادییان و ده‌کریت به‌دامه‌زینه‌ری راسته‌قینه‌ی میرنشینی شه‌دادی دابنریت و به‌رده‌وام به‌ناوی جیهاده‌وه شالای ده‌برده به‌ر نه‌رمه‌نه‌کان و گورجه‌کان و تالانی ده‌کردن.

له سۆنگه‌ی جموجۆل و تیکۆشانی بیوچانی له که‌وشه‌ن و خاله سنوریه‌کاندا، وه‌ک مواهید و غازینک ناوی له دنیا‌ی ئیسلام ده‌رکرد و یه‌که‌م میری ناسراوی شه‌دادیه لای میژوونوسانی موسلمان و به‌خواه‌ندی نه‌رمینیا و تالان ده‌ناسرا^(۱).

سالی ۳۸۳/ک/۹۹۲ز به‌رده‌عه و به‌یله‌قانی خسته ژیر قه‌له‌مپه‌وی خۆیه‌وه که له گه‌وره‌ترین و ناودارترین شه‌اره‌کانی هریمی ئاران بوو و سالی ۴۱۸/ک/۱۰۲۷ز به‌رپه‌چی هیرشی به‌ریلای شاهی نه‌بخازیای دایه‌وه و له ولات وه‌ده‌ری نان^(۲).

(۱) الفارقی، تاریخ میافارقین، ص ۴۸۱، ۵۰۱.

جینگای ناماژیه سه چاوه ئه رمه نیه کان زانیاری و دهنگوباسی گریگ و دهگمه ن له خۆ دهگرن له مه پ میرانی شه دادی به تاییه ت فه زلۆن و شاوور- شاپوری کوپی، میژوونوسی ئه رمه نی قارتان به چاویکی نه یارانه ده پوانیته فه زلۆن و وه ک میریکی موسلمان له کرده وه ناشایسته کانی ده رهق ئه رمه ن ده دویت و ده لیت فه زلۆن سیسه د هه زار دره م وه ک باج له ئه رمه نه کان وه رده گریت^(۱).

هه لکه وه ته ی جوگرافی قه له مه پوه ی شه دادیه کان و ده رهاوسیه تیان له گه ل هیز و ده وه ته نائیسلامیه کان له رووس و ئه رمه ن و گورج و له گز و ئه بخاز، وای له میری شه دادی ده خواست په یوه ندی دۆستانه دابه زینیت له گه ل هیز و ده وه ته موسلمانه کان، له وانه ش هه ردوو میرنشینی مه روانی و ره وادی، سه باره ت په یوه ندی له گه ل میرنشینی مه روانی له سه رده می فه زلۆن، هه رچه ند زانیاری پیویست له به رده ست نیه وته نها ئه وه نده ئاشکرایه که خزمایه تی و ژنخوازی له نێوان هه ردوولا له ئارادابوو، میر ئه حمه دی کوپی مه روان(۴۰۱- ۴۵۳/ک/۱۰۱۰-۱۰۶۱)ن کچیکی میر فه زلۆنی خواستبوو^(۲)، هه ر له م چوارچۆیه دا میریکی شه دادی به ناوی داودی کوپی له شکری کورته کی له پیاوانی ده رباری مه روانیه کان بوو، که به ناوه که یه وه دیاره کوپی میر له شکری کوپی فه زلۆنه^(۳).

هه رچی په یوه نده یسه له گه ل میرانی ره وادی، ئه وا هه رچه نده پسمامی په کترن، به لام هیشتا وه ک پیویست نه بوو، شاعیری ده رباری ره وادی قه ترانی ته بریزی له شیعری کدا له ستایشی میر مه ملانی ره وادی ناماژه به هاوپه یمانی ده دات ده گه ل میر فه زلۆن له شه پی ئه رمه ن و گورجدا و ده لیت:

(۱) جامع الدول، ص ۲۴.

(۲) شهریاران گننام، ص ۲۶۹، تاریخ قفقاز، ص ۵۴.

(۳) فارقی به هه له دا چوو و میر فه زلۆنی کردوه به فه زلۆنی کوپی مه نوچه هر. تاریخ میافارقین، ص ۴۸۱، ۵۰۱.

(۴) داود بن الشکری- لشکری- القرطقی، تاریخ میافارقین، ص ۴۸۱، ۵۱۹.

لشکر فضلون همانجاگر فکنده در قضا

شاه خصمان رافکنند و خصم یاران رافکنند^(۱).

شہر و پیکدادانی بہرہ دہامی میر فہزلون لہ گہال ٹہرمہن و خہزہر و گورجہکاندا کہ مؤرکی جیہادیان پتوہ لکابوو، ناویانگیکی باشیان بہ میری شہدادی بہخشی، ہہوال و دہنگدانہوہی چالاکیہکانی دہماودہم دہگہہیشتنہ بہغدا و خہلیفہی عہباسی گوئیستی دہببون، بہتایبہت ہہوالی ٹہو جہنگہ خویناویبہی کہ سالی ۴۲۱/ک ۱۰۲۹ز بہرپابوو، سہرہتا میری شہدادی پہلاماری ولاتی (الکرج)^(۲) گورجستانی دا و دہستکوت و تالانگیکی زوری لیگرتن، کہچی لہ ریگای کشانہوہیدا کہوتہ بؤسہی گورجیہکان و کوتوپر گہمارویاندا و کہوتنہ کوشتن و برین و تالانکردن و ہہزاران جہنگاوہر و خوہہخشیان کوشت و دیلکرد و ہہرچی دہستکوت و تالانی ہہبوو گہ پاندیانہوہو ٹوردووی فہزلونیشیان بہتاراج برد^(۳).

شایہنی ناماژہیہ میژوونوس جوانشیر دہلئت باگارات شامی گورجستان و ٹہبخاز ہاوری بؤ گاگیکی شامی ٹہرمینیا برد تا فریای بکہویت و بہ ہیمدادیہوہ بیت، ٹہویش بہ لہشکریکوہ فریای باگارات کہوت و لہ گہنجہ زیانگیکی گہورہیان گہیانندہ فہزلون و تالانیہکی زوریان چنگکہوت^(۴).

فہزلون خوئی بہ میریکی تہواو سہرہبہخو دہزانی و وہک گوزارشتیک لہم راستیہ دراوی تاییہتی لیداوہ و ناوی خوئی لہ سہر نہخشاندوہہ بی ٹہوہی ناوی دہسہلاتداریکی لہ خو بالاتری لہسہر نہخشاندبیت و دانی پیدا نابیت، لہ دراویکدا ناو و ناسناوی بہم شیوہیہ ہاتوہ: (الأمیر السید المنصور فضل بن محمد بن شدادان)، ہہروہا پردیکی گہورہی

(۱) شہریاران گمنام، ص ۲۷۳.

(۲) لہ دہقہ عہرہبیہکان بہ (الخز) ہاتوہ و کیسروہی و مینورپسکی خہزہر (الخز) یان بہ جوزز (الجز) خویندوتوہ کہ مہبست ہہر گورجہ (الکرج).

(۳) ابن الجوزی، المنتظم، ۲۰۷/۱۵-۲۰۸، ابن الاثیر، الکامل، ۴۳۵/۷.

(۴) شہریاران گمنام، ص ۲۷۳.

له سەر روپاری ئاراس بنیاتنا و مینۆرسکی ده لیت شه دادبیه کان سی قه لایان له سەر که ناری ههردوو روپاری ئاراس و کوپ ئاوا کردوه^(۱).

میر فهزلون پاش نزیکه ی نیو سه ده فرمانپه وایی، سالی ۴۲۲ک/ ۱۰۳۱ از مرد و (أبوالفضل) موسای کوپی جیگای گرتوه و ئه میش بۆ ماوه ی سی سالان حوکمی کرد، تنها ئه و نه ده له باره یه وه ده زانیت که بهرگه ی له شکرکی شیه کی روسه کانی گرت له نزیک شاری باکو و تیکیشکاندن و له سنوری خۆی ده ری په راندن و سالی ۴۲۵ک/ ۱۰۳۴ از له لایه ن له شکرکی کوپیه وه کوژا^(۲).

د- له شکرکی کوپی موسا (۴۲۵-۴۴۱ک/ ۱۰۳۴-۱۰۴۹ن):

نوسه ری میژووی ده ره بند سه ریپێانه له مه پ له شکرکی دووه م ده دویت و به چه ند دیریک باس له سه رده می ده کات و ده لیت به دکار بوو و رۆژگاری حوکمی ئالۆز و پیرئاشوب بوو و خه لکی هه رگیز نه حه سانه وه، دیاره ئه م هه لۆیسته ییشی له سۆنگه ی ئه وه وه یه که له شکرکی باوکی خۆی کوشتوه و دواتریش که نیه یه کیی خواستوته وه^(۳).
ئه مه له کاتیگدا قه ترانی ته به ریزی پازده شازده قه صیده ی له ستایشکردن و پیاوه لدانیه داناه و یه که م قه صیده ی دیوانه که ی له مه پ ئه وه^(۴)، له قه صیده یه کیان ئه و راستیه ده درکینیت که میر له شکرکی، له سەر رۆچکه و سیاسه تی میر فهزلونی باپیری رۆیشتوه و درێژه ی به جیهاد داوه دژی ئه رمن و گورج و خه زه ر و بگره تۆله ی باپیری و میر مه ملانی وه ادیه ی لیکردونه ته وه و گورزی کوشنده ی تی سره واندوون و ده لیت:

بأفتاب بر آورد أفسر إسلام

به زیر خاک فرو برد رایت کفران

خدایگان بزمانی ز کافران بستند

(۱) تاریخ قفقاز، ص ۴۹.

(۲) جامع الدول، ص ۲۴-۲۵.

(۳) جامع الدول، ص ۲۵.

(۴) دیوان حکیم قطران، ص ۱-۲.

بتیغ کینه فضلون و کینه مملان^(۱).

له‌مه‌ش گرنکتر له‌شکری به چه‌شنی فه‌زلون دراوی لیداره و چه‌ند نمونه‌یه‌کی تا هه‌نوکه ماونه‌ته‌وه و ناو وناسناوی خۆی (الأمیرالأجل علی بن موسی الشکری) له‌سه‌ر نوسراوه، به‌کیکیان میژووی ۴۳۱ک/۱۰۳۹ از پپوه‌یه^(۲).

به‌پپی میژووی ده‌ربه‌ند، له‌شکری دوهم پاش پازده سال میرایه‌تی له سالی ۴۴۱ک/۱۰۴۹ از مردووه و نه‌وشیروانی کوپی جیگای گرتوته‌وه، راستیه‌که‌ی نه‌وه‌یه غوزه تورکه‌کان سالی ۴۳۹ک/۱۰۴۷ از به‌سه‌رکردایه‌تی قتلش- باوکی سلیمانی کوپی قتلش- گه‌هیشته‌نه گه‌نجه و بۆ ماوه‌ی سال و نیویک گه‌ماروویاندا و له‌و ماوه‌یه‌دا له‌شکری مرد و نه‌وشیروانی کوپی و جینشینی به‌دیلی که‌وته ده‌ستی تورکان تا شاووری^(۳) کوپی فه‌زلون له‌شه‌مکوره‌وه هات و گه‌مارووی شکاند و گه‌نجه‌ی گرت و نه‌وشیروانی برازای له‌دیلی نازاد کرد^(۴).

ه- شاووری کوپی فه‌زلون (۴۴۱-۴۵۹ک/۱۰۴۹-۱۰۶۷ز):

شاوور(أبولاسوار) هاوچه‌شنی باوکی میریکی به‌توانا و هه‌لکه‌وتوو بوو، هیزی شه‌دادیه‌کانی گه‌پانده‌وه دۆخی جارانیان و وزه‌ی به‌به‌ر میرنشینی شه‌دادی هیتایه‌وه و ژیانده‌یه‌وه، بیوچان له‌شه‌پ و تیکه‌له‌چون بوو له‌دژی گورج و نه‌رمه‌ن و ئالانی و روم و له‌گزیدا^(۵)، نه‌مانه به‌یناوبه‌ین هیرشیان ده‌هینا و خاکی شه‌دادییان ده‌خسته مه‌ترسیه‌وه، له‌میژووی ده‌ربه‌ند دا به‌غازی و میری موجهیدان ناوبراوه و مادتیوس ئورهایتس (متی الرهاوی) به‌میری مه‌زنی ئیترانیان وه‌صفی ده‌کات^(۶)، میریکی هاوده‌م و هاوخته‌باتیشی

(۱) دیوان حکیم قطران، ص ۳۳۹-۳۴۱، شهریاران گمنام، ص ۲۷۳.

(۲) تاریخ قفقاز، ص ۶۵.

(۳) شاوور- شاپور له‌چه‌ند شیوه‌ی زاریکی زمانی کوردیدا ده‌نگی (ب) ده‌گوردریت بۆ (و)، وه‌ک به‌هرام- وه‌رام، به‌هار- وه‌هار، شاپور- شاپور- شاوور.

(۴) تاریخ العظیمی، ص ۳۳۸-۳۳۹، الحسینی، زیده‌التواریخ، ص ۵۷.

(۵) مؤلف مجهول، فصول من تاریخ الباب، ص ۱۱.

(۶) تاریخ قفقاز، ص ۵۹.

دهلیت: "شاوور پیاویکی سهنگین و هۆشمه‌ند و شاهیکی مه‌زن و شکومه‌ند و دادپه‌روه‌ر و نازا و زمانه‌وان و دوورین بوو، مه‌رجه‌کانی میرایه‌تیی تیدا هه‌بوو"^(۱).

میر شاوور نه‌و پایه‌گا و قه‌لایانه‌ی له‌ نه‌نجامی هه‌رشه‌کانی غوز و فراوانخوایی هه‌زه مه‌سیحیه‌کان و بیده‌سه‌لای نه‌وشیروان له‌ده‌ست درابوون، هه‌موو گه‌پانده‌وه و یه‌ک به‌یه‌ک تۆژه‌نی کردنه‌وه و نه‌وشیروان و داروده‌سته‌که‌ی ده‌سته‌سه‌ر کرد، هه‌روه‌ها وه‌ک باب و باپیرانی دراوی به‌ ناوی خۆیه‌وه لیداوه و له‌ دراویکا به‌ (الأمیر الجلیل شاوور بن الفضل شداد) ناوی هاتوه^(۲).

له‌ لایه‌کی دیه‌وه میر شاوور له‌ رۆژگاری فه‌زلونی باوکیه‌وه و له‌ سالی ۱۰۲۲/ک/۱۰۲۲ز یه‌وه فه‌رمانه‌وا و جیگری دوین بووه و سه‌رچاوه ئه‌رمه‌نیه‌کان پتر له‌ وه‌دوین و ده‌گمه‌ن ناوی میر له‌شکری دین^(۳).

له‌ سالی ۱۰۵۳/ک/۱۰۵۳ز به‌ شه‌ر جورزیه‌کانی له‌ قه‌لای بسره‌- نسره‌ ده‌رپه‌پاند و به‌ جه‌نگاوه‌ر و چه‌ک و تفاق قایمی کرد و پیداوایسته‌یه‌کانی به‌رگری بۆ دابین کرد، نه‌بونه‌صر نه‌سه‌کهنده‌ری کورپشی ره‌وانه‌ی دوین کرد و کردیه‌ جیگری خۆی. هه‌روه‌ها سالی ۱۰۶۳/ک/۱۰۶۳ز شاری گه‌نجه‌ی دیواره‌بند کرد و شواریه‌کی پته‌وی بنیاتنا و ده‌رگای ئاسنینه‌ی بۆ دانا و به‌ ده‌وری شواریه‌شدا که‌ندیکی قوولی هه‌لکه‌ند، نه‌بادا له‌ پپر بییته‌ تامانجی نه‌یارانی له‌ هه‌زه‌ مه‌سیحیه‌کان و ناوی به‌م شیوه‌یه‌ له‌ سه‌ر ده‌رگا که‌ هه‌لکۆلراوه‌:

"مولانا الأمیر السید الأجل شاوور بن فضل آدام الله سلطانه..."^(۴).

ئه‌م شه‌ر و هه‌رشانه‌ی میر شاوور و میره‌کانی دیکه‌ی شه‌دای، مۆرکی غه‌زا و جیهادی هه‌لگرتبوو، بۆیه‌ میران و ده‌سه‌لاتدارانی ناوچه‌که‌ش به‌شدارییان تیدا ده‌کرد^(۵)، هه‌روه‌ها سه‌رچاوه‌کان ئامازه‌ ده‌دن به‌ هه‌رشیکه‌ی بۆ سه‌ر ولاتی شیروان له‌ سه‌ره‌تای سالی ۱۰۶۴/ک/۱۰۶۴ز و به‌شداریه‌ی له‌ شالوی سه‌لجوقیه‌کان بۆ سه‌ر ئه‌رمینیا^(۶).

(۱) کیکاوس بن اسکندر، قابوسنامه (کتاب النصیحة)، الترجمة العربية، ص ۷۲.

(۲) تاریخ قفقاز، ص ۶۶.

(۳) شهریاران گمنام، ص ۲۸۵-۲۸۶.

(۴) جامع الدول، ص ۲۷-۲۸، ألكساندر خاچادوریان، دیوان النقوش العربية فی أرمینیه، ص ۱۱۷.

له به رانبهردا، هر وهختیک ئه رهن به سهر میری شه دادی سهریکه وتنايه يان شارنکیان له دهست ده ریهینایه، ئهوا لایان ده بووه رۆژی خۆشیی سهرکوتن و ئاههنگیان ده گێرا و گوره پیاوانی ئایینیش به شدار ده بوون^(۳).

شاوور له مانگی (ذي القعدة) ی سالی ٤٥٩ک/ئەیلولی ١٠٦٧ز له گهجه مرد و له مزگهوتی گهره ی شار هاته فهشارتن و پینچ کوپ و کچیک له دوا به جیما و کوپه گهره کە ی فهزل- فضل (٤٥٩-٤٦٦ک/١٠٦٧-١٠٧٣ز) بی کیشه و ئاریشه جیگای گرتوه و هه مووان په سندیان کرد^(٤)، ئه ویش درێژه ی به شه پری جیهاد دا^(٥).

٤٤. هه دبانییه کانی هه ولیئر (٣٨٧-٥٢٢ک/٩٩٧-١١٢٨ز):

أ- ابو الهیجاء موسه کی کوپ چه کو و سهره تای ده سه لات:

سهریاری هه روو بنه ماله ی شه دادی و ره وادی و هه دبانییه کانی ئورمی، بنه ماله یه کی دیکه ی هه دبانی له قه لای هه ولیئر و پیده شهته کانی ده وروبه ری، ده سه لاتیکه خۆجیهی دامه زراند که هه رچهند دره نگتر ده رکه وت و بۆ دوا چاره کی سه ده ی چواره می کوچی /ده هه می زایینی دواکه وت، وه لی له رووی قه باره و هیژ و شیانه وه، هه چی له وانه ی دی که متر نه بوو.

أبو الهیجاء موسه کی کوپ چه کو- چه کویه، یه که م میری ناسراوی هه دبانییه کانی هه ولیئره و به دوری نازانین میری دامه زینه ریه ی بیته، ئه و دوو سۆ ئامازه کورته ی وا له باره یه وه هاتوون، باهی ئه وه هه ن بیسه لمیئن که ده سه لاتداریکه ناوخری پایه به رز و خاوه ندی هیژی چه کدار بووه و خزمایه تی ده گه ل عه ره به عه قیلییه کان کردوه و

(١) قابوسنامه (کتاب النصیحة)، ص ٧٣.

(٢) فصول من تاریخ الباب، ص ١١، آرام ترغیفوندیان، دراسات إستشراقیه، ص ٢٥٥.

(٣) تاریخ متی الرهاوی، ص ٢٣٨.

(٤) جامع الدول، ص ٣٠-٣١.

(٥) فصول من تاریخ الباب، ص ١١.

خوشکێکی خۆی داوه به میر(المقلد بن المسيب: ۳۸۶-۳۹۱/ك/۹۹۶-۱۰۰۱)ن میری موصل^(۱).

له هه مان دهمدا، سهركردیهك به ناوی جویرائیلی کوپی محهمه د به هاریکاری و کۆمهکی میر موسهك توانی سالی ۳۸۷/ك/۹۹۷ز باژێپی داقوق بگریت^(۲).

دیاره میر موسهك په یوه ندیی لهگهڵ خلیفه و دهسه لاندارانای به غدا خوشبووه و به چهكداره كورده كانیه وه سهردانی به غدا ی پایتهختی کردووه و سهرنجی خهلكییان راكێشاوه، به دووریش نازانریت خلیفه دانی ناییت به دهسه لاتی^(۳).

زانیااری دیمان دهست نهكهوت سهبارت به م میره ی ههولێر و نازانریت تا كهنگی میر بووه و كئ جیگای گرتووه تهوه و به سه رهاتی نیو سه ده ی میژووی هه دبانییه كان (۳۸۷-۴۳۷/ك/۹۹۷-۱۰۴۵)ن به لیلی ماوه ته وه.

له هه والێكدا هاتووه كه (أبو الهیج الكُردي) له موریدانی پیاوچاك نه بوعلی قوسانی (م: ۳۸۷/ك/۹۹۷)ن بووه^(۴) و به ته ما بووه زیاره تی شیخه كه ی بكات و بۆی نه لواوه و ده میك زانیویه تی نه خوشه، كه وتووه ته ری بۆ خزمه تی و به دم ریگاو هه والی مردنی پیگه هیشتووه^(۵)، نه م كه سه كه هاوكونیه و هاوده می میر أبو الهیجاء موسه کی هه دبانییه، رهنگه مه به ست هه ر نه و بییت، (أبو الهیج)یش كونییه كه ی میرایه تی نه ك ئایینی و زانستی.

(۱) ابن خلكان، وفيات الأعیان، ۲۶۴/۵.

(۲) الكامل، ۲۲۸/۷.

(۳) الأبی، نثر الدر فی المحاضرات، ۲۰۰/۷. نه م (ابو الهیجاء)ی له م هه واله هاتووه ده كریت به (ابو الهیجاء الحمدانی: م: ۳۱۷/ك/۹۲۹)ن یش دابندریت كه نزیکه ی سه ده یك زووتر ژیاوه و هاموشۆی به غدا ی ده كرد و به شیکی میزه كه ی له كوردانی خالوانی پێكده هات.

(۴) ناوی ته واوی: الزاهد أبوعلی أحمد بن محمد بن علی بن مژدئ القوسانی النهاوئدی.

(۵) الذهبی، تاریخ الإسلام، ۱۳۴/۲۷.

دوای نیو سده بیده‌نگی، سه‌رچاوه‌کان ده‌گه‌پینه‌وه و ده‌ری ده‌خن که خاوه‌ندی هه‌ولێر له‌ سالی ٤٣٧ک/١٠٤٥ز میر شرف‌الدین عیسی‌ای کوپی موسای هه‌دبانی برزای میر موسه‌که.

هه‌دبانییه‌کانی هه‌ولێر، هاوشیوه‌ی هه‌موو به‌ره‌بابه‌ پایه‌داره‌کانی ئه‌و رۆژگاره، گیرۆده‌ی ته‌نگه‌ژه‌ی ناوخۆیی بوونه‌وه و دیاره‌ی براکوژی و خۆخۆری به‌رۆکی ئه‌مانیشی گرت که دوورنیه‌ دوای مردنی موسه‌کی کوپی چه‌کۆ سه‌ری هه‌لدابیت و ئه‌م دیاره‌یه‌ گه‌لێک جارن دوای مردنی میری کاربه‌ده‌ست نوێ ده‌بووه‌وه و میراتگرانی له‌ کوپ و برا و برزا و ئامۆزا، له‌سه‌ر میرات و جینشینی ده‌بووه‌ هه‌ریان و ده‌که‌وتنه‌ و یژه‌ی یه‌کدی و درێغییان ناکرد له‌ کوشتوبپی رکابه‌ر و نه‌یارانیان.

ئه‌وه‌بوو کوپ و برزاکانی میر موسه‌که‌ که‌وتنه‌ رکابه‌رایه‌تی و دژایه‌تی یه‌کدی، سالاری کوپی موسای کوپی چه‌کۆ ناچار هاواری برده‌ به‌ر پورزاکانی. عه‌قیلیه‌کان له‌ موصل، دواتر-سالی ٤٣٧ک/١٠٤٥ز- دوو له‌ برزایانی میر شرف‌الدین عیسا، هه‌لیان له‌ هاتنه‌خواره‌وی میری مامیان بۆ راووشکار وه‌رگرت و خشتبارانیان کرد و کوشتیان و قه‌لایان داگیرکرد، میر(قرواش بن المقلد العقبلی: ٣٩١- ٤٤٢ک/١٠٠١- ١٠٥٠ز) که له‌ ره‌وشی ئالۆزی خالۆنی ئاگادار بۆوه، هاته‌ هه‌ولێر و قه‌لا و بارگای میرایه‌تی هه‌دبانی گرت و سالاری خالۆزا و په‌ناهه‌نده‌یی له‌گه‌ڵ خۆی هینا و له‌ پۆستی میرایه‌تی داینیشاند و زیاد له‌ دوو ملیۆن دره‌می به‌ ده‌ستکه‌وت گرت و دابه‌شی کرد، سالیکی برد و نه‌برد کێشه‌ و مملانی سه‌ری هه‌لدایه‌وه و ئه‌مجاره‌یان ئه‌بولحه‌سه‌ن عه‌لیی کوپی موسه‌که‌ هه‌لگه‌رایه‌وه و قه‌لای هه‌ولێری له‌ ده‌ست میر سالاری پسمامی ده‌ره‌ینا، ئه‌میش ئه‌وه‌نده‌ پایه‌دار نه‌بوو و سالی ٤٤٠ک/١٠٤٨ز ئه‌بوعه‌لی حه‌سه‌نی برای په‌نای برده‌ به‌ر میر ئه‌بولحه‌سه‌نی کوپی عیسانی حه‌میدی ده‌رهاوسیتی و به‌ هاریکاری و پشتیوانی راسته‌وخۆی ئه‌وه‌وه‌ ده‌ستی گرت به‌سه‌ر قه‌لای هه‌ولێردا و خۆی به‌ میری هه‌دبانی راگه‌یاند.^(١)

(١) الکامل، ٩٢/٨، ١٠٧-١٠٨، تأریخ ابن ابی‌الهیجاء، ص ١٩١.

میر ئەبوعەلی حەسەن لەچا و برا و ئامۆزاکانی، کەسایەتییەکی شیاو و لێهاتوو بوو و پێگای سیاسیی هەولێر و پایەداریی بنەمالەیی هەدبانیی پتر چەسپاند، ئەو دۆست و هاوێپیمانی حەمیدییەکانی ئاکرێ بوو و هەرچەند سەر بە میری عەقیلی بوون، سالی ٤٥٦ک/١٠٦٤ز هەردووکیان چوونە بەغدا و خەلیفەیی عەباسی پێشوازیی لێکردن و دانینا بە دەسەلاتیان و خەلات و پۆشاکی میرایەتییی پێ بەخشین^(١).

دوای ئەم خەلاتکردنە، دووبارە هەدبانییەکانی هەولێر لەسەر شاتۆی رووداوکان گوم دەبنەو و بۆ دەیان سالی دی دەنگویاسییکی ئەوتۆیان لە سەرچاوەکان بەدی ناکرێت و ئاشکرا نیە میر ئەبوعەلی حەسەن تا کەنگی فەرمانپەرایی هەولێر بوو، وەڵا ئەوەی ئاشکرایە ئەوەیە کە لە سەر دەمی سولتان مەلیکشاهی سەلجوقی (٤٦٥-٤٨٥ک/١٠٧٢-١٠٩٢ز) کۆرەکی أبو الهیجاء حوسین خودانی هەولێر بوو.

ب- میر أبو الهیجائی دووهم حوسین (?-٥١٩ک/١١٢٥ز):

کۆرەزای میر أبو الهیجاء موسەکی یەکەمە و ناوی تەواوی (أبو الهیجاء الحسین بن أبوعلی الحسن بن ابو الهیجاء موسک بن جکو الهذبانی) یە و دیارترین و ناسراوترین میری هەدبانییە و بە خودانی هەولێر (صاحب آرپل) ناودەبرا، ناسناوێ فەخریەکانی نیشانە و گەواھین لەسەر کەسایەتی و شکۆداری و پایەبەندی^(٢).

لە دەمی بالادەستی و بەهێزیی تورکە سەلجوقییەکان دا، میر أبو الهیجاء و زۆریەیی میران و سەردارانێ کورد، خاوەند و بیست و ئێرادی خۆیان نەبوون و نەدەشیان بە ئازادی و سەریەخۆیی بچولێنەو و هەلسوکهوت بکەن و پاشکۆی سولتانەکان بوون، أبو الهیجاء ماوێهێک لە خزمەت مەلیکشاه مایەو^(٣).

(١) سبط ابن جوزی، مرآة الزمان، ص ١٠٤، ١١٠.

(٢) عزالدین شهاب الدولة مەهد الإسلام تاج الملوك، تاریخ ابن أبي الهیجاء، ص ٢١٨. و (الصاحب عزالدین مەهد الدولة)، تاریخ آرپل، ٢٠٦/٢.

(٣) أسامة بن منقذ، كتاب الإعتبار، ص ١٦٥.

دوای مردنی مه‌لیکشاه سالی ۴۸۵/ک/۱۰۹۲ز و پارچه‌پارچه‌بوونی ده‌ولتی سه‌لجوقی، میری هه‌ولێز زیاتر ده‌ستی کرایه‌وه و سه‌رفراز بوو و گه‌پایه‌وه هه‌ولێز و وه‌ك کاربه‌ده‌ستیکی ناوچه‌یی نه‌خش و ئاماده‌یی له‌ رووداوه‌كان هه‌بوو.

ئهو له‌و میر و سه‌رکرده‌ کورد و تورکمانانه‌ بوو که له‌سه‌ر خواستی سوڵتان محهمه‌دی کوپی مه‌لیکشاه (۴۹۸- ۵۱۱/ک/۱۱۰۵-۱۱۱۷ز)، سالی ۵۰۵/ک/۱۱۱۱ز گرده‌بوونه‌وه‌و به‌ ئامانجی به‌ره‌نگاری بوونه‌وه‌ی خاچه‌لگه‌ره‌كان به‌ره‌روها و حه‌پان که‌وتنه‌پێ^(۱).

هه‌دبانیه‌ی کان له‌ رۆژگاری أبو الهیجاء دا، بوونه‌ هیژیکێ ناوچه‌یی سه‌نگدار و خاوه‌ند داموده‌زگای له‌شکری و دارایی و قه‌زائی، باپیری (ابن المستوفی: م ۶۳۷/ک/۱۲۳۹ز) له‌ موصله‌وه‌ هات و کرا به‌ ریفه‌به‌ری دیوانی کاروباری دارایی (الإستیفاء)^(۲) و ئه‌بو به‌به‌کر محهمه‌د (م: پاش ۵۱۴/ک/۱۱۲۰ز) خه‌تییی هه‌ولێز بوو و محهمه‌دی کوپی عه‌لیی کوپی جامع (ابن جامع)، باپیره‌گه‌وره‌ی بنه‌ماله‌ی (بنو المحتسب)، کرا به‌ موخته‌سییی^(۳).

هه‌ولێریش له‌ قه‌لایه‌کی سست و خامۆشه‌وه‌ هیژیکێ پیشکه‌وت و گه‌شه‌ی سه‌ند و بووه‌ باژێرێکی ئاوه‌دان و ناوه‌ندیکی زانستی و بازرگانی به‌بزاقت له‌سه‌ر ریگای بازرگانی موصل- مه‌راغه- ته‌وریز، زانایان و فیخرخوازان و گه‌شتیاران و ریجواران له‌ هه‌موو لایه‌که‌وه‌ سه‌ردانیان ده‌کرد و بۆ ماوه‌یه‌ك تێدا ده‌گیرسانه‌وه، (ابن المستوفی) ژیا نامه‌ی کومه‌لێك له‌و که‌سایه‌تیه‌ زانستی و رۆشنبیریانه‌ی تۆمارکردووه‌ که له‌ سه‌رده‌می أبو الهیجاء دا سه‌ریان له‌ هه‌ولێز داوه‌ و به‌ نوسین و دانان و لێدوان، یادگاریی نوسراویان به‌جێ هیژتووه‌ و بزافێکی زانستی و روناکبیری ئه‌و پارچه‌یه‌ی کوردستانی گه‌رتووه‌ و ده‌یان فه‌ق و شاگرد و فیخرخوازی کورد له‌ شنۆ و ولاتی که‌رخینی که‌رکوک و ده‌فه‌ری زه‌رزارییه‌وه‌ کۆچیان کرد بۆ هه‌ولێز و له‌ مزگه‌وت و خانه‌ زانستیه‌کانی

(۱) تاریخ متی الرهاوی، ص ۱۷۳-۱۷۴، الكامل، ۵۴۳/۸.

(۲) ابن الشعار، قلائد الجمان، ۴۰/۶.

(۳) تاریخ اربیل، ۸۳/۲، ۳۷۰-۳۷۱.

شاره‌که‌دا، ئاستی زانستی و خوینده‌واریی خویمان پيشخست و هه‌ندیکیان وه‌ك فه‌قیه و فه‌رمووده‌ناسی شاره‌زا ده‌رکه‌وتن^(١).

ج- مردنی أبو‌الهیجاء و له‌ناوچوونی ده‌سه‌لاتی هه‌دبانیه‌کان:

زانیااری جیاواز و تا پاده‌یه‌ك هه‌ئدژ هه‌ن سه‌باره‌ت به‌ مردنی أبو‌الهیجاء و له‌ناوچوونی ده‌سه‌لاتی هه‌دبانیه‌کان، به‌ گوته‌ی(العظیمی:م ٥٥٦/ك ١١٦١)ن به‌ هۆی لافاو و مانگیه‌رانه‌وه له‌ ولاتی كوردان سالی ٥١١/ك ١١١٧ز قه‌لای هه‌ولێر دارپوخا و سه‌ری میره‌كه‌شی تیاچوو^(٢)، دیاره‌ ئه‌گه‌ر مه‌به‌ست له‌م میره‌ أبو‌الهیجاء بیته‌، ئه‌وا راست نیه‌. هه‌روه‌ها قازی ئه‌بوه‌كری شاره‌زوری(م:٥٣٨/ك ١١٤٣)ن^(٣) له‌ دوا لاپه‌ره‌ی كتیبه‌یكدا ئه‌و راستیه‌ی دركاندوو هه‌ كه‌ ناماده‌ی جفاتی میر أبو‌الهیجاء بووه‌، بیته‌وه‌ی رۆژه‌كه‌ی دیاری بکات و دواتر له‌ رۆژی(٢٣)ی شه‌عبانی سالی ٥٢٥/ك ٢١-٧-١١٣١ز ده‌قی فرمانیكی میری هه‌ولێری ده‌ره‌ق مافی كابرایه‌كی نه‌صرانیی نوسیه‌وته‌وه‌^(٤).

به‌پێی هه‌والێکی دی، خاوه‌ندی هه‌ولێر تا سه‌ره‌تای سالی ٥٢١/ك ١١٢٧ز له‌ ریزی سوپای خه‌لیفه‌ی عه‌باسی ده‌جه‌نگا^(٥)، وه‌لی ناوی ئه‌م میره‌ به‌(ابو‌الهیجاء الكُردي) هاتوو و میری له‌مه‌پ هه‌ولێر زۆرتر ناوی به‌(ابو‌الهیجاء الهذباني) دیت و ره‌نگه‌ مه‌به‌ست میر(ابو‌الهیجاء الهكاري) خودانی قه‌لاکانی هه‌کاری یان میرکی دی بیته‌ و له‌ ناشاره‌زاییه‌وه‌ وا زانراوه‌ ابو‌الهیجائی هه‌دبانى بووه‌.

هه‌والی راست و ره‌وانی ئه‌م مژاره‌ ئه‌وه‌یه‌ كه‌ میژوونوس(ابن أبي‌الهیجاء: م ٧٠٠ك ١٣٠٠/ن) كه‌ به‌ خۆی له‌ میرزاده‌ هه‌دبانیه‌کانی هه‌ولێره‌- به‌ مانگ و رۆژ دیاری

(١) تاریخ آریل، ٧٠/٢-٧١، ٢٠٦، ٣٣٢-٣٣٣، ٣٧٠.

(٢) تاریخ العظیمی، ص ٣٦٨.

(٣) قاضي الخافقين أبو بكر محمد بن القاسم بن المظفر بن علي الشهرزوري الموصلی(٤٥٤-٥٣٨/ك ١٠٦٢-١١٤٣)ن.

(٤) تاریخ آریل، ٢٠٦/٢.

(٥) الكامل، ٦٥٢/٨-٦٥٥.

کردووہ و دہلیت: روژی شہمہ ریگکہ وتی ۱۶-۶-۱۹۵۱ ک بہ رانبہر ۲۰-۷-۱۱۲۵ از
 لہ رودوایکیشدا خویا دہبیت کہ ہولیر تا سالی ۱۷/۵۱۷ ک/۱۱۲۳ از بہ دەست ابو الہیجائی
 ہدبانیبہوہ بووہ و لی زہوت کراوہ و خویشی دواتر و پیش سالی ۲۰/۵۲۰ ک/۱۱۲۶ از
 مردووہ، بویہ لہ م سالہ داوا کراوہ ہولیر بگہ پینتریتہ وہ بۆ ہردوو کورہ کئی: فزل و
 ئہ بوعلی^(۲).

لہ میانہی باسکردنی ہوالی گرتنی ہولیریش لہ لایہن عمادالدین زہنگیبہوہ،
 دہردہ کہ ویت ئہو دہمہ ابو الہیجاء نہ ماوہ و ہولیر بہ میرات بۆ کورہ کانی ماوہ تہ وہ و
 دواتر کہ وتووہ تہ دەست سہلجوقیبہ کان و بۆتہ پشکی مسعودی کورپی مہلیکشای
 سہلجوقی بہر لہ وہی ببیتہ سولتان^(۳).

ئہوہش دہزانیں کہ مسعودی سہلجوقی بہ خاووخیزانہوہ ہاتووہ تہ ہولیر و
 ماوہیہ ک ماوہ تہ وہ و کورپیکی بہ مندالی لہ ہولیر مردووہ و لہ گورستانی گوندی کہ فہر
 عہزہ۔ کہ فہر عوزیل۔ سوربہش عوزیر نیژراوہ^(۴).

بہ ہرحال دواى مردنی أبو الہیجاء، کورہ کئی شہاب الدین ئہ بوعلی حہسہن
 جینگای گرتہ وہ، بہ لام ئہوہ ندہی نہ برد ہولیر کہوتہ بہر ہیرشی سہلجوقیبہ کان و
 داگیر کرا.

۵۴۔ حہسہنؤیبہ کان لہ چییا و شارہزور (۴۰۶۳۴۸ ک/۹۵۹-۱۰۱۵ از):

أ۔ حہسہنؤی بہرزہ کانی و چہسپاندنی دہسہلات:

بہرزہ کان لہ پال شادنجان و گوران و لوپ، لہ ہوزہ دیرین و ناسراوہ کانی ہریمی
 چییا و شارہزور بوون، وہ ک ہوزہ گہورہ کانی دیکہی کوردستان لہ سہدہی ۱۰/۵۱۰ از
 بووہ ہیزکی ناوخوی کاریکہر، حوسینی بہرزہ کانی وہ ک سہرداریکی ناوچہیی

(۱) تاریخ ابن ابی الہیجاء، ص ۲۱۹.

(۲) الکامل، ۸/۶۵۲.

(۳) ابن واصل، مفرج الکروب، ۱/۹۷.

(۴) تاریخ اربل، ۲/۳۷۳.

دهسه لاتدار له سهره تاي سهرده می بوه یه ده رکه وت، هه رچند ته نها یه کجار به ریککه وت ناماژه به هه بوونی دراوه^(۱).

سهرچاوه کان باس له مردنی حوسینی به رزه کانی ناکه ن، به لام وا دیاره حه سه توی کوری سالی ۳۴۸ک/۹۵۹ز بووه ته جینشینی و سنوری دهسه لاتی باوکی فراوان کردوه، نه خاسمه پاش مردنی هه ردوو خالی: ونداد و غانم و رابوونی پیوانی هوزی شادنجان به راده سترکردنی (ابوالغنائم عبدالوهاب) ی کوری ونداد^(۲). بویه حه سه تۆ به میری دامه زیننه ر داده نریت و میرنشینه کهش به ناویه وه ناوانراوه.

ناوی راسته قینه و کوردیی (حسنویه)، حه سه تویه و له سهرچاوه کاندایا به شیوه فارسیه که ی هاتووه، (ۆ) پاشگریکی کوردی- نیرانی یه و بۆ گازکردن و بچوو ککردنه وه ده خرایه پاش ناوی که سایه تی و له بن کاریگری زمانه عه ره بی، له فارسی بوو به (ویه)^(۳)، به هه مان ریسایا ناوی شادکوی باپیری دهیسه م و ناوی چه کوی باپیره که وره ی هه دبانییه کانی هه لیز به (شادکویه) و (جکویه- شکویه) هاتووه. لای کورد و له ناوخوی کوردستان، میر حه سه نوویه به (حسنو- حه سه تۆ) و به در ی کورپیشی به (بدر حسنو- به در ی حه سه تۆ) ناو ده بران وه لای میژوونوسیکی خه لکی نه سه دناباد هاتووه^(۴)، زیندووترین نمونه ش بۆ نه م جیاوازیه زمانه وانیه، ناوی شاری شتوی کوردستانه که به فارسی بووه ته (آشنویه).

حه سه توی به رزه کانی بۆ پتر پته وکردنی دهسه لاتی، قه لای سهرماجی بنیادنا و کردیه باره گا و تا دههات خوی به هیزتر ده کرد، به رنامه ی وابوو میره کورده هاوسیکانی

(۱) البیرونی، الجماهر فی الجواهر، ص ۱۴۶، قادر محمد حسن، الإمارات الکرديه، ص ۴۴.

(۲) (ابن کثیر) له کور تکر دینه وه ی نه م هه والهی (ابن الاثیر) دا به هه له دا چووه و اتاکه ی گورپیه و ده لیت حه سه نوویه په نجا سال میرایه تی کردوه. البدايه والنهایه (بیروت: ۱۹۸۷)، ۱۱/۳۱۵.

(۳) وهک: سیبویه، زنجویه، نطویه، خالویه، فضلویه، مسکویه... هتد. زمانه وانانی عه ره ب به خویان ده لیتن (ویه) به عه ریی کردنی (و- ۆ) یه که له کوردی دا وهک خوی (ۆ) ماوه ته وه.

(۴) مؤلف ناشناخته، مجمل التواریخ والقصص، ص ۳۹۴، ۳۹۸. پاشان ساخکه ره وه ی کتیبه که (یه) ی بۆ زیاد کردوه.

بندەست بکات و قەلا و مومتەلە کاتیان زەوت بکات، سالی ۳۵۹ک/۹۷۰ز له ناکامی ئەم سیاسەتە ی شەپ و ئالۆزی کەوتە نێوانی حەسەتۆ و میر سەهلانی کۆپی مسافری خاوەندی نەهاوەند، له لایەکی دیەو دەیویست سود له هەفرکی ناوخیی میرانی بوەیی وەرگریت و هیندە ی پئی بگریت سنوری دەسلاتی بەرفراوان بکات و قەلا و باژێپی دی له ناوچە کە بگریت، هاوکات بە روالەت خۆی بە لایەنگری (رکن الدولە ی) بوەیی دادەنا و له شەپی دژ بە سامانییەکان (۲۶۱-۳۸۹ک/۸۷۵-۹۹۹ز) خۆی بە پشتیوان و لایەنگری پیشان دەدا، ئەویش له ناکامی خەریکبونی بە کێشە و گرفتی دیکەو نەدەپرزایە سەر حەسەتۆ.

بۆ ریگرتن له زیدەگافیەکانی میری بەرزەکان و پشتگریتی سەهلانی کۆپی مسافر، میری بوەیی سوپایەکی بە سەرۆکایەتی وەزیر (ابوالفضل ابن العمید: م: ۳۵۹ک/۹۷۰ز) ناردە سەر سەرماج، کەچی وەزیر نەخۆش کەوت و پیش ئەو ی بگاتە قەلەمەرەوی حەسەتۆ له هەمەدان مرد و ئەبولفەتھی کۆپی له شوینی دانرا، پاشان کێشە کە بە ناشتی و ریککەوتن چارەسەر کرا و حەسەتۆ دوا ی راویژی له گەل سەرکردە و راویژکارانی، بە پیشنیاری ئەبولفەتەح رازی بوو کە دەبوو پەنجا هەزار دینار باج و دیاری و ئەسپ و هیستەر بداتە بوەییەکان کە بە هایان دەگە هیشتە سەد هەزار دینار، له بەرانبەردا حەقی ئەو ی هەبیت باج و خەراجی چیاکان بۆ خۆی وەرگریت^(۱).

بوەییەکان هەرچەند رازی بوون بەو ی میر و کوێخا و سەردارە کوردەکان ناوچەکانی ژیر دەسلاتیان و کاروباری مۆزەکانیان و سەرچەم خەلکی ناوچە کە بەرپۆه ببەن، بەلام هەرگیز دەرڤەتیان نەدەدا سنوری دیاریکراو ببەزینن و زیاد له پئیویست خۆیان بەهیز و پڕچەک بکەن، نەبادا ببەن مایە ی مەترسی بۆ سەر دەسلاتیان و له چوارچۆه ی ئەم سیاسەتە، شەپی حەسەتۆیان دەکرد و تاوانی ئەو یان بۆ هەلە بەستا کە گواپە ریگری دەکات و کوێخادی و مولکداران دەچوسینێتەو و باج و مولکانه یان بەسەر دا دەسەپینیت، حەسەتۆیش له ئاست ئەم هەلۆیستە ی بوەیی دەستەوستان

(۱) تجارب الامم، ۳۷۴/۵، الكامل، ۵۳/۷-۵۴.

نه‌بوو و کاری بۆ ئه‌وه ده‌کرد دووبه‌ره‌کی ئیوان ئه‌ندامانی بنه‌ماله‌ی بوه‌یهی په‌ره بستینیت و درزی قوولی تی بکه‌ویت.

مسکه‌وه‌یه (م: ۲۱/ک/۱۰۳۰ن) وه‌ک کاربه‌ده‌ستیک، له‌ نزیکه‌وه‌ ئاگاداری رووداوه‌کان بوو و له‌ هێرشه‌که‌ی سالی ۳۵۹/ک/۹۷۰ز به‌شدار بوو، ده‌گێڕپه‌وه‌ که‌ حه‌سه‌تق هانی به‌ختیاری کورپی (معزالدوله‌ی ده‌دا یاخی ببیت و پپی ده‌گوت: پشتیوانییت ده‌که‌م و خۆم و بنه‌ماله‌که‌م و کورده‌کانی ژێر فرمانم ئاماده‌ین هاریکارییت بکه‌ن، ئه‌وه‌ش ئاشکرا ده‌کات که‌ حه‌سه‌تق حه‌زی ده‌کرد یه‌کپیزی بوه‌یه‌یه‌کان له‌به‌ین بچیت و ناته‌باییان تی بکه‌ویت، چونکه‌ سه‌روه‌ری و پایه‌داری ئه‌و له‌ ناکۆکی و ناته‌بایی بوه‌یه‌یه‌کانه‌وه سه‌رچاوه‌ی ده‌گرت^(۱).

حه‌سه‌تق به‌رده‌وام بوو له‌ دژایه‌تی ده‌سه‌لاتدارانی بوه‌یهی تا سالی ۳۶۹/ک/۹۷۹ز له‌ قه‌لای سه‌رماج مرد، (عضدالدوله‌) که‌ به‌ چه‌شنی باوکی خۆشیی به‌ حه‌سه‌تق نه‌ده‌هات و هه‌رگاڤ له‌ بیانویه‌ک ده‌گه‌را تا چییاکان داگیر بکات و هۆزی به‌رزه‌کان که‌ نارگیر بکات، ساتیک به‌ مردنی حه‌سه‌تقی زانی ئاواته‌خواز بوو به‌ مردنی^(۲) "ئو شه‌یتانه‌ی بووبوه‌ سه‌به‌بکاری کیشه‌ی ئیوان خۆی و براکانی له‌ ناو بچیت"^(۳).

ب- میر به‌دری کورپی حه‌سه‌تق (۳۶۹-۴۰۵/ک/۹۸۰-۱۰۱۴ن):

دوای مردنی حه‌سه‌تق، ناکۆکی و دووبه‌ره‌کی که‌وته‌ ئیوان حه‌وت کورپه‌که‌یه‌وه: (أبو‌العلاء، عبدالرزاق، ابوالنجم بدر، عاصم، أبوعدنان، به‌ختیار، عبدالملك)، ئه‌مه‌ له‌ کاتی‌کدا (عضدالدوله‌) به‌ نیازی داگیرکردنی قه‌لاکانی حه‌سه‌تق و چه‌ند کاریکی دی چووبوه‌ چییاکان، (عبدالرزاق و ابوالعلاء و ابوعدنان) له‌ ترسی میری بوه‌یهی دایانه‌ پال فخرالدوله‌ (م: ۳۸۷/ک/۹۹۷ن)ی برای و خۆیان گه‌یانه‌ خزمه‌تی له‌ هه‌مه‌دان، سیی دیشیان: (عاصم و عبدالملك و ابوالنجم به‌در) په‌یوه‌ندیان کرد به‌ (عضدالدوله‌)وه،

(۱) تجارب الأمم، ۴۲۶/۵.

(۲) تجارب الأمم، ۴۵۳/۵.

به‌ختیاریش له قه‌لای سهرماج بوو، سهره‌تا په‌یمانی به میری بوه‌یهی دا گوڤرپایه‌لی بکا و پاره و سامانی بۆ بنیژیت، که چی پاشان لئی هه‌لگه‌رایه‌وه^(۱).

مردنی حه‌سه‌تۆ، هه‌لیکی زیڤینی بۆ میری بوه‌یهی ره‌خساند که نه‌یده‌ویست له ده‌ستی بدات، به‌لکو به‌باشترین شیوه‌ کردیه پاساوێک تا هه‌رچی قه‌لا و سامان و که‌نجینه هه‌یه تالان بکات و هه‌ر زوو دینه‌وهر و نه‌هاوه‌ندی داگیر کرد، پاشان قه‌لای سهرماجی تالان کرد و به‌ئاره‌زویی خۆی گه‌مه‌ی به‌چاره‌نووسی کوپه‌کانی ده‌کرد.

له‌ئاخفتنی رودراوری (م: ٤٨٨/ک ١٠٩٥) یه‌وه‌ده‌رده‌که‌وێت که (عضد الدولة) چه‌ند له‌میر حه‌سه‌تۆ و کوپه‌کانی به‌داخ بووه و چ رق و کینیکی لئ هه‌لگرتوون^(۲).

له‌دوا رۆژه‌کانی سالی ٣٦٩ک / ته‌مموزی ٩٨٠ز به‌نه‌خۆشی له‌کرماشان بارگه‌ی خست و کوپانی حه‌سه‌تۆ به‌زه‌لیلی له‌خزمه‌تی ئاماده‌بوون و ده‌موده‌ست ده‌سته‌سه‌ر کران، هه‌یزه‌که‌ی که‌ کوردیشیان تێدا‌بوو، چوارده‌وری ئۆردوی بوه‌یهی و شاری کرماشانیان ته‌نیه‌وه نه‌بادا کوپانی حه‌سه‌تۆ ده‌رفه‌تی ده‌ریازبوونیان بۆ هه‌لبکه‌وێت و تا میری بوه‌یهی چی ئاره‌زوو بکات و بخوازیت ده‌رحه‌قیان بیکات، ده‌سته‌بجی (بختیار و عبد الرزاق و ابوالعلاء و ابوعدنان) و یاهه‌رانیان له‌سه‌ردارانی کورد ده‌ستگیر کران و یه‌که‌یه‌که له‌ملیان درا و چ که‌لوپه‌لیکیان هه‌بوو تالان کرا.

پاشان بانگی (عبدالمک و عاصم و ابوالنجم) به‌دری کرد و به‌په‌چه‌وانه‌ی هه‌لوێستی به‌رامبه‌ر کوپانی دبی حه‌سه‌تۆ، گه‌لێک ریزی له‌به‌درنا و خه‌لاتی کرد و نیشانه‌ و جلو به‌رگی میری په‌یشه‌که‌شکرد و له‌ژێر سه‌ره‌په‌رشتی و چاودیری (مؤید الدولة) ی برابرا

(١) تجارب الأمم، ٤٥٣/٥-٤٥٤، النقشبندی، الكرد في الدينور، ص ١٤١-١٤٢.

(٢) (عضد الدولة) به‌په‌چه‌وانه‌ی باوک و مامه‌کانیه‌وه، هه‌ر له‌سه‌ره‌تای ده‌سته‌به‌کاربوونیه‌وه خۆشی به‌چاره‌ی کوردان ناهاات و (المتنبی) ستایشی ده‌کات به‌بۆنه‌ی شه‌رو کوشتاری له‌دژی کورد له‌ده‌شتی ئه‌رزین:

وقتل الكرد عن القتالِ حتى اتقت بالفَر والإجفالِ

فهاك وطائع و جالِ فاقتنص الفرسانَ بالعوالي

والعتق المحدثه الصقالِ سار لصيد الوحش في الجبالِ. ديوان المتنبی، ص ١١٠٩.

کردی به سەرداری ھۆزی بەرزەکان، ھەروەھا ریزینا لە دوو براکەیی دیی و دیاری و خەلاتی پێشکەشکردن، ئەمجا ناردی قەلای سەرماج بگرن تا ھەرچی پارە و گەنجینە ھەیە بە تالانی ببین، دواتر بەھۆی ناپارزیبوونی (عاصم و عبدالملك) لەو پلەوپایەیی کەوا بە بەدر بەخشرابوو و یاخیبوونیان لە (عضدالدولة)، ئەوانیش دووچاری سزادان و کوشتن ھاتن^(١).

بەدری کۆپی ھەسەنۆ بە گەورەترین و ناسراوترین میری ھەسەنۆیەکان دادەنرێت و بۆ ماوہیەکی درێژ کە پتر لە سی سالی خایاند فەرمانرەوایی کرد، لەو ماوہیەدا میرنشینەکەو سەرپاکی چیبیاکان تا رادەیک ھێمنی و ئارامی بەخۆیەوہ دیت و بوژانەوہیەکی ئابوری بەرچاو سەریھەلدا.

ئەو بە پێچەوانەیی باوکیەوہ، خۆی نەخستە ئیو ریزی نەیارانی بوہیبیەکان و بە ھیچ شێوہیەک دژایەتی بەرزەوہندیەکانیی نەدەکردن، بەلکو وەک قەردارییەک سالانە ھەزاران دیناری دەدا بۆ بەدەل ھەجی(عضدالدولة) و ھەموو توانا و دەرامەتی بندەستی و ھیزی سەربازیی خستبووگەپ بۆ داکوکی لە سەرورە دەوڵەتی بوہیبی و راستەوخۆ بەشداریی شەپەرەکانی دەکردن^(٢).

لە ھەمان کاتدا، ئامادەبوو ئەو یاخیبوون و بزافانە لەناو بیات کە دژی بوہیبیەکان سەری ھەلدا با لەناو ھۆزی بەرزەکانیش بوایە، سالی ٣٧٣ک/٩٨٣ز دلسۆزانە ھاریکاریی (فخرالدولة)ی کرد تا کیشەیی ھەلگەپانەوہی محەمەدی کۆپی غانمی بەرزەکانی چارەسەر بکات^(٣).

لە رووی سەربازیشەوہ بە کردەوہ سەلمانندی کە میریکی بەھیز و توانادارە و لە ووزەیدا ھەیە داکوکی لە سەرورە خۆی بکات، سالی ٣٧٧ک/٩٨٧ز بەرپەچی ھیزیکی

(١) ذیل تجارب الأمم، ١١/٦، الکرد فی الدینور، ص ١٤٤.

(٢) ذیل تجارب الأمم، ١٥/٦-١٦.

(٣) الکامل، ١٤٨/٧.

سەر بە (شرف الدولة) شێرزلی کۆپی (عضدالدولة) و هه‌شپکی (فخرالدولة) ی دایه‌وه و تیکی شکاند که به نیازی داگیرکردنی هه‌ریمی چیا هاتبووه کرماشان^(١).
 میر به‌در نه‌یده‌ویست نه‌زمونی تالی باوکی دووباره بکاته‌وه و ولات توشی له‌شکرکێشی و داگیرکردن و وێرانکاری بکات و باش ده‌یزانی هه‌چ به‌رژه‌وه‌ندیه‌کی له‌ دژایه‌تیکردنی بوه‌یه‌یه‌کان نه‌ و نه‌و په‌یوه‌ندیه‌ دۆستانه‌یه‌ی پاراست که له‌گه‌ڵ (فخر الدولة) هه‌یبوو و له‌ کاتی پێویستی و ته‌نگانه‌دا ده‌چوو به‌هانا‌یه‌وه^(٢)، هه‌ر له‌ نه‌جای دۆستایه‌تیان، میری بوه‌یه‌ی کچیکی میر به‌دری بۆ (مجدالدولة) رۆسته‌می کۆپی خواست^(٣).

ج-سیاسه‌تی ناوخۆیی میر به‌در:

میر به‌در له‌ بری خۆخه‌ریککردن به‌ مملانیی بوه‌یه‌یه‌کانه‌وه، بایه‌خیدا به‌ کاروباری ناوخۆیی و چه‌سپاندنی ته‌ناهی و دادپه‌روه‌ری و پێشگرتن له‌ رێپه‌ری و لاساری ره‌وه‌نده کورده‌کان، سه‌رچاوه‌کان دوپاتی ده‌که‌نه‌وه که له‌ سه‌رده‌می نه‌ودا دیارده‌ی رێگری و روتاندنه‌وه‌ی رێبواران و کاروانیان تا راده‌یه‌کی به‌رچاو له‌به‌ین برا و به‌ نموونه‌وه ئاماژه‌یان به‌ سیاسه‌تی دووربینانه‌ی میر به‌در داوه بۆ چاره‌سه‌رکردن و له‌ناوبردنی ئه‌م دیارده‌ دژبۆه‌ی که به‌ کوردانه‌وه لکابوو^(٤).

له‌ لایه‌کی دیه‌وه رێژه‌یه‌کی بڵندی له‌ سامان و داها‌تی ته‌رخانکرد بوو بۆ بواری چاکه‌کاری و دینداری و خه‌رخوانی و ئاواکردنی مزگه‌وت و خان و بازار و پرد، هه‌فتانه ده‌یان هه‌زار دره‌می له‌ هه‌ژاران و بیوه‌ژنان و ده‌ستکورتان ده‌مه‌زاخت^(٥) و سالانه

(١) ذیل تجارب الأمم، ١٧٢/٦-١٧٣.

(٢) عتبی، ترجمه تاریخ یمنی، ص ٨١، ٢٢٧.

(٣) مجمل التواریخ والقصص، ص ٣٩٦، الکرد فی الدینور، ص ١٤٨.

(٤) ذیل تجارب الأمم، ١٧٢/٦-١٧٥، المنتظم، ١٥/١٠٤-١٠٥.

(٥) مه‌زاختن: سه‌رفین، خه‌رچکردن، مه‌لامه‌حمودی بایه‌زیدی، تحفه‌ الخلان فی زمانه‌ی کوردان، ساغکردنه‌وه

ولیکلینه‌وه‌ی هه‌مین عومه‌رخۆشناو، له‌ بآلوکراوه‌کانی زانکۆی سۆران، چاپخانه‌ی هه‌یفی (هه‌ولێز: ٢٠١٩)، ل ١١٠.

سه‌دان هزار درهم و دیناری ده‌نارد تا به‌سز زانیان و پیاوچاکان و بیده‌ره‌تانان و لانه‌وازن دابه‌ش بکریت له شوینه پیروژه‌کانی مه‌ککه و مه‌دینه و به‌غدا و کوفه و ده‌یان هزار دیناری ده‌نارد بۆ هۆزه کۆچهریه‌کانی نیمچه دورگی عه‌رب تا ده‌ست له راوه‌پووت و تالانکردنی حاجیان و کاروانیان هه‌ل بگرن، به‌ درێژی ئه‌و ریگا سه‌ره‌کیه‌ی که له خوراسانه‌وه ده‌هات و به‌ کرماشان و حلوان دا به‌ره‌و به‌غداد و حیجاز ده‌چوو، پاره‌ی ده‌دایه‌ پینه‌ده‌زان و نالبه‌ندان تا پیداویستی ریبواران دابین بکن، تو هه‌زار دیناری ده‌دایه‌ تۆبه‌دار و زیره‌فانی ریگای چوون و گه‌رانه‌وه‌ی حاجیان و وه‌ک ده‌گێرنه‌وه هه‌زاران مزگه‌وت و خانی بنیات نابوو^(۱).

له‌ رووی ئاواکاری و بیناسازیشدا، به‌ ره‌نگی به‌رفراوان بایه‌خی به‌ بواری ئاوه‌دانکردنه‌وه ده‌دا و له‌ پیناو کارکردنی چالاکی بازرگانی و هاندانی چاندن و وه‌زیری، سالانه ده‌یان هزار دیناری خه‌رج ده‌کرد له‌ بنیاتنانی پرد و به‌رده‌باز و خان و بازار و دامه‌زراوه‌ی خه‌مه‌تگوزاری و خێرخواری و تۆژه‌نکردنه‌وه‌یان، سه‌رچاوه‌کان ده‌گێرنه‌وه له‌ هه‌ر شوینیک زبیه‌ک یان جوگه‌یه‌کی بدیتایه‌ گوندیکی تیا دا ئاوه‌دان ده‌کرده‌وه^(۲).

شایه‌نی ئاماژه‌یه‌ پاشماوه‌ی هه‌ندیک له‌ وه‌نته‌ره و پرده‌نه‌ تا رۆژگاری ئه‌مڕۆش هه‌ر ماون و نیشانه‌ی زیندووی ده‌سه‌رت‌ه‌نگینی میر به‌درن، وه‌ک وه‌نته‌ره‌ی پولی که‌له‌ور- پردی که‌له‌ور که‌ سالی ۳۷۳/ک ۹۸۳ز دروستکراوه و وه‌نته‌ره‌یه‌کی دی له‌ بان زبیه‌ کاشکان له‌ ئه‌لیشته‌ر که دروستکردنی ده‌ سالی خایاندووه (۳۸۹-۳۹۹/ک ۹۹۹-۱۰۰۹)^(۳).

(۱) ابن الجوزي، المنتظم، ۱۰۵/۱۵، سبط ابن الجوزي، مرآة الزمان، ص ۱۰۲-۱۰۳.

(۲) بېروانه: تاريخ هلال الصابي، ۶۸/۷، ذيل تجارب الأمم، ۱۷۴/۶، المنتظم، ۱۰۵/۱۵، مرآة الزمان، ص ۱۰۳.

(۳) بېروانه: الكرد في الدينور، ص ۳۲۵-۳۳۲.

هروه‌ها بازارپیکي گشتی و مه‌زینشی ئاوا کرد که له چوار که‌ناره‌وه هه‌مه چه‌شنه خواردن و که‌لویه‌لی پێویستی بۆ هاورده ده‌کرا و خه‌لکانی هه‌زار و نه‌دار لێی سوودمه‌ند ده‌بوون^(۱).

میر به‌در به‌م کاره خێرخوازیانه‌ی ناووبانگیکی باشی په‌یداکرد و وه‌ک که‌سایه‌تیه‌کی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی دیار ته‌ماشای ده‌کرا، بۆ ده‌ربهرینی پێزانین ده‌ره‌ق جوامیری و خێرومه‌ندیی ئه‌م میره‌ کورده، خه‌لیفه‌(القادر بالله: ۳۸۱-۴۲۲ک/۹۹۱-۱۰۳۱ز) دانینا به‌ ده‌سه‌لاتی و سالی ۳۸۸ک/۹۹۸ز له‌ دیوانی خیلافه‌وه‌ برپاری به‌خشینی ناسناوی(أبو النجم ناصر الدين والدولة) و چه‌ند ئیمتیازیکی میرایه‌تی بۆ ده‌رکرد^(۲).

له‌ به‌رانبه‌ردا، میر به‌در ریژی له‌ خه‌لیفه‌ی عه‌باسی ده‌گرت و به‌ تاکه‌ هێمای شه‌ریه‌تی داده‌نا و له‌ سه‌ر دراو و له‌ خوتبه‌دا ناوی ده‌هێنا و خۆی به‌ مه‌ولای ئه‌و(مولی أمير المؤمنین) ده‌ناساند^(۳).

له‌ گه‌ڵ ئه‌وه‌ی دانی به‌ خیلافه‌ی عه‌باسی و ده‌سه‌لاتی بوه‌یه‌ی ده‌نا، خۆیشی به‌ فه‌رمانه‌وا ده‌زانی و وه‌ک ده‌ربهرینی، دینار و دره‌می به‌ ناوی خۆیه‌وه‌ ده‌رده‌چواند پاش ناوه‌یتانی ناوی خه‌لیفه‌ و میری بوه‌یه‌ی، خۆشبه‌ختانه‌ دوو دانه‌ له‌ دراوه‌کانی نه‌فه‌وتاون و له‌ موزه‌خانه‌کان دا پارێزران، یه‌کیکیان دیناریکی زیڕینه‌ و سالی ۳۹۷ک/۱۰۰۷ز له‌ شاپورخواست و ئه‌وه‌ی دیشیان دره‌میکی زیوینه‌ و له‌ هه‌مان شویندا له‌ قالب دراوه‌ و له‌ هه‌ردووکیان دا له‌ پال ناوی خۆی ناوی خه‌لیفه‌(القادر بالله) و ناوی (مجدالدولة)ی بوه‌یه‌ی نه‌خشیندراوه‌^(۴).

(۱) رودراوه‌ری سه‌رجه‌م ئه‌م کارانه‌ی به‌(الأفعال الرشیده) و (الأثار الحمیده) ژماردوه‌وه. ذیل تجارب الأمم، ۱۷۳/۶-۱۷۴.

(۲) الكامل، ۲۳۴/۷، مرآة الزمان، ص ۱۰۱.

(۳) تا سالی ۲۰۰۳، کورسیه‌کی میر به‌در له‌ موزه‌خانه‌ی عێراقی له‌ به‌غدا به‌شی پاشماوه‌ دارینه‌کان(قسم الآثار الخشبية) مابوو، ناو و ناسناوی میر به‌دری له‌ سه‌ر هه‌لگه‌لاره‌بوو" عز و نصرتا یبید للامیر ابو النجم بدر بن حسنویه مولی أمير المؤمنین" و نازام تا ئیستا ماوه‌ یان فه‌وتاره‌.

(۴) الکرد فی الدینور، ص ۳۰۶-۳۰۹.

له کاتیکدا ناتەبامی و دووبەرەکیی ناوخۆیی بوەبەییەکان قوولتر دەبوەو و بە پاکتاوکردنی یەکدیەو و خەریک بوون، میر بەدر تا دەهات پایەدار و بالادەست و دەولەمەند دەبوو و وەک پیاویکی خێرخواز و چاکەکار ناوی دەرکرد^(۱) و سنوری دەسەلاتی بەرە بەرە رۆژئاوای هەریمی چیاای تەنیەو و لە شارەزورەو دادەکشتا تا خوزستان و وێپای شارەزور، شارەکانی دینەوەر، نەهاوەند، شاپورخواست، برۆجەرد، ئەسەدئاباد و دەیان قەلا و شووای لەخۆ دەگرت و پیاوانی هۆزەکانی: عەیشانی، بەرزەکان، شادنجان، گاو، گۆران، لوپ لە لەشکری حەسەنۆیی خزمەتیان دەکرد، میران و سەردارانێ هەریمەکە لە وێنەو وەرانی کورپی محەمەدی گاو، خۆشینی کورپی مەسعود^(۲)، هیندی کورپی سوعدا، دولەفی کورپی ماله^(؟)، ئەبوعیسا شادی، دۆست و لایەنگری بوون و بە فەرمانرەوای بالای چیاایان دەناسی.

میر بەدر لە دوا ساڵەکانی میرایەتی دا دووچاری چەند ئاریشە و گەرفتیکی ناوخۆیی هات کە رەنگدانەو و کاریگەری نەرتینی بەجێهێشت لەسەر ژیاخی خۆی و چارەنوسی میرایەتیەکی و بوونە هۆکاریکی سەرەکی لەناوچوونی، دواي ئەوێ ژمارەیک سەرۆکھۆز لە ناوچەکە دەرکەوتن کە بە ئاشکرا رکابەراییەتیان دەکرد و دیارترین ئەبولفەتخ محەمەدی کورپی عەننازی سەردار و میری هۆزی شادنجان بوو، کە خۆی لەو بە کەمتر نەدەزانی و دەستپۆشستووی حلوان و چیاپەکانی دەوربەری بوو و وەک لە دەقیکدا هاتوو دۆژمنی یەکدی بوون، هەرچەند یەکیک لە ژنەکانی میر بەدر شادنجانی بوو، سەرچاوەکان هۆی دۆژمنایەتی نیوان ئەم دوو مائالباتە دراوسێییان ئاشکرا نەکردوو، بەلام گومان لەوەدا نیە کە هەر لەسەر کێشەو خێلەکی و زەوویوزار و پاوەندخوازی بوو^(۳).

(۱) عتبی، تاریخ یمینی، ص ۳۵۸.

(۲) ناوی ئەم میرە کوردە لە سەرچاوە عەرەبیەکاندا شیویندرلوو بۆ (الحسین بن مسعود) ، الکامل، ۳۱۲/۷، لە کتیبی (مرآة الزمان، ص ۱۰۳) کونیی (ابوالوضاح)ی بۆ دانراو، وەلی ناوہ راستەقینەکی خۆشینە کە پەیفیکی کوردییە و لە سەرچاوەیەکی ناوخۆیی هاتوو. مؤلف ناشناختە، مجمل التواریخ والقصص، ص ۴۰۱.

(۳) الکرد فی الدینور، ص ۱۵۸.

بوه بیهیه کانیس دهستیان هه بوو له قوولکردنه وهی ناکۆکیه که، نهخاسمه دوی ئه وهی (بهاءالدوله) وهک ههنگاوێکی کردهکی بۆ پهراویزخستنی میری بهرزهکان و گوینه دان به پهلوپایهیی، سالی ۳۹۷ک/ ۱۰۰۷ از محهمه دی کورپی عهننازی به پارێزگاری ولایهتی ریگای خوراسان دامهزrand، ئه م ههنگاوهش میر بهدری ورزاند و یهکسه ر هیزکی کۆکرده وهه که مارۆی خسته سه ر بهغدا، له قۆلێکی دیه وه هیزه کانی بهدر هیزشیان کرده سه ر حلوان و کرماشان و میری عهننازییان جیهه لکه ن و دهربه ده ر کرد و ناچاریان کرد دادی خۆی بگه هیننێته بهغدا^(۱).

د- ناکۆکیی ناوخۆیی و کورزانی میر بهدر:

کیشه و دوژمنداریی بهرزهکان-شادنجانێ له خودی مالباتی دهسه لاتداری بهرزهکان رهنگی دایه وه و ساردی که وته نێوان میر بهدر و هیلالی کورپه وه که خوشکه زای شادنجانیه کان بوو، گوايه هیلال هه ر له زاروکییه وه پشتگویی و فهرامۆش کرابوو و له گه ل دایکی له گوندیکدا له دوو فه رسه نگی شاپورخواست لاتهریک و پهراویز خرابوو، ئه ویش رۆژ به رۆژ پتر ههستی به که نارگیری و نائومیدی و بئیهه شکردنی له سامان و دهسه لاتی ماله باوانی ده کرد، دیاره ناحه زانیس رۆلێان هه بوو له پتر تیکدانی نێوان باب و کورپ و خۆشکردنی ناگری کیشه که، بۆ بهرزه وهندی خۆیان و لاواکردنی میر بهدر، کالی هیلالی کورپیان ده دایه وه^(۲).

میر بهدر بۆ دلدانه وهی هیلالی کورپی و ناشتکردنه وهی، سامه غان و ده دیهاتی بۆ دابهری که داهاتی سالانه ی دووسه د ههزار درهه م بوو، که چی دوپدۆنگی هیلال به م پینگافه ی باوکی نه په ویه وه و خۆی به شایه نی زیاتر له و داهاته ده زانی و له راستیدا ئه م پره دراوه به شی خه رجه کانی هیلالی ده سه تبلای ناکرد که جوامیرانه به سه ر

(۱) الکامل، ۲۷۱/۷.

(۲) تاریخ هلال الصابی، ۶۸/۷.

سەربازان و لایەنگرانی دەبەشاندەووە تا پشتگیری لێبکەن، ئەووە بوو چوو بە گۆز(بن ماضی)ی جیگری باوکی لە شارەزور و کوشتی و سەروەت و سامانیی تالان کرد^(۱).

ناکۆکی و رکابەری نیوان باوک و کوپ پەرهی سەند و شەپ و لێکدانی کوشندە و زیانبەخشی لێهاتەکایەووە و هیلال بە پشتیوانی خێلە کوردەکانەووە لە باوکی یاخی بوو و لە نەهاوەند و دینەوەر شەپی یەکیدیان کرد، لە کۆتاهی سالی ۴۰۰/ک/۱۰ از لە دەروازە ی دینەوەر شەپ لە نیوانیان هەلگیرسا و میر بەدر شکستی خوارد و دەستبەسەر کرا، ناچار داوای یارمەتی لە محەمەدی کوپی عەننازی کۆنە دوژمنی و ئەبوعیسا شادی و (بهاءالدولة) و (شمس الدولة)ی بوەیبی کرد و گالی دانەووە پەلاماری قەلەمپەوی هیلال بەدەن و داوای لە کوردانی گۆرانیش کرد بەفریای کەون^(۲).

شەپ و دوپەرەکیی نیومالی بەرزەکان و گیرانی میر بەدر لەلایەن هیلالی کوپییەووە و دەرکەوتەکانی، لە ناوچەکە دەنگی دایەووە و کاردانەووەی جۆراوچۆری لێکەوتەووە و قسە و پاسی زۆری دەریارە گوترا، هەبوون رەخنەیان لە هیلال دەگرت و سەرکۆنەیان دەکرد، هەشبوون دەستخۆشییان لێدەکرد و پاساویان بۆ دەهێتایەووە، لە ئاست گازندە و توانجی خەلکیدا و بۆ رواندەنەووەی تۆمەت، (علي بن نصر الكاتب) لەسەر داخواری هیلال داخۆیانیبیەکی نووسی^(۳)، تیایدا بە وردی هۆکارەکانی ئەم کارە هیلالی دیاری کردووە و یەکەیکە هەلە و کار و رەفتارە ناپەسندەکانی بەدری ژماردووە و پاساوی بۆ گیرانەکە ی هێناووەتەووە^(۴).

ئەم شەپە خۆبەخۆییە کە تا سالی پاشتر درێژە ی کیشا، زیانی گیانی و مالیی زۆری لێکەوتەووە و سەرورە ی و پاشەپۆژی مالباتی حەسەتۆی خستە مەترسیەووە و

(۱) مرآة الزمان، ص ۵۹-۶۰، الکرد فی الدینور، ص ۱۷۲.

(۲) مجمل التواریخ، ص ۳۹۸-۳۹۹، الكامل، ۷/ ۲۸۵-۲۸۷.

(۳) کاتی خۆی دکتۆر حسام الدین نەقشەبەندیم لە هەبوونی ئەم پەيامە ی هیلال ئاگادار کردەووە و دەقەکە یم بۆ روانەکرد، ئەویش وەک پاشکۆ لە چاپی کوردیی نامە ی ماستەرەکە ی بلۆی کردەووە، شارەزور و لوپستانی باکوور لە سەدەکانی ناوەرپاستدا (سلیمانی: ۲۰۰۸)، ل ۵۴۳-۵۴۵.

(۴) ابن حمدون، التذکرە الحمدونیة، ۶/ ۳۶۸-۳۷۰.

کۆلەگەکانی میرنشینی لەفکرد، ئەبوعیسا شادیی سەرداری هۆزی گۆران و دیارترین هاوکار و نوێنەر و نوسەری میر بەدر، بە دەستی هیلال بەکوشت چوو، هیلال بەخۆیشی چارەنووسی زیندانی (بهاءالدولة) بوو، شارەزوریش کەوتە دەست بوەبھییهکان و محەمەدی کوپی عەننازیش حلوانی گەپاندەو، گەنجینەى دارمالی میرنشینی بەتالان برا و هەرچی زێڕ و زیو و دراو و خشل و گەوهر و کەلوپەل و چەک و پۆشاکى کەلەکەراو هەبوو کە بەهایان بە سەدان هەزار دینار دەخەملێنرا کەوتە دەست بوەبھییهکان، هەر لە ئاکامی ئەم دۆخەدا کاروانی ئاوەدانکردنەو و بنیادنان راوەستا و چالاکیی چاندن و بازرگانی پەخرا^(١).

پێویستە ئاماژە بۆ ئەو راستیەش بکەیت کە میر بەدر لە دوا ساڵەکانی حوکمیدا توشی جۆره غرور و لەخۆباییبونیک هات، دواى ئەوێ بوو فەرمانپەرەوایەکی پایەبەرز و دەستپۆشستوی شەری و بێباکانە هەلسوکەوتی دەکرد و تاکرەوانە دەجولایەو و گوێبێستی راویژ و ئامۆژگاریی پیاوێ دلسۆز و نزیکەکانی نەدەبوو، بەلکو زویر و دلشکاوێ کردن، ئەو تا دلێ میرخۆشینی کوپی مەسعودی خودانی قەلای کۆسجەد و دۆست و لایەنگری لەخۆ رەنجاند و ناچاری کرد پشتی هیلال بگریت و هاریکاری بکات^(٢).

هەرەها رۆلی لە پەشێوی و تەنگەژەى ناوخۆیییدا کەم نەبوو و ستمی دەرەق دارودەستە و سەرانی بەرزەکان دەکرد و دەبچەوساندنەو، بۆیە بازنەى ناپەرەزایی، خودی پیاوانی بەرزەکانیشی گرتەو و لە بەدکرداریی ئەودا پشتی هیلالیان دەگرت، تەنانەت ئەو بەرزەکانیانەى لە دەوری مابووونەو لە ساتیکی ناسکدا و لە شەرپەکەى دەروازەى دینەوهدا، پشتیان بەردا و چونە ریزی هیلالەو و بگرە هێندە لێی بەداخ بوون، بەتەما بوون بە دیلی بیکوژن و لە دەوری هیلال گەردبوونەو و بە راشکاوێ تکایان لێکرد باوکی لەناو بیات^(٣).

(١) الکامل، ٢٨٧/٧، مرآة الزمان، ص ٦٠-٦٤.

(٢) مرآة الزمان، ص ١٠٣.

(٣) مرآة الزمان، ص ٦١-٦٠.

به بندکردن و دورخستن هوی هیلال، کیش و نالۆزیه ناوخبویهکان نهره وینه وه و نه مجاره تاهیری کورپی هیلال سالی ٤٠٤ک/١٣٠١٣ از له به دری باپیری هه لگه پاپیه وه و هه لهات بۆ شاره زور، به وپیهی مولگی باوکیتهی و نه م جیگری بووه و ناوچه که ی له نوپنه رانی بوه یهیی سه نده وه، نه م کاره شی بووه مایه ی توپه یی به در و یه کسه ر هیزیکه ی نارده سه ری^(١)، جهنگ و ناشوبی خۆبه خۆی کوردانی به رزه کان هه را و ناآرامی لیکه و ته وه و ده نگدانه وه ی که هیشه به غدا و ده سه لاتداری هیتایه دهنگ و هیزیکه ده یلم و تورک ره وانه ی شاره زور کران^(٢).

میر به در په ندی له هه له و به دکرداری خۆی وه رنه گرت و سه ره نوئ خۆی ریکخته وه و نه مجاره یان به ته مابوو تۆله له وه که سانه بکاته وه که هاوسۆز و پشتیوانی هیلال بوون و به هیزیکه ی کوردانی گۆرانه وه که مارۆی میر خۆشینی کورپی مه سه ودی دا له قه لای کۆسجه دکوشخ له که ناری زئی سپیدروو، که مارۆ درژده ی خه یاند و وه رزی زستانی به سه ردا هات، پیاوانی گۆران شه که ت و بیزار بوون و سویندیان خوارد به در بکوژن، نه ویش سوربوو له سه ر مانه وه و گوئی به ئاموزگاری و هۆشیارکردنه وه ی یه کیک له سه رکرده کانی به ناوی دوله فی کورپی ماله (؟) نه دا له مه پ نیازی گۆرانه کان، تا شه ست که سیکیان به خشته وه پریان دایه و کوشتیان، میژوونوسیگ ده لیت که س به قه د گۆرانه کان له به دره وه نزیک نه بوون و هیه که س گومانی نه م کاره ی لی ناکردن^(٣).

لیره ش سیاسه تی دوفاقی بوه یه ییه کان له ئاست کورد به زه قی ئاشکرا بوو، (شمس الدوله) ی هاوپه یمانی به در خۆی به دۆستی دلسۆز و خه مخۆری میری به رزه کان پیشان ده دا و هه ر به "مولای و ربیبی ناصر الدین والدوله ابو النجم بدر مولی امیرالمؤمنین" ناوی ده برد، که چی هیه کاردانه وه یه کی نه نواندو هه لۆیستی له بکوژانی به در وه رنه گرت، به لگو ریکۆشکه ری بۆ کردن تا په یوه ندیی پتوه بکه ن و بچه خزمه تی له هه مه دان، هه روه ها تاهیری نه وه ی به دریشی ده سه سه ر کرد و له زیندان قایمی کرد و

(١) مؤلف ناشناخته، مجمل التواریخ، ص ٤٠٠، الکامل، ٣١١/٧.

(٢) ابن الفوطی، مجمع الآداب، ٢٠٣/٥.

(٣) مجمل التواریخ، ص ٤٠١.

ناوچه‌کانی میرنشیننی داگیرکرد، تا نه‌وه‌نده ده‌وله‌م‌مند و له‌خۆبایی بوو چوو به گژ (مجد الدولة)ی برابردا^(۱).

هـ- کوژرانی هیلال و تاهیری کوپی هیلال (۴۰۵-۴۰۶ک/۱۰۱۴-۱۰۱۵ن):

له‌و رۆژه‌وه‌وی مالباتی حه‌سه‌تۆ گه‌یرۆده‌ی ئاریشه و کیشه‌ی ناوخۆیی بوون و به‌ دژایه‌تی یه‌ک‌دی‌ه‌وه‌ خه‌ریک بوون و رۆژگاری زێپینی میرنشین ئاوا بوو، ده‌سه‌لاتدارانی بوه‌یه‌ی به‌ به‌رژه‌وه‌ندی خۆیان هیلال و تاهیریان ده‌بزواند، (سلطان الدولة) دلگران بوو به‌وه‌ی قه‌له‌م‌په‌وه‌ی حه‌سه‌تۆ که‌وتۆته ده‌ست (شمس الدولة)ی نه‌یاری و ده‌یویست به‌هر شیوازیک بێت ناوچه‌که‌ی لێوه‌ر بگه‌یتته‌وه و له‌ داهاته‌که‌ی بێبه‌شی بکات، بۆیه‌ یه‌ک‌سه‌ر هیلالی ئازاد کرد و پاره و چه‌ک و که‌لوپه‌لی جه‌نگی و پۆشاک‌ی بۆ دابین کرد و هه‌یزکی له‌ تورک و ده‌یله‌م بۆ سازدا و به‌ میری شه‌رعیی به‌رزه‌کان و میراتگری باوکی ناساندی و نیشانه و خه‌لاتی میرایه‌تی و ناسناوی (قطب المعالی)ی پێبه‌خشی و کچیک‌ی (شرف الدولة)ی مامی ئی ماره کرد و رۆژه‌ی ئه‌و پاره و باجانه‌شی ده‌ست‌نیشان کرد که‌ پێویست بوو سالانه وه‌ک باج ره‌وانه‌ی بکات، له‌ به‌غداش وه‌زیر (فخرالملك)^(۲) پێشوازیی لێکرد و خه‌لاتی به‌سه‌ر خۆی و هاوکارانی به‌خشاندوه^(۳).

میری بوه‌یه‌ی ئامانجی له‌ به‌ردان و دانیشاندنی هیلال ئه‌وه‌بوو بیکات به‌گژ نه‌یارانی دا، هه‌ر به‌ هاندان و ره‌زانه‌ندیی ئه‌و و به‌ ئامانجی وه‌رگرتنی ده‌سه‌لات و تۆله‌سه‌ندنه‌وه له‌ گۆرانه‌کان و (شمس الدولة)ی هاوپه‌یمانان، هیلال له‌ به‌غداوه‌ گه‌راپه‌وه‌ کوردستان و حلوان و کرماشان و دینه‌وه‌ری گه‌رتته‌وه، ئه‌مجا رووی کرده هه‌مه‌دان، (شمس الدولة)یش پێشی پینگرت و له‌ شه‌رێکدا هیلالی به‌دیل گرت و لای خۆی گله‌یاده‌وه، بۆ شه‌وه‌که‌ی

(۱) مجمل التواریخ، ص ۴۰۱، المنتظم، ۱۰۱/۱۵، الكامل، ۳۱۲/۷-۳۱۴، مرآة الزمان، ص ۱۰۴-۱۰۵.

(۲) ناوی ته‌واوی: أبو غالب محمد بن علي بن خلف (م: ۴۰۷ک/۱۰۱۶ن):

(۳) الكامل، ۳۱۳/۷، مرآة الزمان، ص ۱۰۴-۱۰۵، ابن الفوطي، معجم الآداب، ۳/۴۵۰.

دهیلمیه‌کان له تۆلە‌ی کۆژاوه‌کانی شه‌په‌که‌ی نه‌هاوه‌ند- ساڵی ٤٠٠/ک/١٠٠٩ز- پڕیانی دایه هیلال و کوشتیان، نه‌مه‌ش له رۆژی شه‌شی (ذی الحجّة)ی ٤٠٥/ک/٢٨-٥-١٠١٥ز بوو^(١).

به هه‌مان شیواز ساڵی ٤٠٦/ک/١٠١٥ز، (شمس الدولة)، تاهیری کورپی هیلالی له زیندان نازاد کرد و به‌ئینی گوپراهی‌لی لی وه‌رگرت و شاره‌زوری بۆ گه‌پانده‌وه، نه‌وه‌نده‌ی نه‌برد به‌ فیتی بوه‌یه‌یه‌کان، برینی نیوان هه‌ردوو بنه‌ماله‌ی حه‌سه‌تۆی به‌رزه‌کان و عه‌ننازیی شادنجان کولایه‌وه و تاهیر و فارسی کورپی محه‌مه‌دی شادنجانی به‌ربوونه‌ گیانی به‌کدی، له دوو لیکداندا میری شادنجان تیکشکا و کشایه‌وه حلوان و سوعدای برای هاته‌کوشتن. بۆ تۆلە‌سه‌ندنه‌وه، شیوازی دیبلوماسیی گرته‌به‌ر و خۆی وا نیشاندا له‌گه‌ڵ تاهیر ناشتبوونه‌ته‌وه و هیچی له دل هه‌لنه‌گرتوه و خوشکیکیشی پێدا، تا له دهره‌تیکدا پڕی دایه‌ سه‌ری و کوشتی و شاره‌زوریشی گرت و دای به‌ موهله‌له‌ی برای^(٢).

به کۆژانی تاهیر ده‌سه‌لاتی حه‌سه‌تۆیه‌کان به‌ یه‌کجاری له‌ناو چوو، ته‌نها قه‌لای سه‌رماجیان بۆ مایه‌وه و شاره‌زور و چیاکانیش که‌وتنه‌ ده‌ست بوه‌یه‌یه‌کان و عه‌ننازییه‌کان، به‌رزه‌کانیش وه‌ک هۆز شوینبزر ده‌بیّت و ناو و هه‌والی له سه‌رچاوه‌کاندا ناهیت، وه‌لێ و جاحی حه‌سه‌تۆ تا سه‌ده‌کانی دوا‌ی هه‌رمابوو، قه‌لای سه‌رماج تا ساڵی ٤٣٩/ک/١٠٤٧ز موڵکی به‌دری کورپی تاهیر بوو و ساڵی ٤٣٧/ک/١٠٤٥ز ئیبراهیم ئینالی زپرای توغربه‌گ حلوانیشی بۆ خسته‌ سه‌ر^(٣).

هه‌روه‌ها بنه‌ماله‌ی صۆفیه‌کانی سوهره‌وه‌رد، شیخ عه‌بدولقاھری سوهره‌وه‌ردی (م: ٥٦٣/ک/١١٦٨ز) و شیخ شهاب الدینی سوهره‌وه‌ردی (م: ٦٣٢/ک/١٢٣٤ز) و نه‌وانی دی به‌گوپره‌ی دوو سه‌رچاوه‌ کوردن و له‌وه‌چه‌ی میر حه‌سه‌تۆی به‌رزه‌کانن، له‌گه‌ڵ نه‌وه‌ی زۆربه‌ی هه‌واله‌کان وه‌ک دیارده‌یه‌کی باو ده‌یان به‌نه‌وه سه‌ر خه‌لیفه‌ (أبو بکر الصديق)،

(١) مرآة الزمان، ص ١٠٤-١٠٥، معجم الآداب، ٤٥٠/٣.

(٢) الكامل، ٣٢٢/٧.

(٣) الكامل، ٩٤/٨، ٩٩.

به لأم (ابن مشق)^(۱) شیخ عهبدولقاهری به کورد داناوه^(۲) و(القادسی؟)^(۳) ده لیت عهبدولقاهر به کری نیه واتا نه وهی نه بویه کر نیه، به لکو نه وهی میر حه سه توی کورده^(۴).

٦٤. عه ننازیه کان له حلوان و شاره زور (٣٣٠-٥٠٣/ك٥٠٣-٩٤٢/١١١٠ز):

أ- هۆزی شادنجان و(ابوالشوک الکردي):

شادنجان- شادنگان له هۆزه گه وره و ناسراوه کانی چیبیاکانه و ناوچه کانی نیوان حلوان و کرماشان، نیشتمانی دیرینی شادنجان و گۆران(الجورقان)بوو، گۆران پتر بنه جی و گوندنشین بوون و به کاروباری جوتیاری و رهزه وانی و په زداریه وه خه ریک بوون، که چی چه کداری و ریبری ژیده ریکی بنه په تیی داهاتی ره وه ندانی شادنجان بوو که شاخه وانی چوست و چالاک و جهنگاوه ری جه ره زه و چاونه ترس بوون، به رده وام له سه ر شارپی به غداد- خوراسان که به ریگی مه زنی خوراسان ده ناسرا و به ناوچه رگهی زید و قه لمپه ویان تیده په پی، پیشیان به کاروانی بازرگانان و ریویاران ده گرت و ده یان رووتاندنه وه، وه که نه و ریگریانه ی له سالانی ٣٢٧/ك٣٢٩ز و ٣٢٩/ك٣٢٩ز نه نجامیاند، بۆیه ناساییه نه گه ره که م ناوه ی تانی شادنجان له سه رچاوه کان له نا کامی کرده وه په کی ریگریانه وه بیته^(۵).

(۱) ناوی ته وای: أبوبکر محمد بن المبارک بن محمد بن محمد بن حسین البغدادي، ناسراو به (ابن مشق: ٥٣٣- ٦٠٥/ك١١٢٨-١٢٠٨ز)، کتیبی(الوفیات)ی داناوه که وا دیاره له ناوچه وه و(الذهبي: م٧٤٨/ك١٣٤٧ز) زانیاری تۆدی لی وه رگرتوه.

(۲) الذهبي، تاریخ الإسلام، ١٦٧/٣٩.

(۳) له چاپی په رتوکی (قلاند الجواهر) هاتوه (محمد القابسي) که له وانه یه هه ر (ابوعبدالله محمد بن أحمد القادسي: م٦٣٢/ك١٢٣٤ز) نوسه ری میژوی (الفاخرني ذکر أيام الإمام الناصر) بیته، و (القادسي) شیوی نرابیته بۆ(القابسي) وه کۆن(حسنویه) کراوه به(حشویه).

(۴) التادني، قلاند الجواهر، ص ١٠٠.

(۵) الصولي، أخبار الراضي بالله، ص ١٩٢.

دهبیت هەر له بەر رێگری و سەركێشی پیاوانی شادنجان بووبیت، خیلافەى
عەباسی وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا، كوردێكى بە ناوی عەلیی كۆپى خالید سالى
٣٠١ك/٩١٤ز كۆردە والیى حلوان^(١).

ئەوێ سەبارەت بە ناوی هەدبانى(الهدبانية) گوتمان، بەسەر ناوی شادنجان
(الشادنجان) یش جێبەجێ دەبیت و ناوی ئەم ھۆزەش لە كۆنترین دوو ناوھێنانى دا بە
شادنجان ھاتوو و پاشان كراوھ بە(الشادنجان)، دووریش نێه شادنگان بێت نەك
شادنجان^(٢).

لە رۆژگارى لاوازی خیلافە و دەستەوەستانى خەلیفە و پشەتگۆیخستنى كاروبارى
ھەرئیمەكان، (أبو الشوك الكُردی) لە كێوھكانى حلوان دەرکەوت و بەرژەوھەندى
كاربەدەستان و بازرگانانى خستە مەترسیەوھ و بووھ سەرچاوەى ئاتارامى و پەشێوى
لە ولایەتى رێگایخۆراسان و رەنگە تەنھا لەبەر چاوەنەترسى و چاوقایمى بە(أبو الشوك)
گوزارشتى لێكرا بێت^(٣)، دەنا نە ناو و ناسنامە و نە سەرگوزشتەى ئاشكرايە و بە
شاراوەى ماوھتەوھ^(٤).

لە بابەتى بزاف و شوپرەشەكانى كورد دا، باسى ئەوھ كرا كە سالى ٣٠٥ك/٩١٧ز كوردێك
لە داروودەستەى عەلانى كورد، (عثمان العنزى) والى رێگای خۆراسانى كوشت^(٥)،
گومانێكى وام نێه كە نزیكایەتیەك عەلانى كورد و(أبو الشوك الكُردی) پێكەوھ گری

(١) القرطبي، صلة تاريخ الطبري، ص ٤٤.

(٢) أخبار الرازي بالله، ص ١٩٢، المسعودي، مروج الذهب، ١٠٨/٢.

(٣) كەسايەتیی بەغدايي (محمد بن أحمد بن حماد الدباس)، ئەویش بە (ابن أبي الشوك) دەناسرا. الخطيب
البغدادي، تاريخ بغداد، ٣٠٩/١-٣١٠.

(٤) التنوخي (م: ٣٨٤ك/٩٩٤ز) لەمیانەى گێڕانەوھى ئەو چیرۆك و بەسەرھاتانەى لەمەڕ رێگری كوردانەوھ
بلاو بوونەتەوھ، ناوی دوور رێگری كوردی ھیناوە (بەزاد الكُردی، ابن سباب- ابن سيار)، ابن مردانیش ھەيە،
نازانرێت پەيوەندى ئەمانە بە (أبو الشوك) ھوھ چيە. الفرج بعد الشدة، ٢٣٠/٤-٢٣١، آدم متز، الحضارة
الإسلامية، ٤٠٠/٢.

(٥) صلة تاريخ الطبري، ص ٦٤.

دهدات و رهنګه هر یه ک بن و به خۆی ناوی عه‌لان بووه و دهسه‌لاتدارانی ناوچه‌که و نه‌یارانی، به (أبو الشوك) ناویان بردووه، و اتا عه‌لان و عه‌نناز ده‌بنه باب و کوپ. ناو‌بوانگی (أبو الشوك) گه‌هیشتبوووه ئه‌و ئاسته‌ی که عه‌ننازی کوپ و جیگریی هر به ناوی ئه‌ووه بناسریت (ابن ابي الشوك الكُردي).

ب- میر عه‌نناز (عناز ابن ابو الشوك الكُردي):

له سه‌رچاوه‌کاندا ته‌نها به (ابن ابو الشوك الكُردي) ناو‌براووه، وه‌ی له پێشه‌کیی شیعریکی شاعیر (ابن نباتة السعدي: م ٤٠٥/ك ١٠١٤) که له دژی محمه‌دی کوپی عه‌نناز گوتوووه‌تی، هاتوووه: "وقال يذكر ابن عناز بن ابو الشوك الكُردي" ده‌رده‌که‌ویت عه‌نناز و (ابن أبو الشوك) هر یه‌کن^(١).

عه‌ننازی ناو‌پێشتوو به (ابن ابو الشوك)، یه‌که‌م سه‌رداری ناسراوی شادنجان و چه‌سپینه‌ری ده‌سه‌لاتی هۆزه‌که‌یه‌تی له حلوان و چیاکانی ده‌وروپه‌ری، ئاشکرایه بوه‌یه‌یه‌کان دوا‌ی ئه‌وه‌ی به‌غدایان گرت و ده‌سه‌لاتیان گرت‌ده‌ست، دانیاننا به فه‌رمان‌په‌وایی دا و به پارێزگار و به‌رپرسی حلوان و ریگای خوراسان ناساندیان تا هێمنی و ئارامیی ناوچه‌که پارێزراو بی‌ت و هاموشق له‌م شارپێیه‌ گرنګ و زیندوووه په‌کی نه‌که‌ویت، و پێرای سوودوه‌رگرتن له توانای جه‌نگی و شاره‌زایی میری شادنجان، رووداو‌ه‌کانی داهاتوو سه‌لماندیان که ئه‌و سیاسه‌ته‌ی وا بو‌یه‌یه‌کان په‌یره‌ویان کرد دروست و سوودبه‌خش بوو و ده‌ره‌نجامی باشی لیکه‌وته‌وه، هم دیارده‌ی جه‌رده‌یی و ریپه‌ری له شارپێی خوراسان تا راده‌یه‌ک بنه‌پر بوو و هم میری شادنجان به‌ده‌نگ داخوازیی (معز الدولة) ئه‌حمه‌دی بو‌یه‌یه‌وه چوو و له‌و تورکانه‌ هاته‌ده‌ست که له (رکن الدولة) هه‌لگه‌پا‌بوونه‌وه و ئاماده‌ نه‌بوون شه‌ری سامانییه‌کانی بۆ بکه‌ن و په‌رته‌وازه‌ی کردن، ئه‌وه‌بوو ژماره‌یه‌کی لیکوشتن و لێ به‌دیل گرتن^(٢).

(١) دیوان ابن نباتة السعدي، ص ٩١.

(٢) مسکویه، تجارب الأمم، ٣٠٣/٥، الکامل، ٥٤١/٦.

عهننازی شادنجان، کپوه‌کانی حلوانی خستبوه ژیر رکیقی خۆیه‌وه و تاکه فرمانپه‌وای ده‌ست‌په‌یشتوی ناوچه‌که بوو، سالی ۳۴۲ک/۹۵۳ز ریگای له‌وه‌فده‌ی خیلافه‌گرت که به‌مه‌به‌ستی ناشتکردنه‌وه و پیکه‌په‌نانه‌وه‌ی میری سامانی نوحی یه‌که‌م (۳۳۱-۳۴۳ک/۹۴۳-۹۵۴ز) و (رکن‌الدوله) چوو‌بوونه‌ خوراسان و ده‌گه‌پانه‌وه به‌غدا و نوینه‌ری(معزالدوله)ی یه‌خسیر کرد و کاروانه‌که‌ی تالان کرد.

ئه‌و ئه‌م کاره‌ی له‌په‌یناو ده‌ستکه‌وتی دارایی ئه‌نجام نه‌دا، به‌لکو گه‌ره‌کی بوو گوشار بخاته‌سه‌ر (معزالدوله) و ناچاری بکات مل بۆ داواکانی که‌چبکات و ئه‌و کوردانه‌ی که‌وا به‌بارمه‌له‌کن خۆی گلی دابوونه‌وه ئازاد بکات، سه‌ره‌ئ‌نجام به‌ناو‌په‌ی ده‌یسه‌می کورپی ئیبراهیم شادکۆیه، هه‌ردوو لا ریککه‌وتن له‌سه‌ر به‌ردانی گیراوه‌کان، پاشان (سبکتین‌الحاجب) بۆ لیدانی کوردانی شادنجان چوه‌ه حلوان و ریوشوینی ده‌سه‌لای میر‌عه‌نناز و کوردانی ریکخست و گه‌پایه‌وه به‌غدا^(۱).

پاش ئه‌م رووداوه، ده‌نگوباسی عه‌نناز(بن‌ابو‌الشوک) به‌یه‌کجاری ده‌به‌په‌ته‌وه و چاره‌نووسی بز و نادیاره و له‌ماوه‌ی نزیکه‌ی چل سال‌دا، ته‌نها ئه‌وه له‌میژووی ئه‌م هۆزه‌ناشکرایه که‌چوونه‌ ژیر فرمانی هه‌سه‌نۆی به‌رزه‌کانی و عبدالوهابی کورپی وندادیان ده‌ستگیر کرد و راده‌ستی هه‌سه‌نۆیان کرد^(۲).

(ابو‌حیان‌التوحیدی:م:۴۱۶ک/۱۰۲۳ز) له‌شه‌ویکی سالانی(۳۷۰-۳۷۱ک/۹۸۰-۹۸۱ز) به‌ریککه‌وت ناماژه به‌که‌سایه‌تیکی کورد ده‌دات و ده‌نوسیت: "وسرحنی رسولاَ إلى ... أو إلى أبي السؤل الكردي وإلى غيره ممن هو في الجبال"^(۳).

ده‌کریت بلتین مه‌به‌ست له (أبي السؤل الكردي) هه‌ر میر (بن‌أبوالشوک) ه‌ئه‌گه‌ر ئه‌و راستیه‌بزانین له‌هه‌موو میژووی ئیسلامیدا میریکی کورد به‌و ناوه‌نیه‌و دیاره(أبوالشوک) شیۆینراوه‌بۆ(أبي السؤل) و هه‌له‌ی له‌م بابه‌ته له‌ده‌ستنووسه‌کان که‌م نیه^(۴).

(۱) تجارب‌الأمم، ۳۱۲-۳۱۳/۵، الكامل، ۵۵۵/۶، مؤلف، مجهول، العيون‌والحدائق، ۴/۴۷۱-۴۷۲.

(۲) الكامل، ۷/۱۲۴.

(۳) الإمتاع‌والمؤانسة، ۳/۲۲۸.

(۴) هاو‌پیمان د. قادر‌مه‌مه‌د هه‌سه‌ن به‌سوپاسه‌وه سه‌رنجمی بۆ ئه‌م په‌یوه‌ندیه‌ راکێشا.

ج- محهمه دی کورپی عه نناز (۳۸۱-۴۰۱/ك/۹۹۱-۱۰۱۰ن):

ئەبولفەتەح محهمەد دووهم میری ناسراوی شادنجانە، سەرچاوە میژووییەکان دەستیکی دەرکەوتنی و پەییوەندی و خزمایەتی لێگەڵ (ابن ابوالشوک) روون نەکردۆتەو، بەلام بە لێکدانەوی هەوایی مردنی سالی ۴۰۱/ك/۱۰۱۰ز دەردەکەوێت کە لە دەورووبەری سالی ۳۸۱/ك/۹۹۱ز بووئە مەری شادنجان و لە پیشەکی شیعەرەکی (ابن نباتة السعدي) دا دەردەکەوێت کە نەوی (أبو الشوک) ه.

ئەبولفەتەح دەسلاتی شادنجان لێ هێژکی خێلەکی ناوچەییەو گواستەو بۆ قەوارەییەکی سیاسی کاریگەر لە کوردستان و عێراق، وێپای حلوانی بارەگا و پایتەخت شارەکانی کرماشان و دەسکەرە و بۆ ماوەیەکی داوقویشی بەدەستەو بوو، لە رووداو و کێشەکانی ناوچەکان ئامادەبوونی هەیه و بە سەدان سوارە شەرکەری هەبوو لە پیاوانی هەردوو هۆزی شادنجان و گاوان و دەکرێت بە دامەزێنەری میرنشینەکان بناسرێت^(۱).

بەلام تەواو بە پێچەوانە مەری بەدەری کورپی حەسەتۆی هاوسێیەو، ئەوەندە سەری لە کاری سیاسی و هونەری دانوستاندن دەرنەچوو و دەگەن توخنی چارەسەری ناستیانە دەکەوت و تەنها بە رم و شمشیر و لەشکرکێشی، کێشە و ئاریشە ناوخییەکان چارەسەر دەکرد و ئالۆزییەکان بنەبەر دەکرد و بایەخیکی وای بە پاراستنی یەکپیزی بنەمالەکی و پتەوکردنی بەرە ناوخی نادا و نەشیا دلی دژدار و سەرۆکەوزە کوردەکان رابگرێت و لە دەوری خۆی کۆیان بکاتەو، وەک چۆن فارسی کورپی نەیتوانی براکانی رازی بکات ناچاریان نەکات لێی هەلگەپێنەو.

ئەوی لە نەخشە ناوخیی هەریمی چییا لە سەردەمی بوەیی جیگای سەرنجە ئەویە کە سەرباری هەردوو مالباتی حەسەتۆیی بەرزەکانی و عەننازی شادنجان، چەند مەر و خاوەند قەلا هەبوون و هەریەکەو قەلا یەکیان باژێرێکی بەدەستەو بوو:

(۱) تاریخ هلال الصابی، ۵۱/۷-۵۲، سبط ابن الجوزي، مرآة الزمان، ص ۱۷.

- قه‌لای ماهکی له دامینی چییاکانی پیشکۆ و پشتکۆ به‌ده‌ست کوردی ناوچه‌که‌وه بوو، له ده‌قیگدا هاتوو که ئەم قه‌لایه له سه‌رده‌می خه‌لیفه (المقتدر: ۲۹۵-۳۲۰/ک ۳۰۸- ۹۳۲) هوه به‌ده‌ست کورد و تورکمانه‌وه‌یه^(۱).

- مهنده‌لی مولگی میر وه‌رام- به‌هرامی کوپی محمه‌دی گاوانی (م: ۴۰۳/ک ۱۰۱۲) ی باپیره‌گه‌وره‌ی بنه‌ماله‌ی وه‌رامی بوو.
- خانه‌قین به‌ده‌ست مالباتی زوهمانی کوپی هیندی‌وه‌ بوو، ره‌نگه‌ ئەمانیش له تیره‌یه‌کی هۆزی گاوان بن.

- قه‌لای کۆسجد وه‌ک بینیمان به‌ده‌ست میر خۆشینی کوپی مه‌سعوده‌وه‌ بوو.
- کرماشان و خولجان و قه‌لای ئه‌رنبه‌ ماوه‌یه‌ک به‌ده‌ستی کورده‌ کوهیه‌کانه‌وه (القوهیه) بوو.

- نه‌هاوه‌ند به‌ده‌ست مسافری کوپی سه‌هلانه‌وه‌ بوو و پاش خۆی بۆ ئەبودوله‌ف سه‌هلان (م: ۳۶۷/ک ۹۷۷) ی کوپی مایه‌وه^(۲)، کوپ و باب دلسۆز و گوێزپایه‌لی خیلافه‌ بوون و خه‌لیفه (الطائع: ۳۶۳-۳۸۱/ک ۹۷۴-۹۹۱) ن دلسۆزی و چاکه‌ی سه‌هلانی له‌به‌رچاو گرت و سالی ۳۶۶/ک/سه‌ره‌تای ۳۷۷ ز دانی به‌ره‌وایی ده‌سته‌لاتی نا و ناسناوی (عصمة الدولة) ی پێ به‌خشی^(۳).

- ئیدج و ناوچه‌گه‌لیکی لوپستان به‌ده‌ست کورده‌ لوپه‌کانه‌وه‌ بوو (بنه‌ماله‌ی میر هه‌زار ئەسپ).

- قه‌لای بلوار مولگی میریکی دیی کورده‌وه‌ بوو.

ئه‌بولفه‌تح- دوا‌ی خۆیشی فارسی کوپی-ده‌یویست به‌چ شیوازیک بی‌ت ئەم چه‌شنه‌ قه‌وارانه‌ له‌ناو بیات و بیانخاته‌ سه‌ر قه‌له‌مه‌روی خۆی، پاش ئەوه‌ی نێوانی له‌گه‌ڵ بویه‌یه‌کان خۆشکرد و به‌رده‌وام به‌ده‌نگیانه‌وه‌ ده‌چوو و ده‌ستکه‌وتی سیاسی له‌ هاریکاریکردنیان چنگ ده‌که‌وت، سالی ۳۸۹/ک ۹۹۹ ز له‌گه‌ڵ زوهمانی کوپی هیندی

(۱) الکامل، ۱۷۲/۹. وپروانه: الذهبي، تاریخ الإسلام، ۴۰/۴۶.

(۲) تجارب الأمم، ۶/۲۰۰، مجمع الآداب، ۱/۴۰۱-۴۰۲.

(۳) الصابي، المختار من رسائل الصابي، ص ۱۴۳-۱۴۵.

خودانی خانەقین کەوتە مەملاننێیەو و دۆژمندیاری کەوتە نێوانیانەو، (هلال الصابی: م ٤٤٤٨/ك/١٠٥٦) دەلیت: "تا دەهات رۆژگار ئەبۆلفەتەح محەمەدی بەهێز دەکرد و زوهمانی نابووت دەکرد"، ئەبۆلفەتەح بە سیاسەت و تەلەکەبازی زوهمانی هێور کردەو و گواپە گەرەکیەتی لەگەڵی ناشتبێتەو و بانگهێشتی لای خۆی کرد، زوهمان و سێ لە کۆپەکانی: دۆلف و مقداد و هیندی لە قەلای بەردان بەند کرد و خانەقینی لێ زەوت کردن، دواتر هەرسێ کۆپەکە ی زوهمان کۆژان و بەخۆیشی لە زیندان بە ناسۆری سەرنیایەو^(١).

ئەبۆلفەتەح لە ئاکامی ناکۆکی و هەفرکی لەگەڵ میر بەدر دا دەسەلاتی لەدەستدا و هەلەت بۆ بەغدا و سێ سالیك لە دورە ولاتی گوزەراندی، تا لە دەرنەنجامی دووبەرەکی نێوان میر بەدر و هیلالی کورپیدا، سالی ٤٠٠/ك/١٠٠٩ز گەپایەو کوردستان و دەستی گرتەو بەسەر حلوان و کرماشاندا و پاش سالیك لە حلوان مرد^(٢).

د- فارسی کورپی محەمەد (٤٠١-٤٣٧/ك/١٠١٠-١٠٤٥ز):

حسام الدولة فارس بێ ئارێشە ی ناوخۆیی، جیگای باوکی گرتەو و بۆ ماوە ی پتر لە سی سال حوکمی کرد، لەگەڵ ئەو ی سەردەمە کە تەناهی و ئارامی درێژخایەنی بەخۆو نەدیت و پریوو لە شەپوشۆر و ئالۆزی دەرەکی لەگەڵ دەوربەردا و دووبەرەکی ناوخۆیی لەگەڵ براکانی، بە مەزنترین میری عەننازی دادنریت و حوکمی پانتایەکی پانوپۆری کوردستانی دەکرد بەتایبەت پاش لە ناوچوونی حەسەنۆیەکان و بە میری کوردان ناودەبرا^(٣).

میرنشینە کە لە سەردەمی ئەودا، ئەم شار و باژێر و قەلایانە ی دەگرتەخۆ: حلوان، کرماشان، دینەوەر، کەنگاور، ئەسەدئاباد، ماھیدەشت، شارەزور، سامەغان، داقوق،

(١) تاریخ هلال الصابی، ٧/٥-٦.

(٢) الكامل، ٧/٢٧١، ٢٨٦، ٢٩٤.

(٣) الخطیب البغدادي، تاریخ بغداد، ٢/٢٤٨.

خانيجار، خانه‌قین، مهنده‌لی، ده‌سکه‌ره، قه‌لاکانی ره‌واندین، ماهکی، سیروان-شیروانه،
سنده-سنه^(۱)، دژدیله‌وه‌یه، تیرانشا، بلوار، به‌ردان، ئه‌رنه^(۲).

ده‌سه‌لاتدارانی بوه‌یهی له به‌غدا، به میرایه‌تی فارس رازی نه‌بوون و ره‌تیا نکرده‌وه
و له‌شکرکیکیان نارده سه‌ری و به‌زاندیان، ئه‌ویش کشایه‌وه حلوان و پاشان له‌گه‌لیاندا
ریککه‌وت، هۆکاری ئه‌م هه‌لوێسته‌ی بوه‌یهی ئاشکرانیه و له‌وانه‌یه مردنی ئه‌بولفه‌تج یان
کردیته پاساوی برانه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی عه‌ننازیه‌کان له حلوان و تا ریگا نه‌ده‌ن کوپ و
برازاکانی به‌رده‌وامی به ده‌سه‌لات بده‌ن^(۳).

سالی ۴۲۱ک/۱۰۳۰ز میری شادنجان به پاساوی ئه‌وه‌ی موئکی باوکی بووه، گه‌مارۆی
داقوکی دا و له عه‌ره‌به عه‌قیلیه‌کانی سه‌نده‌وه و راده‌ستی موهله‌لی برای کرد، شاری
کرماشانیسی له ده‌ستی کورده قوه‌یه‌کانی ده‌ره‌ینا و به‌رپرسی شاره‌کی ده‌سته‌سه‌ر
کرد و سالی ۴۳۰ک/۱۰۳۹ز شارۆچکه‌ی خولجان و قه‌لای ئه‌رنبه‌شی له‌ده‌ست
ده‌ره‌ینان^(۴).

هاوهم له‌گه‌ل ئه‌م گه‌شه‌کردن و په‌له‌اوێشته‌ن، پیویستی به داننانی خیلافه‌ی
عه‌باسی هه‌بوو تا ده‌سه‌لاتی به شه‌ری بناسریت و چیدی وه‌ک باب و باپیرانی له ریزی
ریگران و لاده‌ران هه‌ژمار نه‌کریت، دیاره ئه‌م هه‌وله‌ی سه‌ریگرتوه و خه‌لیفه‌(القادر بالله)
به ناسناوی(حسام الدولة) سه‌ریلندی کردوه، ئه‌ویش لای خۆیه‌وه ریزی له خیلافه‌ ده‌نا
و ناوی خه‌لیفه‌ی له خوتبه و له‌سه‌ر دراو ده‌هینا، له‌و تاکه دراوه‌ی که له فه‌وتان
رزگاری بووه ناوی خه‌لیفه‌ی له پیش ناوی خۆیه‌وه نه‌خشاندوه^(۵).

(۱) سه‌نده یان سنده قه‌لایه‌که له چیبیاکانی هه‌مه‌دان (معجم البلدان، ۸۲/۳)، به دوری نازانین مه‌به‌ست
قه‌لایه‌کی نزیک شاری سنه‌ بیته که به فارسی به سنندج- سنندژ ده‌ناسریت و اتا قه‌لای سنده و له کوردیدا
سواوه بۆ سنه وه‌ک چۆن به‌غداد بۆته به‌غدا.

(۲) الکرد فی الدینور، ص ۱۹۵.

(۳) الکامل، ۲۹۴/۷.

(۴) الکامل، ۴۲۶/۷، ۴۰/۸، ۴۵.

(۵) الکرد فی الدینور، ص ۳۰۹-۳۱۰.

ههروههها په پېرپوهی حوکمی ناوه نډگېری ناکرد و به شداریی به براکانی ده کرد له به پټوه بردنی ولات دا و پشکی خویانی بۆ دایپری بوون، هه ر له گه ل گرتنی شاره زور و سامه غان و دهره یتانیان له ده ست حه سه توییه کان، بۆ موه له له لی برای دایپری و مهنده لی و هه ردوو قه لای دژدیله وه یه و ماهکیی به خشیه براکه ی دیکه ی سورخاب و نه بولفه تحی کوپیشی به جیگری خزی دانا له دینه وه ر، دیارده ی فره کوپخایی نه نجامی خراپی لیکه وته وه و بووه مایه ی گزژی و په شیوی نیوان خزی و براکانی که خویان له وه به که متر نه ده زانی و دژایه تیان ده کرد^(۱).

ه- لاوازیوونی میرنشین و ته کانی غوزه تورکه کان:

هیچ قهواره یه کی کورد له سه ده کانی ناوه پاست به قه د عه ننازیه کان دوو چاری دوبه ره کی و شه پری خۆبه خۆ نه بووه وه و زیانی ماددی و گیانی به خۆ نه گه یاندوو که به شیوه یه کی راسته وخۆ بووه مایه ی پوکانه وه و له ناوچوونیان، میرانی شادنجان به رده وام هه لیان ده کوتایه سه ر یه کدی و له تالانکردن و سوتاندنی مولک و مالی یه کدی سلیمان نه ده کرده وه، به تاییه ت له نیوان موه له له ل و فارس و هه ردوو کوپه که ی: نه بولفه تح و سوعدا که بۆ ده یان سال درپژه ی کیشا و له نه نجامی نه م شه پانه دانیشتون پتر له جاریک دوو چاری نه هامت و مالویرانی هاتن و مولک و مال و سامانیان تالان کرا و گوند و رهن و باخیان هاته سوتاندن^(۲).

میرانی شادنجان تینووی خوینی یه کدی بوون، له رقان و بۆ ملشکاندن یه کدی داوای هاوکاریی هیزه بیانیه کان ده کرد، لیږه کورته ی کیشه ناوخوییه کان ده خه یینه پوو که حوت هه شت سالی خایاند (۴۳۰-۴۳۷ک/۱۰۳۸-۱۰۴۵ن):

کیشه ی ناوخویی سالی ۴۳۰ک/۱۰۳۸ از ته قیه وه و سال به سال پهره ی ده سه ند و زیانی گیانی و مالی لیده که وته وه و بووه هۆکاره کی سه ره کی لاوازیوون و له ناوچوونی میرنشینه که.

(۱) الکامل، ۳۱۱/۷، ۴۲۶-۴۲۷، ۴۵/۸.

(۲) الکامل، ۶۲/۸، ۶۳، ۷۹.

- نه بولفه تح جيگري باوکی بوو به سهر دینه وهره وه و سالّ به سالّ پیگای خوی
قایمتر ده کرد و بی ره زامه ندیی باوکی هائی ده کوتایه سهر قه لاکانی ناوچه که و داگری
ده کردن تا توره هاته سهر قه لای بلوار.

- ژنی خاوه ندی قه لای بلوار له ترسان هاواری بۆ موهلههل برد و داوای لیگرد بگاته
فریای تا قه لاکه ی راده ست بکات.

- موهلههل له سامه غانی شاره زوره وه به ده نگیه وه هات و به ته مابوو نه بولفه تح
غافلگیر بکات، نه ویش که له مه رami مami گه هیشت، پیشی لیگرت و هیزه کانی
نه بولفه تح تیکشکان و هه له اتن و به خویشی به دیل گیرا و خرایه زیندانه وه.

- (حسام الدولة) فارس بۆ ده ریا زکردنی نه بولفه تحی کوپی و سزادانی موهلههل له
حلوانه وه هیرشی کرده سهر شاره زور و گه مارویدا و سوعدای کوپیشی نارد گه ماروی
داقوق بدات، سوعدا روویه رووی به رگری بووه وه، نه مجا باوکی به خوی له شاره زوره وه
به هانایه وه هات و سهر نه نجام داقوقیان گرت و چهك و تفاق و پۆشاکي کورده کانیان
بۆخویان برد.

- موهلههل له به رانه ر گوشاری فارسی برای دا له کاردانه وه یه کی توندا، په نای
برده بهر (علاء الدولة) ی کوپی کاکه وه یه (۳۹۸-۴۳۳ک/۱۰۰۸-۱۰۴۱ن) خاوه ندی نه صفه هان
و هه مه دان و په لکیشی کرده ناوچه کانی نه بولفه تح و دینه وه ریان گرت و تا کرمانشان
هاتن و ده ستیان نه پاراست له ژورداری و ویرانکاری دهره ق دانیشتون.

- سورخابی خاوه ندی مه نده لی و ماهکی له خه ریکبوونی فارسی برای به موهلههلی
برایانه وه دهره قتی وه رگرت و به هاوئا هه نگیی میر نه بولفه تحی کوپی وه رami گاوانی
(۴۰۳-۴۵۵ک/۱۰۱۲-۱۰۶۳ن) په لاماری چند شوینتیکی حهلوانی دا.

- فارس یهك شهو له داقوق مایه وه و بۆ به یانیه که ی به په له به ره و حهلوان
که وته پئی و هاواری بۆ (جلال الدولة: ۴۱۶-۴۳۵ک/۱۰۲۵-۱۰۴۳ن) ی بوه یی برد کۆمه کی
سه ریازی بۆ بنیړیت تا پیش له ده ستریزی سورخاب و نه بولفه تحی گاوانی بگریت،
نه مجا که وته خۆ بۆ به ره نگاریبونه وه ی موهلههل و (علاء الدولة)، سهره تا به ته مابوو وه ک
پیشه ی هه رجاره ی خوی له قه لای سیروان قایم بکات پاشان به دانوستان قه ناعه تی

به(علاءالدولة) هیتنا چیدی پیشپرهوی نهکات و سازشی لهسهر دینهوهر کرد تا له کۆلی بینهوه^(۱).

- پاش دوو سالیك- ۱۰۴۲/ك- ۱۰۴۲ز، دوژمنداریی نیوان کوپانی محهمه دی کوپی عه‌نناز سه‌ری هه‌لدایه‌وه، فارس ده‌یویست نه‌بولفه‌تشی کوپی له زیندانی موه‌له‌هل سه‌رفراز بکات، به‌م به‌هانیه‌وه چوووه‌وه شاره‌زور و ناگری به‌ردایه باژیری شاره‌زور- نیم نه‌ز را- و دیتات و ناوه‌دانیه‌کانی کرده سوتماک و دورپچی قه‌لای تیرانشاهی دا، دژداری قه‌لاکه(ابو القاسم بن عیاض) که‌وته ناویژی و به‌لینی به فارس دا هه‌ولده‌دات نه‌بولفه‌تج رزگار بکات.

- له دژه هیرشیک دا موه‌له‌هل ناوچه‌کانی سنده-سنه‌ی کرده ئامانج و که‌وته تالانکردن و سوتاندن، دانیشتون له هه‌ردوو لاوه بوونه قوربانی و مالویران بوون.

- حسام الدولة فارس که زانیی هه‌ولی ناویژی سه‌ری نه‌گرتوووه دووباره له حلوانه‌وه پیشپره‌وی کرد و دیتاتی سامه‌غانی تالان کرد و موه‌له‌له‌یش له ده‌ستی هه‌لهات^(۲).

ئمه له کاتیکدا چیبیاکان و هه‌ریمه‌کانی رۆژه‌لاتی ئیسلامی که‌وتنه به‌ر شالوی به‌ریه‌لاوی تورکه غوزه‌کان، تاکه سوودی هه‌په‌شه‌ی ترسناکی غوزه‌کان نه‌وه‌بوو میرانی عه‌ننازیی ناچارکرد مل بۆ ناشتبووونه‌وه که‌چ بکن و نه‌یاری و دوژمنایه‌تی یه‌کدی به‌لاوه بنین، تا هه‌نده‌ی بۆیان بکریت به‌رگه‌ی ئه‌م مه‌ترسیه بگرن، نه‌وه‌بوو حسام الدولة فارس که‌پایه‌وه حه‌لوان، به‌لام نه‌بولفه‌تج هه‌رگیز ئازادیی نه‌دیت و له زینداندا مرد، موه‌له‌هل بۆ دلنه‌وایی فارسی برای، کوپیکی ناره‌ کئی تا له تۆله‌ی نه‌بولفه‌تج بیکوژییت، وه‌لی ئه‌و ئه‌م کاره‌ی ره‌تکرده‌وه و کوپه‌که‌ی به‌ ریزه‌وه ناره‌ده‌وه.

که‌چی سوورخابی برایان به‌ پیچه‌وانه‌وه هه‌لسوکه‌وتی کرد و ئه‌م نسکزیه‌ی فارسی برای به‌ هه‌لزانی و مه‌نده‌لی- به‌ندنجینی که‌ پیشتر به‌ ده‌ستیه‌وه بوو گرتوه‌وه و سوعدای برازای شاربه‌ده‌ر کرد، له‌نیو گه‌رمه‌ی ئه‌م دۆخه ئالۆزه‌دا حسام الدولة فارس له

(۱) الکامل، ۸/۴۵-۴۶، ۶۲-۶۴.

(۲) الکامل، ۸/۷۹.

قه‌لای سبروان- شیروانه به نه‌خۆشی مرد و مالباته‌که‌ی و ئاینده‌ی میرنشینه‌که‌ی بۆ چاره‌نوسیکی نادیار به‌جی هێشت^(١).

میرانی عهننازی بایه‌خیکی نه‌وتۆیان به لایه‌نی کارگێری و دارایی ناداو سیسته‌میکی به‌پێوه‌بردنی وایان نه‌بوو ده‌سه‌لاتیان پته‌و و جیگیر بکات و کاروباری ریقه‌به‌ری و باجگری و زه‌ویداری راپه‌پننیت، وێپای پشتگوێخستنی بواره‌کانی ئاوه‌دانکردنه‌وه و زانستی و روشنبیری، وردتر بلێین قه‌واره‌یه‌کی خاوه‌ند مه‌رج و پێداوێستیه‌کانی میرنشینی نه‌و ده‌مانه‌ نه‌بوو، نه‌ ده‌سه‌لاته‌کی ئاوه‌ندیی به‌هێز و نه‌ پایته‌ختیکی هه‌میشه‌یی و نه‌ سنوویکی جیگیر، نه‌ قشبه‌ندی ده‌لێت ده‌سه‌لاتی عهننازیی شادجانی پتر له‌ ریکخراویکی خێله‌کی نیوچه‌ کۆچه‌ر ده‌چوو که پشتی ده‌به‌ست به‌ هۆزه‌ ره‌شمالنشینه‌کان و چه‌ند قه‌لایه‌ک که وه‌ک کۆگا و گه‌نجینه‌ یاخود بۆ خۆحه‌شاردان له‌ کاتی مه‌ترسی و ته‌نگاویدا به‌کار ده‌هێنران^(٢).

و- موه‌له‌له‌ی کورپی محه‌مه‌دی کورپی عهنناز:

به‌ مردنی حسام الدوله‌ فارس کێشه‌ ناوخۆییه‌کان نه‌برانه‌وه، به‌لکو به‌گورپتر ته‌شه‌نه‌یان کرد، نه‌وه‌بوو سه‌رداره‌ کورده‌کان پشتیان له‌ سوعدا کرد و دایانه‌ پال موه‌له‌له‌ی مامی، خه‌لیفه‌ و بوه‌بیه‌یه‌کانیش هه‌ر پشتیانیه‌ی نه‌ویان ده‌کرد و به‌ میری شادجانیان داده‌نا، نه‌ویش کرماشان و دینه‌وه‌ر و ماهیده‌شتی گرته‌وه و خستنیه‌ سه‌ر شاره‌زور و به‌ شه‌پ غوزه‌کانی سه‌ر به‌ ئیبراهیم ئینالی- دایکه‌رای توغریبه‌گ- له‌ ناوچه‌که‌ دوورخسته‌وه.

سوعدا خۆی به‌ هه‌ژێ و موسته‌حه‌قی جیگرتنه‌وه‌ی بابی ده‌زانی و له‌ ئاست کرده‌وه‌کانی موه‌له‌له‌ی مامی هه‌چی له‌ پێش نه‌ما، په‌نا‌برده‌ به‌ر غوزه‌ تورکه‌کان نه‌بیت، به‌ یاوه‌ری سه‌رانی شادجانی خۆی گه‌یاند هه‌ر خزمه‌ت ئیبراهیم ئینالی و داوای پشتگیری و یارمه‌تی لێکرد و به‌و کاره‌ی غوزه‌کانی له‌ مامه‌کانی وروژاند و ده‌روازه‌ی

(١) العماد الاصفهانی، زبدة النصرة، ص ١٩، الكامل، ٩٠/٨-٩٢.

(٢) الكرد في الدينور، ص ١٩٩.

ولاتی له بهردهم والا کردن، ئیبراهیم ئینال که سهرقالی داگیرکردن و به تالان بردنی ناوه دانیه کانی چیپاکان بوو، په روشی داواکاری له م چه شنه بوو، هر زوو به دهنگ سوعداوه هات و په یمانی پئدا مولگی باوک و پوستی میرایه تی بۆ بگپرتته وه و یه کسه ر کۆمه لئیک غوزی خسته بهردهست و ره وانه ی حلوانی کردن.

له ئهنجامی ئه م په نابردنه ی سوعدا، غوزه کان به حلوان و مه نده لی و شاره زور بلا بوونه وه و زینئیکی قورسیان گه یانده دانیشتون و دهستیان به هر شوینئیک بگه یشتایه تالان و ویزانیان ده کرد. هر له میانه ی دوبه ره کیی میرانی شادنجان و دهستتیره دانی سه لجوقیه کان، کورده لورپه کان له میر سورخاب هه لگه پانه وه و دهسته سه ریان کرد و رادهستی ئیبراهیم ئینالیان کرد و ئه ویش چاویکی ده رهیتنا^(۱).

له گه ل ئه وه ی شار و قه لا و دینهاته کانی شاره زور زیاتر له جارئیک دوو چاری هی رشی غوزه کان هاتن و تالان کران، میر موه له له ل بهرده وام له بهرگری و رایه له ی سیاسیدا بوو و هر له سه ر داخوازی و هاندانی ئه و بوو، خه لکی شاره زور له غوزه کان هاتنه دهست و ژماره یه ک له هه ردوولا هاتنه کوشتن و ناچاریان کردن ناوچه که جیبه یلئین، پاشان موه له له ل و کوپئیکی- له وانه یه به در بیئت- نارده وه شاره زور و قه لای تیرانشای گرته وه و خۆیشی چوو به غدا و خیزان و مال و سامانه که ی له دیوانی خیلافه دانا و ئه مجا گه پایه وه شاره زور^(۲).

هاوکات توغرله گی سه لجوقی سالّ به سالّ له به غدا نزیک ده بووه وه و مه ترسی و گوشاری سه لجوقیه کان تا ده هات په ره ی ده سه ند و سورخابی برای موه له له لیش له زیندانی سه لجوقی بوو، له ئاست ئه م ره وشه ترسناکه، میر موه له له ل به چه شنی میران و ده سه لاتدارانی ناوچه که سالّی ۱۰۵۰/ک خۆی گه یانده ده رگای توغرله گ و گوپه پایه لی خۆی بۆ دوویات کرده وه و داوای لئیکرد ریگا نه دات غوزه تورکه کان چیدی ولات کاول بکه ن و سورخابی براشی له بهندی نازاد بکات، ئه ویش ریژی لئناو داواکاریه کانی په سه ندکرد و به لئینی پئدا دهست له کاروباری ناوخری مه مله که ته که ی

(۱) الکامل، ۹۷/۸.

(۲) الکامل، ۱۰۰/۸، ۱۰۴.

وهرنه‌دات و بده‌ستیه‌وه بی‌هیلیتته‌وه که بریتی بوو له شاره‌زور و سامه‌غان و داقوق و شیروانه و چند شوینتیکی دی و سورخابیسی نازادکرد و قه‌لای ماهکیی بۆ که‌پانده‌وه و قه‌لای راوه‌ندینیشی بۆ سوعدا دابری^(۱).

له‌م ساله‌وه شادنجانیه‌کان سه‌ربه‌خۆییان له‌ده‌ستدا و بوونه پاشکۆی سولتانی سه‌لجوقی و ولاته‌که‌یان بوو به‌ ولایه‌تیکی ده‌وله‌تی سه‌لجوقی و به‌ ناره‌زوی خۆیان ته‌سه‌روفیان پتویه‌ ده‌کرد، توغربه‌گ له‌ کاتی چوونی بۆ به‌غدا داوای له‌ لایه‌نگرانی کرد له‌ دینه‌هر و کرماشان و حلوان خۆیان ساز بده‌ن و خواردن و پیداوایستی له‌شکری ناماده‌ بکه‌ن، پاش گرتنی به‌غداش کرماشانی دابری و به‌خشیه‌ میری بوه‌یهی نه‌بوعه‌لیی کورپی نه‌بوکالیجار^(۲).

له‌لایه‌کی دیه‌وه سوعدا سوربوو له‌سه‌ر دژایه‌تیکردنی موهله‌هل و هیتانی له‌شکری غوز بۆ سه‌ر ولاته‌که‌ی و له‌ کۆتایی سالی ۱۰۵۲/ک/۴۴۴ز به‌ له‌شکریکی غوزه‌وه که‌ توغربه‌گ بۆی سازدا‌بوو، هتیشی کرده‌ سه‌ر سنوره‌کانی هه‌ردوو میرنشینی عه‌ننازی و گاوانی و تا نوعمانیه‌ هات و هه‌مووی تالان کرد و زیانی گیانی و مالیی زۆر به‌ر خه‌لکی که‌وت و هه‌والی پیش‌ه‌روییان که‌هیشته‌ به‌غدا، هه‌ر له‌میان‌ه‌ی نه‌م له‌شکرکیشیه‌وه رووبه‌رووی موهله‌هل مامی بووه‌وه و خۆی و مالکی کورپی به‌دیل گرت^(۳).

له‌ روژی گرتیه‌وه موهله‌هل شوینبیز بوو و هیه‌چ سوراخیکی نه‌ما و هه‌واله‌کان هیه‌چی له‌باره‌وه نادرکینن، ره‌نگه‌ هه‌ر له‌م ماوه‌یه‌دا و له‌ ده‌روبه‌ری سالی ۱۰۵۳/ک/۴۴۵ز مردبیت و دوور نیه سوعدا له‌ توڵه‌ی نه‌بولفه‌ت‌حی برای کوشته‌بیت، سورخابیش داوی که‌پانه‌وه‌ی بۆ قه‌لای ماهکی، سه‌ربورده‌ی نادیاره‌ و نازانریت چاره‌نووسی به‌ کوێ که‌هیشته‌وه، دیاره‌ نه‌میش له‌و ماوه‌یه‌دا مردووه^(۴).

(۱) الکامل، ۱۲۵/۸.

(۲) الکامل، ۱۵۸/۸-۱۶۱.

(۳) الکامل، ۱۴۰/۸-۱۴۱.

(۴) النقشبندی، الکردنی الدینور، ص ۲۳۸.

ز- به درى كوپى موهلههل (٤٤٥-٤٦٧ك/١٠٥٣-١٠٧٤ز)

ميرانى عه ننازى هر له رۆزگارى كه وتنه وهى دويه ره كيه وه و دواتریش هاتنى غوزه كان و توغربه گ، تا دههات چوارچيوهى دهسه لاتيان سنوربه ند ده بوو و زۆريهى باژيپ و قه لاگانيان له ده ستدا و كه وتنه چنگ سه لجوقيه كان، ته نها داقوق و قه لاگانى شاره زور بۆ ماوهى بيست ساليك به ده ست به درى كوپى موهلههل مابوه وه و ئه وهى زانراوه سالى ٤٤٧ك/١٠٥٥ز ميرى شاره زور بووه^(١).

به درى كوپى موهلههل له چاو هاوشانه كانى، ميريكى زيره ك و دوورين بوو و شيبا خۆى له گه ل سه لجوقيه كاندا بسازينيت و پاريزگارى له مه مله كه ته كهى بكات، له رۆزگارى باوكيه وه ناوى ديت و ئاماده يى له كيشه ناوخوييه كاندا هه يه و دواى گيرانى باوكيشى، وه ك به هيزترين ميراتگرى بنه ماله ي عه ننازى ده ركه وت و توغربه گيش هر به و ناسنامه لى ده پوانى و ده سترديژيى نه كرده سهر شاره زور و وه ك خۆى هيشتیه وه، له رووى سه ربازيه وه ش پشتيوانى لى ده كرد تا ده ليفه بۆ سوعدا نه لويت هيزه كانى خۆى ريك بخاته وه و مه ترسى بخاته سه رولاتى شاره زور^(٢).

هر له ميانه ي ئه م دۆستايه تيه دا، به درى كوپى موهلههل هاوارى برده بهر سوالتانى سه لجوقى و تكاى ليكرد فشار بخاته سهر سوعدا تا باوكى نازاد بكات، به لام سوعدا هيج بايه خى به هه ره شه ي توغربه گ نه دا و پشتگويتى خست و لى هه لگه پايه وه، به لكو ويستى حلوانيش بگريته وه كه بۆى نه چوه سهر له ناوچه كانى رۆشنقوباد و بهردان مايه وه، پاشان له نامه يه كدا بۆ دوا ميرى بوه يه ي خه سره و فه يروز(الملك الرحيم: ٤٤٠-٤٤٧ك/١٠٤٨-١٠٥٥ز) گه پانه وه و لايه نگرى خۆيى بۆ ده ربپى و تا سالى ٤٤٦ك/١٠٥٤ز رۆشنقوباد و قه لايى بهردانى به ده سته وه بوو، سوعدا دواى ئه م رووداوانه هيج هه واليكى له سه رچاوه كاندا نيه و چاره نوسى ناپۆشنه، دوور نيه ئه ويش به چه شنى مامه كانى هر له و ماوه يه دا مرديت^(٣).

(١) ابن الفوطي، مجمع الآداب، ١/٥٤٦.

(٢) الكامل، ٨/١٤٠، ١٤٥.

(٣) الكامل، ٨/١٥٢.

له ئاست پشنگیری و به‌ده‌نگه‌وه‌هاتنی سولتانی سه‌لجوقی، میری عه‌ننازی ووزه و شیان‌ی خۆی خسته به‌رده‌ست توغ‌رله‌گ و له‌گرتنی به‌غدا و له‌ناو‌بردنی ده‌وله‌تی بو‌هیه‌ی سالی ٤٤٧ك/١٠٥٥ز به‌شداریوو، هه‌روه‌ها خۆی و سورخابی کورپی ناسراو به (ابن أبو الشوك)^(١) و چهند میریکی دیی کورد، بوونه راو‌یژکاری جقاتی سه‌ربازی سه‌لجوقی و له‌کۆبوونه‌وه و بۆنه‌کاندا له‌به‌غدا به‌ره‌ه‌ف ده‌بوون و ریزیان لیده‌گیرا و پرسورپایان پیده‌کرا، سورخابی کورپی به‌در له‌ریۆره‌سمی ماره‌کردنی کچیکی جفریبه‌گ داودی سه‌لجوقی له‌خه‌لیفه(القائم) له‌سه‌ره‌تای سالی ٤٤٨ك/١٠٥٦ز ئاماده‌بوو^(٢).

زانیا‌ری له‌مه‌ر ولاتی شاره‌زوری رۆژگاری میر به‌در یه‌کجار که‌مه و پچ‌پچ‌ره، وه‌لی بایی ئه‌وه‌نده هه‌یه به‌دلتیاییه‌وه بلتین هه‌تا بلا‌وبوونه‌وه و نیشه‌جیبوونی تورکمان- دواتر باسده‌کریت- سه‌ربه‌خۆیی خۆی پاراست و راسته‌وخۆ نه‌که‌وته ژێر چه‌پۆکی سه‌لجوقیه‌کانه‌وه، بۆیه به‌ولاتی به‌در(بک بدر، أعمال بدر، حلة بدر)^(٣) ناوده‌بریت و میر به‌دریش به‌ده‌سه‌لاتداریکی پایه‌دار و شکۆدار ده‌ناسریت و له‌ریزی میرانی ده‌وروپه‌ر (أمراء الأطراف) داده‌نریت^(٤).

خه‌لیفه‌ی عه‌باسییش ریزی له‌به‌در ده‌گرت و وه‌ک خاوه‌ندی شاره‌زور ده‌یناسی و به‌میریکی شه‌رعیی داده‌نا، ئه‌وه‌بوو دوا‌ی مردنی توغ‌رله‌گ سالی ٤٥٥ك/١٠٦٣ز، له‌دیوانی خیا‌لفه‌وه به‌فه‌رمی په‌یام بۆ ئه‌و و بۆ گه‌وره‌ میرانی دیکه‌ی کورد و عه‌ره‌ب نێردرا، تا له‌

(١) سۆ میری عه‌ننازی به (ابن ابی الشوك) ده‌ناسران، یه‌که‌میان میری دامه‌زینه‌ر و با‌په‌ره‌گه‌وره‌ی عه‌ننازیه‌کانه، دووه‌میان سوعدایه، سێیه‌میشیان سورخابی کورپی به‌دره، ئه‌و میره‌ی له‌و ریۆره‌سمه‌دا ئاماده‌بوو به (ابن ابی الشوك) ناو‌برلوه‌ که ده‌بیته‌مه‌به‌ست میر سورخاب بیته، چونکه ئه‌و و باوکی هه‌وادار و لایه‌نگری سه‌لجوقیه‌کان بوون و له‌گه‌لایانا چوونه به‌غدا و سورخاب هه‌ر یاوه‌ری توغ‌رله‌گ بوو(مرآة الزمان، ص ٢٠٩)، هه‌رچی میر سوعدایه هه‌ر ئه‌مه‌به‌ر و ئه‌ویه‌ری ده‌کرد و جیگای باوپی توغ‌رله‌گ نه‌بوو و دواجار په‌یوه‌ندی کرد به‌بو‌هیه‌یه‌کانه‌وه.

(٢) الكامل، ١٦٥/٨.

(٣) حلة بدر) له‌حه‌له‌بچه - هه‌له‌بچه‌وه نزیکه.

(٤) سبط ابن الجوزي، مرآة الزمان، ص ٥٩، ٨٩، ٩٧، ١٠٢-١٠٦.

به‌غدا ناماده بین بۆ راویژکردن سه‌بارهت به ده‌ستنیشانکردنی جیگره‌وه‌ی سه‌لته‌نه‌تی سه‌لجوقی و دیاری و خه‌لات و نیشانه‌ی میرایه‌تیشی پی‌ به‌خسرا^(۱).

به مردنی توغربه‌گ، به‌دری کوپی موه‌له‌هل پله‌وپایه‌ی خۆی له‌ده‌ست نه‌دا و له سه‌رده‌می ئه‌لب ئه‌رسه‌لانیشدا وه‌ك كه‌سایه‌تیه‌کی پایه‌به‌رزی ده‌وله‌تی سه‌لجوقی ته‌ماشدا ده‌كرا، هه‌رچ‌ه‌ند ده‌نگوباسی له سه‌رچاوه‌كان ده‌گمهن ده‌بی‌ت و ته‌نها ئه‌وه‌نده‌ی له‌مه‌ر ده‌زانری‌ت كه‌ سولتانی سه‌لجوقی داوه‌تی كرد بۆ شاری نیشاپور، تا له زه‌ماوه‌ندی مه‌لیكشاهی کوپی میوان بی‌ت و دواتر له مانگی شه‌والی سالی ٤٥٧ه‌ك/ ئۆك‌تۆبه‌ری ١٠٦٥ز گه‌رپایه‌وه كوردستان و تا مردنی له سالی ٤٦٧ه‌ك/ ١٠٧٤ز وه‌ك لایه‌نگری‌کی دلسۆز و پابه‌ندی سولتان مه‌لیكشاه‌مایه‌وه^(٢).

دوای مردنی به‌در وه‌ك پی‌زانی‌ن و قه‌درزانییه‌ك بۆی، وه‌زیری سه‌لجوقی(نظام الملك:م ٤٨٥ه‌ك/ ١٠٩٢ز)^(٣) نه‌صری کوپی له جیگای کرده میری شاره‌زور، كه‌چی نه‌صر له سه‌رچاوه‌كان گومناوه و كوچه‌كه‌ی دیکه‌ی به‌در واتا سورخاب ناوی دیت و به‌خاوه‌ندی شاره‌زور ناوده‌بریت و نازانری‌ت به‌ چ شیوازیک و كه‌نگی ئه‌م ده‌ستاوده‌ستیه‌ها تۆته کایه‌وه، ئه‌ری به‌ شه‌ر و لیكدان بووه یان به‌ خوشی و پیکهاتن و به‌ په‌زامه‌ندی سولتانی سه‌لجوقی؟.

ح- سورخابی کوپی به‌در(م: ٥٠٠ه‌ك/ ١١٠٧ز) و پاشماوه‌ی عه‌ننازییه‌كان:

ابو الفوارس سورخاب دوا میری ناسراو و ده‌سترۆیشتووی بنه‌ماله‌ی عه‌ننازیه، سه‌ره‌تای حوكمی له ولاتی شاره‌زور نادیاره، هه‌رچ‌ه‌ند له ده‌ستپێکی سه‌رده‌می سه‌لجوقیه‌وه ده‌نگوباسی به‌رچاو ده‌كه‌وی‌ت و سالی ٤٥٥ه‌ك/ ١٠٦٣ز هاوپی له‌گه‌ڵ توغربه‌گ گه‌رپایه‌وه به‌غدا، به‌لام وه‌ك فه‌رمانپه‌وای شاره‌زور تا دوا ساله‌کانی سه‌ده‌ی ٥ه‌ك/ ١١ز هیه‌چ هه‌والیکی تۆمار نه‌كراوه، به‌گوێره‌ی ئه‌و زانیاریه‌ كه‌مانه‌ی وا

(١) الكامل، ٢٠٩/٨، مرآة الزمان، ص ١٠٢-١٠٦.

(٢) مرآة الزمان، ص ١٢٢، ١٧٢، تاریخ ابن ابی الهیجاء، ص ٢٠٠.

(٣) ناوی ته‌واوی: أبوعلی الحسن بن علی الطوسی .

له بهردهست دان، دهرده كه ویت میریكي به دهسه لآت و خاوه ند هیزی چه كدار بووه و له شه پ و ناكوكیه كانی نیوان سولتانه كانی سه لجوقی به شدار بووه^(۱).

یه كك له كاره گرنه كانی بریتیه له بنیاتنانی قه لای خوفتیده كان له كه ناری زیی بچوك له دهشتی كویه، سه رچاوه كان ئاماژهیان به م كارهی سورخاب نه داوه، به لام به به لگی ئه وهی پیشتر ناوی قه لای خوفتیده كان نه هاتووه و قه لاکش هر به خوفتیده كانی سورخابی كوری به در ناسراوه، به دلنیا بیه وه ده لئین سورخاب قه لاکه ی بنیاتناوه^(۲).

پیموایه چه می سورخاوشانیش كه ده پزیتته زیی بچوك- كویه وه و نزیکه له خوفتیده كان، یادگاری سورخابه و به ناوی ئه وه وه ناو نراوه و سورخاب له كوردستان به سورخاوشاه ناوبراوه و سورخاوشاهان كورت كراوه ته وه بۆ سورخاوشان^(۳).

له سه رده می میرایه تی سورخاب، شاره زور و داقوق و كه ركوك و زۆریه ی ناوچه كانی دیی كوردستان، كه وتنه ژیر هه ژمونی ده یان هۆز و تیره و بنه ماله ی توركمانه وه، توركمانی سلغوری و دواتریش قه فجاجیی ئه یوانی به شاره زوردا بلأوبوونه وه و چون به گژ میر سورخاب دا و ته نانه ت بۆ ماوه یه ك (۴۹۳-۴۹۵ك/۱۱۰۰-۱۱۰۱ن) قه لای خوفتیده كانیان داگیر كرد^(۴).

سورخاب، دواتر سوودی له خه ریکبوونی برکیاروق و محه مه دی كورانی مه لیکشاه، به دژایه تی به كدیوه وه وه رگرت و سنوری ده سه لاتی به رفراوان كرد و ماوه یه ك كه نگاوه ر و كرماشانیشی گه پانده وه و له هه والیکدا به خاوه ندی كه نگاوه ر ناوبراوه^(۵) و تا دوو سالیك به ر له مردنی حوصن- شواری خانجاری به ده سه ته وه مابوو^(۶) و سه روه ریه كانی

(۱) الكامل، ۸/ ۴۱۴.

(۲) معجم البلدان، ۲/ ۲۴۱.

(۳) له مباره یه وه گوتاریكیم له كتیبی (له باره ی كه لتور و میژوی كورده وه) بلأوكردۆته وه.

(۴) الكامل، ۸/ ۴۴۷.

(۵) الكامل، ۸/ ۴۰۹.

(۶) الكامل، ۸/ ۴۸۰.

باب و باپیرانی زیندوو کرده‌وه و تا له مانگی شه‌والی سالی ٥٠٠/ک/ماییسی ١١٠٧ز مرد، له کورته هه‌والیکدا، نه‌ونده ده‌زانریت که مال و سامانیکی زۆری له پاش به‌جیما و نه‌بومه‌نصوری برای له جیگای بووه میری شاره‌زور^(١).

له و باوپه‌دام نه‌بومه‌نصور هه‌ر نه‌صره، نه‌وه‌ی(نظام الملك) له شوینی به‌دری باوکی به میری شاره‌زور داینا، واتا به خۆی ناوی نه‌صر بووه و کونی‌ه‌ی نه‌بومه‌نصور بووه. له رووداوه‌کانی سالی ٥٠٢/ک/١١٠٩ز ناوی میر نه‌صری کوپی موهله‌لی^(٢) کوپی (ابو الشوک الکردی) هاتوه که له میرانی سولتان محمه‌د بوو^(٣).

نابیت و تیبگه‌ین که ئەم میره نه‌وه‌ی میر(ابوالشوک فارس) بیت، چونکه ناویراو کوپی به‌ناوی موهله‌ل نه‌بووه و میژوونوسان زۆر جاران ناو و ناسناوی دریزی که سایه‌تیه‌کان کورت ده‌که‌نه‌وه و ده‌یلکینن به ناسناوی بنه‌ماله‌کانیا نه‌وه^(٤)، نه‌صر له راستیدا هه‌ر نه‌بومه‌نصور نه‌صری کوپی به‌دری کوپی موهله‌لی کوپی نه‌بولفه‌تح محمه‌دی کوپی عه‌ننازی کوپی (ابوالشوک الکردی)یه^(٥).

زانباریی زیاتر ده‌ریاره‌ی نه‌بومه‌نصور نیه و نازانریت تا که‌نگی به‌خواه‌ندی شاره‌زور ماوه‌ته‌وه و له چ سالیکیدا مردووه و کێ شوینی گرتۆته‌وه، ده‌کریت بلێین

(١) الكامل، ٤١٤/٨، ٥٠٨، الکرد فی الدینور، ص ٢٤٥-٢٤٨.

(٢) له رووداوه‌کانی سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی ٦/ک/١٢ز باسوخواسی میریک دیت به‌ناوی (مهلهل الکردی)، الأصفهانی، زیده‌النصره، ص ٢٣٨، المنتظم، ٢٠٩/١٧، الكامل، ٦٢٥/٨. ئەم میره شادجانی نیه به‌لکو گاوانیه و ناوی ته‌واوی (ضیاء‌الدین مهلهل بن ابی‌العسکر الکردی الجاوانی)یه.

(٣) الكامل، ٥٢١/٨.

(٤) بۆ نموونه به‌دری کوپی موهله‌لی کوپی نه‌بولفه‌تح محمه‌دی کوپی عه‌ننازی کوپی (ابو الشوک الکردی)، کورت کراوه‌ته‌وه بۆ به‌دری کوپی موهله‌لی کوپی (ابو الشوک الکردی)، مرآة‌الزمان، ص ١٧٢، تأریخ ابن ابی‌الهیجاء، ص ٢٠٠.

(٥) به‌یتی فۆلکلۆری ناصر و مالمال (نصرو مهلهل)، یادگاری میرانی عه‌نازییه، له کتیبی (له‌باره‌ی که‌لتور و میژووی کرده‌وه) ده‌ریاره‌ی ناخه‌فتووم.

ئەوئەندە مېرايەتى نەکردووھ و بە دەستوری مېرەکانی دیکەى کوردستان لە ریزی سوپای سەلجوقی ریکخراوھ و بەھیزەکانیەوھ بەشداری شەپرەکانی کردووھ^(۱).
 قەلا و بازپەرەکانی شارەزوریش کەوتنە ژێر ھەژموونی دوو بەرەبابی تورکمانی ئەیوانی:
 قەفجاقی و پەرچەمی^(۲)، کە بە چیبیا و ھەلت و دەشت و دێھاتەکانا بلابوونەوھ و
 شکۆیەکی وایان بۆ کوردان نەھێشتەوھ، بۆ تیگەھیشتن لەم راستیە، پێویست بە
 ھێنانەوھى بەلگە ناکات و ئەوئەندە بەسە بلێین کە ناوی قەلاى خوفتیدەکان لە
 خوفتیدەکانی سورخابوھ گۆردرا بۆ خوفتیدەکانی صارم الدین بلداجی کە تۆکرێکی
 تورکی سەر بە ئەتابەگییەى ھەولێر بوو^(۳).

لە رووداوھەکانی سالی ۵۱۳ک/۱۱۱۹ز ناوی میری کورد نەصرى کوپى سەعد-سوعدى
 ھاتووھ^(۴)، بەدوری نازانین ئەمیش لە میرانی عەننازی یان گاوانی بێت و لەوانەشە ھەر
 میر نەصرى کوپى بەدر بێت، ئەگەر ئاگاداری ئەوھ بین کە (ابن الجوزي) زیاتر لە
 جارێک لە گێرانیەوھى ھەوالەکانی لەمەپ کورد دەکەوێتە ھەلەى زەقەوھ^(۵).

لە سەرھەتای سەدەى ۶ک/۱۲زدا و لەگەڵ بلندبوونەوھى بانگەوازی جیھاد لە دژی
 فەرپەنجە خاچەلگرەکان، دەیان و سەدان کورد لە ھەموو چین و توێژەکان بە ھەلەداوان
 خۆیان گەیانە کەنارەکانی شام و لە خزمەت سەرکوردە و فەرماندەکاندا پشکداریبیان لە
 شەپى پیرۆز کرد، وا دیارە ئەندامانی ھۆزی شادنجانش ئەم ھەلوێستەیان وەرگرتووھ،
 بربایان عەنناز و بەدر کە بە ناویان دیارە لە بنەمالەى عەننازین، دوو موچاھیدی کورد بوون
 لە لەشکری بنەمالەى ھەیکى عەرەبى خواھەندى قەلاى شیزەر^(۶).

(۱) الکامل، ۵۲۱/۸.

(۲) دواتر لە سەریان دەدوین.

(۳) وفيات الأعيان، ۵۰۵/۳.

(۴) المنتظم، ۱۷۱/۱۷.

(۵) بۆ نموونە لە رووداوھەکانی سالی ۴۰۳ک/۱۰۱۲ز میر و ھەرامى گاوانى بە تورک داناوھ و لە رووداوھەکانى سالى ۵۲۰ک/۱۱۲۶ز میر (ابو الھيجاء الکردي) لای بۆتە (میر ابو الفتح الجاواني) کە سالی ۴۵۵ک/۱۰۶۳ز مردووھ.

(۶) أسامة بن منقذ، كتاب الإعتبار، ص ۱۹۹-۲۰۰.

أ- بادی کورپی دۆستەکی چواربوختی وجیگیرکردنی دەسەلات:

لە دێزەمانەو بەرزاییەکانی ھەریمی جەزیرە و ناوچەکانی باکور و رۆژھەلاتی دیجلە ی سەرۆ، زێد و مەلبەندی ھۆزەکانی بوختی-بۆتانی، بەشنەوی-بەژنەوی، چۆپی و میھەرائی بوون و ھەرچی قەلا و شورا و شارۆچکە دیواربەند ھەبوو، بەدەست سەردارانێ ئەم ھۆزانەو بوو، وەلی بنیادنەر و بناغەدارێزی مەزنترین قەوارە ی سیاسی کورد لە سەدەکانی ناوھەپاست، دەولەتی دۆستەکی- مەروانی یەکیك نەبوو لە توێژی بالادەست و مولکداری ئەم ھۆزانە، بەلکو جەنگاوەریك بوو لە چینی رەشۆکی خەلک بە ناوی باد- پادی کورپی دۆستەک، بەلام ھەندە ی بلێی دلێر و چوست و چەلەنگ و لەشساخ و بەشانوشکۆ بوو^(١).

بادی کورپی دۆستەک، کەوا دیارە ھەر لە بەر ئازایی و خۆشمیویی بە (أبو شجاع و (أبو الغارات) ناسراو بوو، لە خێلی چواربوختیی سەر بە ھۆزی بوختی یان ھەمیدیە. رودراوھری (الروذراوی) و ئەوانە ی وا لێیان وەرگرتووە، دەلێن باد ناوی ئەبوو بەدولاً حوسینە و باد ناسناویەتی و نەژادیان بردۆتەووە سەر کوردانی ھەمیدی^(٢)، و (ابن الأثیر) لە زاردەفی ھەمیدیەکانەووە زانیاری وەرگرتووە و پێیان گوتووە ئەبو شجاع باد

(١) قەکۆلەر و شوینەوارناس سەیدا عبدالرقيب يوسف بە شیوازیکی زانستی و لە دوو بەرگی گەورەدا، لە میژووی سیاسی و شارستانی دەولەتی دۆستەکی- مەروانی کۆلیوہتەووە و گەلێک زانیاری گرنگ و پڕبایەخی لەمەر ئەم قەوارە سیاسیە ی کورد خستۆتەپوو (الدولة الدوستکیة فی کردستان الوسطی، الجزء الأول، مطبعة اللواء (بغداد: ١٩٧٣)، ٣٧٠ ص، الجزء الثاني، القسم الحضاري، دار آراس للطباعة والنشر (أربیل: ٢٠٠١)، ص ٣٨٤.

(٢) ذیل تجارب الأمم، ٥٣/٦، ابن شداد، الأعلاق الخطيرة، ١٢٩/٣.

لهوانه و ئه بوعه بدولا حوسين براهيتي^(١) و ناوی و ناسناوی تهواوی (ابو الفارات باد بن دوستک بن عبدالله الحميدي الباخنيسي الكردي الفارس) بووه^(٢).

کهچی فارقی (م: پاش ٥٧٧هـ/١١٨١ن) که به خوی خه لگی میافارقینه و باب و باپیرانی له خزمهت مهروانییه کان بوون، دیفچوونی قوولی سه بارهت به هردوو بنه ماله یه دۆستهکی و مهروانی ئه نجامداوه، هم بادی کوپی دۆستهک و هم مهروانی کوپی کهکی- زاوای باد و باوکی میرانی مهروانی- خستوونه ته پال چاربوختی- چواربوختی که مخابن به هه له له چاپه که دا کراوه به (الحاریختی)^(٣)، کهچی له سه رچاوه یه کی دیدا به دروستی هاتووه (الجها ریختیه)^(٤).

ده کریت ئه م دوو بۆچوونه ئاوه ها لیکندریته وه که چواربوختی وه ک روونه له وه ده چیته تیره یه کی هۆزی مه زنی بوختی بوویته و شوینی ده رکه وتنی ئه م بنه ماله یه گه لیک نزیکه له نیشتمانی بوختیه کان، ئه مه له کاتیکدا تا هه نوکه ش چواربوختی گوندیکه له کێوه کانی ته نیشته ئاکرێ، ئاکریش مه لبه ند و بنکه ی هۆزی هه میدی بوو^(٥).

باد له ده ستپیکێ بزافی سه ریازی خۆیدا- ده ربه ری ٣٦٠ک/٩٧١ز- له کێوه کانی باحه سمی له ده فته ره کانی نیوان هیزان و سیرت و مه عده ن هه لگه وتوو له باشور و باشوری رۆژئاوای ده ریچه ی خه لات- وان، یان به پێی هه والیکێ دی له ناوچه ی باخونیس ده رکه وت و کۆمه لیک شه رفانی له خزم وکه سی خۆی کۆکرده وه، وه ک حوسینی برایی و خوشکه زاکانی له کوپانی مهروانی چواربوختی و کورده به شنه وییه کان

(١) الکامل، ١٥٠/٧-١٥١.

(٢) ابن الفوطي، مجمع الآداب، ٥/٥٣٦.

(٣) لیژه مه به ست چاپی یه که مه (دار الکتاب اللبناي: ١٩٧٤)، ص ٤٩، ٥٩، له چاپی دووه مدا و له ژیر رۆشنایی روونکردنه وه که ی من دا راست کراوه ته وه، تأریخ میافارقین، تحقیق کریم فاروق الخولي ویوسف بالوکن، نوبهار (استانبول: ٢٠١٤)، ص ٤٤٩، ٤٥٣.

(٤) ابن العديم، بغية الطلب، ٣/١١٣٠.

(٥) بۆ زیاتر زانیاری ده رباره ی ناوی باد و هۆزه که ی بروانه: عبدالرقيب يوسف، الدولة الدوستکية، ٣١/١-٤٠.

و له خالە سنوریه‌کانی ئەرمینیا و جەزیرە و بە ناوی غەزا و جیهاده‌وه هێرشی دەبرده
سەر باره‌گاکانی دەولەتی بیزەنتی^(١).

له ئەنجامی کەڵەمێردی و ناندەیی باد و هەڵستانی بە هاریکاریی خەلکی و
پشکداریکردنی له شەپێ جیهاد دا، خەلکی خۆشیانویست و پۆل پۆل پەییوه‌ندیان
پێوه‌ده‌کرد و ناوبانگی به کوردستاندا بلابوووه‌وه و له ماوه‌یه‌کی کورتدا دەستی گرت
بەسەر باژێره‌کانی ئەرگیش و هیزان و سێرت و مەعدەن دا.

دەکریت بلێن هیژ و دەسلاتی باد گەهیشته ئاستیک، رایەدارانی بیزەنتیی وا
لیکردوو له‌گەڵیدا پێکبهێن و دانی پێدا بنین، ئەویش سالانه بڕیک پاره و داھاتی
ولاتەکی وەك باج بۆ ناردوون، له ناوهرۆکی ریککەوتنی بوەیی- بیزەنتی دا^(٢)
ناراستە‌وخۆ باسی ئەم راستیە کراوه^(٣).

(عضدالدوله‌ی بوەیی له سالانی(٣٦٦-٣٦٩/ک/٩٧٦-٩٧٩) عێراق و چیپاکان و
هەکاری و جەزیرە خستە ژێر ریکفی خۆیەوه و رکابەر و دوژمنانی بەزاند و شاری
موصلی گرت، بادی کورپی دۆستەك له‌و کاریه‌ده‌ستانه بوو که چوونه پیشوازیی و له‌وی
یه‌کسەر هەستی به‌دنیازیی میری له‌خۆباییی بوەیی کرد، بۆیه دەسپیشخەری کرد و
دەموده‌ست له‌ موصل دەرکەوت و بەره‌و باره‌گاکانی کشایه‌وه (عضدالدوله) نەپرژا
بیگریت و هیژکی ناردە شوینی و گوتی: "باد چاونه‌ترس و ره‌قه‌کار و شه‌رانیه، ناشیت
کەسانی وەك ئەو ره‌ها به‌یڵدیرینه‌وه"^(٤). "هه‌کۆله‌ریک ده‌لیت: "میر باد به‌ زیره‌کی و
ریایی خۆی هەستی به‌ نیازخراپیی میری بوەیی کرد که دەبیوست دەستگیری بکات
یان بیکوریت^(٥).

(١) ذیل تجارب الأمم، ١٠٦/٧، تاریخ میافارقین، ص ٤٤٩-٤٥٠، الکامل، ١٥٠/٧-١٥١.

(٢) بۆ لیکدانەوه‌ی به‌نده‌کانی ئەم ریککەوتنه، بپوانه: الدولة دوستکیه، ٦٢/١-٧١.

(٣) ذیل تجارب الأمم، ٥٢/٧.

(٤) ذیل تجارب الأمم، ٥٣/٧، الکامل، ١٥٠/٧-١٥١.

(٥) الدولة دوستکیه، ٥٤/١.

به مردنی (عضدالدولة) سالی ۳۷۲ک/۹۸۲ز، دوپه ره کی که و ته نیوان کوره کانیه وه و به دژایه تی و رکه به رایه تی یه کدی وه پلکان، نه م پیشهاته له به رژه وه ندیی میر باد بو، نه وه بوو پتر خوی سازدا و سالی ۳۷۴ک/۹۸۴ز پاشماوه ی همدانییه کانی له میافارقین ده رکرد و له سر ره زامه ندی خه لکه که شاره که ی گرت، پاشان جه زیره ی بۆتان و نه صیبین و پانتاییه کی به رچاوی خاکی هه ریمی جه زیره ی خسته سر قه له مره ویی خوی و کاروباری شاری میافارقینی به حوسینی برای سپارد و به خوی سه رقالی فراوانکردنی ده سه لات بو، ته نانه ت ناوچه کانی ژیر ده سه لاتی به ولاتی باد (بلد باد) ناوبراوه^(۱).

سالی ۳۷۲ک/۹۸۲ز خه لگی نه صیبین که بیستیان (عضدالدولة) مردوه، له والی (ابو علی بن بشر الراعی) هه لکه پانه وه و کوشتیان و کوردیک ده سستی گرت به سر شاره که دا، پاشان به هوی که هیشتنی هیژ له موصله وه، له نه صیبین ده رکوت و خوی که یانده باد^(۲).

(صمصام الدولة) و به رپرسیانی بوه یه یی له موصل، به فراوانخواری و په لهاویشتنی ده سه لاتی باد نیگه ران بوون و درکیان به مه ترسی هیژیکی نوئ کرد له ناوچه که که خه ریکه به رژه وه ندیان ده خاته مه ترسیه وه، له سالانی (۳۷۳-۳۷۷ک/۹۸۳-۹۸۷ز) که ره کیان بوو چ به چه ک و کوشتار و چ به هیورکردنه وه و ته فره دان، نه م هیژه نوییه ناوخوییه له ناو ببه ن و له موصله وه سوپایان ده نارده سه ری، یان پلان و داویان بۆ ده نایه وه، وه لی میر باد به گومانه وه له راستگویی و نیازپاکیی بوه یه یه کانی ده پروانی و به رده وام جیگورپکیی ده کرد و له شوپینکی دیاریکراو گیری ناخوارد و ناوه ناوه په لاماری ده دان، بۆیه له زۆریه ی شه په کاندایه ریز ده بوو و به سه رکه و تووی ده هاته ده ره وه و ژماره یه کی ده یله م و عه ره بی لی ده کوشتن و لی ده گرتن، ته نانه ت له و پیلانه ش رزگاری بوو که (سعد الحاجب) والیی موصل دایرشتبوو به مه به سستی کوشتنی

(۱) ذیل تجارب الأمم، ۷/۴۸-۴۹، ۵۲.

(۲) ذیل تجارب الأمم، ۶/۲۶، ۵۳.

له ناو جینگادا، یه کیک له شه په کان له گوندی باجلایا^(۱) به رپابوو، شاعیر نه بوعه بدولا
حوسینی کورپی داودی به شنوی (م: ۴۶۵/ک/۱۰۷۳) له شیعریکدا یادی نه م شه په ی به رز
راگرتوه:

البشونویۍ انصاراً لدولتکم، ولیس فی ذا خفاً فی العجم والعرب
انصار بانز بأرجیش وشیعته بظاهر الموصل الحدباء فی العطب
بباجلایا جلونا عنه غمته ونحن فی الروع جلاؤون للکرب

سهره نجام بوه یه یه یه کان پاش نه وهی دلنیا بوون که ناکریت به شه پ له شکرکیچی
بادی کورپی دۆسته که له ناو به رن ریگا چاره ی ناشتیان گرت به ر^(۲). ده بیټ باد هر له م
ماوه یه داو له ناکامی په لهاویشتن و سرکه وتنه کانی و به ریکه وتن ناساوی (منجد
الدولة) ی ده ست خست بیټ^(۳).

والیی موصل (ابو القاسم سعد الحاجب) له گه ل باد پیکهات له سهر نه وهی هه ریمی
جه زیره تا تورعابدین بۆ نه و بیټ و هه رچی ماوه ته وهش و اتا هه موو دیار یه کر و نیوهی
تورعابدین بۆ باد بیټ، ده میک والیی گوزین سالی ۳۷۷/ک/۹۸۷ز مرد، باد نه م رووداوهی
کرده پاساوی براندنه وهی ناگر به ست و به نیازی گرتنی نه صیبین له بان لوتکه کانی
چیای تورعابدین که به سهر نه صیبیندا ده پوانیټ سهرنگه ری گرت و تاکتیکی جهنگی
به کاره ینا.

بادی کورپی دۆسته که به گه واهیی میژوونوسانی نه یار، نازا و چاونه ترس و به جه رگ
بوو، هاوکات وریا و هه ستیار و زوزانیش بوو، حیسابی بۆ دۆست و دوژمن ده کرد و
تاکتیکی جهنگی ده خسته گه پ و ده یزانی ناحه زانی که م نین و ده یانه و بیټ به چ نرخیک
بیټ له ناوی ببه ن، (سعد الحاجب) کابرایه کی کریگرتی راسپارد تا شه وی باد له
شرینخه ودا خه لټانی خوین بکات، نه ویش پيشببینی بۆ هر پيشهاتیک کردبوو و بۆ
ریزیری له کاتی نوستن دا شیوهی راکشانی خوی ده گورپی و سهره و خوار ده نوست، که

(۱) گوندی باجلایا - باجلای تا هه نوکه ماوه و ناوه دانه و له سهر رویاری خابوره.

(۲) ذیل تجارب الأمم، ۵۴/۶، الکامل، ۱۰۳/۷.

(۳) مجمع الآداب، ۵۳۶/۵.

کابرا دزه‌ی کرده ناو ره شماله‌که‌ی باد و شیربارانی کرد، وای ده‌زانی له سه‌ری ده‌دا، که‌چی شیره‌که به لاقی ده‌که‌وت و له کوشتن ده‌ریازیوو، کانتیکیش هاته باسکیکی دیار نه‌صیبین، گاگه‌لیکی هیتایه بان لوتکه‌ی شاخه‌کان و له نیوان چیله‌کان دا، چه‌کداره‌کانی شیر و تیغیان دهر ده‌هینا تا بدره‌وشیته‌وه و دوژمن وا تیبگات نه و ناپوره‌یه هه‌مووی جه‌نگاوه‌ره^(۱).

(شرف الدولة) پاش نه‌وه‌ی شوینی (صمصام الدولة)‌ی برای گرته‌وه، به‌کسه‌ر نه‌بونه‌صر خواشاده‌ی^(۲) ره‌وانه‌ی موصلّ کرد نه‌وه‌ک باد ده‌سپیشخه‌ری بکات و پرپداته موصلّ، نه‌ویش داوای یارمه‌تی و پشتیوانیی له هۆزی عه‌قیلی عه‌ره‌ب کرد تا به‌شداریی شه‌ری باد بکن، چونکه وه‌ک رودراوه‌ری ده‌لّیت نه‌سپه‌کانیان له‌شسوک و تیژپه‌ون، که‌چی نه‌سپی کوردان سستن و چه‌ک و تفاقیان گرانه، بۆ رازیکردنی عه‌ره‌به‌کان، ناوچه‌که‌ی دابه‌شکرد به‌سه‌ر هه‌ردوو هۆزی عه‌قیل و نومه‌یر دا تا هانیان بدات داکۆکی لیپکه‌ن و پیی گوتن: نه‌وه بادی دوژمنه له به‌رانبه‌رتانه تا دیت مه‌ترسی زیاتر ده‌بیّت.

نه‌بونه‌صر خواشاده زیره‌کانه سه‌رده‌ریی له‌گه‌ل ره‌وشه‌که کرد و ده‌یزانی به‌م شیوازه عه‌ره‌به‌کان خۆنه‌ویساته به‌رگری له مولکه‌کانیان ده‌که‌ن و به‌ره‌نگاری باد ده‌بنه‌وه وه‌ک چۆن "داکۆکی له ژن و مالیان بکن"، هه‌ر ده‌میکیش سولتانی بو‌هیه‌ی که‌وته‌وه خۆی، نه‌وا لیسه‌ندنه‌وه‌ی ناوچه‌که له عه‌ره‌به‌کان ئاسانتره له‌وه‌ی له چنگی باد ده‌ری به‌یّنیت.

بادیش نه‌یده‌ویست شوپر بییته‌وه بۆ پیده‌شته‌کان و ده‌یزانی کورد چیبایی و شاخه‌وانن و له کیوه‌کاندا گره‌وی شه‌پ ده‌به‌نه‌وه و له ته‌ختایی ده‌ره‌قه‌تی عه‌ره‌ب ناهین، که‌چی حوسینی برای گوئی به‌م راستیه نه‌دا و له شاخه‌کانه‌وه هاته خواره‌وه و

(۱) ذیل تجارب الأمم، ۵۵/۶، ۸۸.

(۲) لای فارقی (ابو نصر خواشاده) به هه‌له بۆته (بهاء الدولة ابو نصر فیروز) و (ابو القاسم سعد الحاجب) سالی ۳۷۶ک/۹۸۶ز مردوه، جیاوایش ناکات له نیوان (شرف الدولة) و (بهاء الدولة)، تاریخ میافارقین، ص ۴۵۱.

له تیکهه لچونیکدا کوژرا، باد به م کۆسته، باجیکی گرانی د او گورزیکی کوشندهی بهرکهوت و براو نزیکتین هاریکار و پشتیوانی له دهست دا و له میافارقین به خاکی سپارد^(۱).

ئه وهندهی نه برد هه والی مردنی (شرف الدولة) که هیشته - سالی ۳۷۹/ک ۹۸۹ز - و ئه بونه صر خواشاده که راپه وه موصل، بادیش به کوژرانی حوسینی برای وره ی نه پوخا، بگره تورعابدینی خسته سهر مهمله که ته که ی و له کاره ساتی حوسینی برای په ندی وه رگرت و له باسکی شاخه کان شوپ نایوه خواره وه و پیده هشته کانی بۆ عه ره بی عه قیلی و نومهیری جیهیشت^(۲)، فارقی زانیاریی جیاواز به دهسته وه ده دات و نارپیکی و پاشوپیشکردنی روداوه کان به هه واله کانیه وه دیاره^(۳).

به گوێره ی هه والیکی دی، دوا ی مردنی (سعد الحاجب) به راسپارده ی (بهاء الدولة) ی بوه بیی^(۴)، ئه بونه صر خواشاده هاته وه موصل و ناگره بته که ی له گه ل باد پاراست و جه زیره و تورعابدینی بۆ دابری، پاش ماوه یه ک میری بوه بیی داوا ی له باد کرد سنوری نیوانیان بگره پینه وه بۆ دۆخی سه رده می (سعد الحاجب)، باد ئه مه ی به سازش دانا و ره تی کرده وه، ئه ویش خه لیفه (الطائع) ی له هه لویستی نه رپنی باد ناگادار کرده وه و خه لیفه ش سوپایه کی بۆ ره وانه کرد و که وتنه دووی باد، له باسکیکی سهر چپییای تورعابدین له گه ل هیزه کانی باد دا تیکهه ل چوون و حوسینی برای باد کوژرا^(۵).

ب- کوژرانی باد و گواستنه وه ی دهسه لات بۆ خوشکه زاکانی:

حه مدانییه کان، موصل و میافارقین و سه رله به ری هه ریمی جه زیره یان به مولکی ره وای خۆیان ده زانی و له ده لیفه یه که ده گه پان تا بگره پینه وه موصل و دهسه لات

(۱) ذیل تجارب الامم، ۸۸/۶-۸۹، تاریخ میافارقین، ص ۴۵۲، الكامل، ۱۶۵/۷-۱۶۶

(۲) ذیل تجارب الامم، ۸۹/۶.

(۳) به خۆیشی ههستی پیکردوه و گومانی خۆی ده رپروه و به (قیل) وانا ده لئین گوزارشتی لیکردوه.

(۴) راستیه که ی (شرف الدولة) نه ک (بهاء الدولة).

(۵) تاریخ میافارقین، ص ۴۵۱-۴۵۲.

وهريگرنهوه، دواى مردنى (شرف الدولة) به ماوهيهكى كه، كورانى (ناصرالدولة)ى
 حمدانى له بهغداوه كهوتنهوهخۆ و گهپانهوه موصل، ئه بونه صر خواشاده چهندي كرد
 بۆى نهكرا حمدانييهكان له م ههنگاوه پاشگهز بكاتهوه، ههروهها خهلكى موصليش
 حهزيان به چارهى تورك و دهيله مهكان ناهاات و له ئه بونه صر خواشاده ياخى بوون،
 دواى شه پ و كوشتار، ئالۆزيه كه بهوه بپيترايهوه كه بهرپرسى بوهيهيى و دارودهستهكهى
 له تورك و دهيله م بگه پينهوه بهغداو موصل رادهستى حمدانييهكان بكه، ئه وانيش
 خۆيان ريكخستهوه و ههچهند هيڙى ريكخراويان نه بوو، بهلام خهلكى موصل و عه ره بى
 عه قىلى و سى ههزار له ئه ندامانى بنه ماله كيان له دهوريان كۆبوونهوه^(١).

كورانى(عضدالدولة)ى بوهيهيش دهيانزانى ئه وهندهى نه ماوه سه رپاكي هه رييمى
 جه زيره يان له كيس بچيت و باد بوته مه ترسيه كى راسته قينه، بۆيه حهزيان ده كرد
 حهمدانييهكان بگه پينهوه موصل و هه رچۆنيك بي ت كورانى (ناصر الدولة) بۆ ئه وان
 چهند قات باشته له بادي جه ربه زه و شه پانى.

بادى كورپى دۆستهك رۆدبوو له سه رگرتنى موصل و دوباره وه ده رنانى حهمدانييهكان
 و دهيزانى تازه ها تونه ته وه سه رخۆ و سوپايه كى سازدراويان نيه پشتى پييبه ستن،
 يه كسه ر په يامى بۆ خهلكى موصل نارد و داواى هاريكاري و ئاسانكاريى لي كردن و
 هه نديكيان به دهنگيه وه ها تن، ئه مجا به شهش ههزار جهنگاوه رى كورده وه به ره و
 موصل بزاوت و له كه ناري رۆژه لاتی ديجه جيگير بوو.

حهمدانييهكان هي ماديان بۆ ميرى عه قىلى (محمد بن المسيب: م ٣٨٦ ك/ ٩٩٦ ن) برد تا
 بگاته فريايان، ئه وپيش به رازيبوون به رسقى دانوه به و مه رجه ي جه زيره ي بۆتان و
 نه صيبين و به له دى بدهنى، كورانى (ناصرالدولة) له دۆخىكى ناله بار بوون و ته واو
 شله ژا بوون و به هه موو مه رجيك قايل بوون و بى دوودلى مه رجه كيان په سنه كرد،
 ئه بوعه بدولاي حهمدانى ده موده ست به دوو ههزار سواره وه خۆي گه يانده لاي ميرى
 عه قىلى و هه ردووكيان به هه زاران شه ركه رى عه ره به وه په پينه وه رۆژه لاتی ديجه و له
 باد نزيك بوونه وه، ئه مه له كاتي كدا باد ئاگاي له م دزه كردنه نه بوو و سه رقالي شه پى

(١) ذيل تجارب الأمم، ٦/١٠٧-١٠٨، القلانسى، ذيل تاريخ دمشق، ص ٨٤.

ئەبوتاهرى ھەمدانى بوو درەنگوخت دركى بە مەترسى كرد و بەتەما بوو پەلە بكات و پەنا بەرئىتە بەر زورگ و ھەلەتەكان، نەبادا عەرەبەكان پشتى لىبگرن و بىخەنە كەوانەى گەمارۆوھ و داواى لە ھەفالاىنى كرد زوو پاشەكشى بكن و دالدە بدەنە كۆوھەكان، دزەكردن و پەرىنەوھى عەرەبەكان پىشھاتىكى چاوپروان نەكراو بوو و بووھ ماىەى شلەژان و لىكترازانى رىزەكانى سوپاى كوردان و كەس ناگای لە كەس نەما.

لە گەرمەى شەپدا باد گەرەكى بوو لە ئەسپەكەپوھ خۆى بەاوژئىتە سەر ئەسپىكى دى و بەردەوامى بە شەپ بەدات و خۆى ھەلدا و پىى پىپرانەگەبىشت و كەوتە سەر زەوى و ئەستۆى شكا، ئەبوعلى ھەسەنى خوشكەزای بەھاوارپوھ ھات و بۆى نەكرا دەربازى بكات، تا عەرەبىكى عەقىلى لە نىو لاشەى كوژراوان دا بادى ناسىوھ كە ھىشتا ھەناسەى تىدا مابوو و يەكسەر سەرى بېرى و كەلەسەرى برد بۆ كوپانى (ناصرالدولە) و لاشەكەشى نىشاندان تا تەواو دلنباين كە دوژمنى سەرسەختيان بەكوشت چووھ، ئەوانىش پاداھستيان داىوھ و دياريان پىپەخسى و لاشەكەيان ھىناپە موصل و دەست و پىيان لىكردوھ و نارديان بۆ بەغدا و لاشەكەيان لە دەرگای(دار الإمارة) ھەلواسى.

خەلكى موصل لە شىواندن و ھەلواسىنى لاشەى باد نىگەران بوون و گوتيان خۆ كافر نى بەلكو غازىيە و لاشەكەيان ھىناپە خواروھ و شوشتيان و بەخاكيان سپارد^(۱).
باد وەك پالەوانىكى ئەفسانەبى و قارەمانىكى مىللى لىتھات و خەلكى خۆشيان دەويست و بە كوژرانى پەست و دلتنەنگ بوون، رودراوھرى رەخنە و توانج لە خەلكى سادە و رەشۆكى دەگرىت كە چۆن كەسىكى وەك باديان پاش كوژرانىشى ھەر خۆشويستووھ و سەرسوپمانى خۆى لەم رەفتارە نەشاردۆتەوھ^(۲).

(۱) ذیل تجارب الأمم، ۱۰۸/۶-۱۰۹.

(۲) رودراوھرى دەنووسىت " وظهر من محبة العامة له بعد هلاکه ماكان طريفا بل لا يستطرف من الفوغاء تناقض الأهواء ولا يستنكر للرعاع إختلاف الطباع وهم أجراً الخلق إذا طمعوا وأخبثهم إذا قمعوا"، ذیل تجارب الأمم، ۱۰۹/۶.

ج- میر ئەبوعەلی (۳۸۰-۳۸۷ک/ ۹۹۰-۹۹۷ز) و بنیاتناناھەوی دەسەلات:

میر باد لە بزاڤ و رایەلە و چالاکیه کانیدا پشتی بە سەدان چەنگاوەر و خۆبەخش دەبەست کە زیاتر لە خزم و کەس و ناسیارەکانی پێکدەهاتن لە ھۆز و خێلە کوردەکان بە تاییەت لە پیاوانی ھەردوو ھۆزی چواربوختی و بەشەنەوی کە خوشکەزای خۆی بوون، لەوانەش ئەبوعەلی حەسەن و ئەبومەنصور سەعید و ئەبونەصر ئەحمەد کورپانی مەروانی کورپی کەکی چواربوختی، ئەم بنەمالە یە دانیشتووی گوندی کرماسی نیوان سەرد و مەعدەن بوو، مەروان بەخۆی کوێخادۆ و خاوەندی ناشی ئاوابی بوو. ئەبوعەلی حەسەن لە ئازایەتی و ھۆشیاریی سیاسیدا، ھیچی لە خالی کەمتر نەبوو، دەبێت لە ئاکامی ھۆگری و یاوەریی خالیەو ئەم خەسلەتانە سەرچاوەیان گرتبێت، ئەو بوو لە ساتیکی ناسک و پێتشی دا ھاتە دەست و بە پێنچسەد سوارەو ھۆزی دەریاز کرد و لە شاخەکان سەنگەری گرت و نەبێشت لە دەستدانی خالی ببێتە مایە و دەبەردان و کەوتنەو ھەوی ئالۆزی و پشێوی لە نیو ریزەکانی لەشکردا و گازی ھەفالیانی کرد و گردی کردنەو و گورزێکی توندی لە حەمدانییەکان دا و گەلیکی ئی کوشتن و بلۆھی پیکردن.

پاشان ریبەرایەتی سوپاکەیی کرد و کشایەو ھە حوصنکیفا و لەوی خالۆزنی کە ئافرەتییکی دەیلەمی بوو، لە کوژرانی خالی ئاگادار کردەو ھەر چۆنیک بێت قەناعەتی پێ ھینا قەلاکەیی رادەست بکات و شووی پێ بکات، ئەمجا دەستوێرد دەستی گرت بەسەر میافارقین و قەلا و شوراکانی دەوریەری و سەرلەنوێ رێکی خستەو ھە پتەو و پەرچەکی کردن، نەبادا حەمدانییەکان ھەلومەرجە کە بقۆزەو ھە پەلاماری میافارقین بەدەن کە ھەردەم بە مولکی خۆیانیان دادەنا^(۱)، سەعیدی براشی کردە بەرپرس و جینگری خۆی لە جەزیرەیی بۆتان.

دەرھاوسی نەیارەکانی مەروانییەکان، دەیانویست ھەندەیی بکریت سوود لە کوژرانی میر باد و ھەر یگرن و سەرکەوتنی لەشکری تۆمار بکەن و دەسکەوتی سیاسی دەست بخەن و بچن بەگژ میر ئەبوعەلی دا، ئەمیش دەبوو لە یەک کاتدا خۆی ساز و بەرھەف

(۱) ذیل تجارب الامم، ۱۰۹/۷، تاریخ میافارقین، ص ۴۵۲.

بکات و بهر به گهف و پهلامارهکان بگریټ و بهرپهچیان بداتهوه و داکوکی له سنورهکانی بکات و به کردهوه سهلماندی که کهسیکی شیاو و کارامهیه و شایهنی نهوهیه هم نه رکه قورسه له نهستو بگریټ.

کورپانی(ناصرالدوله)ی همدانی به کوشتنی میر باد رانهوهستان و بهتاما بوون سهلهبهری هریمی جهزیره بخنهوه ژیر رکئیخی خویان و مروانییهکان نابوت بکن، نهوهبوو له دوو قوټهوه هلیان کوتایه سهرمیافارقین و نامه د و به مرامی ترساندن و چاوشکاندنی خه لکی، که له سهری بادی کورپی دؤستهکیان له گهلا خویان هه لگرتبوو، وهلی هه رچهند کردیان و گزشایان نه شییان سه رکه وتن به دهست بهینن، بگره تیکشکان و نه بوعلی چوکی دانه دا و به ره لهستی کردن و نه بوعه بدولای همدانی به دلیل گرت، پاشان نهوپهپی دلوقانیی دهرهق نواند و ریژی لیناو نازادی کرد، که چی نهوان رزدبوون له سهه هه لوئیستی خویان و چاکه و جوامیزی میری مروانیان له بهرچاو نه گرت، نه مجاره یان نه بوتاهری همدانی له نامه دوه هیرشی کرده سهرمیافارقین، دوی نهوهی پیشنیاری نه بوعه بدولای برای بؤ ریکه وتن پشتگوی خست، نه مجاره شیان مایه پوچ بوون و شکستیان هینا و نه بوعه بدولا بؤ جاریکی دی به دلیل گیرا.

میژوونوسیک په سنی هه لوئیستی مهردانهی نه بوعلی دهکات دهرهق نه بوعه بدولا که له بهرچاوی نه گرت و سه ره نهجام خراب له سهری کهوت^(۱).

له بهرهی باکوره وهش بیزه ننتیهکان چاویان بریبووه که نارهکانی ده ریاجه ی خهلات- وان و کورژانی بادیان کردبووه پاساوی کوتاهاتنی ناگرهست^(۲)، سالی ۳۸۲ک/۹۹۲ز فرسه تیان هینا و په لاماری شارهکانی خهلات و مه نازگهرد و بارگیری و نه رگیشیان دا، لیژهش میر نه بوعلی هاته دهست و تیکی شکاندن و پاشه کشیی پیکردن و تهکتیکی سهریازیسی به کار هینا و هه ره شهی نهوهی لیکردن که سبهی هه موو له شکری موسلمان له کنی ناماده دهبن و ملکه چی کردن بؤ ده سالی دی ناگرهسته که نوی بکه نهوه^(۳).

(۱) الروذراوی، ذیل تجارب الامم، ۱۰۹/۶-۱۱۰.

(۲) الدولة دوستکیه، ۱۲۸/۲.

(۳) تاریخ میافارقین، ص ۴۵۳-۴۵۴.

هر له و ماوه یه دا ئه رمه نه کانش هیزشیا ن هینایه سه ر مه نازگه رد و داگیریا ن کرد و خه لگه که یان ئاواره و سه رگه ردان کرد و مزگه وتی مه زنی شاره که شیا ن کاول کرد، دورنیه میر ئه بوعه لی ده گه ل ئه مانیشدا ئاگر به سستی ئه نجامدابیت و په یوه ندیی دۆستانه ی له گه لدا هینابیته ئاراوه و هر له و چوارچپوه یه دا کچی شاهی ئه رمه نی (السناسنه) ی خواست^(۱).

به مشپوه یه ئه بوعه لی شیبا مه ترسی فره لایه نی نه یارانی بره وینیته وه و پیگای خۆی توند دابکوتیت و هیمنی و ته ناهی به سه ر ولاتدا بسه پینیت و متمانه ی ئه ندامانی بنه ماله که ی و هۆزه کورده کان مسۆگه ر بکات و هه وادارانی هه مدانییه کان له میافارقینی پایته خت په رته وازه و شاربه دهر بکات، تا بووه تاکه فه رمانپه واه و ناحه زان سلیمان لیده کرده وه، له لایه کی دیه وه پیره میتردیکی دنیا دیده و به ئه زمون و کارزان له به پیره بردندا به ناوی مه م- مه مه د کرده رازگر و راویژکاری خۆی^(۲).

له سیاسه تی دهره وه شدا دانینا به خیلافه ی عه باسی و ده سه لاتداریتی بوه یه ی و دراوی به ناوی خه لیفه ی عه باسی و میری بوه یه یه وه لیدا، هاوکات دۆستی فاتمیه کانی مصر بوو و ریزی لی ده گرتن^(۳) و هر به ناویژی و کۆششی خه لیفه ی فاتی (العزیز ۳۶۵-۳۸۶ک/ ۹۷۵-۹۹۶ن) بوو، بۆ جاری دووه م ئه بوعه بدولای هه مدانیی نازاد کرد^(۴).

(۱) تاریخ میافارقین، ص ۵۰۱، الدولة الدستکیة، ۱۲۷/۲.

(۲) تاریخ میافارقین، ص ۴۵۴، ۴۵۶.

(۳) (ابن الاثیر) ده لیت: (ابو عبدالله الحمدانی) دوا ی نازادکردنی چوه مصر و فاتمیه کان کردیانه والیی حه له ب و ماوه یه ک له و ناوه مایه وه تا مرد. الكامل، ۱۸۶/۷، (أبو الفداء: م: ۷۳۲ک/ ۱۳۳۲ن) ئه م هه واه ی به هه له کورت کردیته وه و واتاکه ی شیواندوه و ده لیت ئه بوعه لی کورپی مه روان چوو بۆ مصر و خه لیفه (العزیز) کردیوه تی به والیی حه له ب. تاریخ أبو الفداء (بیروت: ۱۹۹۷)، ۴۷۰/۱. میژوونسانی هاوچه رخیش ئه م هه واه نادرسته یان وه رگرتوه. بره وانه: الدولة الدستکیة، ۲۶/۲-۲۷.

(۴) شیرۆی کورپی مه م ناوی به (شروه) هاتوه (تاریخ میافارقین، ص ۴۶۳، ۴۶۷-۴۷۴، الكامل، ۱۷۹/۷)، که چی له رووی درلوئیکی به (شروین بن محمد) هاتوه وه که روونه کوردیش ناو کورت ده که نه وه و شیروین ده که نه شیرۆ نه ک شروه.

میر ئەبوعەلی کە بەسەر ئەیارانی دەرەکیی سەرکەوت و کەسیان نەشییان هیزی گەشەکردویی لاواز بکەن، بوو قوریانی پیلانئیکی ناوخۆیی و لە ئاکامی رێککەوتنی ژێرەژێری نیوان شیروۆی کۆپی مەم^(١) و (شیخ عبدالبر) بەرپرس و پیاوماقوولی ئامەد لە کۆتایی سالی ٣٨٧/ک/٩٩٧ز لە دەروازەیی ئامەد هاتە کوشتن، کاتیئیک بە یاوهریی شیروۆی دەمپراستی لە چاوه‌په‌وانی گەهیشتنی بووک بوون کە کچی (سعدالدولە)ی حەمدانی وو.

شیروۆی کۆپی مەم بە هۆی پله‌وپایه‌ی باوکیه‌وه جینگای باور و متمانه‌ی میری مەروانی بوو، کەچی ئەم خۆی بە دۆست و لایه‌نگری ئەبومەنصور سەعیدی برای میر ئەبوعەلی دادەنا و بە زیره‌کیی خۆی توانی (شیخ عبد البر) پەلکێشی ناو پیلانە کە بکات و تێی گەیانە کەوا میری مەروانی بە مەرامی دەستەسەرکردنی ئەو هاتوووە ئامەد و بەتەمایه‌ بە دەردی خەلکی میافارقینی بیات و شاربەدەری بکات^(٢).

لاشەیی ئەبوعەلی لە شاری ئەرزەن بەخاک سپێژدرا و مزگەوت و گومبەت و گلکۆی بۆ ئاوا کرا و دایک و باوکی تیا دا گۆشەگیر بوون.

د- میر سەعید (ممه‌د الدوله: ٣٨٧-٤٠١/ک/٩٩٧-١٠١٠ز):

ئەبومەنصور سەعید کۆپی دووهمی مەروان و جینگری ئەبوعەلیی برای بوو بەسەر جەزیرەیی بۆتانەوه، بە رەزامەندی و سەرپەرشتیی شیروۆ لە شوینی برای کۆژاوی دانرا، بەدور نازانرێت ئەمیش هەر چۆنیک بووبێت لە کەتنی کوشتنی براکەیی تیوه‌گلابیت بە بەلگەیی ئەوه‌ی ئەک هەر شیروۆی سزا نەدا، بگره‌ راستەوخۆ کردیە رازگر و دەمپراستی خۆیو قەلای هەتاخی وەک دیاری بۆ دابری و ئەرکی بەرپوه‌بردنی کاروبارەکانی بە ئەو و مەمی باوکی سپارد، پاشانیش دەسگیرانی برای کۆژاوی خواست، فارقی دەلێت: "میر سەعید لە ولات جینگیر بوو و شیروۆش خاوەند راویژ و پرسوپا بوو، هۆگر و هەقالی میر و نزیکترین و خۆشەویستین کەسی بوو، تەنانەت

(١) ذیل تجارب‌الأمم، ١١٠/٦، الکامل، ١٤٣/٧.

(٢) تاریخ‌ ایلپا بره‌شنایا، ص ٢٠٠-٢٠١، تاریخ‌ میافارقین، ص ٤٦٠-٤٦١.

رؤژئیکیان میر به شیرۆی گوت: "گیانم له گیانت که متره و مهرگم وه پیش مهرگت که ویت"^(۱).

میر سه عید میافارقینی پایتهختی دیواربهند کرد و دهروازه و شوراکانی تۆژهنکرده وه و کون و که له بهر هکانی پکرده وه و تهواو قایم و تۆکمه ی کرد و خواجه نه بو قاسمی نه صهفه هانی (م: ۱۵/۴۱۵ ک/ ۲۴-۱۰ ن)ی به والیی نه رزه نه هیشته وه و میر و سه رخیله کورده کان له هه موو لایه که وه چونه خزمهتی و سویندی پشتگیری و گوپراه لییان بۆ خوارد، شاره کوردنشینهکانی جه زیره هه مووی به دهسته وه بوو ته نها نامه نه بیته که نه ویش به دهستی (أبو طاهر ابن دمنه) زاوی- دواتر بکوژی- شیخ عبدالبر مابووه وه، نه ویش پهیمانی دابوو ملکه چ بیته و سالانه دووسه د هزار درهه م وه ک باج بدات و خوتبه و دراویش هه ره به ناوی میری مهروانییه وه بیته^(۲).

له ئاستی سیاسهتی دهروه وه شدا، دهسه لاتی مهروانییه کان له میرنشینیکی (استیلاء) وه بوو به میرنشینی (استکفاء)^(۳) و شهرعیتهتی دهستهخت و میری دۆستهکی- مهروانی له کوردیکی دهشتهکی لادهر و یاخییه وه بوو به فرمانر ه وایهکی شهرعی، واتا سه ره تا خهلیفه ی عهباسی بادی کوپی دۆستهک و خوشکه زاکانی به یاخیبوو و زهوتکار داده نا، میرانی بوه یهیش به پاشکاو ی ره تیان کرده وه و به کرده وه کاریان بۆ ریشه کیشکردنی کرد، کهچی خهلیفه ی عهباسی (القادر بالله) و میرانی بوه یه ی به دهنگ داخوایی میر سه عیده وه هاتن و به نه رینی به رسفیان دایه وه و دانیان نا به شهرعیتهتی دهسه لاتی و

(۱) تاریخ میافارقین، ص ۴۶۶-۴۶۷، مرآة الزمان، ص ۷۴.

(۲) تاریخ میافارقین، ص ۴۶۲-۴۶۴، ابن شداد، الأعلاق الخطیره، ۳/ ۲۵۸، ۲۷۲.

(۳) إمارة إستلاء: واتا نه و میرنشینه ی به شه پ و بی ره زامه ندیی خهلیفه له هه ریمیکی سه ره به خیلافه داده مه زان و دژایه تی خیلافه یان ده کرد، خهلیفه ش به ناچاری دانی دهنه به شهرعیه تیان (عقد عن إضطرار)، إمارة إستکفاء- تفویض: واتا نه و میرنشینه ی که خهلیفه به ویستی خۆی و بۆ مه به ستیکی سیاسی دایده مه زانندن (عقد عن إختیار) وه ک باشتر به رگریکردن له هه ریمیک یاخود پیشگرتن له هیزیکی نه یار.

ته شریف و فرمانی رهامندیان بۆ نارد، وا دیاره هر بهم بۆنه یوه ناسناوی (مهمد الدولة) ی پی به خشراوه^(۱).

له لایه کی دییه وه، پهره ی به دۆستایه تی ده گه ل ده ولته تی بیزه نته نا و برده ناسنیکی به رزه وه، کاتیک ئیمپراتور باسلئوسی دووهم (۹۷۶-۱۰۲۵) ن سالی ۳۹۰ ک /۱۰۰۰ ز هاته ناوچه کانی نامهد و میافارقین، میر سه عید چوو به پیره وه و کوبونه وه یان سازدا و جوره هاوپه یمانیه کیان گریدا و ناگره ستیان نوی کرده وه^(۲). نینتاک (م: ۴۵۸ ک/ ۱۰۶۶) له مباره یوه زانیاری وردتر به دهسته وه ده دات و ده گپرتیه وه که میری کردان چوو خزمه تی ئیمپراتوری بیزه نته و ملکه چپی خوی بۆ دووپات کرده وه، نه ویش پیشوازی لیکرد و به ناسناوی (ماجسترس) و (دوقسی روزه لات)^(۳) پاداشتی دایه وه، به واتای فرمانه روا و نوینه ری روزه لات^(۴).

مهمد الدولة سه عید هاوشئوه ی نه بوعلی برای که وته داوی شیروی کوری مه مه وه و به کوشت چوو، پاش نه وه ی به فیت و ریخوشکهری یه کی له خزمه تکاره کانی به ناوی (ابن فلیوس) هلی له باریان بۆ هه لکه وت و له قه لای هه تاخ و له مانگی جه مادی یه که می سالی ۴۰۱ ک/ دیسه مبه ری ۱۰۱۰ ز کوشتیان، پیشتریش چند جاریک هه ولیان دابوو ژه هر خواردی بکن و بۆیان نه لواوو، شیرۆ به نه ونده رانه وه ستا و به به رنامه توانی زیره فانی ده روزه ی میافارقین فریو بدات و بچپته ناو شاره وه، پاشان ده ستی گرت به سه ر گه نجینه و سامان و داها تی میرنشیندا، بیئنه وه ی که س بهم که تنه ی زانیبیت، په یتا په یتا خه لگی ده نارده سه ر قه لا و باره گاگان و تا سه رجه میان بیجگه له نه رزن راده ستی کرا^(۵).

(۱) تاریخ میافارقین، ص ۴۶۶.

(۲) تاریخ میافارقین، ص ۴۶۵.

(۳) ده رباره ی نه م دوو ناسناوه بگه پرتیه بۆ: الدولة دوستکیه، ۴۳/۲-۴۴.

(۴) تاریخ الإنطاکي، ص ۲۴۷، الدولة دوستکیه، ۴۳/۲.

(۵) تاریخ میافارقین، ص ۴۶۷-۴۶۹، سبط ابن جوزي، مرآة الزمان، ص ۷۴-۷۵، ابن العديم، بغية

الطلب، ۱۱۳۰/۳، ابن خلکان، وفيات الأعیان، ۱۷۷/۱.

ئەوھى جىڭاي سەرنج و پەرسىيارە ئەوھىيە كە نە فارقى و نە مېژوونوسانى دى لە رۆژگارى حوكمى شىرۆ نە دوواون و تەنھا وەك بكوژىكى بيانى ناساندوويانە، كەچى گومان لەوھدا نىيە كە چەند مانگىك ميرايتى كردووه و دراوى لىداوھ و ناو و ناسناوى ميرايتى خۆى لەسەر نەخشاندووه (ابوشجاع شروين بن محمد)^(۱).

ھ- مير(نصرالدولة) ئەحمەد(۴۰۱-۴۵۳ك/۱۰۱۰-۱۰۶۱ن):

ئەبۇنەصر ئەحمەد كورپى سېھەمى مەروانە و لە سەردەمى ميرايتى سەئىدى برايدا دوورخراپووه بۆ سەرد- سىرت، بە ھاريكارى و پشتيوانى راستەوخۆى خواجە ئەبوقاسمى ئەصفەھانىيەوھ، شىيا شىرۆ و لايەنگرانى لەناو ببات و ميافارقين بگريئەوھ. خواجەى ئەصفەھانى دلسۆز و ئەمەكدارى مەروانىيەكان بوو و بە شىخ و پېشەواى كوردان ناوبراوه^(۲)، بىچان و خۆنەويستەنە توانا و وزەى خۆى خستەگەر بۆ ئەوھى مەروانىيەكان لەو نىسكۆيە ھەلسىنئىتەوھ، كاتىك لە رىڭاي سوارەيەكى كوردەوھ لە كارەساتەكەى قەلاى ھەتاخ ئاگادار كرايەوھ، يەكسەر كەوتەخۆ و ھىزىكى دووسەد سوارەى سازدا و رەوانەى لاي ئەحمەد و مەروانى باوكى كرد لە سىرت و بانگھىشتى ئەرزنى كردن و پەيمانى پيدان ھەقى زەوتكراويان بستىنئىتەوھ، پاشان ھەلستا بە كۆكردنەوھى ھەرچى قازى و پياوماقول و كەسايەتى و خەلكى ناوچەكە ھەيە و ئەبۇنەصر ئەحمەدى بە ميرى شەرى راگەياندا، ئامادەبووان يەكدەنگ بەگوڭيان كرد و پابەندى و لايەنگرى خويان بۆ دووپات كەردەوھ، ئەمجا پەيامى بۆ ھۆز و خىلە كوردەكان نارد و داواى كۆمەكى و ھاودەنگى لىكردن و ژمارەيەكى زۆر بەدەنگىيەوھ ھاتن و لەدەورى گەردبوونەوھ و بەلئىنياندا لە فەرمان و بپيارى ميرى مەروانى دەرئەچن و ھىچ مەرج و داواكارىيەكى پيشوھخت نەخوازن تاوھكو شىرۆ لەناو دەبەن، دەمودەست سوپايەكى دوو ھەزار سوارە سازدرا و رووھ ميافارقين كەوتنەرى بە نيازى شەرى شىرۆ

(۱)Stefan Heidemann, A New Ruler of Marvanid Emirate in 401/1010, Aram 9-10(1997-1998), p599-615. □

(۲) مرآة الزمان، ص ۷۵.

و(أبن فیلیوس)، سهرئه نجام ماندوبوونی خواجهی نه صفه هانی و میر نه بونه صر نه حمده و هۆزه کورده کان سه ری گرت و میافارقینی پایتخت له دهست شیرو و یاوه رانی نازادکرا و شیرو به خۆی و(ابن فیلیوس) و هاوکاره کانیان کوژران، نه م رووداو و پیشهاتانه نزیکه ی سالیکیان خایاند^(۱).

نه بونه صر نه حمده له کۆتاه ی سالی ۴۰۱ک/هاوینی ۱۰۱۱ز له میافارقین ده سته کار بوو و به ره به ره دۆخه که ی هیور کرده وه و سه ره به ری ولاتی مهروانی بیجگه له نامه د وهرگرتوه و به ره له هه ر کاریک خواجه نه بوقاسمی نه صفه هانی کرده وه زیر و راویژکاری خۆی و رایسپارد به سه ره له نوئی ری کخته وه ی داموده زگا سه ریازی و ریقه به ری و داراییه کان دوا ی نه وه ی له ناکامی که تنی شیرو وه تی کچوو بوون و له به ری که هه لوه شابوونه وه^(۲).

میر نه بونه صر نه حمده دیارترین و مه زنتین که سایه تی سیاسی کورده له کوردستانی سه ده کان ی ناوه پاست و ناوده نگی سنور و چوارچیوه ی کوردستانی به زاند و له ناستی جیهانی نیسلامی ناسراو بوو و پتر له نیو سه ده فه رمانه وایی ناوچه کوردنشینه کان ی جه زیره و نه رمینیا بوو که ده یان شار و باژیر و شارپچکه و قه لا و هه زاران گوند و دیهاتی ده گرتوه: میافارقین، حوصنکیفا، نه رزن، سیرت، به دلیس، جه زیره ی بۆتان، ته نزه، مه عده ن، حانی، خه لات، خاوه ندی شاری نامه دیش (أبوطاهر بن دمنه) چوه ژیر سایه یه وه و سالانه تا کوزرانی له سالی ۴۱۵ک/۱۰۲۴ز باج و دراو و دیاری گرانبه های بۆ ده نارد و خوتبه ی به ناوی نه وه وه ده خوینده وه.

دهوله تانی جیهانی نیسلامی، هه رزوو درکیان به بایه خ وگرنگی نه م قه واره که شه کردوه ی کورد کرد و هه ری که هه ولی ده دا به لای خۆیدا رای بکیشیت و بیکاته هاوپه یمانی خۆی، له دوا هه یفی سالی ۴۰۳ک/ حوزه بیرانی ۱۰۱۲ز به بۆنه ی ته واکردنی

(۱) (الفارقي) و (سبط ابن الجوزي) به دريژي له مه پ چۆنيه تی کوزرانی (ممه دالدوله) و رۆلی خواجه ی نه صفه هانی له گرتنه وه ی میافارقین و له ناویردنی شیرو داروده سته که ی دواون، تاریخ میافارقین، ص ۴۶۹-۴۷۴، مرآة الزمان، ص ۷۴-۷۸.

(۲) تاریخ میافارقین، ص ۴۷۳.

کۆشکی مریه‌وه له میافارقین و پیروزکردنی میرایه‌تی، نوینه‌ری خلیفه‌ی عه‌باسی (القادر بالله) و نێرده‌ی (سلطان الدولة)ی بوه‌یه‌ی به‌ کۆمه‌لێک دیاری و پۆشاکه‌وه گه‌ه‌یشتن و به‌ناوی خلیفه‌ و میری بوه‌یه‌یه‌وه دانیان به‌ ده‌سه‌لاتیدا نا و ره‌زانه‌ندی و فه‌رماننامه‌ی خلیفه‌یان پێی راگه‌یاند ده‌رباره‌ی گرتنه‌ده‌ستی سه‌رپاکی هه‌ریمی دیاره‌کر و ناسناوی (نصرالدولة و عمادها ذی الصرامتین) به‌سه‌ریا چه‌سپاند، له‌ نێو که‌ژاوه‌یه‌کی ئابۆره‌دا، ده‌قی فه‌رماننامه‌ی خلیفه‌ و ناسناوی به‌خه‌شراو خویندراوه‌وه، میر نه‌حه‌مدیش پۆشاکه‌ مریه‌که‌ی پۆشی.

خیلافه‌ی فاتمی شیمی له‌ مصر، هاوه‌لۆیستی خیلافه‌ی عه‌باسی سوننی بوو له‌ به‌غدا و ده‌یخواست هه‌رچی چۆنیک بی‌ت مه‌روانییه‌کان بکاته‌ دۆست و هه‌واداری خۆی، چونکه‌ وه‌ک ئاشکه‌رایه‌ کێشه‌ و مملانییه‌کی قوول و فره‌شیاواز له‌ نێوان هه‌ردوو خیلافه‌ی ئیسلامی له‌ ئارادا بوو، نه‌وه‌بوو بۆ ئیواره‌ی هه‌مان رۆژ نێردراوی خلیفه‌ی فاتمی (الحاکم بامر الله: ۳۸۶-۴۱۱ک/۹۹۶-۱۰۲۰ز) به‌ دیاری و خه‌لاته‌وه‌ گه‌ه‌یشت و ناسناوی (عزالدولة و مجدها ذی الصرامتین)ی بۆ هێنا بوو، هاوکات نێردراوی ئیمپراتۆری بیزه‌نتی به‌ نه‌سپ و دیاری ده‌گه‌مه‌نه‌وه‌ گه‌ه‌یشت.

له‌ رۆژی چواره‌می جه‌ژنی قوربانی ساڵی ۴۰۳ک/۱۰۱۲ز و له‌ که‌ژاوه‌یه‌کی فه‌رمیدا، میر(نصرالدولة) نه‌حه‌مد له‌سه‌ر ته‌ختی میرایه‌تی دانیشته‌ و پێشوازیی له‌ میوانه‌کان و که‌سایه‌تی و نه‌ندامانی وه‌فده‌کان کرد، نه‌وانه‌ی بۆ پیروزبایی لیکردن هاتبوون، هه‌ردوو نێردراوی خیلافه‌ی عه‌باسی و میری بوه‌یه‌ی له‌ ده‌سته‌راستی میردا رۆنیشتن و هه‌ردوو نێردراوی خلیفه‌ی فاتمی و ئیمپراتۆری بیزه‌نتی له‌ ده‌سته‌چه‌پی دانشپێران، قورئانخوینان و شاعیران به‌ره‌هه‌نبوون و فه‌رمانه‌کان خویندراوه‌وه‌ و پۆشاک و دیارییه‌کان پێشان دران، میری مه‌روانیی لای خۆیه‌وه‌ ریزی له‌ نێردراوه‌کان نا و خه‌لاتی کردن^(۱).

(۱) تاریخ میافارقین، ص ۴۷۶-۴۷۷.

له م روژده به دواوه بووه میریکی ته او شهرعی و به (نصرالدولة أحمد بن مروان الكُردي) ده ناسرا^(۱) و هه موو لایه که به م ناسنامه یه مامه له و هه لسوکه و تیان ده گه ل ده کرد، نه ویش ده گه ل هه رس لادا: عه باسی، فامی، بیزه نتی په یوه ندی و تیکه لیی خو ش و دوستانه بوو، هه م له م بواره دا بۆ پته و کردنی په تی په یوه ندی له گه ل هیز و لایه نه ده رهاوسیکانی، کچی میر فه زلونی شه دادی و کچی میر قرواشی عه قیلی و کچی سه نخارییی شاهی نه رمه نی خواست^(۲).

له روژگاری میر نه حمه د دا، هیمنی و ته ناهی له سه ر سنوره کان به رقه راریوو، گرفت و ئاسته نگی نه و تو که ئالوژی و په شیوی لیبکه و یته وه روینادا، نه م ره وشه یش هاریکار و ریخوشکه ر بوون تا میری مه روانی خو ی ته رخا ن بکات بۆ کاروباری ناوخو و پیشخستنی ولات و چه سپاندنی داد په روه ری و هاندانی چاندن و ئاوه دانکردنه وه و کارکردنی بزافی بارزگانی و هه موارکردنی سیسته می دارایی و باجگری و ده سترگرتنی هه ژاران و ده سترگرتان، که سایه تیه کی کارامه ی کردبووه به پررسی نه وقاف به ناوی حه سه نی کورپی محمه د^(۳).

و- سیاسه تی ناوخویی (نصر الدولة):

ناوچه کانی ژیر قه له م په وی میرنشینی مه روانی به شیوه یه کی گشتی که شه کردنیکی فره لایه ن و سه رنجراکیشی به خووه دیت، چالاکي چاندن و وه رژیوی بوژایه وه و رایه له ی بارزگانی بره ویسه ند، دیارده ی ریگری و روتاندنه وه ی کاروانیان ده گمه ن بوو و گه نده لی دارایی بنه بپ کرا و ئاستی گوزه رانی ها ولاتیان به رز بووه وه و به لابرندی زیاده ی سه ر باج و خه راج باری سه رشانیان سوککرا، که نجینه کان لیواولیو بوون، فارقی له مباره یه وه ده لیت: "روژگاری خو شترین روژگار بوون و ده وله ته که ی وه ک ده وله تانی دی نه بوو

(۱) تاریخ میافارقین، ص ۴۷۶-۴۷۷، بغیة الطلب، ۳/۱۱۳۰، و فیات الاعیان، ۱/۱۸۸-۱۷۸، الوافی بالوفیات، ۱۸۶/۸-۱۸۷.

(۲) تاریخ میافارقین، ص ۵۰۱.

(۳) تاریخ میافارقین، ص ۴۷۸-۴۷۹.

...ده گيرنه وه كه س له سهروه ختي ئه ودا ئازارى نه چه شتووه و سزا نه دراوه، ته نها يه كه كس نه بيٽ... رۆژگارى وه كه جه ژن وابوو"^(۱).

ئه م گه واهيدانهى فارقى راستيه كه و به دهره له پيايه لدان و زياده پرهوى، حهريرى (م: ۱۱۲۱/ه ۱۵) دانهرى مه قامات له نامه يه كدا بۆ دۆستىكى^(۲)، سه باره ت به ديار به كرى پاش مه روانيه كان ده نووسيت: "بَلَدٌ قَفْرٌ وَجَبَلٌ وَعِرٌّ، عَمِي إِنْسَانُهَا مَذْهَبٌ مِرْوَانُهَا"^(۳).

بيگومان ئه م پيشكه وتنه ش و پراى سياسه تى ژيرانهى (نصرالدوله)، له پياده كردنى سيسته ميكي كارگيرى و دارايى دروست و له باره وه سه رچاوهى گرتبوو، چه ند كه سايه تيه كى كارزان و شاره زا له دواى يه كه وه زاره تى مه روانيان هه لده سوپاند، خواجهى ئه صفه هانى تا مردنى وه زيريكى سه ركه وتوو و دلسۆزبوو، پاشان (أبو القاسم المغربى: م: ۱۸/ك ۱۰۲۷) (۴) ماوه يه كه پۆستى وه زاره تى گرته ده ست و به يه كيك له ليها تووترين و زۆرزانترين وه زير داده نريت له ميژووى ئيسلاميدا و پيشتر وه زيبرى فاتميه كان بوو، هه روه ها شاعير و نوسه ر ئه حمه دى كورپى يوسفى مه نازى (م: ۳۷/ك ۱۰۴۵) (۵) سالائيك وه زير و نوسه رى ميرى مه روانى بوو^(۶).

(نصرالدوله) سالى ۳۰/ك ۱۰۲۸ از له ريگاي قازى ئامه ده وه، بانگه يشتى (فخرالدوله ابن جهير: م: ۸۳/ك ۱۰۹۰) ي كرد^(۷) و به وه زير دايمه زراند، ئه ميش وه زيريكى هه ژى و شاره زا بوو، ده يان سال سه ركه وتوانه كاروبارى وه زاره تى هه لسوپاند^(۸).

(۱) تاريخ ميفارقين، ص ۴۷۷-۴۷۸، ۵۰۰، ۵۰۵.

(۲) ابو محمد طلحه بن النعماني (م: ۵۲۰/ك ۱۱۲۶).

(۳) العماد الأصفهاني، خريده القصر، القسم العراقي، ۲/ ۶۴.

(۴) ناوى ته واوى: أبو القاسم الحسين بن علي بن الحسين (۳۷۰-۴۱۸هـ/ ۹۸۰-۱۰۲۷م).

(۵) ابن خلكان، وفيات الأعيان، ۱/ ۱۴۳-۱۴۴، ۲/ ۱۷۴.

(۶) ناوى ته واوى: ابو نصر فخرالدوله مؤيد الدين محمد بن محمد بن جهير الموصلى (۳۹۸-۴۸۳هـ/ ۱۰۰۷-۱۰۹۰م).

(۷) تاريخ ميفارقين، ص ۴۹۲-۴۹۴، الكامل في التاريخ، ۸/ ۲۰۵-۲۰۶.

(ابن خلکان: م ۶۸۱/ک ۱۲۸۲) ده لئیت: "یه کیک له به خخته وه ربیه کانی میری مهروانی له وه دابوو که دوو کهس بوونه وه زیری، هه ربیه کیان وه زیری خه لیفه یه ک بوو، (ابوالقاسم المغربی) وه زیری خه لیفه ی فاطمی و (ابن جهیر) یش وه زیری خه لیفه ی عه باسی"^(۱).

(نصرالدوله) هه رچه ند پاره یه کی یه کجار زۆری له رابواردن و که یف و خوشی و خواردن و خواردنه وه و به زموره زمی "شهوانی له رۆژ خۆشتر"ی خۆی به هه دهر ده دا و له مپوووه وه له ده سه لاتدارانی هه ره به ناویانگی سه ده کانی ناوه راسته^(۲)، به لام له رووی ناواکاری و بیناسازی و خزمهت گه یانندن به میلهت ده ستکراوه بوو و که مته رخه می نه ده نواند و هه لمه تیکی فراوانی ناوه دانکردنه وه و بنیادنانی هینایه کایه وه و چه ندین پرد و مزگه فت و کۆشک و گه رماو و نه خۆشخانه بنیاد نران وه ک مزگه وتی مه زنی شار و مناره ی مزگه فتی (الریض) - سالی ۴۱۴/ک ۱۰۲۳-ز - مزگه فتی (المحدثه) - سالی ۴۲۳/ک ۱۰۳۲-ز - و نه خۆشخانه یه ک و دوو گه رماو له میافارقین و یه کیکی دی له پیده شتی شورجان و وه قفکردنی داهاته که ی له سه ر شورای میافارقین و راکیشانی سی جۆگه ی ناو و دروستکردنی سه عاتی به نگام و دانانی له مزگه فتی میافارقین و چه ندینی دی و وه قفکردنی ژماره یه ک گوند و ره زویاخ له سه ر ئەم دامه زراوانه^(۳).

میافارقین به و پێیه ی پایته خت و باره گای میر و وه ک دلی مه مله که ت بوو، پشکی شیر ی له بایه خپیدان به رکه وت و شورا که ی چوارده وری نوژهن ده کرایه وه، شورا که هه تا بلیی بلند و نه ستور بوو و به که فر و گاشه به ردی سپی هه لچنرابوو، له هه ر په نجا بالیکدا بورجیکی به رز ناوا کرابوو و هه ر یه که و چه ند کلاورپۆژنه ییکی هه بوو، ناصری خه سه ره سالی ۴۳۸/ک ۱۰۴۶-ز به خه لات و ئەرز و میافارقین و نامه د دا ره تبه وه و به

(۱) وفيات الأعیان، ۱/۱۷۸.

(۲) بۆ نمونه سه رچاوه کان ده لئین ژماره ی که نیزه و جاریه کانی به قه د ژماره ی رۆژه کانی سال بوو.

(۳) بپروانه: ناصری خسرو، سفرنامه، ص ۴۱-۴۲، تاریخ میافارقین، ص ۴۸۲، ۴۸۸-۴۹۱، ۴۹۸-۵۰۱، ابن شداد، الأعلاق الخطیره، ۳/۲۷۲-۲۷۴.

وردی و ه صفی قه لای میافارقین و مزگه وتی مه زنی شاری کردبوو، وه لئ پاشتر خوی یان روونوسکاری گه ششنامه که ی، هه مووی په راندووه^(۱).

فارقى تۆ شوپینی ژماردووه له دهره وهی شورای میافارقین که بنیات نرابوون یان نوژن کرابوونه وه و ده لیت بیستوومه بیست شوپین بووه، سه ره پای ژماردنی پتر له سی دامه زراوه و ناواکراوه ی دی له دیوی ناوه وهی شورا که و ده نیو باژیری میافارقین، له مزگه وت و بازاپ و خان و کاروانسه را، له سۆنگه ی ئەم گرنگی پیدانه، میافارقین گه شه ی سهند و چووه ریژی شاره ناوه دان و پر جموجوله کانه وه و خه لکی و بازگانان له چوار لاه روویان لی ده کرد^(۲).

هه روه ها دوو میوانخانه ی له قودس وه قف کردبوو و ته رخانی کردبوون بۆ پشوودان و مانه وه ی میوانان و ریپوارانی دیاربه کر له حاجیان و فیخوزان و زانایان و له مباره یه وه وه قفنامه یه ک نوسرا و له سه رکه فریک ئەم ده قه ی خواره وه هه لکلراوه^(۳).

بووژانه وه و گه شه کردن بواره کانی زانستی و روناکییری و هونه ری و نوژداریشی گرته وه، میافارقین و حوصنکیفا و نامه د و شاره کانی دی بوونه خانه خوپی کومه لیک شاعیر و ئەدیبو نوسه ر و فه قیه و چه ندین که له فه رمودناس و فه قیه و قورئانخوین و قازی ده رکه وتن و خزمه تی زانسته ئیسلامیه کانیان ده کرد، (نصرالدوله) به پیزوه پیشوازی و میوانداری ده کردن، وه ک شاعیران:

- محمد بن عبدالواحد القصار(م: ۴۱۲/ک/ ۱۰۲۱)ن) ناسراو به (صریح الدلاء).

- ابوالحسن التهامی(م: ۴۱۶/ک/ ۱۰۲۵)ن).

(۱) سفرنامه، ص ۴۱.

(۲) تاریخ میافارقین، ص ۴۹۰-۴۹۱، ۴۹۹.

(۳) "بسم الله الرحمن الرحيم هذا ما وقف وحبس الأمير السيد الاجل (...). الدولة وعمادها ذو الصرامير(؟) - الصرامتين - ابا نصر أحمد ابن مروان) (احسن) الله ثوابه وأحسن ما به بهاتين الدارين المتلاصقتين(و) حدودهما وحقوقهما على جميع الواردين من ديار بكر على ما (ذكر) في كتاب وقفهما فمن غيره أو بدله، فعليه لعنة الله وذلك (بتأريخ) رمضان سنة خمس وأربعين وأربعماية اثابه الله". حمدان عبد الرزاق منصور، دراسة النقوش العربية في المتحف الإسلامي بالقدس، ص ۱۱۹.

- ابن ظریف الفارقی (م: ۴۳۰/۱۰۳۸ ان)^(۱).

وا دیاره شاعیر(صریح الدلاء) له جقاتی میری مهروانی دا گوئیستی نه و چیرۆکه بووه که له مه پ لاساری و چاوقایمی کوردان بلابوو بووه^(۲).

(نصرالدوله) کورپه کانی به نوینەر و جیگری خۆی دانابوون به سهر شاره کاند، نامه د وه ک گه وره ترین شاری هه ریمه که دوی وه رگرتنه وهی، که سانی دلسۆز و نزیکي خۆی له سهر دانا، سهره تا دای به زه نگی کورپی نه وان- سالی ۴۱۸ ک/ ۱۰۲۷ از له روها کوژرا- نه مجا محمه دی کورپه گه وره ی کرده نوینهری خۆی، که نه میش به گه نجی مرد، رادهستی سه عیدی کورپی کرد که له ژنه شه دادیه که ی: فه زلونیه ی کچی فه زلونی شه دادی بوو، سلیمانی کورپیشی تا کوژرانی له سالی ۴۴۷ ک/ ۱۰۵۵ از جیگری بوو له جه زیره ی بۆتان^(۳).

له سیاسه تی ناوخۆیی دا، ئازادیی دابوو مه ر و سهرداره کورده کان خۆبه خۆ قه لآو ده شه ره کانی سه ر به هۆزکانیان به رپوه بیهن، میرانی به شنه وی که خوشکه زای بوون، ده سه لاتداری قه لآی فه نه ک و چه ند قه لآیه کی دی بوون و میرانی بۆختی- بۆتانیش، قه لآگه لیکی ولاتی زۆزانیان به ده سه ته وه بوو، هه ردوو قه لآی شاتان و حوصن تالب له نزیک حوصنکیقا به ده سه ت کورده چۆپییه کانه وه بوو.

ز- سیاسه تی ده ره کیی(نصرالدوله):

سه باره ت به په یوه ندیی له گه ل خیاقه ی عه باسی و بوه یه ییه کان، میرانی مهروانی هه ر له سه ره تاوه و پاش کوژرانی بادی خالیان، ریزی خه لیه یان ده گرت و به هیمای ده سه لاتی شه رعییان داده نا و خۆیان به لایه نگر و پشتیوانی ده ژمارد، نه هیزی

(۱) تاریخ میافارقین، ص ۴۹۰. بۆ پتر پیزانین ده رباره ی شارستانیته تی ده ولته تی دۆسته کی- مهروانی،

بگه رپوه بۆ: الدوله دوستکیه فی کردستان الوسطی- القسم الحضاری.

(۲) بپوانه: الأرمنازی، أبو الفرج غیث بن علی الصوری(ت: ۵۰۹هـ/ ۱۱۱۵م)، المجموع من المنتخب

المنشور(بیروت: ۲۰۰۲)، ص ۲۹۶-۲۹۷.

(۳) سفرنامه، ص ۴۰-۴۳، الكامل، ۱۵۵/۸-۱۵۶، ۳۸۹.

چه کداری و شیپانی داراییان و نه گهف و گوشاری فاتمیه کان و نه نابووتبونوی خیلافه، کاریکی وای لیکردن پشت له خلیفه بکن و له دژی راوهستن یان له ئاستی دا ساردی بنوینن، به لگو به دهنگ بانگهواز و داخواییه وه دهچوون و بهردهوام له خوتبهی رۆژانی ههینی دا، ناویان و ناوی میری بوهیهی دههینرا و دوغایان بۆ دهکرا و ناویان له سهر دراوهکانی میرنشین دهنهخشینرا، له دراوانه‌ی وا دۆزاونه‌توه ناوی خلیفه‌ی عه‌باسی و میری بوهیهی بهرچاو دهکهن^(۱) و لایه‌نی کم تا سالی ۴۳۶ک/۱۰۴۴ز له میافارقین خوتبه بۆ بوهیهیهکان دهخویندرايه وه^(۲).

به هه‌مان شیوه، له خوتبه‌کاندا پیش ناوی میری مه‌روانی، ناوی خلیفه‌ی عه‌باسی ده‌برا و دوغای بۆ ده‌کرا و خوتبه به‌م شیوازه بۆ(نصرالدوله) ده‌خویندرايه وه:
 "الأمیر الأعظم عز الإسلام سعدالدين(نصرالدولة) وشرف الملة أبو نصر أحمد"^(۳) و له یادگاره نوسراوه‌کانی سهر شوری میافارقین، میرانی مه‌روانی خوین به مه‌لاوی خلیفه‌ی عه‌باسی داناوه(مولى امیر المؤمنین)^(۴).

خلیفه (القائم)، ئەم چاکه و دلسوزیه‌ی له‌به‌رچاو ده‌گرت و له په‌یامیکی پر ستایشدا، سوپاس و پێزانینی خۆی بۆ(نصرالدولة) راگه‌یاندوووه و به "شیخ و باسکی ده‌وله‌تی مه‌نصوره‌ی عه‌باسی"ی داناوه^(۵).

میر (نصرالدولة) له په‌یوه‌ندیه‌کانی له‌گه‌ڵ هێزه بیانیه‌کاندا، دوربین و هۆشیار بوو ژیرانه سهره‌ده‌ریی له‌گه‌ڵ ده‌رهاوسێکانیدا کرد و سه‌رکه‌وتنیشی به‌ده‌ست هینا، په‌یوه‌ندی و تیکه‌لیی ده‌گه‌ڵ بیزه‌نتیه‌کان نه‌پساند و ئارامی خاله سنوریه‌کانی پاراست و به‌رده‌وام هاتوچۆ و ئالۆگۆپی سیاسی و بارزگانی له نێوانیاندا گه‌رموگۆر بوو و دیارییان ده‌دا به‌یه‌کدی، وه‌زیر و نوسه‌ر ئه‌بونه‌صری مه‌نازی رایه‌له‌ی نێوان

(۱) الدولة الدستکية، ۱۰۷/۲-۱۱۶.

(۲) الکامل، ۸/۸۷.

(۳) سفرنامه، ص ۴۲.

(۴) الدولة الدستکية، ۲/۳۳۶-۳۳۷.

(۵) رسائل ابن الموصلايا، ص ۴۲۹-۴۳۰، بپوانه پاشکوی(۶).

میا فارقین و قوسته ننتینه‌ی پایتختی بیزه ننتیه‌کانی ده‌کرد، له پیناو ری‌کخستنی به‌یوه‌ندییه‌کان و نو‌یکردنه‌وه‌ی ئاگره‌ست و ری‌ککه‌وتن^(۱).

تی‌ککه‌لچوون و گرژیه‌کانی سهر سنوریش که به‌یناوبه‌ین سه‌ریان هه‌لده‌دا وه‌ک نه‌وانه‌ی سالانی ۴۲۶-۴۲۷ک/ ۱۰۳۵-۱۰۳۶ز، کاریگری نه‌وتوی لیناکه‌وته‌وه و هه‌ردوو لا جه‌ختیان له‌سه‌ر پابه‌ندبوون به‌ ئاگره‌ست ده‌کرده‌وه^(۲)، فشاری توندی غوزه‌ تورکه‌کان بۆ سه‌ر جه‌زیره و نه‌رمینیا پالی به‌ میری مه‌روانی و ئیمپراتۆری بیزه‌ننتیه‌وه نا ئاستی به‌یوه‌ندیه‌کانیان په‌ره‌پی‌ بده‌ن و له‌ دۆخی ئاگره‌سته‌وه بیکه‌نه‌ جوړه‌ هاوسه‌نگه‌ریه‌ک و به‌ کرده‌وه هاریکاری یه‌کدی بکه‌ن و به‌ر به‌ شالۆی به‌ریالۆی غوز بگرن، که سالی ۴۳۴ک/ ۱۰۴۲ز به‌ هه‌زارانیان به‌ سه‌رکیشیی بو‌قا و ناصعلی هه‌لیان کوتایه‌ سه‌ر هه‌ریمی جه‌زیره و که‌وتنه‌ تالانکردن و وێرانکردن و گه‌مارۆی جه‌زیره‌ی بۆتان و میا فارقین و ئامه‌دیان دا و (نصرالدوله) یان شه‌پزه‌ کرد و ناچاریان کرد داوای هاریکاری له‌ ئیمپراتۆر قوسته‌ننتینی نۆه‌م (۴۳۴- ۴۴۶ک/ ۱۰۴۲-۱۰۵۴ز) بکات، نه‌ویش هه‌یزکی به‌هانایه‌وه نارد^(۳).

سالی ۴۴۱ک/ ۱۰۴۹ز ئیمپراتۆری بیزه‌نتی داوای له‌ میری مه‌روانی کرد، تکا له‌ توغ‌لبه‌گی سه‌لجوقی بکات تا شامی نه‌بخاز ئازاد بکات، نه‌ویش به‌ده‌نگیه‌وه چوو (شیخ الإسلام مروان بن علي الطنزي)ی به‌م ئه‌رکه‌ راسپارد، توغ‌لبه‌گیش داخوایی میری مه‌روانی ره‌ت نه‌کرده‌وه و بی‌ به‌رانبه‌ر ئازادی کرد^(۴).

پاش دوو سالی‌ک، میری مه‌روانی فیلیک و بریک دیاریی پیشکه‌ش به‌ ئیمپراتۆری بیزه‌نتی کرد^(۵). هاوکات بایه‌خی ده‌دا به‌ توندوتۆلکردنی خاله‌ سنوریه‌کان و سه‌نگه‌ره‌کانی رووبه‌روبوونه‌وه‌ی تۆکمه و پرچه‌ک ده‌کرد، فیداکاران و خۆبه‌ختکه‌رانی

(۱) الکامل، ۳۳۳/۸، وفيات الأعيان، ۱/۱۴۳-۱۴۴.

(۲) الکامل، ۲۲/۸، ۲۶-۲۷.

(۳) تاریخ العظیمی، ص ۳۳۵، تاریخ میا فارقین، ص ۴۹۷.

(۴) الکامل، ۱۱۳/۸، ۱۱۴، ۲۱۰.

(۵) تاریخ العظیمی، ص ۳۴۰-۳۴۱.

له كه وشه ن و كه لینه كان (الغور) جیگیر كرد و تهنا له نامه د چوارده باره گای سازدان و بهر هه فكردنی خۆبه خشان و هه زاران موجهیدی راهینراو هه بوون، له شورا و قه لاگانی ئاگل و جه بابره و (الحسن الیمانی) ئیشکگر و پاسهوانی دانابوو، بیجگه له هه ندیک رودای لاوهکی هیمنی و تهناهی بالی کشاندبوو به سه سه سنوره کاندان^(۱).

له بهرانبه ر ئه رمه نه کانی (السناسنة) هه مان سیاسه تی پیاده کرد، له لایه ک کچی سه خاریبی شاهی ئه رمن که پیشتر هاوژینی میر ئه بوعلی براگه وره ی بوو، خواسته وه و له لایه کی دیوه پاره یه کی زۆری له دروستکردنی شورایه ک مه زاخت تا وه ک په رژین و له مپه ر بیته به رووی هیرشه کانی ئه رمن که قه لاگه لیکه سه ختیان به دهسته وه بوو له ده فهره کانی باکوری ده ریاجه ی خه لات و ناوبه ناو ده سترریژیان ده کرده سه ر ناوچه ئیسلامیه کان^(۲).

سیاسه تی میری مه روانی به و ئاراسته یه بوو، که بۆ چاره سه رکردنی هه موو کیشه و ناکوکیه کانی له گه ل ده وروبه ردا و ره واندنه وه ی هه موو مه ترسیه ده ره کیه کان، ریگاچاره ی ناشتی و دانوستاندن بگریته بهر، ده گێرپه وه که هه رگا فیکه هیژیکی ده ره کی وه ک تورکه سه لجوییه کان نیازی په لاماردانی مه مله که ته که ی هه بوایه، ده پیرسی: پیشگرتن به و هیژه چه ندی تیده چیت؟ چه ندیان دابنایه یه کسه ر ئه و بپه پاره یه یی بۆ ده ناردن و به م شیوه یه له کۆل خۆی ده کردنه وه^(۳).

بۆیه له کاتیکدا زۆریه ی قه واره سیاسیه کانی کوردستان که وتنه بهر شالوی سه لجوییه کان و له ناو بران، ئه م سه روهری مه روانیه کانی پاراست.

ح- مه روانیه کان پاش (نصر الدوله):

(نصرالدوله) پاش نیو سه ده فه رمانپه وایی، له دوا رۆژه کانی مانگی شه والی سالی ۱۲۵۳هـ/تۆقه مبه ری ۱۰۶۱ز مرد و له مزگه وتی میافارقین نیژرا، پیش مردنی ده نئو

(۱) ابن الجوزي، المنتظم، ۷۰/۱۶، تاریخ میافارقین، ص ۴۹۰-۴۹۲، ابن العديم، بغية الطلب، ۱۱۳۱/۳.

(۲) تاریخ میافارقین، ص ۵۰۰-۵۰۱، الكامل، ۱۲/۸.

(۳) المنتظم، ۷۰/۱۶-۷۱.

کوپره‌کانیدا، (نظام الدین) نه‌صری له‌کن هه‌لکه‌وتووتر و هه‌ژیتر بوو و هه‌لی بژاردبوو بیته میراتگری، خه‌لیفه (القائم) یش له په‌یامه‌که‌یدا رازیوونی خۆی پیشاندا بوو، له رتوپه‌سمیکی شایسته‌دا و به‌ئاماده‌بوونی قازییان و زانایان و ئەندامانی مالباتی فه‌رمانپه‌وا و میران و پیاماقولانی ده‌ولت و خه‌لکی شار، وه‌زیر (ابن جهیر) نه‌صری به‌میر دانا و هه‌مووان به‌کۆده‌نگی- جگه‌ له‌سه‌عیدی برا‌گه‌وره‌ی- به‌گه‌ندیان کرد^(۱).

میر نه‌صر (۴۵۳-۴۷۲ک/ ۱۰۶۱-۱۰۷۹ز) مرۆفیکی دادپه‌روه‌ر و خێرخواز و چاکه‌کار بوو به‌رامبه‌ر ره‌عیه‌ت و په‌په‌روه‌ی هه‌مان سیاسه‌تی باوکی کرد، ده‌کریت بیژین له‌ئه‌زموونی باوکییه‌وه‌ فیژیوو به‌چ شیواژیک سه‌ره‌ده‌ری له‌گه‌ل سه‌لجوقیه‌کان دا بکات.

سه‌عیدی کوپی (نصرالدوله) میریه‌تی نه‌صری برا‌بچوکی په‌سند نه‌کرد و ره‌تی کرده‌وه و که‌وته‌ دژایه‌تیکردنی و گازنده‌ و سکالای برده‌ لای توغربه‌گ و به‌هێژیکی سواره‌وه‌ که‌ توغربه‌گ بۆی ساز کردبوو به‌نیازی شه‌ر هاته‌وه‌ میافارقین، تا (ابن جهیر) که‌وته‌ نێوانیانه‌وه‌ و به‌په‌نجا هه‌زار دینار و ئیقتاعات ناشتی کرده‌وه^(۲).

میر نه‌صر له‌سیاسه‌تی ده‌ره‌کیدا تا راده‌یه‌ک سه‌رکه‌وتوو بوو و به‌پاره‌ و به‌رتیل ولاته‌که‌ی له‌شه‌رپانگیژی سه‌لجوقیه‌کان پاراست، سوڵتانی سه‌لجوقی چه‌ندی بخواستایه‌ بۆی دابینی ده‌کرد و ده‌میک ئه‌لب ئه‌رسه‌لانی سه‌لجوقی خه‌لات و مه‌نازگه‌ردی داگیر کرد و نوینه‌رانی مه‌روانی لێ دورخسته‌وه‌، میری مه‌روانی له‌م هه‌لومه‌رجه‌ ناسکه‌دا، حیکمه‌ت و دانایی خۆی سه‌لماند^(۳).

له‌بواری بیناسازیشدا شوینینی باوکی هه‌لگرت و بایه‌خی به‌تۆژه‌نکردنه‌وه‌ و بلن‌دکردنی شو‌رای میافارقین دا و چه‌ند بورجیکی له‌بۆ زیادکرد و شو‌رای ئامه‌دیشی بلن‌دتر کرد و پردیکی له‌سه‌ر رووباری دیجله‌ بنیاتنا و میافارقینی پایته‌ختی به‌ئاوه‌دانی و زیندوویی هه‌شته‌وه^(۴).

(۱) تاریخ میافارقین، ص ۵۰۵-۵۰۶، الأعلاق الخطیره، ۳/ ۳۶۶-۳۶۷.

(۲) تاریخ میافارقین، ص ۵۰۶-۵۰۷، مرآة الزمان، ص ۱۰۰.

(۳) أسامة بن منقذ، کتاب الاعتبار، ص ۱۶۵-۱۶۶.

(۴) تاریخ میافارقین، ص ۵۱۵-۵۱۶.

میر نصر سالی ۴۵۵/ک/۱۰۶۳ از له سهر داوای خلیفه (القائم)، وه زیر (ابن جبر) به که ژاوهیه کی پر له دیاری و به خشی و پو شاکه وه به ره و به غدا به ریکرد و له بریی نه و (ابوالفضل الأنباري: ۴۵۸م/ک/۱۰۶۶) به وه زیر دامه زراند که نه ویش وه زیریکی کارامه ولیها توو بوو و سهرکه و تووانه نه رکه کانی سهرشانی راده په پاند و بگره ده سستیسی هه بوو له ئاراسته کردنی سیاستی میری مهروانی و دواى مردنی، (ابو طاهر سلامة)ی کوپی شوینی گرتنه وه^(۱).

سه عید بۆ جاریکی دی- سالی ۴۶۰/ک/۱۰۶۸- له میر نصری برای^(۲) هه لگه پرایه وه و له ده لیفه یه که ده گه پرا حقی خوی وه ریگریته وه و هاتنی ئه لب نه رسلانی بۆ نه رمینیا به هه ل زانی و په یوه ندیی کرد به که ژاوهی سولتانه وه و هیژ و وزه ی خوی خسته به رده ست و بووه چاوساگی و تکای لیکرد میر نصری برای به ند بکات و نه و به میری مهروانی دابنیت، سولتانی سه لجو قیش سویندی بۆ خوارد داخواییه کانی جیبه جی بکات. به لام پیلانی سه عید به سهر خوی شکایه وه و میر نصر به گه رمی چوو به پیری ئه لب نه رسلان و (نظام الملك) وه و به پاره ی ژور و دیاری ناوازه وه ده مکتوی کردن و له پشتگرتنی سه عید پاشگزی کردنه وه، ئه لب نه رسلان نه که هه ر ده ستی له کاروباری ناوخوی میری مهروانی وه رنه دا، به لکو (نظام الملك) سه عیدی به ده سته سترای راده ست کرده وه، دواتر نصر له ریگی که نیزه یه که وه سه عیدی برای ژه هر خوارد کرد و نامه دی گه پانده وه^(۳).

(۱) تاریخ میافارقین، ص ۵۰۹، مرآة الزمان، ص ۲۰۶.

(۲) (ابن الجوزی) و (ابن الأثیر) به هه له دا چوونه ده لئین سه عید سالی ۴۵۵/ک/۱۰۶۳ از مردووه، المنتظم، ۸۴/۱۶، الکامل، ۲۱۲/۸. (سبط ابن الجوزی) ده لئیت سه عید سالی ۴۶۴/ک/۱۱۷۱ از مردووه و پیشتیش له رووداوه کانی سالی ۴۵۵/ک/۱۰۶۳ از باسی ده رما خوارد کردن و مردنی سه عید ده کات و رووداوه کانی نه م دوو سالی تیکه ل به یه که کردووه، مرآة الزمان، ص ۱۰۰، ۱۰۶.

(۳) تاریخ میافارقین، ص ۵۱۲، مرآة الزمان، ص ۱۵۸-۱۵۹.

میر نهصر له دوا مانگی سالی ٤٧٢ك/حوزهیرانی١٠٧٩ز مرد^(١) و کورپه گوره که ی مه‌نصور(٤٧٢-٤٧٨ك/١٠٧٩-١٠٨٥ن) جیگای گرتوه و ولاتی مهروانی کهوته بهر هیترشی بهریلوی سه‌لجوقی و داگیر کرا^(٢).

٨٤. میرنشینه بچووکه‌کان:

سه‌ریاری میرنشینه گوره و ناسراوه‌کان، ژماره‌یه‌ک نیوچه میرنشین و سه‌رداریه‌تی خیله‌کی مه‌بوون و ده‌یان قه‌لا و گوند و دێهاتیان به‌ده‌سته‌وه بوو و زیاتر له و ده‌قه‌رانه په‌یدابوون که به‌گشتی هم‌ه‌ه‌لت و شاخاوی و هم‌لاچپ و دووره‌ده‌ست بوون و به‌زنجیره‌ چییای بلن‌د په‌رژین کرابوون و به‌له‌شکری بیانی نامۆ بوون، له‌راستی لانه‌مین نه‌گه‌ر بیژین هه‌ریه‌که له‌هۆزه‌ دێرینه‌کانی کورد، جۆریک له‌ده‌سه‌لاتی ریقه‌به‌ریی هه‌بوو، سه‌رۆکی هۆز به‌خۆی کوپخا و سه‌رله‌شکر و فه‌رمانده‌ بوو، له‌شکره‌که‌ی له‌پیاوانی هۆزه‌که‌ی و هۆزه‌ هاوپه‌یمانه‌کان پیکده‌هات و له‌بن‌سیبهری سه‌روه‌ریی خه‌لیفه‌ی عه‌باسی و ده‌سه‌لاتداری بوه‌یه‌ییه‌کان و دواتریش سه‌لجوقیه‌کان حوکمی خۆجیه‌یان ده‌کرد.

هه‌کاری، حه‌میدی، گاوان(الجاوان)، بوختی- بۆتانی، به‌شنه‌وی، چۆپی، میهرانی، زه‌رزاری، گاوان(الجاوان)، قه‌یموری، دونه‌لی، داسنی له‌هۆزه‌ مه‌زن و ده‌سه‌ترۆیشه‌تووه‌کانی کوردستان بوون، هه‌ریه‌که‌یان قه‌لا و شورابی سه‌ختی کردبووه‌ باره‌گای خۆی و ده‌شیا له‌ده‌می پێویستدا، هه‌زاران چه‌کدار و جه‌نگاوه‌ر به‌چه‌ک و ئۆتاق و پۆشاکه‌وه‌ ساز بدات، دیرۆک و که‌لتوری میله‌تی کورد و سه‌روشتی کوردستان نه‌م واقیعه‌ی هیئابوووه‌ گۆرئ^(٣).

(١) فارقی لیتره‌ش ئالۆزی و ناگۆکی به‌هه‌واله‌کانیه‌وه‌ به‌دی ده‌کریت و میژووی رووداوه‌کانی زه‌بت نه‌کردوه‌، لای نه‌و توغریبه‌گ(م:٤٥٥ك/١٠٦٣ن)، سالی ٤٥٨ك/١٠٦٦ز مردوووه‌ و ماوه‌ی حوکمی نظام‌الدین نه‌صری به‌دوازده‌سال و چه‌ند مانگیک داناره‌، که‌چی ئۆزده‌سال و مانگیک حوکمی کرد. تاریخ میافارقین، ص ٥٠٩، ٥١٦.

(٢) له‌به‌شی داهاتوودا له‌مه‌پ میر مه‌نصور و داگیرکردنی سه‌لجوقی ده‌دوین.

(٣) بۆ پتر پێژانین سه‌باره‌ت به‌هۆزو خیل و سه‌ردارێتیه‌ خیله‌کیه‌کانی کورد، بپروانه‌ به‌ره‌میکی نوسه‌ری نه‌م کتێبه‌ به‌زمانی عه‌ره‌بی: القبائل والزعامات القبلیة الكردية في العصر الوسیط، ط ٢، دار الزمان(دمشق:٢٠١٦).

دهشپين بلين شەش حەوت لەم ھيزە خيئەکیانە چوارچۆتە و سنوری ھۆزايەتيان بەزاند و تارادەھەکی بەرچاو پيشکەوتن و وەك قەوارەھەکی سياسي خۆيان دەنواند، وەلئ ناستەنگ لەو ھەدايە کە دەگمەن دەنگوباس و سەرگوزشتەيان لە سەرچاو و ژيئەرەکان تۆماکراو و بە ریککەوت و لە پەراويزی بابەتی دیەو، ميژوونوسان ناويان بردوون و بەزانياری کورت و پچر پچر گۆشەھەکی ديروکیان روژناکردۆتەو.

لە دەمیکدا ژۆبەھي ميرنشینە مەزنەکانی کوردستان بوونە ئامانجی ھيرش و پەلاماری سەلجوقییەکان و ئەتەبەگە تورکەکان و یەك یەك لەناو بران، ئەمانە سەرەتا دەریازیان بوو و ھەندیکیان تا سەردەمانی ھيرشەکانی مەغول مابوون.

أ- نیوچە ميرنشینەکانی ھەکاری و داسن:

دەقەری ھەکاری لە سەدەکانی ئافیندا، ئەو ناوچە شاخاویانەھي دەگرتەو کە دەکەوتنە باکور و باکوری رۆژھەلاتی موصلەو و زئی مەزن لە ولاتی ھەولیری جیا دەکرەو، بەشی باشوری ھەکاری و ئەو زنجیرە چیاوانەھي وا بەسەر موصلدا دەپوانن و ئەو دەقەرانەھي روياری زئی پيدا تیدەپەپی بە ولاتی داسن دەناسرا^(١).

ھەکاری لەگەڵ ئەوھي ولاتیکی بەرین بوو، وەلئ وەك ئاشکرایە ھەلەت و شاخاویبە و ناوھندیکی شارستانی وای تیدانەبوو کە بە شار یان باژێر ناو بېریت، بەلکو دەیان باژێرۆك و قەلا و شورای سەریازی لەخۆ دەگرت لە وینەھي مەعلەتایا، ئاکرئ(العقر)، شوش، جۆلەمیرگ، باعەزرا، بابەگیز، ھورر، ئەردەمشت- کواش، شەعبانیە، ... چەندانى دى^(٢).

ولاتی ھەکاری زیدی دەیان ھۆز و خيئ و تیرە و تايغەھي کوردان بوو کە دیارترینیان

چوارن:

- ھەکاری لە قەلاکانی ئاشب و ئامیدی و جۆلەمیرگ و ھورر.

- ھەمیدی لە ئاکرئ و شوش.

(١) صورة الأرض، ص ٢٦٠، معجم البلدان، ٢/٢٨٤.

(٢) بۆ پتر پیزانین دەریارەھي ناوھەدانیەکانی ولاتی ھەکاری بېوانە: درویش یوسف ھوررئ، بلاد ھکاری(١٩٤٥-١٣٣٦م) (دھوك: ٢٠٠٥)، ص ٣٩-٥٩.

- مېهرانی له قه لاکانی ده قه سرنی - زاخو و قه لای جه پراچی - نزیك باعزرا.

- داسنی له چییای داسنی روزه لاتی موصل.

هر هوزیک له مانه به سر چنډ خیل و تیره یه کدا دابهش ده بوو و زیاتر له بهر بابیکی
هرمانپه وای هه بوو و نیوچه میرایه تیه کی دامه زرانده بوو.

هوزی همیدی له نیوهی یه که می سه دهی پینجه می کوچی/یا نزه همی زاینیه وه
قه لاکانی ناکری و شوشی به دهسته وه بوو، قه لای ناکری باره گا و پایته ختیان بوو و به
ناکری همیدی (عقر الحمیدی) ده ناسرا^(۱).

میر نه بولحه سنی کورپی عیسکانی کورپی غیمی (?) یه که م میری ناوداری همیدییه و
دورنیه میری دامه زرنه ریش بیت، به پشتبهستن به و چنډ تیکسته که می له باره یه وه
هاتوون ده شینین بیژین له نیوان سالانی (۴۳۵-۴۶۰ ک/۱۰۴۳-۱۰۶۸ ن) میری همیدییه کان
بووه.

میری همیدی له ناکامی مملانی و ناکوکی خیلایه تی، ناحه ز و نه یاری میر نه بولحه سنی
کورپی موسه کی هه دبانی خاوهندی هه ولیر بوو و هانی نه بوعه لی حه سنی برای میری
هه ولیری ده دا له براکه ی یاخیبیت و هر به پشتیوانی و هاریکاری نه مه وه بوو میر
نه بوعه لی هه دبانی سر نه نجام ده سه لاتی له هه ولیر گرته ده ست و هه ردوکیان:
نه بولحه سنی کورپی عیسکانی همیدی و نه بوعه لی حه سنی کورپی موسه کی هه دبانی-
وهک پیشتر باسکرا - به یاوه ری میر (مسلم العقیلي): ۴۵۳-۴۷۸ ک/۱۰۶۱-۱۰۸۵ ن) میری موصل
چوونه دیوانی خیلافه له به غدا و خلیفه (القائم) دانینا به میرایه تیان و خه لاتی کردن^(۲).

دوای حه فتا سال داپران، ده زانین مه لبهندی حه میدیه کان نه بووه ته نامانجی
هیرشه کانی تورکه سه لجوقیه کان و میرانی حه میدی سه روه ری خویان پاراستوه و له
سه ره تای سه دهی ک/۱۲ دا، خودانی ناکری و شوش میر عیسای حه میدی بوو که دیاره
هر له بنه ماله ی عیسکانه^(۳).

(۱) معجم البلدان، ۳/۳۳۸.

(۲) الكامل، ۸/۱۰۷-۱۰۸، سبط ابن جوزی، مرآة الزمان، ص ۱۰۴، ۱۱۰.

(۳) ابن الاثیر، الباهر، ص ۴۸، الكامل، ۸/۷۰۳، مفرج الکروب، ۱/۵۵.

له بهشی رۆژه‌لانی ولاتی هه‌کاری، تیره‌و خێله‌کانی کورده هه‌کارییه‌کان له سه‌ده‌ی چواره‌می کۆچی/ده‌یه‌می زاینییه‌وه، گه‌لێک قه‌لایان به‌ده‌سته‌وه بوو و هه‌سه‌نی کۆپی ئیبراهیم میری هه‌کاری بوو^(١).

(عضد الدولة) فه‌ناخه‌سه‌روی بوه‌یه‌ی له‌میانه‌ی هێرشه‌کانی بۆ سه‌ر کوردستان و موصل و جه‌زیره، ساڵی ٣٦٩ه‌/٩٧٩ز هێژکی نارده سه‌ر قه‌لاکانی هه‌کاری و گه‌مارۆی دان، قه‌لادارانێ کورد به‌ ئاوتی ئه‌وه‌وه بوون به‌فر بباریت و سوپای بوه‌یه‌ی ناچار بکات ده‌ست له‌ گه‌مارۆدان هه‌ل‌بگرن، که‌چی له‌ به‌ده‌ختی ئه‌وان ئه‌و ساڵه به‌فریارین دواکه‌وت و خۆیان راده‌ستی سوپای بوه‌یه‌ی کرد و قه‌لاکانیان هاتنه‌گرتن و دواتر هه‌موویان به‌دریژایی رێگای مه‌عله‌تایا- موصل به‌ فرمانی(عضد الدولة) هه‌ل‌واسران^(٢).

به‌ دریژایی سه‌ده و نیویک(٣٦٩-٥٢٨ه‌/٩٧٩-١١٣٤ز) هه‌چ هه‌وال و ده‌نگوباسێک له‌مه‌پ خودانی قه‌لاکانی هه‌کاری به‌رده‌ست نیه، به‌لام ئاشکرایه میرانی هه‌کاری ده‌سه‌لات و سه‌ربه‌خۆیی خۆیان نه‌دۆراند و له‌ بناری چیا به‌رز و سه‌رکه‌شه‌کانی هه‌کاریدا کاروباری قه‌لاکانی ئامیدی، ئاشب، هرور ده‌پواند.

میر(أبو‌الهیجاء بن عبدالله بن أبي خليل بن مزربان الهکاري) باپیری سه‌رکرده‌ی مه‌زن مه‌شتوبی هه‌کاری(م:٥٨٨ه‌/١١٩٢ز)، یه‌که‌م و دوا میری ناسراوی هه‌کارییه و زانیارییه‌کی ئه‌وتۆی ده‌ریاره نیه‌و به‌ مه‌زنده له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی ٦ه‌/١٢ز یه‌وه ئاشب و جدیده و نوشی و چه‌ند قه‌لایه‌کی دیی به‌ده‌سته‌وه بوو که ده‌که‌وتنه ده‌قهری ئامیدییه‌وه.

به‌شی باکوری ولاتی هه‌کاری به‌ره‌و جه‌زیره‌ی بۆتان، زید و باره‌گای کورده میهرانییه‌کان بوو، ئه‌مانیش به‌ چه‌شنی هه‌کارییه‌کانی ده‌رهاوسنیان سوودیان له‌ سه‌روشتی شاخاوی ناوچه‌که‌یان وه‌رگرتبوو و حوکمی ژماره‌یه‌ک قه‌لایان ده‌کرد، له‌وانه کواشی، شه‌عبانیه- که‌لا شابانیا، ألقى- ئه‌لکئ، فه‌رح، رابیه، زه‌عه‌فرانیه- نزیک گه‌لی زاخو، جه‌راحیه.

(١) یوحنا بن کلدون، تاریخ یوسف بوسنایا، ص ٦٠.

(٢) الکامل، ١٢٦/٧.

قه‌لای جه‌پراحیه باره‌گای لقیکی گه‌وره‌ی میرنشینی میهرانی بوو، چهند که‌له میریقی میهرانی به جه‌پراحی ناو ده‌بران، یه‌کیکیان میر ئیبراهیمه که مرؤفیقی زامید و دیندار و له موریدانی شیخ عه‌دی کوپی مسافری هه‌کاری بوو^(۱).

ئه‌وه‌ی جیگای سه‌رنجه له ره‌وشی سیاسی هه‌ردوو هؤزی هه‌کاری و میهرانی، هیچیان قه‌واره‌یه‌کی یه‌گگرتویان نه‌بوو، به‌لکو هه‌ر دوو سنّ قه‌لایه‌ک به ده‌ست به‌ره‌بابیکیانه‌وه بوون.

ئه‌تابه‌گه تورکه‌کان به بیانوی ئه‌وه‌ی کورده‌کانی هه‌میدی و هه‌کاری و میهرانی و به‌شنه‌وی ریگری و چه‌ته‌یی ده‌کن و نازاری خه‌لگی ده‌دن و نارامی ناوچه‌که تیئکه‌ده‌ن، جاروبار له موصله‌وه شالاویان ده‌هینایه سه‌ر ناوچه‌که و ده‌چوون به گژ میره کورده‌کاندا وه‌ک ئه‌وه‌ی جیوش به‌گ(۵۰۹-۵۱۴ک/۱۱۱۵-۱۱۲۰) ئه‌نجامیدا و هؤی راسته‌قینه‌ی ئه‌م له‌شکرکیشیانه نه‌هیلانی مه‌ترسی میره کورده‌کان بوو^(۲).

کاتیک عمادالدین زه‌نگی سالی ۵۲۱ک/۱۱۲۶ز کرا به ئه‌تابه‌گی موصل سهره‌تا ده‌ستی له نه‌خشه‌ی حوکی خیلکی ولاتی هه‌کاری وه‌رنه‌دا و ده‌ستکاری نیمچه میرنشینه‌کانی نه‌کرد و وه‌ک خۆی هیلانیه‌وه.

میر و خاوه‌ند قه‌لاکانی هه‌کاری و داسن و هه‌موو کوردستان، نازار و سته‌می له‌راده به‌ده‌ریان له‌سه‌ر ده‌ستی ئه‌تابه‌گ و مه‌ملوکه‌کان جیشتبوو و زیانی مالی بی پایانیان لیکه‌وتبوو و هه‌رگیز خۆشییان به چاره‌ی تورکان ناهات، له به‌رانبه‌ردا ریژی خه‌لیفه‌ی عه‌باسیان ده‌گرت و به تاکه مه‌رجه‌ع و هیمای ده‌سه‌لاتی شه‌رعیان داده‌نا و خۆیان به هاوپه‌یمان و مه‌ولای داده‌نا، له ژیر روئشایی ئه‌م راستیه‌دا ده‌کریت هه‌لوئستی میرانی هه‌میدی و هه‌کاری و میهرانی لیکه‌ بده‌ینه‌وه ده‌میک هاریکاری خه‌لیفه‌(المسترشد: ۵۱۲-۵۲۹ک/۱۱۱۸-۱۱۳۴)ان بیان کرد که له هه‌یقی ره‌مه‌زانی سالی ۵۲۷ک/ته‌مموزی ۱۱۳۳ز^(۳) بو سزادانی عمادالدین زه‌نگی گه‌مارۆی موصلی دا، ئه‌وه‌بوو به خۆیان و سوپاکانیانه‌وه

(۱) الحنبلي، قلاند الجواهر، ص ۸۶.

(۲) الکامل، ۸/۶۲۷.

(۳) فارقی ده‌لیت ره‌مه‌زانی سالی ۵۲۶ک/۱۱۳۲ز، تاریخ میافارقین، ص ۵۶۶.

بوختی هۆزێکی که فنار و خانه دانی کورده و سه ربورده و دیرۆکی راسته و خو
 گرێدراوه به جهزیره بۆتانه وه، به چه شنی هۆزه دێرینه کانی کوردستانی باکور له
 چوارچێوهی میرنشینی نۆسته کی- مهروانی دهسه لاتیکی خێله کی دامه زانده و قه لاگه لیکی
 هه لگه وتوو له رۆژه لاتی جهزیره و ده قهری زۆزانی به پێوه ده برده، وه لی مخابن پێزانین
 ده رباره ی له تا که هه والێکی راگوزه ری تێنا په پێت که ده ری ده خات موسه کی کورپی
 موجه للا تا کوژرانی له نزیکه ی سالی ٤٤٧/ک ١٠٥٥ از میر و ریه ری بوختیه کان بووه و نیوانی
 له گه له بوه رب سلیمانی کورپی میر نه حمه دی مهروانی ناخۆش بوو و رکابه رایه تی په کدیان
 ده کرد، سلیمان نوینه ری باوکی بوو له سه ره جهزیره بۆتان و ده یخواست به چ شیوازیک
 بیته رکابه ره که ی له ناو بیات، نه وه بوو به فیله و ته له که هیوری کرده وه و کچی میر
 نه بوتاهری به شنه ویی پورزایی پیدا و بانگه یشتی کرده لای خویی و فپیی دایه زیندانه وه
 ناجوامیترانه کوشتی^(١).

لێروه تا دو ماهیکی سه رده می عه باسی زانیاری سه باره ت به میرانی بوختیی ده ست
 نا که ویت، به لام دلنیا ی تا شالاره کانی مه غولیش بوختیا یان درێزه یان به ده سه لاتدا و قه لای
 بلندی گورگیل- حزه قیل له بناری چیا یی جودی، ناوه ند و باره گه یان بوو یان وه ک یاقوتی
 حه مه وی ده لیت کورسیی مه مله که تی بوختی بوو^(٢).

قه لای دێرینی فه نه کی هه لگه وتوو به چه ند فه رسه نگیک له ژووری جهزیره بۆتان
 له میژه وه وه ک پێشتر ناماژه ی پیدا، بنکه و باره گای کورده به شنه وییه کان بوو که به
 ناندیه ی و خو شمیری و دلوقانی به ناویانگ بوون، ده ره تانی لیه وه ماوان و لانه وازان بوون و
 دا کوکیان لی ده کردن، (ابن الأثیر) که ده گمه ن ددانی خیر به کوردا ده نیته، به پاشکاو ی
 ستایش و په سنی به شنه وییه کانی فه نه ک ده کات^(٣) که وێپای فه نه ک، قه لاکانی به شیری
 و(حصن الهیثم) و برقه و شیروه و جدیده یان به ده سه ته وه بوو^(٤).

(١) الکامل، ١٥٥/٨-١٥٦.

(٢) معجم البلدان، ٣/١٥٨.

(٣) الکامل، ٣١/٩، القزوینی، آثار البلاد، ص ٤٣٢.

(٤) معجم البلدان، ١/٣٣٩، ٢/٤٨٢.

ئەبوتاهرى بەشنەوى، يەكەم مىرى ناسراوى بەشنەوى و خوشكەزاي مىر ئەحمەدى مەروانى بوو، ديارە باوكيشى كە ناوى نازانرېت و هيچى لەبارەو نەهاتوو، كەسايەتيةكى ناودار و سەردارىكى خيلىكى پايەدار بوو و لە خيزانتيكى خانەدان بوو^(۱)، تا ئەو رادەيەى خوشكى مىرى مەروانى خواستوو.

سليمانى مەروانى وەك چۆن مىر موسەكى بوختى فریودا و لەناوى برد، ئاوەهائش پيلانتيكى بۆ ئەبوتاهرى بەشنەوى پورزايى دارپشت و ژەهرخواردى كرد^(۲).

عوبەيدولاي كوپى ئەبوتاهەر سالى ۴۴۷ك/۱۰۵۵ز، تۆلەى خوينى باوكى كرده و سليمانى كوشت، ئەم دوژمنايەتية ناوخوييه شەپى قورستى ليكەوتەو، مىر(قريش العقبلي: ۴۴۳-۴۵۳ك/۱۰۵۱-۱۰۶۱ز) شەپى خۆبەخويى كوردانى كرده پاساو و هيرشى برده سەر جەزيرەى بۆتان و پالپشتى و هاوتاهەنگى بوختييه كان و بەشنەوييه كانى دەستەبەر كرد و هەرسى لايان خۆيان بۆ شەپى مىر ئەحمەدى مەروانى سازدا و تيكهه لچوونتيكى قورس بەرپابوو و بە سەرکەوتنى مىرى مەروانى كۆتايى هات و مىرى عەقبلى بە خەستى بريندار بوو، بەمەش درزيكى قوول كەوتە نيوان قەوارە ناوخوييه كورده كانى هەريمى جەزيرەو، مىرى مەروانى هەرچەند كردى و كۆشاي نەشيا كوردانى بوختى و بەشنەوى ئاشت بکاتەو^(۳).

سەرچاوه كان چەردەيهك زانباريى دى دەربارەى مىراني بەشنەوى بەدەستەو دەدەن و دەيسەلمينن كە بە ويئەى مىراني بوختى پاريزگاربيان لە سەرخۆبوونى خۆيان كردهو و لە گيچەل و شەرانگيزيى توركانى سەلجوقى خۆيان پاراستوو، مىر(نورالدوله) داودى كوپى ميهران(م: ۵۲۶ك/۱۱۳۲ز) سالانتيك مىرى بەشنەوييه كان بوو و دوايى خۆى ميهرائى كوپى شوينى گرتەو^(۴).

(۱) (العماد الأصفهاني) له ناساندنى شاعير حوسيني كوپى داودى بەشنەوى (م: ۴۶۵ك/۱۰۷۳ز) پسامى مىراني بەشنەوى دەليت: "عصره قديم، وبيئته كريم"، خريده القصر، ۵۰۲/۲.

(۲) الكامل، ۱۵۶/۸.

(۳) الكامل، ۱۵۶/۸.

(۴) تاريخ ميفارقين، ص ۵۶.

میر (ابو نصر ناصر الدین حسام الدولة) میهران، میریکی ناسراو و پایه بلند بوو و روونه
 نهو ناسناوانه شی هه ره له ناکامی نهو ناسته ی پئی گه یشتوو له خیلافه ی عه باسی دهست
 خستوو، به لام تنها نهونده له زیان و سردهمی ناشکرایه که به لای که مه وه تا نهو
 ده می عمادالدین زهنگی- سالی ۱۱۶۱/ک/۱۱۶۶ز- گه مارۆی فه نه کی دا، نه م میری به شنه و بیان
 بوو^(۱).

فه نه که قه لایه کی خۆپسکی به رز و سهخت بوو و له هه مو ره خیکه وه دیواره بند کرابوو
 و بۆ سه دان سال به دهست به شنه و بیه کانه وه بوو، نه سه لجوییه کان و نه عمادالدین زهنگی
 و نه نه تابه گه کانی دی توانیان داگیری بکن، نه تابه گی جه زیره هه رگیز زاتی نه ده کرد
 شالوی بیاته سه و گه مارۆی بدات^(۲).

نه وه ش ده زانین که شاعیر (الطوابیقی: م ۶۹/ک/۱۱۷۳) له سه رده می میر میهران دا،
 سه ردان قه لای فه نه کی کردوو^(۳).

دوای میهران، پیده چیت محمه دی برای شوینی گرتیته وه، نه میش هه رچه ند به میری
 کوردان هه ژمار کراوه و هه لگری نازاناوی میرایه تیی مه زنه (ابو الفوارس فخر الدین شمس
 الدولة)، به لام هیچی له باره وه روون و خۆیا نیه، نه و نه ده نه بیته که سالی ۱۱۳۹/ک/۱۱۳۹ز له
 دیمه شق بووه و شاعیر (ابن منیر: م ۴۸/ک/۱۱۵۳) به قه صیده یه ک ستایشی کردوو^(۴)،
 مخابن نه م قه صیده یه فه وتاوه و دهست ساخکه ره وه ی دیوانه که ی نه که وتوو.

میرانی به شنه وی به پشتبهستن به پته وی و قاییمی قه لای فه نه ک، هه رده م به رگه ی
 هه ره شه و گوشاری نه رتوقیه کانیان ده گرت و ده زانین خودانی فه نه ک سالی ۱۱۷۶/ک/۱۱۷۶ز

(۱) الكامل، ۲۱/۹، ابو شامة، الروضتين، ۱/۱۸۰.

(۲) معجم البلدان، ۳/۴۴۷، التأريخ الباهر، ص ۷۳.

(۳) ناوی (ابو شجاع القاسم بن الحسين) ه، خه لکی گه ره کی (باب العامة) ی به غدايه.

(۴) خريدة القصر، قسم شعراء العراق، ۲/۳۱۸-۳۱۹.

(۵) ابن الفوطي، مجمع الآداب، ۳/۱۳۹.

ناوی ئیبراهیم بوو و عیسیای برای رکه بهری بوو و ههولئ ده‌دا به‌سه‌ر قه‌لاکه‌دا زال ببيت، به‌لام نازانين ئەمانه کوپان نه‌وه‌ی میر(حسام الدولة) میهران^(۱).

ده‌کریت بلتین به‌شنه‌وییه‌کان توانیویانه شه‌ریعت بده‌نه خویان و خلیفه‌ی عه‌باسی دانی ناوه به ده‌سه‌لاتیناندا و ناسناوی(نورالدوله) و(حسام الدولة) و(شمس الدولة)ی پئ به‌خشییون و گومانی تیدا نیه ئەم جوړه ناسناوانه تهنه‌ها خلیفه ده‌بییه‌خشین.

ج- نیوچه میرنشینی چوپى(الجوبیة):

چوپى-(الجوبیة)^(۲) له هۆزه ناسراوه‌کانی هه‌ریمی جه‌زیره‌یه و هاوته‌ریب له‌گه‌ل هۆزه ناوداره‌کانی دیکه‌ی کوردستان ناو و ده‌نگوباسی هاتووه، له‌به‌ر که موکورتیی زانیاریه‌کان ناکریت زیدی چوپیه‌کان دیاری بکریت، هه‌رچه‌ند دلنیاين له‌وه‌ی که ده‌که‌وته ده‌روبه‌ری حوصنکیقاره.

سه‌ردارانى چوپى به نه‌ریتی توژی بالاده‌ستان و فه‌رمانه‌وایانی کورد، نکولیاين له نه‌ژادی دروستی خویان ده‌کرد و خویان به وه‌چه‌ی سه‌رکرده‌ی ساسانی به‌ه‌رام چوپین ده‌ژمارد^(۳). هه‌رچه‌ند براهیکی به‌ه‌رام چوپین ناوی(کردي) بوو و خوشکیکیشى ناوی(کردي) بوو. که‌چی له راستیدا وه‌ک (ابن الأثیر) ده‌لئیت نه‌وه‌ی (جوب الکردي) بوون، وا دیاره چوپى باپیریان لابۆته به‌ه‌رام چوپین^(۴).

میرانی چوپى شواری دیواره‌ندی حوصن تالب و قه‌لاى شاتانیاين به‌ده‌سته‌وه بوو، به‌لام رون نه‌بووه‌ته‌وه له که‌نگیه‌وه بووه، وه‌لئ له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی ۵ کزچی/۱۱ زاینیه‌وه وه‌ک هیژیکى خیله‌کی ناوچه‌که سه‌ریان هه‌لدا و دۆست و لایه‌نگری میرانی مه‌روانى بوون و خزمایه‌تی و ژنخوازییان که‌وته نیاونه‌وه، میرانی چوپى هه‌رچه‌ند هه‌لکه‌وتووی مالباتیکى دیرین بوون، سه‌ریورده‌یان فه‌رامۆش کراوه و ده‌گه‌من ژیا‌ننا مه‌یان نوسراوه.

(۱) الکامل، ۳۰۵/۹-۳۰۶.

(۲) ناوی ئەم هۆزه به‌(الجوبیة) و(الشوبیة) هاتووه و روونه به کوردی چوپى- چوپى بووه.

(۳) خریده‌ القصر، قسم شعراء الشام، ۵۴۵/۲.

(۴) اللباب في تهذيب الأنساب، ۳۰۴/۱.

میر محمەدی کوپی حوسینی کوپی شبل(بهاء الدولة:م:۵۴۱/ك/۱۱۴۶) ینە کەم میری ناسراوی چوپیی خاوەندی قەلای شاتانە کە هاوکات ھۆزانتان و روناکیەر و ئەدەب دۆستیش بوو، (العماد الأصفهانی:م:۵۹۷/ك/۱۲۰۰) لە ژێر ناوینیشانی(الأکراد الفضلاء) ناساندویەتی و چەند کۆپلە شیعریکی بە نمونە ھێناوەتەو، ھەرۆھا شاعیر و کەسایەتی ناو دار علم الدینی شاتانی(۵۱۰-۵۹۰/ك/۱۱۱۶-۱۱۹۴) سەرەتا لە خزمەتی میری چوپیی بوو و شاعیری نەصرانی(أبو الحسن عیسی بن الفضل) سەردانی شاتانی دەکرد و دۆست و ھەژالی میری خانەخوئی بوو.^(۱)

دوورنیە دوای مردنی (بهاء الدولة) میرایەتی بۆ میر دەریاسی- دەریازی چوپیی(۵۴۱-۵۵۶/ك/۱۱۴۶-۱۱۶۱) مابێتەو، دلنایان لە جۆری خزمایەتی نێوانیان و نایا دەریاس کوپی یان برای (بهاء الدولة)یە و دەکرێت بلێن دوا میری چوپییە کە و قەلاکانی ژێردەستی لە لایەن ئەرتوقیەکانەو دەگێر کران.

(۱) خریدة القصر، قسم شعراء الشام، ۳۵۰/۲، ۵۴۵-۵۴۶.

بهشی پینجه‌م

کوردستان له سهردهمی سه‌لجوقی و نه‌قابه‌کی

۱۵. سه‌لجوقییه‌کان: دهرکه‌وتن و دامه‌زراندنی ده‌ولت:

تورکه سه‌لجوقییه‌کان له تیره‌یه‌کی هۆزی غوز- غه‌زن، غوزیش یه‌کیکه له‌و ده‌یان هۆز و خیل و نه‌ته‌وانه‌ی و میلله‌تی تورکی پیکده‌هیتنا و له ولاتی پانوپۆری تورکستاندا ژیانیکی کۆچهری و نیمچه کۆچهریان ده‌گوزهراند، له‌و سه‌رچاوانه‌ی و له‌مه‌ر نه‌ژاد و دهرکه‌وتنی سه‌لجوقییه‌کان دووان، جیاوازییه‌کی که‌م به‌دی ده‌کریت سه‌باره‌ت به‌ بنه‌چه و ناوی باب و باپیرانیان.

دوقاق یان توقاق یه‌که‌م که‌سی ناسراوی ئەم بنه‌ماله‌یه، وه‌ک سه‌رکرده‌یه‌کی جه‌نگاوهر دهرکه‌وت و دوا‌ی مردنی، سه‌لجوقی کوپی شوینی گرتوه و بووه سه‌رداری خیله‌که‌ی و دواتر له‌ نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی ۱۰/ع- ده‌روبه‌ری سالی ۳۷۵/ک ۹۸۵ز- له‌ ئاکامی ناله‌باری ره‌وشی گوزهرانیان و کورته‌هیتانی له‌وه‌پرگاکانیان له‌ دابینکردنی له‌وه‌ر و پیداو‌یستیه‌کانی ژیانکی کۆچهریان، له‌ نیشتمانی خۆیا‌نه‌وه‌ گواستیا‌نه‌وه‌ ولاتی پشت‌روبار(بلاد ماوراء النهر) له‌ ناوچه‌کانی بوخارا و سه‌مه‌رقه‌ند نیشه‌جی بوون^(۱).

سه‌لجوق له‌ هه‌مبه‌ر کۆمه‌کی و هاریکاری سامانییه‌کان، ریگای پیدرا به‌ خیله‌که‌یه‌وه‌ له‌ که‌ناری روبری سیحون نیشه‌جی ببیت و باژیری (جندی) کرده‌ باره‌گا و به‌م شیوه‌یه‌ شوینییه‌کی بۆ خیله‌که‌ی په‌یدا کرد، لێره‌وه‌ ئەم بنه‌ماله‌یه به‌ سه‌لجوقی ناسرا و له‌ ئەجمامی تیکه‌لبوون و ده‌رهاوسیتیا‌نه‌وه‌ به‌ میلله‌تانی موسلمانه‌وه‌، بوونه موسلمانی سوننی^(۲).

پاش مردنی سه‌لجوق، ئیسرائیل یان ئه‌رسه‌لان بیغۆیی کوپی بووه سه‌ردار، ئەمیش به‌ چه‌شنی باوکی کاری کرد بۆ سازدانی هۆزه‌که‌ی و چه‌سپاندنی ده‌سه‌لاتی بنه‌ماله‌که‌ی که‌ تا ده‌هات به‌هێزتر ده‌بوون و توانای له‌شکرییان گه‌شه‌ی ده‌سه‌ند، تا بوونه سه‌رچاوه‌ی هه‌رپه‌شه‌ی راسته‌قینه‌ بۆ سه‌ر سولتان مه‌حمودی غه‌زنه‌وی(۳۸۷-۳۸۷).

(۱) الراوندي، راحة الصدور، ص ۸۶، قزوینی، تاریخ گزیده، ص ۴۲۶-۴۲۷. ده‌ریاره‌ی ئەم باب‌ه‌ته‌ پروانه: د. محمد صالح الزیباري، سلاجقة الروم في آسيا الصغرى (عمان: ۲۰۰۷)، ص ۳۷-۴۱.

(۲) ابن الأثير، الكامل، ۸/۴۵-۴۶، الزیباري، سلاجقة الروم، ص ۴۲-۴۳.

١٠٣٠-٩٩٧/ك٤٢١)ن که شوینی سامانییه‌کانی گرتبووه‌وه له حوکمکردنی ولاتی پشت روبار، سولتانی غه‌زنه‌وی درکی به‌و راستییه کرد که له باریدانیه به شه‌ر و په‌لاماردان سه‌لجوقییه‌کان کپ بکات و مه‌ترسیان خاموش بکات، بویه ریگاچاره‌ی سیاسی گرتبه‌ر و بانگه‌یشتی ئه‌رسه‌لان بیغۆی کرده لای خۆی، گوايه ده‌یه‌ویت په‌یمانان له‌گه‌ل ببه‌ستیت و سوود له ووزه و شیانی جه‌نگی خۆی و هۆزه‌که‌ی وه‌ریگرت، که گه‌ه‌یشته خزمه‌تی هر زوو به‌ندی کرد و بۆ ماوه‌ی هفت سالان(١٥-٤٢٢/ك١٠٢٤-١٠٣١)ن و تا مردنی له زیندانی قه‌لای کالنجر قایم‌کرا، دواتر به مه‌به‌ستی هیورکردنه‌وه‌ی سه‌لجوقییه‌کان، به‌ده‌نگ داخوازییه‌کانیانه‌وه هات و ریگای به میکائیلی کورپی سه‌لجوق و خیله‌که‌ی دا له روباری جیحونه‌وه ببه‌رپنه‌وه بۆ هریمی خوراسان^(١).

به مردنی سولتان مه‌حمودی غه‌زنه‌وی و که‌وتنه‌وه‌ی ئاریشه و دوه‌ره‌کی له نیوان هه‌ردوو کورپه‌که‌ی: محمه‌د و مه‌سعود که بووه ئه‌گه‌ری داته‌پینی بنیات و هه‌یه‌تی مینشینه‌که، ریگا له پیش سه‌لجوقییه‌کان خۆشبوو و ده‌روازه‌یان به روودا والا‌بوو تا هینده‌ی دی پیداکری بکن و پیگای خۆیان قایم بکن و به‌رده‌وامبن له‌سه‌ر سه‌پاندنی ویست و خواسته‌کانیان.

توغرلبه‌گ و جغریبه‌گ داودی کورپانی میکائیلی کورپی سه‌لجوق، له زنجیره شه‌ر و لیکدانیک دا، سه‌رکه‌وتن به‌سه‌ر سولتان مه‌سعودی غه‌زنه‌وی(٤٢١-٤٣٣/ك١٠٣٠-١٠٤١)ن دا و شارگه‌لیکی خوراسانیان داگیر کرد و سالی٤٢٩/ك١٠٣٨ از توغرلبه‌گ چوه ناو نیشاپوره‌وه و له‌بان عه‌رش سولتانی غه‌زنه‌وی دانیش و ناسناوی"سولتانی مه‌زن و ستونی دین و دنیا"ی له‌خۆنا و خوتبه‌ی به ناو خویندرايه‌وه^(٢).

(١) راحة الصدور، ص٩٠-٩٢، تاریخ گزیده، ص٤٢٧.

(٢) راحة الصدور، ص٩٦، الحسيني، زبدة التواريخ، ص٩٨-٩٩.

پاش دوو سالیك، له بیابانی دهندانه قانی نیوان سرخس و مهر، له شه پړیكي یه کلاکه ره وه دا^(۱) توغریلبهگ و خپله که ی سرکه و تنیكي مه زنیان به دی هیئا و له شكري غه زنه بییان به ته وای دوچارى شکندن و سرگردانی کرد و سرپاکی خوراسانیان که و ته ده ست، بویه توغریلبهگ به دامه زیننه ری ده ولته تی سه لجوی داده نریت و شه پری دهندانه قان و سالی ۴۳۱/ک/۰۳۹ از به خالی وه رچرخان ده ژمیردیت له میژوی تورکه سه لجوییه کان^(۲).

فراوانخواری سه لجوییه کان به گرتنی خوراسان و هه ریمه کانی روزه لات دوماهیک نهات، رهوشی ئالوزی بوه یه ییه کان و ناته بایی و ناکوکی به رده وامی نیوان خه لیفه ی عه باسی و میری بوه یی، دؤخیکی گونجاو و که شیکی له باری بق توغریلبهگ ره خساند و هانی دا زیده تر به ره و ناوه ندی جیهانی ئیسلام هه نکاو بنیت، نه وه بوو ته نها له ماوه ی دوو سالدا هه ریمه کانی گورگان- جورجان و ته برستان و خه وارزم و به شیکی چیاکانی داگیر کرد و شاری ره یی کرده باره گای خوی و سالی ۴۴۲/ک/۱۰۵۰ از نه صفه هانی داگیر کرد و کردیه باره گای نوی، له مه ش گرنکتر توانی سه رهنجی خه لیفه (القائم) بق لای خوی رابکیشیت، خه لیفه ی داماو نه وه نده ده سته وه ستان بوو نه که هه ر رهامه ندی نیشاندا له سر په لهاویشتن و فراوانخواریه کانی توغریلبهگ، به لکو بانگه پشستی کرد تا ته شریف به یئنیته پایته ختی خیلافه و داوای له خوتبه خوینان کرد خوتبه به ناویه وه بخویننه وه، تا له دوا روزه کانی مانگی رهمه زانی سالی ۴۴۷/ک/۱۰۵۵ از چوووه ناو به غداوه و به گه رمی پیشوازی لیکرا^(۳).

-
- (۱) سرچاوه کان میژوی لیکیجا بق شه پری دهندانه قان داده نین، به یه قی (م: ۴۷۰/۱۰۷۷) به خوی ناماده ی شه پکه بوو وهک شاهید حالیک رووداوه کانی گپراوه ته وه و ده لیت روزه ی (۸) رهمه زانی سالی ۴۳۱/ک/۲۳-۵-۱۰۴۰ از به رپابوو، راحة الصدور، ص ۱۰۰، په راویزی (۶).
- (۲) پروانه: راحة الصدور، ص ۱۰۰، الکامل، ۵۵-۵۴/۸، تاریخ گزیده، ص ۴۲۸، الزیباری، سلاجقة الروم، ص ۵۱.
- (۳) العماد الأصفهانی، زبدة النصره، ص ۱۰، الکامل، ۶۶/۸، ۷۱، ۷۷، ۹۰، ۱۵۸-۱۵۹.

۲۰۵. ده‌وله‌تی سه‌لجوقی و میرنشینه‌کانی کوردستان:

سه‌ره‌ل‌دانی تورکه سه‌لجوقیه‌کان و بوونیان به ده‌سه‌ل‌اتداری یه‌که‌م له رۆژه‌ل‌اتی جیهانی ئیسلامی، باندۆر و کاریگه‌ری قوولی له‌سه‌ر میژووی کورد به‌جی هیشته و بووه مایه‌ی له‌ناوچوونی ده‌سه‌ل‌اته خۆجییه‌کان و بلابوونه‌وه و جیگه‌یروونی ره‌گه‌زی تورک له کوردستان، ئه‌و ده‌مه‌ی تورکه‌کان ده‌رکه‌وتن، هه‌ریمه کوردنشینه‌کان له ژێر ساباتی ئاینی خه‌لیفه‌ی عه‌باسی و ده‌سه‌ل‌اتی سیاسی میری بوه‌یه‌ی، له لایه‌ن میره کورده‌کانه‌وه به‌په‌رینه‌وه ده‌بران.

ده‌وله‌تی بوه‌یه‌ی ساڵ به ساڵ لاوازتر و بیویستتر ده‌بوو، پاش مردنی هه‌ر میریکیان و کیشه و ناکوکی ده‌که‌وته نێوان میراتگرانی و ده‌که‌وته‌گیا‌نی یه‌کدی، دوا میری به‌هیزی بوه‌یه‌ی (جلال الدولة) ساڵی ۴۳۵هـ/ ۱۰۴۳ز مرد و ده‌بوو (الملك العزیز) کوپی جیگای بگه‌رته‌وه، که‌چی ئه‌بوکا‌لیجاری برازای به‌کرده‌وه ناره‌زایی خۆی نیشاندا و به‌به‌خشین و به‌لین وای له سه‌رکرده و به‌رپه‌سه‌ه‌ی بالاکانی سوپا کرد له (الملك العزیز) پسمامی بته‌کینه‌وه و بینه لایه‌نگر و پشتیوانی، ئه‌ویش دادی بۆ میره کورد و عه‌ره‌به‌کان برد و وه‌فدیکی بالای ره‌وانه‌ی لای میر (حسام الدولة) فارسی شادنجان کرد^(۱)، ئه‌بوکا‌لیجار بۆ ساڵی دواتر به‌فه‌رمی بووه میر و له به‌غدا خوتبه‌ی بۆ خویندرايه‌وه و خه‌لیفه‌ دانی به‌شه‌ریه‌تی میرایه‌تی نا.

له‌گه‌ڵ ئه‌م ئالۆزی و ته‌نگه‌ژه‌یه‌ی دووچاری بوه‌یه‌یه‌کان هاتبوو، هیشته هه‌ژموون و بالاده‌ستی خۆیان له کوردستان له‌ده‌ست نه‌دابوو، ئه‌وه‌بوو هه‌ریه‌ک له میری شادنجان و میر ئه‌حمه‌دی کوپی مه‌روان خوتبه‌یان به‌ناوی میری نوێ بوه‌یه‌یه‌کانه‌وه خوینده‌وه، بگه‌ر میری شادنجان بۆ سه‌لماندنی دڵسۆزی خۆی، (الملك العزیز) زاوی ناچار کرد که‌که‌ی ته‌لاق بدات^(۲).

(۱) ابن الفوطی، مجمع‌الآداب، ۱۳۱/۵.

(۲) الکامل، ۴۰/۸، ۸۱-۸۲.

قهله‌مپره‌وی شادنجانیه‌کان بوونه به‌که‌م ئامانجی غوزه تورکه‌کان، سالی ۴۳۷ع / ۱۰۴۵ز به فرمانی توغریل‌بگ، ئیبراهیم ئینالی دایک‌برایی هیژشی کرده سەر چیپیاکان و له همه‌دانه‌وه دهستی پیکرد و گورشاری خسته‌سەر خاکی شادنجانی.

هه‌وایی پیش‌په‌روی و په‌له‌او‌پیشتنی توغریل‌بگ له کوردستانه‌وه گه‌هیترايه به‌غدا، خه‌لیفه و کاربه‌دهستان ترسیان لێنیشته و به‌کسەر سوپاسالار فولانجانی ده‌یلمی و ئه‌بوعه‌بدو‌لای مه‌ردوستی به‌ خه‌لته و دیاریه‌وه ره‌وانه‌ی لای میر فارسی شادنجانی کران و داوایان لیکرد خۆی بۆ به‌رپه‌چدانه‌وه‌ی غوزه‌کان ساز بدات و چاوه‌دیری سنوره‌کان بکات^(۱).

میری شادنجان له‌وه‌مانه له دۆخیکی ناله‌بار دا بوو و چوو بووه ناو ته‌مه‌نه‌وه و نێوانی له‌گه‌ڵ هه‌ردوو برای: سورخاب و موهله‌هل له‌وپه‌رێ گرزیدا بوو، ناچار له‌ دینه‌وه‌ره‌وه به‌ره‌و کرماشان پاشه‌کشیی کرد و له‌ویش دوا‌ی ئه‌وه‌ی هیژیکی له‌ ده‌یلم و کوردانی شادنجان راسپارد به‌رگری له‌ شاره‌که‌ بکه‌ن، به‌ره‌و باره‌گای خۆی له‌ حلوان به‌رپێ که‌وت و له‌ویش ئوقره‌ی نه‌گرت و به‌ مال و خاوه‌خیزانه‌وه خۆی له‌ قه‌لای سیروان- شێروانه‌ی^(۲) که‌ناری روبروی سیروان- قایمکرد، ئیبراهیم ئینال و غوزه تورکه‌کان سوڕیوان له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی هه‌رچی باژێر و قه‌لا و پایه‌گا هه‌یه تالان و کاول بکه‌ن و دینه‌وه‌ر و کرماشان و سه‌یمه‌ره و حلوان و خانه‌قینیان داگیر کرد و مال و سامانی خه‌لکیان به‌ تاراج برد و مالی میری شادنجانیان سوتاند^(۳).

(۱) مجمع الآداب، ۲/ ۳۹۴.

(۲) قه‌لای سیروان هه‌ر قه‌لای شێروانه‌ی ته‌نیشته که‌لاره، عه‌ره‌ب پیتی(ش) یان له‌ ناوه‌ ناعه‌ره‌بیه‌کاندا ده‌کرد به‌ (س)، بۆ نمونه: شاپور، شنکار، میشان، توشته‌ر، شه‌روال... هتد، کراون به‌ سابور، سنجان، میسان، تستر، سروال. بېروانه: أبو منصور الجوالیقی(ت ۵۴۰هـ/ ۱۱۴۵م)، المعرب من الکلام الأعجمی علی حروف المعجم، دار القلم(بیروت: ۱۹۹۰)، ص ۹۵-۹۶.

(۳) العماد الأصفهانی، زیده‌ النصرة، ص ۱۰، الکامل، ۸/ ۹۰-۹۱.

أ- توغریلەگ و میرانی کورد:

توغریلەگ دەستکاریی نەخشەیی سیاسی کوردستانی نەکرد و دەستی لە کاروباری ناوڤۆی میرە کوردەکان وەرنا، نەخاسە پاش ئەوەی زۆریەیان لە سالانی ٤٤٢-٤٤٦ک/١٠٥٠-١٠٥٤ز پابەندیی ڤۆیان بۆ راگیان و خوتبەیان بۆ خویندەو و هیچ کاردانەو یەکیان ئەنجام نەدا ببێتە مایە پەکخستنی بەرنامە فراوانخواریەکی.

لە راستیدا نەیدەویست میرە کوردەکان لە ڤۆی بوورۆڤینیت و بەرەیی نەیارانیان پێ بەهیز بکات و وزەیی سەریازیی دەوڵەت بە بەرەیی دیی لاوەکیەو خەریک بکات، کە لەیەک کاتەدا دوو کاری گەرەتر و گرنگتر چاوەپێی دەکردن: شەپی فاتمیەکان و دوورخستنیوەیان لە عێراق و شام و شەپی روومە بیزەنتیەکان لە ئەرمنیا و ئەنادۆل^(١).

میر ئەحمەدی کۆپی مەروان پیاوێکی زیرەک و بەئەزموون بوو، باش دەیزانی کە سەرانی سەلجوقی چەند شەپانگێز و چاوبرسی و بەگێچەلن، دەیویست بیانویان نەداتە دەست و بە پارە و دیاری، گۆبەندیان لە کۆل ڤۆی و ولاتەکیی بکاتەو، سالی ٤٣٤ک/١٠٤٢ز دا ئامادەیی ڤۆی نیشاندا پەنجا هەزار دینار بداتە سەرانی غوز، ئەگەر دەست لە گەمارۆی میافارقین و وێرانکردنی ولات هەلبگرن^(٢) و لە سالی ٤٤١ک/١٠٤٩ز یەوە سالانە دەیان و سەدان هەزار دینار و دیاری گرانبەها و جۆریەجۆری دەدا بە توغریلەگ و خوتبەیی بۆ دەخویندەو^(٣) و سالی ٤٤٣ک/١٠٥١ز چووێ ژێر باری داخواریەکانی سولتان سەلجوقی و میوانداریی نێردەییەکی کرد و دۆستایەتی و گوێپایەلی ڤۆ سولتان سەلمانەو و بە کۆمەلێک بەرتیل و ئەسپ و پۆشاکێ گرانبەهاو بەپێی کرد^(٤).

(١) الکامل، ٧١ / ٨، ٧٧.

(٢) الفارقي، تاريخ ميافارقين، ص ٤٩٧.

(٣) ابن الجوزي، المنتظم، ٧١/١٦، الکامل، ١١٣/٨، ١٤٩، تاريخ ابن أبي الهيجاء، ص ١٩٢.

(٤) ابن العبري، تاريخ الزمان، ص ٩٦-٩٧.

سالی ۱۰۵۰/ك از توغربهگ پیشوازیی له موهلههلی کوپی محمهدی شادنجانى
خاوهندی ولاتی شارهزور کرد و ریژی لینا و رازی بوو شارهزور و داقوق و سامهغان و
سیروانی بۆ بهیلیتتهوه و سورخابی برایشی له زیندان نازاد کرد و قهلائی ماهکیی بۆ
گهپاندهوه و قهلائی راوهندهینیشی بۆ سوعداى برازایان دابری^(۱).

دوای چوار سالئیک، توغربهگ هیرشیکى بهریلاوی کرده سهر نازهریجان و
نرمینیا و گه ماروی تهوریزی پایتختی رهوادیهکانی دا، میر وههسودان پاش سووکه
بهرگریهک، ناچار به دیاریهوه چوه خزمهتی و ملکهچی خۆی بۆ راگهیاند، نهویش
کورپکی وههسودانی وهک بارمته گلدایهوه، نهبادا لیی ههلبگهپیتتهوه و بره پارهیهکیشی
وهک باج بهسهردا سهپاند که دهبوو سالانه کۆی بکاتهوه و به گهنجینهی بسپیریت وله
بهرانبهردا به میری نازهریجانی هیشتهوه^(۲)، بهپیی ههوالئیک تورکهکان دهورهی مال و
بارهگای وههسودانیان دا و برازایهکیان کوشت و تهوریزیان تالان کرد^(۳).

سولتانی سهلجوقی بهردهوام بوو له پیشپهوی و رووی کرده تالان و نرمینیا و
گههیشته شاری جهنزه- گهجه پایتختی شهدادیهکان و لیرهش به شیوهی میر
وههسودان، میر(ابوالأسوار) شاووری شهدادی چوه پیشوازیی و پابهندیی خۆی بۆ
راگهیاند و خوتبهی بۆ خویندنهوه، میر وههسودان له مانگی صهفهری سالی ۱۰۵۱ك
نیسانی ۱۰۵۹ از مرد، توغربهگ پیشتر رهزامهندیی نیشان دابوو مهملانی کوپی بییته
جینشینی بهو مهرجهی پابهندیهکانی دهرهق سولتان بهریتته سهر^(۴). نهقشبهندی
دهپرسیت بۆچی توغربهگ مهملانی له جیگای باوکی دانا که هیشتا له زیاندابوو و
دهبیت نهخۆشی پهکی خستبیت یان دیل بوویت لهکنیان^(۵).

(۱) الکامل، ۱۲۵/۸.

(۲) الکامل، ۱۴۹/۸.

(۳) تاریخ العظیمی، ص ۳۴۲.

(۴) الکامل، ۱۴۹/۸، ۱۹۰، منجم باشی، جامع الدول، ص ۲۴۲.

(۵) آذربایجان، ص ۱۴۶.

میر مهملانی کوپی وههسودان(۴۵۰-۴۶۳ك/۱۰۵۸-۱۰۷۱ز) له وزهیدا نهبوو بپی پاره‌ی پیویست دهسته‌بهر بکات و له مانگی شه‌والی سالی۴۵۴ك/تۆکتۆبیه‌ری۱۰۶۲ز به لانه‌وازی خۆی گه‌یاندە باره‌گای توغ‌لبه‌گ که له ده‌روازه‌ی ته‌وریز که ژاوه‌ی هه‌لدابوو و ملکه‌چی خۆی بۆ نوی کرده‌وه و ریژه‌یه‌کی به‌رزی نه‌و بپه‌ پاره‌یه‌ی ئاماده کردبوو که ده‌بوو بیدات و کوپکی خۆیشی وه‌ک بارمه‌ هینابوو تا له‌بری پاشماوه‌ی پاره‌که دایبئیت.

سه‌لجوقیه‌کان نه‌ریتی وه‌رگرتنی بارمه‌ له‌ نه‌یاره‌کانیان هینایه‌ کایه‌وه و له‌ کوردستانیش پیاده‌یان کرد، که‌وا دیاره‌ نه‌ریتیکی باو و کارپیکراو بووه‌ ده‌نیو خیله‌ تورکه‌ ره‌وه‌نده‌کانی تورکستان و ئاسیای ناوه‌پراست و به‌ دروستی مه‌به‌ستی پیکاره‌ و نه‌جمای باشی به‌ده‌سته‌وه‌ داوه‌، وه‌زیر و راویژکاری کارامه‌(نظام الملك) به‌گه‌ندی کردوو و له‌ کتێبه‌که‌یدا چه‌سپاندویه‌تی و ده‌لئیت:

"پیویسته‌ له‌سه‌ره‌ه‌ریه‌ که‌ له‌ میرانی عه‌ره‌ب و کورد و ده‌یله‌م و رووم و که‌سانی دی، نه‌وانه‌ی تازه‌ به‌تازه‌ هاتونه‌ته‌ ژیر سایه‌ی سولتان‌ه‌وه‌، کوپکیان یان برابه‌کیان وه‌ک بارمه‌ بسپیژنه‌ ده‌ریاری سه‌لجوقی، به‌ شیوه‌یه‌ک ژماره‌یان هه‌رچۆنیک بی‌ته‌گه‌ر هه‌زاریش نه‌بی‌ته‌ ئه‌وا ناکریت له‌ پینجسه‌د که‌مه‌تر بی‌ته‌ و پاش سائیک ئالوگزر بکری، به‌ مه‌رجیک بارمه‌کان نه‌گه‌پینژینه‌وه‌ به‌ر له‌ گه‌هیشتنی شوینگره‌وه‌کانیان، تا هیچ که‌س زاتی نه‌وه‌ نه‌کات و نه‌ویریت هه‌لبه‌گه‌ریته‌وه‌ و یاخی بی‌ته‌"^(۱).

هاوکات سه‌لجوقیه‌کان له‌ زنده‌گافی و ویرانکاری کۆیان ناکرده‌وه‌ و شه‌ریان به‌ هاوولاتیان ده‌فرۆشت و زیانیان ده‌گه‌یاندە مولک و سامانیان، نه‌مجاره‌ میر مهملانی ره‌وادای ناچار سه‌ری خۆی هه‌لگرت و چوو به‌غدا و هاواری بۆ خه‌لیفه‌ برد و سکالا و گازنده‌ی له‌ سه‌ره‌پۆیی و زیانبه‌خشیی سه‌لجوقیه‌کان کرد، خه‌لیفه‌ش به‌ده‌نگیه‌وه‌ هات و به‌ په‌یامیک هۆشداریی دا به‌ توغ‌لبه‌گ که‌ ده‌رفه‌ت نه‌داته‌ داروده‌سته‌که‌ی هه‌راسانی

(۱) سیر الملوك (سیاستنامه)، ص ۱۴۰. ده‌سه‌لاتدارانی عوسمانیش به‌ هه‌مان سیاست ره‌فتاریان له‌گه‌ل میره‌ کورده‌کانا کرد، بپوانه‌: مذكرات مأمون بك بن بیگه‌بك، الترجمة العربية، مطبوعات المجمع العلمي العراقي (بغداد: ۱۹۸۰)، ص ۳۰، ۳۶.

خه لگی بکن و چیدی مال و سامانیان به تاراج نه بن، توغریله گویی به پهیامی خه لیفه نه دا و سالی ۴۵۵ک/۱۰۶۳ از روی کرده نازهریجان و باجیکی گرانی به سهر مه ملاندا سه پانده وه^(۱).

ب- نلب نهرسلان و مه لیکشاه و له ناوبردنی میرنشینه کان:

سولتان نلب نهرسلان، سهرتا په پرهوی سیاستی توغریله گی مامی کرد و هه لوئستی ده وله تی سه لجوقی نه گورپی دهرهق میره کورده کان، به لکو کاتیک سالی ۴۵۷ک/۱۰۶۵ از دهستی گرت به سهر نهرمینیا دا و چند دهره و قه لاگه لیکی له چنگی روومه بیزه ننتیه کان دهرهینا، رادهستی میر شاووری شه دادی کرد تا بیخاته سهر میرنشینه کی و که که لینی ته فلیسیشی گرت، رادهستی میر فه زلی کورپی شاووری کرد^(۲).

له مانگی (ربیع الأول) سالی ۴۶۰ک/سهره تای ۱۰۶۸ از، نلب نهرسلان که هیشته هریمی ناران و له که نجه توقره گی گرت و له شکره کی مؤلدا، به هه ولی وه وزیر(نظام الملك) میر فه زل به سهدان نازه لی به رزه و به رتیل و که نجینه ی زوره وه له زیو و زیو و که وهر و یاقوت چوه خزمه تی و گوپراه لی و پیگیری خوی بۆ سه لماند و کلیلی قه لا و که نجینه کانی رادهست کرد^(۳).

له ریگای چوونی سولتانی سه لجوقی بۆ شه پی بیزه ننتیه کان و که هیشتنی به میافارقین که سه عیدی کورپی میر نه حمه دی مه روانیش یاوهری بوو، میر نه صری کورپی نه حمه دی مه روانی به سد هزار دیناره وه چوه خزمه تی و گوپراه لی خوی بۆ نوی کرده وه و به هه ول و ناوژی(نظام الملك)، نلب نهرسلان سه عیدی ده سته پۆ کرد و میری مه روانی له سهر ناوچه کانی ژیر ده سله لاتی هیشته وه و خه لاتی کرد و چ داخوایی

(۱) سبط ابن الجوزی، مرآة الزمان، ص ۹۴، جامع الدول، ص ۲۴۲.

(۲) جامع الدول، ص ۳۱.

(۳) مرآة الزمان، ص ۱۳۶.

هه‌بوو فرمانی جێبه‌جێکردنی دا و رایسپارد مه‌زاختن و پێداویستی مانه‌وه‌ی سوپای سه‌لجوقی دابین بکات^(١).

دوای سه‌رکه‌وتنه مه‌زنه‌که‌ی شه‌پی مه‌نازگه‌ردسه‌الی ٤٦٣ک/١٠٧١ز- و بلاو بوونه‌وه‌ی هه‌زاران تورک و تورکمان له ئه‌رمینیا و جه‌زیره و نازه‌ربيجان و بوونی سه‌لجوقیه‌کان به به‌هێزترین قه‌واره‌ی سیاسی و ته‌ماشاکردنیان وه‌ک پاسه‌وان و نیگه‌هبانی خاکی ئیسلامی سوننی و هاتنه مه‌یدانی ئه‌لب ئه‌رسه‌لان وه‌ک سوڵتانی شکۆمهند و سه‌رکه‌وتووی موسلمانان و شایه‌نی ریز و سوپاسی خه‌لیفه^(٢)، ئیدی ئیشوکاری به میرانی کورد ته‌واو بوو و منه‌تی به هێزی چه‌کدارییان نه‌ما و هه‌چ پاساوێک بۆ هه‌یشتنه‌وه‌یان وه‌ک فه‌رمانپه‌روه‌ایه‌کی سه‌ربه‌خۆ له ئارادا نه‌ما، هاوکات له‌سه‌ریشی پێویست بوو دلی حه‌شامه‌تی به‌نده و تۆکه‌ره تورک و تورکمانه‌کان رازی بکات که ئه‌وپه‌پی دلسۆزی و وه‌فادارییان نواند و بوونه فاکته‌ری ئه‌رێنیی تۆمارکردنی سه‌روه‌ریه‌کانی ده‌وله‌تی سه‌لجوقی و ده‌بوو به دابڕینی هه‌ریم و ولایه‌ته‌کان ده‌سته‌مۆیان بکات و سیاسه‌تیکی وه‌هایان له ئاست پیاده بکات، بیریان به‌لای لاساری و ئاژاوه‌گیریه‌وه نه‌چیت، ئه‌وه‌بوو دوای گه‌رانه‌وه‌ی له مه‌نازگه‌رد، میر مه‌ملانی ره‌وادی و کورپه‌کانیی ده‌ستگیر کرد و میرنشینی ره‌وادی له‌ناو برد و شار و ناوچه‌کانی نازه‌ربيجانی به‌سه‌ر فه‌رمانده سه‌ربازیه‌کان دابه‌ش کرد^(٣). ئه‌ندامیکی مالبا‌تی ره‌وادی به ناوی أبواله‌یجانی ره‌وادی له چوارچێوه‌ی تیکه‌لی و خزمایه‌تی ئیوان بنه‌ماله کورده‌کان، په‌نای برده‌به‌ر مه‌روانییه‌کان و ده‌ره‌تانی ده‌ست که‌وت و له میافارقین نیشه‌جی بوو و وه‌ک که‌سه‌ی تیه‌کی ناوداری شاره‌که ته‌ماشای ده‌کرا^(٤).

(١) العماد الأصفهاني، زبدة النصره، ص ٣٧، مرآة الزمان، ص ١٤٤.

(٢) خه‌لیفه (القائم) به بۆنه‌ی سه‌رکه‌وتنه‌که‌ی مه‌نازگه‌رده‌وه، په‌یامیکی پیرۆزیایی ئاراسته‌ی ئه‌لب ئه‌رسه‌لان کرد و دوایه‌کیش دارژێدرا له بلنډگۆی مزگه‌وته‌که‌وه بخویندریته‌وه، رسائل ابن الموصلايا، ص ٢٣٢-٢٣٤.

(٣) جامع الدول، ص ٢٤٣.

(٤) تاریخ میافارقین، ص ٥١٩، ٥٤١.

فهزلۆنى شه دادى سالى ۴۶۶ك/۰۷۳ از له مير فهزلى باوكى هه لگه پايه وه^(۱) و دهسه لاتی لیستاند و دوروی خسته وه بۆ قه لای خارک و داهاى ئەم قه لایه ی بۆ ته رخان کرد و به خۆی پۆستی میرایه تی گرت ه ده ست، پاش که متر له دوو سال سولتان مه لیکشاه سه رپاکی هه ریعی ئالان و ولاتی ده ربه ندی دابه ی بۆ سه ره نگ ساوتکین- شاه تکین (م: ۴۷۷ك/۰۸۴ن) که له گه وره ترین و نزیکترین تۆکه ره کانی بوو، نا په زایی و به ره له ستیی میر فهزلۆن دادی نه دا و ساوتکین به سوپایه کی تۆکه وه گه مارۆی گه نجه ی دا و میری شه دادیی ده سه ته سه ر کرد، سه ره نجام کاروباری به پۆه برده نی گه نجه و کۆی و ده هشت و بیابانی ئالان راده ستی تورکان کرا و میر فهزلۆن دوورخایه وه بۆ هه ریعی گورگان و له بریی گه نجه، باژێپی ئیسترابادی بۆ ته رخان کرا، لی ره به پوونی سیاسه تی سه لجو قییه کان خۆیاده بی ت که چۆن میره کورده کانیا ن نه فی ده کرد بۆ جیگا دووره ده سه ته کان^(۲).

هه رچۆنیک بی ت، فهزلۆن پاش ماوه یه ک گه پايه وه گه نجه و ده سه لاتی گرت ه وه ده ست و تا ئەو راده یه به هیز بوو له سولتانی سه لجو قی هه لگه ری ته وه، مه لیکشاه ئەمجاره بوزانی تورکیی نارده سه ری و له شه رپێکدا به دیلی گرت و دوور خرایه وه بۆ به غدا و له مرگه وتیکی که نار دیچه و له ژێر چاوه دێریی ده وه لت ته په سه ر کرا و سالی ۴۸۴ك / ۱۰۹۱ از به ناسۆری و چه ره سه ری سه ری نایه وه^(۳).

به م شیوه یه فه رمان په وایی مالباتی شه دادیی کورد له گه نجه بپایه وه، وه لی میر مه نوچه هری کورپی شاوور لقیکی نوئی له ئانی دامه زراند و کوپ و نه وه کانی تا

(۱) (ابن الاثیر) و(سبط ابن الجوزي) جیاوازی ناکه ن له نیوان فهزل و فهزلۆن و باب و کوپ به یه ک که س داده نین، الکامل، ۴۰۷/۸، مرآة الزمان، ص ۱۳۶. که چی له ناخافتنی نوسه ری میژووی ده ربه ند (جامع الدول، ص ۳۱-۳۲) ده رده که ویت که فهزل و فهزلۆن باوک و کوپ و له دوا یه ک حوکمیا ن کردووه.

(۲) الکامل، ۴۰۸/۸، مرآة الزمان، ص ۱۷۲.

(۳) الکامل، ۴۰۸/۸.

دهوروبه‌ری سالی ۵۹۵هـ/ک/۱۱۹۹ز ثانی یان به‌ده‌سته‌وه بوو^(۱) و شوپنه‌واری ئاواکاری و بیناسازییان تا ئەمڕۆ هەر ماوه^(۲)، هه‌روه‌ها میر داودی کوپری له‌شکری به‌ وێنه‌ی میر أبو‌الهیجائی ره‌وادی په‌نای برده‌به‌ر میافارقین^(۳).

مه‌روانییه‌کان هه‌تا بڵی ده‌وله‌مه‌ند و ساماندار بوون و ولات گه‌شاهه‌ و ئاوه‌دان بوو، گه‌جینه‌ دارمال بوو له‌ که‌لوپه‌ل و کانه‌زی به‌ه‌اداری هه‌مه‌جۆر، میر نه‌صر(۴۵۳- ۴۷۲هـ/ک/۱۰۶۱-۱۰۷۹ز) به‌ چه‌شنی باوکی پیاویکی زۆرزان و دنیا‌دیده‌ بوو، دلنیا‌بوو له‌وه‌ی سولتانی سه‌لجوقی چاوپرسیه‌ و ئالوده‌ی سامان و گه‌جینه‌یه‌ و ته‌نها به‌ پاره‌ به‌خشین و به‌رتیل دان، گێچه‌لی ده‌روپۆته‌وه‌ و بیانوی پی نامینیت، بۆیه‌ چه‌ندی بخواستایه‌، بی سێدوو به‌ دیاری ناوازه‌وه‌ بۆی ده‌نارد، ته‌نانه‌ت هه‌ر به‌ پاره‌و دیاری گرانبه‌ها پشتیوانی ئه‌لب ئه‌رسه‌لان و وه‌زیر(نظام الملك) مسۆگه‌ر کرد و قه‌ناعه‌تی پی کردن پشتگیری سه‌عیدی برا و نه‌یاری نه‌که‌ن و ده‌سه‌لاتی ئه‌م پشتراست بکه‌نه‌وه^(۴).

مه‌لیکشاهیش هه‌رگافیک پێوستی به‌ پاره‌ هه‌بوایه‌ له‌ میری مه‌روانی ده‌یخواست، جاریکیان میر أبو‌الهیجائی هه‌دبانی راسپارد بچیته‌ کن میر نه‌صر تا سی هه‌زار دیناری لی بستینیت، ئه‌ویش ده‌یویست هه‌ر چۆنیک بیت خۆی دوابخات و چه‌ند رۆژیک لای خۆی گلی دایه‌وه‌ و هه‌موو رۆژیک خولگی ده‌کرد بچیته‌ گه‌رامو خۆی بشوات و هه‌ر رۆژه‌ش گه‌راموێک و ته‌رزه‌ پۆشاک و جلوه‌رگیکی گرانبه‌های بۆ به‌ره‌ه‌ه‌ ده‌کرد تا بیپۆشیت، میری هه‌ولێر سه‌ری له‌م ره‌فتاره‌ سه‌یره‌ی میری مه‌روانی سوپما و ئه‌ویش ده‌یزانی جینگای متمانه‌ و باوره‌، تیی گه‌یاند که‌ وه‌ک به‌ چاوی خۆی ده‌یبینیت و لاته‌که‌ی بوژاوه‌یه‌ و داها‌ت و به‌روبوومی زۆرزه‌به‌نده‌ و بۆ ته‌نها سی هه‌زار دینار کویری ناکاته‌وه‌، به‌لکو ئه‌م دواخسته‌نی ته‌نها له‌ پای ئه‌وه‌یه‌ تا سولتانی سه‌لجوقی له‌

(۱) ئه‌مه‌دی کیسه‌روی و مینۆرسکی به‌ درێژی ده‌ریاره‌ی لقی ثانی شه‌داده‌یه‌کان ئاخفتوون (شه‌ریاران ص ۳۰۷-۳۱۸، تاریخ قفقاز، ص ۱۱۵-۱۳۷).

(۲) الکساندر خاچادوریان، دیوان النقوش العربیة فی أرمینیه‌، ص ۷۷، ۸۷-۸۸.

(۳) تاریخ میافارقین، ص ۵۱۹.

(۴) مرآة الزمان، ص ۱۵۸-۱۵۹، الدولة الدوستکیة، ۱/۲۸۱-۲۸۹.

ولآته که‌ی رەت دەبێت، ئەوجا پارە‌که‌ی پێدە‌گە‌هێنیت و ئە‌گەر بە‌م پارە‌یە‌وه بچوویتایته پیشوازیی، ئە‌وا داوا‌ی چە‌ند قاتی دی‌ی ئە‌م بڕە‌ی دە‌کرده‌وه، میری هە‌دبانی بە‌ زۆرانی و چاو‌کراوه‌یی میر نە‌صر داخ‌بار و کاری‌گەر بووه‌وه وە‌ک پە‌ند و ئامۆزگاری بۆ فە‌زلی کۆ‌پی گێ‌پراویە‌ته‌وه، فە‌زلیش لە‌ هە‌ولێ‌ر بۆ (أسامة بن منقذ: م٥٨٤/ک١١٨٨)ی گێ‌پراوه‌ته‌وه، ئە‌میش وە‌ک نە‌مونه‌ی ژیری و دووری‌نی هێ‌ناویە‌تیە‌وه^(١).

و‌ه‌زیر (فخر الدولة ابن جُهر) سالانیک و‌ه‌زیری میر ئە‌حمە‌دی مە‌روانی و میر نە‌صری کۆ‌پی بوو، بە‌ چاوی خۆ‌ی سامان و پاشە‌که‌وتی کە‌ڵە‌که‌بووی بنە‌مالە‌ی مە‌روانی دیتبوو و بە‌ کون و کە‌له‌به‌ری ولآته‌که‌یان شارە‌زا بوو و هە‌موو نە‌هینیە‌کانیی لا ئاشکرا بوو، رۆژتیکیان لە‌ نامە‌یە‌کدا بۆ مە‌لیکشاهی نووسی:

"من ماوه‌یه‌ک لە‌کن مە‌روانییە‌کان خزمە‌تم کردووه و دە‌زانم چ سامان و گە‌وه‌ریک لە‌ گە‌نجینه و قە‌لاکانیان شار‌دراونه‌ته‌وه، رابە‌ هە‌ل بکوته سه‌ریان و ولآته‌که‌یان داگیر بکه، دە‌ستکه‌وت و تالانییە‌کی بێ ئە‌ندازە‌ت چنگ دە‌که‌وێت"، هاوکات (نظام الملك)شی دواندبوو و بە‌وردی هە‌مان پرسی بۆ گێ‌پراوه‌وه و داوا‌ی لێ‌کردبوو ئە‌ویش لای خۆ‌یە‌وه هانی سوڵتان بدات^(٢).

میر نە‌صر سالێ ٤٧٢/ک١٠٧٩ز مرد و مە‌نصور ی کۆ‌پی دە‌ستبە‌کار بوو، ئە‌م بە‌ پێ‌چه‌وانە‌ی باب و باپیری کورتبین و بێ‌ئە‌زمون بوو و درکی بە‌ هە‌رە‌شه و دێ‌وه‌زە‌می تورکی سه‌لجوقی نە‌کرد و سیاسە‌تیکی وای پیاده نە‌کرد چاره‌نوسی خۆ‌ی و ولآته‌که‌ی لە‌ شه‌پانگیزی و گۆ‌به‌ندیان بیاریزیت، وە‌ک دە‌گێ‌رنە‌وه چاوتی‌ر و دە‌ستکراوه نە‌بوو، بە‌لکو فرە‌ قە‌لس و چرووک بوو^(٣).

بە‌لام هاوکات کە‌سیکی بوێ‌ر و نە‌فسبە‌رز بوو، حیسابی بۆ تورکان نا‌کرد و هە‌رگیز رێ‌گای بە‌خۆ‌ی نە‌دە‌دا شتیکیان بداتی دیناریک بە‌هێنیت و داخوازیە‌کی مە‌لیکشاهی

(١) کتاب الإعتبار، ص ١٦٥-١٦٦، بڕوانه: پاشکۆ‌ی (٤).

(٢) الفارقي، تاریخ میافارقین، ص ٥١٩، سبط ابن الجوزي، مرآة الزمان، ص ٢٠٦.

(٣) الكامل، ٢٨٥/٨-٢٨٦.

ره تکرده وه و رازی نه بوو ته سببچه که می نه حمده دی باپیری و شیره که می موسه کی کوپی محمه دی کوپی که کی ناموزای باپیری پی بیه خشیت^(۱).

مه لیکشاه کهرب و کینی له میر مه تصور هه لگرت و ئەم هه لوئیستانه ی به سه ریچی و یاخیوون دانا، به دووی بیانوییه که ده گه پرا گورزیکی کوشنده ی لیبدات، له ناوه پاستی سالی ۴۷۶ک/۰۸۳ از (ابن جُهیر) ی خلات کرد و دیاربه کر و ولاتی مه روانی بۆ دابری و بریک پاره و نالا و که ره سته و پیداوئیستی سوپای بۆ سازدا و سه رپشکی کرد له و ناوچانه پاش ناوه یئانی، ناوی خۆی له سه ر دراو بنه خشینت و له خوتبه کان بیخوینتیه وه.

ئه وه نده ی نه برد سوپایه کی تۆکمه ی سه لجوقی رووی کرده ولاتی مه روانی، ئه رتوقی کوپی ئەکسب- باپیری ئه راتیقه- و جگرمش و جبق و ناقسونقه ر- باوکی عماد الدین زهنگی- و کوهرائین و چندانای دی، و پیرای میرانی عه رب و کورد، به هیزی چه کداره وه په یوه ندییان به (ابن جُهیر) وه کرد، له ولاره ش میر موسلمی عه قیلی به فریای میر مه تصور کهوت و خۆی که یانده نامهد و سه نگره ی گرت، میری مه روانییش ناچار به یاهویری راویژکارانی خۆی که یانده باره گای مه لیکشاه له ئەصفه هان و تکای لیکرد له ئەنجامدانی ئەم هیرشه پاشگه ز ببیتیه وه، به لام ئەم هاواربردنه دادی نه دا و سولتانی سه لجوقی مکوپ بوو له سه ر هه لته کاندنی بناغه ی ئەم ده سه لاتداریه ناوخۆیییه ی کورد و به تالانبردنی موک و مال و سامانی، سه ره نه نجام له نیتوان سالانی (۴۷۶- ۴۷۸ک/۱۰۸۳-۱۰۸۵) ان شاره کانی خه لات و نامهد و میافارقین و جهزیره ی بۆتان داگیر کران و به مه ش فه رمانپه وایی مه روانییه کان به کۆتا هات و چی خشل و گوهه ر و گه نجینه و که لوپه لی ناوازه یان هه بوو به تالان بران^(۲).

ئەم له شکرکیشیه ی سه ر ولاتی مه روانی به بی هیچ بیانوو و پاساوێک ئەنجامدرا و میری مه روانی چ سه ریچی و به ره هه لستیه کی نه نواندبوو و ته نها له پیناو تالانکردن و ده ستخستنی موک و گه نجینه ی مه روانییه کان بوو، تورکمانه کانی به رده ست ئه رتوقی

(۱) تاریخ میافارقین، ص ۵۲۲-۵۲۳، الدولة الدوستکیه، ۱/۲۹۰.

(۲) تاریخ میافارقین، ص ۵۲۳-۵۲۴، الکامل، ۸/۲۱۲-۲۱۹، مرآة الزمان، ص ۲۴۱.

كۆپى ئەكسەب، نىياز و مەبەستى راستەقىنەى خۇيان لەم ھېرشە بەربىلاوۋە نەشاردەوۋە و كاتىك زانىيان(ابن جھېر) و ئەرتوق دەيانەوۋىت دەگەل مىر موسلمى عەقىلى پېكىبھېن، راشكاوانە گوتيان:" ئىمە لە ولاتانى دورەوۋە ھاتووېن بۇ تالان و دەستكەوت، ئەوانىش پەلەى رېككەوتنىانە"^(۱).

سەلجوقىيەكان ھىچيان بۇ مىر مەنصور نەھىشتەوۋە و دەمىك لە ميافارقىن شاربەدەر كرا، "نە رەشمالىك، نە خواردەمەنىەك، نە درەھمىكى ھەبوو"، نىردەى مەلىكشاھ بە تەوسەوۋە لىي پىرسى: كۆيت دەوۋىت تا لەبرى ولاتەكەت بتدەپنى؟، ئەوېش بەرسقى دايەوۋە: نىزەيەك بەر سىنگم بگەوۋىت و لە پشتم بىتتەدەرى" حربة تقع في صدرى تخرج من ظهري" واتا بىمكوزن، دوواتر بۇ گالته جاپى بە مەلىكشاھيان گوت: گوندى حەرباي^(۲) باكورى بەغداى گەرەگە، ئەوېش بۇ ئەو گوندەى دور خستەوۋە و تا مردنى مەلىكشاھ سالى ۴۸۵/ك ۱۰۹۲ز لەوېندەر ماپەوۋە.

راوھپووت و ستەم و بىدادى و وىرانكارى وەك فارقى دەلئىت، ولاتى مەروانىي تەنىەوۋە و ميافارقىن رادەستى توركمان كرا و مىر جىقى توركمانى بە سىسەد سوارەوۋە بوو بەرپىرس، داھاتى شارىش نەدەگەيشتە دەپەكى داھاتى رۆژگارى مىر نەصر^(۳).

۳.۵. كورد لە سوپاي سەلجوقى:

مىران و سەردارانى كورد پاش لەدەستدانى مولك و دەسەلاتيان، ماپەپوچ بوون و بىكار و دەستبەتال مانەوۋە و ژمارەيەكيان پەيوەندىيان بە سوپاي سەلجوقىيەوۋە كرد و ھەندىكيان بوونە پياوماقولى دەزگاي سەربازىي سەلجوقى و ديوانى خيلافە و لە جقىن و كۆبوونەوۋەكان و لە پىشھات و پىرسە گىرنگەكاندا، ھەردەم رايۇز و پىرسورپايان پى دەكرا و بۆچوون و سەرنجيان بەھەند وەردەگىرا. ئەمەش دواى ئەوۋەى سەلجوقىيەكان بوونە

(۱) مرآة الزمان، ص ۲۲۷.

(۲) حربى: شارۇچكەيەك بوودەكەوتە ئەوپەپى دوجەيلەوۋە لە نىوان بەغدا و تكريت، معجم البلدان، ۱۳۲/۲.

(۳) دەربارىەى ھۆكارە دەركى و ناوخۇبىيەكانى لەناوچوونى دەولەتى دۆستەكى بگەپئوۋە بۇ: تاريخ ميافارقىن،

ص ۵۱۸-۵۲۱، عبدالرقيب يوسف، الدولة الدوستكية، ۳۲۴-۳۲۳.

رێبهری بهشی رۆژهه‌لاتی جیهانی ئیسلام و ئالاه‌لگری خهباتی پیرۆز و به‌ره‌قان و دا‌ک‌ک‌یکاری سنوره‌کان به‌ رووی نه‌یاران و ناحه‌زانی دین و ده‌وله‌تی ئیسلام^(١)، سو‌لتانه‌کانیش ده‌یانویست له‌ نزیکه‌وه‌ چاوه‌دێری میره‌ کورده‌کان بکه‌ن، نه‌خاسمه‌ ئه‌وانه‌ی خاوه‌ند هه‌یه‌ت و هه‌یزی چه‌کداری بوون و فرسه‌تیان پێتادان دوور بکه‌ونه‌وه‌، میران:(أبو الفتح:م٤٥٥/ك١٠٦٣) و (أبو النجم:م٤٧١/ك١٠٧٨)ی کوپانی وه‌رامی گاوانی و به‌دری کوپری موهه‌له‌لی شادنجان(م:٤٦٧/ك١٠٧٤)و سورخابی کوپری به‌در(م:٥٠٠/ك١١٠٧) و تاج الملوك هه‌زارئه‌سپی کوپری په‌نگیر(م:٤٦٢/ك١٠٧٠) له‌ راویژکارانی جقاتی سه‌لجوقی و پیاوه‌ دیاره‌کانی کورد بوون^(٢).

میر هه‌زارئه‌سپی کوپری په‌نگیر^(٣)، یه‌که‌م میری ناسراوی لوپه‌ و دامه‌زێنه‌ری راسته‌قینه‌ی میرنشینی لوپستانی مه‌زنه‌ و باپیره‌ گه‌وره‌ی میره‌کانیه‌تی و به‌ شاهی هه‌ریمی چییا ناوبراوه‌، له‌ کۆتاه‌ی سه‌رده‌می بوه‌یه‌یه‌وه‌ و بۆ ده‌یان ساڵ فرمانپه‌وای لوپستان بوو، پاشان دۆستایه‌تی له‌گه‌ڵ سه‌لجوقیه‌کان گریدا و بووه‌ یه‌کێک له‌ که‌سایه‌تیه‌ پایه‌به‌رزه‌کانی ده‌وله‌ت و ده‌مراست و راویژکاری سو‌لتانی سه‌لجوقی.

هه‌زارئه‌سپ کۆشش و رۆلی به‌رچاوی هه‌بوو له‌ سه‌رکه‌وتنه‌کانی سه‌لجوقیه‌کان به‌سه‌ر ده‌وله‌تی فاتمی و بزافی به‌ساسیری دا و چه‌سپاندنی ده‌سه‌لاتیان له‌ عیراقد، توغربه‌گیش هه‌لوێست و دلسۆزی هه‌زارئه‌سپی له‌یاد نه‌کرد و ئه‌مه‌کداری له‌به‌رچاو گرت و پادا‌شتی دایه‌وه‌ و به‌صرا و خوزستان و ئه‌رجانی بۆ دابهری به‌ سێسه‌د هه‌زار یان سێسه‌د و شه‌ست هه‌زار دینار و سه‌ریه‌ستی ته‌واوی پی‌به‌خشی له‌ به‌رپۆه‌بردنیان و ریی پێدا له‌ هه‌موو ئه‌م ئیقتاعاته‌ دا خوتبه‌ به‌ ناوی خۆیه‌وه‌ بخوێنێته‌وه‌، له‌وه‌ ده‌چیت هه‌ر له‌میانه‌ی ئه‌م ریزلێنه‌وه‌ ناسناوی(تاج الملوك)یشی درابیت^(٤).

(١) تاریخ ابن ابی الهیجاء، ص ٢١٥.

(٢) الحسینی، زبده‌ التواریخ، ص ١٠٢، الکامل، ١٦٥/٨، ٢٠٩، مرآة الزمان، ص ١٠٢.

(٣) ناوی ته‌واوی:(عز الدولة تاج الملوك ابو کاليجار هزاراسب بن بنکیر بن عیاض الکردي).

(٤) المنتظم، ٣/١٦، مرآة الزمان، ص ١، مجمع الآداب، ٣٦٢/١.

دوای مردنی توغریلهگ، نیوانی هزارئهسپ و ئهلب ئهسهلان گرژی تیکهوت و سولتانی نویی سهلجوقی خویشی به چارهیدا ناهات و له پلهوپایهی له رادهبهدهری دهسهلمیهوه و دهستهسهر لای خزی گلیدایهوه، چونکه بیستبووی که هزارئهسپ زاتی نهوهی کردووه داوا له خلیفه بکات له جیگای توغریلهگ بیکاته سولتان، ههروهسا خزی دهدهزیهوه له ههئاردنی ئهوپره پارهیهی که پئویست بوو سالانه وهک مولکانهی ئیقتاعهکانی بیدات به دهولت، وهلی ئهه گرژیه پاش ماوهیهک رهوییهوه و نیوانیان گهرمی تیکهوتهوه و سولتانی سهلجوقی بۆ پتهوکردنی دۆستایهتیان خوشکیکی خزی پئیدا و سالی ۱۰۷۰/ک/۴۶۲ از خهلاتیکی شاهیستهی ناماده کردبوو بیبهخشیته هزارئهسپ که پئیکدههات له پۆشاکی بههادار و ئهسپیک و ئالا و نیشانهی میرایهتی، بهلام میری لوپ بهم ریزلینانه شاد نهبوو و کوتوپر مرد و خهلاتهکه بووه قسمهتی میریکی عههب^(۱).

میران: ابوالهیجاء حوسینی ههئدبانی و ئهحمهدی کوپی میر نهصری مهروانی و ئهحمهذیل(م: ۵۱۰/ک/۱۱۱۶ن)ی نهوهی میر وههسودانی رهوادی، سالانیک له خزمهت سولتان محمهدی سهلجوقی بوون و پتر به ئاواتی پشکداری له شهپی پیروزی دژ به خاچهلگرهکان، به هیزهکانیانهوه ناماده دهبوون^(۲).

ئهحمهدی کوپی میر نهصری مهروانی، له دهمی داگیرکردنی دیاریهکر و براندنهوهی دهسهلاتی سهده سالهی باب و باپیرانی، هیشتا مندال بوو که ههراش بوو پیاویکی جوامیر و شاسواری لی دهرکهوت و به دهستوری میر و میرزاده کوردهکان، چوه ریزی

(۱) مرآة الزمان، ص ۱۴۱. بۆ زانیاری زیاتر دهربارهی هزارئهسپی کوپی پهنگیر، بروهانه کتییی: چند لیکلیننهوهیهک دهربارهی میژووی کورد، ل ۲۴-۴۷.

(۲) بروهانه: تاریخ میافارقین، ص ۵۳۶، تاریخ متی الراوی، ص ۱۷۳-۱۷۴، العماد الأصفهانی، زیده النصره، ص ۲۳۵، ابن العدیم، بغیة الطلب، ۱۵۸/۲.

سوپای سەلجوقییەو و بەشداریی کرد لە خەبات دژی خاچەلگران و لە گەمارۆی ئەنتاکیا سالی ٤٩١/ک/١٠٩٨ز بەدیل گرا^(١).

بە درێژایی نیوەی یەكەمی سەدەى ٦/ك/١٢ز ژمارەیهكى دىی میرى كورد لە سوپای سەلجوقى خزمەتیان دەکرد، دیارترینیان: میران عەنتەر و موهلههلی كورپانى (أبو العسكری) گاوانی و سەلاری كورد- سەلارە كورد و فخر الدین هیندی^(٢).

سەرەپای میران، هەزاران جەنگاوەر و شەپكەری خۆبەخشی كورد چوونە ریزی لەشكری عەباسی و سەلجوقییەو، دواى ئەوێ و لەشكرکێشیهكانى سولتانەكان روخساری جیهادیان وەرگرت و بە ئاراستەى سنورەكانى دەوڵەتى بیزەنتى وەرچەرخان و ناسنامەى شەپى سولتانى موسلمان لە دژی ئیمپراتۆرى بیزەنتى مەسیحى یان بەسەردا بپا، روونترین نمونەش شەپى مەنازگەرە كە سالی ٤٦٣/ك/١٠٧١ز لە نیوان سولتان ئەلب ئەرسەلان و ئیمپراتۆرى بیزەنتى رۆمانۆسى چوارەم(٤٥٩-٤٦٣/ك/١٠٦٧-١٠٧٠)ن بەرپا بوو و دە هەزار كورد لە دەورى سولتانى سەلجوقى گەردبوونەو و رۆلى سەرەكى و كاریگەریان هەبوو لە سەرکەوتنى سوپای موسلمانان^(٣)، هەوالى واش لە ئارا دا هەیه كە ئەو كەسەى وا خودى ئیمپراتۆرى بیزەنتى دەستگیر كرد كوردێك بە ناوی شادى^(٤).

(١) لە تۆزینەو هەیه كدا كە لە كتیپى (لەبارەى كەلتور و میژووی كوردەو) بڵاوكراو هەو، بۆم دەركەوت كە نزیكى و لیكچوون هەیه لە نیوان بەسەرەاتى ئەم میرە ئەحمەدە و داستانى فەقن ئەحمەدى دارەشمانە.

(٢) زیدة النصره، ص ٢٣٥، الحسيني، زیدة التواریخ، ص ٢٤٢.

(٣) شاعیری سویدی گونار ئەكیلۆف(١٩٠٧-١٩٦٧) هەلگری خەلاتى تۆبیل لە ئاداب سالی ١٩٥٠، لە چامەیهكى شیعیری دا باسی میریكى كورد دەكات كە خەلكى ناوچەیهكى نزیك گۆلى وان بووه و لە شەپى مەنازگەرە بەشدار بووه و گومان لە دلسۆزى كراوه و چاوی دەرھێتراوه، من ئەو شیعەرم نەدیووه و نازانم چۆن باسی ئەو كوردەى كردووه و ئەم بابەتە پێویستی بە سۆراخ و گەپانە، لەوانەشە مەبەستى نارسىس - سیۆفۆبى كورد بێت. بگەرپێوه بۆ بابەتى كورد و بزافى بابەكى خورەمى - بەشى سێهەم.

(٤) ابن الجوزي، المنتظم، ١٦/١٢٥، سبط ابن الجوزي، مرآة الزمان، ص ١٤٨، ابن العبري، أخبار الزمان، ص ١١٢-١١٣.

٤٥_ لاوازبوونی دهولتهی سهلجوقی و دهرکهوتنی نهتابهگهکان:

له رهمه زانی سالی ٤٨٥ك/ تۆكتۆبه ری ١٠٩٢ از وه زیری زنگ ولیهاتوو و ناودار (نظام الملك)، له نزیك نه هاوهند تیرۆرکرا، مانگیکی نه برد مهلیکشاهیش نه خۆشکوت و له ناوه پاستی مانگی شهوال دا مرد.

نهمانی نهم دوو کاراکته ره کاریگه ره، به خالی وه رچه رخان ده ژمیرد ریته له رهوتی میژووی سهلجوقی، له سۆنگه ی نه وه وه که باندۆری به جیه یشت به سه ر چاره نویسیان و گورزیکی کوشنده ی سره وانه جهسته ی دهوله ته که بیان و بووه هوی پرانه وه ی رۆژگاری سهلجوقیه مه زنه کان (السلاجقة العظام). نه وه بوو به ره به ره کیشه و هه فپکی ناو خۆیی رووی تیکردن و سالل دوا ی سالل شیرازه ی ده سه لاتیان له به ریه که هه لده وه شاهیه وه.

کوپانی مهلیکشاه: برکیاروق و مهحمود و محهمد و سهنجهر، به ره ی سئ دایک بوون و هیشتا زاروک و هه رزه کار بوون و بوونه گه مه ی دهستی گه وره سه رکرده تورکه کان، دووله ژنانی مهلیکشاه: تورکانخاتونی دایکی مهحمودی چوار ساله و زوبه یده ی دایکی برکیاروقی دوا زده ساله، زیده پۆیی نه ریئیان گپرا له نانه وه ی ئالۆزی و خۆشکردنی ناگری دووبه رکیی نیومالی سهلجوقی و هه ریه که بیان ده یخواست کوپه که ی بییته سولتان و میراتگری دهوله ت و سامانی له بن نه هاتوو ی سهلجوقی، هاوکات ته ته شی کوپی نه لب نه سه لانیخ خۆی به میراتگری مهلیکشاهی برای ده زانی و به م به هانه یه وه له شامه وه هیرشی هینا و بۆ ماوه یه ک دیاره کر و نازه ریجان و چیبیاکانی خسته ژیر رکیی خۆیه وه^(١).

له به رانه ر لاوازی و ناشایسته یی برکیاروق و محهمد و ته شه نه کردنی کیشه و ناکوکیه کانی نیوانیان، تا ده هات مهملوکه تورک و تورکمانه کان به هیژتر ده بوون و

(١) زبده النصره، ص ٨٢-٨٤.

دهسه لاتيان زياتر دهچه سپا و به ئاراسته ئاره زوو و به رژه وهنديه تاييه تيه كاني خويان سولتانه هه رژه كاره كانيان هه لده سوراند^(١).

له ئاكامدا هه نديك له م سه ركردانه، چه ند قه واره يه كي سياسيان دامه زرانده كه به دهوله ته ئه تابه گه كان (الأتابكيات) ده ناسران و ده كرئيت ئه م سه ده يه -ك/١٢ز- به سه رده مي ئه تابه كي ناو بنرئيت.

ئه تابه گ زاراوه يه كي توركيه به واتاي ميري باوك و ليك دراوي دوو وشه يه: ئه تا واتا باوك و به گ واتا مير و مه به ست له و به نده و كويلانه يه كه له هؤز و نه ته وه توركيه جؤربه جؤره كان بوون و له سه ره تاوه له خزمه ت سه لجوقيه كان بوون و دلسؤز و جيئي باوه پريان بوون و ئه ركيان چاوه ديئري و سه ره پرشتي مندالي سولتانه كان بوو، به هيئز و بازووي ئه مانه بوو دهوله تي سه لجوقى پئي گرت و په لوپؤي هاويشت^(٢).

ئه وه ي راسته وخؤ په يوه سه ته به ديروكي كورده وه، ئه وه يه كه چوار دهوله تي ئه تابه كي له سه ر خاكي كوردستان هاتنه دامه زرانده و هه رچي سولتانه سه لجوقيه كان له ده شت و كيئو بؤ ميريان كورديان هيشتبووه وه، ئه تابه گه كان ئه وه نده شيان پئ ره وا نه ديئن و داگيريان كرد، ئه و سياسي ته ي ئه لب ئه رسلان و مه ليك شاه په رپه ويان كرد، ئه مان برديانه سه ر و ته واويان كرد و به سه ر زؤربه ي هه ره زؤرى قه لا و شورا و باره گا و باژئپ و شاره كاني كوردستاندا زال بوون:

١- ئه تابه گيه ي ئه رتوقى (الأراتقة) له هه ريئى جه زيره .

٢- ئه تابه گيه ي ئيلدگزي له نازه رييجان و چيياكان .

٣- ئه تابه گيه ي زهنگى له موصل .

٤- ئه تابه گيه ي هه وليئر^(٣) .

(١) ده رياره ي كئشه ناوخوييه كانيان، بگه رپوه بؤ: الكامل، ٣٥٥/٨، ٣٦٢-٣٥٩، ٣٦٨-٣٧٠، ٣٧٧، ٤٠٨-٤٠٩، ٤٢٤-٤١٤، ٤٣٦-٤٤٠، ٥٨٢-٥٨٤، ٥٨٨-٥٩٢ .

(٢) بپروانه: دائرة المعارف الإسلامية، ٤٢٣/١، محسن محمد حسين، أربيل في العهد الأتابكي، ص ٢٥-٢٦ .

(٣) له به شى داها توو له ئه تابه گيه ي هه وليئر ده دوئين .

۱- ئەتابەگىيەى ئەرتوقى:

بەندەى توركى ئەرتوقى كوپى ئەكسەب ئەكسەك، سالانىكى دريژ وەك سەركدىەكى ديار لە خزمەت سولتانهان بوو و رۆلى سەرەكىي گيړا لە سەرەوتن و پەلهاويشتنەكانى دەولەتى سەلجوقى و بەشدارىي و بەشدارىي لە داگيركردنى ھەريمى جەزيرە و فەوتاندنى ميرنشىنى مەروانى كرد و بە كۆمەلئەك توركمانەو ھە مارۆى ميافارقينى دا^(۱). لە ئاكامى مەملەنى و شەپ و ھەراى بەردەوامى سەركدە توركەكان، ئەوانەى وا شارەكانى ھەريمى جەزيرەيان بەسەردا دابەش كرابوو، سوكمانى كوپى ئەرتوق لە سالى ۴۹۵ك/۱۱۰۱ز بەسەر حوصنكيفا دا زال بوو، پاش ماوہەك بەندەى توركى ياقوتىي خاوەندى ماردىن مردو سوكمان ئەويشى گرت.

سوكمان سالى ۴۹۸ك/۱۱۰۵ز لە نزيك تەرابولس مرد و ئىقتاعەكانى بە ميرات بۆ ئىبراھىمى كوپى ماپەو، ھاوكات ماردىن لە سالى ۵۰۷ك/۱۱۱۳ز يەوہ و نەصيبىن لە سالى ۵۱۴ك/۱۱۲۰ز يەوہ بە يەكجارى كەوتنە دەست ئىلغازىي كوپى ئەرتوق (م: ۵۱۶ك/۱۱۲۲ز) و بە بپارىي سولتان مەحمودى سەلجوقى(۵۱۱-۵۲۵ك/۱۱۱۷-۱۱۳۱ز)، ميافارقينىش سالى ۵۱۵ك/۱۱۲۱ز رادەستى ئىلغازى كرا^(۲).

بەم شىوہە بەردى بناغەى ھەردوو لقى ئەتابەگىيەى ئەرتوقى ھاتەدانان، لقى سوكمانى لە حوصنكيفا و ئامەد و لقى ئىلغازىي لە ماردىن و ميافارقىن^(۳). كوپ و نەوہەكانى سوكمان سەد و سى سالىك حوكمىان كرد و لە سەرەتاي سالى ۶۳۰ك/۱۲۳۲ز ئامەد و حوصنكيفا كەوتنە دەست ئەيوپىيەكان، كەچى بنەمالەى ئىلغازى تا سالى ۸۱۱ك/۱۴۰۸ز ماردىنيان بەدەست ماپەوہ.

لە سەدەى ۶ك/۱۲ز دا، سەركاى شارە گەورەكانى ھەريمى جەزيرە و ئەرمىنيا: ئامەد، ميافارقىن، حوصنكيفا، ماردىن، خەلات، ئەرزى، سەرد لە رىي ئەتابەگە

(۱) الفارقي، تاريخ ميفارقين، ص ۵۱۹، زبدة النصره، ص ۷۵-۷۶.

(۲) تاريخ ميفارقين، ص ۵۵۶-۵۶۱، الكامل، ۸/ ۴۴۵، ۶۱۹. بۆ زانبارىي زياتر بگەپۆه بۆ: عماد الدين خليل، الإمارات الأرتقية في الجزيرة والشام، مؤسسة الرسالة(بيروت: ۱۹۸۰).

(۳) بپوانه: ستانلي لين بول، الدول الإسلامية، ۱/ ۳۵۱-۳۵۵.

تورکه‌کانه‌وه حوکم ده‌کران، ئه‌رتوقیه‌کان زۆر به زه‌قی په‌یپه‌وی سیسته‌می ئیقتاعی عه‌سکه‌رییان ده‌کرد له‌ به‌پۆه‌بردندا و هه‌ر پارچه‌یه‌ک به‌ ئیقتاع به‌خه‌شرا‌بووه ئه‌ندامیه‌کی ئه‌م بنه‌ماله‌یه یان سه‌رکرده‌یه‌کی تو‌رکی لایه‌نگریان، میژوونوس فارقی که له‌ خه‌زانیه‌کی میافارقینیه و ته‌واو هاوده‌می رۆژگاری بالاده‌ستی ئه‌رتوقیه‌کانه و له‌ نزیکه‌وه ئاگاداری رووداوه‌کان بووه، به‌وردی له‌مه‌پ دیرۆکی ئه‌رتوقی ئاخافتوووه و ئاماژه‌ی به‌ چۆنیه‌تی دابه‌شکردنی ئیقتاعیه‌ته‌کان به‌سه‌ر ئه‌ندامانی ئه‌رتوقی داوه^(۱).

له‌ ئالییه‌کی دیه‌وه ناویه‌ناو په‌شپۆی و ئالۆزی ده‌که‌وته نیوان میرانی هه‌ردوو بنه‌ماله‌وه، به‌ تاییه‌ت نیوان داودی کوپی سوکمان (۵۰۱-۵۳۹ه‌/ک/۱۱۰۷-۱۱۴۴ز) و ته‌مرتاشی کوپی ئیلغازی (۵۱۶-۵۴۸ه‌/ک/۱۱۲۲-۱۱۵۳ز) و په‌لاماری یه‌کدییان ده‌دا و خاکی یه‌کتریان داگیر ده‌کرد.

بنه‌ماله‌ی ئیلغازی هاوپه‌یمانی عمادالدین زه‌نگی بوون و به‌ یاوه‌ری و پشتیوانی ئه‌وه‌وه ده‌ستدریژیان ده‌کرده سه‌ر ناوچه‌کانی بن ده‌ستی بنه‌ماله‌ی سوکمان و کارناسانی و ریخۆشکه‌رییان بۆ ده‌کرد و ته‌مرتاش کچیکی خۆی دا به‌ مه‌ودودی کوپی زه‌نگی^(۲).

عماد الدین زه‌نگی، هه‌لکشانی وزه و شیانی له‌شکرایی ئه‌رتوقیه‌کانی به‌ ریکر و ئاسته‌نگ داده‌نا له‌ به‌رده‌م پڕۆژه‌ فراواخوازیه‌که‌ی، بۆیه شیوازی دیپلۆماسیی گرته‌به‌ر و هه‌زی له‌ چاندنی تۆوی دووبه‌ره‌کی کرده‌وه له‌ نیوان میرانی ئه‌رتوقی تا یه‌کپیزی و هاوسۆزییان له‌ بار بیات، ئه‌م به‌رنامه‌یه‌ش به‌وه سه‌ری ده‌گرت که هاوپه‌یمانیه‌کی پته‌و له‌گه‌ڵ میریکی ئه‌رتوقی به‌ئینیه‌ته کایه‌وه و بیکاته به‌ گۆته‌وانه‌ی دیدا وای به‌ چاکزانی ته‌مرتاشی کوپی ئیلغازی هه‌لبژێریت و بیکاته دۆستی خۆی^(۳)، به‌خۆیشی به‌ره‌و

(۱) تاریخ میافارقین، ص ۵۵۴-۵۷۶، ابن شداد، الأعلاق الخطیره، ۳/۴۱۹-۴۳۸.

(۲) تاریخ میافارقین، ص ۶۰۵، ۶۴۹.

(۳) عمادالدین خلیل، عمادالدین زنگی، ص ۸۸.

دیاربه کره لکشا و ئیقناعه کانی یه عقوبی کوپی قزل نهرسه لانی کرده نامانج و دهستی گرت به سهر خیزان و تهنزه و مه عدن و به دلیس و چهند قه لآ و شورایه کدا^(۱).

داودی کوپی سوکمان له لای خوویه وه، تا دههات سنوری قه له مپه روی به رفراوان ده کرد و ده فیری دیکه ده خسته سهر، سالانی (۵۲۵-۵۲۸ ک/۱۱۳۱-۱۱۳۴ ن) باژپیری سیرت و قه لای فتلیس و باهمرد و باتاسای گرت و په لاماری ده فیری تهنزه ی دا و کاری دژیوی دهره ق خه لکه که ی نه جامدا و روتاندنیه وه، تهنانهت وه ک شایه تحالیک ده لیت نه گه رفه په نجه پیش بوونایه له مه زیاتریان لی نه ده وه شایه وه^(۲).

قه ره نهرسه لانی کوپی داود (۵۳۹-۵۶۲ ک/۱۱۴۴-۱۱۶۶ ن) به سهر حوصنکیفا و خرترت- خربوت و پاولو زال بوو، نهرسه لان تغمشی برایشی قه لای مه نازگه ردی گرت، زه نگیش مردنی داودی ناحهزی سهرسه ختی له ده ست نه دا و پشکی خوئی شار و قه لای داگیر کرد^(۳).

له گه ل هه ژموون و زالوونی میرانی نه رتوقی به سهر دیاربه کر دا و پاوه ندردنی بو خویمان، هیشتا زیاتر له قه لایه که به ده ست خاوه نده کانیانه وه مابوو له میر و سهر دارانی کورد^(۴)، نه گه ر خوخوری و ناتهبایی ناوخوای بنه ماله ده سه لانداره کان نه بوایه ناوه ها به سانایی نه ده که وتنه چنگی تورکان.

قه لای هه تاخ تاکه پیگا بوو به دهستی نه وه کانی میرانی مه روانییه وه مابوو وه، دواي هاتنه وه ی نه حمه دی کوپی نه صر له لای فه ره نگه کانه وه، گه رایه وه زیدی خوئی و ماوه یه که باژپیری تهنزه ی به ده سته وه بوو، پاشان قه لای هه تاخی وه رگرتوه و بو ده یان سال کردیه باره گای خوئی و حهوت کوپی هه بوو، له وانه: ئیبراهیم، به هرام، عیسا.

میر نه حمه د سالی ۵۲۸ ک/۱۱۳۴ز به مه بهستی نیچیرقانی له هه تاخ دهرکه وت، به هرامی کوپی نه م هه له ی قوسته وه و لئی یاخی بوو و دهره زه ی قه لای کلومدا، پاش

(۱) بپوانه: تاریخ میافارقین، ص ۵۸۹، التأریخ الباهر، ص ۶۶، مفرج الکروب، ۱/۹۲.

(۲) الفارقی، تاریخ میافارقین، ص ۵۶۵-۵۶۶، ۵۷۶.

(۳) الأعلاق الخطیره، ۳/۴۴۰.

(۴) أسامة بن منقذ، الإعتبار، ص ۱۵۹.

سالیك عيسای برای له کاردانه وه یه کدا هه تاخی گرته وه و به هرامی هینایه خواره وه، میر نه حمده دی باوکیان که په نای بردبووه بهر ته مرتاشی کوپی ئیلغازی به نیرده یه کدا داوای له کوپه کانی کرد هه تاخی بده نه وه، نه وانیش وه لامیان دایه وه: تو له خواره وه له (ربض) داده نیشیت، ئیمهش له قهلا و له ژیر فرمانی تودا ده بین، باوکیان که زانی کوپه کانی گوپه پایه لی ناکه و ده سته برداری هه تاخ نابن، راشکاوانه به ته مرتاشی راگه یاند: هه تاخم پیشکesh کردیت فرموو برۆ بیگره، نه ویش یه کسه ر رووه و مه به ست ههنگاوی نا و به گوته ی ناخافتنی میخانیلی سریانی (م: ۵۹۵/ک/۱۱۹۹)ن سالیك و چوار هه یف گه مارۆی دا، عيساش قه لاکه ی راده ست کرد و به خاووخیزانه وه روی کرده نامه د، میر نه حمده پاش ماوه یه ک له م کاره ی پاشگه ز بووه و به لام بی سوود بوو^(۱).

سه باره ت به میژووی گرتنی هه تاخ، دوو میژوونوسی هاوده می روداوه که له میانه ی دهنگوباسه کانی سالی ۵۳۱/ک/۱۱۳۶ز یاداشتیان کردووه^(۲)، که چی فارقی پیشی ده خات بۆ سالی ۵۳۰/ک/۱۱۳۵ز^(۳) و هه والیکي دی داوای ده خات بۆ سالی ۵۳۲/ک/۱۱۳۷ز^(۴).

قه لای شاتان تا سالی ۵۵۶/ک/۱۱۶۱ز ناوه ندی نیمچه میرنشینی چۆپی بوو، کوردانی میلی^(۵) له م ساله دا گه مارۆ یاندا و داگیریان کرد و میر ده ربازی چۆپی ناچار به ره و جه زیره ی بۆتان هه لاهات و له ریگا دا نه خووش کهوت و سه ری نایه وه، قه ره نه رسه لانی نه رتوقی که دیاره ده سته هه بووه له هاندانی هۆزی میلی، ده سته جی خۆی گه یانده شاتان و کاوولی کرد و ولایه ته که شی خسته پال حوصن تالب، داوای پینج سالیك نه م

(۱) تاریخ میافارقین، ص ۵۳۷، تاریخ میخانیل سریانی، ۲/۲۹۳.

(۲) القلانسی، ذیل تاریخ دمشق، ص ۴۱۳، العظیمی، تاریخ العظیمی، ص ۳۸۸.

(۳) تاریخ میافارقین، ص ۵۷۶.

(۴) الکامل، ۷/۴۶.

(۵) میلی هۆزیکي دیرینی کورده، به لام پتر له کۆتاه ی سه رده می عوسمانی دا ناوی ده رکرد و ناسرا.

حوصنهش که دوا هه توانی چۆپییه کانی بوو، داگیر کرد و کۆتاهێ به دوایین قهواره ی کوردیی هێنا له باکوری هه ریمی جه زیره^(۱).

ههروهها سه ره پای هه ژموم و فشاری سه ختی تورکی سه لجوقی، میرانی بوختی و به شنهوی سهروه ریی خۆیانیان پاراست و فه نهک و گورگیل و شورا و قه لاگه لیککی دیی ناوچه کانی هه کاری و زۆزان و بۆتانیان له ده ست نه دا^(۲).

۲- نه تابه گییه ی ئیلدگزی له نازه ریبجان و چیبکان:

ده سه لاتدارانی سه لجوقی وه ک سیاسه تی نه گۆریان، هه ریمی نازه ریبجانی دابه شکرد و به خشیانه سه رکرده تورکه کان له خزمه تکارانی دلسۆزی خۆیان یان نه ندامانی بنه مالهی ده سه لاتدار، نه وه بوو پارچه یه کی نازه ریبجان به خشرا به قطب الدین ئیسماعیلی کۆری یاقوتی پسما می سولتان مه لیکشاه و خالی برکیاروقی کۆری که تا کۆزانی له سالی ۴۸۶ک/۱۰۹۳ز له ناکامی شه پی ناوخۆیی بنه مالهی سه لجوقی، به ده ستی مایه وه و نه وجا به خشرا به مه ودودی کۆری(۴۸۶-۴۹۶ک/۱۰۹۳-۱۱۰۳ن)، دواتر که وته ده ست سوکمانی به نده و خزمه تکاریان که به سوکمانی قوتبی (م: ۵۰۵ک /۱۱۱۱ن) ده ناسرا و خه لاتیشی به ده سه ته وه بوو، سالی ۵۰۲ک/۱۱۰۸ز سوکمان میافارقینیشی گرت و به نده یه کی به ناوی غزغلی له سه ر دانا و پینچ شه ش سالی ک به ده ستیان مایه وه^(۳)، ههروهها به نده ی تورکی یاغیسیان عه قارات و ئیقتاعاتی هه بوو له نازه ریبجان و ئالان^(۴).

(۱) تاریخ میافارقین، ص ۶۱۹، الكامل، ۱۶۸/۹، به گوته ی فارقی قهره ئه رسه لان له هه مان سالدآ حوصن تالیبیشی داگیر کرد، تاریخ میافارقین، ص ۶۱۹، که چی یاقوت دوا ی ده خات بۆ پاش سالی ۵۶۰ک/۱۱۶۵ن، معجم البلدان، ۱۵۳/۲.

(۲) له به شی داهاتوو لییان ده دوین.

(۳) الراوندي، راحة الصدور، ص ۱۴۱-۱۴۲، الكامل، ۳۶۲/۸، ابن الفوطي، معجم الآداب، ۳۶۲/۳.

(۴) الكامل، ۴۰۸/۸.

لهگه ل ٺه مه شدا، کوانووی کورده ره وادییه کان خاموش نه بوو و مهراغه یان هر به دهسته وه مابوو که یه کیکه له شاره ٺاوه دانه کان ٺازه ریجان و میر ٺه حمه دیلی کوپی نیبراهیمی ره وادی پاریزگاریی له پشکیکی دهسه لاتی ماله باوانی کرد و ده کریت بلین ریژه پیده ری دهسه لاتی باب و باپیرانیتی.

ٺه حمه دیل میریکی مه زن^(۱) و که سایه تیه کی ٺازا و دلیر بوو و به خاوه ندی مهراغه ده ناسرا و دهیتوانی پینج هزار سواره ساز بدات و داهاتی سالانه ی قهله مپره ویه که ی خوی دها له چوارسه د هزار دینار^(۲). ٺه ویش هاوچه شنی میر و فه رمانره وایانی دیی کورد، به شیوه یه که له شیوه کان سر به ده ولته تی سه لجوقی بوو و له ده می تنگانگانه و پیویستی دا گزده کرا و پشکداریی شه پره کان سولتانی سه لجوقی ده کرد^(۳)، ٺم یه کیک بوو له پشتیوانانی سولتان محمده و سالی ۵۰۵/۱۱۱۱ از به هیژیکه وه به شداریی له وه له شکرکیشیه کرد که بز شه ری خاچه لگره کان به ره هف کرابوو و کاتیک له ده می هیژشه که دا سوکمانی قوتبی مرد، ٺه حمه دیل به تما بوو بگه پیته وه ٺازه ریجان و له سولتانی خواست ته وریز و ٺه و خاکانه ی که وا به دهستی سوکمانه وه بووه پیی بداته وه به وپیته ی مولکی ره وای باوانیتی، وه لئ وا دیاره ٺم هه ولته ی سه ری نه گرتوه و زورتر له خزمته تی سولتانی سه لجوقی ماوه ته وه، تا سالی ۵۱۰/۱۱۱۶ از له به غدا و له جقاتی سولتان دا، که وته بهر په لاماری چه قوکیشانی هه شیشی- باتنی و تیرور کرا^(۴).

به کوژرانی ٺه حمه دیل، دهسه لاتی سیاسی کورد به یه کجاری له هه ریمی ٺازه ریجان برپایه وه و سه رپاکیی که وته چنگ ٺه تابه گه تورکه کان و تا سه رده مانی په لاماره کان مه غول ره وشه که به و شیوه یه مایه وه و له و ماوه یه دا ده گمن نه بیئت ٺماژه به هه بوونی دهسه لاتداریی کورد نه کراوه.

(۱) تاریخ متی الرهاوی، ص ۱۷۳.

(۲) ذیل تاریخ دمشق، ص ۲۹۰-۲۹۱، ابن الجوزی، المنتظم، ۱۷/۱۴۷، الصفدی، الوافی بالوفیات، ۳۰۳/۸-۳۰۴.

(۳) الکامل، ۵۱۳/۸، ابن العدم، بغیة الطلب، ۳/۱۳۰۰، ۸/۳۶۶۵.

(۴) ذیل تاریخ دمشق، ص ۲۹۰-۲۹۱، المنتظم، ۱۷/۱۴۷، الوافی بالوفیات، ۳۰۳/۸-۳۰۴.

ئاقسونقۇرى تۆكەرى ئەحمەد پىل كە بە ئاقسونقۇرى ئەحمەد پىلى دەناسرا، شوپىنى خاوەندەكەى گرتەو و تا كوزرانى سالى ۵۲۷/ك ۱۱۳۳ز بە دەستى باتنىەكان، فەرمانپەرەوای مەرغە بوو، دواى خۆى كوپكى بە ناوى ئەرسەلان ئابە خاسبەگ بوو جىتشىنى، دواتر بەندەيەكى دىيى توركى بە ناوى قەرەسونقۇر بە ئەتابەگى ئازەربىيجان دادەنرېت، لەتەك ئەم دووانەدا، بەندەيەكى دى دەركەوت بە ناوى ئىلدگىز و شىيا ئەتابەگىيەى ئازەربىيجان دابمەزىنېت كە بۇ نىزىكەى سەدەيەك(۵۳۱-۶۲۲/ك ۱۱۳۶-۱۲۲۵) حوكمى ئازەربىيجان و چىياكانى دەكرد و بە ئەتابەگىيەى ئىلدگىزى دەناسرا و بە گەرەتەرىن دەولەتى ئەتابەگى دادەنرېت و پاش ئىلدگىز، كوپ و نەوەكانى درېژەيان بە دەسەلاتدا:

۱- ئىلدگىز(۵۳۱-۶۶۸/ك ۱۱۳۶-۱۱۷۲):

۲- محەمەد جىهان پەهلەوانى كوپى ئىلدگىز(۵۶۸-۵۸۱/ك ۱۱۷۲-۱۱۸۵):

۳- مظفر الدىن قزل ئەرسەلان(۵۸۱-۵۸۷/ك ۱۱۸۵-۱۱۹۱):

۴- نصرت الدىن ئەبۇبەكر(۵۸۷-۶۰۷/ك ۱۱۹۱-۱۲۱۰):

۵- مظفر الدىن ئۆزبەك(۶۰۷-۶۲۲/ك ۱۲۱۰-۱۲۲۵)^(۱).

ئەتابەگ ئىلدگىز، ژنى توغرىلى كوپى سولتان محەمەدى خواست و سالى ۵۵۶ ه ۱۱۶۱ز ئەرسەلانشاهى زىكوپى بە سولتانى سەلجوقى دانىشاندى و بۇخۆى و كوپەكانى سولتانى راستەقىنە بوون و كاروبارى دەولەتى سەلجوقىيان هەلدەسوپاند، سولتان ئەرسەلانشاهى كوپى توغرىلى(۵۵۶-۵۷۱/ك ۱۱۶۱-۱۱۷۵) و سولتانى هەرزەكار توغرىلى كوپى ئەرسەلانشاه(۵۷۳-۵۹۰/ك ۱۱۷۷-۱۱۹۴)، تەنھا بۇ چەواشەكارى و پەردەپۆشى قوت كرابوونەو، دەنا هېچ ويست و دەسەلاتيان نەبوو، واتا روخسارى بى ناوہ پۆك بوون^(۲).

(۱) بۇ پتر پىزانىن دەربارەى ئەتابەگىيەى ئىلدگىزى بېوانە: النقبندى، آذربىيجان، ص ۲۰۴-۲۸۶.

(۲) الحسينى، زبدة التوارىخ، ص ۳۱۶، قزوینى، تاریخ گزیده، ص ۴۶۱-۴۶۴.

۳- ئەتابەگىيەى زەنگى لە موصل:

پاش داگیرکردنى موصل و لەناویردنى میرنشینی عەقیلى سالى ۱۰۹۶/ك، هەکاری و داسن و سەرتاپای ناوچە کوردنشینهکانى باکور و رۆژهلالتى موصل کەوتنە دەست تورک و لە لایەن ئەتابەگەکانى موصلەوه بەرپۆه دەبران کە ئەمانیش هەر لە کۆیلە و تۆکرەکان بوون:

- قوام الدولة کەربوقا (۴۸۹-۴۹۵/ك ۱۰۹۶-۱۱۰۲).

- موسای تورکمانى (۴۹۵/ك ۱۱۰۲).

- شمس الدولة جگەرمش (۴۹۵-۵۰۰/ك ۱۱۰۲-۱۱۰۷).

جگەرمش لە هیرشى سەر هەریمی جەزیرە بەشداریی کرد و هەر ئەویش بوو میر مەنصورى مەروانىی لە مالى جولەکەیکە لە جەزیرەى بۆتان بەندکرد و دەستبەسەرى کرد تا سالى ۱۰۹۶/ك از مرد.

لە سەرەتای سالى ۱۱۰۶/ك، چاولى سەقاوم (م: ۵۱۰/ك ۱۱۱۶) بە میرى ولایەتى موصل دانرا و ئەم کارەش بوو مایەى ناپەزایى جگەرمش و بۆ بەرپەچدانەوهى، داواى هاریکاری و کۆمەکی کرد لە میر سەدەقەى مزیدەى میرى حیللە^(۱) و قلیج ئەرسەلانى کورپی سلیمانى کورپی قەلمش سولتانی دەولەتى سەلجوقی روم، ئەم کیشەیه شەپ و کوشتارى لیکەوتەوه و بە کوزرانى قلیج ئەرسەلان و مردنى جگەرمش کۆتاهات و چاولى سەقاویش بوو میرى موصل و بۆ دوو سالیك بە دەستی مایەوه، ئەمجارەیان مەودودى کورپی ئالتونتکین بە سوپایەکەوه گەهیشتە موصل و گرتى و چاولى سەقاوى وەدەرنا و بۆ ماوهى پینچ سالان (۵۰۲-۵۰۷/ك ۱۱۰۸-۱۱۱۳) بە ئەتابەگى موصل مایەوه و بەندەیهکی دىی تورکی بە ناوى تىرک کرا بە بەرپرسی شنکار^(۲).

سولتان محەمەد سالى ۱۱۱۴/ك، ئاقسونقرى برسقیی کردە والى موصل، ئەویش دەستبەجى دەستبەکار بوو و دواتر جەزیرەى بۆتانیشى لە جیگرانى مەودود

(۱) بە (ملك العرب) ناو دەبرا و خوشکەزای کورده گاوانیهکان و ناسراوترین میرى مزیدەى بوو و زیاتر لە بیست سال (۴۷۹-۵۰۱/ك ۱۰۸۶-۱۱۰۷) خاوەندى حیللە بوو.

(۲) الكامل، ۸/ ۴۹۷-۴۹۹، ۵۲۱-۵۲۲، ۵۵۰.

وهرگرت، پاش سالیك سولتانی سه لجوی موصل و هه موو ئه و شوینانه ی دابری که به دهست ئاقسونقره وه بوون و داینی به سه رکرده ی تورکی جیوش به گ- جوشبه گ، نه میش بۆ دوو سالیك و تا بهر له کوژرانی سالی ۱۱۲۲/ک/ ۵۱۶ از نه تابه گی موصل بوو^(۱).
 سولتان مه محمود سالی ۵۱۵/ک/ ۱۱۲۱، موصلی به جه زیره ی بۆتان و شنکاره وه دایه وه به ئاقسونقری برسقی، نه ویش تا کوژرانی به دهستی باتنیه کان له سالی ۵۲۰/ک/ ۱۱۲۶ از به نه تابه گی موصل مایه وه^(۲).

ئه م نه تابه گه تورکانه، به به هانه ی نه هیشتنی دیارده ی ریگری و ناژاوه گپیری کوردان و چه سپاندنی ته ناهی وه ک سه رچاوه کان پاساویان بۆ هیناونه ته وه، به یناوبه یین په لاماری هۆزه کورده کانیا ن ددها، نه مه یش یه کیک بوو له ئه رکه سه ره کیه کانی سه رشانیا ن، جگه رمش به م کاره هه لستا و میره کورد و عه ره به کانی ناچارکرد سه ری بۆ دانه وینن، که چی جیوش به گ به شیوه یه کی فراوانتر شالاری برده سه ر قه لاکانی هه کاری و بۆتان و زۆزان و نیشتمانی به شنه و بییه کان و داگری کردن، (ابن الأثیر) که هه رده م هاوسۆزی خۆی بۆ نه تابه گه تورکه کان دهرده برپیت و نه یاری و ناحه زیبشی به رانه بر کوردان ناشاریته وه، په سنی ئه م کاره دهکات و ده لیت: ناژاوه و به دکاریی کوردان ته شه نه ی کردبوو و ریپواران و هاتوچۆکه رانیان هه راسان کردبوو و جیوش به گ به خۆی هپرسی کرده سه ریا ن و به ناو کۆ و زه نویر و هه له ته کاندایاوی نان و قه لاکانیانی گه مارۆدا و ریگاوبانه کانی ئارام و ته نا کرده وه و خه لکیی هپور و دلتیا کرده وه و کورده کان له ترسان نه ده و پیران دهست بده نه چه ک^(۳).

(۱) الکامل، ۵۵۵/۸، ۵۶۵، الأعلاق الخطیره، ۵۴-۵۰/۳.

(۲) الکامل، ۶۱۶/۸، ۶۲۷، الأعلاق الخطیره، ۱۳۳/۳.

(۳) الکامل، ۴۴۵/۸، ۶۲۷.

٤- عماد الدين زهنكى (٥٢١-٥٤١ك/١١٢٧-١١٤٦ن):

به دستبهركاربوونى عمادالدين زهنكى كوپى ئاقسونقر^(١) و دامهزاندنى ئەتابهگييهى زهنكى له موصل^(٢)، شارهزور و كهرخينى و داقوق و ههولير و شنكار و ئاكرى و ئاميدى و دهقهرى مهكارى و جهزيرهى بۆتان و ولاتى رۆزان، يهك دواى يهك بوونه ئامانجى فراوانخووزيى ئەتابهگى نوپى موصل، ئەوهبوو به زنجيرهيهك هيرش و لهشكركىشى ههلسناو سهرهتا وله سالى ٥٢٣ك/١١٢٩ز جهزيرهى بۆتان و شنكارى خستنه سر موصل^(٣).

فراوانخووزيى زهنكى هيج كلزسپ و بهريهستىكى بۆ نهبوو و هۆزه كوردهكان له رهوشىكى لهبارى وانهبوون بكارن بهرسينكى بگرن و پهلهاوپيشتنى پهك بخهن. سهبارهت به ههولير، تا ههنوکه به تهواوهتى ساخنهبوتهوه له چ سالتىكدا زهنكى ئەوييشى گرتوه و ههوالهكان له مروهوه ناکوکن^(٤)، بۆچوونى وا ههيه كه پاش بوونى به ئەتابهگى موصل و له سالى ٥٢٢ك/١١٢٨ز ههولير و جهزيرهى بۆتانى گرتوه^(٥)، ههوالىكى دى گرتنى ههولير دوادهخات بۆ سالى ٥٢٦ك/١١٣٢ز^(٦).

بهلام ئەوهى گومانى تيدا نيه ئەوهيه زهنكى سالى ٥٣١ك/١١٣٦ز به شهپر داقوقى گرت^(٧) و دهبيت گرتنى ههولير پيش گرتنى داقوق كهوتبيت، چونكه باور ناکريت زهنكى به بان شارىكى پرپايهخى وهك ههولير بازيدات و به گرتنى داقوقهوه خوى

(١) قسم الدولة آسنقر: سهركردهيهكى توركى بوو سالى ٤٨٧ك/١٠٩٤ز له شهريكدا لهگهلا تهتهشى كوپى ئەلب ئەرسهلان له نزيك حهلهب بهدليل گيرا و كوژرا.

(٢) بۆ پتر پيزانين دهريارهى عمادالدين زهنكى بگهرييهوه بۆ: عمادالدين خليل، عمادالدين زهنكى، مطبعة الزهراء(الموصل:١٩٨٥).

(٣) التاريخ الباهر، ص ٣٧.

(٤) بپوانه: آرپيل في العهد الأتابكي، ص ٣٨-٣٩.

(٥) أبو شامة، الروضتين، ١/١٥٧، تاريخ ابن أبي الهيجاء، ص ٢١٥.

(٦) ابن واصل، مفرج الكروب، ١/٩٧.

(٧) الكامل، ٨/٧٣٧.

خهريك كردبیت، دهستخستنی ههولێر له بهر گرنگی و بایه‌خی شاره‌كه بوو كه ده‌روازه‌ی رۆژه‌لاتی موصل بوو و گریی ده‌دا به هه‌رێمه‌كانی رۆژه‌لاته‌وه، بۆیه هه‌ر كه ده‌لیفه‌ی بۆ هه‌لكه‌وت بێ دوودلی په‌لاماریدا و گرتی، هه‌رچه‌ند ئه‌و ده‌مه به‌ده‌ست سه‌لجوقیه‌كانه‌وه بوو^(١).

هه‌والی راست ئه‌وه‌یه زه‌نگی ساڵی ٥٢٦ه‌ك/١١٣٢ز چوارده‌وره‌ی هه‌ولێری دا كه به‌ ده‌ست هه‌دبانیه‌كانه‌وه نه‌ما‌بوو، به‌لكو سولتان مه‌حمودی سه‌لجوقی پێشتر به‌ ئیقتاع دا‌بووی به‌ مه‌سعودی برای، ئه‌میش بۆ شكاندنی كه‌مارۆی زه‌نگی له مه‌راغه‌وه رووه‌و هه‌ولێر كشا، زه‌نگییش ناچار هێزه‌كه‌ی كشانده‌وه سه‌ر زێی مه‌زن، پاشان هه‌ردوو لا پێكهاتن له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی زه‌نگی پشتگیری مه‌سعود بكات و به‌ سولتانی سه‌لجوقی دا‌یبنیت و فشار بخاته سه‌ر خه‌لافه‌ تا خوتبه‌ به‌ ناوی ئه‌وه‌وه بخوێندریته‌وه، مه‌سعودیش ده‌ست له‌ مولكیه‌تی هه‌ولێر هه‌لبگریت و به‌ پاداشت ببه‌خشیته‌ زه‌نگی^(٢). مه‌سعود له‌و ده‌مانه، له‌ ریزی خوازیرانی ده‌ستخستنی سه‌لته‌نه‌تی سه‌لجوقی و شوینگرتنه‌وی سولتان مه‌حمود بوو، له‌یه‌ك ده‌مدا سه‌رقالی مملانی و هه‌فرکی بوو ده‌گه‌ل سه‌نجه‌ری مامی و توغریلی برای و داودی برا‌زای، نه‌ك هه‌ر ئاماده‌ نه‌بوو جه‌نگی نه‌یاریکی دی بكات، به‌لكو كه‌لك پێویستی به‌ هێزی سه‌ربازی و پشتیوانی زه‌نگی هه‌بوو.

قه‌لا و پایه‌گاکانی شاره‌زور كه به‌ده‌ست كورد و توركمانه‌وه بوون، به‌پێی گێڕانه‌وه‌یه‌ك ساڵی ٥٣٤ه‌ك/١١٣٩ز گه‌راون^(٣)، وه‌لێ ئه‌م میژوه‌ ورد نیه و شاره‌زور و گه‌رمیان پێشتر و دوا‌ی گرتنی هه‌ولێر كه‌وتنه‌ به‌ر په‌لاماری زه‌نگی، (أسامة بن منقذ) به‌خۆی به‌شداریی هێرشی سه‌ر كه‌رخینی- كه‌ركوك و شاره‌زوری كردوه‌و و ده‌گێڕیته‌وه كه‌ پاش گه‌ڕانه‌وه‌یان له مه‌صافی به‌غدا- ساڵی ٥٢٦ه‌ك/١١٣١ز- زه‌نگی، صلاح الدین مه‌مه‌دی

(١) أربيل في العهد الأتابكي، ص ٤١، عماد الدين زنكي، ص ٧٥.

(٢) مفرج الكروب، ١/٩٧.

(٣) التاريخ الباهر، ص ٥٧-٥٨.

کوپری یاغیسیانی راسپارد بچیته سره قه لاکانی قه فجاجی تورکمانی^(۱) و پاش شهش رۆژه پئی گه هیشتینه جی.

قه فجاجیش کشایه وه و هه لاهات به ره و کوهستان- کوپستان^(۲)، هیزه که ی زهنگی سه ره تا ده وره ی قه لای (ماس)^(۳) یان دا و که وتنه بنکۆلکردنی بورجه کانی و به ئاسانی داگیریان کرد، نه مجا ده وره ی قه لای که رکوکیان دا و داگیر و تالانیان کرد و که وتنه گرتن و دیلکردنی نه سارا و جووه کانی قه لاکه^(۴). گومانیکی وام نیه که ماسر هه مان نه و قه لای سه خته ی کوردانه که زهنگی سالی ۱۱۳۱/ک/۵۲۵ از گرتوویه تی و ناوی له ده ستنوس و دانه ی چاپکراوی کتیبی (مفرج الکروب) دا شیویندراوه و کراوه به (مجهیم)^(۵).

وا دیاره نه م هه ولای زهنگی ئامانجی خۆی نه پیکاره و نه بۆته مایه ی له ناوبردنی یه کجاره کی هه ژمونی تورکمان که تا سالی ۱۱۳۴/ک/۵۳۹ از شماره زوریان به ده ست مایه وه. زهنگی له سالی ۱۱۳۴/ک/۵۲۸ از و به پاساوی نه وه ی میرانی حه میدی و هه کاری له کاتی گه مارۆدانی موصلدا، کۆمه ک و هاریکاریان به خلیفه (المسترشد) گه یاندوه، دهستی کرد به په لاماردانی قه لای کورده حه میدیه کان و دواتریش کورده هه کاریه کان و دوا ی گه مارۆیه کی دریزخایه ن هه ردوو قه لای ئاکرۆ و شوشی داگیر کرد و ده سه لاتی میر عیسا ی حه میدی له ناو برد و هه موو قه لاکانی رادهستی به نده تورکه کان کرد.

میر أبو الهیجائی کوپری عه بدولای هه کاری خاوهندی قه لاکانی ئاشب^(۶) و جدیده و نوشی، وه ختیک ههستی به نزیکبونه وه ی فشار و مه ترسی کرد، نیژده ی خۆی به به رتیل و دیاریه وه ره وانیه ی موصل کرد و پابه ندیی خۆی بۆ زهنگی راگه یاند، پاشان به

(۱) پاشان له سه ری ده دوین.

(۲) پیده چیت مه به ست له کوهستان، کۆه- کۆیه بیته.

(۳) دوور نیه گوندی ناسر و ماسر بیته له ناوچه ی شوانی رۆژه لاتی که رکوک.

(۴) کتاب الإعتبار، ص ۲۵۳-۲۵۶.

(۵) ابن واصل، مفرج الکروب، ۱/ ۴۳.

(۶) به کوردی به ئاشاوه ناوده بریته و شوینه واری ماوه و ده که ویته نزیک شارۆچکه ی سه رسه نکه وه.

خۆی چووہ خزمەتی و تا مردنی لە موصلّ مایەوہ و سەردارێکی کوردی بە ناوی باوی ئەرجی^(۱) کردە جێنشین و ئەحمەدی کوردی دوورخستەوہ بۆ قەلای نوشی، نەبادا بە دوورکەوتنەوہی خۆی، قەلای ناشب زەوت بکات.

أبو الہیجائی ھەکاری پاش ماوہیەک لە موصلّ مرد و ئەحمەدی کوردی وێستی قەلای ناشب بگرێتەوہ و لەگەڵ باوی ئەرجی دا کەوتنە ھەفرکی و مەملانێی یەکدی، زەنگی ئەم ئالۆزیە قۆستەوہ و بە سوپایەکەوہ چواردەوری قەلای ناشبی گرت و بە زیرەکی و شارەزایی خۆی، توانی قەلاکە داگیر بکات، ئەمجا باوی ئەرجی و کۆمەڵیک لە سەرانی کوردی کۆکردەوہ، لەوانە و گومانی لە دلسوزیی دەکردن و ھەمووی کوشتن، دواي بەجێھێنانی ئەم نامانجە گەراپەوہ موصلّ، دواتر نصیرالدین چەقەری جێگری زەنگی لە ماوہی(۵۲۸-۷۰۳/ک/۱۱۳۴-۱۱۴۴)ن قەلاکانی ناشب و گەلی کھیجە و نوشی و قەلای جەلاب و اتا ئامیدی وێران کرد، ئەمجا دەستی کرد بە داگیرکردن و کاولکردنی قەلا و شوراکانی ھۆزی میھەرائی کە بریتی بوون لە قەلای شەعبانیە - کەلا شابانیا و فەرح و کواشی و زەعفرانیە و ئەلکۆ و شیرەوہ^(۲).

روونە کە داگیرکردن و کاولکردنی قەلای ناشب - ئاشاوا لە سالی ۵۳۷/ک/۱۱۴۲از بووہ و ھەوائی ئەم روداوہ دەنگی داوہتەوہ و گەھیشتۆتە ولاتی شام و میژوونوستیکی ھەلەبی ھاو دەمی روداوہ کە ئاماژە ی پێداوہ و رۆژەکە ی بەوردی دیاری کردوہ^(۳). بەگۆیرە ی ھەوائیک، گواہی ئەم قەلا بە بلندترین و قائمترین قەلای کوردە ھەکاریەکان بووہ و لەبەر فرە گەورەیی چۆلیان کردبوو، چونکە پێیان نەکرابوو پارێزگاریی لی بکەن و زەنگی لەبری ئەوی قەلای ئامیدی تۆژەن و ئاوەدان کردۆتەوہ و ناوینا(العمادیة) وەک

(۱) باو الأرجی: باو رەنگە راستەکە ی باد بیئت و ئەرجی یش لە ئەرکی - ھەریکەوہ نزیکە.

(۲) الکامل، ۷۰۳-۷۰۴، مفرج الکروب، ۱/۵۵-۵۶.

(۳) تاریخ العظیمی، ص ۳۹۶.

ئاماژە بۆ ناسناوی خۆی عماد الدین^(۱)، بێگومان ئەمە بۆ چوونێکی هەڵەیه و ئەم قەلایە لە میژدە ناوی نامیدی بوو و هەتا ئیستاش بە ناوێ دەناسرێت^(۲).

لە راستیدا میرانی حەمیدی و هەکاری، ئەگەر هاوکاری و پشتیوانیی خەلیفەشیان نەکردایە، هەر دەکەوتنە بەر پەلاماری زەنگی، لەشکرکێشی و پەلهاوێشتنی ئەو بە چوار لا دا، پەيوەندیی بە هەلۆیستی ئەوانەو نەبوو، بە لکو پرۆسەییکی فراوانخوایزی گشتگیر بوو و پیش هاتنی خەلیفە بۆ موصل، دەستی کردبوو بە داگیرکردنی قەلاکانی کوردستان، هەر ئەو بوو وەک باسکرا پیشتر و لە ساڵی ۵۲۵/ک/۱۱۳۰ز قەلایەکی کوردانی داگیر کرد^(۳).

هۆزی میهرانییش^(۴) چەند قەلایەکیان بە دەستەو بوو، هەر دووسێ قەلایەک بە دەستی بەرەبابیکەو بوو، میر عەبدولای کۆپی عیسانی میهرانی خاوەندی قەلاکانی رابیه و ئەلکێ و فەرح بوو و میر حەسەنی کۆپی عومەر خاوەندی قەلای شەعبانیە بوو، میرێکی دیکە میهرانی خاوەندی قەلای کواش بوو، ئەم قەلایانەش هەموو کەوتنە دەستی زەنگی، هەندیکیان پاش شەپ و گەمارۆدان و هەندیکیان بە ریککەوتن و خۆبە دەستەو دان^(۵).

لە درێژە ئەم لەشکرکێشیانە دا، ئەمجارە هیژیکێ سوارە و پیادە بە فرمائی زەنگی هەلیان کوتایە سەر بارەگاکی کوردانی بە شەنوی و قەلاکانی هەیسەم (الهیثم) و جدیدە - نەصیبین و شێرەو هیان داگیر کرد، وەلێ چەند هەولیاندا بۆیان نەکرا پەیی بە

(۱) التاریخ الباهر، ص ۶۴، الكامل، ۱۴/۹.

(۲) لەم بارەیهو گوتاریکم بە عەرەبی بلاوکردەو: (حول أصل تسمية نامیدی - العمادیة)، گۆفاری باژێرفانیی دەوک، ژمارە (۱۴)، (دەوک: تشرینی یەكەم ۲۰۰۱)، ص ۶۸-۷۰. پاشان ئەم گوتارەم بە لێ زیادکردنەو وەرگێرا و لە کتیبی (لە بارە ی کەلتور و میژووی کوردەو) بلاوکراو تەو.

(۳) مفرج الکروب، ۴۳/۱.

(۴) لای (ابن واصل) بە هەلە کراو بە هەدیانی.

(۵) الكامل، ۷۰۴-۷۰۵/۸، مفرج الکروب، ۵۶/۱.

قه‌لای سهختی فه‌نه‌ك ببه‌ن كه تا كوژرانی زه‌نگی له مانگی (ربیع الآخری سالی ٥٤١ه‌ك / ئه‌یلولی ١١٤٦ز گه‌مارۆدانی درێژه‌ی كێشا^(١)).

بهم شیوه‌یه، كوردستان پتر له جاران بووه ئامانجی ئه‌تابه‌گه‌كان، به‌تایبه‌ت زه‌نگی و ئه‌وه‌ی سولتانه‌كان بۆیان نه‌چووهر له‌ناوی ببه‌ن، ئه‌مان جێبه‌جێیان كرد، زه‌نگی به‌ پشتبه‌ستن به‌ له‌شكرێكی تۆكمه‌ی به‌نده‌ی تورك و توركمان و به‌ پاساری یه‌كخستنی ناوچه‌كه و ئاماده‌سازی و خۆبه‌ره‌فكردن بۆ شه‌ری خاچه‌لگران، توانی له‌ ماوه‌یه‌كی پێوانه‌یی دا رووبه‌ریكی فراوانی كوردستان، له‌وپه‌ری ولاتی زۆزانه‌وه تا ئه‌مپه‌ری ولاتی شاره‌زور بگرێت.

جیگای خۆیه‌تی لێره بلێین كه زۆریه‌ی كۆیله و تۆكه‌ره توركه‌كان، كه‌سانی دل‌ره‌ق و سته‌مكار و بێ‌ویژدان بوون، له‌ سۆز و به‌زه‌یی و دل‌نه‌رمی بێبه‌ری بوون، دارده‌ست و گوپراپه‌لی گه‌وره‌كانیان بوون، كوشتن و پارچه‌پارچه‌كردن و ده‌ست و پێ برین و چاو ده‌ره‌پنان و هه‌تكردنی مرۆڤیان له‌كن وه‌ك ئاوخواردنه‌وه و ابوو، ئه‌وانه‌ی هاتنه‌ كوردستانیش نمونه‌ی دیاری ئه‌م ته‌رزانه‌ بوون، نصیرالدین چه‌قهر دپنده و خوینپێژیكی كه‌م و ینه‌بوو، محمه‌دی كورپی یاغیسیان هه‌ر نه‌یارێكی بكه‌وتایه‌ته ده‌ست، ده‌یگوت: "وَسَطُوهُ"، واتا له‌ نیوقه‌ده‌وه دووكه‌رتی كه‌ن، عماد الدین زه‌نگی به‌ (أَسَامَةُ بْنُ مُنْقَذِیْ) ده‌گوت: "سَي تۆكه‌رم هه‌ن: یه‌كێكیان زین الدین عه‌لی كوچه‌كه (م: ٥٦٣ه‌ك/١١٦٨ز) - باوكی مظفراالدین گوكبوری- كه له‌ خودا ده‌ترسێت و له‌ من ناترسێت، دووه‌میان نصیر الدین چه‌قهره كه له‌ من ده‌ترسێت و له‌ خودا ناترسێت، سێیه‌میان صلاح الدین محمه‌دی كورپی یاغیسیانه كه نه‌ له‌ خودا و نه‌ له‌ من ده‌ترسێت".

ئهویش به‌ چه‌ند به‌لگه‌یه‌ك، ئاخافتنی زه‌نگی پشته‌راست كردۆته‌وه و به‌چاوی خۆی بینییوه‌تی كه‌ چۆن محمه‌دی كورپی یاغیسیان له‌ گه‌رمیان و له‌ مانگی ره‌مه‌زانه‌دا، كورپی دووه‌می پیریژنێكی كوردی دووله‌ت كردووه‌ پاش كوشتنی كورپكی دیکه‌ی،

(١) التاریخ الباهر، ص ٧٣.

پیریژنه کهش هاواری کردووہ و پرچی سپیی وهک په موی خوشکراو رناندوټه وه^(۱)،
نه ما به کیردیک ریشی سپیی پیره میردیکی په ککه و تهی هه لپریوه که به پرسی شورا که
بووه و به دوو گویال نه ما توانیویه تی ری بکات^(۲).

هروه ما کوردیکی کلؤل و سرگردان، به ناوی یوسفی کوپی نه بو به کری کوپی
قیسی به شنه وی ناودار به (النجیب)، به دهر به دهری و چهره سه سری ژانی له هه ولیر
ده گوزهراند، به بیانوی نه وهی چته و ریگریکی جهر به زه و خوینریژه، معز الدین
سه نجرشاهی نه تابه گی جهر به ری بۆتان^(۳) به فیئل و ته له که خستبوویه داوه وه و
ده ستگری کردبوو و بیبه زه بیانه دهستی راست و پیی چه پی بریپووه، نه ما به پیی
روانینی ده سه لاتدارن، که چی وادیاره قاره مانیکی گیانباز و نمونه ی دهیان فیداکاری
گومناو بووه، بیادی و ستمی تورکانی ره تکر دوټه وه و دژایه تی کردوون، به لکو
شاعیریکی پایه به رز و هه ست ناسک بووه و به شاعر گوزارشتی له نازایه تی و مه ردایه تی
کردووہ و ساپیژی نییش و نازاره نه بر او هکانی کردووہ و دهردی په نگوار دووی دلی
هه لپشتووہ، شاعر هکانی هنده ناسک و پرواتا و دهر پی ناخی بوون، خه لکی
گوئیستی ده بوون و لییان ده کپی و به مشیویه بزوی زینده گی و مانه وهی خوی
دابین ده کرد، له و تاکه قه صیده یه ی و بۆمان ماوه ته وه^(۴)، تیده گه ین که مرؤقیک نه م
ته رزه په یقه و اتادارانه و نه م لیچواندن و وینه شاعر به جوان و به رزانه ی له زار
بیته دهر، هه رگیز ناکریت و ریی تینچایت، خۆبه خو دز و ریپریکی بکوژییت، مه گه ر
دپنده یی و جهور و ستمی داگیر که ران ناچار یان کردییت^(۵).

(۱) کتاب الإعتبار، ص ۲۵۵.

(۲) کتاب الإعتبار، ص ۲۵۲-۲۵۶. بپروانه: پاشکزی (۵).

(۳) سالی ۱۲۰۵/ک/۱۲۰۸ ز به دهستی کوپریکی هاته کوشتن.

(۴) (ابن المستوفی) چهند دپریکی له شاعر یکی دیکه یی به نمونه هیناوه ته وه، تاریخ اربیل، ۴۰۵/۵.

(۵) تاریخ اربیل، ۴۰۵/۵-۴۰۷، ابن الشعار، قلاند الجمان، ۲۰۶-۲۰۴/۱۰. بپروانه پاشکزی (۷).

۵۵. کوردستان و ئیقتاعی سه‌لجوقی:

سه‌لجوقییه‌کان سیسته‌می دابرینی زه‌ویوزار و دابه‌شکردنی به‌سه‌ر میر و فه‌رمانده سه‌ریازییه‌کان، واتا سیسته‌می ئیقتاع یان پیاده‌کرد، چونکه گه‌لیک هه‌موار و له‌بار بوو ده‌گه‌ل سروسشتی ده‌وله‌ته‌که‌یان ده‌گونجا، نه‌وه‌بوو له‌بری پاره و موچه، زه‌وی ده‌درا به‌گه‌وره موچه‌خۆرانی ده‌وله‌ت، نه‌خاسمه به‌گه‌وره میران و فه‌رمانده له‌شکرپییه‌کان، دیاره وه‌زیر(نظام الملك) رۆلئیکی بنه‌ره‌تیی هه‌بوو له‌ داهینان و پراکتیزه‌کردنی ئەم سیسته‌مه.

ئه‌وه‌ی راستی بی‌ت پایه‌داریبوونی سه‌لجوقییه‌کان و بالاده‌ستییان له‌ زۆر باره‌وه ده‌گه‌رایه‌وه بۆ خزمه‌ت و ماندوبوونی فره‌مه‌زنی ئەو ده‌یان هه‌زار سه‌رکرده و شه‌پکه‌ره مه‌ملوکه‌نه‌که له‌ هۆز و نه‌توهه جۆریه‌جۆره‌کانی تورک بوون و هه‌تا بلئیی دلسۆز و گوپ‌رایه‌لی خاوه‌نده‌کانیان بوون و مه‌کزی زۆریه‌ی سه‌رکه‌وتن و پێشپه‌ویه‌کانی له‌شکری سه‌لجوقی بوون، (نظام الملك) له‌ نزیکه‌وه‌ ناگای له‌م راستیانه هه‌بوو و سه‌رنجی سولتانی سه‌لجوقی بۆ راکێشاهه و ئامۆژگاری ده‌کات، ره‌چاوی ماف و هه‌قی تورکمان بکات و دلسۆزی و خزمه‌تیان له‌یاد نه‌کات:

"هه‌رچه‌ند دوردۆنگی و جارپستبوون له‌ تورکمان و زۆری ژماره‌یان به‌دی ده‌کریت، مافیکی ره‌وایان به‌سه‌ر ده‌وله‌ته‌وه هه‌یه، چونکه به‌شدارییان له‌ دامه‌زاندنی دا کردووه و له‌پێناویدا ماندوو بوونه و بارگه‌ی شه‌که‌تی و ناسۆرییان گرتووه، سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی خزموکه‌سی سولتانن"^(۱).

سولتانی سه‌لجوقی، ده‌بوو به‌ هه‌ر شیوه‌یه‌ک بی‌ت دل‌یان رابگری‌ت و پاداشتیان بداته‌وه و ملکه‌چی و پشتیوانییان بۆ خۆی مسۆگه‌ر بکات و پێگای خۆی پێیان پته‌وتر بکات، بۆیه به‌رده‌وام ئیقتاعاتی ده‌دانئ و هه‌رچه‌یه‌کی له‌ میره‌ کورده‌کان و که‌سانی دی به‌سه‌ندایه له‌ قه‌لا و ره‌ز و باخ و عه‌قارات، یه‌کسه‌ر به‌سه‌ریاندا ده‌ییه‌خشیه‌وه و ده‌گه‌من ئیقتاعیان ده‌به‌خشیه‌ غه‌یری ئەمانه.

توغرلبه‌گ به‌ خۆی ده‌ستی به‌ جێیه‌جێکردنی ئەم به‌رنامه‌یه کرد، ئه‌وه‌بوو دوا‌ی ئه‌وه‌ی سالی ۴۴۲ه‌/ک/۱۰۵۰ز نه‌صفه‌هانی له‌ چنگ کاکه‌وییه‌کان ده‌ره‌یتنا، هه‌ریمی پانوپۆپی چیبی‌کانی

(۱) سیر الملوك، ص ۱۴۱.

به‌سەر جه‌نگاوه‌رانی دابه‌شکرد و سالی ٤٥٣/ك/١٠٦١ از کرماشانی دا به‌خمارتکینی توغرائی و خستییه‌ سەر ئیقتاعه‌کانی، پاشان خمارتکین ده‌ستدریژی کرده‌ سەر میریکی کورد^(١) به‌ بیانوی ئه‌وه‌ی ریگره‌ و دژایه‌تی توغربه‌گ ده‌کات، ئه‌وه‌بوو هه‌موو قه‌لا و شوراکانی داگیرکرد و سهری بره‌وی بۆ نارد، دواتر کرماشان بووه‌ ئیقتاعی جبقی تورکمانی^(٢).

ئهل‌ب ئه‌رسه‌لانیش دريژه‌ی به‌هه‌مان سیاسه‌ت دا، سالی ٤٥٦/ك/١٠٦٤ از به‌ بیانوی چه‌ته‌یی و ریگریه‌وه‌، په‌لاماری کورده‌ لورپه‌کانی دا و ژماره‌یه‌کی ئی کوشتن و ئی به‌دیل کرتن و ولاته‌که‌یانی به‌خشییه‌ به‌گ ئه‌رسه‌لان و پاش گه‌پانه‌وه‌ی له‌ شه‌ری مه‌نازگرد- سالی ٤٦٣/ك/١٠٧١-ز- میر مه‌ملانی کورپی وه‌ه‌سودانی ره‌وادیی لابرده‌ و هه‌ریمی نازه‌رییجانی به‌سەر سه‌رکرده‌ تورکه‌کاندا دابه‌شکرد^(٣).

هه‌روه‌ها حلوان وه‌ک ئیقتاع به‌خشرابوو به‌ ئه‌رتوقی کورپی ئه‌کسه‌بی باپیری ئه‌رتوقیه‌کان، که‌چی به‌ ئه‌مه‌نده‌ تیری نه‌خوارد و هه‌له‌پی کرد و به‌ کومه‌لێک تورکمانی ژیر فرمانیه‌وه‌ و به‌ بریاری مه‌لیکشاه‌ خۆی گه‌یانه‌ سوپای سه‌لجوقی که‌ خه‌ریکی داگیرکردنی ولاتی مه‌روانی بوون^(٤).

مه‌لیکشاه‌، له‌ ئاستیکی فراوانتر له‌ توغربه‌گ و ئهل‌ب ئه‌رسه‌لان، سیسته‌می ئیقتاعی سه‌ریازیی پیاده‌ کرد و زۆریه‌ی هه‌ریمه‌ داگیرکراوه‌کانی دابپی و به‌سەر که‌سانی دلسۆز و نزیکی خۆی له‌ سه‌رکرده‌ و تۆکه‌ر و ئه‌تابه‌گه‌ تورکه‌کان به‌خشانده‌وه‌، ئه‌وه‌بوو دوا‌ی ده‌سته‌سه‌رکردنی میر فه‌زلونی شه‌دادی، مه‌مله‌که‌ته‌که‌ی به‌سەر سه‌رکرده‌ تورکه‌کاندا دابه‌شکرد و له‌وانه‌ یاغیسیان^(٥)، به‌ هه‌مان شیواز هه‌ریمی جه‌زیره‌ دابه‌شکرا و هه‌ر فه‌رمانده‌ و ئه‌تابه‌گیک پارچه‌یه‌کی به‌رکه‌وت، ته‌نها قه‌لا و شوراکانی سه‌ر دوندی کێو و شاخه‌کان بۆ

(١) ناری ئه‌م میره‌ به‌ دروستی تۆمارنه‌کراوه‌ و شیۆیندراوه‌ بۆ (سه‌دوکه‌کان؟).

(٢) الکامل، ٣٤٨/٨، سبط ابن‌الجوزي، مرآة‌ الزمان، ص ٨٥.

(٣) الحسینی، زیده‌ التواریخ، ص ٨٧، مرآة‌ الزمان، ص ١١٤.

(٤) الفارقی، تأریخ میافارقین، ص ٥١٩، مرآة‌ الزمان، ص ٢٣٥.

(٥) الکامل، ٤٠٨/٨.

میر و سەردارە کوردەکان مابوو، میژوونوس فارقی کە بەخۆی لە رۆژگاری ئەتابەگە تورکەکانە ژیاوە، بەوردی نەخشەیی دابەشکردنەکی خستۆتەروو:

- بەدلیس و ئەرز و وەستان بەر بنەمالەیی تەغان ئەرسەلان(الأحدب) کەوتن و بۆ پتر لە سەدەیک بەدەستیان مایەو.

- سەعد و تەنزە و قەلای باھمود بەر قزل ئەرسەلان(السبع الأحمر)کەوتن و پاش خۆی بە میرات بۆ یەعقوبی کورپی مایەو.

- حانی کەوتە دەست شاروخ.

- خەلات کەوتە دەست سوکمانی قوتبی(م: ٥٠٥/ك/١١١١ن) تۆکەری قطب الدین ئیسماعیلی کورپی یاقوتی، کە وەک باسکرا لە نازەربێجانیش ئیقتاعی هەبوو.

- میارفارقین دەستاودەستی پیکرا و سالی٨٩٤/ك/١٠٩٦ از قلیچ ئەرسەلانی کورپی سلیمانی کورپی قتلش دای بە خمرتاشی کۆنە بەندەیی سلیمانی باوکی و تا سالی ٥٠٢/ك/١١٠٨ز بە دەستی مایەو و ئەوجا سوکمانی قوتبی خستییە سەر خەلات^(١).

نەخشەیی ئیقتاعاتەکان وەنەبیت جینگیر بووبیت و گۆرانکاری بەسەردا نەهاتبیت یان بە پلانیک ریکخرابیت و لیکتیکەیشتنیک لە نیوان سوودمەندانی تورک هاتبیت کایەو، بەلگە بە پێچەوانەو بەردەوام دەستاودەستیان پێدەکرا و دەسنکاری سنوورەکان دەکرا و هەر یەکەیان کەنگی بۆی بلوایە، زێدەگاشیی دەکردە سەر هاوسێکانی و ئیقتاعاتی دیی دەخستە ژێر رکیقی خۆیەو، ئەنجام وا کەوتەو زۆریە ناوچەکانی هەریمی جەزیرە کەوتنە دەست هەردوولقی مالباتی ئەرتوقی: ئیلغازیی و سوکمانی و تا هاتنی ئەیوبییەکان بە دەستیان مایەو.

قەلای ماھکی و لیحف(بلاد اللحف)^(٢)، بە دەست بەندەیی تورکی سونقری هەمەدانیهو بوو، سالی ٥٥٤/ك/١١٥٩ز خیلافە ئەم دەفەرانیە لە سونقر سەندەو و دایپری بۆ قایمازی

(١) تاریخ میافارقین، ص ٥٥٥-٥٦١، ابن شداد، الأعلاق الخطیرة، ٤١٦/٣، ٥٣٨-٥٤٠.

(٢) لحف: لیحف و اتا پێچ، یاقوت دەلی بە دەفەرە شاخاویە دەگوترا کە دەکەوتە پێچی چیبیاکانی هەمەدان و نەهاوئەندەو و چەند قەلایەکی دەگرتهخۆ، معجم البلدان، ١٧٦/٤.

عەمىدى، سەرئەنجام شەپ و تىككەلچوون لە نىوان سونقر و قايماز ھەلگىرسا، ھەروەھا شارى ئەسەدئابادى نزيك ھەمەدان بەدەست سەرکردەيەكى توركەوھ بوو بە ناوى حوسىنى كوپى ئۆزبەگ^(١).

عماد الدين زەنگىش ھەر شار و قەلایەكى بگرتايە، رادەستى يەككە لە بەندە نزيك و دلسۆزەكانى خۆيى دەکرد و ئەم سىياسەتەى لە كوردستانىش پىادەکرد و ھەولپىرى رادەستى زين الدين عەلى كوچەك كرد^(٢) و شارەزورىشى لە توركمانى قەفجاقى سەند و بۆ سيف الدين غازى كوپى داپىرى و داقوقىش وەك ئىقتاع بەخىشرا بە(عز الدين الدبىسى)، ھەروەھا يەككە لە تۆكەرەكانى بەناوى نور الدين حەسەنى بەرىبەتى(البربطى) كرده دژدارى جەزىرەى بۆتان، لەمەش سەيرتر بەپۆھەردنى قەلای كواشپى ھەلكەوتوو لە لوتكەيەكى زنجىرە چىاى نىوان دھۆك و زاخۆ لە راست سىمىل، سپارده تەشتدارىكى خۆى، تەشتدارىش واتا بەرپرسى ئامادەكردنى تەشت و گەرماو^(٣).

زين الدين عەلى كوچەك، جىگىرى زەنگىيەكان و فەرمانرەواى ھەولپىر و شارەزور و قەلآكانى ھەكارىيەكان و ھەمىدبىيەكان و تكريت و شنگار بوو^(٤) و ھەر يەك لەم شوپىنانەى داپىرى بوو بۆ نوپتەران و جىگىرانى خۆى لە بەندە و تۆكەرە توركمانەكان:

– شارەزورى دابوو بە بەندەيەكى بە ناوى بوزان.

– صارم الدين بلداجى جىگىرى بوو لە قەلآى خوفتىدەكان.

– ئامىدى و قەلآكانى ھەكارىيە دابوو بە قراجاى توركى، قراجا درىژەى دا بە سىياسەتى زەنگى و ژمارەيەك قەلآ و شورا و بارەگای دىي كورده ھەكارىيەكانى داگىر كرد لە جىل

لە راستى دا مەبەست لەو زنجىرە چىيايە كە دەكەوێتە سەر سنورى نىوان ئىران و عىراقەوھ و بە ناوچەكانى ئەم ديو و ئەو ديوى دەگوتريت پيشكۆھ و پشتكۆھ.

(١) الكامل، ١٤٣/٩.

(٢) دوواتر لەسەرى دەدوئىن.

(٣) تاريخ ميافارقين، ص ٥٨٨، ابن الأثير، التاريخ الباهر، ص ٧٩، ٨٤، الكامل، ٧٣٧/٨، ابو شامة،

الروضتين، ١٨٥/١-١٨٦، ابن واصل، مفرج الكروب، ٩٧/١.

(٤) الكامل، ٢١٣/٩.

سور- جلسورئ و هرور و ملاسی؟ و ما برما؟ و بابوخلو- بابوخی و باکز- باکوژی و نسیاس^(۱).

- له ههولیری باره گاش چیگری هه بوو، سه ره تا یه کیك له بهنده دلسۆزه کانی خۆی دانا بوو به ناوی نه بومه نصور سرفتکین(م: ۵۵۹/ک/۱۱۶۴) که بۆ سالانیکی درێژ و تا مردنی چیگریه تیبی کرد، نه مجا مجاهد الدین قایماز(م: ۵۹۵/ک/۱۱۹۹)ی کرده چیگری خۆی و نه ویش تا سالی ۵۷۱/ک/۱۱۷۵ز به چیگری مایه وه^(۲).

سیف الدین غازیی کوپی زهنگی دواي کوژرانی باوکی، جه زیره ی بۆتانی خسته سه ر ئیقتاعه کانی(عز الدین الدببسی:م: ۵۵۲/ک/۱۱۵۷) و بۆ یازده سال به دهستی مایه وه، پاش مردنی ئیقتاعه کانی بی خودان مانه وه چونکه کوپی نه بوو، غلبه گی توکهری به سه ر جه زیره دا زال بوو، مه ووددی کوپی زهنگی(۵۴۴-۵۶۴/ک/۱۱۶۹-۱۱۶۹) نه م ههنگاوه ی غلبه گی به سه ره پۆیی و سه رپێچی دانا و چه ند مانگی دوورپێچی جه زیره ی بۆتانی کرد تا به ناشتی وه ری گرتوه و له بری جه زیره، قه لاکانی کواشی و زه عفرا نیه و فره و قه لاگه لیکی زۆزانی به خشیه غلبه گ^(۳).

ئیقتاعیاته کانی کوردستان به چه شنی هه موو نه وانهی ناو قه لمپه وی ده وه له تی سه لجویی، به میرات له باوکه وه ده گوزاریه وه بۆ کوپه کانی، سیف الدین غازیی کوپی مه ووددی کوپی زهنگی سالی ۵۷۶/ک/۱۱۸۰ز مرد و عز الدین مه سعودی برای بووه چینشینی(۵۷۶-۵۸۹/ک/۱۱۸۰-۱۱۹۳) و جه زیره ی بۆتانی ش به قه لاکانیه وه درا به معز الدین سه نجه رشاهی کوپی و قه لای ئاکریش درا به کوپه بچوکه که ی ناصر الدین کسک^(۴).

به هه مان په یپه وه، شاره زوریش به میرات بۆ محمه دی کوپی بوزان مایه وه^(۵)، وا دیاره له م سه روبه نده دا، قه لای شوشیش به خشراوه به سونقری کوپی عه بدولای تورکی و هه ر

(۱) تاریخ الباهر، ص ۱۳۵، الكامل، ۷۰۴/۸، ۲۱۲/۹، ۴۴۷، الروضتین، ۲۷/۲.

(۲) وفيات الأعیان، ۵۰۰/۲، أربیل فی العهد الأتابکی، ص ۶۱-۶۲.

(۳) التاریخ الباهر، ص ۱۱۲-۱۱۳، الكامل، ۱۲۲/۹، الروضتین، ۳۲۵/۱.

(۴) الكامل، ۳۰۴/۹، ۳۲۷، مفرج الکروب، ۹۳/۲، الغسانی، المسجد المسبوك، ص ۱۸۰.

(۵) الكامل، ۳۰۴/۹-۳۰۵.

لهوی نیشتهجی بووه و مالی پیکه وه ناوه، به بهلگه‌ی نهوه‌ی شیخ بوژانی کوپی سونقر (۵۷۷-۶۲۲/ک/۱۱۸۲-۱۲۲۵) له دایکبوی قه‌لای شوشه^(۱).

به لام کاربه دهست و فه‌مانرپه‌وای ده‌ست‌پزیش‌تووی موصل و هه‌ولیر و جه‌زیره‌ی بۆتان و شاره‌زور و ئاکرئ و داقوق، تنها ئه‌تابه‌گ مجاهد الدین قایماز بوو له هه‌ولیر^(۲)، که به هاریکاری جیگره‌کانیه‌وه سه‌رپه‌رشتیی به‌ریوه‌بردنی مه‌له‌که‌ته‌که‌ی ده‌کرد و نه‌ عز الدین مه‌سعودی زه‌نگی له موصل و نه‌ زین الدین یوسفی کوپی زین الدین عه‌لی کوچه‌ک (۵۶۶-۵۸۶/ک/۱۱۷۰-۱۱۹۰) له هه‌ولیر ده‌سه‌لاتیکه‌ی ئه‌وتویان هه‌بوو^(۳).

دوای مردنی نور الدین ئه‌رسه‌لان‌شاهی زه‌نگی (۵۸۹-۶۰۷/ک/۱۱۹۳-۱۲۱۰)، هه‌ردوو قه‌لای ئاکرئ و شوش دران به‌ عماد الدین زه‌نگی کوپه‌ بچوکی و زاوای مظفر الدین گوکبوری^(۴).

سه‌هه‌رشاه تا کوژانی له سالی ۶۰۵/ک/۱۲۰۸، خاوه‌ندی جه‌زیره‌ی بۆتان بوو، هه‌رچه‌ند عز الدین مه‌سعودی مامی سالی ۵۸۷/ک/۱۱۹۱ز له موصله‌وه په‌لاماری جه‌زیره‌ی دا و به‌ ناویژی سولتان صلاح الدین نیوانیو به‌شیان کرد، پاشان بۆ ماوه‌ی پتر له چل سال (۶۰۵-۶۴۸/ک/۱۲۰۸-۱۲۵۰) به‌ میرات بۆ کوپیکه‌ی دیکه‌ی به‌ ناوی معز الدین مه‌حمود مایه‌وه، مه‌حمود نۆست و هه‌واداری ئه‌یوبیه‌کان بوو و خۆشی به‌چاره‌ی کوپه‌ مامه‌کانی ناها.ت.

داگیرکاری تورکان نه‌ک ته‌نها شاره‌ گه‌وره‌کان و قه‌لا گرنکه‌کان، به‌لکو گوند و دێها ته‌کانیشی گرتوه، گوندی کویران- کورانی نزیك هه‌ولیر که ملوکی بنه‌ماله‌ی کوپ- کوپ یان کوپر بوو و پشتاوپشت بۆیان مابۆوه و به‌ ناوی خۆیا نه‌وه ده‌ناسرا، که‌وته ده‌ست میره‌ تورکه‌کان، له‌و قه‌واله‌یه‌ی که‌وا ئه‌بوه‌کر مه‌مه‌دی کوپی ئیبراهیمی شنۆری (م: پاش ۵۲۳/ک/۱۱۲۹) خوتبه‌خوینی گوند نوسیوییه‌تی، ئه‌و راستیه‌ به‌راشکاوی

(۱) المنذري، التكملة لوفيات النقلة، ۱۴۲/۳.

(۲) ده‌ریاره‌ی مجاهد الدین قایماز پروانه: أربيل في العهد الأتابكي، ص ۶۰-۶۵.

(۳) التأريخ الباهر، ص ۱۷۷، ۱۸۲-۱۸۴، الكامل، ۳۵۵/۹.

(۴) الكامل، ۶۱۸-۶۱۹/۹، الأعلاق الخطيرة، ۲۲۹-۲۴۳، ابن خلکان، وفیات الأعيان، ۲۰۸/۵.

روون ده‌بیت‌هوه که چۆن خاوه‌نداریتی گوند له مالباتی کۆپر، واتا له کۆره و خله- خدر و کۆره و موسه‌که‌وه- نه‌مانه کوردن- که‌وتۆته ده‌ست به‌نده‌ی تورکی له وێنه‌ی سنده‌مر و ته‌واشی یره‌نقشی زه‌ینی تۆکه‌ری زین الدین عه‌لی کوچه‌ک^(١).

٦٥- بلأوبوونه‌وه و نیشه‌ته‌جی‌بوونی تورکمان:

یه‌کیکی دی له نه‌نجامه‌کانی گرتنی کوردستان و له‌ناوبردنی قه‌واره‌ خۆجی‌هیه‌کان له لایه‌ن سه‌لجوقی‌یکانه‌وه، نه‌وه‌بوو که گه‌لێک هۆز و خیل و تیره و وچاگی تورکمان، له‌وانه‌ی له‌ خزمه‌ت سولتانه‌کان و گه‌وره‌ فه‌رمانده‌کان بوون و هه‌ر به‌ یاره‌ری نه‌وانیش به‌ جیهانی ئیسلامی دا بلأو بوونه‌وه، له‌ ده‌شت و کۆو و دێهاتی و کوردستان گیرسانه‌وه و زێد و نیشه‌تمانی هۆزه‌ کورده‌کانیان کرده‌ پاره‌ندی خۆیان، تا له‌ سه‌ده‌ی ٦/١٢ز دا وای لیهات گۆشه‌ و که‌لێن و ده‌شتو‌ده‌ر نه‌ما تورکمانی لی نه‌بیت و له‌ ژێر سایه‌ی شاهانی سه‌لجوقی و نه‌تابه‌گه‌کانیان و پشتیوانی و ئاسانکاری به‌رده‌وامیان، سه‌ردارانی تورکمان هه‌رده‌م گوشاریان ده‌خسته‌ سه‌ر دانیشه‌توانی ناوچه‌کانی بن ده‌سه‌لانیان و هه‌ریه‌که‌و بۆخۆی چه‌ند قه‌لا و ده‌قه‌ریکی له‌ میره‌ کورده‌کان زه‌وت کرد و قه‌واره‌یه‌کی سه‌ریازی بنیادنا و ته‌واو کۆنترۆلی ژۆریه‌ی قه‌لا و شوهرانی گه‌رمیان و شاره‌زور و هه‌ولێریان کرد، سولتانی سه‌لجوقی نه‌ک هه‌ر چاوی له‌م زێده‌گافیانه‌ ده‌پۆشی، به‌لکو پشتگیری ده‌کردن تا چ قه‌لا و باژێر هه‌یه‌ بیخه‌نه‌ ژێرریکی خۆیانه‌وه. شاعیر قه‌ترانی ته‌بریزی، له‌ چه‌ند قه‌صیده‌یه‌که‌دا گوزارشت له‌و سته‌م و ژۆرداریه‌ ده‌کات که‌ دوچاری خه‌لکی نازه‌ریجان هاتوو به‌ ده‌ست غه‌ززو تورکی سه‌لجوقی و سکالا له‌ ده‌ست به‌لا و ئافه‌تی تورکمان ده‌کات^(٢).

(١) "ونقلت من خطه - رحمه الله - أسماء المقطعين لبیت کور، أولهم خل بن أبي الحسن، ثم بعده أخوه مروان بن أبي الحسن، ثم بعده أخوه کر بن أبي الحسن، ثم بعده محمد بن لجیم بن موسك، ثم بعد أخوه أبو علي بن موسك ثم بنو جدّة، ثم الحاجب وسوان ثم ابن الأمير أبو الحسن ثم الأمير موسك ثم القاضي الرشيد، ثم محمد سرج، ثم الأمير ابن الأمير سندمر ثم الأمير فيرك، ثم الطواشي برنقش الزيني، والخطيب بها محمد بن إبراهيم بن الحسين بعد أبيه إبراهيم"، تاريخ أبريل، ٧٢/١.

(٢) كسروی، شهریاران گننام، ص ٢٣٠.

سالی ۴۵۷/ک/۱۰۶۵ از شه‌پژانکی تورک- تورکمان ملیان به ولاتی شیروانه‌وه نا و ده‌ستیان له که‌لوپ‌ل و ده‌وار و مالاتی ره‌وه‌ندانی کورد نه‌پاراست و وهک نوسه‌ری میژوی ده‌ریه‌ند ده‌لیت تالانیه‌کی ژوریان له (الصامت والناطق) کۆکرده‌وه^(۱).

تورکمان سه‌رچاوه‌ی ناآرامی و ناآوژی بوون له ناچه‌که و به‌یناوبه‌ین دانیش‌توانیان ناژارده‌دا و مال و سامانی خه‌لکیان ده‌کرده‌ نامانج و پیشیان به‌ ریواران و بازگانان ده‌گرت و ده‌یان رووتانده‌وه، کاربه‌ده‌ستانی خیلافه له ناست نه‌م سه‌رپیچی و ده‌ستدرژیانه، جارویار ده‌هاتنه ده‌نگ، سالی ۴۹۸/ک/۱۱۰۵ از نیلغازی کوری نرتوق به‌پرسی به‌غدا، به‌لکی کوری به‌هرامی برزازی نارده‌ سه‌ر تورکمانه‌کانی ولایه‌تی ریگای خوراسان- ناوچه‌کانی حلوان و خانه‌قین- و سه‌رکوتی کورن^(۲).

قهره‌بولی سهررداری تورکمانی سولغوری به‌ خیله‌که‌یه‌وه هاتبووه شاره‌زور و ده‌گه‌ل میر سورخابی کوری به‌درا له‌سه‌ر له‌وه‌رگا بوو به‌ شهر و هه‌رایان، سورخاب ریگای نه‌ده‌دا به‌پینه‌ ناو له‌وه‌رگانکی شاره‌زوره‌وه و ژماره‌یه‌کی لیکوشتن، نه‌ویش هاواری بۆ تورکمان برد و ده‌سته ده‌سته به‌هانایه‌وه چون و له‌ ده‌وری خرپونه‌وه و زیانکی کوشنده‌یان له سورخاب دا و نزیکه‌ی دوو هه‌زاریان (!) له لایه‌نگرانی کوشت و ناچاریان کرد به‌ بیست که‌سه‌وه هه‌لبیت بۆ نیو هه‌لمووت و کیوه‌کان، تورکمانی سولغوریش قه‌لای خوفتیده‌کان و ده‌ورویه‌ریان داگیر کرد و تا سالی ۴۹۵/ک/۱۱۰۲ از به‌ده‌ستیان مایه‌وه و ته‌نها باژیری شاره‌زور و داقوقیان بۆ هیشته‌وه^(۳).

قهره‌بولی و خیله‌که‌ی بۆ ماوه‌یه‌کی دریژ له کوردستان مانه‌وه، تا نه‌و راده‌یه‌ی ناوچه‌یه‌کی نیوان کویه و که‌رکوک و شاره‌زور به‌ ولایه‌تی قهره‌بولی یان ده‌ریه‌ندی قهره‌بولی ناوزه‌د کرا و تا سه‌ده‌ی ۸/ک/۱۴ از هر به‌و ناوه ده‌ناسرا، که‌ پیده‌چیت ده‌ریه‌ندی گۆمه‌سپان یان ده‌ریه‌ندی بازیان بیت^(۴).

(۱) فصول من تاریخ الباب، ص ۱۲.

(۲) الکامل، ۸/۴۸۰.

(۳) الکامل، ۸/۴۴۷-۴۴۸.

(۴) الراوندي، راحة الصدور، ص ۲۲۳، ۲۸۳، الحسيني، زبدة التواريخ، ص ۲۲۰، ۲۵۵، مسالك الأبصار،

۳/۲۶۲.

له لایهکی دیکهوه، قهرهبولی نیوانی دهگه ل میرانی میهرانی دا خووش و دوستانه بوو و تیکه لای و خزمایه تی کهوته نیوانیانوه و حهسنه - حوسنه خاتونی کچی دا به میر ئیبراهیمی میهرانی خاوهندی قه لای جه پراحیه و له وه دهچیت ئه م ژنه زوو - سالی ٤٩٨ ک/ ١١٠٥ ز - مردییت^(١)، چونکه ئیبراهیمی میردی تا ناوه پاستی سه دهی ٦ ک/ ١٢ ز مابوو و وهک پیشتر باسکرا، پیاویکی خوداناس و دیندار و موریدی شیخ عه دبی هه کاری بوو و له و ساله دا رابوو گلکویه کی له بان گوری حه سنه ی هاوژینی و مزگه وتیکی له موصل بنیادنا، دواتر خویشی ده نیو گلکوکه نیژرا و ناویان له سه رکه فریکی رهش هه لگولروه^(٢).

به مردنی سورخابی کورپی به در، دوا میری پایه داری عه ننازی له سالی ٥٠٠ ک/ ١١٠٧ ز، هیچ په رژیئیک نه ما پیش به تکان و تهوژی تورکمان بگریت له شاره زور و گه رمیان، له وانهش تورکمانی ئه یوانی.

ئه یوانی یان ئه یواقی هژیکی هه ره مه زنی تورکمانه و ناودارترینیانه له کوردستان، له نیوه ی یه که می سه ده ی ٦ ک/ ١٢ ز ده رکه وتن و له ناوچه گه لیکه بلاویونه وه، له سه لماس و ئورمییه وه تا قه صری شیرین و خانه قین و مه نده لی و پانتاییه کی فراوانیان پاوه ن کرد و چه ندین قه لا و دنیه اتیان له میره کورده کان ستاند و به ئاره زوی خویان و بیباکانه له دینه وهر و هه مه دانه وه تا حلوان و شاره زور ته راتیئیان ده کرد، ته نانه ت شویتنی نیشته جیبوونیان به ولاتی ئه یوانی (بلاد الأیوانیه) ناوده برا^(٣).

قه فجاقی کورپی ئه رسه لانتاشی سه رداری تورکمانی ئه یوانی، قه لای که رخینی - که رکوی کردبووه باره گای خوی و ژۆریه ی قه لا و شار و دنیه اته کانی شاره زور و گه رمیانی بو خیله که ی پوان کردبوو و قه واره یه کی پتهوی پیکه وه نابوو، تورکمان له هه موو کون و که له به ریکه وه هاتن و له دهوری کردبوونه وه و بوونه به نده و ملکه چی و له ئاخافتنی ده رناچوون و فه رمانه پوایانی

(١) یان ده بیئت سالی بنیادنانی گلکوک و مزگه وته که به دروستی نه خویندرابیته وه.

(٢) ده قی نوسینه که " هذا المسجد الذي عمره الأمير إبراهيم الجراحي و هذه التربة المجاورة له تربة حسنة خاتون بنت القرابلي رحمة الله عليها و على إبراهيم الجراحي... " سعيد الديوه جي، الموصل في العهد الأتابكي، ص ١٥٩ - ١٦٠، کاروان عبدالعزیز، الكرد المهرانية، ص ١٦٦ - ١٦٧.

(٣) مجهول، تأريخ دولة الأكراد، ص ٣٠٤.

دوره‌ری لئی ده‌سله‌مینوهه و ناویژان توخنی بگه‌ون، تا سالی ۵۳۴هـ/ ۱۱۳۹ز عمادالدین زهنگی بۆ جاری دووهم هه‌لی کوتایه سه‌ریان و سنوریککی بۆ دانان و سوپایه‌کی نارده سه‌ریان و قه‌فجاقیان شکاند و بلاوه‌یان به هیزه‌که‌ی کرد و یه‌ک یه‌ک قه‌لا و شوراکانیان لیسه‌ندن، ئه‌ویش وره‌ی به‌ردا و خۆی به‌ده‌سته‌وه‌دا^(۱).

پاشان زهنگی به شیوازیککی جیاواز سه‌ره‌ده‌ریی ده‌گه‌لا ئه‌م کیشه‌یه کرد و سیاسه‌تیککی وای پیاده‌کرد که هه‌م تا راده‌یه‌ک له‌کۆل خۆی کردنه‌وه و شاره‌زوری لۆ پاک کردنه‌وه و هه‌م به‌کاری هیتان بۆ شه‌ری خاچه‌لگران، ئه‌وه‌بوو ژماره‌یه‌کی زۆری لۆ گواسته‌نه‌وه و له‌ ولایه‌تی هه‌له‌ب نیشته‌جیی کردن و داوای لیکردن به‌ جه‌نگی جیهاد رابن، (ابن الاثیر) ئه‌م کاره‌ی به‌ به‌لگه‌ی زیره‌کی و دوربینیی زهنگی هیتاوه‌ته‌وه^(۲).

ئه‌م سیاسه‌ته‌ی زهنگی نه‌بووه مایه‌ی له‌به‌ی‌نبرنی هه‌ژمونی مالباتی قه‌فجاقی ئه‌یوانی، عز‌الدین حه‌سه‌نی کۆپه‌زای قه‌فجاق له‌ باپیری شه‌پانیتر بوو، شاره‌زور و گه‌رمیانی گرتوه‌وه و قه‌لا‌ی که‌رخینی کرده‌ باره‌گا و به‌ میری چیاکان ناوده‌برا و ره‌زامه‌ندیی خیلافه‌شی مسۆگه‌ر کرد و که‌رخینی به‌ نیقتاع وه‌رگرتوه‌وه و دالده‌ی توغولی سیه‌مه‌ی دوا شاهی سه‌لجوقیی دا و پشتیوانیی لیکرد و خوشکیکی خۆی پیدایا، به‌ هیوای ئه‌وه‌ی به‌ ناوی ئه‌وه‌وه‌ بییته شاهی راسته‌قینه‌ی سه‌لته‌نه‌تی سه‌لجوقی^(۳).

حسه‌نی ئه‌یوانی به‌رده‌وام چه‌ته‌یی ده‌کرد و ئازاوه‌ی ده‌نایه‌وه‌ و ریویاران و کاروانیانی تالان ده‌کرد، سالی ۵۸۵هـ/ ۱۱۸۹ز به‌ یاوه‌ریی توغولی سیه‌مه‌ و به‌ ده‌یان هه‌زار تورکمانه‌وه‌ روویان کرده‌ شتۆ و ئورمی و خوی و سه‌لماس و که‌وتنه‌ و ییزانکاری، تا ئه‌تابه‌گ قزل ئه‌رسه‌لانی ئیلدگزی لئیان هاته‌ده‌ست و گورزیککی کوشنده‌ی لیدان و گه‌لیکی لۆ کوشتن و په‌رته‌وازه‌ی کردن و ره‌شمال و ده‌وار و مه‌پ و مالاتی به‌ ده‌ستکه‌وت گرتن و پاشماوه‌یان کشانه‌وه‌ بۆ که‌رکوک^(۴).

(۱) الکامل، ۷۵۵/۸.

(۲) التاریخ الباهر، ص ۸۰، أبو شامة، الروضتين، ۱۸۵/۱.

(۳) ابن شداد، النوادر السلطانية، ص ۳۴۱، ابن الفوطي، مجمع الآداب، ۱/ ۱۵۴-۱۵۵.

(۴) راحة الصدور، ص ۳۵۶، ۳۶۲، زبدة التواريخ، ص ۲۹۶-۲۹۷، تاریخ دولة الأكراد، ص ۲۲۳.

مظفرالدین گوگبوری نه تابه‌گی هه‌ولێرش، له ئاست گێچه‌ل و لاساری تورکمانی نه‌یوانی بێده‌نگ نه‌بوو، ساڵی ٥٨٧ه‌/١١٩١ز بانگه‌یشتی حه‌سه‌نی نه‌یوانی کرده هه‌ولێر و ده‌ستگیری کرد، خه‌لیفه‌(الناصر لندین لله: ٥٧٥- ١١٧٩/١٢٢٠) ئه‌م ره‌فتاره‌ی به‌دل نه‌بوو، له نامه‌یه‌کی سکا‌لامیژدا بۆ سو‌لتان صلاح الدین په‌ستی و گازنده‌ی خۆی له ئاست هه‌لسوکه‌وتی گوگبوری ده‌ربهری و داوای لێکرد فرمان بدات میری نه‌یوانی ئازاد بکات و که‌رخینی پی‌داته‌وه، سو‌لتانیش له به‌رسفنامه‌یه‌کدا کاره‌ نابه‌جێیه‌کانی میری نه‌یوانی بۆ خه‌لیفه‌ روون کرده‌وه و په‌یمانی پێدا له گوگبوری ده‌خوازێت ده‌گه‌ل خۆی بیهێنێت بۆ شام تا له رێزی سوپای مو‌سلمانان رێک بخه‌یت و به‌شداری شه‌ری جیهاد بکات.^(١)

تورکمان ده‌ستی هه‌ولێرشیان به‌ ده‌ردی شاره‌زور و گه‌رمیان برد، کۆچه‌رانی تورکمان له میزگ و پاوه‌نده‌کان دا بلا‌ویونه‌وه و ره‌شمالیان هه‌لدا، تورکمانی بابه‌کری^(٢) جه‌ماعه‌تی میر بابه‌کری کۆپی میکائیل به‌ مه‌به‌ستی ده‌ستخستنی پاوه‌ند و له‌وه‌په‌گا، به‌ مه‌پ و مالا‌ته‌وه له ده‌شتاییه‌کانی ده‌ورویه‌ری هه‌ولێر هه‌واریان هه‌لدا، میری هه‌دبانیی خودانی هه‌ولێر پێشی لێگرتن و بلا‌وه‌ی پێکردن و تالانی کردن، پاشان تورکمان له دژه‌هێرشێکدا میری هه‌دبانیان به‌زاند و هه‌ولێریان گرت و بۆ ماوه‌ی سێ سالان(٥١٧-٥٢٠ه‌/١١٢٣-١١٢٦) حوکی شاره‌که‌یان کرد و برا‌زاییه‌کی بابه‌کر به‌ فه‌رمانپه‌وا دانرا^(٣)، له‌و ماوه‌یه‌دا سه‌تمکارانه هه‌لسوکه‌وتیان ده‌گه‌ل خه‌لکه‌که‌ی کرد و به‌ باج و مو‌لکانه‌ باریان گران کردن و ژماره‌یه‌کی زۆریان ناچار کرد هه‌لبه‌ین بۆ گوندی مناره‌- عیسا‌لالان و په‌نا بیه‌ن بۆ پیاوچاک عیسا‌ی کۆپی لال^(٤).

زین الدین عه‌لی کۆچه‌کی بابی گوگبوری به‌خۆی‌شی له‌ بنه‌رپه‌تدا سه‌رداری خه‌یله‌کی کۆچه‌ری تورکمان بوو، به‌ ده‌ستپه‌یه‌وه‌ند و نه‌سپ و ده‌وار و مه‌پ و مالا‌ته‌وه له‌ میزگوزاری نغا‌تووه‌وه

(١) النوادر السلطانية، ص ٣٣٢، ٣٤١-٣٤٢، الكامل، ٤٤٧/٩، الروضتين، ٣٨/٤.

(٢) پێشتر وا ده‌زانرا بابه‌کری کۆپی میکائیل کرده، هه‌رچه‌ند ناوی‌شی له‌ ناوی سه‌رانی تورکمان ناچێت که‌ وشه‌ و ده‌سته‌واژه‌ی تورکی بوون.

(٣) الكامل، ٦٥٢/٨، تاریخ ابن ابی الهیجاء، ص ٢١٨.

(٤) ابن المستوفی، تاریخ آریل، ٢٧٣/١.

کۆچی کرد و له خاکی ههولێر گهڕسایهوه^(۱). ههروهها به خوێندنهوهی ژياننامهی دوو شاعهری تورکهنهژادی ههولێری: حسام الدین حاجری(م: ۶۳۲/ک/۱۲۳۴) و نهحمهدی کورپی قرتایا(م: ۶۵۵/ک/۱۲۵۷)، دهردهکهوێت که تورکمان له دهشت و نیهاتهکانی ههولێریش بلاووبووینهوه، جبرائیلی باپیرهگهورهی حاجری گوندی جبریلئابادی ناوهدان کردوتهوه، قرتایاش گوندی رایاتی بهدهستهوه بووه له دهریهند، کهچی نهحمهدی کورپی یهرنقش(م: ۶۱۵/ک/۱۲۱۸) مولکدارێکی گهوره بوو له شنکار^(۲).

پهڕهچمی^(۳) ئهیوانی یهکه م رێبهری ناسراوی بنه ماله یهکی دیکه ی تورکمانی ئهیوانیه و له ناوه پاستی سه دهی ۱۲/ک/۱۲ له هه رێمی چیا سه ری هه لدا، داروده سه ته که ی وه ک سه رجه م تورکمانه کان، زێده گافی و سه رپێچیان ده کرد و گرفت و کێشه یان بۆ خیا لفه ی عه باسی و ئه تابه گییه ی زهنگی و ئه تابه گییه ی ئیلدگزی و میره کورده کان ده نایه وه، کار به وه گه هیش ت خیا لفه سا لی ۵۵۳/ه/۱۱۵۸ از (منکبرس المسترشدی) ی راسپارد سزایان بدات، ئه ویش چوه سه ریان و تێکی شکاندن و ژماره یه کی لی کوشتن و ژماره یه کی لی به دیل گرتن و که له سه ری کوژروه کان و دیله کانی برده وه به غدا^(۴).

گه به ندی تورکمانی په رچه می ئه یوانی گه هیش ته هه مه دان و دینه وه ر و له ویش که وتنه چه ته می و راوه رووت و نازاردانی گوندنشینان و کاروانیان، ئه تابه گی نازه ریجان ئیلدگز سا لی

(۱) القاشانی، تاریخ أولجایتو، ص ۱۱۰.

(۲) ابن الشعار، قلاند الجمان، ۲۴۲/۱، ۲۶۸، ۲۸۴/۵.

(۳) په رچه م له ده قه عه ره بیه کاند به (برجم) هاتوو و له هه ندیکه شیوێنراوه بۆ (ترجم)، کاشغهری(م: ۴۶۶/ک/۱۰۷۳) له کتیبی (دیوان لغات الترك) ده لێت په رچه م به زمانی تورکه غوزه کان پارچه یه که له ناو ریشم یان له کلکی چیلکی کێوی، جه نگاوه ران له کاتی جه نگدا ده یانێوشی، محمد عبدالوهاب قزوینی، دوفچوونێکی وردی ده رباره ی تورکمانی ئه یوانی و سلیمان شاهی کوری په رچه م نویسووه، بېروانه: تاریخ جهانگشای، ۴/۳-۴۵۳-۴۶۳.

(۴) الکامل، ۱۳۵/۹.

٥٦٨/ك/١١٧٢ از لیٲان هاته دهست و كهوته گیانیان و په رته وازهی كردن و تا نزك به غدا راوی نان^(١).

فخرالدین ئیبراهیمی كوپى په رچهم، سالی ٥٩٥/ك/١١٩٩ز به رهامندیی خیلافه كرا به میری ئه یوانی و چهند شاریكى بۆ دابردرا، دواى كوژرانى له سالی ٦٠٠/ك/١٢٠٤ز، به دهستی باتنییهك ، په رچهمی كوپى مه محمودی كوپى په رچهم كه ده بیته برزای، شوینی گرتوه، دواتر ریبه رایه تی توركمانی ئه یوانی كهوته دهست شهاب الدین سلیمانى كوپى په رچهم كه مه زنترین و ناسراوترین میری ئه یوانیه و به سلیمان شاه ده ناسرا، خیلافه خه لات و شیر و پۆشاكی میرایه تی و ده هه زار دیناری بۆ ترخان كرد، له ده مه هوه تا كوژرانى له نسكوی به غدا سالی ٦٥٦/ك/١٢٥٨ز میر و ریبه ری توركمانی ئه یوانی بوو^(٢).

گیچهل و هه ژموونی به ره بابی په رچهمی ئه یوانی، خلیفه و به رپرسانی به غداى هه راسان كردبوو و ده ستیان به سه ر زۆریه ی ناوچه كانی گه رمیان و شاره زور و حلوان دا گرتبوو و به خشیبویوانه كه سوكار و لایه نگرانیان، هه ر له ده رئه نجامی بالاده ستییان، ولاتی لیحف به ئیقتاع درابوو توغری ناصری كه خه زوری ئیبراهیمی كوپى په رچهم بوو و داقوق و تكریتیش ئیقتاعی سونقور (سنقر الطویل: م٥٩٦/ك/١٢٠٠ز) زاواى سلیمان شاهى ئه یوانی بوو^(٣).

له مهش زیاتر، ناوچه كانی بن دهستی ئه م بنه ماله توركمانه به ولاتی (بن برجم) ناوده برا^(٤)، كاتیکیش شار و ناوچه كانی رۆژئاواى هه ریمی چییا دابردنران و ولایه تی كوردستانیان لی پیکه یئرا، سلیمان شاهى ئه یوانی كرایه یه كه م والیبی ئه م ولایه ته نوپییه نهك كوردیک و باره گاكه شى قه لای وه هار- به هار بوو له باكوری هه مه دان^(٥) كه له ده مانه به هه مه دانى توركمان ناوده برا^(٦).

(١) الكامل، ٢٦٥/٩.

(٢) ابن الساعى، الجامع المختصر، ص١٣٠، ٢٦٤، ابن الفوطى، مجمع الآداب، ٥١٥/٢، الفسانى، المسجد المسبوك، ص٦٣٤.

(٣) رۆژنکیان وشه ی ده قوق له زارى (سنقر الطویل) ده رچوو و ده قوق به تورکی و اتا مریشك، خلیفه (الناصر) واتیگه هیشت داقوقی ده ویت و یه كسه ر بۆی دایرپی. مؤلف مجهول، كتاب الحوادث، ص٢٥٦-٢٥٧.

(٤) الكامل، ٦٣٦/٩.

(٥) قزوینی، نزهة القلوب، ص١٦٢.

هەر سلیمانشاھ و تورکمانی ئه‌یوانی بوون سالی ۱۲۴۲/ک/۱۲۴۴ز له‌گه‌ڵ میر خه‌لیلی کوپی به‌دری کورد خاوه‌ندی لوپستانی باکور به‌شه‌ر هاتن و کوشتیان^(۳).

تورکمانی ئه‌یوانی گه‌ه‌یشتنه‌ نازه‌ریجانیش و بو جاریکی دی دایان به‌سه‌ر شتو و ئورمیدا و داگیران کرد و ناو به‌ناو هه‌لده‌ستان به‌چه‌ته‌یی و ریپری و هه‌رپه‌شه‌کردن له‌ ریپواران و سه‌پاندنی باج و مولکانه به‌سه‌ر دانیشتواندا و تالانکردنی که‌لوپه‌ل و کالای بازرگانان، ته‌نا له‌ یه‌ک کاروانی بازرگانی دا بیست هه‌زار سه‌ر په‌زیان به‌تالان برد، جلال الدین منکه‌برتی له‌ لاساری و ده‌ستدریژی به‌رده‌وامیان جارست بوو و سالی ۱۲۲۳/ک/۱۲۲۶ز کوتوپر هه‌لی کوتایه‌ سه‌ریان و په‌رته‌وازه‌ی کردن و سه‌ر و سامانی تالان کردن^(۴).

قشیاو- قشتیاو خیلکی بیی تورکمانه و هاته ولاتی هه‌ولیز، سه‌رداریکیان به‌ ناوی شمس الدین صونج کومه‌لێک تورکمانی له‌خۆ کۆکردبووه‌وه و پشیوی ده‌نایه‌وه و بیترس ریگری و راوه‌پووتی ده‌کرد و سالی ۱۲۲۷/ک/۱۲۳۰ز ده‌ستدریژی کرده سه‌ر میر عز الدینی حه‌میدی به‌رپرسی قه‌لای سارو(؟)^(۵) و له‌پریکدا کوشتی^(۶) و قه‌لاکه‌ی داگیر کرد و هه‌نده تورکمانی شه‌رکه‌ر و چاونه‌ترسی ده‌گه‌ڵ بوو و قه‌لای ساروش هه‌ند قایم و سه‌خت بوو، مظفرالدین گوکبوری چه‌ندی کرد نه‌کاری له‌ چنگیان ده‌ری به‌ینیت و ناومیدانه‌ بو‌ی به‌جیه‌یشتن^(۷). ئه‌قشه‌ر هۆزێکی دیکه‌ی تورکمانه له‌ داقوق جیگیر بوون^(۸).

(۱) تاریخ اربیل، ۱۵۵/۵.

(۲) کتاب الحوادث، ص ۲۲۹-۲۳۰.

(۳) الکامل، ۷۶۳/۹-۷۶۴، تاریخ دولة الأکراد، ص ۳۶۴.

(۴) نازانریت ده‌که‌ویته‌ کوپنده‌روه‌ه و ده‌بیته‌ له‌ چیبیاکانی نیوان ئاکری و رواندوز بیته‌.

(۵) میر عز الدین محه‌مه‌دی حه‌میدی له‌ گه‌وره‌ میرانی هه‌ولیز و پیاوه‌ نزیکه‌کانی گۆگبوری بوو و تا سالی ۱۲۳۷/ک/۱۲۳۵ز هه‌ر مابوو، ئه‌وجا نازانین(ابن الاثیر) سه‌هوی کردوه‌وه و میری حه‌میدی نه‌کوژراوه‌ یان دوو میری حه‌میدی هاو ناسناو هه‌بوون.

(۶) الکامل، ۷۹۰/۹، ابن واصل، مفرج الکروب، ۳۰۹/۴.

(۷) تاریخ اربیل، ۱۶۱/۵.

تورکمانه‌کانی کوردستان زیاتر ره‌وه‌ند و پەز لە‌وه‌پێن بوون و بە مەمالات‌ه‌وه بە دووی پاوه‌ند و لە‌وه‌پ‌گادا دە‌گە‌پ‌ان و شان‌به‌شانی ره‌وه‌ندانی کورد، گەرمیان و کوێستانیان دە‌کرد^(۱) و دوندی کێ‌وه‌کان و هەرد و کەژە بە‌رزە‌کانیان کورد‌بو‌وه باره‌گای خۆیان و هەر گافیک ته‌نگاو بک‌رانایه به‌ره‌و باره‌گاکانیان هە‌ل‌ده‌کشانه‌وه و خۆیان حە‌شارده‌دا و هەر جی‌گایه‌کیان له‌کن پە‌سند و له‌بار بوایه بارگه و ره‌شمالیان تیا هە‌ل‌ده‌دا و ته‌نگیان به‌ ره‌وه‌ندانی کورد هە‌ل‌ده‌چنی، ئە‌وانیش پێشیان پێ‌ده‌گرتن و بۆ‌سه‌یان بۆ ده‌نانه‌وه، ئە‌م هە‌لومه‌رجە‌ش جاروبار گ‌رژێ و لی‌ک‌دانی لێ‌ده‌که‌وته‌وه و خوینی تێ‌دا ده‌پ‌رژا، هە‌ردوو لا به‌ چاوی دۆژمن له‌ به‌ک‌دیان ده‌پ‌وانی و روداویکی لاوه‌کی ده‌بووه هۆ‌کاری به‌ریابوونی شه‌پ‌کی گ‌شتگیر له‌ نی‌وانیاندا. له‌ ناکامی کێ‌شه‌یه‌که‌وه له‌ سالانی (۵۸۰-۵۸۱/ک/۱۱۸۴-۱۱۸۵ن)، شه‌پ و کوشتاریکی به‌ریالو له‌ نی‌وان کورد و تورکمان هە‌ل‌گیرسا و هە‌شت سال درێژه‌ی کێ‌شا و زۆ‌ربه‌ی ده‌قه‌ره‌کانی کوردستانی ته‌نیه‌وه له‌ نه‌صیبین و تورعابدینه‌وه تا موصل و له‌ شاره‌زوره‌وه تا زۆ‌زانه‌کانی خە‌لات و هە‌کاری و نازە‌ریجان و ژماره‌یه‌کی زۆ‌ر له‌ هە‌ردوو لا به‌ک‌وشت چوون، تا مجاهد‌الدین قایماز ئە‌تابه‌گی هە‌ولێ‌ر و موصل سه‌رانی هە‌ردوو لای گ‌ازکرده هە‌ولێ‌ر و پێ‌کی هێتانه‌وه^(۲).

سه‌رچاوه‌ سریانیه‌یه‌کان، زانیاری وردتر له‌ مباره‌یه‌وه ئاشک‌را ده‌که‌ن و کاره‌ساته‌که‌ رون‌تر ده‌خه‌نه‌پ‌وو^(۳) و ده‌گێ‌زنه‌وه که‌ تورکمان ده‌سته‌ده‌سته به‌ ده‌شت و کێ‌وه‌کاندا ده‌سوپانه‌وه و بی‌ به‌زه‌بیانه و به‌بی‌ هۆ، ژن و پیاو و گ‌ه‌وره و بچو‌کی کوردان و هەر که‌ سێ‌کی دیان بکه‌وتایه‌ته ده‌ست ده‌یان ک‌وشت و چ گوندی‌کیان توش به‌تایه‌ کاولیان ده‌کرد و زۆ‌ر گوندی کوردنشینیان

(۱) ئە‌م دیارده‌یه‌ تا سه‌رده‌می عوسمانیش هەر به‌رده‌وام بوو، پ‌روانه: روزنامه سفر سلطان مراد چهارم به‌ بیروان و تبریز، ترجمه‌ از ترکی عثمانی د. نصرالله صالحی، انتشارات طهوری (ته‌ران: ۱۳۹۰ه.ش)، ص ۱۴۵، اولیا جلیبی (ت: ۱۰۶۷ه/ ۱۶۵۷م)، رحله‌ اولیا جلیبی فی ک‌ردستان، الترجمة العربیة: رشید فن‌دی، مطبعة خانی (ده‌وک: ۲۰۰۸)، ص ۱۸۹-۱۹۰.

(۲) العماد الاصفهانی، البستان الجامع، ص ۴۲۲، ۴۲۵، ابن شداد، النوادر السلطانیة، ص ۱۴۶، الكامل، ۳۷۱/۹.

(۳) میژوونوسی نه‌ناسراوی خه‌لگی روها له‌ ژێ‌ر ناو‌نیشانی (ئه‌وه‌ نه‌گی و تورکمان له‌ دژی کوردان به‌ریایان کرد) له‌ مه‌ر ئە‌م رووداوه‌ داوه، تأریخ الرهاوی المجهول، ص ۲۲۵.

کوئیر کرده‌وه و چیبابه‌ده‌ریان کردن، کوردان نه‌ده‌ویران به ئاشکرا خۆیان ده‌ریخن و مالّ و مندالّ و سامان و مالاتیان له گونده مه‌سیحیه‌کان شاردیووه، ئەمجا تورکمان که‌وتنه گیان ئەو گونده مه‌سیحیانه‌ی وا دالده‌ی کوردانیان دابوو و مالّ و که‌لوپه‌لیان بۆ هه‌لگرتبوون و ئەوانه‌ی ده‌ریاز بوون له شاره‌کان گیرسانه‌وه^(۱).

پێده‌چێت په‌ره‌سه‌ندنه‌ی گێچهلّ و زۆرداری تورکمان له کوردستان به شیوه‌یه‌که له شیوه‌کان له ده‌رکه‌وتنه‌ی صلاح‌الدینی ئەیوبی و دێژیوونه‌وه‌ی سنوری ده‌وله‌ته‌که‌ی بۆ موصلّ و کوردستان سه‌رچاوه‌ی گرتبێت، رۆژه‌لاتناس هاملتون گیب(۱۸۹۵-۱۹۷۱) له‌مباریه‌وه ده‌لێت:

"صلاح‌الدین تورک نه‌بوو کورد بوو، له ده‌می‌کدا تورکه‌کان کینیان له هه‌موو نه‌ته‌وه موسلمانه‌کانی دی ده‌بووه‌وه و به‌که‌میان ده‌زانین، به هۆی ئەو هه‌ستکردن به لوتبه‌ری و له‌خۆباییبوونه‌ی که دابونه‌ریته سه‌ریازییه‌کانیان له ناخیاندا چاندبووی و به‌هۆی پاوه‌ندکردنی ده‌سه‌لاتیش له رۆژه‌لاتی ئیسلامی له لایه‌ن میره‌کانیانه‌وه، ئەوا به چاویکی پر له که‌رب و سوکایه‌تی‌وه ده‌یان‌روانیه ده‌رهاوسێیه کورده‌کانیان"^(۲).

ئهم بۆچوونه‌ی گیب له جیگای خۆیه‌تی، ئەوه‌تانی میژوونوسیکی خه‌لکی روها ده‌گێرێته‌وه که تورکمانه‌کان بۆ ئەوه‌ی چۆک به کورده‌کان دابه‌ن و وره‌یان بره‌خێنن ده‌نگوی ئەوه‌یان به گوێیاندا ده‌دا که گوايه سولتان صلاح‌الدین مردووه^(۳). له‌و رۆژه‌وه تورکمان به یه‌کجاری له کوردستان نیشه‌جی بوون و تا ده‌هات رۆژه‌یان زیادی ده‌کرد.

(۱) تاریخ میخائیل السریانی، ۳/۳۶۷-۳۶۸، تاریخ الرهاوی، ص ۲۲۵.

(۲) صلاح‌الدین الأیوبی، ص ۱۹۰.

(۳) تاریخ الرهاوی، ص ۲۲۵.

۱۶. بوژانه‌وه‌ی خیلافه‌ی عه‌باسی:

له ناوه‌پاستی سه‌ده‌ی شه‌شهمی کۆچی/دوازده‌ههمی زاینیه‌وه، ده‌وله‌تی سه‌لجوقی تا ده‌هات لاواز و بیده‌سه‌لات ده‌بوو و کیشه و مملانیی ناوخۆیی پتر ته‌شه‌نه‌ی کرد و ته‌واو جه‌سته‌ی ده‌وله‌تی داته‌پاند و وزه‌ی له‌به‌ر به‌ی، به‌ مردنی سولتان مه‌سعود (۵۲۵- ۵۴۷ه‌ک/۱۱۳۱-۱۱۵۲ن) دوا سولتانی به‌هیزو ده‌سه‌ترۆیشتوو"شادمانیی بنه‌ماله‌ی سه‌لجوقی نه‌ما" و که‌سیکی شیایوی وا هه‌لنه‌که‌وت جیگای بگریته‌وه^(۱).

نابووتبوونی ده‌وله‌تی سه‌لجوقی، هاو‌ده‌م بوو ده‌گه‌ل زیندوو‌بوونه‌وه و که‌شه‌کردنه‌وه‌ی خیلافه‌ی عه‌باسی، نه‌وه‌بوو پۆستی خیلافه به‌ره‌به‌ره گورپوتینی به‌به‌ردا هاته‌وه و خه‌لیفه (المقتدی: ۵۳۰-۵۵۵ه‌ک/۱۱۳۵-۱۱۶۰ن) به‌یه‌کجاری خۆی له ژێر فشار و چه‌پۆکی سه‌لجوقییه‌کان ده‌ره‌یتنا و تا راده‌یه‌ک شکۆ و بالاده‌ستیی بۆ به‌غدا گه‌پانده‌وه و چه‌ند سه‌رکه‌وتنیکیی تۆمارکرد^(۲)، بۆیه به‌پیشه‌نگی قوناعی بوژاندنه‌وه‌ی خیلافه هه‌رچه‌نده گۆششی بوژاندنه‌وه‌ی خیلافه بۆ ماوه‌یه‌ک په‌کخرا و خه‌لیفه تا راده‌یه‌ک سه‌نگ و پێگای خۆی له‌ده‌سه‌تدایه‌وه، به‌لام نه‌م ره‌وشه نه‌وه‌نده‌ی نه‌خایاند و بۆ جارێکی دی سه‌روه‌ری و شکۆمه‌ندی بۆ خیلافه گه‌پایه‌وه و له سه‌رده‌ستی خه‌لیفه (الناصر) رابوونه‌وه‌یه‌کی به‌رچاوی به‌خۆیه‌وه دیت، که به‌کۆده‌نگیی میژوونوسان خودان که‌سایه‌تیه‌کی به‌هیز و لێهاتوتترین خه‌لیفه بوو له ده‌ورانی کۆتایی خیلافه‌دا، له سه‌رده‌می نه‌ودا ده‌وله‌تی سه‌لجوقی به‌یه‌کجاری له‌ناو چوو^(۳).

نه‌وه‌ی لێره گرنکه و په‌یوه‌ندیی راسته‌وخۆی به‌ دیرۆکی کورده‌وه هه‌یه، نه‌وه‌یه که ناوچه‌گه‌لیکی کوردستان که‌وتنه‌وه ژێر ده‌سه‌لانی ناوه‌ندیی به‌غدا و له لایه‌ن مه‌ملوکه تورکه‌کان و سه‌رانی تورکمانی نه‌یوانی یه‌وه به‌پێوه ده‌به‌ران یان به‌نیقتاع ده‌به‌خشرانه

(۱) ابن الأثیر، الكامل، ۷۴/۹.

(۲) ابن الطقطقی، الفخری، ص ۲۹۷.

(۳) بدري محمد فهد، تاریخ العراق في العصر العباسي الأخير، ص ۱۵۳.

(۴) ابن دحیة، النبراس، ص ۱۵۶، الفخری، ص ۳۰۸.

که سانی سر به خیلان، نه خاسمه ده‌هه‌ره‌کانی لوپستان و شاره‌زور و داقوق و ده‌به‌ندی حلوان که هاوسنوری عیراق بوون^(۱)، نه‌وه‌بوو خیلانف جه‌مجاهد الدین نه‌یازی کوپی عه‌بدولای ناصری به والیی شاره‌زور دانا^(۲) و محمه‌دی کوپی سونقور (م: ۶۴۴ک / ۱۲۴۶ن) که ده‌به‌یته خوشکه‌زای سلیمان‌شاهی نه‌یوانی له جیگای باوکی (سنقر الطویل) به والی (مقطع)ی داقوق جیگیر کرا^(۳) و دواتر به فرمانی خلیفه (المستنصر: ۶۲۲- ۶۴۰ک/ ۱۲۲۵-۱۲۴۲ن) کردرا به والیی به‌شیکیی شاره‌زوریش و زه‌ویوزاریکی فراوانی بو دابین کرا که داهاتی سالانه‌ی سه‌ده‌زار دینار بوو^(۴) و به‌پژوه‌بردنی به‌شی گه‌پژنراوه‌ی چیبیاکان به‌خشرا به میر مبارز الدین ئیبراهیمی کوپی یه‌حیای عیراقی (؟) که باره‌گای له ماهسه‌بتان-ماسبدان بوو و موچه‌ی سالانه‌ی هزار دینار بوو^(۵)، هر له‌م سه‌رده‌مه‌دا کوردیک قه‌لای ماهکی له دست نامۆزایه‌کی ده‌ره‌ینا و دروشمی خیلانفیه به‌رز کرده‌وه و له به‌غداوه‌ خه‌لات و ته‌شرفیی بو ره‌وانه کرا^(۶).

هاوکات سه‌ردار و کوخادای و سه‌رۆک هۆزه‌کانی کوردستانیش له ناوچه‌کانی خۆیاندا، پله‌وپایه‌ی له‌شکری و گارگیچی ره‌هایان ده‌سته‌به‌ر کرد و ریزیان له خیلانفیه ده‌گرت و دانیان دنا به سه‌روه‌ری و پایه‌بلندی خلیفه‌ی عه‌باسی و خوتبه‌یان به ناویه‌وه ده‌خوینده‌وه و شانازییان به‌وه‌وه ده‌کرد که نه‌ویش لای خۆیه‌وه ره‌زانه‌ندی ده‌رپرپوه له سه‌ره‌وایی ده‌سه‌لاتی خۆجی‌هیبیان، نه‌م په‌یوه‌ندی ده‌ستانه‌یه تا هیرشه‌کانی مه‌غول

(۱) پروانه: مؤلف مجهول، کتاب الحوادث، ص ۶۸، ۱۹۷، قزوینی، تاریخ گزیده، ص ۵۵۲، شرفنامه، ص ۱۴۲-۱۴۴.

(۲) ابن الفوطی، مجمع الآداب، ۳۵۹/۴. شاره‌زور ولاتیکی پانوپۆ بوو، به‌شیکیی به دست گوگیوری و زه‌نگیه‌کانه‌وه مابوو.

(۳) ابن الساعی، الجامع المختصر، ص ۱۳، ۲۸-۲۹، کتاب الحوادث، ص ۲۵۶-۲۵۷.

(۴) مجمع الآداب، ۳/ ۲۸۳-۲۸۴.

(۵) مجمع الآداب، ۴/ ۳۲۲.

(۶) ابن شاهنشاه، مضمار الحقائق، ص ۹۰-۹۱، الذهبی، تاریخ الإسلام، ۴۰/ ۴۶.

و داگیرکردنی به‌غدا برده‌وام بوو، هرچهند خیلافه توشی گه‌لیک مه‌ترسی و نه‌هامه‌تی هات و دوا‌ی مردنی خلیفه(الناصر) شکوی جارانی نه‌ما.

۲.۶. مظفرالدین گوکبوری میری هه‌ولیر(۵۸۶_۶۳۰ک/۱۱۹۰_۱۲۳۳ز):

مظفرالدین گوکبوری کوپه گه‌وره‌ی زین الدین علی کوچکه و دوا‌ی مردنی باوکی سالی ۵۶۳ک/۱۱۶۸ز شوینی گرت‌ه‌وه له حوکم و ریقه‌بردنی هه‌ولیر، وه‌لی دوا‌ی دوو سئ سالیک، له لایه‌ن ئە‌تابه‌گ مجاهد الدین قایمازه‌وه دورخایه‌وه و ناچارکرا شار جیبه‌یلینت و زین الدین یوسفی برا بچوکی به میری هه‌ولیر دانرا که تهنه‌ها به ناو میر بوو، ده‌نا ئە‌تابه‌گ قایماز به خۆی به‌رپرس و فه‌رمانره‌وا بوو^(۱).

زین الدین یوسف له کاتیکدا سالی ۵۸۶ک/۱۱۹۰ز به له‌شکری هه‌ولیره‌وه به مه‌به‌ستی جیهاد له خزمه‌ت سولتان صلاح الدین بوو، له ناصیره^(۲) نه‌خۆش کهوت و مرد، ده‌نگزی ئە‌وه‌ش هه‌بوو گوکبوری ژه‌هرخواردی کردوه^(۳).

گوکبوری بی گویدان به‌م روداوه، داوا‌ی له سولتانی ئە‌یوبی کرد چه‌پان و روهای لیوهر بگریته‌وه و له‌بریان هه‌ولیری بداتی، ئە‌ویش بۆ ریگرتن له ده‌ستیوهردانی مجاهد الدین قایماز و فراوانخوایی ئە‌تابه‌گییه‌ی موصل و پته‌وکردنی پتگای هه‌ولیر، داواکه‌ی په‌سه‌ند کرد و وی‌پای هه‌ولیر، شاره‌زور و پشده‌ر و خوفتیان و ده‌ریه‌ندی قه‌ره‌بولی و ولاتی قه‌فجاق-که‌رکوک و کۆیه‌شی بۆ دابری^(۴).

ئهم شوینانه، له لایه‌ن جیگران و نوینه‌رانی گوکبوریه‌وه که پتر له میره کورده‌کان و تۆکه‌ره تورکه‌کان پتکده‌هاتن به‌رپوه ده‌برا، تۆکه‌ریکی به‌ناوی قرتایی کوپی عه‌بدولا

(۱) محسن محمد حسین، أربیل فی العهد الأتابکی، ص ۶۸.

(۲) الناصرة: گوندیک بوو ده‌که‌وته نیوان ته‌به‌رییه و حه‌یفاهه و نیستاش باژپریکه له نیسرائیل و به ۱۰۵کم ده‌که‌ویته باکوری قودسه‌وه.

(۳) بپوانه: أربیل فی العهد الأتابکی، ص ۷۹-۸۵.

(۴) الکامل، ۴۴۷/۹، ابن شداد، النوادر السلطانية، ص ۲۵۱، مجمع الآداب، ۲۹۱/۵.

جیگری بوو له دهر به ندى گوره و رايات و جیگریکی له که رخینى - که رکوک به (الشجاع) ناوی هاتوو^(۱).

گوکبوری زیاتر له چل سالّ حوکمی ولاتی هولیری کرد و به پیچه وانه ی نه تابه که تورکنه ژاده کانی دیوه، رۆلی هه ره مه زنی گپرا له پیشخستنی هه مه لایه نه ی هولیر و برديه ریزی باژیره زیندوو و ئاوه دانه کانی جیهانی ئیسلامیه وه، میژوونوسان به دریزی له سه ر ژیان و سه ربورده ی راوه ستاون و کاره خیرخوازی و خزمه تگوزاریه کانی یان خستۆته روو^(۲).

نیوانی گوکبوری و نه تابه گییه ی زهنگی زۆریه ی دهم نه وه نده خوښ نه بوو، نه وان هه ولیریان به مولگی رهوای خویمان و به پارچه یه که له نه تابه گییه ی موصلّ ده زانی و به و چاوه له گوکبوری یان ده پوانی که حاکمیکی بیانیه و نوینهر و ده مپاستی نه یوبییه کانه به سه ره هولیره وه و بۆ دژایه تی نه وان قوت کراوه ته وه، (ابن الاثیر) راست و ره وان ده لیت: "گوکبوری گرییه که بوو له که رووی بنه ماله ی نه تابه گی، هه رچه ندیان ده کرد بۆیان قووت نادرا"^(۳).

عزالدين مه سعودی کوپی نه رسه لانشاهی زهنگی سالی ۶۱۵/ک/۱۲۱۸ از مرد و نورالدین نه رسه لانشاهی کوپی که میردمندالیکي ده سالان بوو به شوینگره وه ی ده ستنیشان کرا، به مهش کاروبار و ده سه لاته کان به یه کجاری که وته ده ست (بدر الدین لؤلؤ: ۶۱۵- ۶۵۷/ک/۱۲۱۸-۱۲۵۹) که که سه یه تییه کی زیره ک و زۆزان بوو، عماد الدین زهنگی خاوه ندى ئاکری و قه لای شوش خو ی به شایسته ی جیگرته وه ی مه سعودی برای ده زانی و ههستی به به دنیا یی (بدرالدین لؤلؤ) کرد و دلنیا بوو له وه ی به ته مایه پیگای خو ی له موصلّ بچه سپینیت و نه مان په راویز بخات، نه وه بوو نا په زایی خو ی ده رپری و دهستی گرت به سه ر ئامیدی و قه لا کانی هه کاری و زۆزان و کواشی، گوکبوری

(۱) ابن الشعار، قلاند الجمان، ۱/۲۶۸، ۴/۳۰۲.

(۲) بپوانه: سبط ابن الجوزي، مرآة الزمان، ص ۷۷۸-۷۷۹، أربيل في العهد الأتابكي، ص ۱۸۷-۲۰۶.

(۳) "وبقي غصة في حلق البيت الأتابكي لا يقدرّون على إساغتها"، الكامل، ۹/۴۴۸، مجمع الآداب،

۲۹۱/۵.

خه زوریشی پشتیوانی ئەم ههنگاوهیی کرد، که چی پاش که متر له سی سال جیگرانی قه لاگانی ههکاری و زۆزان که له تۆکه رانی تورک بوون، له دژی ساکاری سیاسی زهنگی چوونه پال (بدرالدین لؤلؤ) و قه لاگانیان به دهسته وه دا، دواى سالانتيك (بدرالدین لؤلؤ) گه مارۆیه کی درێژخایه نی خسته سه ر قه لای شوش^(۱)، گه مارۆدراوانیش که دیتیان فریاده سیان نیه و کهس ئاماده نیه رزگاریان بکات، ناچار به رێککه وتن قه لاگه یان راده ست کرد و سالی ۱۲۲۲/ک/۱۲۲۵ز ئامیدی و هروریش گیرانه وه^(۲).

عماد الدین زهنگیش سه رگه ردان و مایه پوچ گه پرایه وه هه ولێز و بیوچان له هه ولای ئەوه دا بوو میراتی باب و باپیرانی وه ریگریتته وه، گوکبورییش دلنه وایی کرد و به دابیرنی شاره زور قه ره بووی کرده وه^(۳). کاتیکیش جلال الدین منکه به رتی سالی ۱۲۲۲/ک/۱۲۲۵ز هاته ناوچه که و له میژگه کانی شاره زور بارگه ی خست، زهنگی خۆی گه یاندی و تکای لیکرد موصلی بۆ بستینیتته وه، لێره دا ده رده که ویت که شاره زور له م ساله وه یان که میک پیشتریش به خشراوه به زهنگی و تا مردنی له سالی ۱۲۳۰/ک/۱۲۳۳ز به ده ستیه وه بووه و پاشان بۆ نور الدین ئه رسه لانشاهی کوپی به میرات مایه وه که به خودانی شاره زور ناوده برا^(۴)، ئەوه ش بلێین که (ابن الساعی: م ۶۷۴/ک/۱۲۷۵ن) کتیبی (المعلم الأتابکي) بۆ ئەم ئه رسه لانشاهه داناوه^(۵).

(۱) شاعیر (عباس بن أبي الفتح الخليلي) له شیعریکدا، ئاماژه ی به گه مارۆی شوش داوه:

إذا شوش لم تؤخذ بسيف وأهلها يظنون أن يأتي العلوج ويسلموا
ابن المستوفي، تاریخ آریل، ۵/۴۰۸.

(۲) الكامل، ۹/۶۶۳، ۷۲۰، ۷۴۹، ابوشامة، الذیل علی الروضتين، ۵/۱۷۲.

(۳) ابن خلکان، وفيات الأعيان، ۵/۲۰۸.

(۴) ابن نظيف الصموي، التاریخ المنصوري، ص ۸۹، وفيات الأعيان، ۵/۲۰۸، مؤلف مجهول، كتاب الحوادث، ص ۱۳۹، ۱۹۴، آرییل فی العهد الأتابکي، ص ۱۲۳-۱۲۴.

(۵) معجم الآداب، ۳/۳۲۱، الصفدي، الوافي بالوفيات (بیروت: ۲۰۰۰)، ۱/۵۹، ۲/۱۵۹، ئەم کتیبه هیه هه والێکی نیه و له ناو چووه.

وهك پيشتر باسكرا، سه‌ربارى هه‌ولپى باره‌گا و ناوه‌ند و شاره‌زور، ناوچه‌كانى كه‌ركوك و شنق و خوفتييان-هاوديان و رايات و هه‌رير و خوفتيده‌كان و ئاكرى و رانيه و پشده‌ر به‌ده‌ست گوگبوريه‌وه بوون و له ژيتر ساباتي شاهه‌كاني ئه‌يوبى، حوكمى ئه‌م به‌شهى كوردستاني ده‌گيژا و هه‌ر له تافى لاييه‌وه باورپيكرಾಯ سولتان صلاح الدين بوو و سولتاني ئه‌يوبى، ره‌بيعه خاتون(م: ٦٤٣ك/ ١٢٤٥ز)ى خوشكى پيدا‌بوو، ميرانى كورديش له هه‌زه‌كاني سووراني و گه‌لالى و حه‌ميدى و مه‌روانى و هه‌دبانى له خزمه‌تى بوون.

له مانه‌ش گرنگتر، گوگبوري ماوه‌يه‌ك به‌ته‌ما بوو، ياخود وا خوى ده‌رده‌خست كه ئوميد‌ه‌واره پاش مردنى هه‌ولپىر بسپي‌درديت به ئه‌ندامىكى مالباتى ئه‌يوبى و له چوارچيويه‌ى دۆستايه‌تى و هاوپه‌يمانيه‌ى ده‌گه‌ل(الملك المعظم) عيسا(م: ٦٢٤ك / ١٢٢٧ز) ى ميري ديمشق، داواى لي‌كرد داودى كورپى ره‌وانه‌ى هه‌ولپىر بكات، داود كه به(الملك الناصر: م ٦٥٥ك/ ١٢٥٧ز) ناسرا، سالى ٦٢٢ك/ ١٢٢٥ز گه‌هيشته هه‌ولپىر و گوگبوري به گه‌رمى پيشوازي و ميوانداريي كرد و موچه‌يه‌كى باشى بۆ ته‌رخان كرد تا له نزيكى بيت و به‌خوى چاودپىري و په‌روه‌رده‌ى بكات و داوى مردنى ببىته ميرا‌تگري مه‌مله‌كه‌ته‌كه‌ى و پشده‌ر و رانيه‌شى^(١) بۆ كرده‌ ديارى^(٢).

ميري ئه‌يوبى له و جۆره كه‌سايه‌تيانه نه‌بوو بشي‌ت ئه‌ركيكي وا قورس له ئه‌ستق بگري‌ت و دلئى به هه‌ولپىر و ئيقتا‌عه‌كاني ئاكرايه‌وه و هزرى كه‌يف و خو‌شيبى ديمه‌شقى ده‌كرد، بۆيه پاش دوو سالىك ئارامى له‌به‌ر بپا و گه‌رايه‌وه ديمه‌شق^(٣).

(١) پشده‌ر و رانيه، وازنم كه‌س نه‌يده‌زاني كه هه‌ردوو په‌يشى رانيه و پشده‌ر هه‌نده ديري‌ن بن و له سه‌ده‌كاني ناوه‌راسته‌وه ناوى هه‌مان ئه‌و دوو شوپنه بن، به ئاگاداري ئيمه، رانيه ته‌نها له م هه‌واله‌دا ناوى هاتووه و پشده‌ر له دووى هه‌والئى دى ناوى براوه.

(٢) لام وايه گوندى دوا‌دببهي پشده‌ر و به‌سه‌ره‌اتى فه‌رخ و ستي، په‌يوه‌ندييان به‌م مير داود ناوه‌ى ئه‌يوبيه‌وه هه‌يه.

(٣) مجهول، تاريخ دولة الأكراد، ص ٣٥٢-٣٥٣، ٥٢٩.

۳-۶. خیلافه‌ی عه‌باسی و گرتنه‌وه‌ی هه‌ولێر و شاره‌زور:

گوکبوری له دوا ساله‌کانی ته‌مه‌نیدا و پاش بی‌ ئومێدبوونی له ئه‌یوبیه‌کان، پتر خۆی له خیلافه‌ی عه‌باسی نزیک‌خسته‌وه، له ده‌ستپێکی سالی ۶۲۸ک/ ۱۲۳۰ز به‌ده‌م داخوازی خیلافه‌وه چوو و به‌ یاوه‌ریی دوو نوێنه‌ری خه‌لیفه‌ (المستنصر) و میر عز‌الدین محه‌مه‌دی کوپری به‌دری حه‌میدی گه‌هیشه‌ به‌غدا و به‌شێوه‌یه‌کی فه‌رمی و له ئاستێکی به‌رزدا پێشوازی لیکرا و که‌ژاوه‌ی بۆ سازدرا و بۆ ماوه‌ی بیست رۆژیک له پایته‌خت مایه‌وه، له‌م سه‌ردانه‌یدا به‌لێنی به‌ خه‌لیفه‌ دا که پاش مردنی، هه‌ولێر و هه‌موو مه‌مله‌که‌ ته‌که‌ی راده‌ستی ئه‌و بکریت، پاشان به‌ یاوه‌ریی هه‌ردوو نوێنه‌ره‌که‌ گه‌رایه‌وه هه‌ولێر و یه‌کسه‌ر خوتبه‌ی بۆ ئه‌یوبیه‌کان راگرت و ته‌نها بۆ خه‌لیفه‌ی ده‌خوێنده‌وه و سه‌رکرده‌ و میرانی هه‌ولێریشی سوێنددا که په‌یمان‌که‌ی ببه‌نه‌سه‌ر و گوێپایه‌لی خه‌لیفه‌ ببن^(۱).

گوکبوری وه‌ک هاوده‌میکی ده‌لێت، تا له ژياندا بوو، گه‌مه‌ی به‌ خه‌لیفه‌کانی عه‌باسی ده‌کرد و به‌نیاز بوو هه‌ولێر بداته‌ کوپانی (الملك العادل)ی ئه‌یوبی و هه‌ندیک جاریش ده‌یویست بیداته‌ خه‌لیفه‌، و اتا گالته‌ی به‌ هه‌مووان ده‌کرد^(۲)، تا رۆژی (۱۷)ی ره‌مه‌زانی سالی ۶۳۰ک/ ۲۷-۶-۱۲۳۳ز مرد، خه‌لیفه‌ی عه‌باسییش ده‌موده‌ست ژماره‌یه‌ک سه‌رکرده‌ی سه‌ربازیی تورکی ره‌وانه‌ی هه‌ولێر کرد بۆ ئه‌وه‌ی به‌کرده‌وه کاروباری هه‌ولێر وه‌ریگرن، که‌چی رووبه‌په‌روی به‌رگرییه‌کی توندی چاوه‌پوان نه‌کراو بوونه‌وه، میران و کاربه‌ده‌ستانی هه‌ولێر هاو‌پا و هاوده‌نگ نه‌بوون له‌سه‌ر جێبه‌جێکردنی وه‌صیه‌ته‌که‌، به‌لکه‌ بۆچوون و هه‌لوێستی جیاوازیان هه‌بوو:

- میر عز‌الدین محه‌مه‌دی حه‌میدی وای به‌باش ده‌زانی هه‌ولێر راده‌ستی (الملك الكامل) محه‌مه‌دی میری مصر (۶۱۵-۶۳۵ک/ ۱۲۱۸-۱۲۳۷ز) بکریت که ئه‌و ده‌مانه‌ هاتبووه ئامه‌د.

- کوپانی میر به‌اء‌الدین عه‌لی و ژماره‌یه‌ک به‌نده‌ی تورکی ده‌یانویست بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ بانگه‌ێشتی (الملك الأشرف) موسای ئه‌یوبی (۶۱۵-۶۳۵ک/ ۱۲۱۸-۱۲۳۷ز) بکریت.

(۱) سبط ابن الجوزي، مرآة الزمان، ص ۷۷۷، مؤلف مجهول، كتاب الحوادث، ص ۳۹-۴۲.

(۲) تاریخ الرهاوي، ص ۲۶۹.

- کهچی میر فتح الدین حهسه نی کوپی کوپ ناسراو به (ابن کرّی) هه واداری خیلافه، له کهلّ نه وه بوو له شکری به غذا بگاته هه ولیتر و شاره که بگریته.

نه یوبییه کان که هه ولیتریان به پارچه یه که له قهله مپه وی خویان ده زانی و دوستی کی دیرین و زاویه کیان به پپوهی ده برد، نه م پپشهاته یان به هه ند وهرگرت و به دهنگه وه هاتن، نه وه بوو (الملك الكامل) هر زوو نجم الدین نه یوبی کوپی ره وانه کرد و گه هیشته که ناری زئی مه زن، هاوکات (الملك الأشرف) موساش له شنکاره وه ئیسماعیلی برای نارد، کهچی به دهم ریگاوه به ره و هه ولیتر له نئیوان هه ردوو لا تیکه له چون به رپابوو، تا (بدرالدین لؤلؤ) له موصله وه نیرده ی خویی بو ناردن و ناویژی کردن و ناشتی کردنه وه و قه ناعه تی پیکردن ده سته برداری چونه سهر هه ولیتر ببن، نه و نه م کاره ی له بهر خۆشویستنی نه یوبییان نه کرد، بگره وه که میژوونوسی که ده لئیت له وه وه سه رچاوه ی گرتبوو که هه رگیز خۆشیی به چاره ی مالباتی نه یوبی نه ده هات و نه ی ده خواست ببنه ده هاوسی و ده ترسا موصلیش بگرن^(۱).

نه تا به گی موصل به م کاره ی، خزمه تی کی زوری خیلافه ی کرد و به ساناه ی و به بی شه پ و کوشتار دوو هیزی نه یوبی له کؤلّ کرده وه، له شکری عه باسییش گه ماروی هه ولیتریان داو میر فتح الدین حهسه نی کوپی کوپ (ابن کرّی) ری بی خۆشکردن و به ته ما بوو بی به رگری قه لای هه ولیتریان راده ست بکات، کهچی میر عزالدین شییری کوپی که ک^(۲) کاتیک به م هه لومه رجه ی زانی، بو شه وه که ی خوی گه یانده هه ولیتر و کوتوپر هه لمه تی برده سهر له شکری خیلافه و هاواری ده کرد (الأشرف یا منصور)، به مه ش ترس و له رزی خسته دلپانه وه و وایانزانی له شکری نه یوبی په لاماری داون و په رت و بلاوه یان لی کرد و نه ویش چوو ه ناو قه لاه^(۳)، خه لکی شاریش که حه زیان ده کرد شاه ی نه یوبی نه که توکهر و کۆیله تورکه کان، کاروباری شاره که یان بگریته ده ست، ده روزه کانی باژیرپان

(۱) مؤلف مجهول، تاریخ دولة الأکراد، ص ۳۹۹.

(۲) ناوی به (عزالدین شهري بن کذک (؟)) هاتوه و پیم وایه ناوی دروستی عزالدین شییری کوپی که که و له میرانی سه هرائی- سؤرائی بووه.

(۳) تاریخ دولة الأکراد، ص ۳۹۹.

کلیدا و سرکه‌وتنه سر شورای قه‌لا و به هوتافی " که س شاهی ئیمه نیه (الملك الأشرف) نه بیئت"^(۱)، که‌وتنه ویزه‌ی له‌شکری خیلافه، به‌لام نازایی و جهریه‌زه‌یی ئەم میره گومناوه و دلسۆزیی خه‌لکی سه‌ریان نه‌گرت له به‌رانبه‌ر سوپای تۆکمه و پپرچه‌کی تۆکه‌رانی تورک و رشتبوونی میر فتح‌الدین‌حەسەن که کلیلی ده‌روازه‌ی موصلی شکاند و بانگه‌یشتی سوپای خیلافه‌ی کرد به‌ینه ناو قه‌لاوه^(۲).

ئەم هه‌لوێسته راشکاوانه‌یه‌ی خه‌لکی هه‌ولێر و ره‌تکردنه‌وه‌ی هاتنی له‌شکری به‌غدا بۆ ناو شاره‌که‌یان، پتر رقی سه‌رکرده‌ تورکه‌کانی ئەستور کرد و بۆ به‌زییانه‌ که‌وتنه تالانکردنی موک و مالی هاولاتیان و کوشتن و بپینی خه‌لکی و سوتاندنی داموده‌زگاکانی شار، ده‌ردیکی وایان به‌ شاره‌که‌ دا که "کافریش وای نه‌ده‌کرد" و هه‌یج سه‌یر نیه که ئەم کرده‌وه‌یه به‌ کۆستیکی جهرگپر وه‌صف کرابیئت^(۳).

خه‌لیفه و کاربه‌ده‌ستانی به‌غدا، گرتنی هه‌ولێریان به‌ سه‌رکه‌وتنیکی مه‌زن و ده‌ستکه‌وتنیکی گرنگ له‌قه‌لم دا، دوا‌ی ئەوه‌ی گه‌وره سه‌رکرده‌ی عه‌باسی (إقبال الشرابی) به‌ بالنده‌یه‌کدا موژده‌ی سه‌رکه‌وتنی گه‌یاند ه‌ پایته‌خت، یه‌کسه‌ر ده‌ست کرا به‌ شایی و زه‌ماوه‌ند و ده‌هۆل کوتان، هه‌ر به‌م بۆنه‌یه‌وه زیندانیانی به‌ندیکه‌خانه‌کان نازاد کران و له‌ چقاتی خیلافه‌دا، کۆر و کۆبوونه‌وه‌ی ئەده‌بی سازدرا و شاعیران شیعرێ پێه‌لدانیان به‌ شانوبالی خه‌لیفه‌ خوینده‌وه، میژوونوسانیش ئەم کاره‌یان به‌ فتح‌ناوزه‌ کرد و به‌ یه‌کیک له‌ گه‌وره‌ترین ده‌ستکه‌وته‌کانی خه‌لیفه‌ (المستنصر)یان ژمارد^(۴).

جیگای ئاماژه‌یه‌ نوسه‌ری (کتاب‌ الحوادث) به‌ ئاشکرا دیاره‌ لایه‌نگری خیلافه‌یه‌ و ورده‌کاریی گرتنی هه‌ولێری تۆمار کردوه، وه‌لی ئاماژه‌ به‌ وتالانی و سه‌تمکاریانه‌ نادات که به‌نده‌ تورکه‌کان له‌ هه‌ولێر نه‌نجامیان دا.

(۱) الرهاوي، تاريخ الرهاوي، ص ۲۷۰.

(۲) تاريخ الرهاوي، ص ۲۶۹-۲۷۰، تاريخ دولة الأكراد، ص ۳۹۹.

(۳) بېروانه: تاريخ الرهاوي، ص ۲۶۹، ابن‌ نظيف‌ الصموي، التاريخ‌ المنصورى، ص ۱۷۱، تاريخ‌ دولة الأكراد، ص ۳۹۹.

(۴) ابن‌ الطقطقى، الفخرى، ص ۳۱۶، مؤلف‌ مجهول، كتاب‌ الحوادث، ص ۷۰-۷۳.

دوای یه کلاییکردنه وهی پرسى هه ولێتر، بریاردرامیر (شمس الدین باتکین) له به صراوه بهینریت و بکریتته به رپرس و له مزگهوتی شار بریاری دهستبه کاربوونی خوینرایه وه و هاریکار و یاوه ری بۆ دهستنیشان کرا، (إقبال الشرابي) یش که له هه ولێتر مابۆوه که پرایه وه به غذا و پیتشوازیه کی که رمی لیکرا و پاداشت درایه وه و خودی خلیفه پله و پایه ی بلند کرده وه و دیاری گرانبه های پی به خشی^(۱).

دهستبه سه رداگرتنی هه ولێتر، خالیکی وه رچه رخانه له میژووی په یوه نندی کوردی ناوچه که به خیلافه ی عه باسییه وه و چند نه نجامیکی بایه خداری لیکه وته وه که له پیش هه موویانه وه نه وه یه پارچه یه کی به رفراوانی کوردستان که رپینرایه وه سه ر قه له مپه وی خیلافه که وا دیاره وی پای هه ولێتر، ولاتی شاره زوریش هه ر خراوته سه ر خیلافه، به و پییه ی پارچه یه که بوو له مولگی گوکبوری^(۲).

هه ره ها ناکرئ و خوفتییان و رانیه و پشده ریش که به هه ولێره وه گری درابوون و هه مووی که وتنه دهستی خیلافه، دیاره خو شحالی و گوشادی خیلافه به گرتنی ولایه تی هه ولێتر له سۆنگه ی نه وه وه بووه که ناوچه یه کی به رفراوان ده خریتته پال قه له مپه وی و به مه یش داها تیکی زۆر بۆ که نجینه ی ده ولت دابین ده بیت، داها تی خیلافه که به سه دان هه زار دینار ده خه ملتیرا، پشکیکی له کوردستانه وه سه رچاوه ی گرتبوو^(۳).

٤٦. کورد له سوپای خیلافه ی عه باسی:

دیاره ریژه یه کی هه ره به رزی پیکهاته ی سوپای خیلافه له وه بنده و کۆیله تورکه کریگرتانه پیکده هات که خلیفه کان ده یان کپین یان به دیاری بۆیان ده هاتن، تا وای لیها ت زۆربه ی جومگه و پله و پایه له شکرییه بالاکان که وته ده ست نه م تورکانه که توژیکی سه ربازی به هیژ و پایه داریان پیکه پنا بوو، له پال نه مانده دا دهسته یه کی دی

(۱) ابن الشعار، قلائد الجمان، ۳۶/۶، کتاب الحوادث، ص ۷۳-۷۵، الغسانی، العسجد المسبوك، ص ۴۵۴-۴۵۵.

(۲) بدري محمد فهد، تاریخ العراق في العصر العباسي الأخير، ص ۱۳۰.

(۳) قزوینی، تاریخ گزیده، ص ۳۶۷.

هەبوون لە میر و سەرکردە و فەرماندەیی سوپایی کە لە ئاکامی ھۆکار و پالئەری ھەمەجۆردا چوو بوون بەغدا، ھەندیکیان بە ئارەزووی خۆیان و ھەندیکی دبیان بە دەنگ بانگەشتی خەلیفەو دەچوون، ئەمانە بە میرە بیانییەکان (الأمراء الغریاء) دەناسران و لە دیوانی سوپادا ھۆبەییەکی تاییبەت ھەبوو مۆچە و کاروباری رێک دەخستن^(۱).

دەکرێت بڵێن ژمارەییەکی بەرچاو لە میرە بیانییەکان کورد بوون و لە ناوچە جۆربەجۆرەکانی کوردستانەو چوو بوون بەغدا یان بەھۆی دڵشکانیان لە شاھانی ئەیبوی، ریزی لەشکرێ ئەیبوییان جێ دەھێشت و روویان دەکردە دیوانی خیلافە و لە زۆرییە حالەتەکاندا بە سنگفراوانیەو پیشوازبێیان لێدەکرا و پۆستی شیوایان بۆ تەرخان دەکرا، ھەرچەند ناکرێت ژمارەیان بە وردی و دروستی بزانی، چونکە سەرچاوەی تاییبەت بەم بوارە نیە و تەنھا ناو و ھەوایی ئەوانە ئاشکرایە کە لە چالاکیەکان یان روداویکی گرنگدا بەرھەشیان ھەبوو.

لە دیوانی لەشکرێ خیلافە دا، کار بۆ ئەو دەکرا میران و سەرکردەکانی دەولەتی ئەیبوی داوێ بەغدا بکری و پەیمانی پلەوپایە و مۆچەیی باشیان پێدەدرا، بە تاییبەت ئەو میرانەیی وا ھەستیان بە کەمتەرخەمی و پشتگوێخستنی شاھەکانی ئەیبوی دەکرد و پۆست و ئیمتیازاتیان لێ دەسیندرا، باشترین نمونەش میری ھەولێری (ابوالھبجاء السمین: م ۵۹۳/ک ۱۱۹۷) نە کە بە ھۆی ئەوێ شارێ قودسی لێ سەندرایەو، زویر بوو و بەتەمابوو بە دڵشکاوێ و بە یاوہری میر عز الدین کوپ و میر الغرس (? بگەپێنەو کوردستان، کە گەھیشتنە موصل، لە دیوانی خیلافەو بە فەرمی بانگەشتی بەغدا کرا و دەگەڵ گەھیشتنی ریزی لێگرا و دلی رازی کرا و راستەوخۆ کرایە فەرماندەیی ئەو ھیزەیی وا لە بەغداوہ رەوانەیی ھەمەدان دەکرا^(۲).

جمال الدین خۆشترینی زەرزاری لە میرە پێشەنگەکانی لەشکرێ ئەیبوی بوو و بەشداریی پێشپەرەیی و سەرکەوتنەکانی سولتان صلاح الدینی کرد لە ھەریمی جەزیرە و پاشان کرا بە والیی خاپور، سالیکیان لە رێگای ھەجکردنیدا چاوی بە کاریە دەستانی

(۱) تاریخ العراق في العصر العباسي الأخير، ص ۲۴۸-۲۴۹، ۲۷۱.

(۲) الكامل، ۹/۴۹، مؤلف مجهول، تاریخ دولة الأكراد، ص ۲۳۴-۲۳۵.

خیلافه که وتبوو و گفتیان پیدابوو نه‌گه‌ر بهیته به‌غدا پۆست و موچه‌ی باشتی ده‌ده‌نی، که‌چی کاتیک دلی ره‌نجا و سالی ۵۸۰ک/۱۱۸۴ز به‌سیسه‌د سواره‌وه چوه به‌غدا، نازانریت بۆچی به‌لینه‌که‌یان ده‌گه‌لیدا نه‌برده‌ سه‌ر و ده‌ستی ده‌ستی یان پیکرد و به‌ نا‌ئومیدی گه‌پان‌دیانه‌وه^(۱). مه‌روه‌ها میر فخر الدین ئیبراهیمی کورپی ئه‌یوبی هه‌ولیری (م: ۶۵۰/ک ۱۲۵۲) له‌شامه‌وه گه‌پایه‌وه به‌غدا^(۲).

نه‌که هه‌ر میرانی کورد، به‌لکو هه‌ندیک جار خودی ئه‌ندامانی مالباتی ئه‌یوبیش ده‌هاتنه به‌غدا، سالی ۶۳۳ک/۱۲۳۵ز (الملك الناصر) داودی کورپی عیسا- که پیشتر هاتبوو هه‌ولیر-، دوا‌ی ئه‌وه‌ی مامه‌کانی دیمه‌شقیان لیسه‌ند، دادی خۆی گه‌یاند هه‌غدا و وه‌که هه‌موو میره‌ بیانیه‌کانی دی، پیشوازیی فه‌رمی لی‌کرا و داله‌ درا و به‌ پۆشاک‌ی میری و ئه‌سپیک خه‌لات کرا^(۳).

کاتیکیش مه‌ترسی مه‌غۆل له‌ به‌غدا‌ی پایته‌خت نزیک بۆوه، خه‌لیفه‌ (المستنصر) ترسی لی‌نیشته و داوا‌ی کۆمه‌که و هاریکاریی کرد له‌ میرانی ده‌وروپه‌ر، ده‌ستبه‌جی شاهانشاه و عومه‌ری کورپانی به‌هرامشاهی ئه‌یوبی (م: ۶۲۷ک/۱۲۳۰) به‌هه‌زار سواره‌وه گه‌هیشته و له‌ پایته‌خته‌وه که‌ژاوه‌یه‌که چوو به‌پیریانه‌وه و میوانداری کران و هاتنه خه‌لاتکردن، دوا‌ی ئه‌وان خدری کورپی سولتان صلاح الدین به‌شه‌شسه‌د سواره‌وه گه‌هیشته و به‌هه‌مان شیوه پیشوازی کران و خه‌لات کران، دوا‌ی دوو سال سلیمانیه‌ نه‌وه‌ی (الملك العادل) و میری شنکار گه‌هیشته^(۴).

له‌ لایه‌کی دیه‌وه، له‌ ئاکامی گرتنی هه‌ولیردا، ژماره‌یه‌که میری دیی کورد که له‌ خزمه‌ت گوکبوری بوون، روویان کرده به‌غدا و ده‌نیو داموده‌زگا‌کانی خیلافه‌دا ریک‌خرانه‌وه و دریزه‌یان به‌ خزمه‌تکردن دا، له‌وانه میر به‌اء الدین عه‌لی که سالی

(۱) ابن شاهنشاه، مضمار الحقائق، ص ۱۰۶، ۱۲۵-۱۳۰.

(۲) ابن الفوطی، مجمع الآداب، ۲/۵۱۴.

(۳) مؤلف مجهول، کتاب الحوادث، ص ۱۰۶-۱۰۷.

(۴) کتاب الحوادث، ص ۱۳۹-۱۴۰، ۱۵۱.

١٢٣٧/ك٦٣٥ از له بهرهنگاربوونه وهی مهغۆل له نزیك خانهقین كوژرا^(١) و میر عز الدین محمهدی حمیدی كه میریكى دلیر و ئەزموندار بوو، سالی ١٢٣٧/ك٦٣٥ از چووه بهغدا و میر داودی كۆپی میر محمهدی حمیدی(م:٦٤١/ك١٢٤٣) كه یه كێك بوو له میره غریبهكان و ریژی لیترا و پله و پایه ی بلنذكرایه وه^(٢). شایه نی ئاماژه یه كه شاعیری كورد یوسفی كۆپی ئەبویه كری به شنهویی ناسراو به (النجیب)، ستایشی میر عزالدین ناویك دهكات كه زۆر نزیكه هه ر میر عز الدینی حمیدی بیته و به شاهی كوردان دهیناسینیت و ده لیت عیراق و شام و دنیا گه پام، جگه له ئەو كه سم نه دیت هه ژیی ستایش و شایه نی پیاوه لدان بیته:

تطلبتُ في أقصى العراق إلى الشام وطفْتُ بني حام وأوغلتُ في سامٍ
وأفكرتُ في مدحي شهوراً سهرتها على بطلٍ مما تحوفته حامٍ
وجدتُ رجال المكرّمات قليلةً وما في جميع الناس ممدوحٌ قدامي
سوى ملك الأكراد والفارس الذي يُروي صدى الخطي من كل ضرغامٍ
أخو الفخر عزّ الدين مُردِي عِداته بأسمر خطيٍّ وأبيض مخدامٍ
مُبيد الأعادي في الوغى يوم حربه إذا أشتبكت فيها الرماحُ بأقدامٍ^(٣).

وهلّ مهزنتین میری كورد له كۆتاهمی سهردهمی عهباسی، فتح الدین حهسه نی كۆپی محمهدی كۆپی كۆره (ابن كر) له هۆزی مهروانی كه وهك پێشتر باسكرا ریخۆشكهر بوو قه لای هه ولیر بكه ویتته دهست سوپای خیلافه^(٤).

(١) كتاب الحوادث، ص ١٤٠-١٤١.

(٢) مجمع الآداب، ٢٩٧/١، الغساني، العسجد المسبوك، ص ٥٢٣.

(٣) ابن المستوفي، تاريخ أربيل، ٤٠٥/٥-٤٠٦. دوو شاعیری دیش ستایشیان کردوه، ابن الشعار، قلائد الجمان، ٢٨٩/٤، ٣١/٧.

(٤) بۆ پتر پیزانین ده رباره ی ئەم كه سایه تیه كورده، بروهانه فه كۆلینیتی نوسه به زمانی عه ره بی كه له كۆفاری زانكۆی كه ركوك بلاو كراوه ته وه: الأمير فتح الدین ابن كُسر الكُردی (?-٦٥٦هـ/١٢٥٨م) و دوره فی الجیش العباسی، مجلة جامعة كركوك، المجلد (٤)، العدد (٢) (كركوك: ٢٠٠٩)، ص ٩٧-١١١.

میر فتح الدین حسەن لە ئاست دلسۆزی و خەمخۆریی بۆ خیلافە، بەرەهوام پایەیی میرایەتیی بلنڊ دەکرایەوه و ناسناو و ئیمتیازاتی پێ دەبەخسرا، سالی ٦٤٣ک/١٢٤٥ز لە رۆپەسمییکی شکۆداردا ریزی لێگیرا و کرا بە میرییکی پایەدار و بە پۆشاک و کەلوپەل و نیشانەیی میرایەتی رازینرایەوه و رینگای پیدرا وه کەسایەتیهکی پایەبەری دیوانی خیلافە رهفتاری دهگهڵ بکریت و موچه و پایەیی بلنڊکرا و تا گه هيشته نهو ئاستهیی بکردريته جیگری فهرمانداری گشتی له شكري به غدا^(١).

بهاء الدینی دونبۆلی میرییکی پایەدار به لام نه ناسراوی کورده دونبۆلیه کانه و ته نهان هه ندهی له مه پ ده زانریت که خانهی قورئان خویندنه وه (دار القرآن)ی له دیوانی خیلافه بنیاتناوه، حسام الدین داودی خوفتیا نییش میرییکی دیی نه ناسراوه^(٢)، میر بدر الدین یوسفی کوپی ده ربازی حه میدی (م: ٦٩٠ک/ ١٢٩١ز) تا ده می له ناوبردی خیلافه له به غدا بوو، پاشان ئاواره ی دیمه شق بوو^(٣).

کورده جاوانیه کان چ له رووی سیاسی و له شکریه وه و چ له رووی زانستی و رۆشن بیرییه وه، رۆل و جیبه نه بیان له میژووی عیراقددا دیاره و ژماریه ک میر و فه رمانده و شاعیر و زانا و فه قیه یان تیدا هه لکه وت، سه ره تا هاوپه یمانی بنه ماله ی عه ره بی مزیه دی خاوه ندی حیه له بوون و تیکه لبوون و ژنخوازی له نیوانیدا هاته کایه وه، پاشان هه ره له گه ل به هیزبوونه وه ی خیلافه ی عه باسی، به یه کجاری بوونه لایه نگری خیلافه، مالباتی وه رامی گاوانی تا داگیرکردنی به غدا له خزمه ت خه لیفه کان مانه وه^(٤).

میر مجیرالدین جه عفه ری کوپی نه بو فیراس، برای شیخ وه رام به هرام (م: ٦٠٥ک / ١٢٠٨ز) له نه وه ی گه وره میرانی گاوانی، که سایه تیه کی ناوداری به غدا بوو و چه ند پۆستیکی کارگیریی گرتبووه ده ست، پاشان له سه ر کار لابردرا و خۆی ته رخان کرد بۆ

(١) مجمع الآداب، ٤٩٧/٢، العسجد المسبوك، ص ٥٣٧.

(٢) مجمع الآداب، ١٣٨/١، ٤٩٣/٤.

(٣) الکتبی، عیون التواریخ، ٩٥/٢٣.

(٤) بۆ پتر پیزانین ده رباره ی کورده گاوانیه کان به روانه د. مصطفی جواد، جاوان القبلیه الکرديه المنسیه (بغداد: ١٩٧٣)، القبائل والزعامات القبلیه الکرديه، ص ٦٩-٨٦.

خودپاپرستی و دهگه‌ل حسام الدین نه بوفیراسی کوپی که بۆ چه‌ندین سال میرحاج (امیر الحاج) بوو، سهردانی مالی خودای کرد، دواتر کوپ و باب پیکه‌وه چون بۆ مصر و (الملك الكامل) محهمه‌دی نه یوبی شاهی مصر پیشوازی لیگردن و سالانیک له ویندهر مایه‌وه و تا سالی ۶۲۷ک/ ۱۲۳۰ز گه‌پایه‌وه به‌غدا و دواى چنه‌د مانگیک مرد^(۱).

میر حسام الدینی کوپی میر جه‌غفری گاوانی (م: ۶۴۱ک/ ۱۲۴۳ز) بۆ سالانیکى دریز میرحاج بوو- سالانی (۶۰۹-۶۱۴ک/ ۱۲۱۲-۱۲۱۷ز) و (۶۱۸-۶۲۳ک/ ۱۲۲۱-۱۲۲۶ز) - و له که‌سایه‌تیه ناودار و پایه‌داره‌کانی کورد بوو، دواى گه‌پانه‌وه‌ی باوکی، نه و بۆ سالی دی له مصر مایه‌وه، ده‌گه‌ل گه‌پانه‌وه‌یدا جیگری وه‌زیر پیشوازی لیگرد و خه‌لاتی کرد و پاش چنه‌د رۆژیک دیاری دبی پیشکesh کرا و پله‌وپایه‌ی بۆ گه‌پیندرایه‌وه و باژیری داقوقی وه‌ک نیقتاع بۆ دابردرا و پوستی میرحاجی (امارة الحج) ی پی سپیدرایه‌وه، به‌لام نه و داخواییه‌ی رته‌ کرایه‌وه که ده‌پخواست شوینی جمال الدین قه‌شته‌مر بگریته‌وه، بۆیه دلی ره‌نجا و خوی گوشه‌گیر کرد و له که‌ژاوه‌کاندا ده‌رناکه‌وت و محهمه‌دی کوپی ده‌نارد^(۲).

عمادالدین محهمه‌دی کوپی حسام الدین، سالی ۶۳۵ک/ ۱۲۳۷ز به‌ فهرمی خرایه‌ نیو ریزی میرانه‌وه و به‌ به‌رپرسی سه‌ریازی (شحنة‌ی شاری حیلله دانرا و بۆ ماوه‌ی هه‌شت سال له‌سه‌ر کاره‌که‌ی مایه‌وه، دواتر لابردرا و کرایه‌ به‌رپرسی سه‌ریازی شاری کوفه، لی‌ره‌ش له‌به‌ر که‌مته‌رخه‌می له‌ کاره‌که‌ی دورخرایه‌وه و له‌ نسکوی به‌غدا سالی ۶۵۶ک/ ۱۲۵۸ز کوژرا^(۳).

وی‌پای میران و سه‌رکرده له‌شکریه‌کان، توژی رۆشنبیر و خوینده‌واری کوردیش بۆ فی‌ربوون و وه‌رگرتنی زانست و به‌رزکردنه‌وه‌ی ناستی هزی و رۆشنبیریان، زیاتر له‌ جارار رایه‌له‌ی به‌غدایان ده‌کرد و ده‌مانه‌وه، زانا و فه‌قیهه کورده‌کان ژماره‌یان که‌م

(۱) ابن نظیف الحموي، التاريخ المنصوري، ص ۹۱، مجمع الآداب، ۵/ ۵۶۵-۵۶۶، کتاب الحوادث، ص ۳۶.

(۲) التاريخ المنصوري، ص ۱۶۴، کتاب الحوادث، ص ۲۱۷.

(۳) مجمع الآداب، ۵/ ۱۳۴-۱۳۵.

نەبوو لە قوتابخانە و خانە زانستپەکانی بەغدا، تەهای کۆپی بەشیری هەولێری^(۱) و فەقیهە کوردەکانی دی، دەستەپەکیان پێک دەهێنا لە قوتابخانە (النظامية)^(۲)، لە زانایانی دیی کورد لە بەغدا:

- فەقیهە عز الدین ئەحمەدی کۆپی عومەری کۆپی عەبدوللا (ت: ۱۱۹۴/ک، ن) لە تەرەز خۆیندووپیەتی و ئەمجا چوووە تە بەغدا و لە (النظامية) دامەزرا^(۳).
- شێخ و پیاوچاک (المطلب)ی کۆپی بەدر (۵۴۷-۶۲۴/ک، ۱۱۵۲-۱۲۲۷.ن).
- شێخ رەیحانی کۆپی تیکانی کوردی بەغدايي (م: ۶۱۶/ک، ۱۲۱۹.ن).
- شێخ عەبدولای کۆپی شێخ رەیحان (م: ۶۴۰/ک، ۱۲۴۲.ن).
- شێخی ناودار بە (ابن بوبو)^(۴).
- فەقیهە و ئیمام لە (النظامية)، عەفیف الدین ئیدریسی کۆپی محەمەدی کۆپی عوسمانی شوشی (۶۰۸-۶۸۲/ک، ۱۲۱۱-۱۲۸۳.ن) هاوێژلی (ابن الفوطي).
- شێخ عەلەیی کۆپی حەسەنی کورد... هتد^(۵).

۵.۶. دەرکەوتنی وەچەیی دووهمی میرنشینه‌کانی کوردستان:

هەک چۆن لە ئەنجامی لاوازی و پەرتەوازیی سەلجوقییەکان، خێلافەیی عەباسی بوژایەوه و گەشەکردنی بەخۆوه دیت، ئاوه‌هاش میر و سەردارە کوردەکان دەستیان کرایەوه و لە کۆت و هەژموونی تورکان رزگار بوون و دەلیفەیان بۆ رەخسا قەوارەیی سیاسی لە چەشنی نیمچە میرنشین و سەردارێتی خێلگی و مەشیخە - شێخایەتی دابمەزێنن کە دەکرێت بە وەچەیی دووهمی دەسەلاتداریی خۆجێیی کوردی ناویان بنێین، هەر یەک لە سەرداران و رێبەرانێ ئەم قەوارانە، کاروباری سوپایی و دارایی و

(۱) خەلکی گوندی بەشیریانی سەرۆکی کەلەکە و ئەم گوندە بە ناو بەشیری بابیەوه ناوترهوه.

(۲) ابن المستوفي، تاریخ أریل، ۳۶۸/۲.

(۳) مجمع الآداب، ۸۲/۱.

(۴) المنذري، التكملة لوفيات النقلة، ۴/۲، ۴۵۸، ۳/۳، ۲۱۱، ۶۰۳.

(۵) مجمع الآداب، ۱/۱-۴۳۰، ۴۳۱، ۳/۳-۱۶، ۱۷، ۵/۷۰.

کارگژی خوی به پټوه دهبرد، میر فتح الدین حسنه (ابن کر) نه مانه ی به شاهانی کورد (ملوک الأکراد) ناو بردووه^(۱).

تایبه تمندی تی نه م نیمچه میرنشینانته وه یه که به ژماره زۆرن و به قه باره بچوکن و سنوری دهسه لاتیان به رته سکه، هرچند هندیکیان تا راده یه که په لوپو یان هاو پټشت و رووبه ریکی پانو پو پریان به دهسته وه بوو، وه لی گرفت له وه دایه که زانیاری له مه پر زۆربه یان هه تا بلژی که مه و له یه که دوو دهقی راگوزاری تیننا په پټت، ههروه ها ژماره یه که میری کورد هه ن ناسناو و کونیه یان به لگن له سه ر نه وه ی رایه دار و دهسترپویشتووی رۆزگاری خویان بوونه، به لام مخابن جگه له ناویان شتیکی ایان له باره وه نازانریت:

- عه بدلووه هابی کورد سالی ۵۷۵هـ/ ۱۱۷۹ز قه لای ماهکی گرت و بق سئ سالی که به دهستی مایه وه^(۲).

- هیندی- هیندوی کوری جورین^(۳).

- عز الدین کورپان که پی کوری عه بدولا له میرانی هه ولیر.

- علم الدین وه ره دساری کوری بیامی^(۴) - په یامی.

- غرس الدین حاجی کوری نه حمده ی کوری دشم^(۴)، برازای شیخ جاکیر- جایگیری کورد.

- قسیم الدوله نه حمده ی کوری ئیبراهیمی کوری عیسا ی هه ولیری.

- عماد الدین أبو العز نه سفه ندیاری کوری عه لیلی کوری جنجی^(۴) - جهنگی^(۵).

- مبارز الدین أبو حرب کش ته غان^(۴) ی کوری عه بدولا، له بنه ماله یه کی خانه دان و

پایه دار بوو و له باوانیه وه میرایه تیی کوردانی چیاکانی بق مابووه وه و شانازی و

(۱) الخزنداری، مجموع النوادر، ص ۱۵۴-۱۵۵.

(۲) ابن شاهنشاه، مضممار الحقائق، ص ۹۰-۹۱.

(۳) ابن المستوفی، تاریخ اربیل، ۱۴۰/۲.

(۴) دشم هه له ی روونوسه راسته که ی روسته مه.

(۵) مجمع الآداب، ۲۸۵/۱، ۵۹۹، ۳۳/۲، ۴۰۷، ۳۴۶/۳، ۳۲۶/۴.

چاکه‌ی به‌سەر خه‌لکه‌وه هه‌بوو، که‌چی به‌گه‌نجی له‌ته‌مه‌نی سه‌رووی سی‌سالیه‌وه مرد^(۱).

أ- فه‌زله‌وی له‌لوپستانی گه‌وره:

میرنشینی فه‌زله‌وی له‌لوپستانی گه‌وره ده‌رکه‌وت و گه‌شهی کرد و بووه هیژیکه‌ی دیاری ناوچه‌که، به‌قسه‌ی قه‌زوینی دامه‌زیننه‌ی ئەم میرنشینه‌ی نه‌بوتاهری نه‌وه‌ی نه‌بوله‌سه‌نی فه‌زله‌ویه‌که له‌ده‌رویه‌ری سالی ۵۰۰/ک/۱۱۰۷ز به‌سه‌د خیزانی کورده‌وه له‌چیپای سماقی باکوری ولاتی شامه‌وه کۆچی کردووه بۆ لوپستان و نیشته‌جی بووه^(۲).

که‌چی به‌پیی ئاخافتنی میژوونوسانی به‌غدا، بنه‌ماله‌ی ده‌سه‌لاتداری لوپستانی گه‌وره له‌نه‌وه‌ی میره‌زارنه‌سپی کورپی په‌نگیری کورپی عه‌یازی کوردن که‌وه‌ک له‌به‌شی پیشوو ناوی برا، ناودارترین میری کورد بوو له‌ده‌ستپیکه‌ی سه‌رده‌می سه‌لجوقی، (ابن الفوطی) ئاخافتنی محه‌مه‌دی کورپی عه‌بدولمه‌لیکی هه‌مه‌دانی (م: ۵۲۱/ک/۱۱۲۷ز)^(۳) ده‌گوازیتته‌وه که‌ده‌لێت لوپستان له‌کاتی ئه‌ودا به‌ده‌ست کورپه‌کانی هه‌زارنه‌سپه‌وه‌یه و به‌خویشی که‌وه‌ک له‌ناوه‌پۆکی کتێبه‌که‌یه‌وه دیاره‌شاره‌زاییه‌کی چاکه‌ی له‌مه‌ر میر و فه‌رمانپه‌وایانی کوردستان هه‌بووه، هه‌مان بۆچوونی هه‌یه و ئاخافتنی سه‌رچاوه‌ فارسیه‌کان ره‌تده‌کاته‌وه و سه‌باره‌ت به‌میر عمادالدین په‌هله‌وانی کورپی هه‌زارنه‌سپ ده‌لێت: "له‌بنه‌ماله‌یه‌کی ده‌سه‌لاتداری دێینه، ولاتیکی به‌رفراوانیان به‌ده‌سته‌وه‌یه له‌چیپاکانی لوپستان، ئەم ولاته تا ئیستا ۷۲۳-ک/۱۳۲۳ز له‌ژێر فه‌رمانپه‌واییانه"^(۴).

(۱) مجمع‌الآداب، ۳۲۶/ع.

(۲) تاریخ‌گزیده، ص ۵۳۹، شرفنامه، ص ۱۲۵-۱۲۶.

(۳) که‌له‌میژوونوسیکی خه‌لکی هه‌مه‌دانه و چند کتێبیکه‌ی داناوه له‌وانه: (عنوان السیر ومحاسن البدو والحضر) و (تکملة تاریخ الطبری)، مخابن په‌که‌میان فه‌وتاووه و له‌میانه‌ی ئه‌و ده‌قانه‌ی لێه‌وه وه‌رگیراون، ده‌زانیان سه‌رچاوه‌یه‌کی گرنگ و پرپایه‌خ بووه بۆ میژووی کورد.

(۴) مجمع‌الآداب، ۳۶۲/۱، ۴۹/۲-۵۰.

ناوی میرانی میرنشینہ کہش: ہزارئہ سپ و عماد الدین پہلہ وان، بہ لگہیہ کی دیہ
لہ سہرئہ وہی کہ نہ وہی میر ہزارئہ سپی کورپی پہنگیر و عماد الدین پہلہ وان کی کورپی
ہزارئہ سپن، چونکہ وہک زانراوہ وا باوہ کہ بنہ مالہ کان زیاتر ناوی باوانیان لہ
منالہ کانیان دہنئین.

سہبارت بہ رۆزگاری ئہ بوتاہر^(۱)، سہرچاوہ فارسیہ کان دہلئین سالی ۵۰/ک ۱۱۵۵ از یان
بہ ماوہیہ کی کورت پاش ئہم سالہ مردووہ، بی گومان ئہمہ وانہ و میری ناویراوتا
دہستیکی سہدہی ۶/ک ۱۲ از فہرمانپہوای لوپستان بووہ و رۆژی (۱۹) ی (ربیع الآخر)
ی ۶۰۲/ک ۱۲-۳-۱۲۰۵ از مردووہ، (ابن الساعی) لہ بارہیہ وہ دہنوسیت: پیرہ میردیکی وریا
و رۆزان و ہلگہ وتوو بوو، سہردار و میری لوپہ کان بوو^(۲) و لہ ہواللہ کاندہ بہ: میری
لوپستان، خاوندی لوپ، سہرداری لوپ ناویراوہ^(۳).

مہلوکی تورکی جمال الدین قہ شتہمر، شاری رامہورمزی وہک ئیقتاع بہدہستہ وہ بوو
و زاوای میر ئہ بوتاہر بوو و ئیرانخاتونی کچی خواستیوو، دواي مردنی خہ زوری دہستی
گرت بہ سہر باشوری لوپستاندا و لہ خیلافہ ہلگہ پایہ وہ، خیلافہ ش کہ ہریمی
خوزستانی گہراندبووہ، دہیویست لوپستانیشی بخاتہ سہر و لہ یاخیبووان پاکی
بکاتہ وہ، ئہ وہ بوو سالی ۶۰۳/ک ۱۲۰۶ از قطب الدین سہنجر لہ خوزستانہ وہ بہ
لہ شکرئیکہ وہ بہ نیازی شہر رووی کردہ لوپستان، کہ چی بہ تیکشکاوی پاشہ کشی
کرد^(۴).

ہزارئہ سپی کورپی ئہ بوتاہر (۶۰۲-۶۲۶/ک ۱۲۰۵-۱۲۲۹) لہ بابی ناسراوترہ و
ناسنامہ و سہردہ مہ کی روونترہ و چوار پینچ ہوالئیکی بہرچاو دہکہ ویت، ئہم وہک
شاهی چیبیاکان تہ ماشا دہکرا و دہزانرا لہ کوانوویہ کی دیرینی لوپہ، لوپستانیش لہ

(۱) ناوی بہم شیتوہیہ ہاتوہ: "فخر الدین أبو طاهر بن علي بن الكوركلي اللّبي، صاحب اللّر".
مجمع الآداب، ۳/۳۳.

(۲) الجامع المختصر، ص ۱۸۵-۱۸۶.

(۳) ابن الأثير، الكامل، ۶۰۱/۹، الجامع المختصر، ص ۱۸۶، مؤلف مجهول، کتاب الحوادث، ص ۱۳۳.

(۴) الكامل، ۶۰۱/۹، الجامع المختصر، ص ۲۰۶، کتاب الحوادث، ص ۱۳۳.

سهردهمی ئه‌ودا، پتر شیوهی قه‌واره‌یه‌کی سیاسی وه‌رگرت و شاپورخواستیش ناوه‌ندی لوپستان و باره‌گای میرانی لوپ بوو.

هه‌زارئه‌سپ نیوانی له‌گه‌ل شاهانی خه‌وارزمی خوشبوو و له‌ ده‌می پیته‌ی دا به‌ده‌نگیانه‌وه ده‌چوو و کۆمه‌کیی ده‌کردن، علاءالدین خه‌وارزمشاه کچیکی هه‌زارئه‌سپی بۆ غورشایجی کوپی خواستبوو، جلال الدین منکه‌برتییش له‌ سه‌ره‌تای سالی ۶۲۱ک/ ۱۲۲۴ز، بۆ ماوه‌ی مانگیک له‌ شاپورخواست میوانی هه‌زارئه‌سپ بوو، ئه‌وجا شالوویکی به‌رفراوانی هیئایه‌ سه‌ر هه‌ولێر و شاره‌زور^(۱).

سه‌رچاوه‌ عه‌ره‌بیه‌کان لێره به‌دواوه‌ زانیاری سه‌باره‌ت به‌ میرانی لوپستان ناده‌ن به‌ده‌سته‌وه، قه‌زوینی ده‌لێت به‌هۆی دادپه‌روه‌ریی هه‌زارئه‌سپه‌وه، ناشتی و ته‌ناهی بالی به‌سه‌ر لوپستانا کیشا و وه‌ک به‌هه‌شتی لێهات، هه‌ر بۆیه‌ زیاتر له‌ بیست و پینج هۆز و خێلی کورد و دوو مالباتی عه‌ره‌بی قوره‌یشی له‌ چییای سماقه‌وه کۆچباری لوپستان بوون، ئه‌مه‌ش بووه‌ مایه‌یی پته‌وتربیونی ده‌سه‌لاتی و به‌ پشتیوانیی ئه‌مانه‌وه‌ توانی پاشماوه‌ی شوله‌کان وه‌ده‌رنییت و بۆ خۆی بییته‌ تاکه‌ فه‌رمانپه‌رهای ولات و سنوری ده‌سه‌لاتی ویژای لوپستان به‌ره‌و هه‌ریمه‌کانی ده‌رووبه‌ر کشاند و تا گه‌یاندیه‌ نزیک ئه‌صفه‌هان، هه‌روه‌ها شییای چهند جارێک سولغوریه‌کانیش بشکیننییت و ولاتیان لێ پاک بکاته‌وه، له‌مانه‌ش گرنگتر تگله‌ی کوپی ناره‌ده‌ خزمه‌ت خه‌لیفه‌(الناصر) و لێی خواست بیکاته‌ ئه‌تابه‌گی لوپستان، خه‌لیفه‌ش داخوازیه‌که‌ی په‌سه‌ند کرد و کاروباری لوپستانی پی‌ سپارد و فه‌رمانی بۆ ده‌ره‌ینا^(۲).

هه‌زارئه‌سپ سالی ۶۲۶ک/ ۱۲۲۹ز مرد و عمادالدین په‌هله‌وانی کوپی(۶۲۶-۶۴۶ک/ ۱۲۲۹-۱۲۴۸ز)جیگای گرتوه^(۳)، قه‌زوینی میر په‌هله‌وانی به‌ برای هه‌زارئه‌سپ داناه‌وه و لێره زانیاریه‌کانی نادروستن و شایه‌نی ئه‌وه‌نین پشتیان پی‌ به‌سترییت و سه‌رده‌می دوو

(۱) النسوي، سيرة جلال الدين، ص ۷۳، جوينی، تاريخ جهانگشای، ۱۱۳/۲-۱۱۴، ۱۵۴، ۲۰۴.

(۲) تاريخ گزیده، ص ۵۴۲، شرفنامه، ص ۱۲۹-۱۳۰.

(۳) غفاری، تاريخ جهان آرا، ص ۱۷۰.

کۆپى ھەزارئەسپ: پەھەلەوان (نصرة الدين) پەپاندووه و دەلێت تگلەى کۆپى ھەزارئەسپ بووه جینشینى باوکى^(۱).

میر پەھەلەوان وەك باوکى بە شامى چىیاکان ناودەبرا و خەلیفەى عەباسییش شەرعیەتى بە دەسەلەتى بەخشىبوو و بە لایەنگرى دلسۆز و پىگىرى خىلافەى دادەنا، وەلى دەنگوباسى لە سەرچاوەکاندا دەگمەنە، سالى ۶۲۶/ك/۱۲۲۹ز و لەو دەمەى منکەبەرتى دورپىچى شارى خەلات-خىلاتى کردبوو، خەلیفە(المستنصر) بە پەيامێکدا ھۆشدارى داى کە حوکم نەکات بەسەر گوکبوری حاکمى ھەولێر و سلیمانشامى ئەیوانى و میر پەھەلەوانى لوپ و داواى ھاوکارىیان لى نەکات و بە ھەوادار و ھاوسۆزى خىلافەیان دا بنیّت^(۲).

بە ئاگادارى ئیمە، لەمە بترازیت زانیارى دى دەربارەى پەھەلەوان بەردەست نى و تا سالى ۶۴۶/ك/۱۲۴۸ز مرد (نصرة الدين) ی براى جىگای گرتەووه ئەمیش دوو سال و نیویک میرایەتیی کرد و ھىچى لەبارەوہ ئاشکرا نیه^(۳).

لە سەردەمى تگلەى کۆپى ھەزارئەسپ(۶۴۹-۶۵۶/ك/۱۲۵۱-۱۲۵۸) لورستان و کوردستان بوونە رێپەوى سوپای لە ژمارەنەھاتووی ھۆلاکۆ بەرەو بەغدا، ئەویش ناچار خۆى وەگەل ئوردوى مەغۆلى خست و بەشدارى داگیرکردنى بەغداى کرد و بەچاوى خۆى کارەساتە خویناویەکەى پایتەخت و قىکردنى بنەمالەى خەلیفەى دیت و نەیتوانى پەستى و نىگەرانیى خۆى لە دىندەى مەغۆل بشاریتەوہ و بىزارى و تورپەبوونى خۆى دەربەرى و لە ترسى سزادانى ھۆلاکۆ، بى پرس و بەدزییەوہ گەپایەوہ لورستان، داوى کىشانەوہى ھۆلاکۆ لە بەغدا، پەلکیشى تەوریز کرا و تەپەسەر کرا و لە ناوہ پاستى مانگى رەمەزانى سالى ۶۵۶/ك/ئەیلولى ۱۲۵۸ز بە تاوانى خۆدزینەوہ و ھەلھاتن لە بەغدا ھاتە کوشتن^(۴).

(۱) تاریخ گزیده، ص ۵۴۰-۵۴۲.

(۲) النسوي، سيرة جلال الدين، ص ۳۰۴، ۳۳۶.

(۳) تاریخ جیهان آرا، ص ۱۷۰-۱۷۱.

(۴) تاریخ گزیده، ص ۵۴۳-۵۴۴، تاریخ جیهان آرا، ص ۱۷۱، شرفنامه، ص ۱۳۱-۱۳۲.

لوپستانی بچوک- باکوریش به دست میرنشین خورشیدیوه بوو، قه زوینی به دریزی له میرانی ئەم بنه ماله یه دوواوه و له مپره ووه تاکه سه رچاوه یه و سه رچاوه کانی سه رده می عه باسی شتیکی وایان باس نه کردووه، شجاع الدین خورشید (م: ۶۲۱ک / ۱۲۲۴ز) یه کهم میری ناسراویانه و بۆ دهیان سال لوپستانی باکوری به دهسته ووه بوو و پاش خۆی برازا و کوره کانی شوپینان گرتووه^(۱).

حسام الدین خه لیلی کورپی به دری کورپی خورشید، ناسراوترین میری خورشیدی، ئەم به پیچه وانه ی میران و ده سه لاتدانی هاوچه رخیه ووه، له خیلافه هه لگه راپیه ووه و هاوکاری مه غۆلی ده کرد^(۲) و چاوساگی بۆ ده کردن و نه یاری سلیمان شاهی والیی کوردستان بوو و به کۆمهک و هاریکاری مه غۆل، ماوه یه ک قه لای به هاری پایته ختی ولایه تی کوردستانی گرت، سه رنجام له شه پێکدا سالی ۶۴۲ک / ۱۲۴۴ز له گه ل تورکمانی ئە یوانی به دیل گیرا و سه ریان بری و بردیان بۆ سلیمان شاه و به فرمانی ئەو له ده روزه ی خانه قین هه لواسرا^(۳).

دوای کورزانی، بدر الدین مه سعودی برای بووه جینشینی و ئەویش هاوپه یمانیی مه غۆلی پاراست و یاوه ری هۆلاکۆ بوو له هیرشی سه ر به غدا، ئەو زیاتر به نیازی تۆله سه ندنه ووه و کوشتنی سلیمان شاه به شداری داگیرکردنی به غدا ی کرد و ئەم نیازه ی بۆ هۆلاکۆ درکاند، هۆلاکۆش په سه ندی نه کرد. میری لوپ پاشان گه راپیه ووه ولاته که یی و تا مردنی له سالی ۶۵۸ک / ۱۲۶۰ز میراپه تیی کرد^(۴).

(۱) تاریخ گزیده، ص ۵۵۲-۵۵۷، شرفنامه، ص ۱۴۶-۱۵۴.

(۲) ده بیئت له بهر ئەم هه لوپسته ی بوویت به ئیبا حیهت و خواردنه وه ی هه شیش و خومر تا وانبار کراوه. مؤلف مجهول، کتاب الحوادث، ص ۲۲۹.

(۳) کتاب الحوادث، ص ۲۲۹-۲۳۰، تاریخ گزیده، ص ۵۵۶-۵۵۷.

(۴) تاریخ گزیده، ص ۵۵۷، شرفنامه، ص ۱۵۴-۱۵۵.

ب- خاوهندی دهریه‌ند- دهره‌ته‌نگ:

له کۆتاهمی سهردهمی عه‌باسییه‌وه، چه‌ند شوینیک له کوردستان هه‌بوون به دهریه‌ند ده‌ناسران وه‌ک: دهریه‌ندی مه‌زن که مه‌به‌ست دهریه‌ندی گه‌لی عه‌لی به‌گه، دهریه‌ندی خه‌لیفه، دهریه‌ندی زه‌نگی^(۱)، دهریه‌ندی تاج خاتون، دهریه‌ندی قهره‌بولی، دهریه‌ندی حلوان- دهره‌ته‌نگ^(۲).

هه‌ر له هه‌مان سهرده‌مدا، میر مکلوا(؟)ی کورپی خه‌سره‌وه(م: ۵۹۵/ک/۱۱۹۹ز)، دهرکه‌وت و توانی قه‌لاکانی دهریه‌نده‌که‌ی سهر ریگی هه‌مه‌دان و اتا دهریه‌ندی پالنگانی نزیک شارۆچکه‌ی کامیاران، بخاته ژیر رکیفی خۆیه‌وه تا به خاوهندی دهریه‌ند ناسرا و لایه‌نگرانی راده‌سپارد ریگری بکه‌ن و تالانی بۆ کۆبکه‌نه‌وه و تا ئه‌و راده‌یه به‌هیز بوو که شاه و میرانی دهره‌اوسیتی ناچار بکات دیاری و خه‌لاتی بۆ بنیڤن، تا خۆیان له گێچه‌ل و ده‌ستدریژییه‌کانی بیاریژن^(۳).

وای بۆ ده‌چم ئه‌م میره هه‌مان کلۆل(؟)ی کورپی خه‌سره‌وه بیته و خه‌سره‌ویش هه‌ر بابا ئه‌رده‌لانی باپیره‌گه‌وره و یه‌که‌م میری ئه‌رده‌لانه‌کان بیته که ناوی خه‌سره‌وه بووه و به بابا ئه‌رده‌لان ناودار بووه و له ئه‌نجامی هه‌له‌ی ده‌ستنوسه‌کانه‌وه ناوی دروستی شیوینراوه و بووه به مکلوا(؟) و کلۆل(؟)، سهردهمی میرایه‌تی کلۆلی کورپی بابا ئه‌رده‌لان خه‌سره‌وه هاوکاتی دهرکه‌وتنی ئه‌م میره‌ی دهریه‌نده و یه‌کده‌گره‌نه‌وه و مکلوا- کلۆلی کورپی بابا ئه‌رده‌لان باره‌گای له قه‌لای زه‌لمی شاره‌زوره‌وه گواستۆته‌وه بۆ قه‌لای پالنگانی سهر ریگی هه‌مه‌دان^(۴).

(۱) ره‌نگه به ناوی عماد الدین زه‌نگی یه‌وه ناوزه‌د کرابیته که زاوای گوکیوری بوو و تا مردنی له سالی ۶۳۰/ک/۱۲۲۳ز شاره‌زوری به‌ده‌سته‌وه‌بوو.

(۲) له سه‌ده‌ی شازده و سه‌ره‌تای سهردهمی عوسمانی، دهریه‌ندی بازیان به دهریه‌ندی ایمانشا(سلیمانشا؟) ده‌ناسرا. مذكرات مأمون بك بن بیگه‌بك، الترجمة العربیة، ص ۲۶.

(۳) ابن الساعی، الجامع المختصر، ص ۱۵.

(۴) له کتیبه‌ی (له‌باره‌ی که‌لتور و میژووی کورده‌وه) به درێژی دهرباره‌ی بابا ئه‌رده‌لان و دهرکه‌وتنی میرنشینی ئه‌رده‌لان ناخه‌فتووم.

هەر لەم دەمانە دا، میر عزالدین خەسرەوی کۆپی برجم- پەرچەمی کۆپی خەسرەوی کورد دەرکەوت و ئەویش بە خاوەندی دەریەند دەناسرا و بە سوارچاکی و نازایی و دلیری ناوی دەرکردبوو، لە ناوەکە یەو دەیارە دەبیّت خزمایەتی دەگەڵ مکلوی کۆپی خەسرەو هەبیّت و نازانریّت ئەم خزمایەتیە چۆنە و تەنها لە دەقیکدا ناوی هاتوو و روون نیە لە چ رۆژگارێک کاربە دەستی دەریەند بوو^(١).

هەر وەها دەرەتەنگی حلوان^(٢) و اتا ناوچەکانی خانەقین و قەصری شرین و سەرپولی زەهاو، سەر بە بەغدا بوو و خیلافە رادەستی کوردی ناوچەکە ی کردبوو، بەو پێیە ی شوینیکی پەرگنگ و بەهادارە و کاریگەری راستە و خۆی هە یە بە سەر چارەنووسی بەغداو و دەروازە ی هاتن و شوێبوونە وە یە لە بەرزاییەکانی کوردستانە وە بو دەشتاییەکانی عێراق، تەنانەت مەغۆل لە وێیە وە دزەیان کرد و بەغدا یان گرت، لەو دەمانە میر حسام الدین عەکە(؟) والی و بەرپرسی دەرەتەنگ بوو^(٣).

ج- نیمچە میرنشینەکانی هەکاری:

سەرباری هەر پەشە و پەلاماری بەر دەوامی ئە تابه گە تورکەکانی موصل و هەولێر، چیا بلن دەکانی هەکاری لەو شوینە دەگمەنانە بوون کە دەستی داگیرکاری و شەرانیگیزی تورکانی پێنەگە هیشتبوو و خۆجێی بەرێو دەبرا، مبارز الدین ئەحمەدی کۆپی حەسەنی هەکاری، میریکی پایە بەز و جوامێر و ناودار بوو، سەر دەمانێک و لا تی هەکاری بە دەستە وە بوو^(٤).

(١) ابن الفوطی، مجمع الآداب، ١/١٨١.

(٢) دەرەتەنگ هەر لە سەردەمی مەغۆلەکانە وە بە و لایە تە دەگوترا کە لە سەردەمی ئیسلامی دا بە حلوان دەناسرا، پاش خراپبوونی حلوان، دەرەتەنگ جێگای کرتە وە کە دەکە وێتە نزیک شاری زەهاو و شارۆچکە ی رێژاوە ناو دەندی بوو. شرفنامه، ص ٥٣٧.

(٣) همدانی، جامع التواریخ، ص ٧٠٥-٧٠٦.

(٤) مجمع الآداب، ٤/٣٢٢.

هەکارییه‌کانی جۆله‌مێرگ نیمیچه میرنشینیکیان هه‌بوو و باره‌گیان قه‌لای جۆله‌مێرگی له‌گرتن نه‌هاتوو بوو و ده‌ستیان ده‌رپۆشت به‌سه‌ر گه‌شه‌ر و زۆریه‌ی ناوچه شاخاویه‌کانی هه‌کاری و میری هه‌کاری له‌ کۆتاه‌ی سه‌رده‌می عه‌باسی مه‌نگه‌لانی^(١) کۆپی موجه‌للا بوو، دوا‌ی خۆی أسد الدین موسای کۆپی جیگای گرتوه^(٢)، سێ سه‌ده‌یه‌ک پێشتر، شاعیر (السري الرفاء:م٣٦٢/ك٩٧٣) ستایشی میریک ده‌کات به‌ ناوی مه‌نگلان-مه‌نگلان به‌ بۆنه‌ی له‌دایکه‌بوونی کۆپیک و بوونی به‌ والیی(الحديثه)^(٣)، نه‌گه‌ر ناو بکریته پێوه‌ر پێده‌چیت په‌یوه‌ندییه‌کی خزمایه‌تی له‌ نیوان ئه‌م دوو مه‌نگه‌لانه هه‌ییت.

پێویسته ئه‌وه‌ش بگوتی‌ت که میرنشین جوله‌مێرگ له سه‌ره‌تای سه‌رده‌می مه‌غۆلیه‌وه وه‌ک گه‌وره‌ترین قه‌واره‌ی سیاسی کوردی ده‌رکه‌وت، (العمری: م٧٤٩ ک/١٢٤٨) نا‌ماژه‌ی به‌م راستیه‌ داوه و ستایشی میری هه‌کاری کردوه^(٤). له‌ته‌ک مالباتی مه‌نگه‌لان دا، زیاتر له‌ مالباتیکه‌ی دیی هه‌کاری هه‌بوون که شیوه‌یه‌ک له قه‌واره‌ی خۆجێه‌یان هه‌بوو و پارچه‌یه‌ک له ولاتیان به‌ده‌سته‌وه بوو.

١- بنه‌ماله‌ی مه‌مۆیی:

بلسی(؟) مه‌مۆیی یه‌که‌م که‌سایه‌تی ناوبراوی مه‌مۆییه و به‌خۆی نه‌ناسراوه و هه‌یچ پێزانینیکی له‌مه‌ر ده‌ست ناکه‌وی‌ت و ته‌نها له دوو کورته هه‌والدا، چمکێک له سه‌ربورده‌ی کۆپ و کۆپه‌زاکانی تۆمارکراوه و وا دیاره مولک و سامانیکی فره‌یان هه‌بووه، بۆیه (بدرالدین لؤلؤ) چاوی تێپریبوو و سالی٦٢٤/ک١٢٢٧ز به‌ هاونا‌هه‌نگی مظفرالدین گوکبوری، کۆرانی بلسی مه‌مۆیی ده‌سته‌سه‌ر کرد و هه‌رچی‌یان هه‌بوو لێی سه‌ندن^(٥).

(١) مه‌نگلان ناویکی باویوو ده‌نیو کورد دا و چه‌ند میریک هه‌ن به‌م ناوه، له سه‌رچاوه عه‌ره‌بیه‌کاندا به (منکلان) هاتوه و به دروستی نازانی‌ت به کوردی چۆن گوکراوه... منکلان، مه‌نگلان، مه‌نگه‌لان...هتد.

(٢) ابن شداد، تاریخ الملك الظاهر، ص٣٣٢.

(٣) دیوان السري بن الرفاء، (القاهرة:١٣٥٥هـ)، ص١٢٧-١٢٨.

(٤) التعریف، ص٥٨، مسالك الأبحار، ٣/٢٦٤، ٢٦٨.

(٥) ابن نظيف الحموي، التاريخ المنصوري، ص١٠٣.

میر شرف الدین ئەحمەدی کۆپی شجاع الدین داودی کۆپی بلس، ماوهیه ک والی مه لاتییه و له سه رکرده کانی عزالدین که یکاوسی سه لجوی بوو، له شه رپیکدا سالی ۶۵۵ک / ۱۲۵۷ز ده گه ل ئەبووبییه کانی میافارقین به دیلگیرا و له نیو ره شمالیکیدا به ندرکا، بۆ شه وه که ی کابرایه کی تورکمان پریدیایی و کوشتی^(۱).

۲- بنه ماله ی تورانشی- تروانشی له قه لای نامیدی:

هیچ زانیاریه که له سه رچاوه کان به رچاو ناکه ویت له مه ر نه ژاد و قوناغی به راییه ئەم بنه ماله یه، ئەوه نده هه یه عه لی و ئەبو به کر کورانی تورانشی- تروانشی^(۲)، له رۆژگاری شالاهه کانی هۆلاکۆ دا فه رمانه په وای نامیدی بوون، میر ئەبو به کر پشتنه ستور به قایمی قه لاکانی و سه ختییه هه لته و کپوه کانی ناوچه که و هیزه چه کداریییه که ی که ژماره یان له چوار هه زار جه نگاوه ر تپیده په پی، گوپی به مه ترسییه مه غۆل نادا و حیسابی بۆ ناکردن و بیباکانه سالانیک له کپوه کانی هه کاری به ربه رکانییه کردن و سه ره نجام به هه ولی ته له که بازانه ی مه سعودی به رقوتی^(۳) جیگری مه غۆل به سه ر موصله وه فریودرا و راده ستی خانی مه غۆل کرا و له کاتی هه له اتنی له ئوردوی مه راغه خۆی و هه شته له هه قالاتی به ده ستی مه غۆلی نه ختاجی کوژان^(۴).

۳- بنه ماله ی بهاء الدین (بهاء الدینان- به هدینان؟):

(۱) ابن شداد، الأعلاق الخطیره، ۳/ ۴۸۳، ۵۲۵- ۵۲۶، ابن العبري، تاریخ الزمان، ص ۳۰۳.
(۲) له ده ستنوسی (مسالك الأیصار) هاتووه تورانشی، گومانیککی وام نیه مه به ستی تروانشی به که گوندیککی مه زن و ئاوه دانه له نزیک کانی مازی له ده فه ری به رواری بالآ له قه زای نامیدی، جیگای باسه زۆریه ی ناوی شوین و هۆز و که سایه تیه کانی کوردستان له م ده ستنوسه دا و له دوو دانه ی چاپکراویشدا به هه له روونوسکراون.

(۳) مه سعودی به رقوتی خه لکی گوندی برقوطا- بیژکۆتی نزیک هه ولیره، سالانی ۶۶۶- ۶۶۸ک و (۶۷۶- ۶۸۲ک) جیگری موصل بوو، پروانه د. عماد عبدالسلام روف، إدارة العراق، الأسر الحاكمة في القرون المتأخرة، ص ۱۶۲.

(۴) تاریخ الزمان، ص ۳۴۸، مسالك الأیصار، ۳/ ۲۷۱.

بهاء‌الدینی کوپی قطب‌الدین و شمس‌الدین داودی نامۆزای پشتاوپشت ده‌قەریکی ولاتی هەکارییان بە دەستەوه بوو و لەو دەجیّت هەر سەر بە مالباتی مەنگەلان بن، (العمری) راستەوخۆ دواى میرانی جۆله‌میرگ ناوی بردوون، شمس‌الدین داود ماوه‌یه‌ک بەرەنگاری مەغۆلی کرد، مەغۆل چەند شیوازیکیان بۆ لەخستەبردن و لەناوبردنی تاقی کردەوه و نەشییان زەقەری پێ ببەن و ناچار لەگەڵی پیکهاتن^(۱).

بە دوری نازانین میرانی ئامیدی لە رۆژگاری مەغۆلی و جەلائییری نەوهی بهاء‌الدین بن و دەقەری بەهدینانیش بە ناوی ئەوه‌وه ناونرابیّت: بهاء‌الدینان-بەهدینان، میرانی شەمزینانیش نەوهی میر شمس‌الدین داود بن و بە هەمان دەستور دەقەری شەمزینانیش بەناوی ئەوه‌وه شمس‌الدینان-شەمەدینان ناونرابیّت، شەرەفخانێ بەدلیسی دەنوسیّت: هەوالی راست ئەوه‌یه کە فەرمانرەوایانی هەکاری: بنەمالەێ شەمۆ- شەمسەدینان و فەرمانرەوایانی ئامیدی: بنەمالەێ بهاء‌الدین- بەهادینان نامۆزان و شمس‌الدین و بهاء‌الدین و مەند-مەندشا- مەنتشاھ سی برا بوون^(۲).

د- کوردە عەدەوییه‌کان:

شیخ عەدی کۆپی مسافری کورد^(۳)، یەکیکە لە رێبەرانێ رەوتی صۆفیگەری و نزیکەێ سالی ۱۰۷۴/ک/ ۱۰۷۴ز لە گوندی (بیت فارسی ولاتی شام و لە جیگایەک بە ناوی (شوف الأکراد) لە دایک بوو و لە تاقی لاییه‌وه تیکەلّ بە بزافی صۆفیگەری بوو و هاوڕێیه‌تی کەلە صۆفیە پێشەنگەکانی کردوو و بە هەولێر و قەلای کەرخینی- کەرکوک دا گەراوه، پاشان بە یەكجاری لە گەلی لالشی نزیک شیخان گێرسایه‌وه و کردی بە

(۱) مسالك الأیصار، ۳/ ۲۶۸-۲۶۹.

(۲) شرفنامه، ص ۳۹۵.

(۳) لە سەرچاوه بەراییه‌کان دا (ابن الأثیر، ابن‌المستوفی، ابن‌خلکان... هتد)، هەرگیز شیخ عەدی کۆپی موسافرنەکراوه بە عەرەبی نومه‌وی، بگره زانایانی موصلّ بە کوردیان زانیوه و بەخۆیشی بە کوردی ناخافتوو، العسقلانی، النور‌السافر، ص ۲۵۳. بپوانه: عبدالرحمن مزوری، تاج‌العارفین عدی بن مسافر الکردی الهکاری لیس أمویا، ط ۲، هافیبوون (برلین: ۲۰۰۴).

خه لوه تگا و دوا مالي خوي و سه رپاكي ژياني ته رخان كرد بۇ خوداپه رستي و ناموزگاري خه لك و ريئوينييان رووه و چاكه و دينداري. له ماوه يه كي كورتدا، خه لگانكي زور له دهوري گردبوونه وه و بوونه موريدي و پرواي ته اوياي به بيروباو پي هيتا، تا سالي ۵۵۷ ك/۱۱۶۲ از مرد و له نيو خه لوه تگا كه ايدا به خاك سپي دردا^(۱).

شيخ عهدي هيچ نامانج و نيازكي سياسي نه بوو و توخني كاروباري دنيايي ناكه وت، كه چي موريد و لايه نگراني تا دههات ژماره يان هه لده كشا. له سه رده مي شيخ عهدي دووهم (م: ۶۲۵/ك/۱۲۲۸ن)، له تهك نفوزي روي دا، هيئزي سه ريازيشيان په يدا كرد و له سه رده مي حه سني كوي شيخ عهدي (۵۹۲-۶۴۴ ك/۱۱۹۶-۱۲۴۶ن) كه به شيخي كوردان ده ناسرا، رييازي صوفيگري عهدي به لاپيدا برا و ميژوونوسيك ده لايته جياوازي نيوان شيخ حه سني و شيخ عهدي به كه م ناسمان و ريئسمانه^(۲).

له روي سياسي وه وش، وزه و توانايان په يدا كرد و مولك و مال و نه سپيكي زوريان پيكه وه نا، تا نه و راده يه ي (بدرالدين لؤلؤ) نه تابه كي موصل لايان ده سله ميه وه و هه ستي به مه ترسيان ده كرد، بويه جاريك داواي باج و پاره ي لايده كردن و جاريكي دي سوپاي ده نارده سه ريان، هاوكات زانايانيش فه توياي له دژيان ده رده كرد و بيروباو پريان به بوچ و ده رچو له بازنه ي ئيسلام ده ژمارد^(۳).

له دريژه ي نه و شيواندن و چه واشه كاربيانه ي له ميژه ده رهق نه ژاد و بنه چي شيخ عهدي هه كاري و ديروكي كورداني ئيزيدي ده كرئين، سه عيد ديوه چي (۱۹۱۲-۲۰۰۰) شيخ عهدي به عه ربي ئومه وي داناه و دژايه تي و ناحه زي به دره دين (بدرالدين لؤلؤ) بۇ شيخاني عهدي و نه و شه ر و هي رشانه ي وا له دژيان به رپاي كرد، كه راندوتته وه بۇ نه وي كه گوايه نه وان كاريان بۇ دامه زاننده وه ي خيلافه ي ئومه وي ده كرد و به دره ديني شيعه ش ريگاي پي نادان و به ربه ره كانيي ده كردن (!)^(۴).

(۱) ابن خلكان، وفيات الأعيان، ۳/۳۵۴.

(۲) الذهبي، تاريخ الإسلام، ۲۴۷/۴۷، الكتبي، فوات الوفيات، ۱/۲۳۵.

(۳) ابن المستوفي، تاريخ أربيل، ۲/۱۱۹-۱۲۱.

(۴) اليزيدية، المؤسسة العربية للدراسات والنشر (بيروت: ۲۰۰۳)، ص ۱۴، ۳۸-۴۶.

عهده‌وییه‌کان بپوایه‌کی ره‌هایان به شیخی رَیبه‌ریان هه‌بوو و گوپَرایه‌لی بپیار و فرمانه‌کانی ده‌بوون و به ساده‌ترین نام‌ه‌دانی ناماده‌بوون ولّاتی موصلّ کاول بکه‌ن، (بدرالدین لؤلؤ) بۆ پیشگرتن له پهره‌سه‌ندنی ده‌سه‌لّاتی شیخی کوردان، سالی ۶۴۴ک / ۲۴۶ از بانگی کرده موصلّ و ده‌سته‌سهری کرد و پاشان له قه‌لّای موصلّ خنکاندی ^(۱)، هه‌روه‌ها به‌رده‌وام گوشاری ده‌خسته سه‌ریان و باجی لَیْده‌سه‌ندن و داوای یارمه‌تی دارایی لَیْده‌کردن، سالی ۶۵۲ک / ۱۲۵۴ از هَیْزِکی ناره سه‌ریان و له نیوان هه‌ردوولا شه‌پَکی سه‌خت به‌رپابوو و کورده عه‌ده‌وییه‌کان تَیکشکان و ژماره‌یه‌کیان لَیْ کوژران و دواتر به فرمانی بدرالدین سه‌د که‌سیان لَیْ له‌خاچدران و سه‌دی دیان گوشاوگووش سه‌رپروران و رَیبه‌ره‌کیان پارچه پارچه‌کرا و له ده‌روازه‌ی موصلّ هاته هه‌لّواسین و ده‌سته‌یه‌کی ناره لالش و گوپَی شیخ عه‌دی یه‌که‌میان هه‌لّدی و هَیسک و پروسکیان سوتاند ^(۲).

وِپَرای مه‌شیخه‌ی کورده عه‌ده‌وییه‌کان، له ناوچه‌ی ده‌ره‌ته‌نگ و پاوه مه‌شیخه‌یه‌کی دی ده‌رکه‌وت و ناویانگی په‌یداکرد، شیخ فخرالدین ئیبراهیمی کوپَی میکائیلی کوپَی ئیسماعیلی کوپَی عه‌لی له مالباتیکی دینداری دیرینی کوردستان بوو و خۆیان به نه‌وه‌ی خه‌لیفه عوسمانی کوپَی عه‌فان داده‌نا ^(۳)، وه‌ک باب و باپیرانی شیبیا پَیگای خۆی له‌نیو دانیشتوانی حلوان و ده‌ره‌ته‌نگ و پاوه بکاته‌وه و نفوژیکی روحی به هَیْز و به‌ربلّاو په‌یدا بکات و به شیخی چیبیاکان ناویانگ ده‌ریکات، خه‌لکِکی زۆر له ده‌وری کۆبوونه‌وه و بوونه مورید و تۆبه‌کار و ده‌رویشی خه‌رقه‌پۆشی و بپوایان به که‌شف و که‌راماتی هَیْنا، پاش شیخ فخرالدین کوپَی که‌ی قطب الدین میکائیل ^(۴) بووه جینشینی و

(۱) تاریخ الإسلام، ۲۴۷/۴۷-۲۴۸، فوات الوفيات، ۳۳۴/۱-۳۳۵.

(۲) مؤلف مجهول، کتاب الحوادث، ص ۳۱۵، الغسانی، العسجد المسبوك، ص ۶۰۱.

(۳) ابن الفوطی، مجمع الآداب، ۳/ ۴۴۸.

(۴) ئەم پیر میکائیل ده‌بیته باپیره گه‌وره‌ی جافی میکائیلی و مه‌ولانا خالیدی نه‌قشبه‌ندی.

له کتیبی(له‌باره‌ی که‌لتور و میژوی کورده‌وه) به درژی له‌م باب‌ه‌ته دووام.

دریژه پیدا به ریپازه‌کە‌ی، شیخ قطب الدین سالی ۷۱۰/ک/۱۳۱۰ از سەردانی بەغدای کرد و چاوی بە (ابن الفوطی) کەوت، ئەمیش شەجەرە‌ی بنەمالە‌کە‌ی بۆ نویسیه‌وه^(۱).

ه- چەند نیمچە میرنشینیکی دی:

۱- مازنجانی و زێباری لە دەقەری ئاکری:

میر محەمەدی مازنجانیی حەمیدی لە خێزانیکی دێرین و شکۆداری ولاتی ئاکری بوو، خیلافە پشتیوانیی لێدەکرد و ناسناوی (سیف الدین) ی پێبەخشی، کە مردیش شەریفی عەلەوی (ابن الصلایا)^(۲) والیی خیلافە بەسەر هەولێرەوه موحەو ئیقاعاتە‌کە‌ی بۆ کە‌کی - کاکێ کورپی هێشته‌وه و خەلیفەش لای خۆیەوه بە ناسناوی (مبارز الدین) سەربلندی کرد، ئەندامانی ئەم بنەمالە‌یە شانازی و خۆشحالی خۆیان بەم هاوردانە‌وه‌یە‌ی خیلافە نەدەشاردە‌وه و گوشادی خۆیان بەم ریزلێنانه دەردە‌بێ^(۳).

هەرەها سەردارانی هۆزی زێباری کە دەرھاوسێی میر مبارزالدین کاک بوون و نەیار و رەبەری یەکتیش بوون، بە فرمان و رەزامەندیی خیلافە فەرمانپەرە‌وای ولاتی زێبار بوون^(۴).

۲- قەیموری لە قە‌لای قەیمور:

کوردە قەیمورییە‌کان قە‌لای قەیموریان کردبوو بە پێگای خۆیان کە دەکەوتە نیوان سەرد و جەزیرە‌ی بۆتانە‌وه^(۵).

یە‌کە‌مین میری ناسراوی قەیموری (اسد الدین ابو الفوارس) ی کورپی موسە‌کی قەیمورییە کە بە مەزنده تا دە‌رووبەری سالی ۶۲۰/ک/۱۲۲۳ از میری قە‌لای قەیمور بوو و هەموو میرانی قەیموری کورپ و نە‌وه‌ی ئەون، دوا‌ی خۆی کورپە‌کانی (حسام الدین الحسن)، (شمس الدین عزیز)، (ضیاء الدین موسی) و (سیف الدین یوسف) درێژە‌یان بە دەسە‌لاتدا،

(۱) مجمع الآداب، ۲/۵۲۳-۵۲۴، ۳/۴۴۸-۴۴۹.

(۲) الشریف تاج الدین أبو نصر محمد بن نصر العلوي المدائني (م: ۶۵۶/ک/۱۲۵۸).

(۳) مجمع الآداب، ۴/۳۲۶، مسالك الأبصار، ۳/۲۶۳.

(۴) مسالك الأبصار، ۳/۲۷۰.

(۵) الکتبی، عیون التواریخ، ۲۱/۳۱۵.

سالی ۶۴۲ک/۱۲۴۴ز میرانی قهیموری به دهنگ بانگه‌یشتی (الملك الصالح) نجم الدين
ئەیبوئو و به ژماره‌یه‌ك چه‌كدار و لایه‌نگره‌وه خۆیان گه‌یاندە شام^(۱).

عمادالدين على(م: ۶۸۱ك/۱۲۸۲) ى كوپى ناصرالدين عيساى كوپى سيف الدين
يوسفى كوپى اسدالدين، دوا ميرى فرمانپه‌واى قهيمورييه‌كانه له قه‌لاى قهيمور،
ئەوبوو وه‌ك سه‌رجه‌م قه‌لا و باژپه‌كانى كوردستان كه‌وته‌به‌ر هه‌يشى مه‌غول و
داگيركرا، ئەويش ناچار په‌ناى برده به‌ر ولاتى شام و خۆى گه‌ياندە مام و نامۆزاكانى^(۲).
۳- زه‌رزارى له قه‌لاى خوفتيان- هاوديان:

هۆزى زه‌رزارى له هاوديان و ره‌واندز و سیده‌كان و باله‌كان و كيله‌شين و شنۆ
ده‌سه‌لاتيكي خيله‌كيى پي‌كه‌وه نابوو و چه‌ند ميريكي ناسراويان تبادا هه‌لكه‌وت،
خوفتيان-هاوديانى باره‌گا به خوفتيانى زه‌رزارى يان خوفتيانى ئەبوعه‌لىيى زه‌رزارى
ده‌ناسرا^(۳)، كه دوور نيه مه‌به‌ست هه‌ر مير جمال الدين ئەبوعه‌لى خوشترين-شېروين
(م: ۵۸۳ك/۱۱۸۷ن)بیت^(۴)، لایه‌نى كه‌م له رۆژكارى ئەيبوبييه‌كانه‌وه به ولاتى زه‌رزارى
(بلد الزرزارية) ده‌ناسرا، له كۆتاهى سه‌رده‌مى عه‌باسى ميرى زه‌رزارييه‌كان علم الدين
على بوو^(۵) و له ده‌مى نه‌خۆشكه‌وتنى گو‌كبورى- سالی ۶۲۹ك/۱۲۳۲ز- مير سعد الدين
حه‌سه‌نى كوپى حاجب على داواى لي‌كرد خوفتيانى بداتى، ئەويش ره‌زامه‌نديى
ده‌رپي^(۶).

(۱) ابن واصل، مفرج الكروب، ۳۲۶/۵.

(۲) اليونيني، مرآة الزمان، ۱۷۴/۴، الكتبي، عيون التواريخ، ۳۱۵/۲۱، الصفي، الوافي بالوفيات،
۳۷۸/۲۱.

(۳) ياقوت الحموي، معجم البلدان، ۲۴۰/۲.

(۴) الذهبي، تاريخ الإسلام، ۱۵۴/۴۱.

(۵) ابن شداد، تاريخ الملك الظاهر، ص ۳۳۲.

(۶) مؤلف مجهول، كتاب الحوادث، ص ۵۱.

ههروههها هه ریه که هه هه هه بوختی و بهه هه هه له سهه دهه می بوه بهیهه وه نیمچه مینه شینه کیان دامه زاده بو^(۱) و له دهه می کدا سهه رپاکی مینه شینه و نیوچه مینه شینه و هه زه خه له کهیه کانی کورد له نازه ربه جان و شاهه زور و جهه زیره به دهه سه له جو قیهه کان و نه تابه که کانیان روخه تران و خاک و مولکیان داگیر کران، بوختیهه کان و بهه هه وهیهه کان سهه رفرازی خه یان له دهه سه نه دا و پارێزگارییان له قه لا و شورا کانی بو تان و زۆزان کرد.

٦٦- رۆلی که سهه یه تیهه کوردهکان له ولاتی شام و مصر:

کورد هه ر له وه دهه وهی به ته وهی بوونه موسلمان و ته که له به ژیا نی سیاسی و چالاکی شارستانی کومه لگای ئیسلامی بوون، له دهه وهی زیدی خه یانیش کاریگه ری و جیهه نه جیهان دیاره، نه خاسمه له ولاتی شامی هاوسنوری کوردستان.

(ابوالحجر المؤمل بن مصبح) کوردی کی گومناو و بی ناسنامهیه، هه رچه نه بو ماوهی ده یان سال به والی نه فامیه و قه لای بهه زه وهیه و ناوچه کانی ده وره به ری دانرابوو، نه م قه لایه له ترۆپکی چیا یه کی بلند هه لکه وتبوو، به گویره ی ناخافتنی عه ره به یکی ته ننوخی، ته ننوخیه کان سالی ٣٠٠/ک ٩١٣ زه شه پی کوردانی ناوچه که یان کردوو و زۆربه یان کوشتون و میر (ابوالحجر) یان به زانددوو، نه ویش هه لآتوو و خوی هه لداوه ته نیخ ده ریاچه ی نه فامیه وه و چه نه رۆژیک ته ییدا ماوه ته وه، شاعیره ی کیان به م بو نه یه وه شهیره ی کی هه نیه وه ته وه:

توهم الحربَ شطرنجاً يقلبها... للقمَرِ يَنْقُلُ مِنْهُ الرُّخَ وَالشَّاهَا
جَارَتْ هَزِيمَتُهُ أَنْهَارَ فَامِيَةٍ... إِلَى الْبَحِيرَةِ حَتَّى غَطَّ فِي مَاهَا^(٢).

قه لای بهه زه وهیه دواتر بو ماوهیه که وه ته دهه سه (أبو تغلب الكُردي) خوشکه زای (أبو الحج) و تا هه مدانییه کان سالی ٣٣٧/ک ٩٤٩ زه قه لاکه یان له دهه سه دهه هه تئا^(٣).

(١) بروهه بهه شی چواره م.

(٢) تاریخ هه مام التنوخی، ص ٩٨، معجم البلدان، ٣/٤١٢.

(٣) ابن العدم، بغیه الطلب، ٢/٩٤١، زیده الطلب، ١/١٢٠.

(ابوالثریا الکردي) سەرکردەى کۆمەڵیک کورد بوو لە بانیاى لە کەنارى دەريا و دەبیت بە مەبەستى جيهاد لەویندەر نيشتهجۆ بوویت، فاتییه کان دواى ئەوێ سالى ۳۶۳/ك ۹۷۳ز دیمه شقیان گرتەو، لەسەر گازنده و داخوازی خەلکی شار، میریان بەرپرسی شورتەى شاریان لەسەر کار لا برد و لە سەرەتای سالى پاشتر بانگهێشتى (ابوالثریا)یان کرد و ئەویش بۆ ماوه یەکی کەم ئەو پۆستەى گرتە دەست^(۱).

دواى مردنى (سيف الدولة)ى حەمدانى (م: ۳۵۶/ك ۹۶۷ز)، خەلکی ئینتاکیا ریککەوتن لەسەر ئەوێ چیدی نەهیلن بەرپرسیانى حەمدانى شارەکانیان بەرپۆه ببەن و (علوش الکردي)یان بە والى دانا، ئەم کورده نەناسراوه بۆ دوو سالیك والی ئینتاکیا بوو^(۲)، عیساى کورد ناودار بە (عیسی الخشاب) لە پیاوانى چقاتى میرانى حەمدانىی حەلب بوو، کۆر و نەوێکانى لە ناودارانى حەلب بوون^(۳).

(أبوالحجر أحمد بن الضحاک) کە پێدەچیت خزمایەتى دەگەڵ میر (أبوالحجر الکردي) هەبیت، سەربازیکى دیکەى گومناوى کورده و هیچی لە باره وه ناسکرا نییه تەنها ئەو نەدەبیت کە سالى ۳۸۷/ك ۹۹۷ز لە شەرپێکدا لە ئەفامیه فیداکارانه جەنگا و دۆقسى سەرکردەى بیزەتیەکانى بە خشتیک کوشت^(۴).

ابن تالشلیل (؟) میرى کوردان بوو لە دۆلى (التیم)ى نێوان دیمه شق و صەیدا، ئەمیش تەنها هەندەى لەمەپ دەزانریت کە هێرشى کردە سەر ئەو درووزیانەى کە خەلیفەى فاتمى (الحاکم بأمر الله) بۆ بلاوکردنەوێ بیروباورپى ئیسماعیلى ناردبوونیه ناوچەکە و لەناوى بردن^(۵).

(۱) ابن عساکر، تاریخ دمشق، ۳۷۶/۶، ۸۳/۶۶، الصفدي، تحفة نوي الألباب، ص ۳۱۳.

(۲) تاریخ الإنطاکی، ص ۱۱۷، ۱۳۴، ابن عبد الظاهر، الروض الزاهر، ص ۳۱۷.

(۳) ابن العديم، بغية الطلب، ۶/۲، ۶۲۸.

(۴) الروذراوري، ذیل تجارب الأمم، ۶/۱۳۸، تاریخ ابن ابي الهیجاء، ص ۱۸۲.

(۵) تاریخ الإنطاکی، ص ۳۴۹-۳۵۰.

شیخ عبدالعزیزی کوپی علیی شاره زوری (م: ۴۲۷/ک/۱۰۳۶) زانایه کی ئایینی و شاره زای زانسته کانی قورئان و دهستی له لیکدانه وهی خه ونیش هه بوو، له پیناو فیژیرون و خۆ پیگه یاندن به جیهانی ئیسلامی گه پراوه و له دوا ساله کانی ژیانیدا گه هیشته ولاتی نهنده لوس و قه صدی شاری دانیهی کرد، له گه پانه وهیدا به ریگای ده ریادا له تمه نی نه وه ده کاندایا به دهستی روم کوژا^(۱).

(شهم الدولة) یان (سهم الدولة) خه لیفه ی کوپی جیهانی کورد، ماوه یه ک- ناوه پراستی سه ده ی ۱۱/ک- والیی شاری ره حبه بوو و دواتر پۆستی دیی وه رگرت^(۲).

علیی کورد (علی کُرد) تا مردنی- ۱۱۱۲/ک/۵۰۶ از ۱۱۱۴/ک/۵۰۸- والی حه ماه بوو، که سایه تیه کی دیاری ناوچه که بوو، له روداوه کانی سه ره تای سه ده ی ۱۱/ک/۱۲ از ناوی دیت، دوا ی خۆی هه والی کوپه کانی: نه صر و وه ردانشاه و (علم الدین ابو طالب) به رچاو ده که ویت، هه ر له م ماوه یه دا ناوی نه م میرانه دیت:

- سه لار به ختیار (م: ۵۱۱/ک/۱۱۱۷) شوحنه ی دیمه شق.

- عومه ری کوپی سه لار به ختیار (م: ۵۲۷/ک/۱۱۳۲).

- زین الدین ئیسماعیلی کوپی سه لار عومه ر.

- به درانی کورد (الکافر)- سالی ۵۲۹/ک/۱۱۳۴.

- علیی کوپی وه فائی کورد- سالی ۵۳۱/ک/۱۱۳۶.

- کورده کی کوپی موسای کورد والیی رقه (۵۶۲-۵۶۵/ک/۱۱۶۶-۱۱۶۹) (۳).

فیخرخوزان و خوینده واران ی کورد به نیاز ی فیژیرون و زانسته خوازی، به چپی هاموشوی دیمه شقیان ده کرد تا بوونه پیکهاته یه کی دانیشتوانی شار و ره وه ندی کوردیی تیدا په ییدا بوو، ته نانه ت گۆرستانیکی شار به ناویانه وه (مقبرة الأکراد)

(۱) ابن بشکوال، کتاب الصلوة، ص ۳۰۳.

(۲) زیدة الحلبي، ۲۹۳/۱، تاریخ ابو الفداء، ۶۰/۴.

(۳) بېروانه: القلانسي، ذیل تاریخ دمشق، ص ۴۰۶، ۴۱۳، تاریخ العظیمي، ص ۳۶۷، ۳۸۸، البستان

الجامع، ص ۳۱۸، ۳۲۵، زیدة الحلبي، ۱۷۴/۲، ۲۶۰-۲۶۲، الأعلاق الخطيرة، ۷۹/۳.

دهناسرا و هر يهك له موسای كورد و پلاشو(؟)ی كورد مزگهوتیكى بنیاتنا كه به ناوی خۆیانهوه ناوبران: مزگهوتی موسای كورد و مزگهوتی پلاشووی كورد، كوردیكى دی(أبن میر الكردی) قوتابخانه و مزگهوتیكى بنیاتنا^(۱)، فهقیه محهمه دی كورپی عالیی كورپی رهمه زانی زهرزازی(۵۴۷-۶۲۹ك/۱۱۵۲-۱۲۳۲ز) له دایكبووی دیمه شقه^(۲).

میر مجاهدالدين بزانی كورپی مامین(م: ۵۵۵ك/۱۱۶۰ز) له كورده گه لالیه كانی شاره زور و گه رمیانه و ناودارتین كه سایه تی كورده له دیمه شق و ولاتی شام به گشتی پيش دهركه وتنی ئه یوبیه كان، ئه میس به میری كوردان دهناسرا و مروفتیكى جوامیر و به خشنده و ئیماندار و خیرخواز بوو، ریژدار و خوشه ویستی خه لکیبوو، كاتیک سالی ۵۴۲ك/۱۱۴۷ز به والیی قه لای صهرخه ده ستنیشان كرا، خه لكه كه ی خۆشحال و شادمان بوون، لیتره به دواوه به (صاحب صرخد) ناوده برا، رۆلی کاریگه ری هه بوو له بهر په چدانه وهی خاچه لگه ركاندا و له بواری ئاواكاریشدا جیپه نجه ی دیاره و بنیادنه ری چهند دامه زراوه یه کی زانستی و خیرخوازیه، وهك ههردوو قوتابخانه ی(المجاهدیة الجوانیة) و(المجاهدیة البرانیة)^(۳)، سیف الدین محهمه دی كورپیشی له هه لمه تی یه كه می أسدالدین شیركۆ بۆ سه ر قاهیره و له گه مارۆدانی فه رنه نجه له به لبیس كوژرا^(۴).

(۱) ابن عساکر، تاریخ دمشق، ۲/۲۹۸، ۳۰۶، ۳۱۱، ۳۱۶.

(۲) الذهبی، تاریخ الإسلام، ۳۷۵/۴۵. ده رباره ی فهقیه و زانیانی كورد له دیمه شق، بروهانه: تاریخ دمشق، ۱/۲۰۴/۶، ۲۶۶/۶، ۳۱۰-۳۰۹/۲۱، ۱۸۸-۱۸۷/۵۱، ۱۵۳/۵۲، ۳۷/۵۴، ۱۹۷... هه ت.

(۳) ذیل تاریخ دمشق، ص ۴۴۲، ۴۶۱، ۵۴۷، تاریخ دمشق، ۲/۳۱۳، ۳۸۱، أبو شامة، الروستین، ۱/۲۰۱-۳۴۲-۳۴۳.

(۴) به بۆنه ی چوونی بۆ مصر ده لیت:

یا مصر ما كنت في بالي ولا خلدي ولا خطرنا بأوهامي وأفكاري

لكن إذا حانت الأقدار كان لها قوى تؤلف بين الماء والنار.

المقرئزي، المقفى الكبير، ۴/۴۴۹-۴۵۰.

له سالی ۵۵۸/ك/۱۱۶۳ز فەرپه‌نگه‌كان له پڕیكدا په‌لاماری سوپای زه‌نگیان دا له به‌رده‌م (حصن الأكراد) و‌گه‌ه‌یشتنه ره‌شماله‌كه‌ی نورالدین مه‌حمود، ئه‌ویش په‌شوكا و به‌په‌له خۆی گه‌یاند ه‌سپه‌كه‌ی و فریا نه‌كه‌وت په‌تی پێی ئه‌سپه‌كه‌ بكا‌ته‌وه، له‌م ساته‌ ناسكه‌دا كوردیك هاته‌ده‌ست و په‌ته‌كه‌ی ترازاند، سه‌رئه‌نجام فەرپه‌نگه‌كان كوشتیان و نورالدین مه‌حمودیش ده‌ربازی بوو^(۱)، هه‌ر له‌م شه‌پانه‌دا كوردیكی دی پاش زیاره‌تی گلكۆی خالیدی كۆری وه‌لید له‌ حمص و‌ده‌ی به‌رزبووه‌وه و چاونه‌ترسانه‌ جه‌نگا و دوو سواره‌ی فەرپه‌نگی كوشت و دووی دیکه‌یی به‌دیل گرت^(۲).

سه‌لاری زه‌رزاری باوکی وه‌زیری فاطمی عه‌لیی كۆری سه‌لار(م: ۵۴۸/ك/۱۱۵۳) له‌ كۆتاه‌ی سه‌ده‌ی ۵/ك/۱۱ز دا، له‌ شامه‌وه‌ چوه‌ مصر و به‌ گه‌رمی میوانداری كرا و ناسناوی(ضیف الدولة)ی پێبه‌خشرا، عه‌لیی كۆرپشی ده‌گه‌ل كۆرانی به‌رپرساندا نێردرايه ریژی(صبيان الحجر)وه كه‌ وه‌ك فیترگه‌ی جه‌نگی تابییه‌ت واپوو و خوێندكارانی له‌سه‌ر هونه‌ری جه‌نگی و ئه‌سپسواری راده‌هێنران و فیتری ئه‌و پیشه‌ و زانسته‌ سه‌ربازیانه‌ ده‌كران كه‌ ده‌وله‌ت پێویستی پێیان هه‌بوو، عه‌لیی كۆری سالار هه‌رزوو نیشانه‌ی وریایی و جه‌ربه‌زه‌یی لێده‌ركه‌وت و هێشتا هه‌رزه‌كاربوو چه‌ند پۆستیكی گرنگی وه‌رگرت و كرایه‌ والیی(البحیره) و ئه‌سكهنده‌ریه‌.

له‌ سه‌رده‌می خه‌لیفه‌(الحافظ: ۵۲۵-۵۴۴/ك/۱۱۳۱-۱۱۴۹)ن، وه‌ك فه‌رمانده‌یه‌كی پایه‌دار و ده‌ست‌رۆیشتوو هاته‌ مه‌یدان، خه‌لیفه‌(الظافر: ۵۴۴-۵۴۹/ك/۱۱۴۹-۱۱۵۴)ن له‌گه‌ل بوونی به‌ خه‌لیفه‌ و له‌سه‌ر رێنمایی باوکی، (نجم الدین ابن مصال)ی كرد به‌ وه‌زیر، عه‌لیی كۆری سالار ئه‌م پێنگاه‌ی خه‌لیفه‌ی به‌دل نه‌بوو و به‌توندی رته‌ی كرده‌وه و به‌ سوپایه‌كه‌وه‌ هێرشی كرده‌ سه‌ر قاهیره‌ و خه‌لیفه‌ی سه‌ركۆنه‌ كرد و ملكه‌چی كرد بپاری دامه‌زراندنی (ابن مصال) هه‌لبۆه‌شینیته‌وه‌ و خۆی به‌ وه‌زیر دانا، خه‌لیفه‌ی داماو داواكه‌ی جێبه‌جێ كرد و ناسناوی (العدل)یشی پێدا و بۆ

(۱) الكامل، ۹/۱۸، الروضتین، ۱/۳۵۰.

(۲) ابن العدم، بغية الطلب، ۷/۳۱۷۲.

ماوهی زیاتر له سێ سال وەزیرایەتی کرد و له سەرەتای سالی ٥٤٨/ک/١١٥٣ز به دەستی نەصری کۆپی عەباسی سنهاجی و به هاوئاھەنگیی خەلیفە، له ژوری نوستنهکەى کوزرا، عەباسی سنهاجی باوکی بکوژ، زپکۆپی عەلیی کۆپی سالار بوو^(١). ماوهتەوہ بلیین، ئەم وەزیرە کوردە چالاکیی ئاواکاریشی ھەبوو و له ھەر شوێنێک بەرپرس بووبێت بایەخى به بواری زانستی داوہ و له حیسابی خۆی قوتابخانە یەکی له ئەسکەندەریہ و چەند مزگەوتێکی له بەلبیس و قاھیرە بنیاتناوہ^(٢).

ھاوتەریب دەگەڵ وەزیری زەرزاریدا، (سیف الدین الحسین الکردی)^(٣)، میر و سەرکوردە یەکی پایەبەندی فاتمیہکان و زاوی وەزیر(الصالح بن رزیک: ٥٤٩-٥٥٦ک/١١٥٤-١١٦١ز)بوو و ماوہیەک کرایە والیی قاھیرە، له روداوہکان و کیشە ناوخۆییەکانی دوا سالەکانی سەردەمی فاتمی ئامادەیی ھەیە و بەشداری و رۆلی بەرچاو، ناسناوہکانی نیشانە و ئاماژەن بۆ ئەو پایەیی پێی گەشتووہ، (فارس الدولە)ی باوکی و(تاج الملوك)بەدرانی برایشی ھەر میر بوون، (تاج الملوك)بنیاتنەری مزگەوتێکە بەناوی خۆیەوہ له قەرافەیی قاھیرە^(٤).

له یادەوہریەکانی(أسامة بن منقذ) روون دەبێتەوہ کہ سەدان جەنگاوەر و خۆبەخشی کورد چوو بوونە شام و تەنھا له نێو میلشیاکانی بنەمالەکە یانا کہ خاوەندی قەلای شیزەر بوون^(٥)، دەیان کورد ھەبوون و ھەموویان کەسانی داسۆز و ئازا و جوامیر و فیداکار بوون و شایەنی ستایش و پیاھەلدانی ئوسامە بوون، سەربوردەیی ھەر یەکیکیان وانە یەکە له دلیری و بویری و مەردایەتی و

(١) کتاب الإعتبار، ص ٥٨-٦٠، ٧٣، ابن الطوير، نزهة المقلتين، ص ٥٥، ٥٩، ٦٢.

(٢) وفيات الأعيان، ٤١٧/٣.

(٣) "الأجل المظفر الأمين سيف الدين حسن المسلمين ذي الفضائل والمناقب يمين أمير المؤمنين أبي عبدالله الحسين بن فارس الدولة أبي الهيجاء الفانزي الصالحي".

(٤) المقريزي، الخطط المقريزية، ٨٧/٣، ٣٣٩/٤.

(٥) شيزەر قەلایەکە له لیواری ژبی عاصی له باکووری رۆژئاوای شارێ حەماحماھ.

لیکۆلینه وه یه کی تایبته هه لده گریت: سه رههنگ، مه یاحی کورد، سه سه نون، حمدات
- هیمداد، کامل المشطوب، (ابوالجیش) ی کورد^(۱)، سه هلی کوپی نه بو غانم، زهرالدوله
به ختیار، فارسی کورد و عه لانی کوپی، به در و عه نناز، میکائیل، عه لیلی کوپی
مه حجوب^(۲).

(۱) کچیکی نه م کورده له لایه ن سواره یه کی فه په نجیه وه ده فپینریت و نه ویش له پشتی
نه سه په که یه وه خقی هه لده داته ناو زیی عاصیه وه و ده خنکیت، پیم وایه نه م به سه رهاته بناخی
راسته قینه ی چیرۆکی کچه کافرۆشیه، له کتییی (له باره ی که لتور و میژووی کورده وه) له م بابه ته دوووم.
(۲) کتاب الإعتبار، ص ۹۷-۹۸، ۱۱۲-۱۱۷، ۱۳۷-۱۳۹، ۱۶۳-۱۶۴، ۱۷۴-۱۷۸.

به شی حافتهم

نویسیه کان

۷-۱- نه ژادی نه یوبییه کان و کۆچکردن یان بۆ عێراق:

نه یوبییه کان به ره بابیکی کوردن له خێلی ره وادیی سه ره به هۆزی به ربیلاو و فره تیره ی هه دبانی و دانیشتوی گوندیکی نزیک دوین بوون له ئه رمینیا، شادیی ره وادی بابیره گه وره و یه که م که سی ناسراویان، له پیاوانی ده ستپۆیشتوی دیوه خانی میری شه دادیی خاوه ندی ئانی^(۱) بوو و هه ره نه بوو شیبیا کاریکی وا بکات که مجاهد الدین به هرۆز (م: ۵۴۰ه/ ۱۱۴۵ن)^(۲) ی دۆستی له کێشه یه کی جفاکی ده ریاز بییت^(۳).

وه ک ئاشکرایه هه ره له رۆژگاری نه یوبییه کانه وه و له ده ره ئه نجامی پالنه ره و مه به سستی جۆربه جۆردا، ئاخافتن و هه والی هه لبه ستراو ده رباره ی نه ژاد و بنه چه یان و زیدی باوو بابیرانیان داتاشران و ریزیک باوانی وه همیان بۆ چیکرا، وه ک نه وه ی نه ژادی ده بردنه وه سه ره ئومه وییه کان، یاخود نه وه ی ده لیت بابی شادی ناوی مه روان یان به عقوبه و له نه وه ی (مُرة بن عوف) ی عه ره بی عه دنانی بووه، هه رچه ند نه یوبییه کان بۆ خۆیان رسته یان ته نها تا شادی ده برد و له ئه و به ولاره هه چیان ده رباره ی باوانیان نه ده زانی^(۴).

(ابن خلکان) ی هاوچه رخ و هاو نیشتیمانی نه یوبییه کان وه ک خۆی ده لیت، گه لیک سۆراخی نه ژادی کردوون و دوفچوونی ووردی له باره ی بنه چه و زیدی یه که میانه وه نه نجامداه تا سه ره داویکی ده سته که وتوو و له فه قیه یکی شاره زای خه لگی دوین بیستویه تی که شادی خه لگی گوندی نه جندانه کانی هه لگه وتوو له نزیک ده روزه ی باژێپی دوین بووه که سه رجه م دانیشتوانه که ی له کوردانی ره وادی بوونه^(۵).

(۱) پاشماوه و شویننه واری ئانی ده که ویتته تورکیاوه له سه ره سنوری ئه رمینیا.

(۲) هه واله کان به بی روونکردنه وه، به هرۆزیان به رووم داناوه، که چی به هرۆز ناویکی کوردی و ئیترانیه و یدده چیت کورد بیته نه ک رووم.

(۳) ابن خلکان، وفيات الأعیان، ۲۵۶/۱.

(۴) ابو شامة، الروضتين، ۱۶۴/۲-۱۶۵، ابن واصل، مفرج الکروب، ۱/۳-۶.

(۵) وفيات الأعیان، ۱۳۹/۷، الیونینی، ذیل مرآة الزمان، ۱/۳۷.

پیشتریش فارقی بی ئه وهی مه به سستی ئاخافتن بیّت له مه پ نه ژاد و نیشتمانی
ئه یوبییه کان و بهر له پایه داریوون و ناوده رکردنیان کتیبه که ی داناو، سنوریکی بۆ ئەم
مژاره داناو و بواری بۆ گومان نه هیشتوته وه که ئه یوبییه کان کوردن و زیدی یه که میان
ئه رمینیایه و له روداو هکانی سالی ۵۰/۱۱۵۵ز ده لیت:

" فخر الدین شه دادی کوپی مه نوچه هر له شاری ئانیه وه - باره گای میرانی شه دادی
- رووی کرده شام بۆ کن اسد الدین شیرکو، چونکه شادیی بابی شیرکو کاتی خۆی و
بهر له کۆچکردنی بۆ عێراق له پیاوانی مالباتی دیرینی (ابوالأسوار)ی کوپی مه نوچه هری
شه دادی بو" (۱).

له مرووه وه، هه رچی بۆچوون و ئاخافتنی دی هه ن سه باره ت به زید و بنه چه و
کوانووی ئەم بنه ماله یه که هه ر له سه رده می ده رکه و تنیان ه وه له ئارادا بوون و له م
سالانه ی دوایشدا دوپات ده کێنه وه، سه ره له بهری هه لبه ستراون و له راستی به ده رن و
شایه نی ئه وه نین به هه ند وه ریگه رین.

روون نییه که نگی شادی به خاووخیژانه وه له دوین ه وه سه ری خۆی هه لگرتوه و
رووه و عێراق هاتوه، سه رچاوه کان هه یچ زانیاریه ک ده رباره ی ئەم پرسه ناده ن
به ده سه ته وه، به لام هۆکاری راسته و خۆی کۆچکردنی دیاره ئه وه بووه که به هروزی
ناسیاو و کۆنه هه قالی پاش ئه وه ی له به غدا پایه دار بووه و پۆستی بلندی
گرتوه ته ده ست، بانگه یشتی کردوه و هانی داوه بیّت بۆ عێراق تا پاداشتی بداته وه و
کاریکی شایه نی بۆ دابین بکات، شادیش داواکه ی په سه ند کردوه و رووه و عێراق
ریگای گرتوته بهر.

ده کریّت بلین و پرای ئەم بانگه یشتکردنه، هۆ و پاساوی بابه تی دی هه بوون
شادییان ناچار کردوه ئەم پینگافه بنیت، گرنگترینیان ئه وه یه که کورده شه دادیه کان
که ئه وانیش له خێلی ره وادیی هه دبانی و پسما می ئه یوبییه کان بوون، له ئەنجامی
هیرشی سه له جوقیه کاندا ده سه لاتیان پوکایه وه و هه ردوو شاری دوین و گه نجه یان
له ده ست دا و ده سه لاتی سه د ساله یان له نێو برا، تا مه نوچه هری کوپی شاوور هه له ات

(۱) تاریخ میافارقین، ص ۶۱۲.

بۆ شاری ئانى و لەویندەر لقیكى نوپى دەسەلاتى شەدادىي دامەزاند، وهلى ئەم لقه هەرگىز نەشیا ئەو بۆشاییه پریکاتهوه که لقی سەرکهی مېرنشینى شەدادى گرتبویوه، به ئاخافتنیكى دى سەروریهی کورد له هەریمی ئەرمنیا پوکایه وه و ناوچه که هەمیشه دەکەوتە بەر پەلامارى ئەرمن گەرچ و خەزر^(۱).

سەربارى مەترسیی بەردەوامی سەلجوقییەکان، ئانى و دوین توشى زنجیرهیه که بوومه له رزه بوون، شادی و خزمه کانی ئەگەر دۆخی داراییان له بار بوایه و هەستیان به دەستکورتى و کەمدەرهمەتى نەکردایه، ئاستەم بوو هزرى کۆچ و لانه وازییان به خەیاڵدا بهاتایه.

ئەوهی تەمومزى لەسەر نیه دەربارەى کۆچکردنى شادی و کۆپه کانی ئەوهیه که پیش سالى ۵۲۵هـ/ ۱۱۳۱ز له قەلاى تکريت بووه و له لایەن مجاهدالدين بههرۆزه کراوه به دژدار و زێره ئانى قەلاکه و راسپێردراوه کاروباریی به پێوه بیات، و اتا دەتوانین ماوهی هاتنیان بۆ عێراق به چاره کی یه که می سه ده ی ۶ک/ ۱۲ز و دیاری بکهین و به مه زنده سالى ۵۱۵هـ/ ۱۱۲۱ز به میژووی کۆچکردنیان دابنێن، مینۆرسکی پێیوایه بیست سالیك پیش له دایکبوونی صلاح الدین، و اتا سالى ۵۱۲هـ/ ۱۱۱۸ز، شادی و خێزانه که ی کۆچبارى عێراق بوونه^(۲)، بۆچوونی واش هیه هاتنیان پێشده خات بۆ ماوه یه کی که م پیش سالى ۵۰۲هـ/ ۱۱۰۹ز^(۳).

دەکریت ناوی ئەندامانی خێزانی شادی وه که به لگه یه ک هاریکار بیّت بۆ دیاریکردن یاخود خەمڵاندنی میژووی هاتنی بۆ عێراق، راستیه کی روونه که ئەو دەمه ی له نیشتمانی خۆیان بوون و تیکه لێیان له گە لّ میلیه تانی دى نه کردبوو و نه که وتبوونه ژیر کاریگه ریهی که لتوری عه رهب و تورکه وه، سروشت و مۆرکی خۆمالی کوردییان پاراستبوو

(۱) بۆ نمونه بېوانه: الأصفهاني، البستان الجامع، ص ۳۳۱.

(۲) تاریخ قفقاز، ص ۱۵۹.

(۳) علي بيومي، قيام الدولة الأيوبية، ص ۶۲.

و ناویان: شادی، چه کۆ کۆپۆی خه زووری شادی، شیرکۆ، تۆران شاه، شاهانشاه^(۱)، وشه ی کوردی- ئێزانی بوون، به واتایه کی دی شیرکۆ و دوو کۆپه گه وره ی ئه یوب: تۆران شاه و شاهانشاه ده نیۆ کورده ره وه ندییه کان و له که شوه وه ی کورده واری و دوور له کاریگه ریی بیانی له دایک بوونه، که چی پاش کۆچکردنیان بۆ عێراق ناوی منداله کانیان ده بیته وشه ی عه ره بی ئیسلامی: یوسف، محمه دی کۆپی ئه یوب (الملك العادل)، محمه دی کۆپی شیرکۆ (الملك القاهر)، ده میکیش له موصل و شام تیکه لی ئه تابه که تورکه کان بوون، ناوی منداله کانیان ده بیته تورکی، وه ک تغتکین و بوری کورانی ئه یوب.

هه واله کان ده لێن شادی ته نها ده گه ل شیرکۆ و ئه یوب هاتوونه ته عێراق، به لام پیده چیت وێپای ئه م دوو کۆپه ی، ژماره یه که له که سوکاری هاو پێی بوونه و سه ره تا چووه ته به غدا و ده بیته له وێ به دیداری مجاهد الدین به هرۆزی هه قالی دێزینی که هیشته بیت.

له هه والیک لاوز و ته واو جیاواز له م هه واله باوه، شادی بوون و رۆلی نیه و گوايه ئه یوبی کۆپی له شه به ختان^(۲) یاخود له چیا ی جوری نزیک حانی و میافارقین هاتۆته دنیاوه و له موصل په روه رده بووه و چووه ته خزمه ت سولتان محمه دی سه لجوقی، که دیویه تی ده سته پک و زیره ک و لێوه شاوه یه، به پارێزگاری تکریت دایناوه و ئه ویش سه رکه وتوانه ئه رکه کانی رابه پاندوه و ناوچه که ی له رێگران و خراپه کاران پاک کردۆته وه و ئارامی و ته نا هیی که پاندۆته وه^(۳).

نجم الدین ئه یوبی کۆپه تۆبه ره ی شادی، سالی ۵۶۸/ک ۱۱۷۲ از شییانی ئه وه ی هه بوو ئه سه پزازی بکات و به هۆی گلانی له سه ر ئه سه په وه گیانی له ده ست دا و به دوور ده زانیته له ده سته پکی سه ده ی ۶/ک ۱۲ از ته مه نی ده سته ی ئه وه ی دابیته بکریته پارێزگاری قه لایه کی گرنکی وه ک تکریت. به لام ده زانی سالی ۵۲۵/۱۱۳۱ پارێزگاری قه لاکه بوو،

(۱) شاهانشاه ناویکی نه خوازروه لای موسلمانان چونکه شاهی شاهان - ملك الملوك - ناو و صیفته ی خودایه و به خۆی ته نها شاهی شاهه کانه و فه رموده یه کیش هه یه نه می له ناوان به ناوه کردوه.

(۲) شه به ختان: ناوچه یه که له ئه رمینیا، معجم البلدان، ۱/ ۴۵۳، الکامل، ۹/ ۵۴۰.

(۳) ابو شامة، الروضتين في أخبار الدولتين، ۲/ ۱۶۵.

ئەم ھەوالەش ئەو راستیە دەداتە دەست کە شادیی بابی بەر لە و میژوو ھەردوو و لە تکریت نیژراو، تکریتی وەک کۆگا و کاروانسەرا و بەندیخانە وابوو، دەبوو ئەرکی چاوەدێری و بەرپۆوەبردنی قەلایەکی ئاوەھا گرنگ و ھەستیار بھێندەریتە کەسانی دەستپاک و دڵسۆز، وەزیر ناصری دەرگەزینی^(۱) چەند کەسیکی لە پیاماقولانی دەولەت لە تکریت بەند کردبوو و یەکیکیان (العزیز الأصفھانی) بوو^(۲) و لە فرمانیکدا داوای لە نجم الدین ئەیوب کرد لە بەندیخانە دەری بھینیت و بیکوژیت، کەچی ئەو و شیرکۆی برای رازی نەبوون ئەم کەتنە بکەن و فرمانی قەلپی وەزیریان پشتگوێ خست^(۳).

عمادالدین زەنگی سالی ۵۲۶ک/۱۱۳۱ز لە ریگای گەرانەوی لە گەمارۆی بەغدا دا، بەرەو تکریت کشایەو، کورانی شادی لەو تەنگانە بە دا بە فریای کەوتن و پازدە رۆژ بە میوانی ھیشتیانەو و شیرکۆ بە لەم و کەلەکی بۆ دابین کردن و پاشماوی لەشکری بەزیوی لە رویاری دیجلە پەڕاندەو و بە کەلوپەلی پێویستەو بە پێی کردن، مجاہدالدین بەرۆز بەم رەفتارە کورانی شادی نیگەران بوو و سەرزەنشستی کردن کە چۆن لەبری ئەو رابین زەنگی نە یاری بگرن و دەستە بەسەری بکەن، ئاسانکاریی بۆ دەکەن و لە تەنگانە دەریازی دەکەن^(۴).

(۱) ناوی تەواوی: (ابوالقاسم ناصر بن علي بن القاسم الأنسابادي) یە، بۆ دوو جار و نزیکە ھەشت سال (۵۱۸-۵۲۷ک/۱۱۲۴-۱۱۳۳ز) وەزیر بوو، سالی ۵۲۷ک/۱۱۳۳ز لە ئاکامی شەپی خۆبەخۆی کاربەدەستانی بەغدا دا کوژرا. الكامل في التاريخ، ۶۸۱/۸، ۶۹۵. لە (معجم البلدان، ۲/۲۹۸) ھاتوو سالی ۵۲۱ک/۱۱۲۷ز کوژراو کە بێگومان ھەلە یە.

(۲) ناوی تەواوی: (عزیز الدین ابونصر أحمد بن حامد المستوفي الأصفھانی) یە و مامی ئەدیپ و نوسەر و میژوونوس (العماد الكاتب الأصفھانی) یە.

(۳) ئەصفھانی دەلیت: وەزیر ناصری دەرگەزینی بەخۆی فرمانیکی بە ناوی سولتان سەنجەر و دەریئا و بە توغرا-مۆری سولتان سەلجوقی موری کرد. زیدة النصر، ص ۱۶۶-۱۶۷، الروضتین، ۲/۱۶۵-۱۶۶. ھەرچۆنیک بێت دواتر ھەر لە تکریت بەکوشتوو. الكامل، ۶۸۱/۸، ۶۹۱.

(۴) الروضتین، ۱/۱۲۹.

(أسامة بن منقذ) وهك خوى دهلئيت لهم كشانه وهيهى رووهو تکریت، یاوه ریی زهنگی دهکرد و ده بیئت له یاداشته کانیدا چهند په ریه کی بۆ ئەم رووداوه تهرخان کرد بیئت و زانیاری ورد و گرنگی به دهسته وه دا بیئت و به بۆچوونی ساخکهره وهی کتیبه که ی، ئەو به شهی یاداشته کانی فه وتاوه^(۱).

دواى چهند سالیک، شیرکۆ به دهنگ داد و گریانی ژنیکه وه چوو و سوپاسالاری تکریتی کوشت که ده سندرژیی کردبووه سهر ژنه که، به هرژیش کاتیک بهم تاوانه ده زانیت دلره نجانی خوی ناشاریته وه و له دالده دانی کوپانی شادی پاشگهز ده بیئته وه و پێیان راده گهنیئت که شادیی باوکیان چاکه و پیاوه تیی ژۆری به سه ره وه ههیه، بۆیه لییان خوش ده بیئت به مهرجیک ده بیئت دهسته جی تکریت جیبهیلان^(۲).

میژوونوس (أبو شامة: م ۶۶۵/ک ۲۶۶ن) خویندنه وهیه کی دیی ههیه بۆ پرسى دوورخستن وهی کوپانی شادی و ده لئیت نجم الدین ئەیوب به رهوشتی به رزی و هه لسوکه وتی جوانی، جیگای خوی له دلی تکریتیه کان کردبووه وه و له دلوه خوشیان ده ویست و شیرکۆش پیاویکی نازا و دلیر و بویر بوو، خیلکی گهره ی له پشت بوو، پیکه وه بۆ کیشه و گرفت کاروباری تکریتیان هه لده سوپاند، به هرۆز له ریگای پیاوانی خۆیه وه بهم راستیانه ی ده زانی و ده ترسا کارله کار بترازیت و کوپانی شادی له دهستی ده ریچن، که کوژانی کابرای سوپاسالاریشی به سه ردا هات، به هرۆز نارامی له بهر بپا و پهستی و نیگه رانیی خوی بۆ ده ریپین و داواى لیکردن ده ستوبرد بکه ن و هه رچی زوه تکریت چۆل بکه ن^(۳).

میژوونوسی گۆرین لهم ناخافتنه ی راستیی پیکاره و به هرژیش حه قی بوو ئەم بپیاره بدات، ئەیوب و شیرکۆ سه ربه خۆیا نه ده جولانه وه و له بهرپرسیانی به غدا ناسله مینه وه و هه ر ئەوان بوون وه ک باسکرا فرمانی ساخته ی وه زیری ده رگه زینی یان جیبه جی نه کرد که داواى لیکردبوون (العزیز الأصفهانی) له زیندانی تکریت ده ریپینن و بیکوژن.

(۱) کتاب الإعتبار، ص ۲۵۳-۲۵۴.

(۲) الروضتین، ۱۶۶/۲، مفرج الکروب، ۸/۱.

(۳) الروضتین، ۱۶۶/۲.

۲.۷. په یوه نډیکردن به زهنگی په وه و روآلیان له گرتنی دیمه شق و

قاهره:

نهیوب و شیرکو سالی ۵۳۲هـ/ک ۱۱۳۷ز، به یه کجاری تکریتیان به جی هیشت و روویان کرده موصل، عماد الدین زهنگیش که چاکه و پیاوه تیی کوپانی شادیی له یاد نه کردبوو، به هانا یانه وه هات و به سینگفراوانیه وه پیشوازیی لیکردن و گه ره کی بوو پیزانینی خوئی بویان به لمینیت و پاداشتیان بداته وه و کارکیان بو دابین بکات، نه وه بوو ده میک شاری به عله به گی گرت، یه کسه ر نه یوبی کرده دژدار و به رپرسی^(۱).

نجم الدین نه یوبی کوپی شادی بو ماوه ی هشت سالان (۵۳۳-۵۴۱هـ/ک ۱۱۳۸-۱۱۴۶ز) سه رکه وتووانه کاروباری به عله به گی به رپوه برد، نه و به گه واهیی که سانی هاو ده می نه وانه ی له نزیکه وه هؤگر و ناشنای بوون، مرؤفیککی مه ند و هیمن و له سه رخو بوو، هاوکات سیاسییکی دوورین و چاوکراوه و شاره زابوو^(۲) و نه ونده ویلی دوا ی سامان پله وپایه نه بوو^(۳) و خوئی له کاروباری به رپوه بردن و ده وله تداری دووره په ریز ده گرت و زیاتر به لای کاری خیرومه ندی و خوداناسی ده یشکانده وه و له کوپ و چقاتی صؤفییان و پیاوچاکان نزیکبوو، له روژگاری که نجیه وه نه م خه سله تانه ی تیادا به دی ده کرا، له و ده مه ی زیره فانی قه لای تکریت بوو، چاوی له هه ژاران و نه داران بوو و ده سستی هاریکاریی بو زانایان و پیاوانی نایینی دریز ده کرد و به رپزه وه میوانداریی ده کردن، له و ماوه یه ی والیی به عله به گیش بوو، خانه قای (النجمیه) ی بنیادنا و پاشتر ته کیه ی (الریاط النجمی) له دیمه شق و مزگه وتیککی له قاهره ناوا کرد^(۴).

(۱) ابن شداد، النوادر السلطانية، ص ۵۵-۵۶، الكامل، ۷۴۹/۹.

(۲) بپوانه: الكامل، ۲۴۷/۹.

(۳) صلاح الدین یوسفی کوپی سالی ۵۶۷هـ/ک ۱۱۷۲ز بانگی کرده قاهره و دواوی لیکرد حوکمی ولاتی مصر بگریته ده ست، که چی نه و رته ی کرده وه و گوتی تر بو نه و کاره لیها توو و هه ژیت. النوادر السلطانية، ص ۱۰۸، الروضتین، ۹۹/۲.

(۴) ابو شامة، الروضتین، ۹۸/۲، ۱۶۲-۱۶۷، ابن خلکان، وفيات الأعیان، ۲۵۷-۲۵۹.

دوای کوژرانی زهنگی- سالی ۵۴۱ک/۱۱۴۶ز- مجیرالدین ئەبق ئەتابەگی دیمەشق^(۱)
هێرشێ کردە سەر بەعلەبەگ، نجم الدین ئەیوب دلتیابوو لەوەی کەس بە فریای
ناکەوێت و دەگەڵ ئەتابەگی دیمەشق پێکھات و خۆیدا بە دەستەوہ و لەبری بەعلەبەگ
دەگوندی دەورووبەری دیمەشقی بە ئیقناع وەرگرت.

لە بەرەکانی شەپی خاچەلگرنایشدا، نجم الدین ئەیوب و دوو کوپە گەورەکەیی:
شاهانشاه و تورانشاه درێغییان نەکرد و لە ئەرکی جیھاد دانەبێران و لە بەرپەچدانەوہی
هێرشێ سەر دیمەشق سالی ۵۴۳ک/۱۱۴۸ز بەشدار بوون و دلسۆزانە چەنگان و
قوریانیشیان دا و شاهانشاه- بابی تقی الدین عومەر- کوژرا^(۲).

ھەرچی شیرکۆ بوو لە ریزی سوپای نورالدین مەحمودی کوپری زهنگی(۵۴۱-
۵۶۹ک/۱۱۴۶-۱۱۷۳ز) ئەتابەگی حەلب پتر لە سی سال مایەوہ و سەرپەلێکی ئازا و
چالاکێ لی دەرکەوت و بووہ سوپاسالار، نورالدین برۆای تەواوی بە دلسۆزی و
لێھاتوویی ھەبوو و ھەردوو شاری حمص و رحبەیی بۆ داپێی، بە گەواھی میژوونوسان
لە بویری و جەربەزەیی دا کە مۆینە بوو، لەبەر ئازایەتی و چاوەتەرسیی، حەقی بوو
ناسناوی(أسد الدین)ی بەسەردا بپێت^(۳).

عەلی بەیومی(۱۹۱۷-۱۹۸۹) لەمبارەییوہ لێکدانەوہییکی جوانی ھەیی و
دەلێت: "ئەیوب پیاویکی ژیر و سەنگین و وریا و ھۆشیار بوو، دەیتوانی خۆشەویستی
خۆی بەسەر دەورووبەردا بسەپینیت و ببیتە جیگای باوڤ و زوو لە کەشووہوای
دەوروپشتی تێدەگەیشت، کەچی شیرکۆ بە چەشنی زۆریەیی ئەھلی شیر- شیر-
بەدەستان^(۴) - پتر صیفەتی ئازایەتی تیا زالبوو کە جاروبار دەگەھیشتە ئاستی
ھەلەشەیی و سەرەپۆیی، لەمانە بترازیت ئەنجامی کارەکانی بایەخیکی ئەوتۆی لەکن

(۱) لە ماوہی ئیوان(۵۳۴-۵۴۹ک/۱۱۳۹-۱۱۵۴ز).

(۲) وفيات الأعیان، ۴/۵۲.

(۳) الروضتین، ۱/۲۱۶، ابن واصل، مفرج الکروب، ۱/۱۰.

(۴) لە جفاکی ئیسلامی، خەلکانی رۆشنیڤر و خویندەوار بە(أریاب الاقلام) دەناسران و ئەوانەیی لە بواری
لەشکری و جەنگیدا کاریان دەکرد بە(أریاب السیوف) دەناسران.

نه‌بوو، واتا هردوو برا ته‌واو لیکجیاواز بوون به‌لام تا راده‌یه‌کی ژۆر ته‌واوکه‌ری په‌کدی بوون، له راستیدا نه‌مه هۆکارێکی گرنکی سه‌رکه‌وتنی خێزانی ئه‌یوبی بوو^(١). نه‌وه شیرکۆ بوو گوێی به لانه‌وازی و دوره‌ولاتی خێزانه‌که‌ی نه‌دا و نامه‌ردیی قبول نه‌کرد و له‌سه‌ر پرسێکی جفاکی وه‌ك باسکرا به‌رپرسیکی بالایی له داروده‌سته‌ی به‌هرۆزی خانه‌خوێی کوشت.

هه‌ر له ئه‌نجامی هه‌ول و کۆششی هاوبه‌شی نیوان نجم الدین ئه‌یوب و أسد الدین شیرکۆ بوو، ساڵی ٥٤٩ه‌/١١٥٤ز دیمشق که‌وته‌ده‌ست نور الدین مه‌حمود، هه‌ر شیرکۆش بوو پێشنیاری گرتنی مصری کرد و به‌خۆی سه‌رکردایه‌تی و سه‌ره‌په‌رشته‌یی هه‌ر سێ هه‌لمه‌ته‌که‌ی سه‌ر قاهره‌ی کرد. سالانی ٥٥٩-٥٦٤ه‌/١١٦٤-١١٦٩ز. و له‌م هه‌لمه‌تانه‌دا به‌چهند هه‌زار سواره‌ی بژارده‌وه، ئه‌وپه‌ڕی دلیری و له‌خۆبۆرده‌یی نواند و گیانی خۆی و هاوڕێیانی خسته‌مه‌ترسییه‌وه، ئه‌وه‌نده ئازابوو له‌هیچ پێشها‌تیک ناسله‌میه‌وه^(٢). له هه‌لمه‌تی سێهه‌مدا که له‌سه‌ر خواستی فاته‌میه‌کان بوو، سه‌رکه‌وتوانه‌ چوه‌ ناو قاهره‌وه و له ده‌ستی وه‌زیری هه‌لگه‌پراوه (ابو شجاع شاور: ٥٥٨-٥٦٤ه‌/١١٦٣-١١٦٩ز) و خاچه‌لگه‌ره‌کان رزگاری کرد و دوا خه‌لیفه‌ی فاته‌می (العاضد: ٥٥٥-٥٦٧ه‌/١١٦٠-١١٧٢ز) کردیه‌ وه‌زیری خۆی^(٣).

٣-٧. صلاح الدین یوسف و دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی ئه‌یوبی:

شیرکۆی کورپی شادی پاش دوو مانگ وه‌زیرایه‌تی مرد، که‌له‌میرانی کورد و تورک له‌هاوکارانی شیرکۆ، رێک نه‌که‌وتن له‌سه‌ر پالۆتتی جێگه‌وه‌ی و هه‌ریه‌که‌یان خۆی به‌شایه‌نی پۆستی وه‌زاره‌ت ده‌زانی، تا فه‌قی عیسه‌ی هه‌کاری(م: ٥٨٥ه‌/١١٨٩ز) که‌وته‌خۆ و زیره‌کانه‌ که‌وته‌ ناوێژی و هه‌موویانی رازی کرد رێگر نه‌بن له‌پێش هه‌لبژاردنی یوسفی

(١) قیام الدولة الأيوبية، ص ٦٨.

(٢) ابن الأثیر، التاریخ الباهر، ص ٩١-٩٥، الکامل، ٩/١٨٤.

(٣) ابن شداد، النوادر السلطانية، ص ٩٧-١٠٣.

کۆپی ئه‌یوبی کۆپی شادی بۆ شوینگرته‌وه‌ی شیرکۆی مامی، خه‌لیفه‌ی فاته‌میه‌ش وه‌زیری نویی به‌گه‌ند کرد و خه‌لائی کرد و ناسناوی (الملك الناصر) پێیه‌خشی^(۱).

یوسفی کۆپی ئه‌یوب- سولتان صلاح الدین- سالی ۵۳۲ه‌/۱۱۳۷ز له‌ قه‌لا‌ی تکریت هاته‌ته‌ دنیاوه‌ و به‌ گۆیره‌ی هه‌والێک- که‌ دوورنیه‌ هه‌لبه‌ستراو بیته‌- ئه‌و شه‌وه‌ له‌ دایک بووه‌ که‌ ماله‌ باوانی له‌ تکریته‌وه‌ کۆچبه‌ری موصل بوون، ژانی مندالی ده‌گه‌ل باوکیدا له‌ به‌عه‌به‌گ و دیمه‌شق به‌سه‌ر بردووه‌، هه‌شتا هه‌رزه‌کار بوو له‌ته‌که‌ شیرکۆی مامی دا خۆی بینیه‌وه‌ و شوینی خۆی کرده‌وه‌ و چه‌ند ئه‌رکیکی گرت هه‌ستۆ، ئه‌و زیاتر له‌ مامیه‌وه‌ نزیک بوو وه‌ک له‌ باوکی و نورالدین مه‌حمودیش وه‌ریگرت و ئیقتاعاتی بۆ دابه‌ری.

که‌م ده‌وله‌ت و که‌م که‌سایه‌تی هه‌ن له‌ سه‌ده‌کانی ناوه‌پاست، به‌قه‌د ئه‌یوبیه‌کان و سولتان صلاح الدین بووبیته‌ن به‌بته‌ی ده‌یان و سه‌دان کتیب و لیكۆلینه‌وه‌ و گوتار و فیلم و درامای میژوویی، دوو که‌سایه‌تی هه‌ره‌ نزیک و یاوه‌ری سولتان: نوسه‌ر (العماد الأصفهانی م: ۵۹۷ه‌/۱۲۰۰ز) له‌ هه‌ردوو کتیبی (البرق الشامي) و (الفتح القدسي) و قازی (ابن شداد: م: ۶۳۲ه‌/۱۲۳۴ز) له‌ (النوادر السلطانية) ژیا‌نامه‌ و سه‌ربورده‌یان نوسیوه‌ته‌وه‌، که‌چی هه‌نوکه‌شی ده‌گه‌ل دابته‌ به‌ زمانی کوردی به‌ تیروته‌سه‌لی له‌مه‌ر ئه‌یوبیه‌کان نه‌نوسراوه‌^(۲).

صلاح الدین له‌ سالانی وه‌زیرابه‌تی دا، له‌ سه‌رێک له‌ که‌ناره‌کانی ده‌ریای سپیی ناوه‌پاست به‌ چالاکی جه‌هادی راده‌بوو و له‌ سه‌رێکی دیه‌وه‌ کاری ده‌کرد له‌ پێناو گه‌راندنه‌وه‌ی مصر بۆ ئامیژی خه‌لیفه‌ی عه‌باسیی سوننی و هه‌نده‌ی نه‌برد قازییه‌ شیعیه‌کانی لاه‌رد و قازی شافیعی یان له‌ شوین دانان و قوتابخانه‌یه‌کی شافیعی و خانه‌ی دادی بنیاتنا و له‌سه‌ر داوای خۆی نجم الدین ئه‌یوبی باوکی له‌ نه‌وڕۆزی سالی ۵۶۰ه‌/۱۱۷۰ز به‌ مال و منداله‌وه‌ گواسته‌یه‌وه‌ قاهیره‌، له‌ یه‌که‌م خوتبه‌ی هه‌ینی

(۱) النوادر السلطانية، ص ۱۰۴، الكامل، ۲۲۱/۹-۲۲۳.

(۲) ئەم کاره‌ی ئێمه‌ تابه‌ت نییه‌ به‌ ئه‌یوبیه‌کان، به‌لکه‌ وه‌ک به‌شێک له‌ دیرۆکی کورد به‌ کورتی له‌ سه‌ربورده‌یان ده‌نوێن.

سالی ۵۶۷ک/ نهیلولی ۱۱۷۱ز به یه کجاری خوتبه به ناوی خلیفه‌ی فاطمیه‌وه راگیرا و گوردرا بۆ خلیفه‌ی عه‌باسی له به‌غدا و دوا‌ی هه‌فته‌یه‌ک خلیفه‌(العاضد)یش مرد و به‌مش زه‌نگی کوتاهاتنی خیلافه‌ی فاطمی لیدرا^(۱).

ده‌کریت ئەم رووداوه به ده‌ستپێکی سه‌رده‌می ئەیوبی دابنریت له مصر و صلاح الدین هه‌رچه‌ند به رواله‌ت سه‌ر به نور الدین مه‌حمود بوو، به‌لام له راستیدا دوا‌ی ئەوه‌ی سامان و داهاتی زۆروزه‌به‌ندی مصری که‌وته‌ده‌ست و ده‌ستخۆشی و پشتگیری خلیفه (المستضی‌ء)ی عه‌باسی پێگه‌هیشته و سوپایه‌کی تۆکه‌می دلسۆز و گوپراپه‌لی له دور کۆبووه‌وه، سه‌ربه‌خۆیانه هه‌لسوکه‌وتی ده‌کرد و بۆ پرس و راویژی نور الدین ده‌جولایه‌وه، ئەویش باش له نیاز و ئامانجی شاهی نوێی مصر تیگه‌هیشته و بۆ سه‌رکوکردنی، زیاتر له شیوازیکی گرتبه‌ر و داوا‌ی هه‌نارده‌کردنی باج و داهاتی مصری لیکرد، به‌لکو سی‌ جار به کرده‌وه هه‌ولیدا به شه‌ر صلاح الدین بگریته و سه‌رکیشیه‌کانی بنه‌ر بکاتیان له مصر دوری بخاته‌وه، له خلیفه‌ی عه‌باسییشی خواست ره‌زنامه‌ندی به‌رمووت و به راشکاوی به خاوه‌ندی شه‌ریی سه‌رجه‌م خاکی مصر و شام و جه‌زیره‌ی بنا‌سینیته تا هه‌رشکرده سه‌ر قا‌هیره‌ی قالبی شه‌ری بپوشیت، کار به‌وه گه‌هیشته هه‌نده‌ی نه‌مابوو رووبه‌رووی یه‌کدی ببنه‌وه و شه‌ر له ئیوانیا‌نا بقه‌ومیت، به‌لام جارێکیان قا‌هیره‌ ۵۶۷ک/ ۱۱۷۱ز- حیکمه‌ت و دووربینی نجم الدین ئەیوب و جارێکی دیش- که‌ره‌ک ۵۶۸ک/ ۱۱۷۲ز- زۆرزانی فه‌قی عیسا‌ی هه‌کاری نه‌یان‌ه‌یشته ره‌وشه‌که ئالۆزتر ببیت و خوینی تیدا بریژریت، جاری سنیه‌میش- دیمه‌شق و قا‌هیره‌ ۵۶۹ک/ ۱۱۷۳ز- مه‌رگ ده‌رفه‌تی نور الدین مه‌حمودی نه‌دا ئامانجه‌که‌ی به‌دی به‌ینیت و له کاتی‌کدا سه‌رقالی خۆسازدان بوو بۆ هه‌لمه‌ت‌برده سه‌ر قا‌هیره، ده‌ردیکی کوشنده‌ی گرت و مرد^(۲).

به مردنی نور الدین مه‌حمود، صلاح الدین ده‌گه‌ل ئەوه‌ی به سیاسه‌ت خوتبه و دراوی به ناوی ئیسماعیلی کۆری نور الدین (۵۶۹-۵۷۶ک/ ۱۱۷۲-۱۱۸۰ز) هه‌یشته‌وه، وه‌لی

(۱) الکامل، ۲/ ۲۴۰، ۲۴۲-۲۴۶، الروضتین، ۲/ ۱۳۶-۱۳۸.

(۲) الکامل، ۹/ ۲۴۶، ۲۶۴، ۳۰۰، الروضتین، ۲/ ۲۰۳.

له واقعیدا ته‌او سه‌ریه‌ست بوو، له هه‌مان ساڵدا توژانشاهی برا هه‌ره‌گه‌وره‌ی نارده یه‌مه‌ن و شاره‌کانی زه‌بید و عه‌ده‌ن و ته‌عزی گرت و لقیکی ده‌وله‌تی ئه‌یویی له یه‌مه‌ن دامه‌زاند.

زه‌نگییه‌کان درکیان به‌ بالاده‌ستی و پایه‌داریی سولتانی ئه‌یویی کرد و که‌وتنه رکابه‌رایه‌تی و کۆسپ و ته‌گه‌ریان ده‌خسته‌ به‌رده‌می، هاملتۆن گیپ ده‌لئیت:

"ئه‌وه‌ی مایه‌ی که‌رب و کینی تورکان بوو ئه‌وه‌بوو که ئه‌و که‌سه‌ی به‌ریه‌ره‌کانی خۆسه‌پاندنی ده‌سه‌لاتی تاکه‌ره‌وانه‌ی سه‌ده و نیویکی ده‌کردن، کوردیکه و ده‌سته‌کوتی سه‌رکه‌وتنه‌کانی ده‌به‌خشیتته‌ خزمه‌کانی"^(۱).

گه‌وره‌یی و ناوداریی صلاح‌الدین له جیهانی ئیسلامی سه‌ده‌کانی ناوه‌پاست دا، پێش هه‌ر شتی‌ک له‌وه‌وه سه‌رچاوه‌ی ده‌گرت که وه‌ک سه‌رکرده‌یه‌کی ساکار و خاکی جه‌نگاوه‌ریکی دلسۆز و خۆنه‌ویست له سه‌روه‌ختیکی پێویست و ناسکدا ده‌رکه‌وت و زۆریه‌ی سالانی ژیا‌نی شاهیی و شییان و سامانی ده‌وله‌ته‌که‌ی خسته‌گه‌ر بۆ رزگارکردنی قودس و پاک‌کردنه‌وه‌ی ولاتی شام و که‌ناره‌کانی ده‌ریای ناوه‌پاست له دوژمنانی ئیسلام و سه‌رکه‌وتنی مه‌زن و یه‌کلاییکه‌ره‌وه‌ی به‌ده‌ست هی‌تا و سالی ۵۸۳/ک/۱۱۸۷ (البیت المقدس) یه‌که‌مین که‌عبه‌ی موسلمانانی گه‌راندوه‌وه بۆ باوه‌شییان و تا دوا هه‌ناسه‌ی سه‌نگه‌ری چۆل نه‌کرد.

سه‌ره‌تا ولاتی شامی ده‌گه‌ل مصر لی‌کدا و کردنی به‌ یه‌ک قه‌واره‌ی به‌هێز و یه‌گه‌رتووی ئیسلامی و سالانی ۵۷۰-۵۷۹/ک/۱۱۷۴-۱۱۸۳ از شاره‌کانی دیمشق، حمص، به‌عله‌به‌گ، حه‌ماه، به‌عین، شنکار، که‌ره‌ک، حارم، حه‌له‌ب و ده‌یان شارۆچکه و قه‌لای دبی‌گرت^(۲).

پاشان له زنجیره‌یه‌کی درێژی شه‌ر و لی‌کدان دا که ده‌ سالیکی خایاند(۵۷۸-۵۸۹/ک/۱۱۸۲-۱۱۹۳) ده‌یان قه‌لا و باژێر و باره‌گای له چنگ خاچه‌لگه‌ره‌کان ده‌ره‌یتنا:

(۱) صلاح‌الدین الأیوبی، ص ۱۲۶.

(۲) بېروانه: النوادر السلطانية، ص ۱۱۶، ۱۲۷، ۱۳۱-۱۳۵.

شەقیف، بیسان، تەبەرییە، یافا، عەکا، قەیسارییە، صەفورییە، صەیدا، جوبیل، عەسقلان، غەزە، رەملە، لازیقییە، دەریساک، بغراس، صەفەد...^(۱).

بەھیزبونی خێرای صلاح الدین و سەرکەوتنە یەک لە دووی یەکەکانی، زەنگییەکانی موصلی سەرسام کرد، دەمیگ بە چاوی خۆیان دەیاندیت کە چۆن سەرکردە یەکی یاحی و ھەلگە پراو لێیان پەیتا پەیتا بنکۆلی دەسەلاتی چەند سالەیان دەکات و لێپراوانە کار بۆ نابووتکردنیان دەکات، بۆ پیشگرتن لە فراوانخوایی و پەکخستنی پیشپەوی بەرەو جەزیرە و موصل، کەوتنەخۆ و نامەیان بۆ فەرەنجە خاچەلگەرەکان نارد بۆ ئەوێ لە پشتەو پەلاماری کەلێنەکان بەن، تا صلاح الدین سەرقالی بەرگری ببیت و نەپەرژیتە سەر ھێرشکردنە سەر موصل^(۲).

٤٧. گەھیشتنی ئەیوبییەکان بە کوردستان:

بۆ ماوەی سەدەیک و زیاتریش، دەفەرە کوردنشینەکانی رۆژھەلاتی موصل و ھەریمی جەزیرە بە دەست ئەتابەگە تورکەکان مانەو و تەنھا قەلا و شورا سەخت و دژوارەکانی ناوچە دوورەکان بۆ ھۆزە کوردەکان مابوونەو، بە ھاتنی سوپای ئەیوبی بۆ ناوچەگە سنوریک بۆ بالادەستی و تاکرەویی تورکان دانرا، صلاح الدین لە درێژە ی فراوانخواییەکانی و دوا ی گرتنی ناوچەکانی باکوری شام، سالی ٥٧٨/ک/١١٨٢ز بە یاوەری گەورە میرانی کورد لە روباری فورات پەپییەو و روھاو نەصیبین و خاپوری گرت، شنکاریش بەھۆی ئاسانکاری میریکی زەرزارییەو ھاتەگرتن کە نیگەھبانی یەکیگ لە دەروازەکانی شار بوو، بۆ ھەر شاریک والیی دانا و (ابوالھیجاء السمین)ی کردە والیی نەصیبین و جمال الدین خۆشترینی زەرزارییە کردە والیی خاپور و سعدالدینی

(١) بپوانە: الکامل، ٣٨١/٩-٤٠٥، ٤٠٩-٤٢٢.

(٢) مفرج الکروب، ١١٥/٢.

کۆپی ئه‌نه‌ری کرده والیی شنگار^(۱)، هه‌ر له‌م سه‌روه‌نده‌دا قازی (ابن الفراه‌سی له‌ شاموه‌ ناره‌ده‌ وه‌ولێر تا ولایه‌تی شاره‌زور بگرتیته‌ده‌ست^(۲).

له‌ ده‌ستپێکی سالی ۵۸۱ه‌/ ۱۱۸۵ز دا، صلاح‌الدین بۆ جاری دووه‌م هاته‌وه‌ هه‌ریمی جه‌زیره‌ و بۆ یه‌که‌م جار وه‌ك سولتان پێی نایه‌ خاکی كوردستانه‌وه‌ و بۆ ماوه‌ی مانگیك چواره‌وری موصلی دا، هه‌ر له‌و ماوه‌یه‌دا ده‌ستی كرد به‌ گرتنی قه‌لاکانی كوردستان و به‌خشینی به‌ میره‌ كورده‌كان، میر سیف‌الدین عه‌لیی ناودار به‌ (المشطوب‌ الهكاری:م ۵۸۸ه‌/ ۱۱۹۲ز) نارد قه‌لائی (الجديدة)^(۳)ی ده‌قه‌ری هه‌کاری بگرت كه‌ مولكی باب و باپیرانی بوو و كوردی ناوچه‌كه‌ له‌ ده‌وری گردبوونه‌وه‌، میرانی حه‌میدیشی ره‌وانه‌ی زیدی خۆیانی كردن و به‌ سانه‌ی شییان ئاكری و شوش بگرن و تا كشانه‌وه‌ی صلاح‌الدین لێی مانه‌وه‌^(۴).

هه‌ولێ گرتنی موصل بۆ جاری دووه‌م نوشستی هێنا، صلاح‌الدین ئه‌مجاره‌ به‌ره‌و باكوری جه‌زیره‌ پێشپه‌ویی كرد و میافارقینی له‌ ده‌ست ئه‌رتوقیه‌كان ده‌ره‌ینا و راده‌ستی لایه‌نگرانی خۆیی كرد و دواتر دای به‌ تقی‌الدین عومه‌ری برازای و سه‌ره‌تای سالی ۵۷۹ه‌/ ۱۱۸۳ز نامه‌دیشی گرت و دای به‌ نور‌الدین محه‌مه‌دی كۆپی قه‌ره‌ئه‌رسه‌لانی ئه‌رتوقی (۵۶۲-۵۸۱ه‌/ ۱۱۶۷-۱۱۸۵ز) خاوه‌ندی حوصنكیفا و كه‌پایه‌وه‌ موصل و به‌ كۆشش و ناویژی مجاهد‌الدین قایماز كیشه‌كه‌ به‌ ناشتی چاره‌سه‌ر كرا.

به‌پێی رێكه‌وتنی نێوانیان، عزالدین مه‌سعودی زه‌نگی ده‌ستبه‌رداری شاره‌زور به‌ گشت قه‌لا و دێهاته‌كانیه‌وه‌ و هه‌ردوو ولایه‌تی قه‌ره‌بولی و قه‌فجاقی-ناوچه‌کانی كه‌ركوك و چه‌مچه‌مال و كۆیه‌-بوو، به‌م شیوه‌یه‌ پارچه‌یه‌کی دیی كوردستان كه‌وته‌ ده‌ست ئه‌یوبیه‌كان، پاش مردنی زین‌الدین یوسفی ئه‌تابه‌گی هه‌ولێر سالی ۵۸۶ه‌/ ۱۱۹۰ز، صلاح‌

(۱) ابن شاهنشاه، مضمار الحقائق، ص ۱۰۶، الكامل، ۲۴۲/۹، ۳۴۶، الأعلاق الخطيرة، ۱۷۹/۳، الروضتين، ۸۱/۳.

(۲) ابن المستوفي، تاریخ أریل، ۳۴۱/۲.

(۳) سه‌باره‌ت به‌م قه‌لايه‌ بپوانه: معجم البلدان، ۴۲۰/۱، ۳۹/۲.

(۴) الكامل، ۳۶۶/۹، الروضتين، ۱۴۸/۳.

الدین به‌دهنگ داوای مظفرالدین گوگبوریی زاوا و هاوپه‌یمانیه‌وه چوو و ولایه‌تی هه‌ولتیری پئی به‌خشی و روها و چه‌پانی لئی وه‌رگرتیه‌وه و به‌تقی الدین عومه‌ری برزازی سپارد^(۱).

نهمیش به‌نیازی ری‌کخستنی کاروباری ئیقتاعاته نوپیه‌کانی و دابه‌شکردنی به‌سه‌ر میر و سه‌رکرده‌کاندا، به‌حفتسه‌د سواره‌وه گه‌هیشته هه‌ریمی جه‌زیره و باژیری حانیی گرت و گه‌مارۆی خه‌لات و مه‌نازگه‌ردی دا، وه‌لئی له‌ناکاو نه‌خۆشکه‌وت و مرد، ناصرالدین محمه‌دی کوپری داوای له‌سولتانی مامی کرد، مولک و مائی باوکی بۆ به‌یلتیه‌وه، نهمیش داواکارییه‌که‌ی په‌سه‌ند نه‌کرد و ده‌یزانی نا‌کریت ولایه‌تیکی سه‌رسنوری ئاوه‌ها گرنگ راده‌ستی هه‌رزه‌کاریک بکریت، به‌هه‌رحال برپاردرا چی ئیقتاعاتی تقی الدین هه‌یه له‌شام بدریته‌ کوره‌که‌ی و نهموانه‌ی جه‌زیره‌ش به‌(الملك العادل)ی برای بسپێردریت، (الملك العادل) چوو جه‌زیره‌وه نوینه‌ران و به‌رپرسانی خۆی به‌سه‌ر چه‌پان و روها و چپای جور و میافارقین و حانی یه‌وه دامه‌زاند و ناصرالدین محمه‌دی ده‌گه‌ل خۆی هینایه‌وه بۆ شام.

۵۷. ئه‌یوبیه‌کان پاش صلاح الدین:

صلاح الدین رۆژی (۲۷)ی صه‌فه‌ری سالی ۵۸۹ک/۳-۴-۱۱۹۳ز له‌دیمه‌شق مرد و مه‌مله‌که‌ته‌که‌ی به‌سه‌ر کوپ و برا و ویرازاکانی دابه‌شکرا و به‌هینترینیان (الملك العادل)ی برای بوو که زیاتر له‌شام ده‌مایه‌وه و سالی ۵۹۲ک/۱۱۹۶ز دیمه‌شق و دوا‌ی چوار سال قاهره‌یشی له‌برزازاکانی سه‌نده‌وه و ده‌وله‌تی یه‌کخسته‌وه و بۆ نزیکه‌ی بیست سالیک (۵۹۶-۶۱۵ک/۱۲۰۰-۲۱۸)ن به‌یه‌کگرتوی هیشتییه‌وه.

ئه‌یوبیه‌کان هه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه سیسته‌می ئیقتاعیان په‌یره‌وه کرد و هه‌ر شاهیه‌کی ئه‌یوبی ناوچه‌کانی ژیر ده‌سه‌لاتی به‌سه‌ر کوره‌کانیدا دابه‌ش ده‌کرد، (الملك العادل) سالی ۵۹۸ک/۱۲۰۱ز چه‌پانی دا به‌(الملك الفائز: ۶۱۷ک/۱۲۲۰)ن و میافارقین و حانی و

(۱) الكامل، ۳۶۹/۹، ۴۴۷، الروضتین، ۱۵۴/۳.

چپای جوری دا به نجم الدین نه‌یوب (الملك الأوحدم ۶۰۹ک/۱۲۱۲ن)^(۱) که سالی ۶۰۴ ک/۱۲۰۷ از خلاتیشی له ده‌ست نه‌ه‌کانی سوکمانی قوتبی دهره‌ینا و پاشان به پشتیوانیی نه‌ه‌یزی له لاین باوکییه‌وه به‌هانایه‌وه هاتبوو، قه‌لای وان و مه‌نازگ‌ردی گرت و خلاتی کرده باره‌گا و پاش مردنیشی، (الملك الأشرف) موسای برای کاروباری جه‌زیره و نهرمینای گرت‌ده‌ست، (الملك العادل) به خۆیشی سالی ۶۰۶ ک/۱۲۰۹ از خاپور و نه‌صیبینی گرت‌ه‌وه که به‌ده‌ست زه‌نگییه‌کانه‌وه بوو^(۲) و به‌ر له مردنی له سالی ۶۱۵ ک/۱۲۱۸ از، (الملك الأشرف) موسای کوری کرده والی و به‌رپرسی خلات و میافارقین و حانی و نهرمینیا، سروج و روهاشی دابری بۆ شهاب الدین غازی کوری.

(الملك الأشرف) هاوکات له رۆژه‌لآت و رۆژئاوای مه‌مله‌که‌ته‌که‌یه‌وه دووچارای دوو هه‌په‌شه‌ی ترسناک بوو: مه‌غۆل و فه‌په‌نجه، به‌لام نه‌و له و کات‌دا هه‌په‌شه‌ی مه‌غۆلی به‌هه‌ند و هه‌رنه‌گرت و زیاتر په‌رۆشی پاراستنی مصر و شام بوو و به‌مه‌زنده‌ی خۆی فه‌په‌نجه مه‌ترسیدارترین و به‌کرده‌وه دمیاتیان گرتووه، که‌چی مه‌غۆل هه‌شتا دورن له مصره‌وه، (ابن الأثیر) سی‌جیاوازی نیوان نه‌م دوو هه‌په‌شه‌یه‌ی هه‌یناوه‌ته‌وه که پالیان به‌شاهی نه‌یوبییه‌وه نا تا سالی ۶۱۸ ک/۱۲۲۱ از رابییت نهرمینیا و خلات و میافارقین بدات به‌شهاب الدین غازی برای و سروج و روهای لی بستینیت‌ه‌وه^(۳). که‌چی نه‌م پاش دوو سالیته‌که‌له‌شاهی برای هه‌لگه‌پایه‌وه و به‌ئاشکرا دژایه‌تی ده‌کرد و هاوپه‌یمانیه‌کی له دژی پیکه‌وه‌نا، نه‌ویش حانی و خلاتی لیسه‌نده‌وه و ته‌نها میافارقینی بۆ هه‌شته‌وه و به‌نده‌یه‌کی خۆی به‌ناوی نه‌یبیه‌ک و حسام الدین عه‌لیی کرده چیگر به‌سه‌ر خلاته‌وه^(۴).

شهاب الدین غازی تا مردنی له سالی ۶۴۵ ک/۱۲۴۷ از به‌خاوه‌ندی میافارقین مایه‌وه و سالی ۶۲۷ ک/۱۲۳۰ از باژێپی نه‌رزنی له بنه‌ماله‌ی ته‌غان نهرسه‌لان سه‌ند، دوا‌ی خۆی

(۱) الكامل، ۴۵۲/۹، ۴۶۶-۴۶۷، ابن شداد، الأعلاق الخطيرة، ۴۵۰/۳-۴۵۴.

(۲) الكامل، ۶۱۲/۹، ۶۲۲-۶۲۴، الأعلاق الخطيرة، ۴۵۴-۴۵۵، مؤلف مجهول، تاریخ دولة الأکراد، ص ۲۷۹-۲۹۵.

(۳) الكامل، ۷۰۹/۹.

(۴) الكامل، ۷۲۹/۹-۷۳۰.

میافارقین و نرزن که وتنه دست(الملك الكامل) محمه دی کوپی^(۱)، نه ویش تا کوژانی به دهستی هۆلاکو خاوهندی میافارقین بوو^(۲).

نامه د و حوصنکیفا له سالی ۵۷۹هـ/ ۱۱۸۳ز یه وه به شیوه یه کی ناراسته وخو که وتنه ژیر ساباتی ده ولته تی نه یوبیه وه، کاتیك صلاح الدین نامه دی گرت و دای به نورالدینی نه رتوقی خاوهندی حوصنکیفا، له بهرانبه ردا نه ویش و دواتریش سوکمانی کوپی(۵۸۱- ۵۹۷هـ/ ۱۱۸۵-۱۲۰۰ز) چوونه ریژی نه و میر و نه تابه گانه ی خوتبه یان بو شاهه کانی نه یوبی ده خوینده وه و خویان به لایه نگیریان ده ژمارد^(۳).

رکن الدین مه ودودی نه رتوقی(۶۱۹-۶۲۹هـ/ ۱۲۲۲-۱۲۳۲ز) به پیچه وانه ی باب و باپیرانیه وه ده جولایه وه و په یوه ندیی دۆستانه ی ده گه ل نه یوبیه کان پچراند و له دژی هاوپه یمانیه که ی نیوانیان کاری ده کرد و چوو ژیر سایه ی جلال الدین خه وارزمشاهه وه و دژایه تی خوی بو(الملك الكامل)ی سولتانی مصر ناشارده وه و ده سندرژینی ده کرده سهر شهاب الدین غازیی ده رهاوسی، سه ره پای چهند کار و رهفتاریکی ناپه سند، میژوونوسی ره هاوی رق و کینی خوی له مه ودودی هاوده می نه شار دۆته وه و به توندی سه رکۆنه ی ده کات و کاره ناشایسته کانی ده خاته پروو^(۴).

(الملك الكامل) له ئاست نه م کاره دوزمنکاریانه ی میری نه رتوقی، چیدی بیده نگ نه بوو و کاردانه وه ی نواند، بهر له هر پینگا فیک له سکا لانه یه کدا هه ل سوکه وت و کرده وه نابه جییه کانی میری نه رتوقی بو خه لیفه ی عه باسی ریزکرد و داوای لیکرد ریگای پییدات تا سنوریکی بو دابنیت و ده مکوتی بکات، خه لیفه بی گپروبوون ره زامه ندی پیشاندا، له دوا رۆژه کانی سالی ۶۲۹هـ/ ۱۲۳۲ز(الملك الكامل) هاوپی ده گه ل(الملك الأشرف) موسای برای، به سانا هی و بی بهرگری یان وه که ره هاوی ده لیت

(۱) له به شی داهاتوو به درژی له (الملك الكامل) ده دوین.

(۲) ابن شداد، الأعلاق الخطیره، ۴/ ۴۵۷-۴۵۹.

(۳) الأعلاق الخطیره، ۳/ ۵۱۸.

(۴) تاریخ الرهاوی، ص ۲۶۸، الأعلاق الخطیره، ۳/ ۵۲۰-۵۲۱.

به سعاعتیک نامه دیان گرت و دواى سووکه یاخیبوونیک، حوصنکیفاش له سه ره تاي سالی پاشتر گيرا و مه و دودی نه رتوقیش دورخرايه وه بۆ مصر^(۱).

شاهی نه یویی کورپکی سولتان صلاح الدینی کرده والیی نامه د و حوصنکیفا، که چی پاش دوازه رۆژ مرد و له شوینی نه و شهاب الدین غازی دانا، نه ویش به دزییه وه نامهی بۆ که یقوبادی سه لجوقی (۶۱۶-۶۳۴/ک/۱۲۱۹-۱۲۳۶) نارد بوو به ته مابوو نامه دی پی بفرۆشیت، وه لی نه م پلانه سه ری نه گرت و باوکی بانگهیشتی مصری کرد و خستیه زیندانه وه و (الملك الصالح) نجم الدین نه یویی کورپی به جیگر دانا و نه میش بۆ ماوه ی حوت سال (۶۳۰-۶۳۷/ک/۱۲۳۲-۱۲۳۹) جیگرایه تی کرد و ده میکیش له جیگای باوکی بۆ ده سال (۶۳۷-۶۴۷/ک/۱۲۳۹-۱۲۴۹) حوکمی مصری گرته ده ست، تۆران شاهی کورپی له حوصنکیفا به جی هیشته، نه ویش تا مردنی باوکی و چوونی بۆ مصر، نه و ده ساله جیگری حوصنکیفا بوو و له و ماوه یه دا به به رژه وه ندی سه لجوقیه کان نامه دی دۆراند.

مه ملوکه تورکه کان سالی ۶۴۸/ک/۱۲۵۰ از تۆران شاهی دوا شاهی نه یویی مصر یان کوشت و حوکمی نه یویییه ی مصریان پرانده وه، به لام تقی الدین عه بدولای کورپی تۆران شاه له حوصنکیفا به جیما و خوی و کوپ و نه وه کانی بۆ پتر له دووسه د سالی دی حوصنکیفایان به ده ست مایه وه^(۲).

۶۷- کورد له سوپای نه یویی:

نه یویییه کان هر له سه ره تاي ده رکه و تنیانه وه، پشتیان به سوپایه کی تیکه ل له کورد و تورک و به ریژه یه کی که متر چند نه ته وه و گروپیکی دی ده به ست^(۳)، نه وه ی لی ره ده مانه ویت لی بدویین نه وه یه که کوردان رۆلیکی مهن و کاریگه ریان گپرا له

(۱) تاریخ الرهاوي، ص ۲۶۸-۲۶۹، الأعلاق الخطيرة، ۳/۵۲۲-۵۲۳.

(۲) ابو شامة، الذیل علی الروضتين، ۵/۲۸۲، الأعلاق الخطيرة، ۳/۵۳۴-۵۳۵، ابن واصل، مفرج الکروب، ۶/۱۰۶، ۱۲۶-۱۳۰.

(۳) بۆ زانیاری زیاتر بگه رپوه بۆ: د. محسن محمد حسین، الجيش الأيوبي في عهد صلاح الدين، ط ۲، دار آراس للطباعة والنشر (أربيل: ۲۰۰۳).

بناخه‌دانان و پیگرتنی ده‌وله‌تی ئه‌یوبی و دواتریش جیگبرکردن و تو‌مارکردنی سه‌روه‌یه‌کانی، به ده‌یان میر و سه‌رکرده و هه‌زاران شه‌رکه‌ر و جه‌نگاوه‌ر چ له خزموکه‌س و پیاوانی هه‌دبانی و ره‌وادی و چ له تیره و خیل و هه‌ژه‌ه‌کانی دیکه‌ی کورد، له ژێر فرمانی شێرکۆ و صلاح الدین و شاهه‌کانی دبی ئه‌یوبی خزمه‌تیان ده‌کرد و قوربانیه‌ی ژۆریشیان دا و به شیوه‌یه‌کی گشتی مرۆفی دلسۆز و خه‌مخۆری بنه‌ماله‌ی ئه‌یوبی بوون و جیگای بڕوا و متمانه‌یان بوون و ئه‌رکی هه‌ستیاری و کاری گزنگیان پێ ده‌سپێردرا.

میرانی بنه‌ماله‌ خانه‌دانه‌کانی کوردستان له هه‌ژه‌ه‌کانی هه‌کاری، میهرانی، هه‌دبانی، زه‌رزاری و هه‌میدی، پاش له‌ده‌ستدانی قه‌لاکانیان به ده‌یان و سه‌دان سواره و پیاده‌وه چوونه ریزی سوپای شێرکۆ و صلاح الدین یوسفی بزازیه‌وه، پیاوانی ئه‌م شه‌ش هه‌ژه و دواتریش پیاوانی هه‌ژی قه‌یموری، ستوونی پته‌وی ده‌وله‌تی ئه‌یوبی بوون و له به‌ره‌ه‌کانی جه‌نگ دا دلسۆزترین و ئازاترین جه‌نگاوه‌ر بوون.

- میر شه‌دادی کورپی مه‌نوجه‌هری شه‌دادی له ئه‌رمینیاوه و میر مه‌سعودی کورپی ئیبراهیمی مه‌روانی له میافارقینه‌وه، خۆیان گه‌یاند هه‌ مصر و په‌یوه‌ندییان به شێرکۆوه کرد^(۱).

- سیف الدین مه‌مه‌دی کورپی بزانی کورپی مامینی گه‌لاالی له دیمه‌شقه‌وه په‌یوه‌ندیی کرد به شێرکۆوه و له میانیه‌ی هه‌لمه‌تی یه‌که‌می سه‌ر قاهیره، له گه‌مارۆدانی فه‌رجه‌ له به‌لیس سالی ۵۵۹ک/ ۱۱۶۶ز کوژرا، هه‌مان سال میر عه‌زیزی کورپی موزه‌فه‌ری کورد له (حُسن الأکراد) کوژرا، سیف الدین ئه‌بوبه‌کری کورپی سه‌لار سالی ۵۷۲ک/ ۱۱۷۶ز له نزیک دیمه‌شق به دیلی که‌وته‌ده‌ست فه‌رجه‌.

میران: عه‌لکان^(۲)، حوسینی کورپی عه‌بدو‌لا(منعم الدولة) سه‌ره‌نگی سوپای ره‌مله^(۳)، شجاع الدین یونس، صدیقی کورپی چه‌کۆ، مه‌نگه‌لان، داودی کورپی مه‌نگه‌لان،

(۱) الفارقی، تاریخ میافارقین، ص. ۵۴۰، ۶۱۲.

(۲) عه‌لکان یه‌که‌که له شیوه‌ه‌کانی به‌کوردیکردنی ناوی عه‌لی.

(۳) ابن الفوطی، مجمع الآداب، ۶/ ۵۵۰.

عهلیی کوپی (ابوالفوارس)، بدرالدین هه‌نه‌س، مه‌سعودی کوپی هه‌نه‌س، مه‌یموونی کورد، هارونی کورد، عیسیی کوپی بلاشۆ (م: ۵۸۴/ک/۱۱۸۸) والیی قه‌لای حه‌له‌ب، بدر الدین محمه‌دی کوپی عه‌بدو‌لا (م: ۵۹۳/ک/۱۱۹۷)، سیف الدینی کوپی که‌هوان، موسای کوپی موجه‌للا، سابق الدینی جم‌دار و میرانی ره‌وادی: عومه‌ری کوپی نه‌بویه‌کر باوکی فه‌قیه (ابن الحاجب)، عز الدین موسه‌کی کوپی چه‌کۆ و فخر الدینی کوپی چه‌کۆ که ده‌بنه خالۆزای صلاح الدین و ده‌یان میری دی، له ده‌سته‌ی یه‌که‌می میرانی کورد بوون، صدیقی کوپی چه‌کۆ سالی ۵۷۱/ک/۱۱۷۵ از به ده‌ستی برارزایه‌کی کوژا، هه‌مان سال له نه‌عزازی باکووری حه‌له‌ب، له نا‌کاوی‌کدا ده‌سته‌یه‌ک له گیان‌فیدایانی ئیسماعیلیی باتنی دزه‌یان کرده ناو جفاتی سولتان صلاح الدین و پریان دایی بیکوژن، داودی کوپی مه‌نگه‌لان هه‌لمه‌تی برده سه‌ر یه‌کیکیان و کوشتی و خوشی به سه‌ختی زامدار بوو و پاش چه‌ند رۆژێک مرد، میر عه‌لیی کوپی (ابو الفوارس) یش باوه‌شی کرد به یه‌کیکی دییان و نه‌یه‌یشت ده‌ست بکاته‌وه و هاواری کرد بیکوژن و ده‌گه‌لیدا منیش بکوژن، تا محمه‌دی کوپی شیرکۆ هاته‌ده‌ست و به شیره‌که‌ی ئیسماعیلیه‌که‌ی کوشت.

موسه‌کی کوپی چه‌کۆ سالی ۵۸۵/ک/۱۱۸۹ از له مه‌یدانی شه‌رپدا له میژگی عه‌ککا نه‌خۆش‌که‌وت و گه‌رپایه‌وه دیمه‌شق و مرد، میر بدرالدین هه‌نه‌س سالی ۵۹۰/ک/۱۱۹۴ از کوژا.

- میرانی هه‌کاری: سیف الدین عه‌لی (المشطوب الهکاری) و میر ئیبراهیمی برایی ناوسراو به (الجناح الهکاری: م: ۶۰۵/ک/۱۲۰۸) و خه‌لیلی هه‌کاری (الحاجب) و فه‌قی عیسیی هه‌کاری و هه‌ردوو براکه‌ی: (الظهیر الهکاری) و (مجدالدین الهکاری) و خۆشترینی هه‌کاری بنیادنه‌ری خۆپندنگای هه‌کارییه له قاهره و میرانی میهرانی: ده‌ریاز و نه‌یازی کوپانی مه‌م و حسام الدین حوسین و محمه‌دی کوپانی باریک و ئیبراهیم غولام و ئیبراهیمی کوپی شێرۆ (شروة) و میر فتح الدین هه‌سه‌نی کوپی عه‌بدو‌لا (م: ۶۶۸/ک/۱۱۷۲) (۱) و

(۱) گلکۆی له دیمه‌شقه.

اسدالدین ئەحمەدی کۆپی عەبدولاً و حسام الدین حوسینی کۆپی عیسا لە میرانی قەلای
جەراحیە^(١)، ئەمانیش لە دەستە یەکەمی میرانی کورد بوون.

موجەللای کۆپی مەروان و خەلیلی هەکاری و (الظہیر الھکاری) لە شەپە مەزنەکە
عەککا سالی ٥٨٥/ک/١١٨٩ز کۆژان، بدرالدین محەمەدی هەکاری و سیف الدینی کۆپی
مەرزەبان لە شەپەکە غەزە سالی ٦١٤/ک/١٢١٧ز کۆژان، نورالدین عەلیی کۆپی
عەبدولای هەکاری لە شەپی نابلس دژ بە مەغۆل سالی ٦٥٨/ک/١٢٦٠ز کۆژا.

مێھرانییەکان نەخاسە دەریاز و ئیبراھیم غولام، رۆلی مەزن و کاریگەریان دیت لە
رزگارکردنی قودس و بەدیگرتنی شاھ و سەرانی فەرەنج، ئەیازی مێھرانی لە شەپەکی
دەستەویەخەدا سالی ٥٨٧/ک/١١٩١ز کۆژا، حوسینی کۆپی باریکی مێھرانی و شێرکۆی کۆپی
باخلی زەرزاری کەوتنە بۆسە فەرەنجەو و بەدیل گیران و لە قەلایەکی بلندا بەند کران،
شەپەکی دەلیفەیان بۆ هەلکەوت و هەردووکیان بە گوریس لە قەلاکەو خۆیان شۆپکردەو،
شێرکۆی زەرزاری رزگاری بوو و هەلەت و گەپایەو، کەچی گوریسەکی حوسینی مێھرانی
پچرا و کەوتە خوارو و گیانی سپارد، اسد الدین ئەحمەدی کۆپی عەبدولای مێھرانی لە
شەپەکانی خەلات سالی ٦٢٧/ک/١٢٣٠ز کۆژا. مزگەوت و تەکیە و گلکۆی شمس الدین شێرۆی
مێھرانی ناسرلەو بە (سبع المجانین: م ٦٤٢/ک/١٢٤٤ز) لە دیمەشق هەرماو.

- میرانی هەولێر: قطب الدین خەسرەوی بنیادنەری خۆیندنگای (القطبية) لە قاھیرە و
برازای میر ابوالھیجاء حوسینی هەدبانی خاوەندی هەولێر^(٢) و خۆشترینی هەدبانی و
سیف الدین و حسام الدین عیسا کۆپانی خۆشترین و (ابوالھیجاء السمین) و میرانی بنەمالە
ئەبوزکری: شمس الدین چەکۆ، شجاع الدین کۆپی، زین الدین موسا، سیف الدین ئەبوبەکر
(م: ٦٣٢/ک/١٢٣٤ز)، نجم الدین ئەحمەد (م: ٦٣٧/ک/١٢٣٩ز)، مجیر الدین ئیبراھیمی کۆپی
سیف الدین ئەبوبەکر کە دەبنە خوشکەزای (ابوالھیجاء السمین) و چەندین میری دیی

(١) بۆ پتر پێزانین دەریارە ی هۆزی مێھرانی و میرەکانی بڕوانە: کاروان عبدالعزیز محمد علی،
الکُرد المهرانية، دورم السياسي والحضاري خلال القرنين (٦-٧هـ/١٢-١٣م)، مطبعة محافظة دهوك
(دهوك: ٢٠١٣).

(٢) مجمع الآداب، ٣/٣٨٨-٣٨٩، ٤١٠-٤١١.

هەولێر، ئەمانیش هەر زوو چوونە شام و لە ریزی سوپای ئەیبویی ریکخان، بڕایەکی (ابوالهيجاء السمين) لە ئازاوەکەیی کە نز ٥٧٠/ک/١١٧٤ز لە صەعیدی مصر و شمس الدین چەکۆ لە شەپەکانی عەککا و عەسقەلان سالی ٥٨٧/ک/١١٩١ز کوژران، مجیر الدین ئیبراھیم دوای ئەوەی لە شەپەکەیی نابلس حەقدە مەغۆلی بە شێرەکەیی کوشت، دەگەڵ نورالدین عەلیی هەکاری ھاوسەنگەری شەھید کران.

میرانی حەمیدی: نەصر و هەندری، نەصر لە شەپەکەیی عەککا کوژرا، سعدالدینی حەمیدی و اسد الدین عیسای حەمیدی لە هێرشێ سەر قاھیرە سالی ٦٤٨/ک/١٢٥٠ز- لە تەک پۆلیک میری دیی کوژدا کوژران.

میرانی زەرزاری: نەوشیروان و شێرکۆی کۆپی باخل و جمال الدین خۆشتین- شێروین^(١) لە کە لە میرانی سوپای ئەیبویی بوون، خۆشتین لە شەپە حیتین سالی ٥٨٣/ک/١١٨٧ز لە تەک پۆلیک لە هەفالانی کوژرا، بدرانینی زەرزاری لە هێرشەکەیی سالی ٦٤٨/ک/١٢٥٠ز کوژرا.

میر عوسمانی کۆپی عەلەکان لە غەزە سالی ٦٣٧/ک/١٢٣٩ز کوژرا و سیف الدین محەمەد و شرف الدین ئەوەی میر عەلەکانن و شرف الدین لە شەپە حەمە سالی ٦٨٠/ک/١٢٨١ز دژ بە مەغۆل ھا تەکوشتن^(٢).

شاعیر وەسوانی کۆپی مەنصورى هەولێری، سالانکی درێژ وەک جەنگاوەریک لە خزمەت ئەیبوییەکان بوو و دەگەڵ (الملك الأوحده) نجم الدین ئەیبویدا چوو ئەخەلات، تا سالی ٦١٣/ک/١٢١٦ز بە دەستی بەندە خزمەتکارەکانی کوژرا^(٣).

هەروەها دەیان میر و سەرکردەیی کورد، لە زەرزارییەکان و حەمیدییەکان و رەسولییەکان^(٤) و ھۆز و بنەمالەکانی دیکەیی کورد، ھاوێی لەگەڵ تۆرانشامی کۆپی

(١) جمال الدین خۆشتین و جمال الدین شێروین دوور نیە یەک کەس بن.

(٢) بیروانە: البستان الجامع، ص ٣٨٧، ٤١٠-٤١٣، ٤٢٤، ٤٣٨، ٤٦٠-٤٦١، النواذر السلطانية، ص ٣٣٥-٣٣٦، البنداری، سنا البرق الشامي، ص ٨٠، ١٠٠، ٢٠٣، ابن الشعار، قلائد الجمان، ٥/٢٥٠، تاریخ دولة الأكراد، ص ١٤٥، ١٤٨، ١٧٤، ١٩٦، ٢٠٥، ٢٠٧، ٣٠٩، الروضتين، ٢/٢٧٨.

(٣) قلائد الجمان، ٧/١٩٠، مجمع الآداب، ٤/٣٥٥.

ئەيۇب چوونە يەمەن و رۆلى گەرەيان هەبوو لە دامەزراندنى ئەيۇببىيەى يەمەن و دواتریش دامەزراندنى دەولەتى رەسولى^(۳).

میرانى قەیمورى: حسام الدين حەسەنى كوپى اسدالدينى كوپى موسەك، بنیادەنەرى قوتابخانەى قەیمورییە لە حەلەب و سیف الدین یوسف(م: ۶۵۴/ك/۱۲۵۶ن)ى برای، بنیادەنەرى نەخۆشخانەى قەیمورییە لە دیمەشق، سالاڤتیک لە خزمەت(الملك الأشرف) موسا بوون، سالى ۶۴۲/ك/۱۲۴۴ز میران ضیاء الدین موسا و ناصر الدین حوسینى كوپى حەسەن(م: ۶۶۵/ك/۱۲۶۷ن) بنیادەنەرى قوتابخانەى قەیمورییە مەزن لە دیمەشق كە ئەمانیش كوپ و كوپەزای اسد الدینى كوپى موسەكن، بە سەدان لایەنگرەو بە دەنگ داخوایى(الملك الصالح) ئەيۇبەو چوون و گەهیشتنە دیمەشق و هەر ئەوان بوون نەیانەهیشت دیمەشقیش وەك قاهیرە بگەوینتە دەست مەملوكە توركەكان و داسۆزانە داكوكیان لە سەرورەى ئەيۇببىيەكان كرد، لە هێرشەكەى سالى ۶۴۸/ك/۱۲۵۰ز بۆ سەر قاهیرە، ضیاءالدین موسا و حسام الدين حەسەن و ناصر الدين عيساى كوپى سيف الدين يوسف كوژران^(۴)، ناصر الدين حوسینى قەیمورى رۆلى میژوویى هەبوو لە شەپى عەین جالوت-سالى ۶۵۸/ك/۱۲۶۰ز-بەزاندنى مەغۆل.

میری گەرە و ناسراو حسام الدين ئەبوعەلىیە هەدبانى(م: ۶۵۸/ك/۱۲۶۰ن) جیگرى (الملك الصالح) ئەيۇب، خۆى و باوكى و مامەكانى، بدراندين باخل، شمس الدينى كوپى باخل بنیادەنەرى خانەقاي(ابن باخل) لە ئەسكەندەریە، سيف الدين ئیبراھیمی كوپى شیرۆى چاكى، عيسا و داودى كوپانى بدراندينى هەكارى، داودى كوپى موسەكى كوپى چەكۆ و سلیمانى كوپى، فخرالدین میلادى هەشتەكى و میرانى تورى(الطوري):

(۱) لە لیكۆلینەو یەكدا بە بەلگەو سەلماندوو مە كە رەسولیه كانی یەمەن نە عەرەبن و نە توركمان، بەلگە كوردی ولاتی هەولین، بگەرپۆه بۆ كتیپى: لە بارەى كەلتور و میژووی كوردەو.

(۲) ابن نظيف الحموي، التأريخ المنصوري، ص ۴۶.

(۳) ئەم میرە كوژراوانەى قەیمورى لە گومبەتى قەیمورییە لە قودس نیژراون كە تاییەت بۆ ئەوان بنیات نرابوو، بپروانە: الحنبلي، عبدالرحمن بن محمد المقدسي (القرن ۱۰هـ/ ۱۶م)، الأناجیل بتاریخ القدس والخليل، المطبعة الحيدرية (النجف الاشرف ۱۹۶۸)، ۴/۴۸.

مبارزالدين و سيف الدين كه به ياوه ريبى (الملك الصالح) ئه يوب له كوردستانه وه چوونه شام و مصر و چه ندانى دى له ميره دياره كانى ده ورانى كۆتاهى ده ولته تى ئه يوبى بوون. ميرانى كورد له پالّ جيهاد و خزمه تى سه ريبازى دا، خيّرخوازانه ده يان دامه زراوه ي زانستى و خزمه تگوزاريبان له شاره كانى ديمه شق، حه له ب، قودس و قاهيره ... همد ئاوا كردوه له قوتابخانه، مزگه وت، خانه قا، نه خۆشخانه و گه رماو و چه ندين گوند و عه قاريان له سه ره وه قف كردوه، شوپنه وارى هه نديكيان تا هه نوكه ش هه ر ماوه ⁽¹⁾.

ويّراى ميران و سه ركرده له شكريه كان، ده يان قازى و فه قيه و فه رموده ناس و مامۆستا و خوتبه خوئين و ئه ديب و شاعير و زمانه وانى كورد له داموده زگاكانى ده ولته تى ئه يوبى هه بوون و هه ر كه سه و له ئاست و بوارى شاره زايى خۆيدا خزمه تى ده كرد، ديارترينيان ئه مانه ن: قازى عبد الملكى كورپى ده ريبازى مارانى (م: ۶۰۵/ك/۱۲۰۸) و (ابن الصلاح الشهرزورى: م: ۶۴۲/ك/۱۲۴۵) و شيخ ئيسماعيلى گورانى (م: ۶۴۴/ك/۱۲۴۶) و (ابن الحاجب: م: ۶۴۶/ك/۱۲۴۸).

پياوچاكانى كورديش به مه به ستى پشكدارى له جيهاد، خۆبه خشانه ده چوونه ولاتى شام و سه نگه ريان له فه ربه نجه خاچه لگه ره كان ده گرت و به وپه پى دلسۆزى و گيانبازيبه وه ده جه نگان ⁽²⁾، فه قى عيساى كورپى لالّ له گوندى مناره وه ⁽³⁾ - كه پاشان به گوندى عيسالان ناسرا- و پير حه سه نى ئيزلى له شنۆه به په رۆشه وه خۆيان گه يانده به ره كانى شه پى پيرۆز، يه كه ميان له شه پى حارم سالى ۵۵۸/ك/۱۱۶۲ از شه هيد بوو، دووه ميشيان له قودس به ديل گيرا و بيياكانه له زيندان دا خۆبه خۆ بانگى ده دا و نوپۆزى

(1) ده رياره ي رۆلى سياسى و ئاواكارى كورد له مصر و شام بپوانه: چه ند ليكۆلينه وه يه كه له ميژووى كورد، ۱۸۶-۷۶.

(2) العسقلاني، النور السافر، ص ۲۵۴-۲۵۵.

(3) مناره ده كه وته ده فه رى (بين الجبلين) و اتا نافكوپه وه، ئه م مناره يه گوندى مناره نيه كه تا ئيستاش ماوه ده كه ويته سه ر رىگاي هه وليتر- مه خمور له نزيك پيرداود.

ده کرد، فەرپه نجه کانیش له داخاندا به زى به رازيان ده تکانده سەر جهسته ی و نه یانتوانی ده سته برداری بانگدانى بکن، ناچار به رياندا و گه راپه وه هه ولیر^(۱).

۷.۷. له ناوچوونى ده وڵه تی ئه یوبی:

پاش مردنی صلاح الدین، ئه یوبیه کان گیرۆده ی کیشه و مملانی خۆبه خۆی بوونه وه، دوا شاهی به هیزی ئه یوبیه ی مصر (الملك الصالح) نجم الدین ئه یوب، ده گه ل مام و ناموزاکانی نه که هه رکۆک و ته با نه بوو، به لکو له کیشه و رکابه رایه تی دا بوو و بپروا و متمانه ی به دلسۆزی و پشتیوانی میره کورده کان نه مابوو، به تایبه ت ئه وانه ی هه وادار و لایه نگری شاهه ئه یوبیه کانى دى بوون، ناچار پشتی به به نده تورکه کان به ست و به هه زارانى لى کپین و له ده وری خۆی کۆی کردنه وه و کردنی به ده ستوپه یوه ندى خۆی، تاواى لیها ت زۆریه ی سوپای ئه یوبیه ی مصریان پیکده ینا^(۲).

شاهی ئه یوبی سالی ۶۴۶ک/ ۱۲۴۸ز نه خۆشیه کی کوشنده ی گرت و بۆ سالی پاشتر مرد، (شجرالدین) ی هاوژینی ماوه یه که نه یه یشت که س به مردنی بزانی، نه بادا فەرپه نجه کان هه ل وه ریگرن و توندتر فشار بخرنه سەر مصر، ئه وه بوو نوسراو و فرمانی به ناو و مۆری شاهی میردیه وه ده رده چواند و (فخرالدین بن شیخ الشیوخ) ی کرد به سه ره لشکر و هه لسوپیته ری کاروباره کان تا تۆرانشاهی زپکۆپی له حوصنکیفاوه ده گات و ده سته کار ده ییت.

میر ئه بوعلی هه دبانی جیگر و ده مپاستی (الملك الصالح) بوو، ده یزانی (شجر الدین) و مه ملوکه تورکه کان به ته مان ده سه لات بگرنه ده ست، بۆیه ده موده ست نیرده ی نارده حوصنکیفا تا هه رچی زوه تۆرانشاه بگاته مصر و شوینی بابی بگریته وه، ئه ویش له ترسی (بدرالدین لؤلؤ) و ئه یوبیه ی هه له ب، نه ویرا له و ناوچانه وه به یته و ریگای عیراقی گرتبه ر و گه هیشته شاری عانه و له فورات په رپه وه و خۆی گه یانده قاهره .

(۱) ابن المستوفی، تاریخ اربل، ۲/۲۲۳، ۲۷۳.

(۲) ابن واصل، مفرج الکروب، ۶/۸۲-۸۳.

تۆرانشاھ بە پېچەوانەى باوكیەو، كەسایەتیەكى زیرەك و وریا نەبوو و شایەنى ئەو پۆستە نەبوو، پاشماوەى میرە كوردەكانى باوكیى لەخۆ رەنجاند و دوورى خستەو^(۱)، سەرئەنجام تەنھا پاش ھەشتا رۆژێك لە حوكمكردنى مصر، لە سەرەتای سالى ۶۴۸ك / ۱۲۵۰ز بە دەستی مەلوكە توركەكان كوژرا و بەمەش ئەیوبییەى مصر لەناوچوو^(۲).

(الملك الناصر) یوسفى نەوہى سولتان صلاح الدين و میرى حەلب، دواى كوژرانى تۆرانشاھى ئامۆزای و لەدەستدانى مصر، بەدەنگ داخوایى كوردە قەیمورییەكانەوہ چوو و بە رێخۆشكەرى و پشتیوانیى ئەوانەوہ دیمەشقى گرت و نەبەشت وەك قاهیرە بکەوێتە دەست توركان، ئەمجا هیروشی كرده سەر مصر بە ئومیدی گرتنەوہى قاهیرە، بەلام لە شەپكى سەختدا لە عەباسە^(۳) بە ھۆی پشتلێكردنى بەندە توركەكان و پەيوەندیکردنیان بە لەشكرى مصرەوہ، سوپای ئەیوبى تیکشكا و ژمارەیهك كەلەمیری كورد لە ھۆزەكانى قەیمورى و زەرزارى و حەمیدی كوژران و بەدیل گیران، (الملك الناصر)یش كشایەوہ دیمەشق و تا سالى ۶۵۸ك/ ۱۲۶۰ز دیمەشق و حەلب و زۆریەى ناوچەكانى دى شامى بەدەستەوہ بوو، لە كاتیكدا تا دەھات ھەرەشە و پەلامارى مەغۆل لە لایەك و ھەرژموون و دەسەلاتى بەندە توركەكان زیادى دەكرد و لە ئەنجامدا و لە ماوەى سالانى ۶۵۸-۶۶۰ك/ ۱۲۶۰-۱۲۶۲ز بنەمالە دەسەلاتدارە ئەیوبییەكان یەك لەدواى یەك لەناو بران و ولاتی شام كەوتە دەست توركەكان، تەنھا شارى حەما- حەما بەدەست بنەمالەیهكى ئەیوبییەوہ ماہوہ لە نەوہى شاھانشای كورپی ئەیوب، ھەرچەند ئەویش ھەر سەر بە دەسەلاتى مەلوكیى توركى بوو، ھەرۆھا كورپ و نەوہكانى (الملك الصالح) ئەیوب تا سالى ۸۶۶ك/ ۱۴۶۲ز فەرمانرۆای حوصنكیفا بوون^(۴).

(۱) الكتبي، عیون التواریخ، ۲۰/ ۴۳-۴۴.

(۲) مفرج الكروب، ۱۰۶/ ۶، ۱۱۶، ۱۲۷-۱۳۰.

(۳) العباسة: یەكەم قۆناخی رێگای شام بەرەو قاهیرەیه و بە ناوی عەبباسەى كچی ئەحمەدى كورپی تۆلۆنى میر مصرەوہ ناوئراوہ، دەمێك كۆشكیكى تیا بنیادنا و دواتر یووہ ئاوەدانى. معجم البلدان، ۲۹۱/ ۳.

(۴) بۆ پتر پیزانین دەربارەى ئەیوبییەى حوصنكیفا، بڕوانە: القبائل والزعامات القبلية الكردية، ص ۱۹۰-۲۰۰.

بهشی هه‌شتم

کوردستان و هیڤشه‌کانی مه‌غۆل

(٦٥٦-٦١٧ ک/١٢٢٠-١٢٥٨ ز)

۱۸. نهژادی مهغۆل و دهرکهوتنی جهنگیزخان:

بنه‌ماله‌ی جهنگیزخانی بناخه‌دارپژی ده‌وله‌تی مهغۆل، له خیلای قورلاسی سه‌ربه هۆزی قۆنقوراتن له گه‌لی قبیات، قبیاتیش یه‌کیکه له سه‌دان هۆز و گه‌ل و میله‌ت و هاوپه‌یمانیی خیلایکی تورکی و مهغۆلی دانیشتویی تورکستان و مه‌نگولیا که گه‌وره‌ترینیان بریتین له: کرایت، مرگیت، تنگقوت، تاتار، نایمان، قه‌رغیز، قونقورات، ئه‌ویرات...، وه‌لی ژۆر ئه‌سته‌مه مهغۆله راسته‌قینه و ره‌سه‌نه‌کان له و میله‌ته تورکانه‌ی دی جودا بکریئه‌وه که دووی جهنگیزخان و مهغۆل کهوتن و تیکه‌ل به‌یه‌کدی بوون^(۱).

نشینگه و هه‌واری ئه‌م میله‌ت و نه‌ته‌وه تورکی و مهغۆلیانه، ده‌که‌وته نیوان هه‌ردوو زنجیره کپه‌ه‌کانی تیان شان و ئالتای له باکوری رۆژئاوا و هیمالایا له باشور، میژوونوسیگ به ره‌نگیکی ورد و قوول جوگرافیا و تۆبۆگرافیای تورکستان و مه‌نگولیا ی شیکردۆته‌وه و رۆل و کاریگه‌ریی ژینگه و سروشت و ئاووه‌وای ئه‌م ولاته‌ی له سه‌ر هه‌لسوکه‌وت و خووپه‌وشت و که‌لتوری تورک و مهغۆل لیکداوه‌ته‌وه^(۲).

هه‌مه‌دانی (م: ۷۱۸/ک/ ۱۳۱۸ن) میژوونوسی ده‌ریاری خانه‌کانی مهغۆل و شاره‌زا له سه‌ریورده و به‌سه‌ره‌اتییان، له چوارچپه‌یه‌کی ئه‌فسانه‌یه‌وه ده‌نوسیت: مهغۆل و تورک خۆیان به نه‌وه‌ی یافس (یافت)ی کورپی نوح ده‌زانن، تورکی باپیره‌گه‌وره‌ی تورکان و منسکی باپیره‌گه‌وره‌ی مهغۆل بران و کورپی یافسن، مهغۆل یافس به ئه‌بویجه‌خان ناوده‌بن و منسکیش به دیب یاقوخان^(۳).

یه‌سوکای به‌هادری باوکی تیمۆجین- جهنگیزخان، سه‌رداری میله‌ته‌ی قبیات بوو و له ناوه‌پاستی سه‌ده‌ی ۶/ک/ ۱۲ از قه‌واره‌یه‌کی خیلایکی بنیاتنا و ده‌ستی به‌سه‌ر هۆز و تیره

(۱) همدانی، جامع التواریخ، ص ۲۵-۱۶۰، قزوینی، تأریخ گزیده، ص ۵۶۲، ۵۶۸-۵۸۰.

(۲) بېروانه: السید الباز العرینی، المغول (بیروت: ۱۹۶۷)، ص ۲۰-۵.

(۳) جامع التواریخ، ص ۳۰-۳۱، تأریخ گزیده، ص ۵۶۲.

مهغۆله كانى دهرهاوسىيدا ده پويشت و ههموان له قسهى دهرناچوون و به براگه و ره و سه روكى خويان داده نا، تهنانهت شاهى چين لىي ده سله ميه وه^(۱).

يه سوکاي له يه کيک له شه پره كانيدا سالى ۱۱۵۴/ك، به سه ر تيموجيني نه يارى سه رسه ختى سه رکه وت و له ناوى برد، که گه رايه وه ماله وه زانىي کورپيکيان بووه و گوتى ئەم نه وزاده مزگينىي خوڤشى و سه رکه وتنه و ناوى نا تيموجين که دوايى به جهنگيزخان ناسرا.

تيموجين نۆبه رهى دايكى بوو و هيشتا هه رزه کار بوو باوکی سالى ۱۱۶۷/ك از مرد و ده سه لاته خياله کيه کهى هه لوه شايه وه و هۆز و تيره و بنه ماله هاوپه يمانه کان ده ستبه ردارى بوون و لىي هه لگه رانه وه و ناستهنگ و گرفتيان بۆ نايه وه و توشى ده رده سه ريان کرد^(۲).

تيموجين له تافى لاويدا، گه ليک نه هامه تى و کۆسپ و ته گه رهى هاته ريگا و گه رما و سه رما و برسيتى و نه بوونى و چه رمه سه رى به روکيان به ر نه دا و بى سنور نازارى چيشت وه که هه مه دانى ده يان گيرپيته وه، ئەم دۆخه ناله باره ي ايان گۆشکرد، مروفيكى جه ربه زه و پته و و له شساخ و چاوقايمى ليده رکه وييت و به رگه ي ره وشى ئالۆز و ته نگه زه بگرييت^(۳).

ئه وه بوو ريبه رايه تى خياله کيى خوڤى به زنجيره يه ک شه پ و به ربه ره كانى له گه ل هۆز و ميلله ته مه غۆله كاندا ده ستپيکرد و له زۆربه ي شه پره كاندا سه رکه وتنى به ده ست ده هينا، سالى ۱۱۵۹/ك، ۱۲۰۲ز دا ئونكخانى سه ردارى هۆزى كرايى تيکشكاند که ترسناکترين رکابه رى بوو و کوشتى و سه روه ت و خاكيى به تالان برد، ميژوونوسانى مه غۆل ئەم رووداوه به ده ستپيکى ده سه لات وه رگرتنى تيموجين داده نين^(۴)، ئەم سه رکه وتنه مه زنه، پايه ي تيموجيني به رزتر کرد و وره ي پيپه خشى و له ماوه يه کى

(۱) الصياد، المغول في التاريخ، ص ۲۳۹.

(۲) جوينى، تاريخ جهانگشاي، ۲۶-۲۷، تاريخ گزيده، ص ۵۸۱.

(۳) الباز العريني، المغول، ص ۴۴.

(۴) تاريخ جهانگشاي، ۲۷/۱، جامع التواريخ، ص ۲۹۰-۲۹۲، تاريخ گزيده، ص ۵۸۱.

کورتدا توانیى به سەر ھۆزە نەیارەکانى دیشدا زال بېیت لە نايمان و مرگیت و تنکوت، ئەمەش پالی نا بە ھۆزەکانى دیەوہ سەرى بۆ دابنەوینن و بچنە ژێر رکێفیەوہ، ئەم ھۆزانە لە کەژاوەیە کدا تیمۆجینیان کرد بە شامى خۆیان و ناسناوى جەنگیزخان یان بەسەردا دابەرى بە مانای شامى مەزن، شامى شاھان، ئیمپراتۆرى جیھان^(۱).

جەنگیزخان بەردەوام بوو لە فراوانخوایى و پەلھاویشتن و شکستى بە ھەموو ھۆزە ھەفرکەکانى ھینا و دەستى گرت بەسەر ناوچەکانیاندا و سالى ۶۱۲/ک/۱۲۱۵ز شارى پەکینی پایتەختى مەملەكەتى چینی داگیر کرد^(۲).

لە سەرەتای سەدەى حەفتەمى كۆچى/سێزەدەھەمى زایینی دا، دەولەتى خەوارزمى (۴۹۱-۶۲۸/ک/۱۰۹۸-۱۲۳۱)ز گەورەترین قەوارەى سیاسى ئىسلامى بوو و زۆربەى ھەریمەکانى رۆژھەلاتى بەدەستەوہ بوو و لە عێراقەوہ تا ئەوپەرى رۆژھەلات و تورکستانی دەگرتهوہ و ھاوسنورى دەولەتە مەغۆلى و تورکییەکان بوو، رۆلى پەرژین و بەریەستى دەگێرا لە بەردەم قەوارەى گەشەکردوى مەغۆلدا.

علاء الدین خەوارزمشاه (۵۹۶-۶۱۷/ک/۱۲۰۰-۱۲۲۰)ز دركى بە شەپانگیزی مەغۆل نەکرد و مەترسی راستەقینەى جەنگیزخانى بەھەند وەرئەگرت و لە خۆى ھارى کرد، سالى ۶۱۶/ک/۱۲۱۹ز جیگرى خەوارزمشاه لە شارى ئەترارى تورکستان، پێنجسەد بازرگانى تورک و مەغۆلى پاكتاو کرد کە گوايە جەنگیزخان بە مەبەستى ئالوگۆرى بازرگانى و کړینی پۆشاک رەوانەى سەمەرقەند و بوخارای کردبوون و ھەرچى کەلوپەل و شتومەکیان ھەبوو بەتالان برد و بۆ خەوارزمشای نارد، بە پاساوى ئەوہى سیخوڤرى جەنگیزخان و بۆ رییىزى جلى بازرگانانیاں پۆشیوہ، ئەمجا نێردەى جەنگیزخانى کوشت و پەيامىكى پڕ لە ھەپەشەو گۆرەشەى بۆ نارد و بەم کارەى مەغۆلى لە خۆى وروژاند، سەرەنجام پاش زنجیرەيەك شەپ و رووبەرووبونەوہ، جەنگیزخان لە دوا مانگى

(۱) جامع التواريخ، ص ۳۰۲-۳۱۱، الصیاد، المغول فى التاریخ، ص ۴۸.

(۲) بۆ زانیارى زیاتر دەربارەى شەپ و لەشکرکێشیەکانى جەنگیزخان، بڕوانە: تاریخ جهانگشای، ۱/۶۳-۱۳۳.

الباز العرینى، المغول، ص ۴۸-۶۶، المغول فى التاریخ، ص ۴۹-۵۷.

سالی ۶۱۱ک/شوباتی ۱۲۲۰ز سه مه رقه ندی داگیر کرد و مه غۆل که وتنه کوشتن و بپین و سوتاندن و تالانکردن^(۱).

جه نگیزخان به وهنده رانه وهستا و گهره کی بوو یه کجاره کی خه وارزمشاه له ناو ببات و خه وارزمیه کان ریشه کیش بکات و بناغی دهوله ته که یان هه اته کینیت، نه وه بوو یه کسه ره له سه مه رقه ندوه بیست هه زار سواره ی ته یار و سازدا و وه ک باس ده کریت پی گوتن: بکه ونه شوین خه وارزمشاه و نه گهر خوی به ئاسمانه وهش هه لواسیبت راوی بنین و بیگرن، خه وارزمشاهی چاوشکاو و ترس لینشتوو له هیچ گۆشه یه ک تۆقره ی ناگرت، بۆ رییزی له مازنده رانه وه هه له ات بۆ ره ی و هه مه دان و له ویوهش گه پایه وه مازنده ران و رووی کرده ده ریای خه زهرقه زوین و له قه لای ئابسکونی هه لکه وتوو له نیو ده ریا خوی حه شاردا و له وی شوینبزر بوو و ده نگوباسی جۆربه جۆر هه ن له مه پ چۆنیه تی کۆتاها تنی ژیا نی^(۲).

له میژوهه پرسى شالاره کانی مه غۆل بۆسه ر جیهانی ئیسلامی، بووه ته بابته تی ده یان کتیب و لیکۆلینه وه ی زانستی، ئیمه لیزه ته نها باسی نه و رووداوانه ده که ین که راسته وخۆ گری دراو ن به کوردستانه وه و ناچینه سه ر ورده کاری هی رشه کانی مه غۆل بۆسه ر هه ری مه کانی رۆژه لاتی ئیسلامی و داگیرگرتنی به غدا و له ناو بوردنی خیلافه ی ئیسلامی^(۳).

(۱) النسوي، سيرة جلال الدين، ص ۸۵-۸۶، ابن نظيف الحموي، التاريخ المنصوري، ص ۷۳-۷۵. بۆ پتر زانیاری ده رباره ی ده وله تی خه وارزمی، بپوانه: توفیق نافع العبود، الدولة الخوارزمية، مطبعة النجاح (بغداد: ۱۹۷۸).

(۲) بپوانه: ابن الأثير، الكامل، ۶۸۲/۹-۶۸۹، النسوي، سيرة جلال الدين، ص ۱۰۴-۱۰۸، قزوینی، تاریخ گزیده، ص ۴۹۳-۴۹۴.

(۳) بۆ پتر پیژانین بپوانه: حسن الأمين، الغزو المغولي، دار التعارف (بیروت: ۱۹۷۶)..

۲.۸. کوردستان و بهرای هیرشه‌کانی مه‌غول (۱۱۷-۱۳۳ک/۱۳۲۰-۱۳۳۵ز):

ناوچه کوردنشینه‌کان، هاوشیوهی سهرتاپیی هه‌ریمه‌کانی رۆژه‌لاتی ئیسلامی که‌وتنه بهر ته‌کان و ده‌ستدریژییه‌کانی مه‌غۆل و هه‌ر له سهره‌تاوه هه‌ولێر و شاره‌زور و داقوق کرانه ئامانج و مه‌به‌ستی سهره‌کیی خانه‌کانی مه‌غۆل و زیاتر له جاریک په‌لامار دران و بوونه ریپه‌وی له‌شکرکێشی به‌ره‌و به‌غدا‌ی پایته‌خت.

حه‌شامه‌تی مه‌غۆل له ماوه‌یه‌کی کورتدا هه‌ریمه‌کانی خوراسان و چیا و ئازهریبیجان و شیروان و گورجستان و ئهرمینیا‌یان ته‌نیه‌وه، (ابن الاثیر) که به‌خۆی هاوده‌می ئه‌م نه‌هامه‌تیه‌یه، سهرسوپمانی خۆی نه‌شاردۆته‌وه له‌وه‌ی که چۆن له ماوه‌ی که‌متر له سالیك، له توخیبی چین و تورکستانه‌وه توانیا‌ن ئه‌م پانتاییه به‌رفراوانه بپرن و کاولی بکه‌ن و ده‌لێت هه‌ر که‌سێک به‌چاوی خۆی ئه‌م راستیه‌ی نه‌دیتبێت ئاسته‌مه بپروای پێبکات.^(۱)

جه‌نگاوه‌رانی مه‌غۆل به‌ده‌م راوانانی خه‌وارزمشاهه، که‌هیشته‌ن شاره‌کانی ره‌ی و هه‌مه‌دان و زنجان و قه‌زوین، وه‌لێ سهرماوسۆله‌ی به‌فر و باهۆزی زستان ته‌نگاوی کردن و به‌ناچاری چیاکانیا‌ن چۆلکرد و روویان کرده ئازهریبیجان و موقان و له که‌ناره‌کانی ده‌ریای قه‌زوین له‌نگه‌ریان گرت، ئه‌وان عه‌ودالی جێگای که‌رمه‌سێر و له‌وه‌پکا بوون بۆ مه‌ر و مالاتیا‌ن، پاشان ملیان نا به‌ ولاتی گورج-گورجستانه‌وه.

سالی ۶۱۸ک/۱۲۲۱ز له گورجستانه‌وه داکشانه‌وه و شاری مه‌راغه‌یا‌ن گرت و تالانیا‌ن کرد و که‌وتنه ره‌شه‌کوژی^(۲)، ئه‌وجا به‌نیازی گرتنی هه‌ولێر رووه‌و ناوجه‌رگه‌ری کوردستان هاتن، میری هه‌ولێر گوگبوری یه‌کسه‌ر خه‌لیفه عه‌باسی و (بدرالدین لؤلؤی) له نزیکبوونه‌وه‌ی مه‌غۆل به‌ناگا هینایه‌وه و داوا‌ی کۆمه‌ک و پشتیوانی لیکردن، خه‌لیفه‌ش که‌وره تۆکه‌ری خۆی جمال الدین قه‌شته‌مری راسپارد به‌ هیژکی هه‌شتسه‌د سواره‌وه به

(۱) الکامل، ۶۸۱/۹-۶۹۳.

(۲) بپوانه: نجم السیدین رازی (ت: ۶۵۴ه/۱۲۵۶م)، مرصاد العباد من المبدأ الی المعاد، مطبعة مجلس (ته‌ران: ۱۳۵۲ه)، ص ۱۰-۱۲، نوسه‌رده‌لێت له هه‌مه‌دان ده‌رچوو‌ه و به‌ریگای ئه‌پیل-هه‌ولێر یا‌ن به‌ریگای ئه‌پده‌بیل دا رووی کردۆته مه‌لاتیه.

هاوار گوگبوری یه وه بچیت و له هه مووانی خواست له داقوق گرد ببنه وه، داوای له (الملك الأشرف) موسای ئه یوبییش کرد به ده نگیانه وه بیت و هاریکارییان بکات، شاهی ئه یوبی نه ده شیا به ده نگ خلیفه وه بیت، چونکه ده گه ل (الملك الكامل) محمه دی برایدا سر قالی خۆئاماده کردن بوون بۆ بهر په چدانه وه ی فه په نجه خاجه لگه کان^(۱).

گوگبوری دلتیا بوو له وه ی که له شیانیدا نیه بهر به لیثاوی مه غۆل بگریت، ئه وانیش نه یان ده ویست زیاتر پیشره وی بکن و کاتیک به گرد بوونه وه که ی داقوقیان زانی گه رانه دواوه و په لاماری هه مه دان و ئه رده بیل و به یله قانیان دا و که وتنه گیانی دانیشتون و به هزاران خه لکیان گوشت و سه دان گوند و دیهاتیان سوتاند^(۲).

له سه ره تای سالی ۶۲۱ ک/ ۱۲۲۴ ز دا، کۆمه لئیکی دیی مه غۆل به بریاری جه نگیزخان، هاتنه وه ناوچه که و گه هیشتنه هه مه دان و له ویوه ش پیشره وییان کرد و کیوه کانی کوردستانیان بری و ئاوه دیوی هه ولێر بوون، هه رچهند له هه والێکدا وا درده که ویت له هه مه دان به ملاره نه هاتوون^(۳).

شه پۆلیکی دیی مه غۆل سالی ۶۲۸ ک/ ۱۲۳۱ ز له ته وه ری مه راغه وه گه هیشتنه کوردستان، جلال الدین منکه برتی که له ده شتاییه کانی ئورمی و شتۆ بارگه ی خستبوو، ئارامی له بهر برآ و په نای برده بهر شاری خه لات و خۆی گه یانده لای جیگری (الملك الأشرف) ی ئه یوبی له شاره که، مه غۆلیش به هزاران هه ر به دوویه وه بوون و دی به دی و باژێر به باژێر راویان دهنه و ده یانویست به دهردی خه وارزمشاهی باوکی ببهن و بیکوژن، له ئاکامی ئه م له شکرکیشیه دیهات و ئاوه دانیه کانی ئامه د، ئه رزن، میافارقین، سیرت، ته نزه، ماردین، نه صیبین، شنکار، خه لات، بهرگری، ئه رگیش، یه که یه که بهر هیرشی کوشنده ی له شکرکی بیشوماری مه غۆل که وتن و دانیشتون دوو چاری کوشتن و تالانکردن و درده سه ری هاتن و سته م و بیادیی له راده به ده ریان دهرحق ئه نجامدرا، مه غۆل ره شه کوژیان ده کرد و سلیمان له هیچ ناکرده وه، بازرگانیک که شیابوو له

(۱) الكامل، ۶۹۵/۹.

(۲) الكامل، ۶۹۷-۶۹۸/۹.

(۳) الكامل، ۷۲۷/۹.

شمشیری مهغۆل خۆی قوتار بکات، گوتبوی که تنها له ئامهه زياتر له پازده ههزار لاشهيان ژماردوه، خهلكه که به شيويهه که ورهيان روخابوو، زاتيان نه ده کرد بهينه دهنگ و دهست بکه نه وه، چيرۆک و به سه رهاتى وا ده ماوده م ده گيردانه وه که هر که سيک گوييستی بوايه له وانه يه به هه لبه ستراوى دابنايه^(١).

ته نها كورده قوره يشيه كان^(٢) دانيشتوى دۆلى قوره يشيه ي نيوان جه زي ره ي بۆتان و ته نزه له له شكريانى مهغۆل هاتنه دهست و گه لى و تهنگه به ره كانيان ليگرتن و نه يانه يشت بچه پيش و ژماره يه كيان ليكوشتن و پاشه كشييان پيكردن^(٣).

جلال الدين منكه برتيش به له سه و سه رگه ردان ده سوپا يه وه و ماوه يه ك سه رنكوون بوو، سه ره نه نجام له چيبا يه كى ميا فارقين له لايه ن كورديكه وه كوژرا، هه واله كان ناكۆكن له مه پ هۆكارى دروست و چۆنيتى كوشته كه ي^(٤)، نه سه وي (م: ٦٤٧/ك ١٢٤٩)، منكه برتیی به نه په شير چوواندوه و كوردانى بكوژيشى به ريوى "كان هلاك الاسد الغالب على ابيدئ الثعالب"، نه مه تاكه نموونه يه كى روانينى ميژوونوسانى ماستاوچيه به رانه به ره كورد^(٥).

له كۆتايى هه مان سالدآ، ره وه يه كى دى مهغۆل له نازه رييجانه وه ئاوه ديوى ولاتى هه وليژ بوون و وه ك نه ريتى نه گۆريان به ده م ريگاوه كه وتنه ويژه ي خه لكى و به تالان بردنى مال و سامانيان و ژماره يه ك له توركماني نه يوانى و كوردى گۆران^(٦) يان كوشت^(٧) و له سه ره تاي سالى پاشتردا به شاره زور و گه رمياندا بلا بوونه وه و هه والى

(١) الكامل، ٧٩٣/٩-٧٩٧.

(٢) قوره يشى هۆنكى كوردن به ناوى نه و دۆله ناسراون كه تييدا نيشته جى بوون و په يوه ندييان به هۆزى قوره يشى عه ره به وه نيه.

(٣) الكامل، ٧٩٥/٩.

(٤) بېوانه: ابن شداد، الأملق الخطيرة، ٤٦٢-٤٦٣، ابن العبري، تاريخ الزمان، ص ٢٧٧، مؤلف مجهول، تاريخ دولة الأكراد، ص ٣٨٩.

(٥) سيرة جلال الدين، ص ٣٨١-٣٨٢.

(٦) گۆران له م ده قه دا به واتاي كوردانى ديهاى، گوندنشين ديئ، نه ك هۆزى گۆران.

(٧) الكامل، ٧٩٧/٩.

هاتنیان گه هیشته به غدا، گوگبوری لای خۆیه وه داوای کۆمهکی و پشتگیری له خلیفه (المستنصر) کرد، خلیفه ش بانگه وازی جیهادی بۆ گشت لایه نه کان کرد و تکای خۆئاماده کردنی لیکردن و هیژیکی به هانای گوگبورییه وه نارد، سه ره نجام له شکر له نزیک کهرخینی- کهرکوک خپرووه وه و بۆ چه ند مانگیک مایه وه، له م کاته دا برێک له مه غۆله کان بایاندایه وه به لای شاره زوردا و شاخه سهخت و توشه کانی ده ره بندیان^(۱) بپری و تا سامیان هاتن^(۲)، گوگبوری و یاره رانی له کهرکوک وه به پری که وتن و گه هیشتنه شوینیک به ناوی (الاکراد)^(۳)، ئەمجا ریگای شاره زوریان گرت به ر و گه هیشتنه گوندی موغان^(۴).

له م کاته دا گوگبوری نه خۆش که وت و گوندی موغانیش له بهر بیتاوی بۆ حه وانه وه و پشوو دان دهستی نادا، بۆیه هه مووان ریکه وتن که به ناسپاهی و بی ده هۆل کورتان و مۆم هه لکردن بکیشنه وه شه هری کورد (شه رکرد- الاکراد) و له وی سەنگەر لیبدەن و له ئاماده باشی دابن^(۵).

(۱) چه ندین ده ره بند له کوردستان هه بوون و لیژه مه به ست له ده ره بندی مه زنه که ده که ویته سه ر ریگای هه ولێز- نازه رییجان، بپوانه: قزوینی، نزهة القلوب، ص ۱۶۳، العمري، مسالك الأبطال، ۳/ ۲۶۵. دووریش نیه مه به ست ده ره بندیکی دی بیته.

(۲) ره نکه سامیان هه ر السامغان- الصامغان بیته که له رۆژگاری فتوحاته وه ناوی هاتوه.

(۳) ناوی ئەم شوینە له کتیبی (الحوادث) جارێک به (الاکراد) و جارێکی دی به (شه رکرد) ناوی هاتوه و بیگومان هه ره مه به ست شه هر کورد- شاری کورده، که گوندیک بوو له نزیک کهرکوک به ئاراسته ی دا قودا و له سه رچاوه سریان و عه ره بیه کاندای ناوی هاتوه، یاقوتی حه موی به (شاقرد) ناساندوویه تی و په سنی هه حیره که ی ده کات، معجم البلدان، ۳/ ۱۱۵. خوتبه خوینی کهرخینی- کهرکوک: عبدالواحدی کورپی به دری کهرخینی خه لکی ئەم گونده بوو و دواتر بووه مۆلکی کابرایه کی عه ره بی ئوموی. ابن المستوفی، تاریخ اربیل، ۵/ ۲۵۲، ابن الشعار، قلاند الجمان، ۴/ ۱۵۲، ۶/ ۱۷۵.

(۴) بۆمان ساخ نه بووه وه موغان کوپیه و ره نکه هه ر گوندی موان بیته که ده که ویته ده سه ته راستی ریگای عه ره ته- سید صادق له پارێزگای سلێمانی و ده بیته موغان سوایته بۆ موان.

(۵) مؤلف مجهول، کتاب الحوادث، ص ۴۸- ۵۰.

ههروهها له تیکهه لچوونیکدا، له مانگی شهوالی سالی ۶۳۱ک/ته مووی ۱۲۳۳ز له گه وره دئی مه رتی نزیك ئورمی^(۱)، خه لکیکی زوریان کوشت، له وانهش فه رموده ناس و شاعیری که رکوی: (عبدالرحمن البخی الکرخینی) و هاوسه و کورپیکیشیان ده ستگیر کرد^(۲).

ئه م هیرشانهی مه غۆل که بی بهرنامه و هه ره مکی بوون، پیده چیت زیاتر مه به ستیان تاقیکردنه وهی وزه و شیان خۆیان و چاوترساندنیه رانه ریان بوو بیت، بۆ ئه وهش بوو تا بزانه نایا چ کهس و لایه نیک هه یه ده کاریت پیشیان لی بگریت و هیز و توانای له شکر و گیانی به ره فانیی ده وله تانی ئیسلامی چهنده و تاج راده یه ک تاقه تی بهرگریان ماوه، بۆیه ئه مجارهش ئه ونده نه مانه وه و گه پانه وه نازه ربیجان، له شکره کهی شه هر کوردیش هه لپه یان نه کرد و چیدی نه چوونه پیش، نه باده گیرودهی داوی مه غۆل ببن و داوی ورده تیکهه لچوونیک به بی شه پ بلاوه یان لی کرد^(۳).

۳-۸. گه مارۆدانی هه ولیتر سالی ۶۳۴ک/ ۱۲۳۶ز:

وهک له بهشی شه شه م ئاماژهی پیدرا، هه ولیتر و ده ور بهری له سه ر راسپاردهی گوگبوری، داوی مردنی له سالی ۶۳۰ک/ ۱۲۳۳ز راده سستی خه لیفه ی عه باسی کرا و بووه پینگا و سه نگه ری پیشه وهی خیلافه له بهرانه بر مه غۆل، به مهش خرایه ناو بازنه ی ئامانجه دیاریکراوه کانی مه غۆل و چرت له جاران په لاماریان ده دا، سالی ۶۳۳ک/ ۱۲۳۵ز هیزیکیان له چیاکانه وه شۆرپوونه وه و هیرشیان هیتایه سه ر ده قه ره کانی هه ولیتر و کرملیس و موصل و تا شنکار نه وه ستانه وه و ته نها له هه ولیتر رووبه پرووی بهرگری بوونه وه و له هه ردوو لا ژماره یه ک کوژان و بریندار بوون، له شنکاریش پیشیان به کاروانیکی چهنده سه د که سی گرت و روتاندیانه وه، به گویره ی خه ملاندنی (ابن العبري

(۱) یاقوت ئه م گونده ی ناساندووه و ده لیت گه وره و باخ و بیستان داره و خه لکه کهی ئازا و یه کگرتوون، معجم البلدان، ۴/ ۲۴۳.

(۲) تاریخ اریل، ۳۰۲-۳۰۵، قلائد الجمان، ۳/ ۳۳۸.

(۳) ابن العبري، تاریخ الزمان، ص ۲۷۸، کتاب الحوادث، ص ۵۲.

م: ۶۸۵ك/ ۱۲۸۶ن) كۆي كاروانيان چوارسەد و حەفتا كەس بوون و سەپاكيان بە كوشت چوون و والي (معين الدين ابن مهاجر) كە دەروازەي شاري لى گرتبوون ھاتە كوشتن^(۱). ھەر لە ئاكامى ئەم ھېرشانەدا، قورئانخوئين و شاعير و واعيزى شنگارى (يعقوب بن عبدالملك الأسدي) لە گوندى بارمولى نزيك شنگار بەركەوت و ھاتە كوشتن^(۲). شايانى ئاماژەيە، ئەم ھېرشەشيان ھەر بۆ خۆتاقيكردنەوھ و نانەوھى ترس و دلەپراوكى بوو لە ناو خەلكيدا و ئەوھەندەي نەبرد كشانەوھ و كۆمەكى خەليفەش لە بەغداوھ درەنگوھخت گەھيشتە دەريەند^(۳).

تا دەھات گوشارى مەغۇل بۆسەر ھەولير بەگوپتر دەبوو، بە تاييەت دواي ئەوھى مەراغە و زۆريەي شارەكانى ديكەي ئازەربيجانيان كەوتەدەست و دەيانويست بە ھەر بەھايەك بېت ئەم بەربەستەي سەر ريگيان تەخت بگەن و پانتاييەكى گرنگ لە جەستەي خيلافە داپېن و ھيئدەي دى لە بەغدا نزيك ببنەوھ، ئەمە لە كاتيكدا (بدرالدين لؤلؤ) بەلئىنى ھاوكارى و ھاوتاهەنگى پى دابوون^(۴).

لە مانگى شەوالى سالى ۶۳۴ك/ حوزەيرانى ۱۲۳۶ز و بە فرمانى بايجۆنئويان بايجۆنئوينى مەزنىە فرماندەيان، ھيزيكي تۆكە ھەوليريان خستە نئو بازنىەي گەمارۆيەكى توندەوھ، خەلكى شاريش ناچار سەرگەوتنە سەر قەلا و خۆيان قايمکرد و دەروازەكانيان كليدا و كەوتنە بەرگري، ھيزشەرائيش كە لە بەريكيان خستە شوراي دەروەھى شار و چوونە ژوورەوھ و بەتەما بوون قەلاش بگرن و لە ھەر چوار لاوھ مەنجەنيقيان دابەست و دورپيچيان كرد، (بدرالدين لؤلؤ) يش كە ھەردەم ناحەزى ئەتابەگەكانى ھەولير بوو، ئەم پيشھاتەي لە لا خۆشھات و خواردن و كەلوپەل و چەك و ئامپىرى جەنگى بۆ دەناردن.

رۆژ بە رۆژ بازنىەي گەمارۆ تەنگ دەبووھوھ و گەمارۆ دراوانى نئو قەلاش ورەيان بەرنەدا و خۆيان نەدا بەدەستەوھ و ھەرچەند بە سەدانيان لە تينوييتيدا خنكان و ھەر كەسيك

(۱) تاريخ الزمان، ص ۲۸۲، سبط ابن الجوزي، مرآة الزمان، ص ۷۸۳، الذهبي، تاريخ الإسلام، ۱۴-۱۳/ ۴۶.

(۲) ابن الفوطي، مجمع الآداب، ۴۴۸/۵.

(۳) كتاب الحوادث، ص ۱۱۳.

(۴) جامع التواريخ، ص ۵۷۶.

بمردیایه که له‌خی ده‌سوتینرا، چونکه نه جیگا و کاتی شارده‌وهی هه‌بوو و نه‌ده‌شوێران فرپی بده‌نه خواره‌وه نه‌بادا خه‌نده‌کی ده‌وره‌ی قه‌لا پر بییته‌وه (؟)، ئەم کاره‌ساته چل روژیکی خایاند و مه‌غۆل ته‌قسیریان نه‌کرد له کوشتن و سوتاندن و کاولکردن.

هه‌رچه‌ند هاوارنامه‌ی کاربه‌ده‌ستانی شار ده‌موده‌ست به‌ بالنده‌یه‌کدا گه‌هیندرایه به‌غدا، که‌چی دوا‌ی نزیکه‌ی په‌نجا روژ (۱۷شوال- ۶ذی الحجة) ئەمجا هیمدادی خیلافه گه‌یشته، ئەو کاته‌ی ته‌ر و وشک سوتابوو. ئەمه‌یش به‌لگه‌ی زیندووی ئەو راستیه‌یه که خه‌لیفه و داروده‌سته‌که‌ی له ئاست پرسه‌ گرنگه‌کاندا چه‌ند خاو و خه‌مسارد بوون و تا چ راده‌یه‌ک ئەرک و فرمانه‌کانی سه‌رشانیان پشتگۆی خستبوو^(۱).

سه‌ره‌نجام شاری هه‌ولێر زیانیکی گه‌وره‌ی مادیی پێکه‌وت و چه‌ند شوینتیکی شوراکه‌ی ده‌وره‌یه‌ری روخینزان و که‌لینی قه‌به‌ی تیکه‌وت و گه‌لێک خانوو و باله‌خانه خاپورکران و دامه‌رزاه‌کانی شار زیانی قورسیان به‌رکه‌وت، بی گومان سه‌دان که‌سیش بوونه قوریانیی ئەم کاره‌ساته، ته‌نها له توژی روناکبیر و خوینده‌وار دا چه‌ند که‌سیک کوژران، له‌وانه:

- صۆفی (مجدالدین عمر بن ابو بکر البغدادي)^(۲).

- ئەدیب و شاعیر و زمانه‌وان (إسحاق بن مروان الموصلي العروضي).

- پیاوچاک و شاعیر (یونس بن سعید الخراط الأربلي) که ده‌نیو مزگه‌وتی مه‌زندا

کوژرا.

- ئەده‌بدوست (أحمد بن ملاعب الأربلي)^(۳).

ئەدیب و میژوونوس (ابن المستوفي) یش به‌رکه‌وت و له قه‌لا گیرى خوارد و هه‌رچۆنیک بیته‌ قوتار بوو، به‌لام مخابن وا دیاره چه‌ند به‌رگیکی میژووه‌که‌ی له‌مه‌ر هه‌ولێری له‌م سه‌روه‌نده‌دا فه‌وتاهه^(۴).

(۱) جامع التواریخ، ص ۵۷۵، کتاب الحوادث، ص ۱۲۷-۱۲۸.

(۲) مجمع الآداب، ۴/ ۴۸۲.

(۳) ابن الشعار، قلائد الجمان، ۱/ ۳۲۷، ۳۶۳، ۱۰/ ۳۲۵.

(۴) قلائد الجمان، ۶/ ۳۶.

خەلیفەى عەباسى دەبوو ھاوپر لە ھەولێر بەداتەو و بايەخى پيڤيدات و دامودەزگاگانى ريك بخاتەو، چونكە ھەرسات ھێرشەپنانهوھى مەغول چاوەپوانكراو بوو، ئەو دەبوو(ابن الصلايا العلوي)ى بە واليى ھەولێر دامەزراند و رايىسپارد شوراكەى بنيات بنیتهو و شوپنە روخاو وکە لە بەرەكانى تۆژەن بکاتەو و مير فخر الدين عيسای كوپى ئە بولفەتھى كوپى ھىندى^(١) كرده دەمپاست و ھاريكارى^(٢)، ھەروەھا مير فتح الدين حەسەنى كوپى كوپ(ابن كُر) كرا بە لىپرسراوى لەشكرى و تۆكەر(كركر الناصري) كرا بە پاريزگارى قەلا و تۆكەر (أيدمر الأشقر) كرا بە سوپاسالار، ھەر لە ميانەى بايەخدان بە رەوشى ھەولێر، بەرپرسانى لەشكرى و كارگيژى شارەكە: (أيدمر الأشقر وابن غزالة وفراس الواسطي) سالى ٦٣٧ك/١٢٣٩ز بۆ لىپىچينەو ھەو بەغدا و دەستگير كران و تۆكەر مەكلبا كرايە بەرپرس، پاش سالىك بەھۆى بەدپەفتارى و لىنەھاتووئىيەو مەكلباش لە بەرپرسارىتى لا بردرا و ئاقسونقرى ناصرى لە جىگای دانرا^(٣).

٤.٨ ھېرشەگانى مەغول لە ماوھى (٦٣٥-٦٥٠ك/١٢٣٧-١٢٥٢ز):

خانەگانى مەغول: تۆگتايى كوپى جەنگيزخان(٦٢٤-٦٣٩ك/١٢٢٧-١٢٤١ز) و كيوكى كوپى تۆگتاي(٦٤٤-٦٤٧ك/١٢٤٦ز-١٢٤٩ز) و مەنگوقانانى كوپى تۆلۆيى كوپى جەنگيزخان(٦٤٧-٦٥٨ك/١٢٤٩-١٢٦٠ز) پيادەى ھەمان سىياسەتى جەنگيز خانيان دەکرد و ھەرگاڤ فرمانيان دەدا گوشار بخريته سەر سنورەگانى خيلافەى عەباسى و ناوچەگانى سەر بە ئىبوبييەكان و ئەتابەگەگانى موصل و ماردىن لە ھەريمى جەزيرە و

(١) فخر الدين عيسا باوكى ئەديب و نوسەر بهاء الدين عەلى(م:٦٩٢ك/١٢٩٣ز) يە كە وەك لە بابەتى كورد و شيعە لە فەسلى سىھەم باسكرا، كوردى ولاتى ھەكارى بوو و كەس گومانى لە كوردبوونى نەبوو، كە چى لەم دەقەدا عيساى بابى گەريئراو تەو ھۆزى شەيبانى عەرەب، ديارە ئەمە وانيە و رەنگە لەو ھەواتبىت كە زووتر مەوالىي عەرەبى شەيبانى بووبن يان پاش بە شيعەبوون كراون بە عەرەب.

(٢) مجمع الآداب، ٣/١٠١-١٠٢، ٥٥١-٥٥٢.

(٣) كتاب الحوادث، ص ١٣٩، ١٧٠، جامع التواريخ، ص ٥٧٧.

سه‌ریازانی مه‌غۆلیان راده‌سپارد، ترس و له‌رز بخه‌نه ناودلی خه‌لکیه‌وه و ده‌سه‌لانداران هه‌راسان بکه‌ن و ته‌نگه‌ژه و ئاریشه‌یان بۆ بنینه‌وه، بۆیه به‌یناوبه‌ین گۆچه‌لی مه‌غۆل سه‌ری هه‌لده‌دایه‌وه و هه‌یمنی و ئارامییان ده‌شله‌ژاند و هه‌رجاره ناوچه‌یه‌کیان ده‌کرده ئامانج و سالّ به‌ سالّ فشاریان په‌ره‌ی ده‌سه‌ند و هه‌یرشه‌کانیان توندتر و فراوانتر ده‌بوو. جگه له ته‌وه‌ری مه‌راغه- هه‌ولێر، ته‌وه‌ری کرماشان- ده‌ره‌ته‌نگ - خانه‌قین به‌ره‌و به‌غداشیان تاقی کرده‌وه و لێره‌وه مه‌ترسیان کاریگه‌رتر بوو به‌و پێیه‌ی راسته‌وخۆ به‌غدا ده‌بووه مه‌به‌ست.

له مانگی سه‌هه‌ری سالّی ۶۳۵ک/تشرینی یه‌که‌می ۱۲۳۷ز دا شه‌پۆلێکی دیی مه‌غۆل سه‌رله‌نوێ هاتنه‌وه سه‌ر هه‌ولێر، خه‌لکه‌که زانییان خۆچه‌شاردان له قه‌لا دادیان نادات و شاریان چۆل کرد و شمس الدین باتکین هه‌یزه‌کانی هه‌ینایه ده‌ره‌وه و له چوارده‌وره‌ی قه‌لا سه‌نگری لێگرتن، خۆشبه‌ختانه ئه‌م شه‌پۆله‌یان هه‌ولێریان بوارد و زیاتر مه‌به‌ستیان داقوق و ده‌قه‌ره‌کانی نزیک به‌غدا بوو، ئه‌وه‌بوو داقوقیان تالان کرد و له نزیک کۆیی چه‌مرین گه‌رسانه‌وه و خه‌لکی داقوق به‌هه‌له‌داوان دادی خۆیان گه‌یاند به‌غدا.

له به‌غدا بانگه‌وازی جیهاد له بلندگۆکان خۆیندرايه‌وه و خه‌لکی شه‌په‌زه بوون و ترسیان لێ نیشته، خه‌لیفه‌(المستنصر) گه‌وره سه‌رکرده و به‌رپرسیانی کۆکرده‌وه و راوێژی پێکردن، بریاردارا سوپایه‌ک بنێن به‌رسینگی مه‌غۆل بگه‌یت، عماد الدین زه‌نگی خودانی شاره‌زوریش به‌هه‌یزیکه‌وه ئاماده‌بوو و به‌هه‌موان له مه‌غۆل هاتنه‌ده‌ست و توانیان له نزیک چه‌مرین پێشپه‌وییان په‌کبخه‌ن و برێکیان لێکۆژن و سامان و ده‌واریان تالان بکه‌ن و دیله‌کانی هه‌ولێر و داقوقیان له‌چنگ ده‌ربه‌یتن و په‌رته‌وازه‌یان بکه‌ن^(۱).

سه‌ریاری ئه‌م شکسته، خانه‌کانی مه‌غۆل سووریوون له‌سه‌ر هه‌راسانکردنی خه‌لیفه وازیان له جموجۆل نه‌هه‌ینا و ده‌سته‌به‌رداری سیاسه‌تی هه‌یرشبردن و کشانه‌وه نه‌بوون و کتوپر په‌لاماری ناوچه‌یه‌کیان ده‌دا و له‌گه‌ڵ گه‌هه‌شتنی هه‌یز له به‌غداوه به‌ تالان و ده‌سته‌که‌وته‌وه ده‌کشانه‌ دواوه، هه‌ر دوا‌ی بلاوه‌لێکردنی سوپای به‌غداش، سه‌رله‌نوێ شالووێان ده‌هه‌ینایه‌وه، ئه‌وه‌بوو دوا‌ی کشانه‌وه له چه‌مرین ئه‌وه‌نده‌ی نه‌برد نزیکه‌ی

(۱) تاریخ الزمان، ص ۲۸۵، جامع التواریخ، ۵۷۵-۵۷۶، کتاب الحوادث، ص ۱۳۷-۱۳۹.

پازده هه‌زاریان له تهوه‌ری خانه‌قینه‌وه دزه‌یان کرد و له به‌غدا نزیک بوونه‌وه و کۆمه‌لیکیان له شاره‌زوردا بلایووونه‌وه. خه‌لیفه‌ش بانگه‌وازی بۆ فه‌رمانه‌وايان کرد و په‌یامی بۆ ناردن، ئه‌وه‌بوو سی‌ میری ئه‌یوبی فریاکه‌وتن و به‌سه‌دان سواره‌وه به‌ هاواره‌وه هاتن، له رووبه‌رپووونه‌وه‌یه‌کدا له گه‌لییه‌کی نزیک خانه‌قین سوپای به‌غدا که‌وته بۆسه‌ی مه‌غۆله‌وه و زیانیکی مه‌زنیان به‌رکه‌وت و زۆربه‌یان له‌به‌ر برسیتی و تینوویه‌تی مردن و ژماره‌یه‌ک فه‌رمانده‌ی له‌شکری کوزران که‌ یه‌کیکیان میر به‌اء الدین عه‌لیی هه‌ولێزی بوو و خه‌لکی مه‌نده‌لی و ریگای خوراسان مالوێزان و ده‌ریه‌ده‌ر بوون و هێزه‌که‌ی مه‌غۆلیش به‌ ده‌ستکه‌وته‌وه‌ کشانه‌وه^(١).

سالی ٦٤٧ک/١٢٤٩ز کۆمه‌لیکیان له به‌رزاییه‌کانی کرماشان و حلوانه‌وه شوپروونه‌وه و دزه‌یان کرده ئه‌یوانی خانه‌قین، ئه‌مجا به‌ره‌و زانگاوا- زه‌نگاباد^(٢) رویشتن و چوون به‌گژ خه‌لکی بێتاواندا و سه‌روه‌ت و سامانیان تالان کردن و بێده‌ربه‌ستانه له ریگای ده‌ره‌ته‌نگه‌وه گه‌رانه‌وه، سالی ٦٥٠ک/١٢٥٢ز بپێکی دیی مه‌غۆل کوتوپر په‌لاماری کوردانی چیبیاکانیان دا و هه‌نده‌ی پێیان کرا سلێان له کوشتن و گرتن و شه‌لاندن و رفاندن نه‌کرده‌وه، پاشان به‌ هه‌مان شیوه کشانه‌وه پایه‌گاکانیان له نازه‌ربيجان^(٣).

٥٨. هێرشه‌کانی مه‌غۆل بۆسه‌ر هه‌رێمی جه‌زیره:

هه‌ر له سه‌رده‌می سولتان سه‌لاحه‌دینه‌وه، ئه‌یوبییه‌کان سنوری قه‌له‌مه‌رپه‌ویان بۆ شاره‌کانی جه‌زیره و ئه‌رمینیا درێژ کرده‌وه و ژماره‌یه‌ک شار و باژێر و قه‌لایان له چنگ ئه‌راتیقه و ئه‌تابه‌گه‌ تورکه‌کان ده‌رمینا و لکاندیان به‌ ده‌وله‌ته‌که‌یانه‌وه، له رۆژگاری شالاهه‌کانی مه‌غۆلدا دوو بنه‌ماله‌ی ئه‌یوبی له کوپ و نه‌وه‌ی(الملك العادل)مه‌مه‌دی

(١) تاریخ الزمان، ص ٢٨٥، جامع التواریخ، ص ٦٠٦، کتاب الحوادث، ١٢٩-١٤٢.

(٢) ناوی ئه‌م شوپنه له (کتاب الحوادث، ص ٢٨٥) به رانکاوا- زانکاوا؟ هاتوو و لای (ابن العبري، تاریخ الزمان، ص ٢٨٥) به زه‌نگاباد و له (نزهة القلوب، ص ٨٣) به زه‌نگیاباد هاتوو و مه‌به‌ست زه‌نگاباده، زانکاوه نزیکه له شیوه کوردییه‌که‌ی زه‌نگاواد.

(٣) "وقتلوا وأسروا ونهبوا وسبوا"، کتاب الحوادث، ص ٢٨٥-٢٨٦، ٢٠٤، جامع التواریخ، ص ٦٠٦.

كوپى ئەيۇب، فەرمانپەرەۋاي ناۋچەگەلىكى ھەرىمى جەزىرە بوون و زۆربەى شارە كوردنشىنەكان بە دەست ئەم دوو بىنەمالە يەوہ بوون:

- ميافارقين و حانى و ئەرزىن بە دەست شھاب الدىن غازى كوپى محەمدى ئەيۇبىيەوہ بوو.

- حوصنىكىفا بە دەست تۆرانشاھى كوپى(الملك الصالح) نجم الدين ئەيۇبىيەوہ بوو. ھەرۋەھا پاش لاوازبوونى ئەرتوقىيەكان و پوكانەوہى دەسەلاتيان و لەژىر سايەى دەسەلاتى ئەيۇبى دا، چەند نىمچە مىرنشىنىك زىندوو بوونەوہ و ھەرىكەيان پتر لە قەلئەكى بە دەستەوہ بوو:

- بەشنىوييەكان لە قەلئەكى فەنەك و بەشىرى و برقە و شاروا- شىرەوہ و (الجديدة) و(حصن الھيتم).

- بوختىيەكان لە قەلئەكى حزدەقىل-گورگىل و ئاتىل و علوس و(باز الحمراء).
- قەيمورىيەكان لە قەلئەكى قەيمورى ھەلگەوتوو لە نىوان سەرت و جەزىرەى بۆتان. كەچى خودى جەزىرەى بۆتان و شىنگار و قەلئەكى ئەرۋخ، ئەلقى، بەرخو، باخوخە، كەنگاۋەر، نىرۋە بە دەست جىگەرەكانى(بدرالدين لؤلۇ)وہ بوون^(۱).

- ماردىن ھەر بە دەست ئەرتوقىيەكانەوہ مابوو.

ھەرىمى جەزىرەش وەك ھەولپىر و شارەزور و داقوق لە ھەرپەشە و گورپەشەى خانەكانى مەغۇل بەدوور نەبوو، چ بە پەيامى پىرگەف و ھەرپەشە و چ بە پەلامارى لەشكرى، ئەرتوقىيەكانى ماردىن و ئەيۇبىيەكانيان ھەراسان كردبوو و دەيانويست بە راشكاۋى پىيان بلپن كە ھەرگىز ھىز لە پشتىوانى خەلىفەى عباسى نەكەنەوہ و ھەرچى زوۋە ملەكچى خۇيان رابگەھىتن، نەخاسمە دوای ئەوہى (بدرالدين لؤلۇ) بە يەكجارى خۇى يەكلا كىردەوہ و ئامادەى خۇى بۆ نىشاندان بە ھەموو شىئەيەك ھاوكارىيان بكات^(۲).

(۱) معجم البلدان، ۱/۱۳۴، ۱۹۸، ۲۵۳، ۲۹۷، ۴/۱۵۵، ۴۲۲.

(۲) دەريارەى ھەلوپىستى(بدر الدين لؤلۇ) بەرانبەر مەغۇل، پروانە: علاء محمود خليل، المغول في الموصل و الجزيرة، أطروحة ماجستير(جامعة الموصل: ۱۹۸۵)، ص ۴۲-۴۵.

سهرانی مهغۆل له رینگای بهکرگرتته و سیخوپه نهپینهکانیانهوه به هه لومه رچی سیاسی ناوچه که ناشنا بوون و پهیتا پهیتا هه وال و زانیاریی وردیان پیده گه یشت و دلنیا بوون له وهی یه کبه رهیی و هاوئا هه نگی راسته قینه موسلمانان کۆناکاته وه و ههچ بهرنامه و هاوه لۆیستیه که له نێوانیاندا نیه و ههچ رێوشوێنیک نه گهراوه ته بهر پێش به تهکانی به گۆر و فره بهر هه بیان بگریت، بۆیه بێباکانه خواست و مه رجه کانیان ده سه پاند، ئۆگتای خان سالی ۱۲۳۸ک/ ۱۲۴۰ز نێرده یه کی نارده ميا فارقین تا هۆشداري بداته شهاب الدین غازي و ده سه لاتدارانی دیی ناوچه که که پێویسته هه موو لایه کيان سه ری بۆ دانه وینن و گوێرپایه لئی خۆیان بۆ ده ربهرن و دان بنین به وه دا که ئه و شاه و خاقانی رۆژه لات و رۆژئاوایه ^(۱).

بگره فرمانی دابوو که ده بیته شهاب الدین غازي هه لېستیت به روخاندنی هه رچی شورا و دیوار به ندی مه مله که ته که ی هه یه، گوایه ده بنه کۆسپ و به ره به ست له به رده م پێشقه چوونیدا، میری ئه یو بییش ته نها ئه وه نه دی له ده ست هات بلیت که من ته نها یه کیکم له شاهه کان و مه مله که ته که ی من شتیکی وا نیه له چاو ولاتانی رووم و شام و ئه م داخواریه ئاراسته ی ئه وانیش بکه، ئه گه ر ئه وان به م کاره رابوون ئه وا منیش پیتی راده بم، ئه مه و زیده باری بلاو کرده وه ی پروپا گه نه ده ی چه واشه کاری له سه ر روخسار و شیوه ی ده موچاوی جه نگا وه رانی مه غۆل ^(۲).

مه غۆل ده یانویست به کرده وه ییش هه لۆیستی نه گۆریان به گوئی هه موواندا به دن و کاردانه وه ی توندیان له ئاست گوینه دانی شهاب الدین غازي هه بیته، ئه و هیزه مه غۆلیه ی که وا نه شیا سالی ۱۲۴۲ک/ ۱۲۴۵ز حه له ب داگیر بکات، بۆ جاری دووه م هه لیان کوتایه سه ر ئه رمینیا و جه زیره و شاری خه لاتیان گرت و له پیده شته کانی موش بۆ حه سانه وه بارگه یان خست، میری ئه یو بی پێشوه خت ميا فارقینی قایمکرد و خواری ده مه نی و که لوپه ل و پێداویسته کانی به رگریی ئاماده کرد و ئه رکی به ره له ستیی

(۱) "من نائب رب السماء و ماسح وجه الأرض ملك الشرق والغرب خاقان"، سبط ابن الجوزي، مرآة الزمان، ص ۸۰۸.

(۲) مرآة الزمان، ص ۸۰۸، الذهبي، تاريخ الإسلام، ۴۷/ ۴۰-۴۱.

خسته نه ستوی جیگره که یو به خوی و خیزانیه وه هه لهاتن بۆ نه صیبین^(۱)، به ئومیدی هاواربردن بۆ خهلیفه ی عهباسی یان ئاموزاکانی له شام، خهلیفه له خۆپاریزی خوی داماو و دهسته وهستان بوو چ جای به فریای کسی دی بکهویت، ئهجا رووی کرده حهپان که سهربه (الملك الناصر) یوسفی خاوهندی حهلهب (۶۳۴-۶۵۸/ک/۱۲۳۶-۱۲۶۰) بوو، مهغولیش میافارقینیان دورپیچ کرد، جیگره که ی شهاب الدین غازی به دانوستاندن و پاره بهخشین له گه لیانا ریگ که وت و رازی کردن^(۲).

۶۸. دهستپیکردنه وهی مهترسیی مهغول و چوونی (الملك الكامل) بۆ لای مهنگو هاتان:

هه رچهند شاهه کانی ئه یوبی و ئه تابه گه تورکه کان، به تاییهت (الملك الناصر) یوسف سالانه بریکی زۆری پاره و دیارییان به ناچاری و زۆره ملی ده دایه خانه کانی مهغول، که چی بیانوو و داواکارییان به کۆتا ناها، سه رکرده ی مهغولی باجیونویان سالی ۱۲۵۱/ک/۶۴۹ز به بازگانان دا یاریفی^(۳) نارد بۆ یه که یه که ی شاهه کانی ئه یوبی و ئه تابه گه تورکه کان تا هه رکهس و بره پاره ی دیاریکراو ئاماده بکات به م شیوه یه:

- (الملك الناصر) یوسف و عزالدین که یکاوسی سه لجوقی (۶۴۷-۶۵۵/ک/۱۲۴۹-۱۲۵۷ز)، هه ریه که و دووسه دهزار دینار.

- (بدرالدین لؤلؤ) و نجم الدین ئیلغازی ئه رتوقی خاوهندی ماردین (۶۳۶-۶۵۹/ک/۱۲۳۸-۱۲۶۱ز) و (الملك الكامل) ی کورپی شهاب الدین غازی خاوهندی میافارقین و ئه رزن، هه ریه که و سه دهزار دینار.

- (الملك الموحد) عهبدو لای کورپی تۆرانشاه خاوهندی حوصنکیفا، په نجا ههزار دینار^(۴).

(۱) له نه صیبین برازایه کی کورپیکی کوشت که هه ر دوکیان هه رزه کاربیون.

(۲) مرآة الزمان، ص ۸۱۷، ابن شداد، الأعلاق الخطیره، ۴/۴۷۲-۴۷۳.

(۳) یاریغ: واتا بپیار و فرمانی خانه مه زنه کانی مهغول.

(۴) ابن شداد، الأعلاق الخطیره، ۳/۲۳۷.

ئەم بېرە پارانە درابىتىن يان نا، ئەوا ھېچ لەو راستىيەى ناگۆپى كە مەغۇل لە ھېرشېردن و داگىر كىردن سارد نابوونەو، بۇ سالى دواتر سەر كىردەى مەغۇلى بايجۇنويان بە لە شىكرىكەو، روو، ھەرىمى جەزىرە كىشا، سەربازانى مەغۇل لە كۆكۆزى و كاوكارى سالىان ناكىردەو، بە ھەزارانىان لە خەلگى ميافارقىن و ھەپان و (رأس العين) و سروج و لە كاروانيان و رىيواران كوشت، بازىرگانىك تەنھا لە بان پردىكى نىوان (رأس العين) و ھەپان دا سىسەد و ھەشتا مەغۇلى كوژراوى ژماردبوو^(۱).

مەغۇل لەم ھېرشانەياندا، زياتر مەبەستىان ئەيوپىيەى ميافارقىن بوو كە ديارترىن و بە ھېزترىن دەسلەتلى ناوچەكە بوو و بە كۆسپ و رىگىريان دادەنا لە بەردەمىان، (الملك الكامل) كە بە نىزىكبونەو، يانى زانى، دىنباو، لەو ھى كە لەم ساتەدا بەرھەلىستى تەكەكەسى بىسودە و زىانبەخشە و پەناى برە بەر(الملك الموحدى) نامۇزى لە حوصنىكىفا و لەو پەو كەوتەخۇ و لە پىناو پاراستنى ميافارقىن لە گىچەلى مەغۇل، ئەو بوو براپەكى ناردە كىن باتۇرخانى كۆپى جۇخى كۆپى جەنگىزخان (۶۲۴-۶۵۴ك /۱۲۲۷-۱۲۵۶ن) خانى دەشتى قەفجاق تا تىكاي لىبىكات كاريكى وابكات بايجۇنوين دەست لە گەمارۆى ميافارقىن ھەلبىگىت، باتۇرخانىش داواكارىيەكەى پەسەند كىرد بەو مەرجەى دواى كىشانەو، مەغۇل ئەو بەخۇى لە لاي بەرھەقىبىت تا رەوانەى دەربارى مەنگۇقانى بىكات و فرماننامەيەكى بە براكەيدا نارد بۇ ميافارقىن، كە گەيشتەجى، بايجۇنوين پاش يازدە رۆژ گەمارۆدان، ناو، پۇكى فرماننامەكەى جىبەجى كىرد، (الملك الكامل) مەمەدىش راستەوخۇ گەراپەو، ميافارقىن و ئەو مەملوكە توركىمان و خەوارزمىيانەى سزادا كە ھاتنى مەغۇل و دووركەوتنەو، خاوندەكەيان بە ھەل زانىبوو و بەنىياز بوون دەست بەسەر شار دا بگىر^(۲).

شاھى ئەيوپى دەيوپىست ئەو پەيمانەى كە بە باتۇرخانى دابوو بىياتەسەر، نەبادا بىانوو بىكەو، پتە دەستى مەغۇل و بە بەھانەى پاشگەزىبونەو، پەو، دىبارە پەلامارى ميافارقىن بدەنەو، بۇيە لە كۆتەھى سالى ۶۵۰ك/۱۲۵۲ز بە بەرتىل و دىارىيە ھەزىو،

(۱) سبط ابن الجوزي، مرآة الزمان، ص ۸۴۳.

(۲) الأعلاق الخطيرة، ۳/ ۴۷۶-۴۷۸.

چووہ دہرباری مہنگو قاتان، دہرہاوسیگانیشی ہمان پینگاٹیان ہاویشت، (بدرالدین لؤلؤ) و نجم الدین ئیلغازی و ہیسومی ئہرمہنی خاوندی مہملہ کہتی ئہرمہن، ہہریہ کہ و کورپکی خوی بہ دیاری گرانہ ہارہ ناردہ خزمہت خانی مہزنی مہغول و ہہمووان ملکہچی و پابہندی خویان بۆ نوپکردہ وہ، ئہویش پہیامیکی بۆ نوسین تا بیہن و بیہنہ ہۆلاکوی برای تا چاری لییان بیت و دہستدریژی نہکاتہ سہر مہملہ کہتہ کانیان، دیارہ سویندی ئہوہشی پی خواردبوون کہ ئاستہنگ و گرفت بۆ ہولاکۆ نہخولقینن، بہلکو بہ ہہموو توانایان پشتگیری لیکہن و ہاریکار و ریخوشکەری پیشفہ چوونی بن، لہمہش زیاتر خانی مہغول ہرہوی بہ دلسۆزی و گوپراپہ لئی شامی ئہیوبی و میوانہکانی دیی نہبوو، بۆیہ کورپکی بہناوی(الملك الجواد)وہک ہارمتہ لای خوی گلدایہ وہ^(۱).

۷۸. کوردستان ریپرہوی ہۆلاکۆ بہرہو بہغدا؛

لہ دہستپکی سالی ۶۵۵ک/نازاری ۱۲۵۷ز، ہۆلاکۆ دہوی ئہوہی سہرجہم قہلا و بارہگاکانی ئیسماعیلیہکانی تہخت کرد، لہ قہزویتہ وہ بہ سوپایہکی لہ ژمارہ نہہاتوہ وہ و بہ ہہقالبہندی ژمارہیہک سہرلہشکر و گہورہ فہرماندہ بہرہو ہہمہدان کہوتہ پی، سہرلہشکر باپچونوینی راسپارد لہ سنوری نازہربہجانہ وہ رووبکاتہ جہزیرہ و ولاتی رووم، بہ خویشی لہ میرگوزاریکی کوردستان لہ نزیک ہہمہدان راوہستا بۆ پشوودان و خۆسازدان و دانانی پلانی ہیرشبردنہ سہر بہغدا، ئہوہبوو دہوی مانگیک گہہیشتہ دینہوہر، بہلام ہہر زوو کشایہ وہ بۆ ہہمہدان. ئہوجا سہرکردہ کہتبوغای راسپارد بہ کیتومالگردنی کوردستان و پاککردنہ وہی لہ نہیارانی لہ کورد و تورکمان^(۲).

لہ لایہکی دیہوہ، ئہو وہفدہ بالایہی کہ خلیفہ(المستعصم: ۶۶۰-۶۵۶ک

/۱۲۴۲-۱۲۵۸ز) بہ نہوازش و دیاریہ وہ رہوانہی کن ہۆلاکوی کردبوون، مایہپوچ بوون و بہ ناٹومیدی گہرانہ وہ بہغدا، ہۆلاکۆ سوور بوو لہسہر پہلاماردانی بہغدا و دہستی کرد بہ ریخستنہ وہی ہیزہکانی و دانانی دوا ئامادہ کاری و رۆژ بہ رۆژ نزیک دہبوہ وہ تا

(۱) الأعلاق الخطيرة، ۳/۴۸۱، ہمدانی، جامع التواریخ، ص ۷۲۷، الذہبی، تاریخ الإسلام، ۴۸/۲۵.

(۲) ابن العمید، أخبار الأیوبیین، ص ۱۶۵، قزوینی، تاریخ گزیدہ، ص ۵۸۹.

گه هیسته دهره‌تەنگ، سەرەتا کۆپە بۆلند و سەختەکانی کوردستانی کۆنترۆل کرد و ئەمجا لە کرماشان راوەستا و پلانی ھێرشەکەیی دەرپشت و لە مانگی شەوال دا لەشکری بێتەندازی مەغۆل بەرەو بەغدا بزافت^(١).

نەصیرەدینی توسی^(٢) کە بە خۆی لەم لەشکرکێشیە ئامادە و بەشدار بوو، بەم چەشنە پلانی ھۆلاکو دەخاتەرپوو:

- سوغونجاق نوین و بایجۆنۆین کەوتنە پیش بە ئاراستەیی ھەولێر و سەرکردایەتی ھێزەکانی دەستەپراستیان کرد بەرەو شارەزور و داقوق.

- کیتبوقا نوین و ئنکیانۆین سەرکردایەتی ھێزەکانی دەستەچەپیان کرد بەرەو کریت- قەلایەکە لە لورستانی بچوک- و بەیات.

- خودی ھۆلاکو راستەوخۆ سەرپەرشتیی بەرەکانی دەکرد و لە کرماشانەو بەرەو حلوان جولای و لە دوا مانگی ھەمان سالدا و بۆ دوو ھەفتەیک لە چاوەپوانیی ئەنجامی شەرەکان، لە کەناری چەمی ئەلواند مۆلی دا^(٣).

ھێزەکەیی قۆلی یەکەم، کاتیک لە قەلای ھەولێر نزیکبوونەو، بەرپرسیانی قەلای ھەک (ابن العمید: ٦٧٢م/ک/١٢٧٣ن) دەلێت بۆ خۆپاراستن، پەیامی خۆ بەدەستەوێدان و ملکەچییان بۆ سەرانی مەغۆل نارد تا بزائن بارودۆخەکە چۆن دەشکێتەو و چارەنوسی بەغدا بەکۆی دەگات^(٤).

خیلافەیی عەباسی لە ئەنجامی بەھێزبوونەو و گۆپتیکەوتنەو، دا، توانیبوو سەرورەیی خۆی بگەرێت و بەرپرسیارێتی بۆ ناوچەگەلیکی کوردستان لە وێنەیی حلوان و خانەقین و دەرەتەنگ کە دەکەوتنە تەنیش بەغدا و لەو پەڕی گرنگی و پەڕپایەخی دا بوون و

(١) جامع التواریخ، ص ٦٩٧-٧٠٥.

(٢) وزیر و فەیلەسوف و زانا و گەردونناسی ناوێر (نەصیرالدین محمد بن محمد الطوسی): ٦٧٢م/ک/١٢٧٣ن.

(٣) ذیل کتاب جھانگشا، ٢٨٢/٣-٢٨٣.

(٤) أخبار الأیوبیین، ص ١٦٧.

دەروازەى بەغدا بوون بە رووى رۆژمە لاتدا، ئەركى تۆبەدارى و ئىشكگرىي ئەم ناوچانەى خستبوو ئەستوى كوردانى ناوچەكە^(١).

حسام الدين عەكە(؟) كە ئەو دەمانە بەرپرسى دەرتەنگ بوو و وا ديارە لە سەردارانى ھۆزى گۆران بوو^(٢)، دەبىت رۆلئىكى بەرچاوى گىپرابىت لە پىشگرتن و بەرپەچدانەوہى لەشكركىشئىكانى مەغول، بۆيە ھۆلاكو كەوتە ترساندن و ھەپەشە لىكردنى و ناردى بە شوپىندا تا خۆى بدات بەدەستەوہ، ئەمىش ناچار چووہ خزمەتى و سەعدى كورپى لەجىگای خۆى بەجىھىشت و پابەندى و گوپراپەلى و تاعەتى خۆى بۆ راگەياندا، ھۆلاكوش لىي خۆشبوو و بە قسەى ھەمدانى لە سۆز و بەزەيى خۆى بىبەشى نەكرد و رىگايدا بگەپتەوہ بارەگای خۆى، بگرە چەند قەلايەكيشى پى بەخشى، ئەويش كە گەراپەوہ بى سىودوو ھىزى ناردە سەر قەلا و شورا و پىگاكانى ناوچەكە و ھەمووى گرتن و خستنىە ژىرركىفى خۆيەوہ^(٣).

سەرەپاى ئەم ھەلۆيستەى وا ھۆلاكو نواندى بەرانبەر مىرى دەرتەنگ، بەلام ئەو لە نیاز و مەبەستى ھۆلاكو دلئىانەبوو و دەيزانى جىي متمانە و باورنىە و ناكرىت پىشتى پى ببەسترىت، ھەروەھا نەيدەويست دلئى خەلىفەى لى بپەنجىت و لە پەيوەندىكردنى بە ھۆلاكووہ زویر و دلگىر ببىت، بۆيە ھاوكات نامەى بۆ (ابن الصلايا العلوي) نارد تا لە گەل خەلىفە پىكى بەنئىتەوہ و داواى لىكرد بەزمانى ئەوہوہ بە خەلىفە رابگەھىنئىت كە: "توانا و لىھاتوويى ھۆلاكو مەزەندە كردووہ، ھەرچى توندوتىژى و ھەپەشە و گۆرەشەى ھەيە لای من بەھىچ ناچىت، ئەگەر خەلىفە لەشكرىكى سوارەم بۆ بنئىت، ئەوا من لەلای خۆمەوہ نزىكەى سەد ھەزار پىادەم لە كورد و توركمان كۆدەكردەوہ و ھەموو رىپەو و كەلئىنكىم بە رووى ھۆلاكو دا دەگرت و نەمدەھىشت يەك مەغۆلى توخنى بەغدا بگەوئىت و بچىتە ناوشارەوہ".

(١) ابن واصل، مفرج الكروب، ٢١٥/٦، تاريخ الإسلام، ٥٣٥/٤٨.

(٢) بېوانە: العمري، مسالك الأبطار، ٢٦٠/٣.

(٣) جامع التواريخ، ص ٧٠٥.

میری دهره‌تەنگ بەم کارەى خۆى خستە نۆو هەلۆیستیکى ئالۆز و ترسناکەوه و کران لە سەرى کەوت و بووه مایەى کوژرانى خۆى و لەناوچوونى مۆلک و سامان و دەسەلاتى، لە لایەک خەلیفە هیچ پیتەیه‌کى بە داواکارییه‌کەى نەدا و پشتگۆیى خست و لە لایەکى دیه‌وش بووه ئەگەرى توپەیی و دووڤۆنگى هۆلاکۆ و وروژاندنى رق و کینه‌ى کۆنى بەرانبەرىو یەکسەر کیتوبوقای راسپارد و بە سى هەزار مەغۆلەوه ناردیە سەرى، لە ئەنجامدا خۆى و هەموو چەکداران و دارودەستەى بە فرمانى هۆلاکۆ بەکۆشت چوون و نۆزبەى باژێر و قەلاو شورا و پێگاگانى کاول کران^(۱)، تەنانەت شارى مەزن و دێرىنى حلوانیش لە وێرانکردن و کوێربوونەوه بەدەر نەبوو^(۲).

سەعدى کوپى حسام الدین، پاش کوژرانى باوکى و کاولکردن و روخاندنى قەلاگانى دهره‌تەنگ، خۆى نەدا بە دەستەوه و لە قەلايەک لەگەڵ چەکداران و یاوه‌رانى خۆى توند قایمکرد، بە پێچەوانەى باوکى بە پەیمانى ساخته و بەلێنى درۆى هۆلاکۆ و فەرماندەگانى، چاره‌نووسى خۆى تەسلیم نەکردن و بە فرۆفیلایان فریوى نەخوارد و لە چىیاکان درۆزەى بە بەره‌لستى دا، چەند ترساندیان و هەپه‌شەیان لێکرد تا دەستخەپۆى بکەن و بیخەنە داوه‌وه و قەلاکەیان رادەستبکات، کەچى پێى دەگوتن "پەیمان و بەلێنتان درۆیه و بپوای پێناکەم"، سەعد ماوه‌یه‌ک لە هەردەگانى حلوان و دهره‌تەنگ مایه‌وه و پاشان ناچار چووه بەغدا و خەلیفە بە گەرمى پێشوازیی لێکرد و ریزی لێگرت و لە چێگای باوکى داینا، تا سالى ۶۵۶/ک/۱۲۵۸ز لە سەرۆبەندى داگیر کردنى بەغدا کوژرا^(۳).

شایانى باسه، لە سەرچاوه شامیه‌کان دا هاتوووه کە خەلیفەى عەباسى بە دواى ناردنى (شرف الدین ابن الجوزى) و وه‌فده‌کەى یاوه‌رى، نزیکەى سەد کەسى ناردە دیار ئەو دهره‌بەندەى کەوا مەغۆل پێیدا تێدەپه‌پین بەره‌و عێراق تا چاودێرییان بکەن و زانیاریان لەسەر کۆبکەنەوه، کەچى چوون و نەگه‌رانه‌وه و سەرنگومبوون، گوايه وه‌ک

(۱) همدانى، جامع التواریخ، ص ۷۰۵-۷۰۶.

(۲) القزوينى، آثار البلاد، ص ۳۵۷.

(۳) جامع التواریخ، ص ۷۰۶.

دهلٲن كورده ئيشكگره كانى سهر به خليفه مهغوليان لى ئاگادار كردوونه ته وه و به گرتيان داون و هه موويان به كوشت داون^(۱). كه چى نه نوسهرى (كتاب الحوادث) كه پره له زانيارى وورد و ده گمهن ده رياره ي گرتنى به غدا و نه ميژوونوسانى مهغول ئاماژه يان به روداوى له و بابه ته داوه .

وهك پيشتر ئاماژه ي پيكر، هاوكات ده گه ل بوژانه وه ي خيلافه ي عه باسى، ده يان مير و سهر كرده ي كورد له ريژه كانى سوپاى عه باسى خزمه تيان ده كرد و پله وپاى به بلنديان گرته ده ست، له كاتى گرتنى به غداش- سالى ۶۵۶ك/ ۱۲۵۸ز- دا، رۆلى به رچاويان هه بوو له به رپه چدانه وه ي مهغول، نه خاسمه ميرى هه وليرى فتح الدين حه سه نى كورپى كورپ كه خاوه ندى پله وپاى به سوپاى بالا بوو و رۆلى هه ره مه زنى هه بوو له هاندانى خليفه، خه زنه دارى (م: پاش ۷۰۸ك/ ۱۳۰۸ز) ده قى گفتوگو و مشتومرى نيوانيانى تومار كرده وه و ده ركه وىت كه چهند هه ولى داوه بيانوو به خليفه نه هيليت و رازى بكات له به رده م مهغول چۆكدانه دات و هه لته هيت^(۲) و به خويشى له شه رپى دوجه يل له سه ره تاى سالى ۶۵۶ك/ ۱۲۵۸ز كوژرا، ميژوونوسان ستايشى ئه م ميره كورده يان كرده وه و ئازاىه تى و دلسوزيان خستوته پروو، هه روه ها مير عماد الدين محه مه ديش له مالبا تى وه رام به هرام له كورده گاوانيه كان كوژرا^(۳).

۸۸. داگير كردنى هه ولير و كوژرانى (ابن الصلايا) و سه لارى گه لالى:

أ- داگير كردنى هه ولير:

له دوا سه له كانى سه رده مى خيلافه ي عه باسى و رۆژگارى دژواربوونى هيرشه كانى مهغول، هه رچند هه ولير و باژيپه كانى: ئاكرى، خوفتبيان- هاوديان، خوفتيده كان، شنق، هه رير، سيده كان له لايه ن تۆكه ر و به نده توركه كانى سهر به خليفه وه به رپوه ده بران، به لام روداوه كانى سالانى ۶۳۰ك/ ۱۲۳۳ز و ۶۵۶ك/ ۱۲۵۸ز ي هه ولير ئه

(۱) ابن واصل، مفرج الكروب، ۶/ ۲۱۵، اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ۱/ ۸۷، تاريخ الإسلام، ۴۲/ ۳۵.

(۲) مجموع النوادر، ص ۱۵۵-۱۶۶.

(۳) الكازروني، مختصر التاريخ، ص ۲۷۱.

راستیەیان سەلماند کە دەسەڵات و فەرمانرەوایی راستەقینە هەر بۆ میر و سەردارە کوردەکان دەگەرێتەوه، سەرۆک ھۆزەکانی: ھەدبانی، زەرزاری، گەلالی، سەھرائی-سۆرائی، زیباری، خشنانی(?)، خۆشناو، مازنجانی- خیلێکە لە ھۆزی ھەمیدی- تەواو بالادەست بوون و خودان دەستە ی چەکداریی تایبەت بە خۆیان بوون و ھەریەکیان لە شییانیدا ھەبوو سەدان جەنگاوەر لە سوارە و پیادە پڕچەک بکات و ساز و ئامادە ی بەرەکانی شەپیان بکات، میژوونوسیگ لە میانە ی ناساندنی ھۆزەکانی کوردستان(جبال الأکراد) بەوردی نەخشە ی خیلێکی ولاتی ھەولێری خستۆتەپوو^(۱)، دەکرێت دووان لەمانە بە نیمچە میرنشین دا بنیین:

- مبارزالدین کە- کاک کوپی میر سیف الدین محەمەدی مازنجانی، خاوەندی ئاکری و شوش و مازنجان.

- شرف الدین سەلاریان کوپی سەلاری گەلالی، خودانی شنۆ^(۲).

ھەولێر وەک بۆمان دەرکەوت، ھەر لە سەرەتاوە بووہ خالیکی چاوتیپرینی مەغۆل و ھەرگاف دەخرایە نیو بازنە ی ئامانجە سەرەکیەکانیانەوہ و بگرە لەم رووہە لە دوا ی بەغداوە دەھات، بەو حیسابە ی قەلایەکی سەختە^(۳) و لە جیگایەکی گرنگ ھەلگەوتووہ و ناوہندی ھەریمیکی پانوپۆری بایەخدارە کە ھاوتوخیب و درێژبوونەوہ ی بەغدا یە، بۆیە ھۆلاکۆ لەپال خەریکبوونی بە بەغداوە، فرمانی بە ئەرقيونۆیان- ئەرقتونۆیان دا ھەلمەت بباتە سەر ھەولێر و دورپێچی بکات و مەنجەنیقی بۆ بخاتەگەر.

(۱) العمري، مسالك الأبصار، ۲۶۱/۳-۲۶۳.

(۲) لە دەستنوسی(أخبار الأيوبيين) دانراوی (ابن العميد: م ۶۷۲/ك ۱۲۷۳ن)، ھاتووہ "شرف الدین الكُردی صاحب (شنیأ)" کە بیگومان ھەرشنۆیە و ساخكەرەوہ ی دەستوسەكە لە نەشارەزاییوہ كریووہ بە "شرف الدین الكُردی صاحب آني"، ثانی شارێکی ناوداری ئەرمنیایە.

(۳) ھەمەدانی بە مەبەستی راگەیانندی ئەوہ ی گوا یە چ شوینێك چەند سەخت و توشیش بیٹ لە چنگی مەغۆل قوتار نابیٹ و بۆ نیشاندان ی وزە و توانای مەغۆل، بە زیادە پۆییوہ وەصفی بەرزی و قایمی قەلای ھەولێری دەكات و دەلیت ھاوشیوہ ی نیە لە چارەکی ئاوەدانی گزی زەوی" در ربيع مسكون نظير نیست"، جامع التواريخ، ص ۷۱۶.

كوردانى ھەولپىر يان بە گوتهى ھەمەدانى "پياوھ ئازاكانى قەلا" چۆكيان دانەدا و لىيان ھاتنەدەست، بەلام (ابن الصلايا العلوئى) بە نواريى ئىوان ئىركى سەرشانى بەجى ھىتا و خۆى بەدەستەدە بە ھىواى ئىوھى لەكۆلئى بىنەو، كەچى ئىرقىئوتيان تىي گەياند: "بەلگەى راستگىيىت بەدەستەدەدانى قەلايە"، ئىوئىش لە دەروازەكانى قەلاوھ تىكاي لە كوردان كەرد تا بەئىنە ژۇرپارەوھ و لە قەلا بەئىنە خواري و رادەستى ئوردوى مەغۆلى بىكەن و لە مەترسىيى كاردانەوھى ھۆلاكو ھۆشيارى كەرنەوھ، بەلام سوودى نەبوو و گەراندىانەوھ لاي ئىرقىئوتيان و ئىوئىش رەوانەى لاي ھۆلاكوئى كەرد^(۱)، بەلكو شەويكىيان لەناكاو لە قەلاوھ دزەيان كەرد و پىرپاندايە مۆلگاكانى مەغۆل و غافلگىريان كەردن و ئىوھى بەرچنگىيان كەوت كوشتيان و مەنجەنيقەكانيان سوتاند^(۲).

لېرە بەدواوھ، سەرچاوەكان زانبارىيى لىكجيا بەدەستەوھ دەدەن لەمەر چۆنىەتى داگىر كەردنى قەلاى ھەولپىر و لايەنگىرى كارى لە مېئوونوسان كەردوھ و لە ھەوالەكانيان دا رەنگى داوھتەوھ، ھەمەدانى بەو پىئوھرى كە دىرۆكنوسى مەغۆل، دەيەوئىت رۆلى دوژمنانى مەغۆل پىشتگوى بخت و ئىم سەركەوتنە بداتە پال (بدرالدین لؤلؤ) ھەوادارايان و دەلئىت ئىرقىئوتيان گەھىشتە ئىو بىروايەى ئاستەمە بەچەك پەى بە قەلا ببات و ناچار پەناى بىردە بەر رىگاچارەى سىياسى و بانگەئىشتى بەدرەدینى كەرد و راوئىژى پىكەرد و دەيزانى ئىو دىنئادىدە و بەئەزمونە.

ئىوئىش بەرسقى دايەوھ و گوئى: قەلا لەو پەپى قايمى دايە و بە ئۆين و تەلەكە نەبىت ناھىتەگرتن، ھەنوگەش كەشوھوا لەبارە و كەردەكان كەلوپەل و ئازوقەى تەواويان پاشەكەوت كەردوھ، رام وايە تا ھاوئىن خۆت بگىرىت و داگىر كەردنى قەلا دوا بخەيت، ئىو دەمە بەرگەى گەرما ناگرن و بەخۆيان بەرەو كوئىستانەكان ھەلدەكشىن، سەرنەنجام ئىم تاكتىكە سەرى گرت و ئامانجى پىكا و سوپاي مەغۆل بە سانايى قەلايان داگىر كەرد و رادەستى بەدرەدینيان كەرد، ئىوئىش شوراكانى روخاند^(۳).

(۱) جامع التواريخ، ص ۷۱۶.

(۲) أخبار الأيوبيين، ص ۱۶۷.

(۳) جامع التواريخ، ص ۷۱۶.

ئەمە لە کاتیکدا بەگوێزەى هەوائىكى دى كە لە راستىهوه نزىكه، دواى نىو سال كەمارق، ئەرقىۆتۆيان و سەريازانى مەغۆل پەكيان كەوت و تەواو بىزار و جارست بوون، كەرماش تاوى سەند و تەنگاوى كردن و گەلىكى لى لەناو بردن، شرف الدين سەلارى كە لالى كە پەيوەندى بە مەغۆلەوه كەربوو، پىشنيارى ئەوهى بۆ ئەرقىۆتۆيان كرد كە پاشماوهى هيزەكانى لە هەولير بكشينيتهوه ئەك ئەوانيش بە هىلاك بچن و دلناى كرد كە بەخۆى لەگەل كوردهكان رىكدهكەويت و دەچيته ناو قەلاوه و دەپروخينيته، كاتيك ئەرقىۆتۆيان چواردهورهى قەلاى چۆل كرد، خەلكە گىرخواردووه كە بە ژن و مال و مندالەوه لە قەلاهاتنەخوارهوه و دەرياز بوون^(۱).

كەچى (ابن العبري) دەلالت بەدەردىن قەلاى بە حەفتا هەزار دىنار لە مەغۆل كەپهوه و دواى دووركەوتنەوهيان، جىگر و نوينه رانى خۆى تيدا دامەزراند، سەلارى كە لالى كە ناحەز و دوژمنى بەدەردىن بوو، لای خۆش نەهات هەولير بکەويتە دەست دوژمنەكەى و بە رەزاملەندى هۆلاکۆ هەوليرى گرتەوه و دەستوپهيوەندەكانى بەدەردىنى وه دەرنا و بەخۆى حوكمى قەلاى گرتەدەست^(۲) و بە شاھ شەرەفەدىنى خودانى هەولير ناسرا^(۳).

هۆلاکۆ بەخۆيشى دواى ويرانکردنى بەغدا^(۴)، بە كوستانەكانى كوردستان دا كەشايەوه نازەرىبيجان و مەراغەى كرده بارەگا و فرمانيدا سەرپاكي دەستكەوتەكان لە بالەخانەپەكى توش و قايمدا حەشار بەرديت كە تايبەت بۆ ئەم مەبەستە لەبان چىپاىكى تەنىشت دەرياچەى ئورمى ناوا و نامادە كرابوو، ديارە مەغۆل لەم لەشكر كيشيه بەرلاو و فرەبەرەبىيەدا، بړىكى زۆرى زىر و زيو و خشل و گەوهەريان خړكردبووه كە لە ميانەى بەتالانبردى ئىسماعيلەكان و رووم و گورج و ئەرمەن و لوپ و كورد دا دەستيان خستبوو^(۵).

(۱) ابن العميد، أخبار الأيوبيين، ص ۱۶۷.

(۲) تاريخ الزمان، ص ۳۰۸-۳۰۹.

(۳) العمري، مسالك الألبصار، ۲/۲۶۱.

(۴) سەبارەت بە داگیرکردنى بەغدا، بېوانە: كتاب الحوادث، ص ۳۵۴-۳۶۰، الكازرونى، مختصر التاريخ، ص ۲۷۴.

(۵) جامع التواريخ، ص ۷۱۶-۷۱۷.

ب- کوژرانی (ابن الصلایا)ی عه‌له‌وی و سه‌لاری گه‌لالی:

هەر له‌ مه‌راغه، هۆلاکۆ پێشوازیی له‌ (بدرالدین لؤلؤ) و به‌رپرسیانی دیی ناوچه‌که‌ کرد که بۆ پیرۆزیایی لیکردنی به‌ بۆنه‌ی داگیرکردنی به‌غداوه‌ خۆیان گه‌یاندبووه‌ خزمه‌تی، پاش هه‌فته‌یه‌که‌ میوانداری، به‌دره‌دینی نارده‌وه‌ موصل، هاوکات (ابن الصلایا)ی والیی هه‌ولێریش گه‌هیشت، ئه‌م نه‌که‌ بۆ پیرۆزیایی، به‌لکو به‌ به‌ندکرایی په‌لکش کرابوو تا چاره‌نوسی ده‌ستنیشان بکریت.

هه‌مه‌دانی ده‌لێت دادگایی کرا و ده‌رکه‌وت تاوانباره‌ و کوشتییان^(١)، که‌چی به‌ گوته‌ی میژوونوسانی شام، هۆلاکۆ سه‌ره‌تا به‌ته‌ما بووه‌ لێی خۆشبێت، به‌لام (بدرالدین لؤلؤ) په‌شیمانی کردبووه‌وه‌ و گالی دابوووه‌ بیگوزیت، گوايه‌ تیی گه‌یاندوووه‌ که‌ شه‌ریفی عه‌له‌وییه‌ و له‌ ئالی به‌یته‌ و کێشه‌ و گرفتی بۆ ده‌نێته‌وه‌ و له‌وانه‌یه‌ کۆشش بکات تا ببێته‌ خه‌لیفه‌ و جه‌ماوه‌ری دینداری موسلمانان به‌دووی ده‌که‌ون، ئه‌ویش قه‌ناعه‌تی هێناوه‌ فرمانی کوشتنی دا و له‌ چپای سیاهکۆ هاته‌کوشتن، وپرای زمانلێدانی (بدرالدین لؤلؤ)، دوورنیه‌ هۆلاکۆ به‌وه‌یشی زانیبێت که‌ چۆن (ابن الصلایا) خه‌لیفه‌ی هانده‌دا به‌رگری په‌لاماری مه‌غۆل بکات^(٢).

به‌پێی هه‌والێکی دی، هۆلاکۆ له‌به‌ر ئه‌وه‌ کوشتوووه‌تی، چونکه‌ به‌ هه‌له‌ تێگه‌هێنرابوو که‌ ئه‌و بووه‌ له‌ قه‌لای هه‌ولێر یاخی بووه‌ و راده‌ستی ئارقیۆتۆیانی نه‌کردوووه‌^(٣). (بدرالدین لؤلؤ)ی نه‌یاری کوردان، سه‌لاری گه‌لالیشی به‌ هه‌مان ده‌رد برد و گه‌ره‌کی بوو به‌ چ شیوازیکی بێت قه‌لا بخاته‌ ژێر رکێفی خۆیه‌وه‌ و تۆله‌ له‌ کوردان بکاته‌وه‌، کاتیکی میری گه‌لالی له‌ ئۆردوی مه‌غول به‌شداریی هێرشی سه‌ر جۆله‌میرگی ده‌کرد،

(١) جامع التواریخ، ص ٧١٦.

(٢) مفرج الکروب، ٢٤٢-٢٤٥، الیونینی، ذیل مرآة الزمان، ٩١/١.

(٣) ابن العمید، أخبار الأیوبیین، ص ١٦٧.

كوردىكى كرىگرتە و دەستخەپۆكراو پېرى دابى و كوشتىي^(۱)، بە گوڤرەى ھەوالىكى دى كابرپايەك لە كافرەكان و اتا مەغول ئەم كارەى ئەنجامدا^(۲).

۹.۸. داگىر كوردنى چىياكانى ھەكارى و زۆزان و بۆتان:

دەفەرە شاخاوبىيەكانى ھەكارى و زۆزان و بۆتان، بە چەشنى ولاتى ھەولپىر لە مېژوھە بە دەست مېرە كوردەكانەوھ بوو، ھەرچەند ئەتابەگەكانى بنەمالەى زەنگى و ئەرتوقى ژمارەيەك قەلا و باژىريان لى زەوت كردىبون.

لە كۆتايى رۆژگارى خىلافەى عەباسىيەوھ، خودانى جۆلەمىرگ و گەشەر و بەرازگر مەزنتىر مېرى ناوخۆيى كوردستان بوو و دەيان قەلا و شورا و باژىر و شارۆچكەى بەدەستەوھ بوو، سەرچەم مېر و سەردارە كوردەكان بە نوڤنەر و دەمپراست و براگەورەى خۆيان دەژمارد و ھەرگىز لە قەسەى دەرنانچوون و گوڤىيەست و پىڭىرى بېيارەكانى دەبوون، مېر سىف الدىن مەنگلانى كۆپى موجەللانى ھەكارى، يەكەم خودانى ناسراوى جۆلەمىرگە و ھاودەمى ھىرشەكانى ھۆلاكوڤىيە و دواى كۆژرانى، أسد الدىن موساى كۆپى شوڤىنى گرتەوھ.

سەرەپاى جۆلەمىرگ چەند نىمچە مېرنشېنىكى دى ھەبوون وەك بوختى، قەيمورى، بەشەنەوى.

چىياكانى ھەكارى و زۆزان لە دوا چارەكى سالى ۶۵۷ك/۱۲۵۹ز كەوتنە بەر پەلامارى ئەو سوپا دەيان ھەزارىيەى مەغول كەوا بە سەرپەرشتى راستەوخۆى ھۆلاكو لە ئازەربىجانەوھ بەرەو ولاتى شام مىلى دەنا، ئەرقىيۆنۆيانىش لە ھەولپىرەوھ ھات و لە ولاتى داسنەوھ گەھىشتە جۆلەمىرگ و لە دوو قۆلەوھ كەوتنە كۆكۆڤى و رەشېگىرى، چونكە ئەم چىياكانە ناوھند و پايتەختى گەورەترىن دەسەلاتدارىيى كوردى بوو و كرابوونە دوا نەوا و ھەتوانى كورد يان وەك ھەمەدانى دەلېت "كرابوونە بارەگا و پەناگاي كوردە

(۱) ابن العبري، تاريخ الزمان، ص ۳۰۹.

(۲) العمري، مسالك الأبصار، ۲/۲۶۱.

گومراکان"، میر مهنگلانی ههکاری له گهلا کور و گهوره میرانی دواى ماوهیهك بهرگری و بهرپهچدانهوهى مهغول ناوارهى دیمهشق بوون^(۱).

هه له میانهى ئەم شالاره بهربالاره، جهزیرهى بۆتان و قهلاکانى فهنهك و قهیمور و حزهقیل- گورگیل و سهراکى قهلا و شوراکانى میره کوردهکان داگیر کران و زیانیکی گیانى و مالىی گهوره بهر هۆزهکانى ههکاری و بوختى و بهشنهوى و قهیمورى و میهرانى کهوت.

میر عماد الدین عهلى(م: ۱۶۸۱/ک/ ۱۲۸۲) نهوهى میر موسهكى قهیمورى، له باب و باپیرانیهوه قهلاى قهیمورى به میرات بۆ ما بۆوه، تا مهغول هاتن و قهلاکهیان لیستاند، نهویش خۆی گهیانده لای مام و نامۆزاکانى له دیمهشق^(۲) و (الملك الأوحده)عبدولای کورپى تۆرانشاهى نهیوبى به دهستورى میرى قهیمورى، حوصنکیفای بۆ مهغول بهجهیهشت و له سهرهتای سالى ۱۶۵۹/ک/ ۱۲۶۱ز به کۆمهلیک دیاریهوه چوه کن هۆلاکو له ولاتى شام و ناسنامه و سهرگوزشتهى خۆى بۆ ئاشکرا کرد و نهویش به شیوهیهكى چارهپهوان نهکراو حوصنکیفای بۆ گهپاندهوه^(۳).

۸-۱۰- داگیرکردنى میافارقین و ئامهد و ئهرز:

أ- ههولهکانى (الملك الكامل):

(الملك الكامل)مههمدى نهیوبى دواى سى چوار سالیك مانهوه له خزمهتى مهنگوقاتان، له سهرهتای سالى ۱۶۵۵/ک/ ۱۲۵۷ز گهپایهوه میافارقین^(۴). له ماوهیهدا، له نزیکهوه ئاشنای سیاسهت و ههلسوکهوت و سروشتى شهپانگیزانهى خانهکانى مهغول

(۱) جامع التواریخ، ص ۷۱۹، تأریخ الزمان، ص ۳۰۹.

(۲) الیونینى، ذیل مرآة الزمان، ۱۷۴/۴.

(۳) ابن شداد، الأعلاق الخطیره، ۵۳۵/۳.

(۴) ابن شداد له شویتیک دهلیت (الملك الكامل) له دوا مانگهکانى سالى ۱۶۵۰/ک/ ۱۲۵۲ز رویش بۆ دهربارى مهنگوقاتان و له شویتیکى دى میژووى رویشتنى دوادهخت بۆ سالى ۱۶۵۲/ک/ ۱۲۵۴، الأعلاق الخطیره، ۴۷۹/۳، ۵۵۹-۵۶۰.

بوو و به ته وای گه هیشته نه و قه ناعه ته ی که نه وان هرگیز گوی به پهیمان و به لین نادهن و ته نها زمانی جهنگ و کوشتر تیده گن و به چ شیوه یه ک بیت و هه لومه رج چون بیت، سل له کوشتن و برین و داگیرکردن و کاولکردن ناکه نه وه و ملکه چکردن و خۆبه دهسته وه دان له به رانبه ریاند، دادی هیچ کهس و لایه نیک نادات، بۆیه دوی گه پانه وه ی که وته خۆ و به م کاراته هه لستا:

- له خانی مه غۆل هه لگه پایه وه و پابه ندیی خۆی هه لوه شانده وه و نوینه ران و به رپرسیانی مه غۆلی له ناوچه که وه ده رنا یان به ندی کردن، ته نانه ته هه لستا به کوشتنی نه و قه شه سریانییه ی که وا یاریغی خانی مه زنی مه غۆلی بۆ هینابوو^(۱).

- (الملك المشمری) نامۆزایی نارده سهر نامه د گرتی و جیگرانی سه لجوقییه کانی روومی لی وه ده رنا، چونکه (بدرالدین لؤلؤ) له کۆششی نه وه دا بوو نامه د بگریت و به نه پتی په یوه ندیی به یه کیک له گه وره به رپرسیانی شاره که وه کردبوو و په یمانی پاداشت و ئیمتیازاتی پیدابوو، نه گه ر هاریکاری و پشتیوانیی بکات له گرتنیدا. (الملك الكامل) که له م پیلانه ناگادار بووه وه، ده ستپیشخه ری کرد و نامه دی گرت که پیشتریش به دهستی باوکیه وه بوو و میر سیف الدین دلی کوپی موجه لالی کوردی به جیگری خۆی تاییدا دامه زراند، نه وه ک (بدرالدین لؤلؤ) دهستی خۆی بوه شینیت و نامه د بگریت و پشتی لیتگریت و مه غۆلی لی هاندات و ئاسانکارییان بۆ بکات، هۆلاکۆ نه م رهفتاره ی میری نه یوبیی به سه ریچی و لاساری دانا و داوای لیکرد یه کسه ر شورا کانی نامه د ویران بکات و بیداته وه به سه لجوقییه کان، که چی شاه ی نه یوبی گوئی به م گه فه نه دا^(۲).

- هۆلاکۆ له ده می هیرشبردنه سهر به غدا، داوای له شاه ی نه یوبی کردبوو به خۆیی و براکانیه وه و به سوپا و که لوپه ل و پیداوایستی سوپایی و سامانی داراییه وه نامه د بین و به شداریی شه ری خه لیفه و داگیرکردنی به غدا بکن، که چی نه و نه م داخوازیه شی ره ت کرده وه و پشتگوئی خست^(۳).

(۱) الأعلام الخطيرة، ۳/ ۴۸۴، ابن العربي، تاریخ الزمان، ص ۳۱۴.

(۲) الأعلام الخطيرة، ۳/ ۵۲۵.

(۳) الأعلام الخطيرة، ۳/ ۵۰۵.

- شاهی ئەیبوی سووریو لە سەر دژایە تیکردنی هۆلاکۆ و پێداگیری لە سەر بەرھەڵستی و خۆبەدەستە و نەدان و خۆئامادەکردن و رێکخستنی هیژ و توانای ئەندامانی بنەمالەیی ئەیبوی و یەكخستنی ھەلوێستیان و پێکھێنانی بەرھەیکی یەكگرتوو، بۆ ئەم مەبەستە خۆی گەیانە لای (الملك الناصر) یوسفی میری حەلب و دیمەشق و گەورەترین شاهی ئەیبوی و سولتانی میر و شاھە ئەیبوییەکان و بە راشکاوی سیاسەتی دوژمنکارانە و نەگۆپی مەغۆلی بۆ روون کردەو و پێی راگەیاندا کە:

"سازشکردن و خۆگونجاندن لە گەڵ مەغۆل بێسوودە و دادی هیچ کەسی نەداوە و نەرمی نواندن و پارەدان پاشگەزیان ناکاتەو و کار ناکاتە سەر زەبروزەنگ و توندوتیژیان، ئەو تانی تۆ لە سالی ٦٤٢/ك/١٢٤٤ز یەو بەردەوام پارە و دیارییان بۆ دەنێریت، کوا هیچ کەلگی دایت؟ دلسوزیی تۆیان لە بەرچاوت گرت؟ تۆ بە قسەیی ناھەزان مەکە لە چەشنی (بدرالدین لؤلؤ) و (الزین الحافظی)^(١)، و ھەندیک لە دەستویەویو نەدەکانت کە بەتەمان فریوت بەدەن و لەخشتەت بەرن تا مولک و سامانت بۆ خۆیان بەرن، تا کەنگی چاوەپوانی و خۆدواخستن؟ ئەو تا پەلاماری بەغدیان داوە، تگات لێدەکەم بەرژووەندی موسلمانان لەو دایە کە بە لەشکرەو بەھیتە مەیدان و بچیت بە ھاواری خەلیفەیی موسلمانانەو و بەر بە شالۆی مەغۆل بگرت، منیش لە خزمەت دەبم"^(٢).

سولتانی ئەیبوی لە دۆخیکی ئاوەھا نەبوو بتوانی بەم کارە ئەستەمە ھەلبستیت و مەترسی دەرهکی چوار دەورەیان داو و شپرزەیان کردبوو و گەفیان لە چارەنوسی

(١) الزین الحافظی: ناوی (زین الدین سلیمان بن المؤید العقبانی)یە، خەلکی گوندی عەقربای غۆتەیی دیمەشق و نوژداری (الملك الحافظ نورالدین ئەرسەلان: م: ٦٣٩/ك/١٢٤١ز)ی خاوەندی قەلای جەعبەر بوو، بۆیە بە (الزین الحافظی) دەناسرا، نوێنەری (الملك الناصر) یوسف بوو بۆ لای هۆلاکۆ، کەچی ژێر بە ژێر پەییووەست بوو بە هۆلاکۆو و سیخوپی بۆ دەکرد و ھانی دەدا ھێرش بکاتە سەر شام و هۆلاکۆ سالی ٦٦٢/ك/١٢٦٤ز کوشتی. مفرج الکروب، ٢٤٥/٦، جامع التواریخ، ص ٧١٨-٧٢٠، تأریخ الإسلام، ٨٢/٤٨، ٩٩-٩٨/٤٩.

(٢) الأعلاق الخطيرة، ٤٨٤-٤٨٦.

دهوله ته که ی ده کرد، کیشه و مملانی ناوخیویش کهم نه بوو، میره کورده کان و مهملوکه تورکه کانی نیو سوپاکه ی پیکه وه نه ده گونجان و رقیان له چاره ی یه کدی ده بووه وه، مهملوکه کان هه وادار و هاوسۆزی مهملوکه هاوپه گه زه کانیان بوون له مصر.

به لکو تا ئه و راده یه بیده سولات و دهسته وهستان بوو که هر له سه ره تاوه دوودل و راپا بوو له وه ی پیشوازی له (الملك الكامل) ی ئامۆزای بکات یان نا؟ ئه وه بوو پرسوپای به رایه دارانی ده ولت کرد و هه مووان پئیان باشبوو بروات به پیره وه و به ده نگیه وه بچیت، ته نها (الزین الحافظی) نه بیّت که پیی گوت دیدار و کژیوونه وهت له گه لیدا پاساو ده داته هۆلاکۆ و په لاماری ولاته کهت ده دات و به رژه وهندی له وه دایه داوای لیئوردنی لیبکه یه و بینیریه وه میافارقین، دوو میری ئه یو بیهش هاوپای بوون، سولتانی ئه یوبی به نابه دلّی و له ژیر فشاری خه لکه که پیشوازی و میوانداری له میری ئامۆزای کرد، وه لی ته نها ئه وه نده ی له ده ست هات که ئه گه ر چه ز بکات نیرده یه کی له گه لدا ده نیریتته لای هۆلاکۆ تا لیی خوش بییّت، که (الملك الكامل) بیی سۆدوو ئه م بیرو که یه ی رهت کرده وه، ئه و جا به لیئی دا ئه گه ر مه غۆل هاتنه سه ر میافارقین ئه وا هیزی بۆ ده نیریت تا پشتیوانیی لیبکه ن^(۱).

ب- داگیرکردنی میافارقین و کوژانی (الملك الكامل):

به م شیوه یه میری ئه یوبی به نا ئومیدی و دلشکاو ی گه رایه وه میافارقین و تا ده هات هه ره شه و مه ترسی مه غۆل توندتر ده بوو، له م ماوه یه دا هۆلاکۆ به غدا و هه ولیر و ئازهر بیجان و هه کاری و زۆزان و بۆتانی داگیر کرد و یه شموتی کوپی و سۆنتای نۆیان و ئیلکان تۆیان و که دایی نارد ه سه ر میافارقین، به خۆیشی چوه سه ر روها و نه صیبین و چه ران، میری ئه یو بیهش که زانیی که س به ده نگیه وه ناهیت و ده بیّت به ته نها به ریه ره کانی مه غۆل بکات، ده ستی کرد به ئاماده کاری و قایمکردنی سه نگه ر و شورا کانی میافارقین و مال و منداله کانی برده قه لای (الیمانیه) و به خۆیشی چوه ئامه د و ده یویست له و یوه پیشیان لیبگریّت و به ته مابوو له نا کاو پرپداته هیزه که ی که دای که

(۱) الأعلاق الخطيرة، ۳/ ۷۸۶-۷۸۷، ذیل مرآة الزمان، ۱/ ۹۱، ۲/ ۷۶.

لئیان نزیکیبوهوه، زانیی له شیاندانیه بهم کاره رابیت، بۆ بهیانیهکهی یهشموت به تۆردوی مهغۆلهوه گههیشت.

میری ئهییوبی بهپهله گهپایهوه میافارقین و خۆی بۆ بهرههستی بهرههه کرد، ئهوه تهواو به پێچهوانهیه دهسهلاتدارانی هاوچهرخه خۆی بوو، ئازا و جوامیر و کهلهمیرد و کوپی رۆژی تهنگانه بوو، له کاتیکدا خهلیفهیه عهباسی و ئهتابهگه تورکهکان و(الملك الناصر) یوسفی ئهییوبی له ترسی هۆلاکۆ چۆکیان شکابوو و ترس و لهزریان لینیشتبوو و تۆقرهیان بهخۆ ناگرت، ئهوههیچ دهریهست ناها و باکی به ههپهشه و گهفی هۆلاکۆ نهبوو، هیزی گوره و گرانیان تۆزقالیک کاریان لینهکرد و ورهیه بهرز و برۆای پتهویان خاوه نهکرهوه، بهتوندی بهرسفی نێردهیه کههای دایهوه که داوای لیکردبوو به دیارییهوه بچیته پیشوازی یهشموت و میوانداری بکات و بهندهیهی خۆی رابگهییئت و تیی گهیاندن:

" ئیوه ئاسنی سارد دهکوتن و چاوهپێی کاریکیه نهکردهن، من هیچ برۆام به بهلئینی ئیوه نیه و به ناخافتنی شیرین و ههنگوینی ئیوه فریو ناخۆم، له سوپای مهغۆل ناترسم و تاله ژیاندا مابم به شیرهکهم دهجهنگم، چۆن برۆا به کوپی کابریهک- واتا هۆلاکۆبکهم که له بهلئینهکانی لهگهڵ رکن الدین خورشاهی ئیسماعیلی خاوهندی قهلاهی ئهلهمۆت و خهلیفه و حسام الدین عهکه و (ابن الصلای)ی والیی ههولێر پاشگهز بووهوه، (الملك الناصر) ههچهنده بهپێی بهلئینی گیانپاریزی ئیوه هاته لاتان، چی به چاوی خۆی دی، ئهگه به قسهتان بکه منیش وهک ئهوانم بهسه دههیت."

ئهوجا دللی خهلگی شاری دایهوه و قهناعهتی پیهتانیان لهسه بهرگری و پێی گوتن ئهوه دهستکراویه و وهک خهلیفهیه عهباسی پولپهرست نیه و ههچهیکی له گهنجینهکان ههلگرتوه ههمووی بهسه ریانا دابهش دهکات^(۱).

تۆردوی مهغۆلی شیلگیرانه چواردهوری شاربیان تهنیهوه و خهلگی شار نکۆلیان لهوه دهکرد که(الملك الكامل)یان لهگهڵدا بیت، گهمارۆ و شهپی دهستهویاخه سی چوار مانگ درێژهیه کیشا(ذی القعدة ۶۵۶- صفر ۶۵۷ک)، ههمهانی نهشیاره ئازایهتی و

(۱) همدانی، جامع التواریخ، ص ۷۲۵-۷۲۶.

له خۇبوردەيى (الملك الكامل) و ھەقالانى بشارىتتە ھە كە چۇن دلسۇزانە بەرھەقاننىيان دەكرد، لە لايەكى دىھە كۆمەك و ھىمدادى لە موصل و ماردىنە ھە گە ھىشتە يە شموت و دوو كوپى (بدرالدين لؤلۇ) و كوپكى قەرە نەرسەلانى نەرتوقى بە ھىز و مەنجەنىقە ھە نامادە بوون و خەندە كىتكيان بە دەورى شاردا ھەلگەند و مەنجەنىقيان دا بەست^(۱).

لە سەرھەتاي سالى ۶۵۷/ك/۱۲۵۹ز، (عزالدين ابن شداد: م ۶۸۴/ك/۱۲۸۵) بە ئومىدى ھىوركرندنە ھە ھەشى ئالۆزى ميافارقىن و رازىكردى يە شموت بە دەستەلگرتن لە گە مارۆ، ھەك نوینەرى سولتانی ئەبۇبى بە ديارى گرانبەھاو ھە كە برىتیبوو لە پىنجسەد دىنار و ھەياسە يەكى زىپىن و شىرىكى گە ھەرىز، لە دىمشقە ھە بەرى كەوت و دواى مانگىك گە ھىشتەجى، ئەمە و سەربارى گە ياندنى ھەلۆيىستى سولتان كە تەنھا ئە ھەندە يىكرابوو لە نامە يە كدا بۆ يە شموت و پىراى پىرۆزبایى سەركەوتن و بە خىرھاتن لە گە ھىشتىيان بە ناوچەكە، سكالای خۆى دەرىپىت لە مەپ پەلاماردانى ھەرىمى جەزىرە و ئەنجامدانى كارى كوشتن و برىن دەرھەق خەلكى و گازندە و نىگە رانىى خۆى نىشان بدات لە ھەى كە ئە ھە ماو ھە بىست سالە ملكەچى و پابەندىى خۆى بۆ راگە ياندوون و سالانە ديارى و پارەيان بۆ دەنىرىت، كەچى بە و شىو ھە چاكەى دەدە ھە ھە، ھەرجۆنىك بىت ھەول و رايەلەى (ابن شداد) سەرى گرت و لە گەل مەغۇلدا پىكھاتن لە سەر: دانى سەد ھەزار دىنارى سولتانی^(۲) و شەش ھەزار نىودىنارى^(۳) و دانى سى ھوشتر و سى بارگىر و پەنجا ئەسپ، يە شموتىش لای خۆيە ھە ھىزە كانى بكشىنئە ھە^(۴).

لە و ساتەى سەركردە كانى مەغۇل بە تەما بوون ناوچەكە چۆل بكەن و خەرىكى خۆپىچانە ھە بوون، پەيامى بە پەلەى (بدرالدين لؤلۇ) يان پىگە ھىشت سەبارەت بە ھەى

(۱) ابن شداد، الأعلام الخطيرة، ۳/۴۸۹-۴۹۰، ابن واصل، مفرج الكرب، ۶/۲۴۷، جامع التواريخ، ص ۷۲۶.

(۲) واتا ئەوانەى ناوى (الملك الناصر) يوسفى لە سەر نەخشىنرا بوو.

(۳) واتا ئەوانەى لە ميافارقىن لە قالب درابوون.

(۴) الأعلام الخطيرة، ۳/۴۹۶.

که کورده شاره زوریه کان و میرانی صالحی^(۱) و (الملك المغیث)ی خاوهندی که ره که له (الملك الناصر) هه لگه پراونه ته وه و سولتان به نیازه شام به جی بهیلت، نه وانیش ده موده ست ریکه وتنه که یان پیشیل کرد و بۆ مانگیکی دی دریزه یان به که مارۆ دا تا سه رما و به فر و باران ته نگه پیهه ل چنن و په تاش که وته ناو نه سپه کانیانه وه، په شموتیش ته نگا بوو و هیزه کانی کشانده وه و سونتایی به سی هه زار پیاده وه هیشه ته وه، نه وه کو شاهی نه یوبی ده لیفه ی هه له اتنی بۆ هه لکه ویت، په شموت تا پرا نه وه ی وه زری سه رما و سوله نه هاته وه، خه لکی شار له و ماوه یه دا شورایان نۆزه ن کرده وه و خنده کیکی دییان لیدا و جوگی ناویان بۆ راکیشا و خویان بۆ که پکیکی دیی به ره نگا ربوونه وه ساز کرد^(۲).

یه شموت نه مجاریان به گوپوتینیکی زۆرتره وه هاتبۆ وه و مکوپ بوو که ده بیته نامانج بیکیته و که مارۆ دراوانیش سه رسه ختانه به ره له ستییان ده کرد و که مارۆ پتر له سالیکی خایاند و خه لکی له راده به در توشی ناخوشی و ناسوری هاتن و بیته اندازه بازار و مهینه تییان چیشته و که لیکیان لی کوژرا و گرانی و برسیه تی و قاتوقپی په ییدا بوو و په تا و نه خوشی ته شه نه ی کرد، به لام له که ل نه وه شدا کۆلیان نه دا و درییان نه کرد و چنه جار په لاماری مه غۆلیان تیکشکاند و سه دانیان لی کوشتن، مه غۆل له ئاست به ره فانی خه لکه که هیچیان بۆ نه کرا و نه کارین په ی به شورای قایم و پته وی شار بیه ن.

سه ره نه نجام پاش بیست مانگ به ره له ستیی بیوینه، له مانگی (ربیع الآخر)ی سالی ۶۵۸ ک/به هاری ۱۲۶۰ از میافارقین داگیر کرا، نه وه ش به هوی دوو مه ملوکه وه که له خاوهنده که یان ره نجا بوون و له که ربا په یوه ندییان به مه غۆله وه کرد و به دزییه وه په یزه یان بۆ شو پکردنه وه و ژماره یه کی زۆری مه غۆل دزه یان کرد و هه لگانه سه رقه لا، میر حسام الدینی کوپی ره ش لییان هاته ده ست و جهنگا تا حه فتا و دوو تیری به رکه وت

(۱) واتا نه وانیه کاتی خۆی له خزمهت (الملك الصالح) نجم الدین نه یوب بوون.

(۲) الأعلاق الخطیره، ۳/ ۴۹۷-۵۰۰.

و کوژرا، ئەمجا هێرشیان کردە سەر ئەو بورجەى وا سەنگەرى(الملك الكامل)بوو، ئەویش تا بەدیگرتنى چەنگا و زۆربەى هێرشبەرانى كوشت^(١).

مەغۆل وەك كەلتور و نەرىتیكى خێڵەكییان، هەر دوژمن و نەیارێکیان بگرتایە، دەیان برده بەردەم خانى مەزن یان بەرپرسی یەكەمیان لە ناوچەكە تا بەخۆى لێپرسینەوهى دەگەڵ بکات و بپیار لە چارەنووسى بدات، بۆیە یەكسەر (الملك الكامل) و(الملك الأشرف) موسای برای برانە باژیری سروج بۆ بەردەست هۆلاکۆ کە لە لەشکرکێشیی شامەوه دەگەراپەوه، ئەویش سەرەتا لێپرسینەوهى لەگەڵ (الملك الأشرف) موسادا کرد و بپیاریدا لە ملی بدریّت بە بیانووی ئەوهى لە گەرمەى شەپدا ریزی ئەوانى بەرداوه و چۆتەوه لای براکەیی و نەهاتۆتە پیشوازى یەشموتى کوپى، ئەمجا گازی(الملك الكامل)ى کرد و پێى گوت:

"تۆ دەزانیت ئێمەمانان پێگى بە یاسایەك^(٢) دەكەین دەلێت هەر كەسێك سى جار كەتن بکات دەبوردریّت و لە چوارەمدا دەكوژریت"، پاشان یەكە یەكە كەتن و تاوانەكانى بۆ ژمارد.

سەرانى مەغۆل، كاردانەوه و بەرەنگاریبوونەوه و داكۆكى لەخۆکردنى نەیارانانیا ن یان جیبەجۆ نەکردنى داخوایبەكانیان و بەدەنگەوه نەچوونى یاسا و فرمانەكانیان بە سەرپێچى و لاسارى و زێدەگافى دادەنا و بە كەتن دەژمێردرا و دەبوو سزای خۆى هەبێت، سزاش لە زۆربەى حالەتەكاندا هەر كوشتن و لەتلهتكردن بوو، هەر كەسێك بە خواست و ئارەزووى ئەوان نەجولایەتەوه دەخراپە خانەى تاوانبارانەوه، ئەگەر گەرەكیان بووایە نەیارێكى بپتاوان بكوژن، ئەوا ریزیك تاوانیان بۆ هەلدەبەست، ئەو كارانەى وا بە تاوان لەقەلەم دران و ئاراستەى(الملك الكامل) کران لەم چەشنە بوون.

شامى ئەیبوبى لێرەش بویری و جەربەزەبى خۆى سەلماند و رووبەرووى هۆلاکۆ هاتەگۆ: "تۆ چیت تا من زەحمەت بکێشم و بێمە دیدەنت، تۆ نە بەلێن و نە ئابینت

(١) الأعلاق الخطيرة، ٣/٥٠٣-٥٠٤.

(٢) یاسا: جەنگیزخان چەند بپاریكى دەركرد كە دەبوو مەغۆل پەپرووى بكن، ئەم بپاریانە بە یاسا ناسران، پەپرى یاسای كوردی هەمان پەپرى یاسای مەغۆلیە.

ههيه، من له تۆ چيترم، هۆلاکۆ لىي پىرسى تۆ به چ شتيك له من چيترى؟، له وه لآمدا گوتى: من باورم به خودا و پيغه مبه ر ههيه و ديندار و دهستپاکم... ئيمه رۆژگارتيك له عهده نه وه تا ته ورپز به دهستمانه وه بوو، که چى له دهستماندا...".

هۆلاکۆ هيجى بۆ نه مایه وه ئه وه نده نه بيئت بلّيت تۆ ناخافتنت له خۆت گه وره تره چونکه تۆ له سولتانه بچوکه کانى، ئه مجا شيره کهى ده رهيتنا و زگى هه لدرى و به فرمانى ئه و سونجق مى پهراند^(١).

له راستيدا هيج شارتيك، نه به غدا و هه ولير و نه حه له ب و ديمه شق، به قه د ميا فارقين به رگيرى نه کرد و مه غۆلى به خۆيه وه خه ريك نه کرد و که م که سيش به راده ي (الملك الكامل) دژى مه غۆل راوه ستا و زيانى پيگه ياندى، بۆيه له داخانا که له سهريان خسته سه ر رميک و به ستران و ده هۆله وه شاراو شار: حه له ب، حمص، حه ماه، به علبه گ گيپايان تا گه يانديانه ديمه شق و له سه ر ديوارى (باب الفراديس) هه ليان واسى، ئه م کرده وه يه يان بۆ ئه وه ش بوو ترس و دلّه پراوکی بخه نه ناوه وه و خه لکی تى بگه هينن که که س نيه له چنگيان ده رباز بيئت و هه رکه س لييان هه لبه گريته وه چاره نووسى ئه وها ده بيئت^(٢).

(١) الأعلاق الخطيرة، ٣/٥٠٤ - ٥٠٦، جامع التواريخ، ص ٧٢٧، الذهبي، تاريخ الإسلام، ٤٨/٣٦٦ - ٣٦٨.

(٢) ابن واصل، مفرج الكرب، ٦/٢٧٦، اليونيني، ذيل مرآة الزمان، ١/٣٥٩ - ٣٦٠، ٢/٧٦، تاريخ الإسلام، ٤٨/٥٥. شاعيرتيك ئه م کاره ساته به وه ي ئيمام حوسين ده چوينيت:

ابن غاز غزا وجاهد قوماً	أثخنوا في العراق والمشرقين
ظاهراً غالباً ومات شهيداً	بعد صبر عليهم عامين
لم يشنه أن طيف بالرأس منه	فله أسوة برأس الحسين
وافق السبب في الشهادة والحلم	ل لقد حاز أجره مرتين
جمع الله حسن ذي الشهدي	ن على فتح ذينك القلعتين
ثم واروا في مشهد الرأس ذلك ال	رأس فاستعجبوا من الحالين
وارتجوا أنه يجي لدى البع	ث رفيق الحسين في الجنين. ذيل مرآة الزمان، ١/٣٥٩.

هاو دەم له گەڵ گەمارۆی میافارقین دا، هۆلاکو گازی سیف الدین دلای کۆپی موجه‌لای کرد که جیگری (الملك الكامل) بوو و نامەدی لێسەند و دای بە سەلجوقییەکانی روم که هاو پەیمان و هاوکاری بوون و میافارقین و ئەرنیشی رادەستی (شرف الدین اللای) کرد که میرناخۆپی شهاب الدین غازی بوو، وە لای نیوانی دەگەڵ (الملك الكامل) دا ناخۆشبوو و پەيوەندی کردبوو بە یەشموتەوه^(١).

١١٨- کاریگەری داگیرکاری مەغۆل:

گومانی تێدانیە که هەر شار و دێهاتێک و هەر دەقەر و ناوچەیەک، دەمێک دەکەوتە بەر پەلامار یان دەبوو رێپەوی کشان و رایەلەیی مەغۆل، بێرپادە زیانی مالی و گیانی لێدەکەوت و ئەو کەسە بەردەکەوت دەکوژا یان نازار دەدرا و بەند دەکرا، ئەو بەییش فریا بکەوتایە و دەلیفەیی هەلەتانی بۆ بلوایە، هەلەهات و ئاوارە و پەراگەندەیی ولاتان دەبوو، ئەم رەوش و کاودانە زۆریەیی ئاوەدانییەکانی کوردستانی گرتەوه و پتر لە کەرەتێک بوونە ئامانج یان رێبازی ئوردوی مەغۆل و تالان و یران کران و ژێرخانی ئابوری کوردستان دارما، شاری ئاوەدان و بەبزافتی حلوان بە یەکجاری کۆپربوووه و دینەوهر بووه شارۆچکەیک و داھاتی ولایەتی کوردستان بووه دەیکە و لە دووسەد تومانهوه داکەوت بۆ بیست تومان^(٢) و شورا و زۆریەیی خانووەکانی هەولێر و میافارقین کاول کران.

نوسەرانی دەریاری مەغۆل دەگمەن سەبارەت بەم بابەتە ناخەفتوون و تەنھا بە شانوبالی خانەکاندا هەلەدەن، میژوونوسانی عێراقیش لە خەمی نسکۆی بەغداي پایتەخت و چارەنوسی خیلافە دان و شیوہنی بۆ دەکەن و کەمتر پڕژاوانتە سەر رومالکردنی دەنگوباسی شوینەکانی دی، بۆیە هەرگیز ناکرێت رادەیی ئەو زیانانە بزانرێت که بەر کوردستان کەوتن، میژوونوسانی ئەیوبی و مەملوکیش (ابن العمید، ابن شداد، ابن واصل، الیونینی...) بە هۆی دوریبیانەوه و بواری کاریانەوه تەنھا سەربوردەیی ئەو

(١) الأعلاق الخطيرة، ٤٨٨/٣، ٥١٠، ٥٤١.

(٢) نزمة القلوب، ٨٠، ١٦٢-١٦٣.

سەردار و میرە کوردانەیان باسکردووہ کہ سەرگەردان و دەربەدەری ولاتی شام بوون، بە خویندەنەوہی یاداشتەکانیان تێدەگەین چ کارەسات و نەھامەتیەک دووچارى دانیشتوانى کوردستان ھاتووہ:

- سى ھزار کوردی شارەزوری لە ھەردوو ھۆزی باپیری و لاوینی^(۱) بە ژن و مندال و خاووخیزانەوہ نیشتمانی خۆیان بەجی ھیشت و دەربەدەری ولاتی شام بوون و پەيوەندیان بە (الملك الناصر) یوسفی ئەیوبییەوہ کرد. لە سەرەتای سەردەمی مەملوکیدا کوردە شارەزوریەکان رۆلی گەرنگیان لە روداوەکاندا ھەبوو^(۲)، ھاوکات ژمارەیکە میری کورد بە دەیان و سەدان سوارەوہ ئاوارەبوون:

- میر علم الدین ئەبوعلی لە میرانی زەرزا- زەرزاری.

- میر جمال الدین خۆشتەین.

- میریکی دی^(۳).

ھەرۆھا لە سالانی ۶۵۹-۶۶۰/ک/۱۲۶۱-۱۲۶۲ز کۆمەلێکی دی لانەواز بوون:

- میر سیف الدین مەنگلانی ھەکاری، ھاوپی دەگەل کۆر و کۆرەزا و پسمامەکانی بە سێسەد سوارەوہ.

- پیاوچاک شیخ عیسای کۆپی شیخ ھەسەنی ناسراو بە (شیخ الأکراد)ی کۆپی شیخ عەدیی دووہم بە ژن و مندال و خۆزانەوہ.

- میر تاج الدین شێروانی برای میر شرف الدین سەلاری گەلالی و میر رکن الدینی برازیان بە ھەفتا سوارەوہ.

ھەرۆھا میر و سەرۆک ھۆزی وەھا ھەبوون سەرەتا خۆیان لەگەل مەغۆل گونجان و بەرپرسیاریتییان وەرگرت، پاشان بارگەى زەبروزەنگیان نەگرت و ھەلگەپانەوہ و کەوتنە دژایەتی کوردنیان:

(۱) ناوی ئەم دوو ھۆزە لە سەرچاوہکانا بە شێواوی ھاتووہ.

(۲) ابن العمید، أخبار الأیوبیین، ص ۱۶۸، مسالك الأبصار، ۳/۲۶۱.

(۳) (ابن شداد) ناوی ئەم میرەى بە سپیستی ھیللەوہتەوہ و ناوی جمال الدین خۆشتەین بۆتە جمال الدین حشیش.

- میر نور الدین بوزغکی کوپی میر عزالدین موسای کیکانی۔ کیکي له گه ل مه غولدا پيکهاټ و کرديانه زيړه فاني ريگاوپانه کاني نيوان مه راغه و هه وليژ و دياره زياتر نه شي اوه له گه لياندا هه لبات و به حه فتا سواره وه په يوه نديي کرد به ده سه لاتداراني مه ملو کيه وه، دواي نه وه ي چهند جاريک هه لي کوتايه سه ريان و هه راساني کردن، برايک و خالي کيشي به په نجا سواره وه گه هيشتن.

- مير مجدالدین موسای کوپی مه ندوی هه دبانى له مالباټي قازيه کاني ميژگ۔ المرج، نه وپيش سه ره تا زيړه فان و توبه داري ريگانان بوو، پاش ماوه يه ک به ژن و مندال و پانزده سواره وه په يوه نديي کرد به ده سه لاتداراني مه ملو کيه وه^(۱).

مير سيف الدين مه نکلاني هه کاري هه نده له ديمه شق نه مايه وه، هه رچند سولتان بيټه رسي مه ملوکی (۶۵۸-۶۷۶ک/۱۲۶۰-۱۲۷۷ن) موچه و پله وپايه ي بالاي بؤ ته رخان کرد و سه رپشکي کرد له نيوان مانوه و گه پانه وه بؤ کوردستان، نه و گه پانه وه ي هه لبارد و هاوپرئ له گه ل مير علم الديني زه رزاري و مير جمال الدين خوشترين و مير يکي دي هاتنه وه ناوچه کاني هه وليژ و هه کاري و ناوبه ناو په لاماري ئوردوگا و باره گاکاني مه غوليان دها و زيانيان پي ده گه يانندن و تالانيان ده کردن، تا مير مه نکلان له تيکله لچونتيکدا کوژا و آسد الدين موسای کوپی جيگاي گرته وه و هه رچي قه لا و پايه گاي ده فثري هه کاري هه بوو به شه پ له مه غولي سه نده وه و ناچاري ئاگر به ستي کردن^(۲).

قرتايي خه زنه داري له روداويکي چيرؤکناميژدا له سي کوردي نازا ده دويټ که چؤن له چپاي الجوز۔ گوندي گويزي۔ له ولاتي هه کاري پاش نه وه ي چهند جاريک پريان داوه ته سه ر مه غول و نه سپ و که لوپه ليان لي رفاندوون و چوونه ته مصر و شاه بيټه رس خه لاتي کردوون و ئيقتاعي ده هه زار دره مبي بؤ هر يه کيکيان دابن کردووه و نه مجا ره وانه ي رؤژه لاتي۔ مه به ست کوردستانه۔ کردوونه ته وه، تا هر يه که و شه پي خان يکي مه غول بکن و سه ره نه نجام هر کرده و سه رکرده ي مه غولي ده ستنيشانکراوي

(۱) ابن شداد، تاريخ الملك الظاهر، ص ۳۳۲-۳۳۳، ابن عبد الظاهر، الروض الزاهر، ص ۸۷-۸۸.

(۲) تاريخ الملك الظاهر، ص ۳۳۲-۳۳۳، پروانه: تاريخ الزمان، ص ۳۰۴، ۳۲۱.

كوشتوو و پاشان خوشيان كوژدان، رهنكه پالوانى ئەم چيرۆكه مير مهنكلانى
ههكارى و ههفالانى بن^(١).

داسنپيهكانيش له كۆكۆزى و رهشبيگيرى مهغۆل رزگار نهبوون و دهرهدهر و
مالۆپران بوون و ميرى داسنى به مال و كهسوكارييهوه سهرى خۆى ههلگرت^(٢).

خدرى كوپى جهغهرزاده له خيزانپكى داسنپيهكان بوو و زاواى بنهمالهى مهودوبى
توركمان بوو، گرفتارى دهستى مهغۆل بوو، هۆلاكۆ سهرهتا گيانى پاراست و كرديه
ياوهرى خۆى و دواتر لىي توپه بوو و له قهلاى ئەلهموت كوشتى و منداله وردهكاني
ههراچ كرد، عومهرىيان: جمال الدين عومهرى كوپى خدرى داسنى(٦٦١-٧٤٨ك/١٢٦٣-
١٣٤٧ز) له نهوجوانپيهوه بههرهى هونهرى ليدهركهوت و له جفات و كۆپ و كۆبوونهوهى
بهپرساندا له بهغدا و شام و مصر وهك ئاوازدا نهر و ئامپرزهنك ناوى دهرکرد و بوو به
يهكك له مامۆستايانى كارامهى ستران و مۆزيك و به (الجمال المشرقي) ناودار بوو و
دانهرى كتيپى (الكنز المطلوب في الدوائر والضروب) هه دهرپارهى ئاواز و مۆزيك.

بوختى- بۆتانى كه هۆزىكى ههرهديرينى كوردستانه و له دهيان خيل و تيره و
بهرهباب پيكداهات، زيانى كوشندهيان بهركهوت و سهروماليان لهدهست دا و كوانوويان
خامۆشكرا و سهروهرا و ناودارانپان كوژران و دهرهدهر كران و پاشماوهيان بهناو
مپللهتاندا پهترهوازه بوون^(٣).

نسكۆى بوختپيهكان بهوهنده نهبراپيهوه، بهلكو خودى هۆلاكۆ بپارى كوشتنى دوو
ميرپانى دهرکرد، آسد الدينى بوختى و حسام الدين عهزى بوختى و مير ئەيووبى
مپهرانى و دهيان مير و سهركردهى دى، به ياوهرى(الملك المظفر) قهرهئهرسهلانى
ئهرتوقى (٦٥٨-٦٩١ك/١٢٦٠-١٢٩٢ز) خودانى ماردىن له مانگى رهمهزانى سالى
٦٥٩ك/ئابى ١٢٦١ز چوونه خزمهت هۆلاكۆ له نزيك سهلماس، ئەويش دواى پيشوازى،
رېگاي به ميرى ئهرتوقى دا بگهپرتهوه ماردىن، كهچى ئەو ههفتا ميره بيتاوانهى

(١) مجموع النوادر، ص ١٩٧-٢٠٠.

(٢) العمري، مسالك الأبصار، ٢٧٢/٣.

(٣) مسالك الأبصار، ٢٧٢/٣.

یاوهری کوشتن، نهوهك رابین قهره ئه رسه لانی میردمندال و بیده سه لاتی لی
هه لینگه پیننه وه و تا "په روبالی میری ئه رتوقیش بقرتینیت" (۱).

میافارقین به چه شنی هه ولیر، توشی کاره ساتیکی راسته قینه هات و به ته وای
ویژان کرا و شوراکی تهخت کرا و دانیشتوانه که ی دوو چاری کۆمه لگۆزی هاتن، (عزالدین
ابن شداد) شاهیدحالی کاره ساته که به خۆی چای به دۆلکی پر لاشه کهوت که مه غۆل
بۆ چاوترساندنی بردبوویانه دیاری و ده لیت پاش داگیرکردنی میافارقین، ته نها شهست
و سی کهس له خه لکی شاره که و چل و دوو کهس له هیزی له شکرکی له شمشیری
مه غۆل رزگار بوون و به وردی له و گرانی و رۆژه په شه دوواوه که رزگار بووه کان گیرۆده ی
بووبوون (۲)، هه مه دانیش هه رچه ند لایه نگری دلسۆزی مه غۆله و له گپانه وه ی
ورده کاری داگیرکردنی میافارقین دا جیاوازه له (ابن شداد) و به شانوبالی سه رانی
مه غۆل هه لده دات، به لام هاو رپایه تی سه بارهت به پیشاندانی بویری و چاونه ترسیی (الملك
الکامل) و هه قالانی و خستنه پووی چه ند دیمه نیکی کاره ساته که و ده لیت: کاتیک مه غۆل
چوونه ناو شاره وه ته نها هه فتا که سی نیوه گیانی تیدا مابوو (۳).

به مردنی هۆلاکۆ سالی ۶۶۳ک/ ۱۲۶۵ز، کۆپه وی و ده ربه ده ر بوون نه برایه وه و له
هه فته ی یکه می سالی ۶۷۲ک/ ۱۲۷۳ز شاه بیبه رسی مه ملوکی له خانه ی داد رۆنیش
بۆ پیشوازی له و کوردانه ی له رۆژه لاته وه هاتبوون (۴).

هۆلاکۆ و سه رکرده له شکرپه کانی مه غۆل، چه ندیان کرد و کۆشییان، نه کاری
به شه پ ناوچه شاخاویه کانی کوردستان داگیرکه ن و به ره له سستی دانیشتوانه که ی کپ
بکه ن و به شه پ و کوشتار هه لوپست به به رۆژه وه ندی خۆیان بپیننه وه و ویست و
ده سه لاتی خۆیان به سه ردا سه پینن، ناچار ملیان بۆ ئاشتیدا و ده گه ل کوردان

(۱) ابن شداد، الأعلاق الخطيرة، ۳/ ۵۶۹-۵۷۰، الخزنداری، تاریخ مجموع النوادر، ص ۱۹۶.

(۲) الأعلاق الخطيرة، ۳/ ۴۹۵، ۵۰۷-۵۱۰.

(۳) جامع التواريخ، ص ۷۲۷.

(۴) تاریخ الملك الظاهر، ص ۷۰، اليونینی، ذیل مرآة الزمان، ۳/ ۳۰.

ریڤکه و تن، له م باره یه وه (العمری) راستیه ک ناشکرا ده کات که پښده چیت له حکیم و نوژدار شمس الدینی کورپی ساعدی سنجاری (م: ۷۴۹/ک/۱۳۴۸ن) وه بیستیښتی:

"کاتیک کافره کان- و اتا مه غول- دلنیا بوون ده ستیان به چیاکان دا راناگات و هرگیز به شه پ و هیژ ناتوانن دانیش توانه که ی و اتا کورده کان- ده سته مؤ بکه ن، ده سته برداری په لاماردان بوون و رازی بوون باج و خراجیان لئوهرگن"^(۱) و ناچار بوون ده گه ل نوینه ر و ریبه رانی کورده دا ناگره سته رابگه هیښن و دانبنین به ده سه لاتیان دا و ده سه لاتی فراوانتر بیه خشنه هه ریه ک له میر مبارز الدین که کی مازنجانی خاوه ندی ناگرئ و شوش و میر أسد الدین موسای هه کاری خاوه ندی جوله میترگ و قه لاکانی ده وروبه ری.

میر که ک- کاکي مازنجانی له تهره ف خیلایه ی عه باسییه وه موچه و نیمتیا زاتی میر سیف الدین محه مده دی باوکی پښدرایه وه و ناسناوی (مبارز الدین) ی پښه خشرا و له ته ک ده سه لاتی سیاسی، پله و پایه یه کی نایینی و جفاکیی بالایشی هه بوو، وه ک شیخ و پیاوچاکیکی شکودار و ده سترپویشتوو، جه ماوه ریږکی زوری له بپواداران و لایه نگران هه بوو، ده میکیش مه غول کوردستانیان داگیر کرد، ده ستیان له کاروباری دینی و دنیایی وهرنه دا، به لکو ریژیان لئینا و هه ولیر و هه ریر و گردی خه فتونیان^(۲) بؤ دابری و خستیا نه سه ر مه لکه ته که ی و ریگایان پیدا پښچسه د سواره یه کی هه بیت و بایزه یه کیان پښه خشی^(۳).

(۱) مسالك الأبحار، ۲۶۳/۳-۲۶۴.

(۲) نه م شوینه ده که ویتته ده فهری ناوکوپ و چیا ی مه قلوبه وه.

(۳) بایزه: تابلویه کی زپین یان زیوین یان دارینه به قه باره ی ناوله پ و له شیوه ی میدالیایه له رۆژگاری نه مرؤدا، ناوی خودلوه ندی مه غوله کان و ناوی نه و خانه ی که ده ری ده چواند و هیما و نیشانی تاییه ت به خزی له سه رده نه خشیترا و به رترترین پله ی به وینه ی شیر جوان ده کرا و به و که سانه ده به خشرا که جیگای باوپی مه غول بوون یان نه وانه ی له گوره پیاوانی ده ولت بوون، هه لگری بایزه ماف و نیمتیا زاتی تاییه تی هه بوو و جوری بایزه که به پپی پله و پایه ی که سی ریژلیگرا و ده ستنیشان ده کرا. جامع التواریخ، ص ۷۲۷، لیدوانه کانی

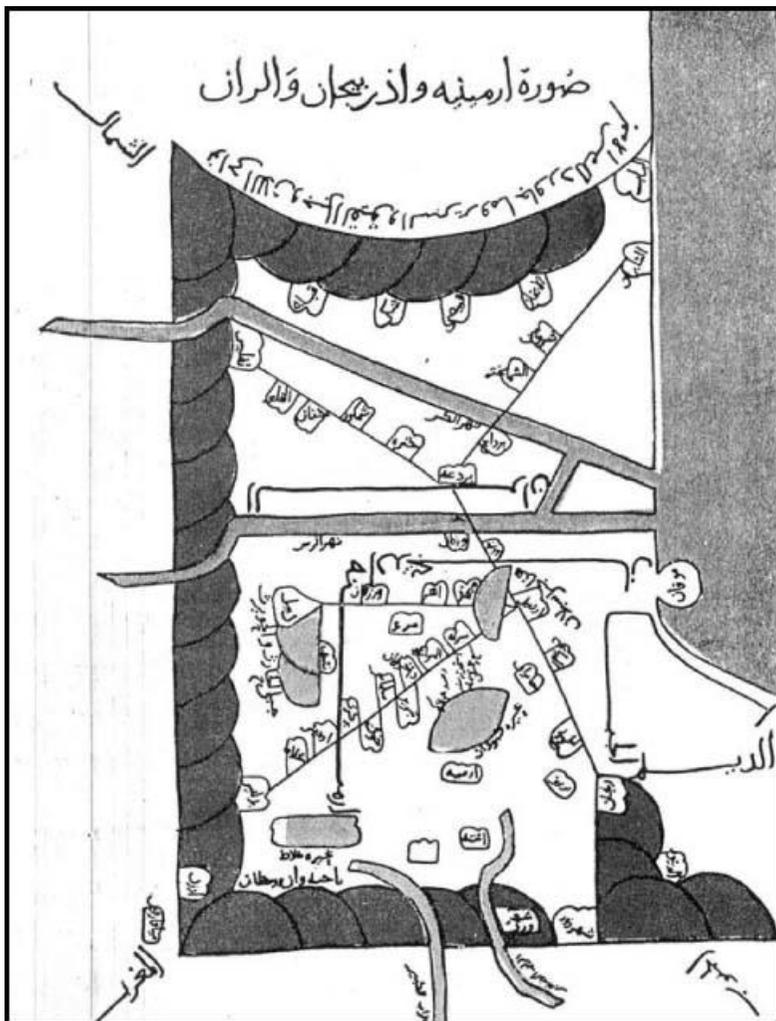
به هه مان سیاست رهفتار و سه‌رده‌رییان له‌گه‌لّ میر آسَد الدین موسای هه‌کارییش کرد، دواى ئه‌وه‌ی سه‌رله‌به‌ری هێرشه‌کانیان بۆ سه‌ر چیا سه‌رکه‌شه‌کانی هه‌کاری شکستی هێنا و له‌گه‌لیدا رێک که‌وتن له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی نه‌ ئه‌مان چیدی له‌شکرکێشی بۆ بکه‌ن نه‌ ئه‌ویش په‌لاماری باره‌گا و سه‌ربازگاکانیان بدات و ئاریشه و ئاسته‌نگیان بۆ بنێته‌وه و بايزه‌یه‌کیان به‌ ئه‌ویش به‌خشی^(۱).

(یحیی الخشاب) وه‌رگێری جامع‌التواریخ بۆ زمانی عه‌ره‌یی، جامع‌التواریخ، خلفاء جنکیزخان (بیروت: ۱۹۸۳)، ص ۸، هامش (۱).

(۱) مسالك الأبحار، ۳/ ۲۶۴ - ۲۶۸.

نخشه و پاشکۆکان

ب- نه‌خشه‌ی هه‌رێمه‌کانی نازهریجان و ئه‌رمینیا و ئاران

پاشکوی (۲)

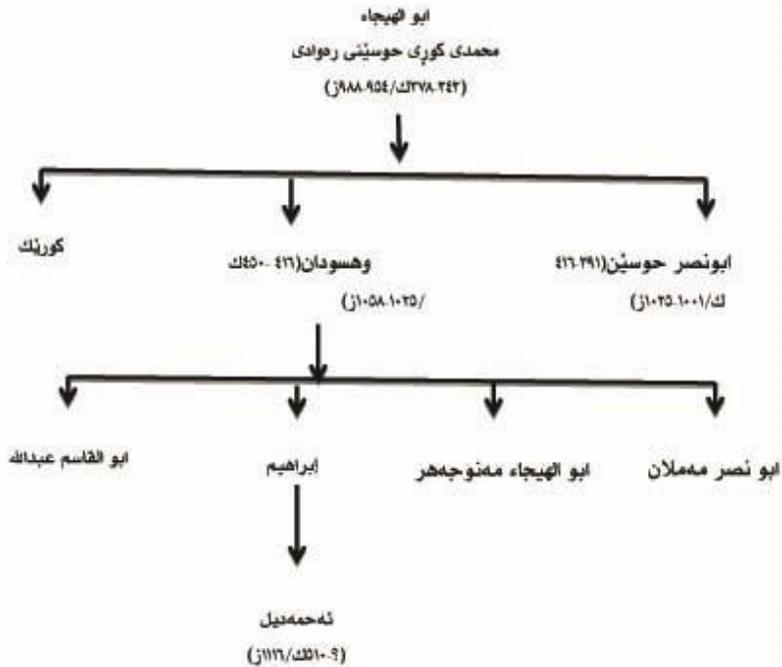
عہکبہری کورد له ریگریه وه بۆ صوفیگری

قیل أن بشر الحافی^(۱) - رضي الله عنه - قال، "رأيت يوماً عكبر الكُردي فقلت له، "ما كان سبب توبتك؟" قال، "كنت اقطع الطريق ومعني رجال تحت يدي فجيت يوماً إلى مكان، وقد راحوا رجالي على عاداتهم فيه ثلاث نخلات، واحدة ما عليها شيء من الثمر، واثنان حاملات رطب، فجلست تحتهم أستريح وصرت أنظر فيهم، وإذا عصفور يحمل من الحاملات الرطب إلى التي ليس فيه شيء، وصار ينقل على تلك الحالة مراراً. فقلت في نفسي: "هذا عجيب، الرطب ليس هو مأكل أفراخ العصافير، ولا يزقوه لأولادهم، وهذا العصفور ينقل إلى هذه الرطب فلا بد لهذا شأن". ففقت وطلعت في الشجرة إلى رأسها وإذا حية عمياء في مكان في رأس تلك النخلة والعصفور ينقل الرطب إليها ويطعمها، فلما أبصرت هذا الأمر حيرت في أمري وبكيت وقلت، "سيدي، هذه حية أمرنا نبيك بقتلها وهي عمياء أقمت لها هذا العصفور يأتيها برزقها ولم تنساها وأنت الرزاق، وأنا عبد أقر بأنتك واحد أحد، رزقتني من قطع الطريق حراماً"، ثم إنني كسرت سيفي ووضعت التراب على رأسي وصحت: "يا مولاي الإقالة الإقالة"، وإذا بهاتف يقول: "قد أقلناك" ثم إن رفاقي اتوني وجدوني على تلك الحالة قالوا: "ما بك؟" قلت: "قد كنت مهجور وقد صالحت مولاي." فقالوا: "ونحن معك" فرمينا ثيابنا وما كان معنا كله وخرجنا طالبين باب الله تعالى، فما زلنا على هذه الحالة ثلاثة أيام، ونحن سكارى حيارى، فورد بنا اليوم الثالث على قرية وإذا امرأة عمياء تقول: "بالله أفيكم عكبر الكُردي؟" قلنا، "نعم" قالت: "لي ثلث ليالي أرى النبي - صلى الله عليه وسلم - في النوم وهو يقول: "اعطي عكبر الكُردي ما خلفه ابنك، فكان ستين ثوباً من الخام، قال "فأخذناها وأتّزرتنا ببعضها واخذنا الباقي ودخلنا إلى البادية إلى أن وصلنا إلى مكة - شرفها الله تعالى - وأقمنا بها"^(۲).

(۱) صوفي وپیاوچاکی ناودار (بشر بن الحارث الحافی: م: ۲۲۷/ک: ۸۴۲ ن).

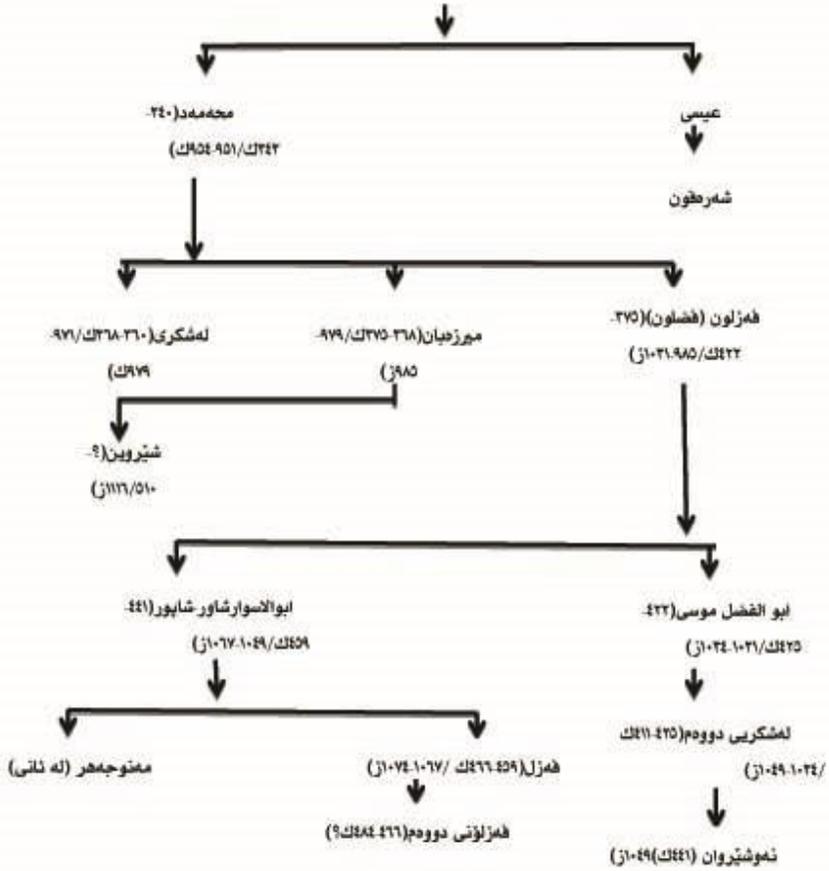
(۲) ابن صصري، الدرّة المضيئة، ص ۲۳۱-۲۳۲.

بهرمبایی رهوانی - رهوانندی
(۱۱۱۶-۹۵۴/ک/۵۱۰-۲۴۳)

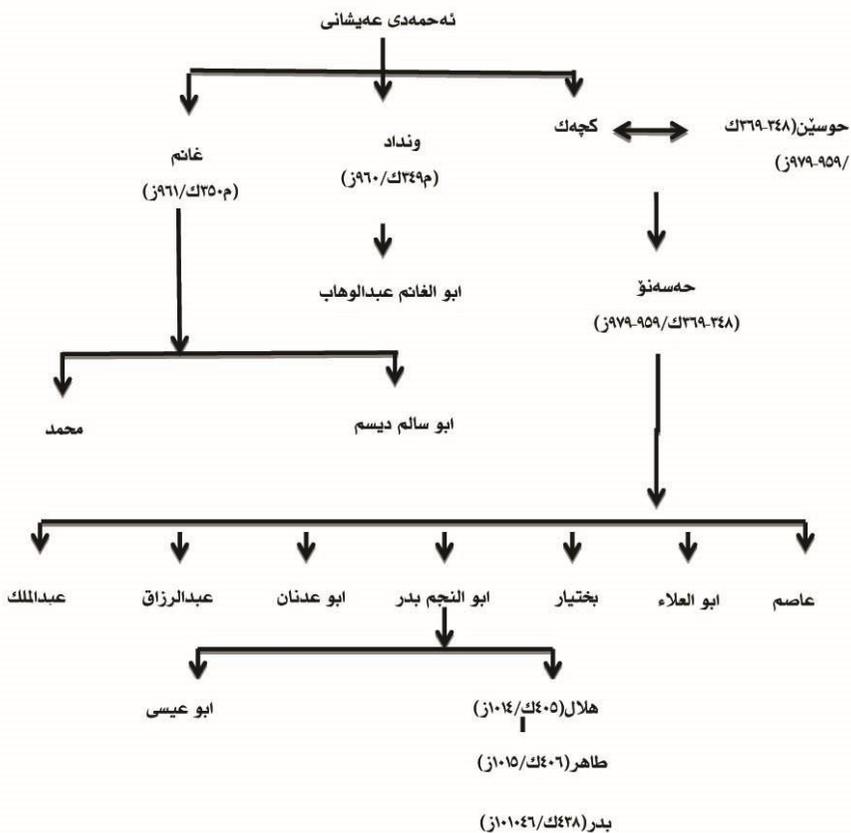

پارہ ہائے شہدائی
 (۱۰۷۵-۹۵۴/ک۴۶۸-۲۴۳)

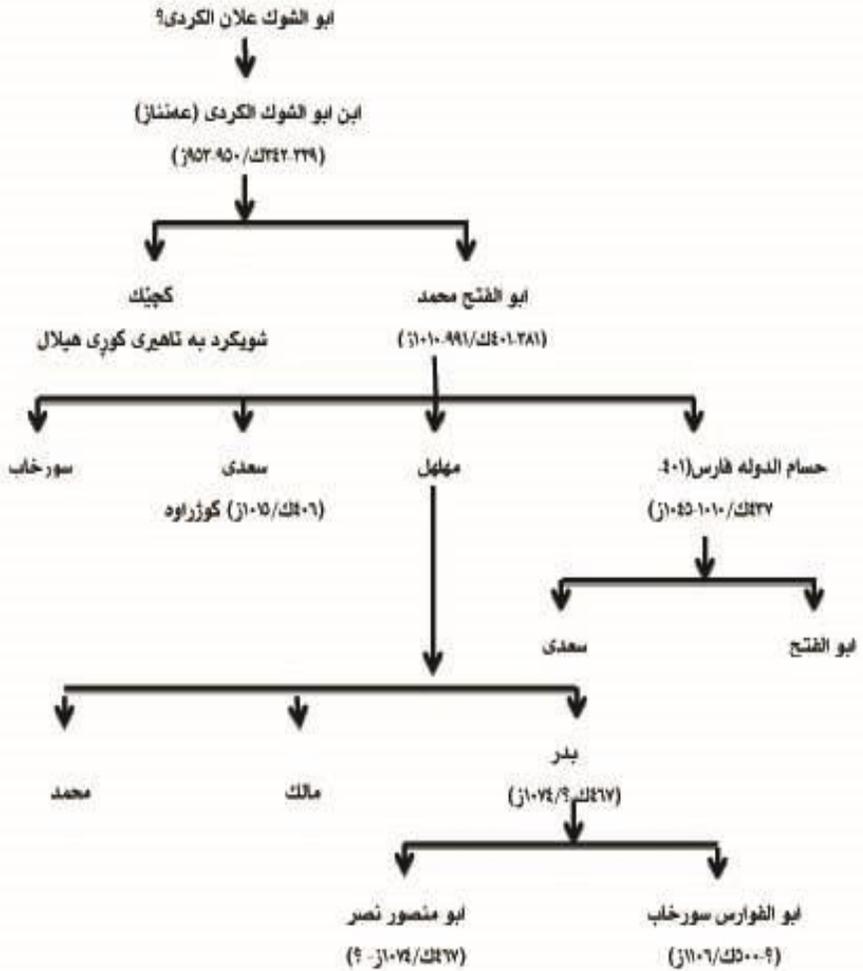
شہدائی کوری کورنگی رھوادی

بنه‌ماله‌ی حه‌سه‌تۆی به‌رزه‌کانی (۳۴۸-۴۰۶ک/۹۵۹-۱۰۱۵ن)

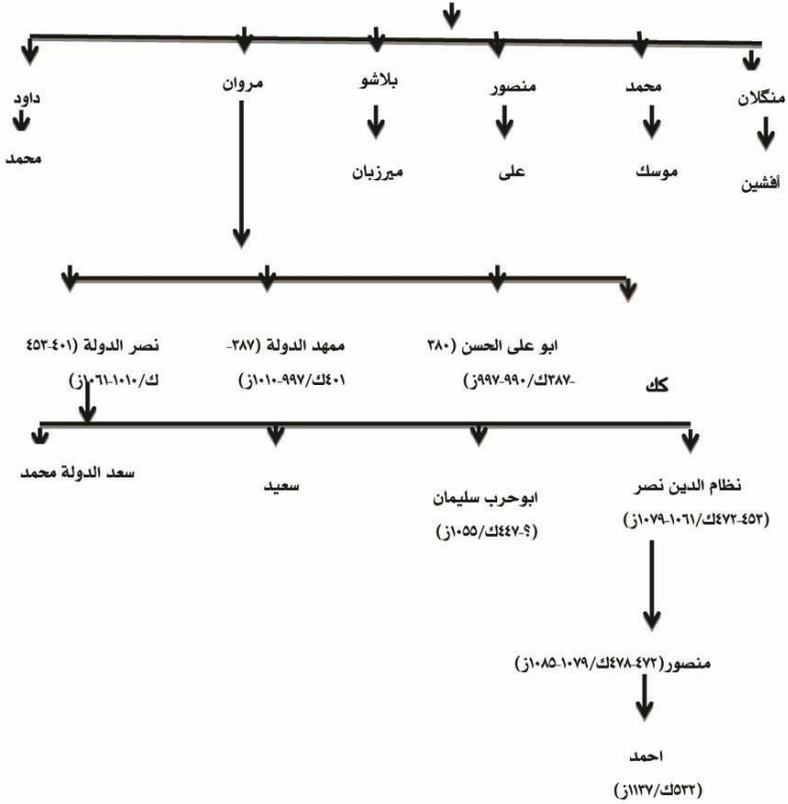
بەرەبابی عەننازی شادنجان^(١)

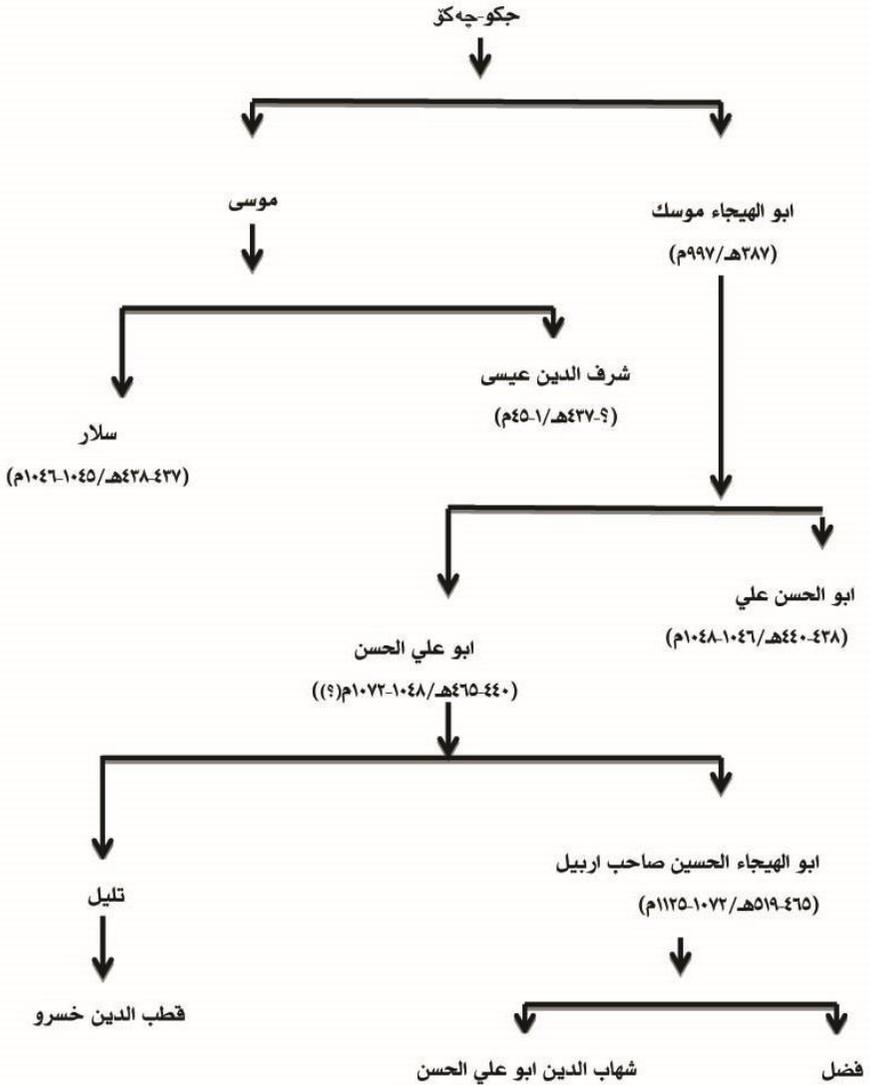
(١) بەراوردى بکه له گەژن: النقشبندی، الکرد فی الدینور، ص ٣٥٤.

مالياتی دوسته کی - مهروانی

كك الجهاربختی (كهك)

هده بانیه کانی هه ولتر

پاشکوی (۳)

هوشیاری و دوربینی میریکی کورد

وحدثني الأمير فضل بن أبي الهيجاء، صاحب أربيل قال: حدثني أبي ابوالهيجاء^(١) قال: بعثني السلطان ملك شاه، لما وصل إلى الشام، إلى الأمير ابن مروان^(٢)، صاحب دياربكر، يقول: أريد ثلاثين ألف دينار. فاجتمعت به وأعدت عليه الرسالة. فقال: تستريح وتحدث. واصبح أمر ان يدخلوني الحمام. ونفذ آلة الحمام جميعها فضة، ونفذ لي بدلة ثياب وقالوا لفرأشي: كل آلة الحمام لكم. فلما خرجت لبست ثيابي، ورددت جميع الحوائج. فتركني أياماً، ثم أمر لي بالحمام. وما أنكر رد الحوائج. وحملوا معي آلة الحمام أفضل من الآلة الأولى، وبدلة ثياب أفضل من البدلة الأولى. وقال الفرأش لفرأشي كما قال أولاً. فلما خرجت لبست ثيابي ورددت الحوائج والثياب. فتركني ثلاثة أربعة أيام، ثم عاد أدخلني الحمام، وحملوا معي آلات فضة أفضل من الأولى، وبدلة ثياب أفضل من الأولى. فلما حضرت عند الأمير قال لي: يا ولدي! نفذت إليك ثياباً، وآلة الحمام ما قبلتها، ورددتها. أي شيء سبب هذا؟ قلت: يا مولاي! جئت برسالة السلطان في شغل ما انقضى. أقبل ما تفضلت به، وأرجع، وما انقضى شغل السلطان“ فكأنني ما جئت إلا في حاجتي؟. قال: يا ولدي! ما رأيت عمارة بلادي وكثرة خيرها وبساتينها وكثرة فلاحيتها، وعمارة ضياعها، أتراني كنت أتلف هذه كله من أجل ثلاثين ألف دينار؟ والله إن الذهب قد كَيْسْتَه من يوم وصولك. وإنما انتظرت أن يتجاوز السلطان بلادي، وتلحقه بالمال، خوفاً من أن استقبله بالذي طلب، فيطلب مني إذا دنا من بلادي أضعافه! فلا تشغل قلبك. فشغلك قد انقضى. ثم نفذ لي الثلاث بدلات التي كان نفذها لي ورددتها، مع جميع حوائج الحمام التي نفذتها لي في الثلاث دخلات، فقبلتها. ولما تجاوز السلطان ديار بكر أعطاني المال فحملته ولحقت به السلطان^(٣).

(١) مير (الحسين بن ابوعلي بن موسى بن جكر الهذباني).

(٢) مير (نظام الدين نصر بن نصرالدولة أحمد: ٤٥٣-٤٧٢ك/١٠٦١-١٠٧٩ن).

(٣) أسامة بن منقذ، كتاب الإعتبار، ص ١٦٥-١٦٦.

پاشکوی (٤)

ویئنه کی ستم و دلّره قیی بهنده تورکه کان

کان أتابک-عمادالدين زنکی- يقول لي: "ثلاثة غلمان: أحدهم يخاف الله تعالى ولا يخافني يعني زين الدين علي كوجك رحمه الله، والآخر يخافني وما يخاف الله تعالى يعني نصيرالدين جقر رحمه الله والآخر ما يخاف الله ولا يخافني يعني صلاح الدين محمد بن أيوب الغسياني رحمه الله".

وشهدت منه تجاوز الله عنه، ما يحقق قول أتابك، وذلك أنا زحفنا يوماً على حمص، ... وحضرته مرة أخرى بعد ما وصلنا من مصاف بغداد، وأتابك يجتهد يظهر تجلداً وقوة وقد أمر صلاح الدين بالمسير إلى الأمير قفجاق يكبسه، فسرنا من الموصل ستة أيام ونحن في غاية الضعف، فوصلنا موضعه وجدناه قد تعلق في جبال كوهستان، فنزلنا على حصن يقال له : ماسر ونزلنا عليه طلوع الشمس، وامرأة طلعت من الحصن وقالت: معكم خام؟ قلنا : "أي وقت هذا للبيع والشراء"؟ قالت: " نريد الخام نكفنكم به، فإلى خمسة أيام تمتون كلکم". تريد ان ذلك الموضع وخم.

فنزل ورتب الزحف من بكرة وأمر النقبين الدخول تحت البرج من تلك البراج، والحصن كله معمور بالطين، والرجال الذين فيه من الفلاحين، فزحفنا إليه وطلعنا إلى التلة، ونقب الخرسانية برجاً فوق وعليه إثنان، أما الواحد فمات أما الآخر فأخذوه أصحابنا وجاءوا به إلى صلاح الدين قال: "وسطوه". قلت: "يا مولاي هذا شهر رمضان، وهذا رجلاً مسلم لا نتقلد إثمه" قال "وسطوه حتى يسلموا الحصن"، قلت: "يا مولاي الحصن تمتلكه." قال: "وسطوه"، ولج فيه، فوسطوه، وأخذنا الحصن في ساعة تلك، فجاء إلى الباب يريد النزول من الحصن، فكان معه جماعة وغلبة.

فوكل به قوماً من أصحابه ومضى نزل في خيمته لحظة، بقدر ما تفرق العسكر الذي كان معه، ثم ركب وقال لي: "اركب" فركبنا وطلعنا إلى الحصن، فجلس وأحضر ناطور الحصن يعرفه بما فيه، وأحضر بين يديه نساء وصبيان نصارى ويهود. فحضرت عجوز كردية فقالت لذلك الناطور: " رأيت ابني فلاناً؟" قال : "قتل ضريبته نشابة". قالت: "فابني فلان ؟" قال: " وسَطُهُ الأمير"، فصاحت وكشفت رأسها وشعرها

كالقطننة المندوفة، فقال لها الناطور: "اسكتي لأجل الأمير". قالت: "وأي شيء بقي للأمير يعمل بي، كان لي ولدان قتلهما"، فدفعوها.

ومضى الناطور فاحضر شيخاً كبيراً مليح الشيبة يمشي على عصاتين، سلم على صلاح الدين قال: "أي شيء هو هذا الشيخ؟" قال: "إمام الحصن". قال: "تقدم يا شيخ تقدم تقدم"، حتى جلس بين يديه، فمد يده قبض لحيته وأخرج سكينه مشدودة في بند قبائه وقطع لحيته من حكمته، فبقيت في يده مثل البرجم، فقال له ذلك الشيخ: "يا مولاي بأي شيء أستوجب ان تفعل بي هذا الفعل؟" قال: "بعصيانك على السلطان". قال: "والله ما علمت بوصولكم حتى جاء الناطور الساعة اعلمني واستدعاني".

ثم رحلنا ونزلنا على حصن آخر للأمير قفجاق يقال له: الكرخيني أخذناه، فوجدوا فيه خزانة مملوءة بالثياب خام مخيطة صدقة لفقراء مكة، وسبى من كان في الحصن من النصارى واليهود المعهادين، ونهب ما فيها نهب الروم، فאלله سبحانه يتجاوز عنه^(١).

(١) أسامة بن منقذ، كتاب الاعتبار، ص ٢٥٢-٢٥٦.

پاشکزی (۵)

په یامی خه لیفه ی عه باسی (القائم بأمرالله) بۆ میر (نصرالدولة)

نه حمه دی کوپی مه روان

ما تزال الأيام تبدي من قربات الأمير التي تضاهي الشمس في الضياء والإشراق، ويغدو ذكره أرح الندى وسم الرفاق، ما يوجب له ولاؤه المسكون إلى صفائه، وإخلاصه الموثوق بتقدمه فيه على المجارين وإيفافه، واقتضائه كونه من شيوخ الدولة العباسية المنصورة وأعضادها، والمنتهى في طاعتها إلى الحد العائد عليه باستدرار صوب اقسام المنح الغر واستمدادها. وبسبب هذه الحال اختصاصه من الإيجاب الكريم بالمنزلة التي تمطيه غوارب الفخر، وتعديه على نوائب الدهر، واكتسابه من الحضوة ووجاهة المحل، من الآراء الشريفة، وتأثر الرتبة ما يتجاوز أمل الأمل، ويضفي عليه جلباب الجلال السابغ الكامل، والله تعالى يحرس هذه الموهبة التي كملت لديه صروف المفاخر، وجعلت له خير الأول والآخر، وأذنته بسعود يتواصل إليه مددها، ويتضاعف عنده عددها بمنه.

ووصل فلان وفلان وأوصلا ما صحبهما من الخدم الأبقة بما ينطوي عليه من المشايعة الصافية من الأقداء مناهلها، والمخالصة الوافية شواهدا ودلائلها، فوق ذلك الموقع المقصود، وحل المحل المشكور المحمود، وصادف شريف التقبل المألوف المعهود، واعتد بما توخاه من تكميل القربات المرعية وتأكيدها، واستئناف المساعي المرضية وتجديدها، وعرف من الرسولين ما أفرحه من الأغراض في كل ما يعود بوفاقه، ويؤول إلى اطراد كل ما يراعيه على السداد واتساقه، وأجرى الأمر في ذلك كله على أوفى ما أثره، وأدعى الأسباب إلى ما يضاعف معالمه ومآثره، وتقدم في جمعه بما تبين به الأيام نتيجته وتبدي أثره، وحيي من التشريفات بكل ما يدل على شريف المعتقد فيه، ويبشره بإدراك مطالبه ومباريه، وتخييب ظن مساجله في فضل الإختصاص ومباريه، وأنيل كل منحة أرجة النسيم، مدرعة للفقار الجسيم، كفاء ما تقتضيه موافقه في نصره الدولة العباسية القاهرة القائمية التي تفرد بجلالها، وتجرد فيها يتبوا منه مجال السعود ويتفياً بظلالها، وغدا فيها العلم الفذ، المتوصل في خدمتها إلى كل ما قطع آجال العدى وجذ، واعتمد فيما يخص الأمير فلانا كل ما أشار إليه ورآه، وأوجبه حكم النصح واقتضاه تجديد النعمة عنده،

واختصاصا بكل ما يعلي جده، ويمضي في الطاعة الإمامية القائمة حده، وأعيد فلان بنجيح المساعي ظافرا بما ينبىء عن تمهد الأسباب في بلوغ المرام ووفور الدواعي، وسيوضح فلان ما شاهده من ذاك وعلمه وتحققه وفهمه، وهذه مواهب قد خص الله تعالى فيها بما هو أجل العدد والذخائر، وأدل الأشياء على اقتران السعادة بالموارد بمنه والمصادر، وحقيق به تلقيها بالشكر الحافظ لنظامها والنشر العائد بإيضاح أعلامها، والتوفر على كل ما يكسب قواعدها استحكاما، وشمل الصلاح بمكانها اجتماعا والتثاماً. والأمير ولي أمر يراه من تصور هذه الجملة وتوفيتها حقها من الجدل والمسرة، ويضاعف السكون إلى ماله من الجناب الأشرف النبوي - نوره الله تعالى - من المحل الزائد في امتداد باعه الكافل بتخييمه في ذرى العز ويفاعه، والإيعاز بالمواصلة المتضمنة من أخبار حضرته ما يتطلع نحوه ويرتاح، الحاوية من إستقامة الأمور بحوزته ما يعتد به من المنح المشرقة الغرر والأوضاح إن شاء الله تعالى^(١).

(١) رسائل ابن الموصلايا، ص ٤٢٩-٤٣٠.

پاشکوی (۶)

شاعیری کورد یوسفی به‌شهنوی ناوداربه (النجیب) دهردی دلی خوی هه‌لده‌پێژی

که چۆن ده‌سه‌لاتدارانی تورک ده‌ستی راست و پێی چه‌پیان برپوه‌ته‌وه

مَرْجُ النّجِيبُ دُمُوعُهُ بِدِمَائِهِ	وَبِكِي وَبِكِي النَّاسِ مِنْ بِلَوَائِهِ
لِحُلُولِ حَادِثَةِ جَرْتِ وَقَضِيَّةِ	حَكَمِ الْإِلَهِ عَلَيْهِ لَا بَخَطَائِهِ
بَأَنْتِ يَمِينٌ مِنْهُ ثُمَّ شِمَالُهُ	مِنْ رَجَلِهِ فَغَدَا اسِيرَ شَقَائِهِ
يَأَلَيْتَ مَنْ يَبْغِي لِصَاحِبِ أُسْرَةٍ	لَكِنْ وَحَرَ النَّارِ فِي احْتِشَائِهِ
هَوْنٌ عَلَى الْمَظْلُومِ بَعْضُ بِلَائِهِ	أَنْ كُنْتَ يَا ذَا الْعَدْلِ مِنْ نُصَحَائِهِ
لَوْ كُنْتَ تَعْلَمُ مَا يُجِنُّ جَنَائِهِ	لَعَلِمْتَ أَنَّ الْعَدْلَ مِنْ إِغْرَائِهِ
لَعَبَ الْغَرَامُ بِقَلْبِهِ فَأَذَابَهُ	مِنْ حَيْثُ كَانَ دَوَائُهُ مِنْ دَائِهِ
فِي مَاءِ مَقْلَتِهِ وَنَارِ فُؤَادِهِ	عَجِبَ الْأَنْامُ بِنَارِهِ وَبِمَائِهِ
هَلْ مُسْعِدٌ لِأَخِي غَرَامٌ بَدَلَتْ	سَرَاؤُهُ بِالْهَمِّ مِنْ ضَرَائِهِ
سَلَّ الزَّمَانُ عَلَيْهِ سَيْفًا قَاطِعًا	فَجَلَّاهُ وَاسْتَجَلَّاهُ يَوْمَ جَلَّائِهِ
يَأْقَلِبُ صَبْرًا إِنْ دَهَرَكَ هَكَذَا	أَبَدًا يَشُوبُ نَعِيمَهُ بِشَقَائِهِ
كُنْتُ الْجَلِيدَ لِحَمَلِ كُلِّ مُلْمَةِ	هَاضَ الزَّمَانُ تَجَلْدِي بِدَهَائِهِ
قَلَّ الْحَيَاءُ مَعَ الْوَفَاءِ فَلَنْ أَرَى	مُتَخَلِّقًا بِحَيَائِهِ وَوَفَائِهِ
إِلَّا أبا الْبَرَكَاتِ ذَا الطُّولِ الَّذِي	عَمَرَ الْأَنْامَ بِفَضْلِهِ وَعَطَائِهِ
مَنْ قَسَ فِي أَقْوَالِهِ مَنْ أَكْثَمُ	فِي لَفْظَةٍ وَايَاسُ عِنْدَ نَكَائِهِ
..... ^(۱)

(۱) ابن‌الشعار، قلائد الجمان، ۱۰/۲۰۴-۲۰۶.

پاشکوی (۷)

نمونه‌ی دراوه‌کانی میر ده‌یسه‌می کورپی نیبراهیم شادکویه

1

2

3

4

5

6

سەرچاوهكان

يه كه م: به زمانى عه ره بى:

- الأبي، أبوسعده منصور بن الحسين الرازي (ت: ٤٢١هـ/ ١٠٣٠م).
- نثر الدر في المحاضرات، دار الكتب العلمية (بيروت: ٢٠٠٤).
- ابن أبي حاتم، عبد الرحمن بن محمد بن إدريس الرازي (ت: ٣٢٧هـ/ ٩٣٩م).
- تفسير القرآن العظيم، تحقيق: أسعد محمد الطيب (السعودية: ١٤١٩هـ).
- ابن أبي شيبة، أبو بكر عبد الله بن محمد بن إبراهيم العبسي (ت: ٢٣٥هـ/ ٨٥٠م).
- مصنف ابن أبي شيبة، ت: كمال يوسف الحوت، مكتبة الرشد (الرياض: ١٤٠٩هـ).
- ابن أبي الهيجاء، عز الدين بن أبي الهيجاء الهذباني (ت: ٧٠٠هـ/ ١٣٠٠م).
- تاريخ ابن أبي الهيجاء، طبع مع تاريخ القضاعي، دار الكتب العربية (بيروت: ٢٠٠٤).
- أبو نعيم الأصبهاني، أحمد بن عبد الله بن أحمد (ت: ٤٣٠هـ/ ١٠٣٨م).
- معرفة الصحابة، تحقيق: عادل بن يوسف العزازي، دار الوطن (الرياض: ١٩٩٨).
- أبو يوسف، القاضي يعقوب بن إبراهيم الأنصاري (ت: ١٨٢هـ/ ٧٩٨م).
- كتاب الخراج، المكتبة الأزهرية للتراث (القاهرة: بلا).
- ابن الأثير، عز الدين علي بن محمد الشيباني (ت: ٦٣٠هـ/ ١٢٣٣م).
- أسد الغابة في معرفة الصحابة، دار الكتب العلمية (بيروت: ١٩٩٤).
- التاريخ الباهر في الدولة الأتابكية، دار الكتب الحديثة (القاهرة: ١٩٦٣).
- الكامل في التاريخ، دار المعرفة (بيروت: ٢٠٠٧).
- الأريلي، عبد الرحمن سنبط بن قنيتو (ت: ٧١٧هـ/ ١٣١٧م).
- خلاصة الذهب المسبوك، تحقيق: مكي السيد جاسم، ط ٢ (بغداد: ١٩٦٤).
- الأريلي، علي بن عيسى بن أبي الفتح (ت: ٦٩٢هـ/ ١٢٩٣م).
- كشف الغمة في معرفة الأئمة، دار المرتضى (بيروت: ٢٠٠٦).
- الأزدي، أبو زكريا يزيد بن محمد بن أياس (ت: ٣٣٤هـ/ ٩٤٦م).
- تاريخ الموصل، تحقيق: لجنة أحياء التراث (القاهرة: ١٩٦٧).
- أسامة بن منقذ، أسامة بن مرشد بن علي الشيزري (ت: ٥٨٤هـ/ ١١٨٨م).
- كتاب الإعتبار، المكتبة الإسلامي (دمشق: ٢٠٠٣).

- الأسفراييني، عبدالقهار بن طاهر البغدادي(ت: ٤٢٩هـ/٣٨٠م).
- الفرق بين الفرق، دار الآفاق الجديدة (بيروت: ١٩٧٧).
- الإصطخري، إبراهيم بن محمد الفارسي (ت: بعد ٣٤٠هـ/٩٥٧م).
- المسالك والممالك، وزارة الثقافة والإرشاد القومي (القاهرة: ١٩٦١).
- الإنطاكي، يحيى بن سعيد بن يحيى (ت: ٤٥٨هـ/١٠٦٥م).
- تاريخ الإنطاكي، المعروف بصلة تاريخ أوتياخا، جروس برس(طرابلس: ١٩٩٠).
- إيليا برشينايا (ت: ٤٣٨هـ/١٠٤٦م).
- تاريخ إيليا برشينايا، عريه: يوسف حبي، مطبعة الأديب(بغداد: ١٩٧٥).
- البخاري، محمد بن إسماعيل بن إبراهيم (ت: ٢٥٦هـ/٨٧٠م).
- التأريخ الكبير، دائرة المعارف العثمانية(حيدر آباد-الدكن: بلا).
- صحيح البخاري، دار الشعب(القاهرة: ١٩٨٧).
- البدليسي، الأمير شرفخان بن شمس الدين الروثكي(ت: ١٦٠١هـ/١٦٠٩م).
- شرفنامه، الترجمة العربية، مؤسسة موكراني(أربيل: ٢٠٠١).
- ابن بشكوال، ابوالقاسم خلف بن عبدالمك (ت: ٥٧٨هـ/١١٨٢م).
- كتاب الصلة، المكتبة العصرية (بيروت: ٢٠٠٩).
- البلاذري، ابوالحسن أحمد بن يحيى بن جابر (ت: ٢٧٩هـ/٨٩٢م).
- أنساب الأشراف، دار الفكر (بيروت: ١٩٩٦).
- فتوح البلدان، دار الكتب العلمية (بيروت: ١٩٧٨).
- البيروني، ابو ریحان محمد بن أحمد (ت: ٤٤٠هـ/١٠٤٨م).
- الجماهر في الجواهر، تحقيق: يوسف الهادي (تهران: ١٩٩٥).
- ابن البيطار، ضياء الدين عبدالله بن أحمد المالقي(ت: ٦٤٦هـ/١٢٤٨م).
- الجامع لمفردات الأدوية والأغذية، دار الكتب العلمية (بيروت: ٢٠٠١).
- البيهقي، ابو بكر أحمد بن الحسين بن علي(ت: ٤٥٨هـ/١٠٦٦م).
- دلائل النبوة، دارالكتب العلمية(بيروت: ١٤٠٥هـ).
- سنن البيهقي الكبرى، ت: محمد عبد القادر عطا، دار الباز (مكة المكرمة: ١٩٩٤).
- التنوخي، المحسن بن علي بن محمد(ت: ٣٨٤هـ/٩٩٤م).
- الفرج بعد الشدة، ت: عبود الشالجي، دار صادر(بيروت: ١٩٧٨).
- نشوار المحاضرة وأخبار المذاكرة، ت: عبود الشالجي، دار صادر (بيروت: ١٩٧١).
- التنوخي، همام بن الفضل بن جعفر (ت: ٣٨٧هـ/٩٩٧م).

- تاريخ همام، نشر د، إحسان عباس ضمن كتاب شذرات مفقودة في التاريخ، دار الغرب الإسلامي (بيروت: ١٩٨٨).
- الجوزجاني، سعيد بن منصور بن شعبة الخراساني (ت: ٢٢٧هـ/٨٤٢م).
- سنن سعيد بن منصور الجوزجاني، دار الكتب العلمية (بيروت: ١٩٨٥).
- ابن الجوزي، ابوالفرج عبدالرحمن بن علي (ت: ٥٩٧هـ/١٢٠٠م).
- المنتظم في تاريخ الملوك والأمم، دار الكتب العلمية (بيروت: ١٩٩٥).
- الجهشيارى، ابو عبدالله محمد بن عبدوس (ت: ٣٣١هـ/٩٤٣م).
- الوزراء والكتاب، مطبعة مصطفى البابي الحلبي (القاهرة: ١٩٢٨).
- الجوهري، أبو بكر أحمد بن عبد العزيز البصري (ت: ٣٢٣هـ/٩٣٥م).
- السقيفة وفدك برواية ابن أبي الحديد، شركة الكتبي للطباعة والنشر (بيروت: بلا).
- الحازمي، محمد بن موسى بن عثمان الهمداني (ت: ٥٨٤هـ/١١٨٨م).
- كتاب الأماكن أو ما أتفق لفظه وإفترق مسماه، دار اليمامة (الرياض: ١٤١٥هـ).
- ابن حبان، ابوحاتم محمد بن حبان بن أحمد (ت: ٣٥٤هـ/٩٦٥م).
- الثقة، دار الفكر (بيروت: ١٩٧٥).
- صحيح ابن حبان، مؤسسة الرسالة (بيروت: ١٩٩٣).
- ابن حبيب، أبوجعفر محمد بن حبيب (ت: ٢٤٥هـ/٨٦٠م).
- أسماء المغتالين من الأشراف، نواذر المخطوطات، مج ٦ (القاهرة: ١٣٧٤هـ).
- ابن حجر العسقلاني، شهاب الدين أحمد بن علي (ت: ٨٥٢هـ/١٤٤٨م).
- الإصابة في تمييز الصحابة، دار الكتب العلمية (بيروت: ١٤١٥هـ).
- تهذيب التهذيب، دار الفكر (بيروت: ١٩٨٤).
- الحري، أبو إسحاق إبراهيم بن إسحاق (ت: ٢٨٥هـ/٨٩٨م).
- غريب الحديث، تحقيق: د. سليمان إبراهيم العايد (مكة المكرمة: ١٤٠٥هـ).
- ابن حزم، علي بن أحمد بن سعيد الأندلسي (ت: ٤٥٦هـ/١٠٦٤م).
- جمهرة أنساب العرب، دار الكتب العلمية (بيروت: ١٩٨٣).
- الحسيني، صدر الدين علي بن ناصر (ت: بعد ٦٢٢هـ/١٢٢٥م).
- زبدة التواريخ، تحقيق: د. محمد نور الدين، دار أقرأ (بيروت: ١٩٨٦).
- ابن حمدون، بهاء الدين محمد بن الحسن (ت: ٥٦٣هـ/١١٦٧م).
- التذكرة الحمدونية، دار صادر (بيروت: ١٩٩٦).
- الحميري، نشوان بن سعيد (ت: ٥٧٣هـ/١١٧٧م).

- الحور العين، تحقيق: كمال مصطفى (طهران: ١٩٧٢).
- ابن حنبل، الإمام أحمد بن حنبل الشيباني(ت:٢٤١هـ/٨٥٦م).
- الزهد، تحقيق يحيى بن محمد سوس، دار ابن رجب(القاهرة:٢٠٠٣).
- العلل ومعرفة الرجال، دار الخاني، ط٢(الرياض:٢٠٠١).
- مسند أحمد بن حنبل، مؤسسة قرطبة (القاهرة: (د.ت)).
- ابن حوقل، ابوالقاسم بن حوقل النصيبي (ت:٣٦٧هـ/٩٧٨م).
- صورة الأرض، دار مكتبة الحياة (بيروت: ١٩٧٩).
- ابن خردانبة، ابوالقاسم عبيدالله بن عبدالله (ت:٢٨٠هـ/٨٩٢م).
- المسالك والممالك، دار أحياء التراث العربي (بيروت: ١٩٨٨).
- الخزرجي، أبي دلف مسعر بن المهلهل (ت:٣٩٠هـ/١٠٠٠م).
- الرسالة الثانية، نشرها ف.مينورسكي، مطبعة جامعة القاهرة(القاهرة: ١٩٥٥).
- الخزنداري، قرطاي العزي (ت:بعد٧٠٨هـ/١٣٠٨م).
- تاريخ مجموع النوادر، المكتبة العصرية(بيروت: ٢٠٠٥).
- الخطيب البغدادي، ابوبكر أحمد بن علي (ت:٤٦٣هـ/١٠٧٠م).
- تاريخ بغداد، دار الفكر(بيروت:(د.ت)).
- ابن خلكان، شمس الدين أحمد بن محمد الأريلي (ت:٦٨١هـ/١٢٨٢م).
- وفيات الاعيان، تحقيق: إحسان عباس، دار صادر(بيروت: ١٩٧٧).
- خليفة بن خياط الليثي العصفري(ت:٢٤٠هـ/٨٥٥م).
- تاريخ خليفة بن خياط، تحقيق سهيل زكار، دار الفكر (دمشق: ١٩٦٨).
- ابن خميس الموصللي، الحسين بن نصر بن محمد (ت: ٥٥٢هـ/١١٥٧م).
- مناقب الأبرار ومحاسن الأخيار، دار الكتب العلمية (بيروت: ٢٠٠٦).
- الدارقطني، أبوالحسن علي بن عمر البغدادي (ت:٣٨٥هـ/٩٩٥م).
- سنن الدارقطني، دار المعرفة (بيروت:١٩٦٦م).
- المؤلف والمختلف، دار الغرب الإسلامي(بيروت:١٩٨٦).
- ابن دحية، ابوالخطاب عمر بن أبي علي الحسن(ت: ٦٣٣هـ/١٢٣٥م).
- النبراس في تاريخ خلفاء بني العباس، مطبعة المعارف (بغداد: ١٩٤٦).
- الدينوري، ابوحنيفة أحمد بن داود بن وند(ت:٢٨٢هـ/٨٩٥م).
- الأخبار الطوال، دار الأرقم بن أبي الأرقم (بيروت: ١٩٩٥).
- الذهبي، شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان(ت:٧٤٨هـ/١٣٤٧م).

- تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، دار الكتاب العربي (بيروت: ٢٠٠٢).
- ميزان الاعتدال في نقد الرجال، دار الكتب العلمية(بيروت: ١٩٩٥).
- الرازي، ابوحاتم عبدالرحمن بن محمد بن إدريس (ت: ٣٢٧هـ/ ٩٢٩م).
- الجرح والتعديل، دار أحياء التراث العربي (بيروت: ١٩٥٢).
- ابن رجب، زين الدين عبد الرحمن بن أحمد (ت: ٧٩٥هـ/ ١٣٩٣م).
- ذيل طبقات الحنابلة، مكتبة العبيكان(الرياض: ٢٠٠٥).
- ابن رسته، علي بن عمر(ت: ٢٩٠هـ/ ٩٠٣م).
- الأعلام النفيسة، دار أحياء التراث العربي(بيروت: ١٩٨٨).
- الروذراوري، الوزير ابوشجاع محمد بن الحسين(ت: ٤٨٨هـ/ ١٠٩٥م).
- ذيل تجارب الأمم(ج ٦ من تجارب الأمم)، دار الكتب العلمية(بيروت: ٢٠٠٣).
- الرهاوي المجهول (ت: ٦٣٢هـ/ ١٢٣٤م).
- تاريخ الرهاوي المجهول، عريه: ألبير أبونا، مطبعة شفيق (بغداد: ١٩٨٦).
- الزهري، ابو عبيدالله محمد بن ابو بكر(توفي أواسط القرن ١٢هـ/ ١٢م).
- كتاب الجغرافية، مكتبة الثقافة الدينية (القاهرة: (د.ت)).
- ابن الساعي الخازن، علي بن أنجب البغدادي (ت: ٦٧٤هـ/ ١٢٧٥م).
- الجامع المختصر، ج٩، تحقيق مصطفى جواد، المطبعة السريانية (بغداد: ١٩٣٤).
- سبط ابن الجوزي، شمس الدين يوسف بن قزأوغلي(ت: ٦٥٤هـ/ ١٢٥٦م).
- مرآة الزمان في تاريخ الأعيان، سنوات (٣٩٥-٤١١هـ) (دمشق: ٢٠٠٥).
- الحوادث الخاصة بتاريخ السلاجقة، حوادث (٤٤٨-٤٧٩هـ) (أنقرة: ١٩٦٨).
- الجزء الثامن، حوادث(٤٩٥-٦٥٤هـ)، نشر ضمن تأريخ دمشق(دمشق: ٢٠٠٧).
- السري الرفاء، السري بن أحمد الموصلبي(ت٣٦٢هـ/ ٩٧٢م).
- ديوان السري بن الرفاء، مكتبة القدسي(القاهرة: ١٣٥٥هـ).
- ابن سعد، محمد بن سعد الواقدي(ت: ٢٣٠هـ/ ٨٤٥م).
- الطبقات الكبرى، تحقيق: إحسان عباس، دار صادر(بيروت: ١٩٦٨).
- الشابشتي، ابوالحسن علي بن محمد(ت: ٣٨٨هـ/ ٩٩٨م).
- الديارات، تحقيق: غورگيس عواد، مطبعة المعارف(بغداد: ١٩٦٦).
- ابو شامة، عبدالرحمن بن إسماعيل المقدسي(ت: ٦٦٥هـ/ ١٢٦٧م).
- الروضتين في أخبار الدولتين وذيله، دار الكتب العلمية(بيروت: ٢٠٠٢).
- ابن شاهنشاه، محمد بن تقي الدين عمر الأيوبي (ت: ٦١٧هـ/ ١٢٢٠م).

- مضمار الحقائق وسر الخلائق، عالم الكتب (القاهرة: ١٩٦٨).
- ابن شداد، عز الدين محمد بن علي بن إبراهيم (ت: ٦٨٤هـ/١٢٨٥م).
- الأعلام الخطيرة، ت: يحيى عبارة، ج١ (دمشق: ١٩٩١)، ج٣ (دمشق: ١٩٧٨).
- تأريخ الملك الظاهر، ت: أحمد حطيط، مركز الطباعة الحديثة (بيروت: ١٩٨٣).
- ابن شداد، بهاء الدين يوسف بن رافع بن تميم (ت: ٦٣٢هـ/١٢٣٤م).
- النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية، دار الأوتل (دمشق: ٢٠٠٣).
- ابن الشعار، المبارك بن أحمد بن حمدان الموصلي (ت: ٦٥٤هـ/١٢٥٦م).
- قلائد الجمان في فرائد شعراء هذا الزمان، دار الكتب العلمية (بيروت: ٢٠٠٥).
- الشهرستاني، أبو الفتح محمد بن عبد الكريم (ت: ٥٤٨هـ/١١٥٣م).
- الملل والنحل، مطبعة حجازي (القاهرة: د.ت.).
- الصابي، إبراهيم بن هلال بن زهرون (ت: ٣٨٤هـ/٩٩٤م).
- المختار من رسائل الصابي، دار التقديمية (لبنان: ٢٠١٠).
- الصابي، أبو الحسين هلال بن محسن بن إبراهيم (ت: ٤٤٨هـ/١٠٥٦م).
- تاريخ هلال الصابي، دار الكتب العلمية (بيروت: ٢٠٠٣).
- صاحب إسماعيل بن عباد بن عباس (ت: ٣٨٥هـ/٩٩٥م).
- رسائل صاحب بن عباد، دار الفكر العربي (القاهرة: ١٣٦٦هـ).
- ابن صصري، محمد بن محمد (ت: ٧٩٩هـ/١٣٩٧م).
- الدرّة المضيئة في الدولة الظاهرية، جامعة كليفورنيا (بيركلي: د.ت.).
- الصفدي، صلاح الدين خليل بن أبيك (ت: ٧٦٤هـ/١٣٦٣م).
- تحفة نوي الألباب، دار صادر، ط٢ (بيروت: ١٩٩٩).
- نكت الهميان في نكت العميان، دار الكتب العلمية (بيروت: ٢٠٠٧).
- الوافي بالوفيات، دار فرانس شتاينز (شتوتغارت: ١٩٨٢-١٩٩١).
- الصولي، أبو بكر محمد بن يحيى بن عبد الله (ت: ٣٣٥هـ/٩٤٧م).
- أخبار الراضي بالله والمتقي بالله، دار المسيرة (بيروت: ١٩٧٩).
- الطبراني، أبو القاسم سليمان بن أحمد (ت: ٣٦٠هـ/٩٧١م).
- المعجم الأوسط، دار الحرمين (القاهرة: ١٤١٤هـ).
- الطبري، أبو جعفر محمد بن جرير (ت: ٣١٠هـ/٩٢٣م).
- تاريخ الطبري (تاريخ الرسل والملوك)، دار المعارف (القاهرة: ١٩٧٩-١٩٨٢).
- تفسير الطبري، دار الفكر (بيروت: ١٤٠٥هـ).

- ابن الطقطقي، محمد بن علي بن طباطبا(ت: ٧٠٩هـ/ ١٣٠٩م).
- الفخري في الآداب السلطانية، دار صادر(بيروت: ١٩٦٠).
- ابن الطوير، المرتضى عبدالسلام بن الحسن القيسراني (ت: ٦١٧هـ/ ١٢٢٠م).
- نزهة المقلتين في أخبار الدولتين، دار صادر(بيروت: ١٩٩٢).
- ابن العبري، ابوالفرج غريغوريوس بن هارون الملطي(ت: ٦٨٦هـ/ ١٢٨٧م).
- تاريخ الزمان، ترجمة الأب إسحاق أرملة، دار المشرق(بيروت: ١٩٩١).
- ابن العديم، كمال الدين عمر بن هبة الله أحمد(ت: ٦٦٠هـ/ ١٢٦٢م).
- بغية الطلب في تاريخ حلب، دار الفكر (بيروت: ١٩٨٨).
- زبدة الطلب من تاريخ حلب(بيروت: ١٩٥١-١٩٦٨).
- ابن عساكر، أبوالقاسم علي بن الحسن (ت: ٥٧١هـ/ ١١٧٥م).
- تاريخ دمشق الكبير، دار الفكر (بيروت: ١٩٩٥).
- العسقلاني، نصر بن عبدالله بن نصر(ت: ٨هـ/ ١٤م).
- النور السافر في مناقب سيدي عدي بن مسافر، دار الكتب العلمية(بيروت: ٢٠٠٨).
- العُظيمي، محمد بن علي الحلبي(ت: ٥٥٦هـ/ ١١٦١م).
- تاريخ حلب (تاريخ العظيمي)، تحقيق إبراهيم زعرور(دمشق: ١٩٨٤).
- العماد الأصفهاني، ابوحامد محمد بن محمد(ت: ٥٩٧هـ/ ١٢٠٠م).
- البستان الجامع (منسوب إليه)، المكتبة العصرية(بيروت: ٢٠٠٢).
- زبدة النصره وخبذة العصرة، إختصار الفتح بن علي البنداري(لیدن: ١٨٩٩).
- خريدة القصر وجريدة العصر، القسم العراقي، ج١-٢(بغداد: ١٩٥٥-١٩٦٤)، قسم شعراء الشام، المطبعة الهاشمية (دمشق: ١٩٥٩).
- العمري، شهاب الدين أحمد بن يحيى بن فضل الله(ت: ٧٤٩هـ/ ١٣٤٨م).
- التعريف بالمصطلح الشريف، دار الكتب العلمية(بيروت: ١٩٨٨).
- مسالك الأبصار وممالك الأمصار، السفر الثالث، المجمع الثقافي (ابوظبي: ٢٠٠٣)، السفر الثامن، المجمع الثقافي (ابوظبي: ٢٠٠٠).
- ابن العميد، المكين جرجيس بن العميد (ت: ٦٧٢هـ/ ١٢٧٣ م).
- أخبار الأيوبيين، منشورات المعهد الفرنسي (دمشق: ١٩٥٨).
- الغساني، الملك الأشرف إسماعيل بن العباس (ت: ٨٠٣هـ/ ١٤٠٠م).
- المسجد المسبوك والجوهر المحكوك، دار البيان(بغداد: ١٩٧٥).
- الفارقي، أحمد بن يوسف علي بن الازرق(توفى بعد ٥٧٧هـ/ ١١٨١م).

- تاريخ ميفارقين، تحقيق كريم الخولي ويوسف بالوكن، نوبهار(استانبول: ٢٠١٤).
- أبوالفداء، الملك المؤيد إسماعيل بن علي(ت: ٧٣٢هـ/١٣٣٢م).
- تاريخ ابوالفداء، دارالكتب العلمية(بيروت: ١٩٩٧).
- أبوالفرج الأصفهاني، علي بن الحسين(ت: ٣٥٦هـ/٩٦٧م).
- مقاتل الطالبين، تحقيق: كاظم المظفر، ط٢(؟: ١٦٦٥).
- ابن الفقيه، ابوبكر بن محمد(ت: ٣٤٠هـ/٩٥١م).
- مختصر كتاب البلدان، دار أحياء التراث العربي (بيروت: ١٩٨٨).
- ابن الفوطي، كمال الدين عبدالرزاق بن أحمد (ت: ٧٢٣هـ/١٣٢٣م).
- مجمع الأداب في معجم الألقاب، تحقيق: محمد الكاظم (طهران: ١٤١٦هـ).
- القاضي عياض، أبو الفضل عياض بن موسى(ت: ٥٤٤هـ/١١٤٩م).
- الغنية، فهرست شيوخ القاضي عياض، دار الغرب (بيروت: ١٩٨٢).
- قدامة بن جعفر، ابوالفرج قدامة بن جعفر بن قدامة (ت: ٣٣٧هـ/٩٤٩م).
- الخراج وصناعة الكتابة، دار الحرية للطباعة (بغداد: ١٩٨١).
- القرطبي، عريب بن سعيد(ت: ٣٦٦هـ/٩٧٧م).
- صلة تاريخ الطبري، دار المعارف (القاهرة: ١٩٨٢).
- القرويني، زكريا بن محمد بن محمود(ت: ٦٨٢هـ/١٢٨٣م).
- آثار البلاد وأخبار العباد، دار صادر (بيروت: (د.ت)).
- القشيري، أبو القاسم عبدالكريم بن هوزان (ت: ٤٦٥هـ/١٠٧٣م).
- الرسالة القشيرية في علم التصوف، دار التريية (بغداد: (د.ت)).
- القضاعي، أبو عبدالله محمد بن سلامة بن جعفر (ت: ٤٥٤هـ/١٠٦٢م).
- تاريخ القضاعي، دار الكتب العلمية (بيروت: ٢٠٠٤).
- القلانسي، أبو يعلى حمزة بن أسد التميمي (ت: ٥٥٥هـ/١١٦٠م).
- ذيل تاريخ دمشق، نشر ضمن تاريخ دمشق (دمشق: ٢٠٠٧).
- الكازروني، ظهير الدين علي بن محمد البغدادي (ت: ٦٩٧هـ/١٢٩٨م).
- مختصر التاريخ، تحقيق: د.مصطفى جواد، مطبعة الحكومة (بغداد: ١٩٧٠).
- الكتبي، محمد بن شاكر(ت: ٧٦٤هـ/١٣٦٣م).
- عيون التواريخ، ج٢٠-٢١، دار الرشيد للطباعة (بغداد: ١٩٨٠-١٩٨٤)، ج٢٣، مطبعة أسعد(بغداد: ١٩٩١).
- فوات الوفيات والذيل عليها، دار صادر (بيروت: بلا).

- الكلبيني، محمد بن يعقوب بن إسحاق الرازي (ت: ٣٢٩هـ/٩٤١م).
- الأصول من الكافي، دار الكتب الإسلامية (تهران: ١٣٨٨هـ).
- كيكايوس بن أسكندر بن قابوس (ت: ٤٦٢هـ/١٠٧٠م).
- قابوسنامه (كتاب النصيحة)، الترجمة العربية (القاهرة: ١٩٥٨).
- ابن ماكولا، علي بن هبة الله (ت: ٤٧٥هـ/١٠٨٢م).
- الإكمال في رفع الإرتياب، دار الكتب العلمية (بيروت: ١٩٩٠).
- الماوردي، أبو الحسن علي بن محمد (ت: ٤٥٠هـ/١٠٥٨م).
- الأحكام السلطانية، دار الحديث (القاهرة: (د.ت)).
- متى الرهاوي (ت: ٥٤٣هـ/١١٤٨م).
- تأريخ متى الرهاوي، الترجمة العربية، مؤسسة حمادة (أريد-الأردن: ٢٠١١).
- مجاهد، مجاهد بن جبر التابعي المخزومي (ت: ١٠٤هـ/٧٢٢م).
- تفسير مجاهد، دار الفكر الإسلامي الحديثة (مصر: ١٩٨٩).
- المزي، يوسف بن الزكي عبدالرحمن (ت: ٧٤٢هـ/١٣٤١م).
- تهذيب الكمال في أسماء الرجال، مؤسسة الرسالة (بيروت: ١٩٨٠).
- ابن المستوفي، شرف الدين المبارك بن أحمد الأريلي (ت: ٦٣٧هـ/١٢٣٩م).
- تاريخ أرييل، ج ٢، دار الرشيد للنشر (بغداد: ١٩٨٠).
- تاريخ أرييل، ج ٥، دار الغرب الإسلامي (تونس: ٢٠١٣).
- المسعودي، أبو الحسن علي بن الحسين بن علي (ت: ٣٤٦هـ/٩٥٧م).
- التنبيه والأشراف، مكتبة خياط (بيروت: ١٩٦٥).
- مروج الذهب ومعادن الجوهر، دار الأندلس (بيروت: ١٩٨١).
- مسكويه، أبو علي أحمد بن محمد بن يعقوب (ت: ٤٢١هـ/١٠٣٠م).
- تجارب الأمم، دار الكتب العلمية (بيروت: ٢٠٠٣).
- المقدسي، مطهر بن طاهر (ت: ٣٥٥هـ/٩٦٦م).
- البدء والتأريخ، ج ٥-٦، نشرة كليمان هوار (باريس: ١٩١٦-١٩١٩).
- المقرئزي، تقي الدين أحمد بن علي (ت: ٨٤٥هـ/١٤٤١م).
- الخطط المقرئزية، دار الكتب العلمية (بيروت: ١٩٩٨).
- المقفى الكبير، دار الغرب الإسلامي (بيروت: ١٩٩١).
- المنذري، زكي الدين عبدالعظيم بن عبدالقوي (ت: ٦٥٦هـ/١٢٥٨م).
- التكملة لوفيات النقلة، مؤسسة الرسالة، ط٤ (بيروت: ١٩٨٨).

- مؤلف مجهول (القرن ٩٣هـ/٩م).
- أخبار الدولة العباسية، دار الطليعة (بيروت: ١٩٧١).
- مؤلف مجهول.
- أخبار مجموعة في فتح الأندلس، دار الكتاب المصري (القاهرة: ١٩٨١).
- مؤلف مجهول (ألف كتابه سنة ٣٧٢هـ/٩٨٢م).
- حدود العالم، تحقيق يوسف الهادي، الدار الثقافية للنشر (القاهرة: ١٩٩٩).
- مؤلف مجهول (القرن ١٣هـ/١٣م).
- تاريخ دولة الأكراد، تحقيق د. موسى مصطفى الهسنياني (دهوك: ٢٠١٠).
- مؤلف مجهول، العيون والحدائق في أخبار الحقائق، ج٤، ٢، (دمشق: ١٩٧٣).
- مؤلف مجهول (ألف كتابه حوالي عام ٤٩٨هـ/١١٠٥م).
- فصول من تاريخ الباب و شروان، نشرها ف. مينورسكي (كامبريدج: ١٩٥٨).
- مؤلف مجهول (القرن ٨هـ/١٤م).
- كتاب الحوادث، دار الغرب الإسلامي (بيروت: ١٩٩٧).
- ابن الموصلايا، العلاء بن الحسن بن وهب الكاتب (ت: ٤٩٧هـ/١١٠٣م).
- رسائل ابن الموصلايا، مركز زايد للتراث والتاريخ (العين: ٢٠٠٣).
- ميخائيل السرياني، مار ميخائيل بن القس إيليا (ت: ٥٩٦هـ/١١٩٩م).
- تاريخ مار ميخائيل السرياني، عريه صليبا شمعون (حلب: ١٩٩٦).
- ناصر خسرو، ناصر بن خسر القبادياني المروزي (ت: ٤٨١هـ/١٠٨٨م).
- سفرنامه، رحلة ناصر بن خسر، ترجمة د. يحيى الخشاب (بيروت: ١٩٧٠).
- ابن ناصر الدين، محمد بن عبد الله الدمشقي (ت: ٨٤٢هـ/١٤٣٨م).
- توضيح المشتبه، ت: محمد نعيم العرقسوسي، مؤسسة الرسالة (بيروت: ١٩٩٣).
- ابن نباتة السعدي، ابو نصر عبدالعزيز بن نباتة (ت: ٤٠٥هـ/١٠١٤م).
- ديوان ابن نباتة السعدي، وزارة الثقافة والأعلام (بغداد: ١٩٧٨).
- ابن النديم، ابو الفرج محمد بن إسحق النديم (ت: ٣٨٣هـ/٩٩٣م).
- الفهرست، دار المعرفة (بيروت: ١٩٧٨).
- نظام الملك، ابو علي الحسن بن علي الطوسي (ت: ٤٨٥هـ/١٠٩٢م).
- سير الملوك (سياست نامه)، ترجمة د. يوسف بكار (أريد: ٢٠٠٧).
- ابن نظيف الحموي، محمد بن علي (توفى في حدود ٦٤٠هـ/١٢٤٢م).
- التأريخ المنصوري، تحقيق ابو العيد دودو، مطبعة الحجاز (دمشق: ١٩٨١).

- النسوي، محمد بن أحمد(ت:٦٤٧هـ/١٢٤٩م).
- سيرة جلال الدين منكبرتي، دار الفكر العربي(القاهرة: ١٩٥٣).
- النويري، شهاب الدين أحمد بن عبد الوهاب(ت:٧٣٣هـ/١٣٣٣م).
- نهاية الأرب في فنون الأدب، دار الكتب العلمية(بيروت: ٢٠٠٤).
- الهمداني، الحسن بن أحمد بن يعقوب(ت:٣٣٤هـ/٩٤٦م).
- صفة جزيرة العرب، تحقيق محمد بن علي الأكوغ (صنعاء: ١٩٨٣).
- ابن واصل، جمال الدين محمد بن سالم(ت:٦٩٧هـ/١٢٩٨م).
- مفرج الكروب في أخبار بني أيوب، ج١-٥(القاهرة: ١٩٥٣-١٩٧٥)، الجزء السادس، المكتبة العصرية(بيروت: ٢٠٠٤).
- وكيع، القاضي ابو بكر محمد بن خلف بن حيان (ت:٣٠٦هـ/٩١٩م).
- أخبار القضاة، تحقيق: عصمت الله عنایت الله (إسلام آباد: د.ت).
- ياقوت الحموي، ياقوت بن عبد الله الرومي(ت:٦٢٦هـ/١٢٢٩م).
- معجم البلدان، دار أحياء التراث العربي(بيروت: د.ت).
- اليعقوبي، أحمد بن إسحاق بن جعفر (توفى بعد ٢٩٣هـ/٩٠٦م).
- تاريخ اليعقوبي، مطبعة شريعت (قم المقدسة: ١٤٢٥هـ).
- كتاب البلدان، دار أحياء التراث العربي(بيروت: ١٩٨٨).
- يوحنا بن كلدون(القرن العاشر الميلادي).
- تاريخ يوسف بوسنايا، ترجمة يوحنا جولاغ، مطبعة المشرق(بغداد: ١٩٨٤).
- اليونيني، قطب الدين موسى بن محمد(ت:٧٢٦هـ/١٣٢٦م).
- ذيل مرآة الزمان، ط٢، دار الكتاب الإسلامي (القاهرة: ١٩٩٢).
- دووههه م: به زمانى فارسى:
- جامى، نورالدين عبدالرحمن(ت: ٨٩٨هـ/١٤٩٣م).
- نفحات الانس، إنتشارات إطلاعات(تهران: ١٣٨٢هـ.ش).
- جوينى، علاء الدين عظاملك بن بهاء الدين محمد(ت: ٦٨١هـ/١٢٨٢م).
- تأريخ جهانگشای، چاپ مشعل آزادى(تهران: ١٣٧٨هـ.ش).
- الراوندى، محمد بن علي بن سليمان(ت: بعد ٦٠٣هـ/١٢٠٦م).
- راحة الصدور وآية السرور در تاريخ آل سلجوق(تهران: ١٣٦٣هـ.ش).
- عتبى، محمد بن عبد الجبار(ت: ٤٣١هـ/١٠٣٩م).
- تاريخ يمينى، مترجم: ناصح بن مظفر جريادقانى(تهران: ١٣٨٢هـ.ش).

- القاشاني، ابوالقاسم عبد الله بن محمد(ت: ٧٣٨هـ/ ١٣٣٧م).
- تأريخ أولجايتو، به إهتمام مهين همبلى(تهران: ١٣٨٤هـ.ش).
- قاضى أحمد غفارى قزوینى(ت: ٩٧٥هـ/ ١٥٦٧م).
- تاريخ جهان آرا، كتابفروشى حافظ(تهران: ١٣٤٣هـ.ش).
- قزوینى، حمدالله بن أبى بكر مستوفى(ت: ٧٥٠هـ/ ١٣٤٩م).
- تاريخ كزیده، إنتشارات أمير كبير(تهران: ١٣٨١هـ.ش).
- نزهة القلوب، إنتشارات حديث امروز (قزوین: ١٣٨١هـ.ش).
- قطران تبریزی، حكيم قطران بن منصور(ت: بعد ٤٦٥هـ/ ١٠٧٢م).
- ديوان حكيم قطران تبریزی، إنتشارات ققنوس(تهران: ١٣٦٢هـ.ش).
- محمد عوفى، محمد بن محمد بن يحيى البخارى(ت: ٦٣٠هـ/ ١٢٣٣م).
- لىاب الألباب، كتابفروشى فخر رازى(تهران: ١٣٨١هـ.ش).
- مؤلف مجهول(قرن پنجم هجرى/يازدهم ميلادى).
- تاريخ سيستان، نشر مركز(تهران: ١٣٨٢هـ.ش).
- مؤلف ناشناخته(تأليف سال ٥٢٠هـ/ ١١٢٦م).
- مجمل التواريخ والقصص، چاپخانه خاور(تهران: ١٣١٨هـ.ش).
- هروى، أبو إسماعيل عبدالله أنصارى(ت: ٤٨١هـ/ ١٠٨٨م).
- طبقات الصوفية، إنتشارات توس(تهران: ١٣٦٢هـ.ش).
- همدانى، رشيد الدين فضل الله(ت: ٧١٨هـ/ ١٣١٨م).
- جامع التواريخ، تصحيح بهمن كرىمى، چاپ إقبال(تهران: ١٣٦٢هـ.ش).

سنيهم: ژئودهرة عرهه بيهه كان:

- آرام تيرغيفونديان، دراسات إستشراقية حول العلاقات الأرمنية- العربية، ترجمة: ألكسندر كشيبيان، دار النهج(حلب: ٢٠٠٧).
- أرشاك بولاديان، الأكراد في حقبة الخلافة العباسية في القرنين ١٠-١١م، ترجمة: ألكسندر كشيبيان، الدار الوطنية الجديدة(بيروت: ٢٠٠٩).
- ألكساندر خاچادوريان، ديوان النقوش العربية في أرمينية، ترجمة شوكت يوسف، دار سلام(دمشق: ١٩٩٣).
- بدري محمد فهد، تاريخ العراق في العصر العباسي الأخير، مطبعة الإرشاد (بغداد: ١٩٧٣).
- حمدان عبد الرزاق منصور، دراسة النقوش العربية في المتحف الإسلامي بالقدس (عمان: ١٩٩٥).

- دائرة المعارف الإسلامية، الترجمة العربية، دار الفكر(بيروت:(د.ت.))، مادة آتا، ج١، مادة التصوف، ج٥.
- الديوه جي، سعيد، الموصل في العهد الأتابكي، مطبعة شفيق (بغداد ١٩٥٨).
- زامباور، إدوارد، معجم الأنساب والأسرات الحاكمة، دار الرائد العربي(بيروت: ١٩٨٠).
- الزبياري، د.محمد صالح طيب، سلاجقة الروم في آسيا الصغرى، دار دلجة (عمان:٢٠٠٧).
- السيد الباز العريني، المغول، دار النهضة العربية(بيروت: ١٩٦٧).
- الصياد، فؤاد عبدالمعطي، المغول في التاريخ، دار النهضة العربية (بيروت: ١٩٨٠).
- عبد الرحمن بن يحيى اليماني، الأنوار الكاشفة لما في كتاب "أضواء على السنة" من الزلزل والتضليل والمجازفة، عالم الكتب (بيروت:١٩٨٦).
- عبدالرقيب يوسف، الدولة الدوستكية، ج١، مطبعة اللواء(بغداد: ١٩٧٢)، ج٢، القسم الحضاري ، دار تاراس (أربيل: ٢٠٠١).
- علي بيومي، قيام الدولة الأيوبية في مصر، دار الفكر الحديث(القاهرة: ١٩٥٢).
- عماد الدين خليل، عماد الدين زنكي، مطبعة الزهراء(الموصل: ١٩٨٥).
- فائزة محمد عزت، الكرد في إقليم الجزيرة وشهرزور، مطبعة خاني(دهوك:(د.ت.)).
- فاروق عمر فوزي، الخلافة العباسية، دار الشروق(عمان: ٢٠٠٣).
- أ. قازليف، العرب والروم، ترجمة محمد عبدالهادي، دار الوراق(لندن:٢٠١٧).
- قادر محمد حسن، الإمارات الكردية في العهد البويهي، مؤسسة موكرياني للنشر (أربيل: ٢٠١١).
- كاروان عبدالعزيز محمد علي، الكرد المهرانية، دورهم السياسي والحضاري (دهوك: ٢٠١٣).
- محسن محمد حسين، أربيل في العهد الأتابكي، مطبعة أسعد(بغداد: ١٩٧٦).
- النقشبندي، حسام الدين علي غالب، آذربيجان في العصر السلجوقي، المركز الأكاديمي للأبحاث (بيروت: ٢٠١٣).
- الكرد في الدينور وشهرزور، رسالة ماجستير، جامعة بغداد(بغداد: ١٩٧٥).
- نيكولسون، رينولد، في التصوف الإسلامي وتاريخه، لجنة التأليف(القاهرة: ١٩٦٩).
- هاملتون جب، صلاح الدين الأيوبي، المؤسسة العربية للدراسات(بيروت: ١٩٧٣).
- چوارهم: ژئدره فارسی و کوردییەکان:
- أحمد كسروی، شهریاران گمنام، مؤسسه نگاه(تهران: ١٣٨٥هـ.ش).
- رضا قولیخان هیدایت(م: ١٨٧١)، مجمع الفصحاء، باهتمام مظاهر مصفا، جلد (١)، إنتشارات امیر کبیر(تهران: ١٣٨١هـ.ش).

- محمد أمين زكى، خلاصه‌يه‌كى تاريخى كورد و كوردستان، چاپخانه‌ى دار السلام (به‌غدا: ۱۹۳۱).

- مينورسكى، فلاديمير فيودورفيچ، پژوهشهاى درتاريخ قفقاز، ترجمه: محسن خادم (تهران: ۱۳۷۰ ه.ش).

پيٚنجه‌م: سه‌چاره نه‌وروييه‌كان:

-Bibliothèque Historique Armenienne, Chronique de Matthieu D'Edesse (962-1156), par M. Edouard Dulaurier (Paris:1852). □

-Stefan Heidemann, A New Ruler of Marvanid Emirate in 401/1010, *Aram* 9-10(1997-1998)..□

-Tim Wilkes, *Islamic Coins and Their Values* (London :2015)

□

ناوه پوک

۱	پیشه کی
۵	به شی یه که م
	کوردستان له رۆژگاری فتوحاتی ئیسلامی و شوینی له
	سیسته می کارگیری خیلافه ی ئیسلامی
۷	۱-۱- کوردستان له بهرده م فتوحاتی ئیسلامی.....
۷	ا- که هیشتنی عه ره به فاتحه کان به کوردستان.....
۱۳	ب- شه پی جه له ولا و ده ستپیکی فه تی کوردستان.....
۱۶	ج- گرتنی حلوان و ماسبدان و شاره زور و گه رمیان.....
۱۹	د- شه پی نه هاوه ند(فتح الفتوح) و گرتنی هه ری می چییا.....
۲۳	ه- گرتنی لوپستان و خوزستان(الأهوان).....
۲۵	و- گرتنی داسن و هه کاری و هه ولێر.....
۲۶	ز- گرتنی هه ری می جه زیره.....
۲۸	ح- گرتنی هه ری می نازه ریجان.....
۳۰	ط- نه نجام و ده سنکه وتی فه تی کوردستان.....
۳۶	۲-۱- کوردستان له سیسته می کارگیری ئیسلامی.....
۳۷	ا- هه ری می چییا- کوپستان و شاره زور.....

- ب- هریمجه زیره ۴۰
- ج- هریمه کانی نازهریجان و ئه رمینیا و ئاران ۴۳
- د- هریمی خوزستان (الأهوان) ۴۴
- ۱- ۳- دهرکه وتنی په یقی کوردستان و دانانی هریمی کوردستان ۴۵
- أ- نیشتمانی کورد (بلاد الكرد- بلاد الأكراد) ۴۶
- ب- چییاکانی کوردان (جبال الأكراد) ۴۷
- ج- دهرکه وتنی په یقی کوردستان ۴۸
- د- دانانی هریمی کوردستان ۵۰
- ۱- ۴- کورد له دهره وهی کوردستان ۵۱

به شی دووهم

- کورد و کوردستان له سهرده می ئومه وی ۵۵
- ۱- ۲- کورد و کیشه ناوخوییه کانی دهوله تی ئومه وی ۵۷
- ۲- ۲- چالاکی خوارچ له ده فهره کوردنشینه کان ۶۰
- ۲- ۳- کورد و بانگه شهی عه باسی ۶۵
- ۲- ۴- نیشته جیبوونی عهره ب له کوردستان ۶۹
- ۲- ۵- مه والیانی کورد و زانسته کانی فهرمووده: ۷۸
- أ- (جابان الكردی) سه حاجی نیه، مه ولایه کی تابعی یه ۷۸
- ب- ئه بوبه صیر مه میوونی کورپی جاوان ۸۲
- ج- مه هدیی کورپی مه میوونی کورد ۸۳
- د- چند مه ولایکی دی ۸۴

به‌شی سیهه‌م

- ۸۷ کورد و کوردستان له سهرده‌می عه‌باسیی یه‌که‌م و دووه‌م
- ۸۹ - پیشه‌کی.....
- ۹۱ ۳- ۱- بزاف و چالاکیی چه‌کداری:.....
- ۹۲ ا- بزافی جه‌عفهری کورپی می‌رخو‌شی داسنی.....
- ۹۵ ب- بزافی کوردانی چییا سالی ۲۳۱ک/۸۴۶ز.....
- ۹۵ ج- بزافه‌کانی نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی ۳ک/۹ز.....
- ۹۹ د- بزافه‌کانی سهرده‌می خه‌لیفه (المقتدر).....
- ۱۰۱ ۳- ۲- به‌شداری له بزافه‌ناینیه- سیاسیه به‌ره‌لسته‌کان.....
- ۱۰۲ ا- له بزافه‌کانی خه‌وارج.....
- ۱۰۹ ب- له بزافه‌شیعییه‌کان.....
- ۱۱۳ ج- له بزافی بابه‌کی خو‌په‌می.....
- ۱۱۷ ۳- ۳- که‌سایه‌تیه کورده‌کان له داموده‌زگاکانی خیلافه.....
- ۱۲۰ ۳- ۴- ده‌ستپیک‌ی رابوونی سیاسی کورد.....
- ۱۲۵ ۳- ۵- کورد له زه‌راده‌شتیه‌وه بۆ ئیسلام.....
- ۱۲۹ ۳- ۶- کورد و صوفیگه‌ری.....

به‌شی چواره‌م

- ۱۳۵ کوردستان له سهرده‌می بو‌هیه‌ی (رۆژگاری می‌رنشینه کورده‌کان)
- ۱۳۷ ۴- ۱- بو‌هیه‌یه‌کان، ده‌رکه‌وتن و دامه‌زاندنی ده‌وله‌ت.....
- ۱۴۲ ۴- ۲- ره‌وادیه‌یه‌کان.....
- ۱۴۲ ا- ده‌رکه‌وتنی هۆزی هه‌دبانی.....

- ب- نه ژادی مالباتی ره وادی..... ۱۴۵
- ج- دامه زراندنی میرنشین و میری دامه زرینه ر..... ۱۵۰
- د- وه هسودانی کوپی مه ملان..... ۱۵۳
- ه- هه دبانییه کانی ئورمی..... ۱۵۴
- و- هیرشی تورکه غوزه کان بۆ سه ر ئازه ریجان..... ۱۵۶
- ۳-۴ شه دادیییه کان له گه نجه و دوین..... ۱۵۸
- أ- محه مه دی کوپی شه دادی ره وادی..... ۱۵۸
- ب- شه دادیییه کان دواى مردنی میری دامه زرینه ر..... ۱۶۲
- ج- میر فه ژلونی کوپی محه مه د..... ۱۶۴
- د- له شکریی کوپی موسا..... ۱۶۷
- ه- شاووری کوپی فه ژلون..... ۱۶۸
- ۴-۴ هه دبانییه کانی هه ولیر..... ۱۷۰
- أ- ابوالهیجاء موسه کی کوپی چه کۆ و سه ره تای ده سه لات..... ۱۷۰
- ب- میر أبو الهیجائی دووه م حوسین..... ۱۷۳
- ج- مردنی أبو الهیجاء و له ناوچوونی ده سه لاتی هه دبانییه کان..... ۱۷۵
- ۴-۵ هه سه نۆیییه کان له چییاکان و شاره زور..... ۱۷۶
- أ- هه سه نۆی به رزه کانی و چه سپاندنی ده سه لات..... ۱۷۶
- ب- میر به دری کوپی هه سه نۆ..... ۱۷۹
- ج- سیاسه تی ناوخرۆیی میر به در..... ۱۸۲
- د- ناکۆکی ناوخرۆیی و کوژرانی میر به در..... ۱۸۶
- ه- کوژرانی هیلال و تاهیری کوپی هیلال..... ۱۹۰
- ۴-۶ هه ننازییه کان له حلوان و شاره زور..... ۱۹۲
- أ- هۆزی شادنجان و(ابوالشوک الکردي)..... ۱۹۲

- ب- میر عه نناز (عناز ابن ابوالشوك الكردی) ۱۹۴
- ج- محه مه دی کوپی عه نناز ۱۹۶
- د- فارسی کوپی محه مه د ۱۹۸
- ه- لاوازیوونی میرنشین و ته کانی غوزه تورکه کان ۲۰۰
- و- موه لهه لی کوپی محه مه دی کوپی عه نناز ۲۰۳
- ز- به دری کوپی موه لهه ل ۲۰۶
- ح- سورخابی کوپی به در ۲۰۸
- ۴- ۷- مه روانییه کان له هه ریمی جه زیره ۲۱۲
- أ- بادی کوپی دۆسته کی چواربوختی و جیگیرکردنی ده سلات ۲۱۲
- ب- کوژرانی باد و گواستنه وهی ده سلات بۆ خوشکه زاکانی ۲۱۸
- ج- میر نه بوعه لی ۲۲۱
- د- میر سه عید ۲۲۴
- ه- میر (نصرالدوله) نه حمه د ۲۲۷
- و- سیاسه تی ناوخۆیی (نصر الدوله) ۲۳۰
- ز- سیاسه تی دهره کیی (نصالدوله) ۲۳۴
- ح- مه روانییه کان پاش (نصر الدوله) ۲۳۷
- ۴- ۸- میرنشینه بچوکه کان ۲۴۰
- أ- نیوچه میرنشینه کانی هه کاری و داسن ۲۴۱
- ب- نیوچه میرنشینه کانی زۆزان و بۆتان ۲۴۵
- ج- نیوچه میرنشینی چوپی (الجوبیه) ۲۴۹

به‌شی پینجه م

- ۲۵۱ کوردستان له سه‌رده می سه‌لجوقی و نه‌تابه‌گی
- ۲۵۳ ۱-۵ سه‌لجوقییه‌کان: ده‌رکه‌وتن و دامه‌زاندنی ده‌وله‌ت.....
- ۲۵۶ ۲-۵ ده‌وله‌تی سه‌لجوقی و میرنشینه‌کانی کوردستان:.....
- ۲۵۸ أ - توغریبه‌گ و میرانی کورد.....
- ۲۶۱ ب - نه‌لب نه‌سه‌لان و مه‌لیکشاه و له‌ناوبردنی میرنشینه‌کان.....
- ۲۶۷ ۳-۵ کورد له سوپای سه‌لجوقی.....
- ۲۷۱ ۴-۵ لاوازبوونی ده‌وله‌تی سه‌لجوقی و ده‌رکه‌وتنی نه‌تابه‌گه‌کان.....
- ۲۷۳ ۱- نه‌تابه‌گییه‌ی نه‌رتوقی.....
- ۲۷۷ ۲- نه‌تابه‌گییه‌ی نیلدگزی.....
- ۲۸۰ ۳- نه‌تابه‌گییه‌ی زه‌نگی له موصل:.....
- ۲۸۲ ۴- عماد الدین زه‌نگی.....
- ۲۸۹ ۵-۵ کوردستان و ئیقتاعی سه‌لجوقی.....
- ۲۹۵ ۶-۵ بلاوبوونه‌وه و نیشته‌جیبوونی تورکمان له کوردستان.....

به‌شی شه‌شهم

كورد و كوردستان له كۆتایی سه‌رده‌می عه‌باسی

(١٢٥٨-١١٧٩/ك٦٥٦-٥٧٥)

٣٠٥

- ١-٦- بوژانه‌وه‌ی خیلافه‌ی عه‌باسی..... ٣٠٧
- ٢-٦- مظفرالدین گوگبوری میری هه‌ولێر..... ٣٠٩
- ٣-٦- خیلافه‌ی عه‌باسی و گرتنه‌وه‌ی هه‌ولێر و شاره‌زور..... ٣١٣
- ٤-٦- كورد له سوپای عه‌باسی..... ٣١٦
- ٥-٦- ده‌ركه‌وتنی وه‌چه‌ی دووه‌می میرنشینه‌کانی كوردستان..... ٣٢٢
- أ- فه‌زله‌وی له لوپستانی گه‌وره..... ٣٢٤
- ب- خاوه‌ندی ده‌ربه‌ند- ده‌ره‌ته‌نگ..... ٣٢٩
- ج- نیمچه میرنشینه‌کانی هه‌کاری..... ٣٣٠
- د- كورده عه‌ده‌وییه‌كان..... ٣٣٣
- ه- چهند نیمچه میرنشینیکی دی..... ٣٣٦
- ٦-٦- رۆلی كه‌سایه‌تیه كورده‌كان له ولاتی شام و مصر..... ٣٣٨

٣٤٥

به‌شی حه‌فته‌م: ئه‌یوبییه‌كان

- ١-٧- نه‌ژادی ئه‌یوبییه‌كان و كۆچكردنیان بۆ عێراق..... ٣٤٧
- ٢-٧- په‌یوه‌ندیکردن به زه‌نگی په‌وه و رۆلیان له گرتنی دیمه‌شق و قاهره..... ٣٥٣
- ٣-٧- صلاح‌الدین یوسف و دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی ئه‌یوبی..... ٣٥٥
- ٤-٧- گه‌یشتنی ئه‌یوبییه‌كان به كوردستان..... ٣٥٩
- ٥-٧- ئه‌یوبییه‌كان پاش صلاح‌الدین..... ٣٦١
- ٦-٧- كورد له سوپای ئه‌یوبی..... ٣٦٤
- ٧-٧- له‌ناوچوونی ده‌وله‌تی ئه‌یوبی:..... ٣٧١

به‌شی هه‌شته‌م

کوردستان و هێرشه‌کانی مه‌غۆل

(٦١٧-٦٥٦ک/١٢٢٠-١٢٥٨ن)

٢٧٣

١-٨ نه‌ژادی مه‌غۆل و ده‌رکه‌وتنی جه‌نگیزخان..... ٣٧٥

٢-٨ کوردستان و به‌رای هێرشه‌کانی مه‌غول..... ٣٧٩

٣-٨ گه‌مارۆدانی هه‌ولێر- سالی ٦٣٤ک/١٢٣٦ز..... ٣٨٣

٤-٨ هێرشه‌کانی مه‌غۆل له‌ ماوه‌ی (٦٣٥-٦٥٠ک/١٢٣٧-١٢٥٢ن)..... ٣٨٦

٥-٨ هێرشه‌کانی مه‌غۆل بۆ سه‌ر هه‌ریمی جه‌زیره..... ٣٨٨

٦-٨ ده‌ستپێکردنه‌وه‌ی مه‌ترسی مه‌غۆل و چوونی (الملك الكامل)..... ٣٩١

٧-٨ کوردستان رێپه‌وی هۆلاکۆ به‌ره‌و به‌غدا..... ٣٩٣

٨-٨ داگیرکردنی هه‌ولێر و کوژرانی (ابن الصلایا) و سه‌لاری گه‌لالی..... ٣٩٧

أ- داگیرکردنی هه‌ولێر..... ٣٩٧

ب- کوژرانی (ابن الصلایا)ی عه‌له‌وی و سه‌لاری گه‌لالی..... ٤٠١

٩-٨ داگیرکردنی چبیاکانی هه‌کاری و نۆزان و بۆتان..... ٤٠٢

١٠-٨ داگیرکردنی میافارقین و ئامه‌د و ئه‌رزن..... ٤٠٣

أ- هه‌وله‌کانی (الملك الكامل)..... ٤٠٣

ب- داگیرکردنی میافارقین و کوژرانی (الملك الكامل)..... ٤٠٦

١١-٨ کاریگه‌ریی داگیرکاری مه‌غۆل..... ٤١٢

- نه‌خشه‌ و پاشکۆکان..... ٤١٩

- سه‌رچاوه‌کان..... ٤٣٧